

AVRASYA ZİRVESİ I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

**30 KASIM - 2 ARALIK 2018
ANKARA**

TAM METİN KİTABI

**Editörler
DR. GÜRAY ALPAR
RAHMAT ULLAH**

2018

ISBN 978-605-7923-65-3

TAM METİN KİTABI

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

30 Kasım- 2 Aralık 2018
Ankara

Editör

**Dr. Güray ALPAR
Rahmat ULLAH**

İKSAD YAYINEVİ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI: 2014/31220)

TÜRKİYE

TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853

E-mail: info@iksad.com

www.iksad.org.tr www.iksadkongre.org

Bu kitabın tüm hakları İKSAD Yayınevi'ne aittir.

Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

Iksad Publications - 2018©

Yayın Tarihi: 26.12.2018

ISBN – 978-605-7923-65-3

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

30 Kasım-2 Aralık 2018, Ankara

DÜZENLEYEN KURUMLAR

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Mustafa TALAS

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

MUSTAFA LATİF EMEK

GENEL KOORDİNATÖR

Rahmat ULLAH

YABANCI KONUŞMACILAR

ДАРЬЯ АЛЕЕКСЕВА -Moldova

ELMAN IBISHOV - Azerbaycan

FARHAD MIKAYILOV – Rusya

RAMİZ HASANOV-Azerbaycan

ТАҒАТАРОВА ЖИДЕ ӘЛІМҚЫЗЫ - Kazakistan

АЖИГАЛИЕВА ГУЛЗИРА-Kazakistan

НАЗЫМОВА ЗАУЗА- Kazakistan

Akbar VALADBIGI- Iran

Shahab GHOBADI-Iran

BAGIRZADEH MURAD MANAF OGLU

KONGRE DİLLERİ

Türkçe, İngilizce, Arapça, Rusça

ULUSLARARASI AVRASYA ZİRVESİ

DR. ABDULHAMİT ŞUAYB	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. A.S. KİSTAUBAYEVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ABDULHALİM AYDIN	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
DR. ABDİKALIK KUNİMJAN	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ABDİGAPPAR MAVLYANOV	KYRGYZSTAN NATIONAL ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET KULAŞ	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR AHMED LİD	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET MAZLUM	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
DR. AHMET ULUSOY	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. AİOMİ KITAGAVA	TOHOKU ÜNİVERSİTESİ
DR. AKİRA HIBIKI	TOHOKU ÜNİVERSİTESİ
DR. AKMARAL S. SYRGAKBAYEVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ALİ EROL	EGE ÜNİVERSİTESİ
DR. ALİ RIZA GÜL	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ALİA R. MASALİMOVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ALLA A. TIMOFEVA	VLADİVOSTOK DEVLET EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ALMA T. AKAJANOVA	ABAY KAZAK MİLLİ PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. AMANBAY MOLDİBAEV	TARAZ DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ANATOLİY LOGİNOV	UKRAYNA ŞEVÇENKO LUGAN MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ARMAĞAN KONAK	MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
DR. ARZU ÖZMERDİVANLI	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
DR. ARZU TUNCER	HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
DR. ASLI GÜLER	ORDU ÜNİVERSİTESİ
DR. A.S. KİDİRŞAYEV	MAKHAMBET U. BATI KAZAKİSTAN DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. ATIF MUHAMMED EL EKRET	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. AYLAKAŞOĞLU	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. AYSLU B. SARSEKENOVA	ORLEU MİLLİ KALKINMA ENSTİTÜSÜ
DR. AYŞE ATAY	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
DR. AYTEN ER	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. AYŞE YANARDAĞ	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
DR. BAHİT KULBAEVA	S.BAYBEŞEV AKTOBE ÜNİVERSİTESİ
DR. BAKİT OSPANOVA	H.AHMET YESEVİ ULUSLARARASI KAZAK-TÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. BARIŞ YILDIZ	GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
DR. BAZARHAN İMANGALİYEVA	K.ZHUBANOV AKTOBE DEVLET BÖLGE ÜNİVERSİTESİ
DR. BEKİR BULUÇ	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. BEKZHAN B. MEYRBAEV	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. BELGİN AYDINTAN	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. BERRİN GÜZEL	ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
DR. B.K.ZAYADAN	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. BİROL YILDIRIM	KASTAMONU ÜNİ
DR. BOTAGUL TURGUNBAEVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. CANAN GAMZE BAL	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
DR. CANER KARAVİT	MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ
DR. CHOLPON TOKTOSUNOVA	RASULBEKOV KIRGIZ EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. CİHAN SEÇİLMİŞ	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

DR. CYNTHIA CORREA	SAO PAULO ÜNİVERSİTESİ
DR. COŞKUN ERDAĞ	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. D.K.TÖLEGENOVA	MAKHAMBET U. BATI KAZAKİSTAN DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. DİNARAKHAN TURSUNALİEVA	RASULBEKOV KIRGIZ EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. DURSUN KÖSE	MEHMET AKİF ERSOYÜNİVERSİTESİ
DR. DZHAKİPBEK A. ALTAEV	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR.EBRU GÜHER	OSMANIYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
DR. EDA DİNERİ	HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
DR. EDİZ GÜRİPEK	GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
DR. ELBEYİ PELİT	AFYONKOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
DR. ELENA BELİK VENIAMINOVNA	VLADİVOSTOK DEVLET EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. EMİN ARSLAN	GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
DR. ENGİN KANBUR	KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
DR. ERDİNÇ ŞAHİNÖZ	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. ERKAN ALSU	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. EŞREF SAVAŞ BAŞCI	HİTİT ÜNİVERSİTESİ
DR. FATİH TÜRKMEN	KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
DR. FATMA FEHİME AYDIN	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
DR. FUNDA BUGAN	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
DR. F. ZİŞAN KARA	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. GEORGE RUDIC	MONTREAL PEDAGOJİ ENSTİTÜSÜ
DR. G.I. ERNAZAROVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. GULMİRA ABDİRASULOVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. GHULAM DASTGEER	PAKİSTAN AIR UNİVERSİTY
DR. GULŞAT ŞUGAYEVA	DOSMUKHAMEDOV ATYRAU DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. GUZEL SADYKOVA	KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
DR. GÜLAY KARAMAN	BARTIN ÜNİVERSİTESİ
DR. GÜLCAN AVŞİN GÜNEŞ	BARTIN ÜNİVERSİTESİ
DR. HACER ARSLAN KALAY	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
DR. HACER MUTLU DANACI	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
DR. HACI YUNUS TAŞ	YALOVA ÜNİVERSİTESİ
DR. HASAN COŞKUN	GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
DR. HASAN TUTAR	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DR. HARUN DEMİRKAYA	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. HAKAN ÇANDAN	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
DR. HAKAN EVİN	ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ
DR. HALE ALAN	BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
DR. HALİL AKMEŞE	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
DR. HANİFİ MURAT MUTLU	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. HATİCE KADIOĞLU ATEŞ	İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
DR. HATİCE NUR GERMİR	MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
DR. HAYRİYE IŞIK	NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
DR. HEDİYE ŞİRİN AK	ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
DR. H.KÂMİL BİÇİCİ	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. İBRAHİM BOZACI	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
DR. İBRAHİM KILIÇ	AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
DR. İBRAHİM TÜRKERİ	GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

DR. İBRAHİM TÜRKÖĞLU	FIRATÜNİVERSİTESİ
DR. İLKE BEZEN TOZKOPARAN	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
DR. İLYAS AKHİSAR	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. İLYAS ERPAY	SIİRT ÜNİVERSİTESİ
DR. İRFAN KALAYCI	İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
DR. İSA ÇELİK	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. İSAEVNA URKİMBAEVA	ABILAY HAN ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÜNİVERSİTESİ
DR. İSMAİL GÜMÜŞ	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DR. İSMAİL GÜNEŞ	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. JUN NAGAYASU	TOHOKU ÜNİVERSİTESİ
DR. K.A.TLEUBERGENOVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. KADRİ KURAM	BARTIN ÜNİVERSİTESİ
DR. KADİR ÖZTAŞ	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
DR. KALEMKAS KALİBAEVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. KARLİGASH BAYTANASOVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. KELES NURMAŞULI JAYLIBAY	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. KEMAL EROL	YÜZÜNCÜ YILÜNİVERSİTESİ
DR. KENJEHAN MEDEUBAEVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. KENAN İLARSLAN	AFYON KOCATEPEÜNİVERSİTESİ
DR. KENES JUSUPOV	M. TINIŞBAYEV KAZAK ARAÇ VE İLETİŞİM AKADEMİSİ
DR. KULAŞ MAMİROVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. LATKİN A. PAVLOVIC	VLADİVOSTOK DEVLET EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MALİK YILMAZ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. MAHABBAT ÖSPANBAEVA	TARAZ DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MAHA HAMDAN ALANAZI	RİYAD KRAL ABDÜLAZİZ TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
DR. MAHBUB UL ALAM	BANGLADESH İSLAMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MAİRA ESİMBOLOVA	KAZAKİSTAN NARKHOZ ÜNİVERSİTESİ
DR. MAİRA MURZAHMEDOVA	AL – FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MERİNA B. VLADIMIROVNA	VLADİVOSTOK DEVLET EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MAVLYANOV ABDİGAPPAR	KIRGIZİSTAN ELARALIK ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET AKSARAYLI	DOKUZ EYLÜLÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET ALİ TÜRKMEÑOĞLU	MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET AVCI	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET BURHANETTİN COŞKUN	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET DİKKAYA	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET EMİN USTA	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET SAİT ŞAHİNALP	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET SALİH MERCAN	BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET OKUR	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET RECEP TAŞ	YÜZÜNCÜ YILÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET TUNÇER	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. MEHMET YÜCENURŞEN	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. MELTEM KESKİN KÖYLÜ	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. METİN KOPAR	ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MİCHİO SUZUKI	TOHOKU ÜNİVERSİTESİ
DR. MİNE ERSEVİNÇ	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
DR. MİRAÇ EREN	ONDOKUZ MAYISÜNİVERSİTESİ

DR. MUHAMMED ASIF YOLDAŞ	AVRASYA ÜNİVERSİTESİ
DR. MUHAMMAD ISMAEEL RAMAY	BAHRİA ÜNİVERSİTY
DR. MURAT BAHADIR	ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. MURAT YILMAZ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. MURATHAN KEHA	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA AKMAN	KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA ÇAKIR	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA ÇAĞLAYANDERELİ	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA KARAAĞAÇLI	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA METE	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA ŞİT	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. MUSTAFA TALAS	NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
DR. MUTLU ÖZGEN	T.C. BAŞBAKANLIK VAKIFLAR GENEMÜDÜRLÜĞÜ
DR. NADEJDA HAN	E.A. BUKETOV KARAGANDA DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. NECATİ DEMİR	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. N. GAMZE ILICAK	İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
DR. NİHAN BİRİNCİOĞLU	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. NOBUAKI TAKEDA	SAPPARO CITY ÜNİVERSİTESİ
DR. N.N. KERMANOVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. NURAN AKŞİT AŞIK	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
DR. NURETTİN BELTEKİN	MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
DR. NURAY PAMUK ÖZTÜRK	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DR. NURİ KAVAK	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. OKTAY AKTÜRK	AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
DR. OSMAN KUBILAY GÜL	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
DR. OZAN DENİZ YALÇINKAYA	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖMER ÇAKIN	ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖMER OKAN FETTAHLIOĞLU	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
DR. RAHMİ YÜCEL	ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
DR. RÖVŞEN MEMMEDOV	SUMGAYIT DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. RAMAZAN KHALİFE	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. RUSTEM KOZBAGAROV	M. TINIŞBAYEV KAZAK ARAÇ VE İLETİŞİM AKADEMİSİ
DR. SABİNA ABİD	ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
DR. SADETTİN PAKSOY	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
DR. SUSİN HASENEYN EL-HUDHUDİ	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. SALİH YEŞİL	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
DR. SARASH KONYRBAEVA	KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. SEDAT CERECİ	MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
DR. SELAHATTİN AVŞAROĞLU	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
DR. SELİN SERT SÜTÇÜ	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
DR. SERKAN ÇALIŞKAN	KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. SEVCAN YILDIZ	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
DR. ŞABAN ÇETİN	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ŞAFAK KAYPAK	MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
DR. ŞARA MAJITAYEVA	E.A. BUKETOV KARAGANDA DEVLET ÜNİVERSİTESİ
DR. TANSU HİLMİ HANÇER	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. TSENDİN BATTULGA	MOĞOLİSTAN DEVLET ÜNİVERSİTESİ

DR. T.O. ABISEVA	KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY
DR. UĞUR KURTARAN	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
DR. ULBOSIN KIYAKBAEVA	ABAY KAZAK MİLLİ PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. USAM FARUK İMAM	EL EZHER ÜNİVERSİTESİ
DR. ÜMMÜGÜLSÜM CANDEĞER	T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
DR. ÜMRAN TÜRKYILMAZ	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. VECİHİ SÖNMEZ	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
DR. VERA ABRAMENKOVA	RUSYA AİLE VE EĞİTİM ÇALIŞMALARI ENSTİTÜSÜ
DR.VEYSEL BOZKURT	İSTANABUL ÜNİVERSİTESİ
DR. VEYSEL ÇAKMAK	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DR. VLADEMİR VISLIVİY	UKRAYNA MİLLİ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. WALİ RAHMAN	SARHAD UNIVERSITY OF SCIENCE & INFORMATION
DR. YANG ZITONG	WUHAN ÜNİVERSİTESİ
DR. YASEMİN ERTEK MORKOÇ	MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
DR. YASİN ÇAKIREL	KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. YASİN DÖNMEZ	KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
DR.YAVUZ SELİM DÜĞER	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DR. YOSHIO KANAZAKI	TOHOKU UNIVERSITY
DR.YUNUS EMRE TANSÜ	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DR. YÜCEL GELİŞLİ	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ZİA UR REHMAN	A/P NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY

summit

I. ULUSLARARASI HAKEMLİ AVRASYA ZİRVESİ PROGRAMI

II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi

KONGRE YERİ: ALBA OTEL, ANKARA

30 Kasım-2 Aralık 2018

- Lütfen sunumlarınızı hem Power Point hem PDF olarak yanınızda bulundurunuz
- Oturumunuzdan en geç 15 dk. öncesinde kayıt yaptırabilirsiniz
- Katılım belgeleriniz oturum bittikten sonra Oturum Başkanı tarafından verilecektir

30 KASIM. 2018

CUMA: 14.00-15.30

SALON: 1

OTURUM BAŞKANI: DR. SALİH UÇAK

İSMİYLE MÜSEMMA OLMAK: NÜVİSİ'NİN "İSTANBUL ŞEHRENGİZİ"NDE İNSAN MANZARALARI	DR. SALİH UÇAK	SOSYAL BİL
ÖĞRENCİLERİN DEĞERLER SİSTEMİ	DR. ÖĞR. ÜYESİ BURCU GEZER ŞEN	SOSYAL BİL
EĞİTİMDE SOSYAL TABAKALAŐMA VE ÇOCUK	DR. ÖĞR. ÜYESİ BURCU GEZER ŞEN	SOSYAL BİL
OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ STAJ EĞİTİMLERİNDE UYGULADIKLARI ETKİNLİKLERİN EĞİTSEL YÖNÜ	ARŞ. GÖR. MURAT TUNCER	SOSYAL BİL
OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SINIF İÇİ TÜRKÇE VE MATEMATİK EĞİTİMİ UYGULAMALARINA YÖNELİK TUTUMLARI	ARŞ. GÖR. MURAT TUNCER	SOSYAL BİL
ALBERT CAMUS' DE EĞİTİLMİŞ İNSAN MODELİ: VEBA ROMANI ÖRNEĞİ	DR. ÖĞR. ÜYESİ YALÇIN DİLEKLİ ARŞ. GÖR. İBRAHİM SÖZCÜ	SOSYAL BİL

I ARAUK. 2018

CUMARTESİ: 9.30-11.00

SALON: 3

OTURUM BAŞKANI: MERİÇ BURÇİN ÖZER

BİLDİRİ ADI	YAZARLAR
SERA GAZI EMİSYONLARININ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE ETKİSİ VE TÜRKİYE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ANALİZİ	ÖĞR. GÖR. VEYSEL TATAR MERİÇ BURÇİN ÖZER
ULAŞTIRMA MODLARI VE TÜRKİYE KOMBİNE TAŞIMACILIK STRATEJİSİ	ÖĞR. GÖR. VEYSEL TATAR MERİÇ BURÇİN ÖZER
GÖRSEL SANATLARIN PROPAGANDA AMAÇLI KULLANIMI: I. DÜNYA VE II. DÜNYA SAVAŞLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME	ARŞ. GÖR. ZEYNEP GÖNÜLAY ÇALIMLI
ENDÜSTRİ 4.0 KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	ÖĞR. GÖR. HİCRAN KASA GÖZDE ARSLAN
EĞİTİM, BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: ORTA GELİRLİ ÜLKELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	ÖĞR. GÖR. HİCRAN KASA ESRA UYGUN
ЭТИКО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БИОМЕДИЦИНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА ЧЕЛОВЕКЕ И НА ЖИВОТНЫХ: "НЮРНБЕРГСКИЙ КОДЕКС"	Дарья АЛЕЕКСЕВА
DOĞRU MESLEK TERCİHİNDE DUYGUSAL ZEKANIN VE MESLEKİ BECERİLERİN ETKİSİNİN BELİRLENMESİ İÇİN MODEL GELİŞTİRİLMESİ: SAKARYA-ERENLER İLÇESİ ÖRNEĞİ	FERİHA SOYSAL ZEYNEP DERİNDAĞ
İSLAM MEDENİYETİNİN GÜNÜMÜZE BAKIŞI ALİMLERİN MUHKEM VE MÜTEŞABİH KAVRAMLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ KADERE İMANIN ÖNEMİ	VECİHİ SÖNMEZ VECİHİ SÖZNMEZ VECİHİ SÖNMEZ

I ARAUK. 2018

CUMARTESİ: 11.10-13.00

SALON: 3

OTURUM BAŞKANI: DR. ALPER DEMİRDÖĞEN

BİLDİRİ ADI	YAZARLAR
TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ KAMU ALIM SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	ARŞ. GÖR. ARZU POLAT
DIŞ TİCARETTE KRİZLER SONRASI DEĞİŞEN KORUMACILIK ÖNLEMLERİ	ARŞ. GÖR. ARZU POLAT
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SİYASAL KATILIMA BAKIŞI: BABAESKİ MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ	DR. ÖĞR. ÜYESİ SERDAR CANBAZ ÖĞR. GÖR. EMEL POYRAZ
ЖАҒАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ - ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕПІЛІ	Таңатарова Жиде Әлімқызы & Ажигалиева Гулзира & Назымова Зауза
İŞLETME ÇALIŞANLARINDA STRES KAYNAKLARI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: KIRKLARELİ İLİ ÖRNEĞİ	DR. ÖĞR. ÜYESİ SERDAR CANBAZ ÖĞR. GÖR. EMEL POYRAZ
İL ÖZEL İDARELERİNİN İŞLEVSELLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	ÖĞR. GÖR. UĞUR EYİDİKER ÖĞR. GÖR. EMEL POYRAZ
KÜRESELLEŞEN DÜNYADA TARIM VE GIDA ÖZELİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN İNCELENMESİ	SEDA ARI DOÇ. DR. YENER ATASEVEN

I ARAK. 2018

CUMARTESİ: 14.00-15.30

SALON: 3

OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. MELİKE ÖZER KESKİN

BİLDİRİ ADI	YAZARLAR
MESNEVÎHÂN MUSTAFA RÜŞDÎ'YE AİT BİR AŞKNÂME TERCÜMESİ	SELMA ATAMAN
SİYASİ ETİK VE KUTADGU BİLİĞ	ARŞ. GÖR. BENGÜCAN FINDIK
KÜRESELLEŞEN DÜNYADA NEOLİBERAL HUKUK DEVLETİ İNŞASI	DR. ÖĞR. ÜYESİ H. GÖKÇE ZABUNOĞLU DOÇ. DR. ABDURRAHMAN SAYGILI
FEDERALISM AND PERSPECTIVES OF DEMOCRACY	Akbar VALADBİGİ & Shahab GHOBADI
YEREL GÖZETİMDEN KÜRESEL GÖZETİME : “PANOPTİKON” KAVRAMININ TAMAMLAYICISI OLARAK “SİNOPTİKON”	DOÇ. DR. ABDURRAHMAN SAYGILI DR. ÖĞR. ÜYESİ H. GÖKÇE ZABUNOĞLU
DEVLETLER ARASI KRİZLERDE ULUSLARARASI KAMUOYUNUN ETKİNLİĞİ	DR. ÖĞR. ÜYESİ SERDAR KESKİN
BİYOLOJİ VE FEN BİLİMLERİ ÖĞRETİM PROGRAM KAZANIMLARINA UYGUN BİYOETİK EĞİTİMİ ETKİNLİKLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ	DOÇ. DR. MELİKE ÖZER KESKİN BİYOLOG, ÖĞRET. MEHMET YILDIRIM
AZERBAYCANIN BÖLGE ÜLKELERİYLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ	ELMAN IBISHOV & FARHAD MIKAYILOV & RAMİZ HASANOV

summit

euro

1 ARALIK. 2018

CUMARTESİ: 15.45-17.10

SALON: 3

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. AYLAKAŞOĞLU

asia

BİLDİRİ ADI	YAZARLAR
SELİMİYE CAMİİ VE LALE	ÖĞR. GÖR. NERGİS ÇANAK
GELENEKLİ SANATLARIN SIRLI DİLİ"ÇİNİ"	ÖĞR. GÖR. NERGİS ÇANAK
ENGELLİ ÖĞRENCİ VELİLERİNİN ÇOCUKLARININ SERBEST ZAMANLARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ	DOÇ. DR. SİBEL ARSLAN ÖZGE ORHAN
A VIEW FROM THE POSITION OF STRATEGIC SOCIOLOGY ON THE MISSION OF HIGHER EDUCATION IN THE KNOWLEDGE SOCIETY	ASSIST. PROF. BAĞIRZADEH MURAD MANAF OGLU
TOPLUMSAL ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA BİR ÖYKÜ: 6 NUMARALI KOĞUŞ	PROF. DR. AYLAKAŞOĞLU
CENGİZ HAN'A KÜSEN BULUT ADLI ESERDE BİREYİN YERİ	PROF. DR. AYLAKAŞOĞLU

summit

2 ARARUK. 2018

PAZAR: 9.30-11.00

SALON: 1

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. ZEKİ TAŞTAN

BİLDİRİ ADI	YAZARLAR
İNTERNET ÜZERİNDEN SATIN ALMALARLA İLGİLİ TÜKETİCİNİN SOSYAL MEDYA'DA ÖZEL ŞİKAYETTE BULUNMA EĞİLİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: KIRIKKALE İLİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN BİR ARAŞTIRMA	DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM BOZACI
ALGILANAN YALNIZLIK İLE ALIŞVERİŞ MERKEZİNDE HAZCI TÜKETİM İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: KIRIKKALE İLİNDE BİR ARAŞTIRMA	DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM BOZACI
COŞKUN IRMAK'IN İTAAT DENEYİ'NDE İTAATE BOYUN EĞMEK VE DEĞİŞMEK	PROF. DR. ZEKİ TAŞTAN
FEMİNİST TİYATRO VE ÜLKER KÖKSAL'IN OYUNLARINDA FEMİNİST ÖGELER	PROF. DR. ZEKİ TAŞTAN MEHMET TÜTAK
YÜKSEKÖĞRETİMDE ZORUNLU DERS OLARAK ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DERSİNİ OKUTMA SORUNSALI	ÖĞR. GÖR. ELİF AKAR
MARGUERITE DURAS'NIN TARQUINIA'NIN KÜÇÜK ATLARI'NDA İNSANIN VAROLUŞ SERÜVENİ	DOÇ. DR. ÜMRAN TÜRKYILMAZ
MOHA SOUAG'IN ACI ÇAY'INDA KADINA YÖNELİK ŞİDDET	DOÇ. DR. ÜMRAN TÜRKYILMAZ

2 ARARUK, 2018

PAZAR: 11.15-12.45

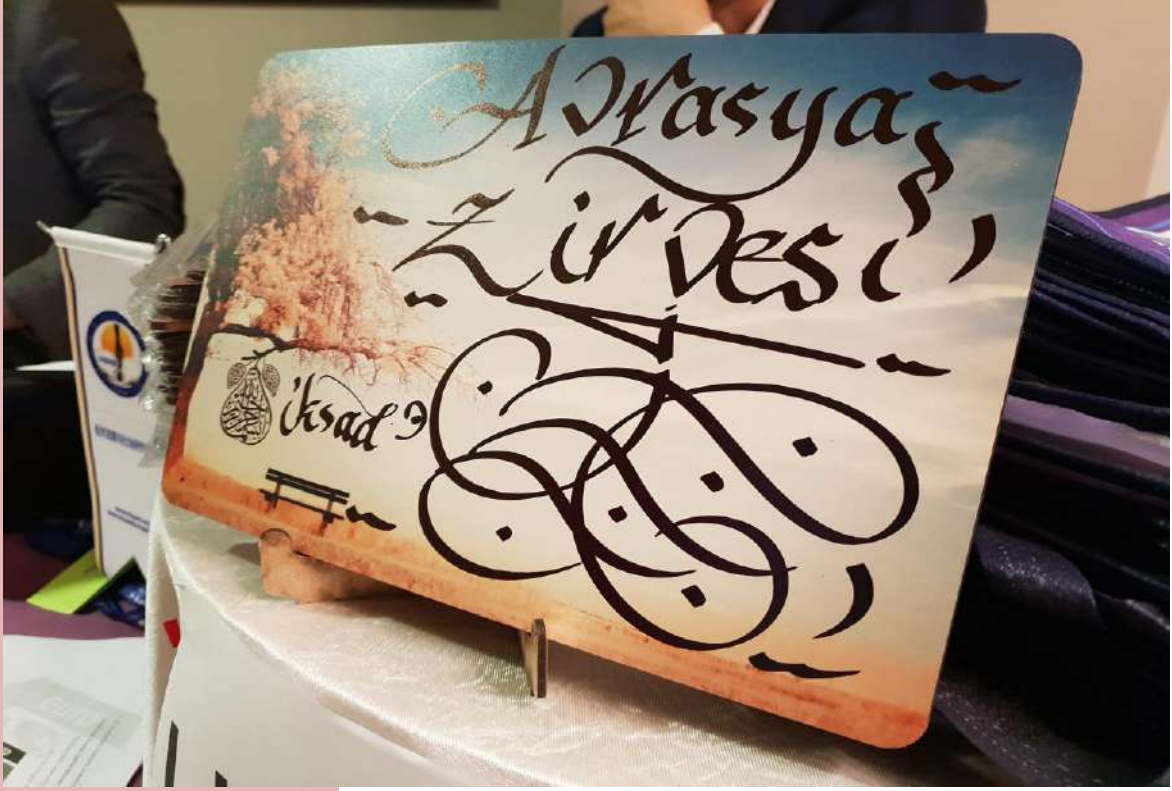
SALON: 1

OTURUM BAŞKANI: DOÇ.DR. MACİT BALIK

BİLDİRİ ADI	YAZARLAR
1970 KUŞAĞI ŞİİRİNDE İŞÇİ VE KÖYLÜ	DOÇ. DR. MACİT BALIK DR. ÖĞR. ÜYESİ HALUK ÖNER
GELENEK VE 1980 KUŞAĞI ŞİİRİ	DR. ÖĞR. ÜYESİ HALUK ÖNER DOÇ. DR. MACİT BALIK
KUR'AN DA BAHSİ GEÇEN EMBRİYOLOJİK KAVRAMLARIN TÜRKÇE MEAL ve TEFSİRLERİNDE Kİ ÇELİŞKİSİ ÜZERİNE İNCELEME	SUNA ALLAHVERDİ
MÜZİKTE ROMANTİZM	DR. ÖĞR. ÜYESİ BERTAN RONA
TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKA	DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM AKBEN TUĞBA İNCENACAR

FOTOĞRAF GALERİSİ

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

KONGRE KÜNYESİ	i
BİLİM KURULU	ii
PROGRAM	iii
FOTOĞRAFLAR	iv
İÇİNDEKİLER	v

TAM METİNLER

YALÇIN DİLEKLİ & İBRAHİM SÖZCÜ <i>ALBERT CAMUS' DE EĞİTİLMİŞ İNSAN MODELİ: VEBA ROMANI ÖRNEĞİ</i>	1-8
VEYSEL TATAR & MERİÇ BURÇİN ÖZER <i>SERA GAZI EMİSYONLARININ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE ETKİSİ VE TÜRKİYE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ANALİZİ</i>	11-19
VEYSEL TATAR & MERİÇ BURÇİN ÖZER <i>ULAŞTIRMA MODLARI VE TÜRKİYE KOMBİNE TAŞIMACILIK STRATEJİSİ</i>	20-25
ZEYNEP GÖNÜLAY ÇALIMLI <i>GÖRSEL SANATLARIN PROPAGANDA AMAÇLI KULLANIMI: I.DÜNYA VE II. DÜNYA SAVAŞLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME</i>	26-52
HİCRAN KASA & ESRA UYGUN <i>EĞİTİM, BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: ORTA GELİRLİ ÜLKELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA</i>	53-58
SEDA ARI & YENER ATASEVEN <i>KÜRESELLEŞEN DÜNYADA TARIM VE GIDA ÖZELİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN İNCELENMESİ</i>	59-74
NERGİS ÇANAK <i>GELENEKLİ SANATLARIN SIRLI DİLİ"ÇİNİ"</i>	75-83
NERGİS ÇANAK <i>SELİMİYE CAMİİ VE LALE</i>	84-95
SİBEL ARSLAN & ÖZGE ORHAN <i>ENGELLİ ÖĞRENCİ VELİLERİNİN ÇOCUKLARININ SERBEST ZAMANLARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ</i>	96-113
AYLA KAŞOĞLU <i>TOPLUMSAL ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA BİR ÖYKÜ: 6 NUMARALI KOĞUŞ</i>	114-123
AYLA KAŞOĞLU <i>CENGİZ HAN'A KÜSEN BULUT ADLI ESERDE BİREYİN YERİ</i>	124-131
İBRAHİM BOZACI <i>ALGILANAN YALNIZLIK İLE ALIŞVERİŞ MERKEZİNDE HAZCI TÜKETİM İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: KIRIKKALE İLİNDE BİR ARAŞTIRMA</i>	132-145
İBRAHİM BOZACI <i>İNTERNET ÜZERİNDEN SATIN ALMALARLA İLGİLİ TÜKETİCİNİN SOSYAL MEDYA'DA ÖZEL ŞİKAYETTE BULUNMA EĞİLİMİNİ</i>	146-159

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

ETKİLEYEN FAKTÖRLER: KIRIKKALE İLİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN BİR ARAŞTIRMA	
MACİT BALIK & HALUK ÖNER <i>1970 KUŞAĞI ŞİİRİNDE İŞÇİ VE KÖYLÜ</i>	160-175
HALUK ÖNER & MACİT BALIK <i>GELENEK VE 1980 KUŞAĞI ŞİİRİ</i>	176-182
İBRAHİM AKBEN & TUĞBA İNCENACAR <i>TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKA</i>	183-198
ÜMRAN TÜRKYILMAZ <i>MOHA SOUAG'IN ACI ÇAY'INDA KADINA YÖNELİK ŞİDDET</i>	199-209
ARZU POLAT <i>DIŞ TİCARETTE KRİZLER SONRASI DEĞİŞEN KORUMACILIK ÖNLEMLERİ</i>	210-228
ARZU POLAT <i>TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ KAMU ALIM SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI</i>	229-242
ÜMRAN TÜRKYILMAZ <i>MARGUERITE DURAS'NIN TARQUINIA'NIN KÜÇÜK ATLARINDA İNSANIN VAROLUŞ SERÜVENİ</i>	243-252
VECİHİ SÖZNMEZ <i>KADERE İMANIN ÖNEMİ</i>	253-266
ZEKİ TAŞTAN <i>COŞKUN IRMAK'IN İTAAT DENEYİ'NDE İTAATE BOYUN EĞMEK VE DEĞİŞMEK</i>	267-297
VECİHİ SÖZNMEZ <i>Alimlerin Muhkem ve Müteşabih Kavramlar Hakkındaki Görüşleri</i>	298-302
VECİHİ SÖZNMEZ <i>İSLAM MEDENİYETİNİN GÜNÜMÜZE BAKIŞI</i>	303-312

ALBERT CAMUS' DE EĞİTİLMİŞ İNSAN MODELİ: VEBA ROMANI ÖRNEĞİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ YALÇIN DİLEKLİ

Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, dilekliyalcin@gmail.com

ARŞ. GÖR. İBRAHİM SÖZCÜ

Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, sozcuibrahim@gmail.com

Özet

Eğitim programının geliştirme süreci hedeflerin belirlenmesi ile başlar. Hedefler bir ya da birden fazla felsefenin ortaya koyduğu sonuçlar ile temellendirilir. Bu açıdan eğitim felsefesi eğitimin başlangıç noktasıdır. Günümüze kadar ulaşan pek çok felsefi akım eğitimi doğrudan etkilemiştir. Bu akımlardan biriside varoluşçu felsefedir. Bu araştırmanın amacı varoluşçu felsefenin eğitim üzerindeki etkisini bu akımın temsilcilerinden olan Albert Camus'nün Veba eseri üzerinden inceleyerek, varoluşçu felsefenin istediği eğitilmiş insan modelini ortaya koymaktır.

Giriş

20.yy'da kentsel yaşam ve iş imkânları büyük ölçüde iyileşmeye uğrasa da şehirde yaşayan insanlar üzerlerindeki bıkkınlık, yorulmuşluk veya ümitsizlik duygusundan kurtulamamıştır. Aksine bu duyguları daha yoğun bir şekilde yaşamaya başlamışlardır. İş imkânlarını artıran sanayi toplumu kendi değerlerini yaratmış, insanları oluşturduğu bu değer yargıları içerisinde bir kalıba yerleştirmeye çalışmış ve bunun doğal sonucu olarak yaşadığı dönem ve toplumla uyumsuz, değerlerine ve özellikle kendine yabancı bireyler meydana getirmiştir. Bütün bu gelişmelerle aynı dönemi kapsayacak şekilde 2. Dünya Savaşı, ekonomik bunalımlar, Hitler, Stalin, Mussolini gibi diktatörlerin oluşturduğu kaos ve zulüm de eklenince insanların birbirlerine ve özellikle kendilerine karşı oluşan yabancılaşma ve ümitsizlik duyguları iyice perçinlenmiştir(Foulque,1971).

Yirminci yüzyıl savaşların, bölünmelerin, uluslararası kavgaların, öfkenin ve kinin çağı olmuştur. İdeolojik ve politik görüşler kendi haklılıklarını ortaya koymak ve varlıklarının devamını sağlamak için insanların yaşamlarını ellerinden almayı bir görev bilmiştir. Bu nedenlerden dolayı insan kendi başına bir problem haline gelmiştir. İnsanlar değerlerini, varlığını, hayatın anlamını sorgulama ihtiyacı istemişlerdir. Varoluşçuluk böyle bir zaman dillimi içinde insanın kendini sorgulama ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası değerlerini kaybeden, yalnızlığa ve hayal kırıklığına uğrayan insanlar çareyi bireyi merkeze alan varoluşçulukta görmüşlerdir.

Varoluşçuluğun ne olduğunu söylemek, tanımlamak ve başlangıcını belirlemek zordur. Felsefe tarihi bir dizi varoluşçu uyanışla çevrelenmiş durumdadır. Varoluşçuluk, Sokrates'in 'kendini tanı' çağrısıyla başlatılabilecek bir kökene sahiptir. Daha sonraki dönemlerde varoluşçuluk temaları Saint

Augustin, Stoacılar ve Saint Bernard tarafından kullanılmıştır. Modern varoluşçuluğun habercisi olarak Pascal, varoluşçuluk akımının öncüsü ise Kierkegaard olarak bilinmektedir (Mounier, 2007).

Bunların dışında doğrudan varoluşçuluk akımı içerisinde gösterilmese de Dostoyevski, Nietzsche gibi yazar ve düşünürler de bireyin varoluşsal sorunlarına ilgisiz kalmamışlardır. Kaufmann (2005)'a göre, Dostoyevski'ye ait olan Yeraltından *Notlar*'ın varoluşçuluk için yazılmış başlangıç yapısıdır. Yeraltından *Notlar*'da Kierkegaard'dan Camus'ye uzanan bütün varoluşçuları okurken karşılaşılan belli başlı konular, incelikle ortaya konmuştur. Nietzsche, modern insanın benimsediği değerlerin geleneksel dayanaklarının çöktüğünü ifade etmesiyle varoluşçu filozofları da etkilemiştir (Colette, 2006).

Varoluşçuluk Nedir?

Varoluşçuluğun tanımlarken göz önüne alınması gereken noktalardan birisi de varoluşçuluğu bir kalıp içinde görüp buna göre bir sözlük tanımı yapmanın zorluğudur. Çünkü varoluşçu felsefenin ayrımları ve sınırları keskin değildir. Bu noktada ortak ve kesin bir tanım yapılamamakla birlikte Cevzici (2000) felsefe sözlüğünde varoluşçuluğu şu şekilde tanımlamaktadır:

“ varoluşun hep tikel ve bireysel yani benim ya da senin veya onun varoluşu olduğunu öne süren; varoluşun öncelikle bir varlık problemi, varoluşun kendi varlık tarzıyla ilgili bir problem olduğunu dile getiren; özün varoluştan önce değil de, varoluşun özden önce geldiğini öne süren, insanın önce var olduğunu, daha sonra kendisini tanımlayıp, özünü yarattığını dile getiren, insana özünü oluşturma şansı veren imkanların, onun şeylere ve başka insanlarla olan ilişkileri tarafından yaratılması nedeniyle, varoluşun her zaman dünyadaki bir varlık olmak durumunda olduğunu savunan (...)böyle bir evrende, insanın hazır bulunduğu ahlak kuralları olmadığını, ahlaki ilkelerin, kendi eylemleri dışında, başka insanların eylemlerinden de sorumlu olan insan tarafından yaratıldığını söyleyen çağdaş felsefe akımı”

Bunların yansırı, varoluşçuluğu tanımlamayı güçleştiren sebeplerden birisi de varoluşçu filozofların ortak bir düşünce sistemi oluşturamamalarıdır. Ne kadar varoluşçu filozof varsa o kadar varoluşçuluk olduğunu söylemek mümkündür.

Bu durumda, varoluşçuların çoğunun, kendisinin ötekenden farklılığını vurgulayıp kendi düşüncesini başkasınınkinden ayırmak adına varoluşçu olarak adlandırılmaya dahi karşı çıkışı pek şaşırtıcı olmamalıdır. Belki de sebeple, kimi zaman, varoluşçu filozoflar arasındaki tek ortak noktanın birbirlerinden hoşlanmamaları olduğu bile söylenmiştir. Ama yine de varoluşçuluğun ortak ilkelerinden bahsetmek tamamen olmasa da belli noktalarda aynı fikirlerin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu noktaların ilki *varoluşçuların odak noktasının insan olmasıdır*. Varoluşçular insanla

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

ilgili olsalar da bu ilgi pozitif biliminin insanla bir nesne olarak ilgilenmesinden farklıdır. Varoluşçular için insan, bilimsel yöntemin yardımıyla araştırılabilecek bir nesne değildir. Elbette, insan, eğer isterse, kendisini dünyadaki başka nesnelere gibi bir araştırma nesnesine dönüştürebilir, kendisini nesneleştirebilir; fakat insanın kendisini nesneleştirme olanağına sahip olması bile onun aslında daha başka bir şey olarak var olduğuna, öncelikle bir özne olduğuna işaret eder. Jaspers'da Kierkegaard'da insan varoluşunun, bilimsel bir araştırma ve çözümleme nesnesiymiş gibi ele alınmasını kabul etmezler. Varoluşçular, insanın nesneleştirilmesine, onun doğanın, tarihin, toplumsal çevrenin, biyolojik ve fiziksel güçlerin ürünü bir nesne konumuna indirgenmesine itiraz ederler ve bir özne olarak insanın emsalsizliğini vurgularlar (Wartenberg, 2008).

Varoluşçuların ortak olarak ortaya koyduğu ikinci nokta ise varoluşun özden önce gelmesidir. Öz terimi ve onunla ilişkili idea terimi, Platon ve Aristoteles'ten bu yana Batı felsefesinde kullanılan anahtar terimlerdir ve çeşitli anlamlara gelirler. O yüzden onları net ve kesin olarak tanımlamak zordur. Bununla birlikte, bir genelleme yapacak olunursa, denebilir ki, ontolojik olarak bir şeyin özü, o şeyin doğasıdır; yani olumsal özelliklerinin ya da görünüşünün tersine, zorunlu olarak onun hakikatini teşkil eden şeydir (Grieder, 1999). Bu değişmez ezeli ve mutlak hakikat, Platondan bu yana klasik felsefenin nihai hedefi olduğundan, orada öz varoluştan önce gelir: Platon'a göre formlar ve özler başka bir boyutta vardır ve filozofun işi akli kullanarak onları keşfetmektir. Yine Platon'dan biraz farklı da olsa, "insanlar rasyonel hayvanlardır" diyen Aristoteles için de insanoğlunun akılla tanımlanan ortak ve değişmeyen özsel bir doğası vardır. Platon'dan Descartes'a ve Kant'a değin hakikatın nesnel olduğunu düşünen birçok felsefe sistemi şu ya da bu şekilde bu özcü geleneğe dayanır. Oysa varoluşçular klasik felsefenin "öz, varlıktan öncedir" görüşünün tersine özellikle insan konusunda "varoluş özden önce gelir" görüşündedirler (Colette, 2006).

Filozoflar çoğunlukla hep insanın özünü sormuşlar ve çağlar boyu bir dizi yanıt vermişlerdir: İnsan sosyal bir hayvandır; insanlar temelde bencildirler; insan, doğası gereği dindardır. Varoluşçular tüm bu savların sadece yanlış değil aynı zamanda aldatıcı da olduğunu düşünmüşlerdir: İnsanlar özgür olmaları dışında hiçbir şey değildir. Her halükarda insan için nihai bir hakikat yoktur. O, olmayı seçtiği şeydir (Sartre, 1946). Sartre için, özgürlük, varoluş demektir ve onun "varoluş özden önce gelir" deyişinin anlamı ancak insanın mutlak özgürlük sahibi olduğunun kabulüyle anlaşılabilir.

Varoluşçu akım içerisinde yer alan pek çok felsefeci, insana farklı açıdan bakmaktadır. İnsana olan bu farklı bakış açıları öznesi olan eğitimi de etkilemiştir. Bu araştırmanın temel amacı, varoluşçu felsefenin ortaya koyduğu eğitilmiş insan modelinin Albert Camus'nün *Veba* romanı bağlamında ortaya çıkarılmasıdır.

Yöntem

Bu araştırmada veriler nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizlerinin yapılmasıdır. Doküman incelemesi sürecinde, bir araştırma problemi hakkında üretilen dokümanlar ya da kaynaklar analiz edilir. (Yıldırım ve Şimşek, 2002). Bu çalışmada varoluşçuluk akımının önemli temsilcilerinden A. Camus'nün Veba adlı eseri, varoluşçu felsefenin eğitime katkılarını belirlemek amacı ile analiz edilmiştir. Varoluşçu felsefenin eğitime dair doğrudan katkıları Veba romanı üzerinden ele alınmıştır. Veba romanındaki kahramanın sahip olduğu özellikler incelenerek, varoluşçular için istenen insan tipi tanımlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Camus'nün eğitime dair doğrudan bir görüşü olduğunu ifade etmek pek mümkün değildir. Ancak filozofun eserine yansıttığı insan anlayışı, bilgi yaklaşımı, değerlere bakışı ve bunlar gibi farklı alanlardaki ifadelerinden eğitime dair bir yaklaşım çıkarmak mümkündür. Eğitim de genel anlamda bu alanlarda neleri, kime, nasıl kazandıracığımız ve nasıl bireyler istediğimiz ile ilgilidir. Camus'nün Veba adlı romanından, eğitim programlarının 4 temel unsuru olan hedef, içerik, eğitim durumları ve sınama durumları bağlamında bir eğitim anlayışı ifade edilebilir.

Hedef

Ertürk (1998) eğitimde hedefi; "bir öğrencinin planlanmış ve tertiplenmiş yaşantılar sayesinde kazanması kararlaştırılan ve davranış değişikliği veya davranış olarak ifade edilmeye elverişli olan bir özellik" olarak ifade etmiştir. Kısaca hangi niteliklere sahip bireyler yetiştireceğimiz eğitim programlarının hedef boyutu ifade etmektedir. Bir eğitim sisteminin nasıl bireyler istediği o sistemin eğitim felsefesini de ortaya koymaktadır. Romanda Camus'nün ideal tip olarak resmettiği Dr.Rieux karakterinin özellikleri bize Camus'nün nasıl bir insan modeli istediğini doğal olarak eğitim anlayışının hedefini anlatmaktadır.

Camus'nün eğitilmiş insan modeli objektif bir birey profilini işaret etmektedir. Camus'ye göre eğitilmiş birey sorunlara karşı soğukkanlılık ile yaklaşabilmeli ve çözüm odaklı hareket edebilmelidir. Eserde Dr.Rieux herhangi bir olay ya da bilgiye bireysel alışkanlıkların ya da toplumsal normların ve baskıların etkisinde kalmadan sadece rasyonel ve bilimsel bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Odak noktasında sadece öznel ve gerçekçi bir perspektif yer almaktadır. "*Vebaya karşı çıkmamanın tek yolu ona karşı dürüst olmaktır*" (Camus,2013, s.167)

Birey insanlık için dövüşmeye kendini adayan kimsedir. Bu sebeple birey, bu özelliği kazanmadığı sürece insanlık özgürlüğün ve mücadelenin ciddiyetini ve önemini kavrayana dek acı çekmeye devam edecektir. "... zaferlerimiz asla sürekli olmayacak, Dr. Rieux karardı ve: evet bunu biliyorum ama

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

mücadeleden kaçmak için bir neden değil. Asla sonu gelmeyen bir yenilgi...”(Camus,2013,s.184) Camus’ye göre hedef; kendi özgürlüğü için mücadele ettiği kadar diğer insanların özgürlüğü içinde mücadele eden, diğer insanların da yaşama hakkına saygı duyan ve insana insan olduğu için değer veren bir bireyin yetiştirilmesidir.

Camus’ye göre içsel motivasyona sahip bireyler, dışsal motivasyona sahip bireylere göre daha iyi yetişmiş bireylerdir. Yapılan iş dışarıdan bir pekiştirici ile değil gerçekten değerli olduğu için ve yapılması gerekli olduğu için yapılmalıdır. Romanın kahramanlarından bir diğeri Tarrou’nun “ ...*Eğer Tanrı’ya inanmıyorsanız niçin bunca özveride bulunuyorsunuz?...*” sorusuna, Dr. Rieux; Mutlak güçte bir Tanrı’ya inanmış olsaydı, insanları iyileştirmeyi sürdürmeyeceği ve bu görevi Tanrı’ya bırakabileceği cevabını verir(Camus,2013,115-116). Rönesans döneminde ortaya çıkan “gerçek iyilik Cennetin varlığına inanılmadan yapılan iyiliktir” ifadesi bu durumu ifade etmektedir. Camus bireyleri pekiştirici ile desteklemek yerine kendi sorumluluklarını alan bireyler olarak yetiştirmek istemektedir. Camus için eğitimde nihai hedef insanın kendi içindeki üzerindeki içsel ve dışsal baskıları bilinçli bir şekilde inceleyerek, anlayarak ve değerlendirerek kendi değeri konusunda içgörüyü, bireysel bir kimliğe ve kendi kendini yönlendirme yetisine sahip bireyler inşa etmektir. Dr. Rieux karakteri hikayenin başından sonuna bu mücadeleyi vermektedir. Bu noktadan hareketle eğitimin öğrenciye kendi yolunu çizmesi ve özerkliğe ulaşması için rehberlik vazifesi üstlenmesi öğretmesi gerekmektedir. Özetle, bugün pragmatik felsefede de ifade edilen kendi kararlarını verebilen bu kararların sonuçlarını ön görebilen ve özerk öğrenen, pozitif bilimlerin bulgularını kullanarak problem çözen bireyler yetiştirme ilkesi varoluşçuluk felsefesinde de kendini göstermektedir. Bu açıdan varoluşçuluğun hedefi, bireyi kendini ve çevresini tanıma, ideallerini gerçekleştirme adına sınır noktasına taşımaktır (Sönmez, 2014).

İçerik

Programda “ne öğretilim?” sorusunun cevabı olan “içerik” öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilerin kazanacağı bilgileri ifade eder (Sönmez, 2005) . Bir başka ifade ile istenilen hedeflere ulaşmak için öğrencilere verilecek olan bilgiler bütünüdür.

Camus’nün eğitim anlayışında içerik her şeyden önce dogmatik ve aslı olmayan bilgilerden uzak olmalıdır. Bilimsel ve rasyonel bilgi içerikte yer almalıdır. Rahiplerle olan tartışmasında Dr. Rieux vebanın tanrıdan geldiğine inanarak kaderine razı olmayı reddetmekte ve vebaya çare olmak için serumlar denemektedir(Camus,2013,128-129). İçeriğe dair bir başka anlayış ise içerik aristokratik subjektivizmi bünyesinde barındırmalıdır. Çünkü bilgi nesnel değil öznel. Önemli olan bireyin bilgiye verdiği tepkidir. Bilginin doğruluğunu kişinin inançları belirleyecektir. Bu açıdan evrensel bilgi kavramı Camus eğitim felsefesinde yer almamaktadır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Romanda Dr. Rieux'nun vebanın insanların işlediği suçlar yüzünden tanrı tarafından bir ceza olduğu reddetmiş ve başka bir yol seçmiştir ve varoluşçu anlayışa göre dayatılanı değil kendi bilinci ile bir seçimde bulunmak onu özgür kılmıştır. Eğitim programları içerisinde yer alan bilgilerinde öğrencilerin seçmesine ve seçimlerinin sorumluluklarını almalarına olanak tanınmalıdır. Varoluşçuluğun da temellerinden olan kendini seçme kavramı Camus'de de yer almaktadır. Camus'ye göre bireylerin saçma veya dogmatizm ile yüzleşmesi ve bunun sonucunda başkaldırması ve benliğini seçmesi ile birey olarak varlığını gerçekleştirebilmektedir. “uzaktan ya da yakından, haklı ya da haksız nedenlerle insanları öldüren ya da öldürmeyi haklı çıkaran ne varsa hepsini reddetmeye karar verdim(Camus,2013,211-212).” şeklindeki ifade kahramanın saçma ile yüzleştiğini ve artık başkaldırabileceğini ifade eder. Bu açıdan içerik bireyin hayatta karşılaşabileceği her türlü kriz durumunu da içerebilir (Sönmez, 2014).

Bu anlamda varoluşçu felsefeye göre içeriğin bilimsel olması, bireyin içeriği seçmesi ya da bireyin ilgi alanlarına ve gelişim düzeyine uygun içeriğin seçimi ilkeleri varoluşçu felsefenin eğitime bir yansıması olarak kabul edilebilir ayrıca bu özellik günümüz pragmatizminde de mevcuttur. Fakat yine de varoluşçulara göre sabit ya da her birey için uygun bir içerikten söz etmek mümkün değildir (Cevizci, 2011; Sönmez, 2014).

Eğitim Durumları

Eğitim durumları; öğrenme-öğretme süreci, işlemler ve yaşantılar olarak da ifade edilebilir. “Nasıl öğretelim?” sorusuna cevap arar. Eğitim durumları, öğrencilerin hedefe ulaşması için geçirmeleri gereken öğrenme yaşantılarını sağlayacak dış koşulların (uyarıcılarının) düzenlenmesi ve işe koşulmasıdır. Bu düzenleme, gerekli olan strateji, yöntem-teknik, araç-gereçleri her türlü etkinlikler ile fiziki düzenlemeleri kapsar (Demirel, 2006).

Camus'den bütün bu konulara dair bir fikir edinemesek de bazı konulara dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Camus'nün kendini seçen ve özgür tercihlerde bulunan bireyler istediği düşünüldüğünde Sokratik sorgulamanın en uygun yöntemlerden biri olduğu söylenebilir. Öğrencilere cevaplar empoze edilmemeli kendi cevabını bulması sağlanmalıdır. Kendi düşüncelerini oluşturmaları için sürekli yeni durumlar ve sorunlar yaratılmalıdır. Öğrenci kendi sorumluluğu ile yüz yüze gelmelidir. Öğretmen ise rehber rolünde olmalı sürekli öğrenciyi kendi seçimini yaptıracak olaylar ve sorularla karşı karşıya getirmelidir. Başka bir ifade ile bireyin yaşadığı problemlerin çözümü için bilgiye kendisinin ulaşması ve ulaştığı bilginin doğruluğunu kontrol etmesi ve bu sayede problemi çözmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, problem temelli bir öğretim sürecinden bahsetmek mümkün olabilir. Eğitim durularında ortaya konan bu yaklaşım günümüz pragmatizmi ile ortak yönlerinden olan bir diğer özellik olarak algılanabilir.

Sinama Durumları

Camus' nün eğitim anlayışında sınama durumları aşamasına dair bir şeyler söylemek zordur. Çünkü yukarıda da bahsedilen bilginin öznel oluşu ve sadece kişinin kendisini ilgilendirmesi buna dair bir değerlendirme ölçütü belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Ayrıca kendini seçen ve bunun sonucunda özgür olan bireyin özellikleri saçma ile yüzleştğinde ortaya çıkacağından net bir sınama durumundan pek bahsedilemez. Zaten Camus felsefesinde de bir bireyin başka bir bireyi sınama ya da ona dair yargıda bulunma hakkı yoktur. Her birey ve buna bağlı olarak her düşünce eğer özgürce seçilmişse değerlidir. Yapılabilecek şey en fazla bireyin özgürce seçimde bulunup bulunmadığını, seçimlerinin sorumluluğunu alıp almadığının değerlendirilmesi olabilir.

Sonuç

Her ne kadar da varoluşçu felsefe akımında yer alan felsefecilerin fikirleri farklılık gösterse de, genel anlamda bu felsefenin eğitime olan katkıları yadsınamaz. Albert Camus'nün Veba adlı eseri aracılığı ile varoluşçu felsefenin eğitime katkılarının incelendiği bu çalışmada, varoluşçu felsefenin özellikle eğitimin hedefleri alanına daha fazla katkıda bulunduğu gözlenmiştir. Varoluşçu felsefeye göre eğitimin amacı kendini özgürleştirmeye yönelik idealler doğrultusunda hareket edebilen bireyler yetiştirmektir. Fakat bu bu özgürlük başlarının özgürlüğüne engel olmayacak bir özgürlük kavramını işaret etmektedir. Veba adlı eserde doktorun dogmatik fikirler yerine bilimsel akıl yürütme yoluyla vardığı sonuç için çaba göstermesi bilimsel bilgiye verdiği değer bir kanıt olarak gösterilebilir. Bireyin problem çözme becerisinin geliştirilmesi, bunun için pozitif bilimleri kullanması açısından varoluşçu felsefe, günümüz pragmatik anlayışla paralellik göstermektedir. Günümüz toplumunda her bireyin yalnızlık ve buhran dönemleri yaşaması neredeyse kaçınılmaz bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında varoluşçuluğun ortaya koyduğu yetişmişmiş insan modelinde idealleri olan ve her şart altında idealleri için mücadele eden bireylerin yetiştirilmesi günümüzde de değerini koruyan önemli bir hedef sayılabilir.

İçerik ve sınama durumları açısından ise Camus'nün varoluşçuluk felsefesi sabit bir içerikten öte bireyin ilgi alanlarına yönelik bir içerik seçimini işaret etmektedir. Fakat içeriğin bilimsel olmasına verilen önem varoluşçuluğun günümüz içeriğine dair verdiği katkılardan biri düşünülebilir. Eğitim durumlarında ise problem temelli öğretim yaklaşımı Camus'nün varoluşçuluk felsefesi tarafından da kabul görmektedir. Sınama durumlarında ise sabit bir sınama durumu yoktur. Birey ancak gerçek hayat problemleri ile karşılaştığında değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında, bilimsel ve öğrenene uygun içerik, öğretim sürecinde bireyin temele alınması, sabit olmayan bireye göre farklılık gösterebilen bir değerlendirme sisteminin varlığı aynı zamanda günümüz pragmatizminin de öne çıkardığı ortak özellikler arasında yer alabilir.

Kaynakça

- Camus, A. (2013). *Veba*, (Çev.Nedret Tanyolaç Öztokat), İstanbul: Can Yayınları.
- Cevizci, A. (2011). *Eğitim Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, ss. 354.
- Colette, J. (2006). *Varoluşçuluk*, (Çev. Işık Ergüden), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, ss. 25.
- Demirel, Ö. (2006). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme* (6.Baskı), Ankara: Pegem Yayıncılık
- Ertürk, S. (1998). *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Meteksan A.Ş.
- Foulque, P. (1991) *Varoluşçuluk*, (Çev.: Yakup Şahan), İstanbul: İletişim Yayınları
- Grieder, A. (1999). "Essence", *Dictionary of Existentialism*, (Ed.Gordon, H.), Westport-CT, USA: Greenwood Publishing Group,ss.132.
- Kaufmann, W. (2005). *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk*, (Çev.:Akşit Göktürk), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss.11.
- Mounier, E. (1986).*Varoluş Felsefelerine Giriş*, (Çev. S. Rıfat Kırkoğlu), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sartre, J. P. (1946). *Varoluşçuluk*, (Çev. Asım Bezirci), İstanbul: Say Yayınları, ss.39.
- Sönmez, V. (2010). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı* (12.Baskı), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sönmez, V. (2014). *Eğitim Felsefesi* (12.Baskı), Ankara: Anı Yayıncılık
- Wartenberg, T.E. (2008). *Existentialism: A Beginner's Guide (Beginner's Guides)*, England: OneWorld Publication, ss.53

SERA GAZI EMİSYONLARININ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE ETKİSİ VE TÜRKİYE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ANALİZİ

ÖĞR.GÖR. VEYSEL TATAR

Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Meslek Yüksek Okulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü
vtatar@artvin.edu.tr

MERİÇ BURÇİN ÖZER

DOKTORA ÖĞRENCİSİ, Park Denizcilik ve Hopa Liman İşletmeleri A.Ş,
meric.ozar@hopaport.com.tr

Özet

Fosil yakıtların yakılması ve bunun sonucunda karbondioksit ve metan gibi sera gazlarının açığa çıkması, küresel ısınma ve ısı artışının doğal sonucundan dolayı iklim değişikliğine yol açmaktadır. Küresel iklim değişikliği ekolojik, ekonomik ve sağlık boyutları ile hayatın her yönünü etkilemektedir. Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle küresel iklim değişikliğinin potansiyel etkileri açısından risk grubu ülkeler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada sera gazı emisyonlarının kaynakları, değerleri ve küresel iklim değişikliği üzerindeki olası etkileri araştırılarak, Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmaları ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Sera Gazı, Türkiye.

EFFECT ON CLIMATE CHANGE OF GREENHOUSE GAS AND ANALYSIS OF TURKEY CLIMATE CHANGE

Abstract

The burning of fossil fuels, and consequently the emergence of greenhouse gases such as carbon dioxide and methane, leads to climate change that is inherently consequential to global warming and heat buildup. Global climate change affects every aspect of life with its ecological, economic and health dimensions. Turkey, due to its geographical location, potential effects of global climate change are among the countries suffering from the risk group. In this study presents, sources of greenhouse gas emissions, values and examining the possible effects on global climate change, the studies in this field in Turkey.

Keywords: Climate Change, Greenhouse Gases, Turkey.

1. GİRİŞ

İklim değışikliği, küresel ölçekte karşılaşılan en büyük sorunlardan biridir. Özellikle sanayi devriminden sonra fosil yakıtların yakılmaya başlanması, arazi kullanımında meydana gelen değışiklikler, ormansızlaşma ve sanayi süreçleri sonucunda atmosferde biriken sera gazları (karbondioksit-CO₂, metan-CH₄, diazot monoksit-N₂O, hidroflorokarbonlar-HFCs, perflorokarbonlar- PFCs, kükürt heksaflorid-SF₆), atmosferin kimyasal özelliklerini etkilemekte uzun vadede ise sera etkisi nedeniyle küresel ölçekte ısınmaya ve sonuç olarak iklim değışikliğine neden olmaktadır. İklim değışikliği de fiziksel ve doğal çevre, kent yaşamı, kalkınma ve ekonomi, teknoloji, insan hakları, tarım ve gıda, temiz su ve sağlık gibi yaşamın bütün alanlarını olumsuz etkilemektedir (ÇŞB, 2012). Birleşmiş Milletler İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) iklim değışikliği sorununa karşı küresel tepkinin temelini oluşturmak üzere 1992 yılında kabul edilmiştir. Sözleşme 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 194 Tarafı bulunan Sözleşme, neredeyse evrensel bir katılıma ulaşmıştır. Sözleşmenin nihai amacı, atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurmaaktır. BMİDÇS bir çerçeve sözleşme olarak genel kuralları, esasları ve yükümlülükleri tanımlamaktadır. Sözleşme, iklim sisteminin, bütünlüğü başta endüstri ve diğer sektörlerden kaynaklı karbondioksit ve öteki sera gazı salımlarından etkilenebilecek, ortak bir varlık olduğunu kabul etmektedir. İnsan faaliyetleri sonucunda iklimdeki değışimlerin en önemli sebebi fosil yakıtların yanması sonucu açığa çıkan sera gazları ve yanlış arazi kullanım politikaları sonucu yer kürenin karbon tutma kapasitesinin azalmasıdır (Arı, 2010). Uluslararası toplum iklim değışikliğiyle mücadelede yeni bir dönemin eşindedir. Küresel sıcaklık artışının 2 santigrat derecenin altında tutulması için 2020 sonrası dönemde güçlü bir rejime ihtiyaç vardır. Türkiye, UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change) gereklerine uygun bir şekilde, sera gazı envanterini ve Ulusal Bildirimi'ni hazırlamaktadır. Envanter, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı ve üniversitelerin ortak çalışması olarak hazırlanmaktadır. Türkiye, ilk envanterini Nisan 2006'da, en son envanterini de Haziran 2010'da sunmuştur (Radov vd., 2011). 2010-2020 yılları arasında iklim değışikliği ile ilgili yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olmak ve bu konudaki temel politikaları belirlemek amacıyla İklim Değışikliği Ulusal Strateji Belgesi oluşturulmuştur. Bu belgedeki hedefler doğrultusunda sera gazları emisyonlarının kontrolü ve uyum çalışmaları için eylemler sunarak bu eylemlerin hayata geçirilmesi için sorumluları ve zamanlamayı tanımlayan "İklim Değışikliği Ulusal Eylem Planı" hazırlanmıştır. Bunların yanında; Kyoto Protokolü'nün emisyon ticaretine konu olan esneklik mekanizmalarından yararlanılmamasına rağmen Türkiye'de, bu mekanizmalardan bağımsız olarak

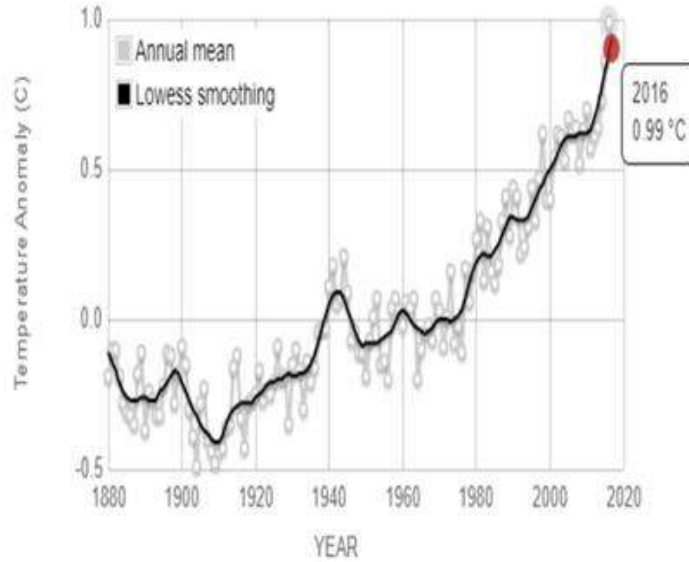
I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

işleyen, çevresel ve sosyal sorumluluk ilkesi çerçevesinde kurulmuş Gönüllü Karbon Piyasası'na yönelik projeler uzun süredir geliştirilmekte ve uygulanmaktadır (ÇŞB, 2013).

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE KÜRESEL ISINMA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Çoğu zaman küresel ısınma ile iklim değişikliği kavramları aynı anlamda kullanılmaktadır; ancak iki kavram arasında fark vardır. Küresel ısınma, dünyanın ortalama sıcaklık değerlerindeki iklim değişikliğine yol açabilecek artışı ifade eder. İklim değişikliği ise belirli bölgedeki mevsimlik sıcaklık, yağış ve nem değerlerindeki değişimleri ifade etmektedir. Küresel ısınmaya bağlı olarak dünyanın bazı bölgelerinde kasırgalar, seller ve taşkınların şiddeti ve sıklığı artarken bazı bölgelerde uzun süreli, şiddetli kuraklıklar ve çölleşme etkili olmaktadır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) tarafından hazırlanan bilimsel rapor, küresel ısınmanın 1,5 C ile sınırlandırılmasının aciliyetini ortaya koyuyor. 195 ülkenin onayıyla bugün yayımlanan rapor, dünyanın gittiği tehlikeli yoldan çıkabilmemiz için karşımızdaki küçük fırsat penceresinin de altını çiziyor.

Emisyon faktörleri karbondioksit (CO₂) eşdeğeri olarak sağlanır (CO₂e). CO₂ dışındaki sera gazlarının (CH₄, N₂O ve CFC, HCFC) emisyonları ayrı ayrı hesaplanıp, CO₂ eşdeğerine çevrilir. Bu çevrim yapılırken, her bir sera gazının salım miktarları, o gazın küresel ısınma potansiyeli ile çarpılır. Bu envanter kapsamında değerlendirilen sera gazları ve kullanılan küresel ısınma potansiyelleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Küresel Ortalama Sıcaklık Artışı 1880-2020 (Goddard Uzay Araştırmaları Enstitüsü (GISS)/NASA)

Tablo 1. Küresel Isınma Potansiyelleri (TKB, 2018)

Sera Gazı	100 Yıl İçin Küresel Isınma Potansiyeli
Karbondioksit (CO ₂)	1,0
Metan (CH ₄)	28,0
Azot oksit (N ₂ O)	265,0
HFC 227ea (FM200)	3.350,0
R12 (CFC12)	10.200,0
R22 (HCFC22)	1.760,0
R134a (HFC134a)	1.300,0
R 404a ¹	3.942,8
R 407c ²	1.624,2
R 410a ³	1.923,5
R 600 (Isobutan) ⁴	3,0

Son yıllarda aşırı hava olayları, iklim değişikliği ve afetler arasındaki ilişki çok iyi anlaşılmıştır. Şekil 2’de de görüldüğü gibi iklim değişikliği aşırı hava olaylarına, aşırı hava olayları da sosyo-ekonomik şartların elverişsiz olduğu yerlerde afetlere neden olmaktadır. Bu nedenle, iklim değişikliğine uyum çalışmaları aynı zamanda afet risklerini azaltmaya; afet risklerini azaltma çalışmaları da aynı zamanda iklim değişikliğine uyuma katkıda bulunabilmektedir. Bütün bu nedenlerden dolayı da iklim değişikliğine uyum ile afet risklerini azaltma çalışmalarının birlikte düşünülmesi gerekmektedir .

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Şekil 2. Küresel iklim değişikliği, afetler ile birlikte iklim değişikliğine uyum ve afet risklerini azaltma/önleme çalışmaları arasındaki ilişkilerin şematik gösterimi (Kadıoğlu, 2012)

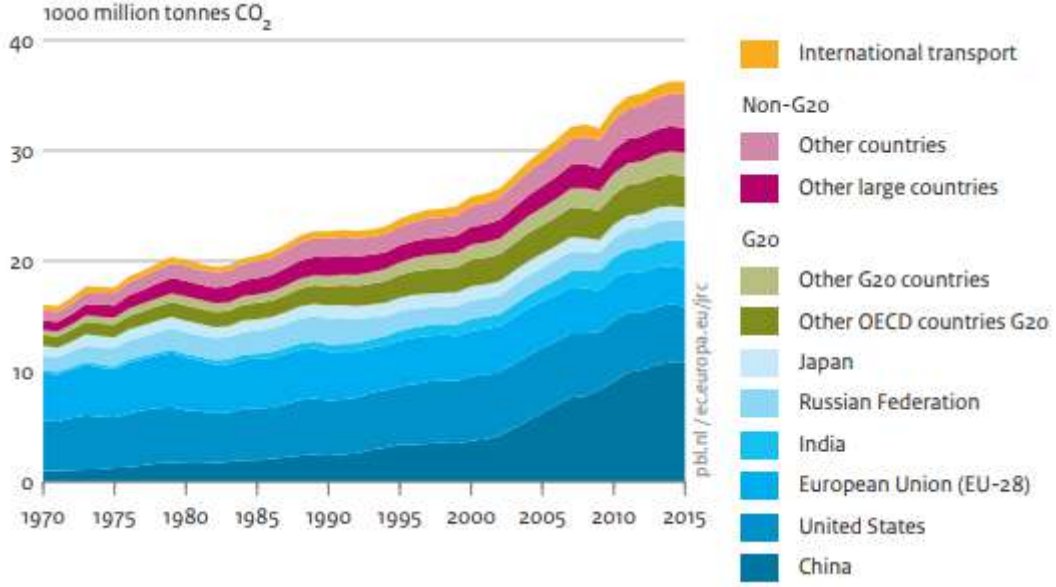
3. TÜRKİYE SERA GAZI EMİSYON KAYNAKLARI VE DEĞERLERİ

Paris'te Aralık 2015'te düzenlenmiş olan 21. Taraflar Konferansı'nın (COP21) önemi sadece yaptığı yeni katkılarla konferansın spesifik başarılarına dayanmamakta, aynı zamanda ortaya koyduğu yönlendirmelerde yatmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve Çin Halk Cumhuriyeti tarafından iklim değişikliği konusunda yapılan tarihi ortak duyuru, çeşitli ülkeler tarafından COP21'e yönelik sunulmakta olan iklim taahhütleri ve birçok farklı ülkede yaşanan gelişmeler şimdiden bazı cesaret verici işaretler oluşturmaktadır. COP21'in başarısının genel bir sınaması, hükümetlerin, sanayi öncesi düzeylere oranla, küresel ortalama sıcaklık artışını 2 santigrat derecenin (°C) altında tutmak için halihazırda belirledikleri hedefi gerçekleştirmek amacıyla üstlerine düşenleri sonuna kadar yerine getirmeye kararlı oldukları konusunda Konferansın bir kanaata varması olacaktır. 2015 yılında bu,

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

küresel olarak yayılan CO₂'nin 36,2 milyar tonluk bir emisyonu ulaştırmıştır (Şekil 3.). Seçilmiş bazı ülkelerin 2016 yılı içinde sera gazı salınım miktarları tablo 2’de verilmiştir. Türkiye bu ülkeler arasında 496.1 mt ile 7. sırada yer almaktadır.

Şekil 3. CO₂ Gazı Emisyonların Ülkelere Göre Dağılımı (PBL, 2016)

Tablo 2. Seçilmiş Bazı Ülkelerin Küresel Sera Gazı Salınım Miktarları (TÜİK, 2016) (Milyon ton CO₂ eşdeğeri)

Ülkeler Countries	Toplam seragazı emisyonu Total GHG emissions
Amerika Birleşik Devletleri - United States of America	6 511,3
Rusya Federasyonu - Russian Federation	2 643,8
Japonya - Japan	1 304,6
Almanya - Germany	909,4
Kanada - Canada	704,2
Avustralya - Australia	549,2
Türkiye - Turkey	496,1
İngiltere - United Kingdom	486,3
Fransa - France	465,1
İtalya - Italy	427,9
Polonya - Poland	397,7

Tablo 3. Türkiye’de 2006-2016 yılları arasında sera gazı emisyon değerleri (TÜİK, 2016)

Sera gazı emisyonları, 2006 - 2016

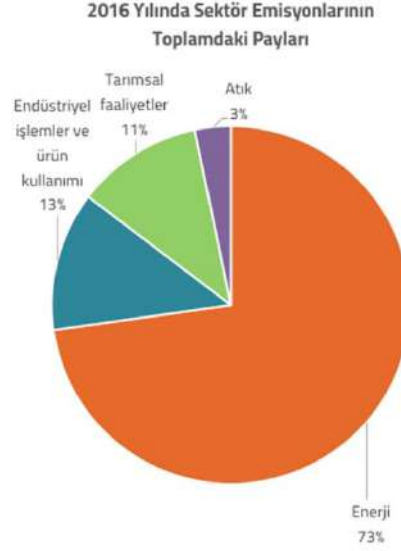
Greenhouse gas emissions, 2006 - 2016

(Milyon ton CO₂ eşdeğeri - Million tonnes CO₂ equivalent)

Yıl Year	Toplam Total	CO ₂	CH ₄	N ₂ O	F Gazları F Gases
2006	356,8	281,5	47,1	25,3	2,9
2007	390,5	312,9	49,7	24,6	3,3
2008	387,9	310,4	50,8	23,2	3,5
2009	395,9	316,8	50,5	25,1	3,4
2010	402,6	319,5	52,5	25,9	4,7
2011	431,4	344,7	54,7	26,8	5,2
2012	445,6	354,1	58,0	27,6	5,9
2013	439,0	346,8	56,8	29,3	6,1
2014	451,8	357,6	58,1	29,3	6,8
2015	469,9	380,9	52,4	29,8	6,9
2016	496,1	402,8	54,7	32,0	6,6

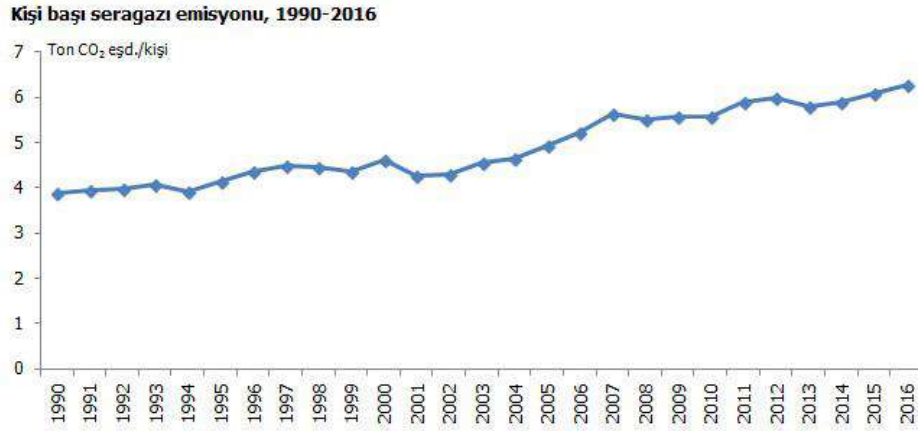
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 13 Nisan 2018'de paylaşılan Sera gazı emisyon envanteri sonuçlarına göre, 2016 yılında toplam sera gazı emisyonu 1990 yılına göre %135,4'lük bir artış göstererek toplam 496,1 milyon ton (Mt) CO₂ olarak hesaplandı. 2016 yılı emisyonlarında CO₂ eşdeğeri olarak en büyük payı %72,8 ile enerji kaynaklı emisyonlar alırken, bunu sırasıyla %12,6 ile endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı, %11,4 ile tarımsal faaliyetler ve %3,3 ile atık takip etti (Şekil 4.).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Şekil 4. 2016 Yılında sektör emisyonlarının toplamdaki payları (TÜİK, 2018)

CO₂ eşdeğeri olarak 2016 yılı toplam sera gazı emisyonu 1990 yılına göre %135,4 artış gösterdi. 1990 yılında kişi başı CO₂ eşdeğer emisyonu 3,8 ton/kişi olarak hesaplanırken, bu değer 2016 yılında 6,3 ton/kişi olarak hesaplandı (Şekil 5.).

Şekil 5. Kişi Başı Düşen Sera Gazı Emisyon Miktarı (1990-2016) (TÜİK, 2018)

Türkiye İstatistik Kurumu 13 Nisan 2018 27675 sayılı raporunda;

* CO₂ emisyonlarındaki en büyük payı enerji kaynaklı emisyonlar oluşturdu. Toplam CO₂ emisyonlarının 2016 yılında %33,5'i elektrik ve ısı üretiminden olmak üzere %86,1'i enerjiden, %13,6'sı endüstriyel işlemler ve ürün kullanımından, %0,3'ü ise tarımsal faaliyetler ve atıktan kaynaklandı.

* CH₄ emisyonlarının %55,5'i tarımsal faaliyetlerden kaynaklandı. CH₄ emisyonlarının %55,5'i tarımsal faaliyetlerden, %25,8'i atıktan, %18,6'sı enerjiden, %0,03'ü ise endüstriyel işlemler ve ürün kullanımından kaynaklandı.

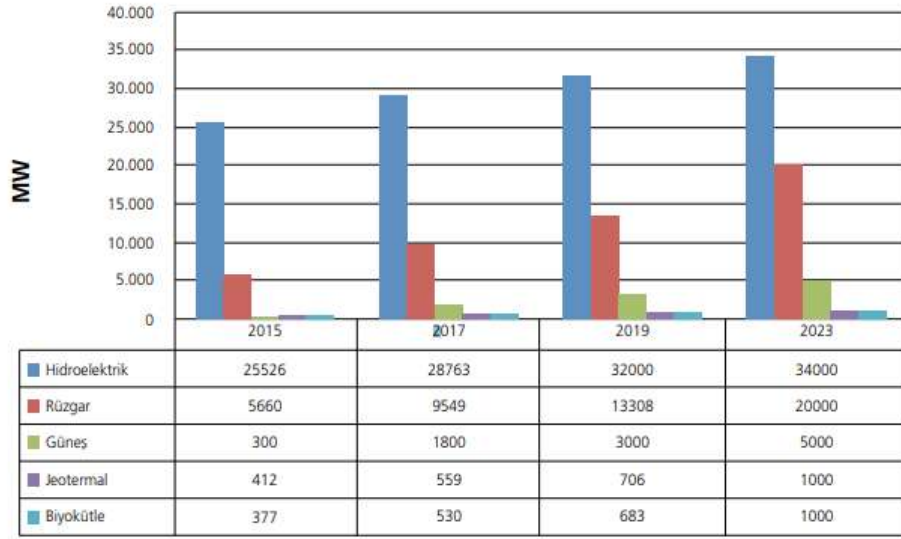
* N2O emisyonlarındaki en büyük payı tarımsal faaliyetler oluşturdu. N2O emisyonlarının %77,6'sı tarımsal faaliyetlerden, %12,1'i enerjiden, %6,5'i atıktan, %3,8'i ise endüstriyel işlemler ve ürün kullanımından kaynaklandı.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi (İDES)'nde (2010-2020) Eğitim, Kapasite Artırımı ve Kurumsal Altyapı başlığı altında orta ve uzun vadeli hedefler verilmektedir. Kamuoyu bilincinin ve kurumsal kapasitenin artırılması, uluslararası işbirliği mekanizmasının oluşturulması ve aktif müzakerelere katılımın sağlanması ile kamu, özel sektör, üniversite, sivil toplum kuruluşları gibi tüm kesimlerin ortak çabaları ile tüketim kalıplarının iklim dostu olacak şekilde değiştirilebilmesi için kamuoyu bilincinin artırılması orta vadeli hedefleri; iklim değişikliği üzerine bilimsel çalışmaların yapılması için "İklim Değişikliği Araştırma Enstitüsü" kurulması uzun vadeli hedefi oluşturmaktadır (ÇŞB, 2010). Fosil yakıt kullanımı ile atmosfere salınan karbondioksit ve bunun sonucu olan küresel ısınma, insanoğlunun ortak geleceği için bir tehlike oluşturan iklimsel değişim sorununun bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretiminin artırılması, küresel boyutta büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de yenilenebilir enerji alanında yapılan yatırımlar 2015 yılında 1,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yenilenebilir enerji yatırımlarında bir önceki yıla oranla %46 oranında artış demektir. Böylece Türkiye yenilenebilir enerji alanında Birleşik Krallık, Fransa ve Hollanda ile birlikte 1 milyar dolar yatırım eşliğini aşan dört Avrupa ülkesinden biri olmuştur. Türkiye ithal enerjiye olan bağımlılığını azaltmak ve enerji arz güvenliğini sağlamak için yenilenebilir enerjinin kullanımını artırmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda görüldüğü gibi Türkiye 2023 yılında 34.000 MW kurulu hidroelektrik gücü, 20.000 MW kurulu rüzgar gücü, 5.000 MW kurulu güneş enerjisi, 1.000'er MW jeotermal ve biyokütle gücü oluşturmayı hedeflemektedir (Şekil 6.) (Firat vd., 2017).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Şekil 6. Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimi ve Hedefler, (MW)

Ülkemizde ulaştırma sektörünün iklim değişikliği etkilerine uyumuyla ilgili bilgi ihtiyacını gidermek, kamu ve özel sektörde bu konuyla ilgili farkındalığı artırılmalıdır. Çevre ve iklim değişikliği ile mücadele konularında televizyonlarda yayınlanan kamu spotları ve kısa filmler kamuoyunun bilinçlendirilmesi açısından önemlidir. Ülkemizde ağaçlandırma, geri dönüşüm, küresel ısınma, enerji verimliliği gibi çevresel konularda farklı kamu spotları, belgeseller, programlar ve kısa filmler yayın sayısı artırılmalıdır.

KAYNAKLAR

Arı, İ. (2010). İklim Değişikliği İle Mücadele Emisyon Ticareti ve Türkiye Uygulaması-DPT Uzmanlık Tezleri, Ankara.

ÇŞB (T.C. Çevre Şehircilik Bakanlığı). (2010). Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2020, Ankara.

ÇŞB (T.C. Çevre Şehircilik Bakanlığı). (2012). İklim Değişikliği ve Türkiye, Ankara.

ÇŞB (T.C. Çevre Şehircilik Bakanlığı). (2013). Türkiye İklim Değişikliği 6. Bildirimi, Ankara.

Fırat, S., Yurtsever, Ö., & Kıvılcım, İ. (2017). Sürdürülebilir Bir Dünyaya Doğru: Küresel Gündem Ve Türkiye, İstanbul, syf.73.

Kadıoğlu, M. (2012). Türkiye'de İklim Değişikliği Risk Yönetimi. Türkiye'nin İklim Değişikliği II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını.

NASA's Goddard Institute for Space Studies (GISS). <https://climate.nasa.gov/> (Erişim Tarihi: Aralık 2018)

PBL Netherlands Environmental Assessment Agency and European Commission Joint Research Centre, "Trends In Global CO2 Emissions 2016 Report",

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

http://edgar.jrc.ec.europa.eu/news_docs/jrc-2016-trends-in-global-co2-emissions-2016-report-103425.pdf (Erişim Tarihi: Aralık 2018)

Radov, D., Klevnas, P., Lindovska, M., & Çelebi, H. (2011). Sera Gazı Emisyonlarını Azaltma Potansiyeli: Türkiye'deki Yatırımcılar İçin Marjinal Azaltma Maliyet Eğrisi, NERA Economic Consulting, London.

TKB (Türkiye Kalkınma Bankası). (2018). Kurumsal Sera Gazı Envanteri Ve Raporu.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2016). İstatistiklerle Çevre, 2016, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27685> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2018). Seragazı Emisyon İstatistikleri, 2016, Sayı: 27675.

ULAŞTIRMA MODLARI VE TÜRKİYE KOMBİNE TAŞIMACILIK STRATEJİSİ

ÖĞR.GÖR. VEYSEL TATAR

Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Meslek Yüksek Okulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü

vtatar@artvin.edu.tr

MERİÇ BURÇİN ÖZER

DOKTORA ÖĞRENCİSİ, Park Denizcilik ve Hopa Liman İşletmeleri A.Ş.,

meric.ozar@hopaport.com.tr

Özet

Dünyada ve Türkiye’de taşımacılık faaliyetlerinde gerçekleşen artışla birlikte trafik sıkışıklığı, trafik kazaları, çevre ve gürültü kirliliği gibi taşımacılık kaynaklı olumsuz etkiler de daha belirgin hale gelmiştir. Taşımacılık, kapasitesi giderek artan küresel mal ticaretinde en önemli sektörlerden biri konumuna gelmiş olup, bu yönüyle ülkelerin ekonomi ve ekoloji politikalarını da doğrudan etkilemektedir. 2023 yılında 500 milyar dolar ihracatı hedefleyen Türkiye, bu ekonomik büyüklüğe ulaşmak için gerekli tüm altyapının geliştirmeyi hedeflemektedir. Kombine taşımacılık türü, ekonomik büyümede önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası platformlarda, sadece karayolu taşımacılığına bağlı olan bir taşımacılık sisteminin, orta vadede sürdürülebilir olmadığı varsayılmaktadır. Bu sebeple; farklı taşımacılık türlerinin dengeli ve entegre bir şekilde kullanılmasını sağlayacak kombine taşımacılık düzenlemeleri ve faaliyetlerinin acilen uygulamaya sokulması gerekmektedir. Bu çalışmada taşıma modları hakkında bilgilendirilerek, ulusal boyutta Türkiye’nin kombine taşımacılık konusunda yaptığı faaliyetler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kombine Taşımacılık, Taşımacılık Modları, Türkiye.

TRANSPORT MODES AND TURKEY COMBINED TRANSPORT STRATEGY

Abstract

With the increase in transport activities both in the world and Turkey, certain negative effects resulting from this traffic increase, such as traffic congestion, accidents, environmental and noise pollution is becoming more apparent. Transport has become one of the most important sectors in the global commodity trade, which is increasing in capacity, which directly affects the economic and ecology policies of the countries. \$ 500 billion export target in 2023 by Turkey, aims to develop all the

necessary infrastructure to achieve this economic size. The type of combined transport plays an important role in economic growth. On international platforms, it is assumed that a transport system that is linked only to road transport is not sustainable in the medium-term. Therefore; combined transport arrangements and activities to ensure the balanced and integrated use of different types of transport are urgently needed. In this study; informed about modes of transport and Turkey combined transport..

Keywords: Combined Transport, Transport Modes, Turkey.

1. GİRİŞ

Lojistiğin en önemli fonksiyonlarından ve tabii ki aynı zamanda maliyet kalemlerinden olan ulaştırmanın etkisi de büyüktür. Günümüzde ulaştırmanın geldiği seviye gerek sürat, gerek taşıma kapasitesi ve teknolojik imkânları ile oldukça yüksek standartlardadır. Rekabet ortamında firma ve kurumların maliyetlerinde oldukça önemli paylar alabilen ulaştırmanın planlanması ve organizasyonu başlı başına bir değer yaratmakta ve önem kazanmaktadır.

Günümüzde ulaştırma faaliyetlerinde kullanılan türler (modlar); karayolu, demiryolu, denizyolu, havayolu, boru taşımacılığı ve iç su (nehir) taşımacılığı olarak sınıflandırılabilir. Ulaştırma modları arasındaki yoğun rekabet, bölünmüş ve entegre olmayan bir ulaştırma sistemine yol açmaktadır. Her bir ulaştırma türünün, maliyet, sürat, hizmet, güvenilirlik ve güvenlik anlamında avantajlı olduğu yönler bulunmaktadır. Uluslararası ticaret gelişirken, yoğun rekabet ortamında işletmelerin kar marjları daralmaktadır. Ürün ve hizmetlerin hedef pazar ve tüketicilere uygun yer, zaman ve fiyat koşullarında rekabetçi bir yapıda sunulabilmesi için toplam maliyetlerin düşürülmesine ve talebin tam zamanında karşılanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Modlar arası bir taşımacılık türü olan kombine taşımacılıkta; yükleme, boşaltma ve aktarma işlemlerinin süratli bir şekilde gerçekleştirilmesi, taşıma sürecinin hızlandırılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Ulaştırma sektörünün büyümesi ile birlikte taşımacılık faaliyetlerinin neden olduğu çevresel ve güvenlik sorunları da artış göstermektedir. Çevresel sorunlar bağlamında taşımacılığın neden olduğu hava kirliliği ve gürültü yanısıra özellikle iklim değişikliği tartışmaları çerçevesinde yarattığı kirletici emisyonunun büyüklüğü ayrı bir önem taşımaktadır.

2. TÜRKİYE VE AB'DE KOMBİNE TAŞIMACILIK

Türkiye’de lojistik sektörü son yıllarda önemli bir büyüme hızı yakalamış, nakliye, gümrük, depolama gibi hizmetlerin bütünleştirilmeye çalışıldığı bir sürece girilmiştir. Bu gelişmenin de bir göstergesi mahiyetinde Türkiye’de GSMH’nın % 12’si lojistik hizmetlerden sağlanmaktayken, Avrupa’da bu oran % 11, ABD’de % 10 seviyesindedir. Türkiye’de yük taşımalarının hangi taşımacılık modu ile gerçekleştiğine bakıldığında ise yaklaşık % 87,414 gibi büyük bir ağırlıkla karayoluyla taşımacılık yapıldığı görülmektedir (Tablo 1.) (TÜSİAD, 2014).

Tablo 4. Modlara Göre Yük Taşıma – Türkiye (TÜSİAD, 2014)

		2011	2012	2013 (d)	2012	2013
		Yıllık Artış				
Demiryolu (a)						
Yurt İçi	Milyon-Ton-Km	10.311	10.473	10.241	1,6%	-2%
Yurt Dışı	Milyon-Ton-Km	992	750	509	-24%	-32%
Denizyolu						
Yurtiçi (b)	Milyon-Ton-Km	15.987	16.233	17.370	1,5%	7,0%
Yurtdışı (c)	Milyon-Ton-Km	977.400	1.030.000	1.107.250	5,4%	7,5%
Türk Deniz Tic. Filosu Tonajı (300 Grt ve üstü)	Bin DWT	9.760	10.260	10.000	5,1%	-2,5%
Karayolu (e)						
Yurtiçi	Milyon-Ton-Km	203.072	216.123	224.048	6,4%	3,7%

(a) TCDD İstatistik Yıllığı 2009-2013

(b) Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı tarafından yapılan taşıma miktarlarıdır.

(c) Denizyoluyla yapılan taşımaların tümünü kapsayan hesaplanmış tahmini taşıma miktarlarıdır.

(d) Demiryolu verileri hariç, gerçekleşme tahmini

(e) KGM'nin sorumluluğu altındaki yol ağında yapılan taşımalardır.

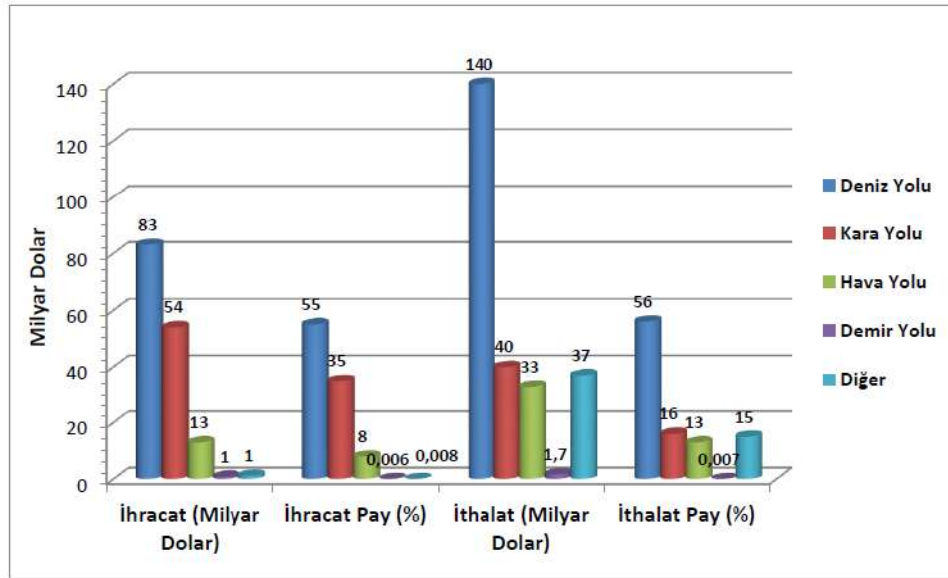
Eurostat tarafından 2012 yılı için derlenen verilere göre, AB-27’de yük taşımacılığının yaklaşık % 75,1’i karayoluyla gerçekleştirilmekte iken, bu oran Türkiye’de % 94,7 mertebesindedir. Bu durum, karayolu yük taşımacılığına olan göreceli yüksek talebin diğer ulaştırma türlerine kaydırılarak daha dengeli bir ulaştırma sistemi sağlanması gerekliliğine işaret etmektedir.

Kombine taşımacılığa küresel ölçekteki veriler açısından bakıldığında 2012-2013 döneminde ulusal taşımalarda sınırlı da olsa bir düşme görülmekle birlikte, uluslararası taşımada konşimento ve TEU sayılarında % 6,13’lük artış gerçekleşmiştir. Yıllar bazında gelişime bakıldığında ise kombine taşımacılık açısından artışın önemli ölçüde olduğu gözlenebilmektedir (Tablo 2).

Tablo 5. Avrupa’da Kombine Taşımacılığın Gelişimi

	2000	2012	2013	2013/2012
Toplam (sınır aşırı+ulusal) sevkiyat/konşimento sayısı	1.964.439	2,529,264	2,626,293	% 3,84
Toplam (sınır aşırı+ulusal) Ton-km	30,94 (milyar)	39,08 (milyar)	40,74 (milyar)	% 4,25
Toplam TEU sayısı	4.518.208	5.058.528	5.252.586	% 3,84

Türkiye’de demiryolu yük taşımacılığının % 91,4’ü yurt içinde gerçekleşirken, denizyolu ile yurtdışı taşımacılığı % 90 mertebelerine erişmektedir. Şekil 1’de yer alan 2013 yılı dış ticaret rakamlarından görüleceği üzere Türkiye’de ihracatın ve ithalatın büyük bir kısmı denizyolu taşımacılığı odaklıdır. 2023 yılı hedefleri kapsamında Türkiye’nin ihracatının 500 milyar dolar olarak belirlendiği değerlendirildiğinde, bu hacmi mümkün kılacak lojistik ve ulaştırma altyapısının eşzamanlı ve bütüncül bir şekilde uygulanması gereği daha da belirginleşmektedir (TÜSİAD, 2014).

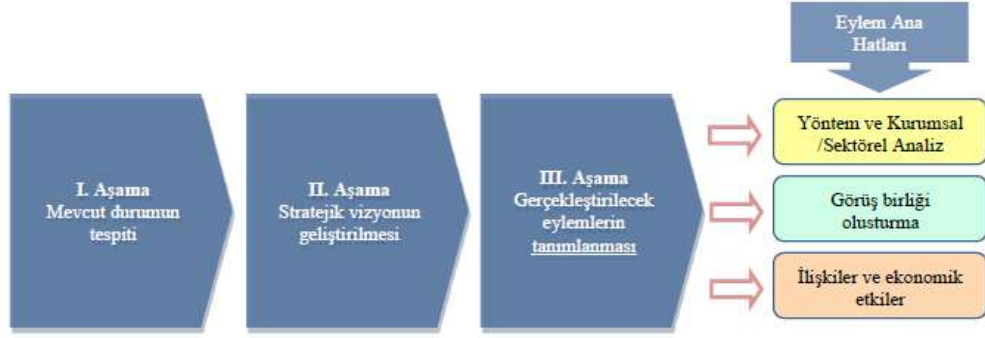

* Diğer: posta, boru hattı ile yapılan taşımalar ve elektrik enerjisi, kendinden hareketli vasıtalar.

Şekil 7. Taşıma Modlarına Göre İhracat ve İthalat Değerleri, 2013 (TÜSİAD, 2014)

Türkiye’de kombine taşımacılığı geliştirme stratejisinin ana yönelimlerini saptamak olan son adım ise; stratejik hedeflerin ve stratejik vizyona ulaşmak için yapılması gereken faaliyetlerin ve izleme planlarının, hem genel taşımacılık sistemi hem de farklı alt sistemler bazında (demiryolları, lojistik, limanlar ve karayolları) tanımlanmasıdır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Şekil 8. Türkiye Kombine Taşımacılık Strateji Plan Faaliyetleri (UDHB, 2014)

Türkiye Kombine Taşımacılık Strateji Belgesi, aşağıdaki ana eksenler göz önüne alınarak oluşturulmuştur (UDHB, 2014) :

- Taşımacılık modlarına ilişkin hedefler ve gelecekteki olasılıkların yansıtılması,
- Uluslararası rekabet ortamında, Türkiye'de kombine taşımacılığın gelişmesine yönelik fırsatlar ve tehditlerin analizi,
- Türkiye'de taşımacılık modlarının etkin bir şekilde kullanıma sunulmasına yönelik Türkiye'nin güçlü ve zayıf noktalarının tanımlanması,
- Türkiye'de kombine taşımacılığın, uluslararası platformdaki rekabetçi pozisyonunun değerlendirilmesi ve
- Türkiye'de kombine taşımacılığın gelecekte arzu edilen yapılanmasının ve belirlenen stratejik hedeflere ulaşmada izlenecek en uygun eylem planlarının tanımlanması.

Şekil 9. Kombine Taşımacılık Stratejik Hedefleri (UDHB, 2014)

5. SONUÇ

Kombine taşımacılık, operasyonel işlem sürelerinin kısaltması yanında toplam taşıma masraflarını azaltıcı yönde de katkısı bulunmaktadır. Kombine taşımacılık, klasik aktarmalı taşımacılıktaki ayrı ayrı yapılan operasyonel işlemlerin bürokrasisini de azaltmakta, eşyaların göndericiden alıcıya daha az evrakla ulaşmasını sağlamaktadır.

Transit taşımacılıkta Türkiye'nin coğrafi konumunun getirdiği avantaj ve lojistik üs olma potansiyeli ancak uluslararası ulaştırma koridorlarına Türkiye'nin çoklu ulaştırma sistemi ile entegre olması halinde olacaktır. 2023 hedeflerine ulaşmasında kombine taşımacılık stratejisi önemli rol oynayacaktır. Demiryolu taşımacılığının avantajlı yönlerinden daha fazla yararlanılması için gerekli altyapı desteklerinin sağlanması ekonomik anlamda maliyet avantajı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2014). Türkiye'de Kombine Taşımacılığın Fırsatları.

UDHB (Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı). (2014). Türkiye Kombine Taşımacılık Strateji Belgesi.

GÖRSEL SANATLARIN PROPAGANDA AMAÇLI KULLANIMI: I.DÜNYA VE II. DÜNYA SAVAŞLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

ARŞ. GÖR. ZEYNEP GÖNÜLAY ÇALIMLI

*Çalıştığı Kurum ve Bölüm: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi
Anabilim Dalı Resim-İş Öğretmenliği Bilim Dalı
zeynepgonulaycalimli@gmail.com ve/veya zeynepgcalimli@gazi.edu.tr*

ÖZET

Savaş dönemlerinde propagandanın oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Propaganda yapılırken hedef kitleyi etkilemek için çoğunlukla görsel sanat yöntemlerine başvurulur. Bu araştırmada görsel sanatların savaş ve propagandayla olan ilişkisini dünya savaşları sırasında kullanılan görsel materyallerle açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamında Dünya savaşları sırasında iktidarların kullandığı görsel propaganda malzemeleri ve sanatçının kendisini ifade ettiği propaganda araçlarından örnekler gösterilecektir. Yöntem olarak betimsel analiz ve literatür tarama tekniği kullanılmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan eserler yoluyla savaşlarda görsel sanatların insanları nasıl yönlendirdiğini göstermeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Propaganda, Görsel Sanatlar, Savaş Resimleri, Savaş Temalı Posterler.

ABSTRACT

Propaganda is known to use quite extensively during wars. When propaganda to influence the target audience is mostly visual art methods will be applied. In this study, the relationship of the visual arts of war and propaganda used during world war will be explained with visual materials. In this context, the use of power during World War II propaganda and visual artists express themselves as examples of propaganda tools will be shown. As a method, descriptive analysis, and literature review technique is used. Work undertaken as part of the war through the works visual arts directed at how people will try to show that.

Keywords: First World War, Second World War, Propaganda, Visual Arts, War Painting, War-Themed Posters.

1.GİRİŞ

1.1.Görsel Sanatlar ve Savaş İlişkisi

İnsanın yaşamı biçimlendirme ve değiştirme arzusu bilimi ve sanatı doğurmuş ve geliştirmiştir. Toplumsal gelişme sürecinde oluşan bilgi birikimi, politik, ekonomik ve sosyal olaylar sanatın gelişimini ve sanatçının yaratım sürecini etkileyen faktörlerdir. Sanatın gelişimi, bir genel diyalektik'in (ikna etme sanatının) özel bir yansıması olduğuna göre, sanatı, genel tarihsel- toplumsal gelişmenin dışında düşünmek olanaksızdır (Tunalı, 1989: 83).

Toplumsal yapıyla sanatın bir ilişkisi vardır. Sanatçının ortaya koyduğu eserde, içerik olarak içinde yaşadığı veya etkileşim sağladığı toplumun ekonomik, politik ve kültürel yapısı ile paralel olduğundan bahsedebiliriz. Bu kapsamda düşünüldüğünde insanlığı etkileyen toplumsal olayların en büyüklerinden biri olarak savaş hallerinden bahsetmek doğru olur.

Savaş; devletlerin, toplumsal sınıfların ve hatta bireylerin ekonomik ve politik amaçlarına ulaşabilmek için giriştikleri silahlı eylem, mücadele olarak insanlığın ilkel dönemlerinden beri süre gelen bir olgudur (Giray, 2003: 20). Bu bağlamda düşünüldüğünde, savaş insanın var olduğundan beri süre gelen bir olgu ise; sanatında aynı durumda olduğundan bahsedilebilir. Zira sanat amacıyla yapılmamış bile olsa mağara resimleriyle, sanatın insanoğluya ilgili bildiğimiz tarihin başından beri hep var oluşu gözler önüne sermektedir. Başka bir deyişle; insanoğlunun var oluşundan günümüze ulaşması sürecinde hem savaşlar yaşanmış hem de sanat gelişmesini sürdürmüştür.

Aslında beraber düşünüldüğünde savaş ve sanat oldukça zıt gelebilir. Sanat bir yaratma çabası ve savaş ise yok etme öldürme çabasıdır. İnsanlığın tarihinin her döneminde olan evrensel eylemlerden ikisidir. Birisi ne denli ortaya yeni bir varlık koymaya, biçimlendirmeye yaratmaya yönelikse, diğeri var olan biçimleri parçalamayı, yok etmeyi hedeflemektedir (Binzet, 2003: 15).

Tarih boyunca insanlığı derinden etkileyen bir faaliyet olan savaş, zaman zaman siyasal hayatın ve ya devlet olmanın doğal bir uzantısı olarak görülmüştür. Savaşı kazananlar zaferlerini kutlarlar, savaşları yöneten kumandanlar kahraman olarak adlandırılırlar. Bütün

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

savaşlar tarihe kazananların onurlandırıldığı eylemler olarak yazılır. Savaşların yaratmış olduğu şiddet aynı zamanda insanları coşturan görkem ve sürekli gündemde yer alması bunun bir şekilde yansıtılması ve tasvirini zorunlu hale getirmiştir. Sonraki kuşaklara aktarılması açısından mükemmel bir kaynak olarak ve tanık olarak savaşın yansıtılmasının misyonunu çeşitli dallarıyla sanat üstlenmiştir. Bu bağlamda sanatta, uzun yıllar ve hatta yüzyıllar boyunca konu olur savaş. Asur kabartmalarından, Mısır fresklerine, Sümer ve Akad yazıtlarından Yunan ve Roma sütunlarına hemen hemen her yerde savaşlar ve kahramanların inanılmaz öyküleri betimlenerek, yazılarak anlatılır (Kutsal; 2010, Giray; 2003, Tunalı; 2003).

Rönesans döneminde, savaşa öykülerinin, destanlardaki sözel anlatımdan resimlerin görsel dünyasına taşınmasının daha belirgin görüldüğü söylenebilir. Bu dönem, Avrupa'daki güç dengelerinin büyük ölçüde sarsıldığı, şehir devletlerinin ve hanedanların egemenlik arayışında savaşın belirleyici bir işlev taşıdığı bir dönemle de örtüşmektedir. Savaş konulu resimler söz konusu olduğunda, bu dönem için akla ilk gelen isimler Albrecht Altdorfer ve Paolo Uccello'dur (Özsezgin, 2003: 16).

Uccello .San Romano Savaşı 182x320 cm
Ulusal Müze /Londra

Altdorfer.İskender'in İssos Savaşı 158x120 cm
Alte Pinakothek / Münih

Altdorfer ve Uccello'nun resimlerinde ki ortak noktanın savaşın görkemli yüzünü ve savaş kahramanlarını övmek olduğu görülmektedir. Bu durum dönemindeki egemen güçlerin isteğiyle yapılmasının rolünün büyük olduğundan bahsedebilir.

Benzer şekil de şehir devletleri, krallıklar ve imparatorlukların hükümdarları da sanatı anıtsal olarak iktidarlarının altını çizmek, zaferlerini yüceltmek ya da düşmanlarına gözdağı vermek amacıyla sanatı kullandıkları görülür. Anıtsal yapıların en meşhurlarından

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

biri Colosseum da Roma'daki diğer mimari mekânlar gibi zaferi, itaati ve birliği kutlayan görkemli törenler ile yağma ve savaş esirlerini sergilemek için tasarlanmıştır. Bu mekanlar aslında hem yapı olarak hem de yapılan kutlama ve törenler tahakküm (hükmetme) amacı gütmektedir (Clark, 2011: 14).

“Sanat uzun yıllar savaş kahramanlarının yaptıklarıyla ilgilemekteydi” (Şimşek, 2000: 94). Ancak, 17. Yüzyılla doğru bu durum değişim göstermeye başlar, savaşın kahramanlık öykülerini dinleyerek ya da okuyarak resimleyen ressamın yerini, savaşın gerçek yüzünü deneyimleyen ya da yakından izleyen sanatçının yapıtları alır.

Goya'nın resimlerine ulaşıncaya kadar savaş temalı resimler kahramanlık ve onur resimleri olarak üretilmiştir. Goya'nın içseliğini dile getirmek için resimlerinde savaş konusunu bir tema olarak kullanmıştır. “Savaşın Felaketleri” olarak adlandırılan baskı dizisinde Napolyon istilasının vahşetini resimlerinde göstermiştir. Fotoğrafın keşfinden önce savaşın korkunç yüzünü yansıtan resimler olarak Goya'nın çalışmaları, savaş ve iç savaş resimlerine yeni bir bakış açısı getirmesi son derece yeni ve cesur bir yaklaşımdır. Onur ve kahramanlık öykülerini canlandıran savaş resimlerinin yerini, savaşın yok edici yakıp yıkıcı ve insanlığı ezici onur kırıcı görünümleri ressamın paletine yansıtmaya başlamıştır (Giray, 2003: 23).

Francisco de Goya, ve onun için yapılacak bir şey yoktu, Savaşın felaketleri dizisinden.(1820)
Gravür.14.2x16.8 cm

İlk top yekun savaş olması sebebiyle 1. dünya savaşı, sanatçıların bu anlayışa ve yorumuna çok daha fazla değerler katan yapıtlar kazandırmasını sağlamıştır (Giray, 2003; Baynes, 2004).

İki büyük dünya savaşı döneminde, sanatın üslupsal değişimi doruğa çıkmıştır. Sanatçının bilinçaltına yerleşen kitlesel yıkımlardan hareketle obje görüntüsünü parçalayıp, biçimsel deformasyonlara ulaşması yüz yılın toplumsal çöküşüyle de paralellik göstermektedir (Binzet, 2003: 15).

1.2.Görsel sanatlar, savaş ve propaganda ilişkisi

Propaganda; “bir öğretiyi, düşünceyi, inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek yaymak ereğiyle, sözle, yazıyla ve benzeri türlü araçlarla gerçekleştirilen her türlü çalışma” anlamında kullanılmaktadır (Altun, 2010: 26). Oxford sözlüğü propagandayı “bir doktrin ya da uygulamayı yaymak için desteklemek ya da tasavvurda bulunmak” olarak tanımlar. Kelime köken olarak Latince, bahçıvanın taze bir bitkinin filizlerinin yeni bitkiler üretmek için toprağa dikilmesi anlamına gelen “propagare” kelimesinden alınmıştır (Brown, 1992: 11).

Toplumları bir arada tutan unsurlar düşünüldüğünde soyut bir kavram olan kültür akla gelir. Bu soyut kavramın topluma anlatılması ve toplum tarafından sahiplenilmesi için görselliğe ihtiyacı olduğunu söylemek doğru olur. Bu bağlamda düşünüldüğünde ise, sanat için görsel öğelerden faydalanarak kitleleri yönlendirme veya istendik bir olayın kabul edilmesini sağlamaya yardımcı bir unsur olduğu söylenebilir. Bu durum sanat ve propaganda ilişkisini akıllara getirir.

Sanatta propaganda, her zaman imgenin doğasından veya sanatçının amaçlarından kaynaklanmaz. Sanat daha çok işlevi, yeri kamusal veya özel alanda biçimlendirilmesi, başka tür nesne ve faaliyetlerden oluşan ağla bağlantısı sonucu propagandaya dönüşür (Clark, 2011: 18).

Sanat eseri toplumda duyarlılık, tepki ve kamuoyu oluşturma gücüne sahiptir. Bu güç sanatın ilgilendiği konuların ve ortaya çıkan ürünlerin tartışılmasıyla birlikte kamuoyu oluşturmaya da zemin hazırlar. Sanat işinin özelliklerinden birisi de toplumdaki değişimlere reaksiyon göstermektir bu nedenle sanat popüler tartışmalara açıktır. Bu durum da, sanat

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

eserini kamuoyu oluşturacak bir potansiyele sevk etmekte ve böylece sanat, toplumsal dinamikler üzerinde etki sahibi olabilmektedir (Sabahat, 2013:286).

18. yüzyıldan sonra sanat kelimesinin değişen içeriğiyle birlikte fark edilebilir ki; birer yüce sanat eseri olarak kabul edilen yapıtların pek çoğu, dönemlerinin aslında bir anlamda kutsallaştırılmış propaganda afişidirler. Müzelerde yer alan eserlerin çoğunun, zamanının en büyük gücü olan kiliseler tarafından sipariş verildiği ve temel amacın insanları kilisenin arzusu doğrultusunda etkilemek olduğu gerçeği doğal kabul edilir. Sanat yoluyla etkileme yöntemi elbette sadece kiliseye özgü değildir; sanat her dönemde ve tüm toplumlarda dinin, devletin, ordunun hizmetine girmiştir (Ülde, 2013: 37). Bu bağlam da düşünüldüğünde aslında, görsel sanatların gücünün insanları etkileme anlamında gücü elinde bulunduranlar tarafından çok önceden beri bilinmekte ve kullanmakta olduğu anlaşılabilir.

Egemen ideolojiler tarafından önem verilen bir konu, sorun ve olayın toplum merkezine çekilebilmesi için sosyal hayatın tüm araçlarını kullanır. Bu araçlar sayesinde konunun önemi artırıldığında, toplum nezdinde de olayın öneminin artacağı, toplumun biçimlendirilmesi ve yönlendirilmesinin kolaylaşacağı düşünülür. Bu araçlardan birisi de görsel (plastik) öğelerdir. Görsel öğeler toplumun ne düşüneceğini belirlemeyebilir, ancak ne üzerinde düşüneceği konusunda toplumu yönlendirmede başarılı olmaktadır. İşte bu yüzden sanat eserleri egemen ideolojilerin vazgeçemediği temel propaganda araçlarından biri olmuştur (Sabahat, 2013:286).

Yüzyıllarca sanatın ideolojik amaçlı kullanımı devam etmiştir. Ancak, 20. yüzyılda sanatın büyük ölçüde etkili bir siyasi söylem silahı olarak kullanıldığı, yani sanatın araçsallaştığı bir süreci de barındırmaktadır. Savaş süresince yapılan propagandaların psikolojik alt amacı; halkın anormal savaş koşullarına uyum sağlaması ve etik ölçütleri ile önceliklerinin savaşın gerekliliklerine uyarlanmasıdır. Özellikle 1914-1918 yılları arasında savaş propaganda posterleri Avrupa'da altın çağını yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı'nda posterler yoğun olarak kullanılmıştır. Propagandacılar bu amaca ulaşmak için savaşın popüler kültürün hâlihazırda yerleştiği geleneksel görsel şifreleri; renklerle, kelimelerle, sembollerle kullanarak tasvir etmişlerdir ve insanların fikirlerini şekillendirmeye çalışmışlardır (Aktaş, 2012; Carty, 2008; Kreft, 2008; Clark, 2011).

Dünya savaşlarında sanatın ideolojik silah olarak kullanılmasının yanı sıra özerkliğine kavuşan sanatçılar, savaşın dehşetini görmeleri, şiddetini deneyimlemeleri sonuçlarından etkilenmeleriyle ortaya çıkan düşünceleri doğrultusunda savaşı ve buna neden olanları eleştirmek içinde sanatı kullanmışlardır. İki dünya savaşına da bizzat katılan sanatçılar olmakla beraber eşlerini, çocuklarını, ya da yakın akrabalarını kaybeden ve savaşın gerçek yüzünü insanlara göstermeye çalışan sanatçılar olmuştur. Sanat insani duyguları düşünceleri ifade etmenin en mükemmel yoludur, sanatçıda çevresinde olanlardan etkilenen hassas ve duyarlı bir varlık olduğu için, savaşın korkunç yüzünü insanlara anlatma isteği sanatçı açısından beklendik bir olaydır.

Dünya savaşlarında iktidarların, devletlerin ya da egemen ideolojilerin kullandığı propaganda olduğu gibi sanatçı da eserlerinde kullandığı savaş karşıtı propagandaların örnekleri bulunmaktadır. Bu araştırmada, dünya savaşları sırasında iktidardaki güçlerin ve sanatçıların görseller üzerinden propagandayı nasıl ve ne amaçla kullandıkları problem durumu olarak belirlenmiştir.

1.3. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın genel amacı, görsel sanatların dünya savaşları sırasında nasıl ve ne amaçla kullanıldığına incelemesidir.

1.3.1. Araştırmanın Alt Amaçları

- 1) İktidardaki güçlerin propaganda aracı olarak görsel sanatları kullanımı Birinci ve İkinci Dünya Savaşında nasıldır?
- 2) Sanatçıların propaganda aracı olarak görsel sanatları kullanımı Birinci ve İkinci Dünya Savaşında nasıldır?

1.4. Varsayımlar

Bu araştırmada başvurulacak kaynakların araştırmacıya ve konuya uygunluk, açıklık getireceğine inanılmaktadır. Araştırmada başvuru kaynaklar gerçeği yansıttığı varsayılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada literatür tarama yöntemi; nitel araştırma yöntemlerinden olan betimsel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Betimsel analiz yöntemine göre; literatür tarama yöntemiyle elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Bu tür analizde amaç elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:224).

2.2.Evren Örneklem

Araştırmanın evreni görsel sanatların savaş ortamlarındaki işlevidir. Örneklem olarak araştırmacı tarafından seçilen Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına katılan ülkelerde üretilen propaganda içerikli görsel materyalleridir.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1.Birinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın birinci alt amacı “Dünya savaşlarında iktidarların propaganda aracı olarak görsel sanatların kullanımı nasıldır?” şeklindedir. Bu alt amaç doğrultusunda savaşlarda kullanılan görsel materyallerin ayrıntılı incelemesi yapılmıştır. Bu bağlamda, Dünya savaşlarında iktidarların görsel sanatları ne amaçla ve nasıl kullandığı irdelenmiştir.

Resim, heykel ve tiyatro gibi geleneksel sanat türlerinin rolleri genellikle marjinal olmuştur. Bununla birlikte sanatın savaş propagandasındaki işlevi genellikle ulus törelerinin ve kültürel mirasını sembolize etmek ve ulus kimliğinin genel bir simgesi olmaktır (Clark, 2011:122).

Bu yorumdan yola çıkarsak, özellikle savaş durumlarında yönetilen halkın birlik, beraberlik gibi duygularla hareket etmesi devletlerin savaşı kazanmasında ciddi bir rol oynadığı düşünülebilir. Bunun içinde halkın ulus kimliğinin oluşturulması ve pekiştirilmesi önem taşıdığından da bahsedilebilir.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Paradoksal olarak, savaş durumlarını incelediğimizde, saldırgan taraf için en önemli şeyin ötekinin fantezisini tahrip etmek, yani düşmanın kendini tutarlı bir bütün olarak algılamasını sağlayan senaryoyu parçalamak olduğunu görürsünüz. Yani savaş halinde asıl yok edilmesi gereken, düşmanın ulusal simgeleri ya da kendine dair algısıdır (Salecl; 2008:287). Birey ile grubu bir arada tutan ulusal ve dinsel soyut görüşleri ifade etmek için de görsel sanatlar araçlarına başvurulur (Baynes, 2004: 24).

Bu durum düşünüldüğünde savaş durumlarında görsel sanatlara önemli bir rol düştüğü söylenebilir. Bu önem elbette ki iktidarlar tarafından fark edildiği ve propaganda olarak yüzlerce yıldır kullanıldığı çeşitli kaynaklarda görülmektedir.

Ünlü felsefe profesörü olan Louis Althusser'in de ifade ettiği gibi kültürel açıdan devletin ideolojik aygıtı olan sanat, yönetici ideolojiye öncelik vererek hareket ettiği için, her aşamasıyla sanatın gündemine yerleşir ve savaş olgusu çeşitli açılardan işlenir. Topyekun olmasıyla kendinden önceki savaşlardan niteliksel farklılık gösteren I. Dünya savaşı, Avrupa'nın tüm büyük güçlerinin katıldığı ve gelişen teknolojiye bağlı olarak yoğun kayıpların verildiği ilk savaş olarak yüzyıla damgasını vurdu (Öndin, 2003: 30).

I. ve II. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemlerde yapılan bölgesel, ulusal çaptaki savaşlara benzememektedir. Bu iki savaşın geniş çaptaki çatışma sahalarına, geleneksel biçimlerle toplanan asker sayısı yeterli gelmeyince, devreye estetik kalıplara sokulmuş propaganda yöntemlerinin girmesi kaçınılmaz olmuştur (Altun, 2010: 27).

Savaş süresince askere katılımı artırmak amacıyla sanatta propaganda kullanılmaya çalışılmış, savaşın olumsuz koşulları, reklamlarla olumlu, merak uyandırıcı hale getirilmeye çalışılmıştır. Kitlesele eğlencelerin fantezi ve tutku alışkanlıkları suiistimal edilerek savaş ilgi çekici bir olgu haline getirilmiştir (Clark, 2010:121).

Televizyon, radyo gibi medya araçlarının yaygın olmadığı dönemde poster en önemli propaganda aracı olarak ortaya çıkmaktaydı (Aulich ve Hewitt, 2007: 9). Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı, kullanılan posterlerle o kadar özdeşleşmiştir ki, Birinci Dünya Savaşı "Poster Savaşı" olarak da adlandırılmıştır (Shover, 1974: 469).

Bu posterlerden beklide en ünlüsü Alfred Leete'nin Ülkenin sana ihtiyacı var adlı asker toplamak için yaptığı afiş tasarımıdır. Savaş bakanı Lord Kitchener'i İngiliz kamuoyunun meşhur bir ikonuna dönüştürmüştür. Afiş ilk ortaya çıktığında askere yazılma ve

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

milliyetçilikle ilgili bakış açılarında önemli bir değişiklik yansıtmıştır. Bir asker ya da politikacıdan çok sembolik bir kişiye yer veren bu afiş formatı birçok ülkede kullanılmıştır.1917 yılında ABD ordusu için James Montgomery Flagg tarafından yapılan versiyon da devlet ve ulusun birliği kadar Amerikalı prototipini (beyaz ataerkil) simgeleyen sam amca figürü kullanılmıştır (Clark, 2011:124).

Alfred Leete, Ülkenin Sana İhtiyacı Var Toplama Afiş Tasarımı,1914. Savaş Müzesi Londra

James Montgomery Flagg, Seni ABD Ordusu İçin Asker İstiyorum,1917.Kraliyet Savaş Müzesi Londra. Kraliyet

Afişin psikolojik mesajlarına baktığımızda genellikle yurttaşına uzak olarak görülen devletin görünmeyen bir yüze yani halkın üzerine doğru yönlendirdiği parmak birey ile devlet arasındaki bağı ifade etmektedir. Çarpıcı bir sloganla ezberleri bozan afiş, halkın kaçınılmaz bir biçimde otoriteye boyun eğmesine yönelik bir anlam taşır (Clark, 2011:124).

Afişlerdeki ortak nokta işaret parmağı ve size bakan gözler yoluyla izleyiciye direk mesaj verebiliyor olmasıdır. Asker toplamaya yönelik bu afişlerin başarısı oldukça yüksektir. Estetik kalıplara sokulan propagandanın örnekleri olduğundan bahsedilebilir.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Dmitry Moor.1920. “Sen Orduya katıldın mı?”

Irakli Toidze “Ana vatan seni çağırıyor”

Benzer bir afiş Rusya’da da görülmektedir. Komünizmin tanımı itibariyle Sovyetler Birliğinde, topluma alışlagelmişin tamamen dışında bir yaşam tarzı benimsetilmeye çalışıldığı için propaganda ayrı bir önem kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nda kadın imajı komünist kimliği temsil etmektedir. Sovyet posterlerinde en sık kullanılan slogan ise “Anavatan çocuklarını savaşa çağırıyor” çağrısıdır (Aktaş, 2012:284).

Birinci Dünya Savaşı’na girdiği zaman Amerika Birleşik Devletleri’nde, binlerce ve çeşitli renkte posterler yapılmıştır. Bu posterler hem ABD iç politikasıyla hem de ABD’nin dış politikasıyla ilgiliydi. Posterlerde verilen mesajlarla cephede savaşmak kadar ülkede çalışmanın da savaşı kazanmada önemli olduğu vurgusuna yer veriliyordu (Carty, 2008: 14).

II ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Birlikte kazanacağız.

Erkekler ve kızlar Sam amcanıza savaşı kazanmasına yardım edebilirsiniz.

Kitle iletişim araçlarının yangın olmadığı bir dönem olan birinci dünya savaşı iktidarların halklarını yönlendirmesi için görsel içerikli posterleri kullanmasını gereklilik haline dönüştürdüğü söylenebilir. Bu amaç doğrultusunda hükümetler vatandaşlarına birlik beraberlik ve vatanseverlik duygularını propaganda yoluyla aşılama çalışmaları da görülmektedir.

Propagandanın kullanımı ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenip planlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde, örgütlü devlet propagandası ilk kez Birinci Dünya Savaşı'nda Britanya Enformasyon Bakanlığı aracılığıyla gerçekleşmiştir (Chomsky, 1997). Birinci Dünya Savaş'ındaki İngiliz propagandasının ulaştığı başarı İkinci Dünya Savaş'ın da ülkelere örnek olmuştur. Hatta denebilir ki; bu tarihten itibaren artık propaganda, savaş stratejilerinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. 1933 yılında başa geçen Adolf Hitler'in propagandayı en önemli strateji olarak benimsemesi sayesinde Almanya, II. Dünya Savaş'ında propagandayı en etkili kullanan ülke olmuştur (Kızılırmak, 2011).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Sanatçısı bilinmiyor.1940. Zafer bizim olacak.

Nazi Almanyası'nda propaganda çalışmaları savaş yıllarında da çok yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Askeri amaçla çizilen ve Alman Ordusu'nu övücü posterler işgal edilen bölgelerde her yeri süslemiştir (Clark, 2011:133). Nazi iktidarı öncesinde ve sonrasında sürekli propaganda yapmışlardır. Propagandanın önemini farkında olan Hitler, “propaganda sayesinde iktidara geldik, propaganda sayesinde dünyayı fethedeceğiz.” demiştir (Çankaya, 2008: 29).

Herbert Rothgängel.1942.Kavga gibi. Sizde zafer için çok çalışmanız gerekir.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Savaşa yönlendiren askeri içerikli afişler yapıldığı gibi aynı zamanda savaşa gitmeyen halkın yönlendirilmesi de ihtiyaç duyulan bir konu olarak görülmüştür. Bu afişte verilmek istenen mesaj; otoriter bir asker figürü kullanılarak, biz savaştayken sizde savaştaymış gibi çok çalışmalısınız, zafer ancak bu şekilde kazanılır mesajı verdiği söylenebilir.

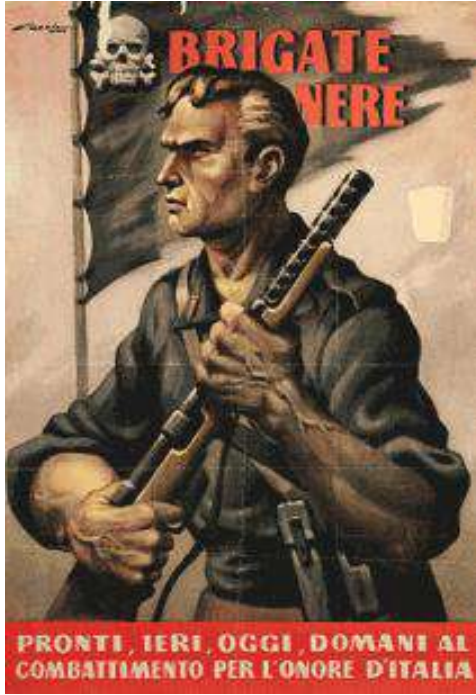
[Harald Damsleth](#) tarafından yapılan Nazi propaganda posterini "kurtarıcılar" 1943. is 49x61 cm;

Savaşı kaybedeceğini anlayan ve hem batıdan hem de doğudan sıkıştırılan Almanya, propaganda posterlerinde de farklılığa gitmiştir. Batı Avrupa halkına Amerikalıların kendilerini kurtarmaya gelmedikleri imajının tam tersine Avrupa kültürünü yozlaştırmaya geldiklerini dikte etmeye çalışan posterler kullanıldı. Bunun en çok ses getireni de Amerikan bombardımanlarını konu alan "Liberators" posteridir. Almanların Liberators posterinin de verilmek istenen alt amaç; Amerika'daki çok kültürlülüğe vurgu yaparak, bu yozlaşmış ve kaba kültürün, Avrupa'nın entelektüel birikimini yok edeceğidir (Nergiz, 2012: parag.16). Bu afişte aynı zamanda anti-Amerikancılığın kalıcı ve tekrarlanan temalarını özetler. Kültür asimilasyonu konusu özellikle ABD'nin yayılmacı politikası üzerinden işlenmiştir (Altun, 2010: 32).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Bu görüşler doğrultusunda, Liberators posterinde farklı birçok kültürün aslında çoklu bir hiçlik olduğuna vurgu yapan Alman hükümeti, Amerika'nın kültürünün yozlaşmış ve kaba olduğu fikrini empoze etmeye çalıştığı aynı zamanda da Avrupa'nın değerli entelektüel kimliğine bir tehdit olarak gösterme gayesi taşıdığı söylenebilir.

Savaşa katılan diğer ülkelerde de propaganda afişlerini aynı dönemlerde benzer amaçlar doğrultusunda kullanılmak üzere üretildiği görülebilir. Sol tarafta görülen İtalyan afişi Mussolini'in kurduğu siyah tugayının verdiği alt amaç, İtalya'nın bu savaşa halkının onurunu korumak için girdiğini fikrini yerleştirmek olabilir. Sağ taraftaki Fransız afişinde ise kullandıkları görsel imge ve sembollerle; halka savaşı kazanamazlarsa ne olacağını gösteren bir korku senaryosu sunup ideolojilerini kabul ettirme çabası hissedilebilir.

1944 İtalya onuru için mücadeleye dün, bugün ve yarın hazırdır.

Eğer Sovyetler savaşı kazanırsa Katyn her yerde olur
Sovyet karşıtı Fransız afişi

Dünya Savaşlarına katılan ülkelerin hükümetleri hem kendi insanlara istedikleri düşünceleri dayatmak için hem de savaştıkları ülkelerin insanlara karşı bir tutum sergilemeleri için propaganda yaparken görsel imgelerden ve sembollerden faydalandığı görülmektedir. İktidarda ki ideolojinin soyut fikirlerin somutlaştırarak geniş kitlelere ulaşması

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

etkilemesi bağlamında propaganda aracı olarak görsel sanatları geçmişte olduğu gibi dünya savaşlarında da kullandıkları görülebilir.

Görsel öğeler toplumun ne düşüneceğini belirlemeyebilir, ancak ne üzerinde düşüneceği konusunda toplumu yönlendirmede başarılı olmaktadır. İşte bu yüzden sanat eserleri egemen ideolojilerin vazgeçemediği temel propaganda araçlarından biri olmuştur (Sabahat, 2013:286).

Gino Boccasile ,Amerikan karşıtı İtalyan afişi.
1941-1945 Sessiz kal o kadarda aptal değil-
Dikkatsiz bir sohbet yaşamlara mal olur .

Glenn Ernest Grohe 1942.O seni izliyor
Alman karşıtı Amerikan afişi

İktidarların görsel sanatları kullanarak yaptıkları propagandalar sadece asker toplama ya da düşman ülkeden korkma nefret etme politikası üzerine değil aynı zamanda kendi halklarının kontrol edebilme üzerine de olmuştur. Örneğin hükümetler dikkatsiz konuşma tehlikeleri hakkında sivil nüfusa, sık sık uyarıda bulunmuştur. Savaşa doğrudan katılan hükümetlerin tümü düşman ajanların her yerde olabileceğini ileri sürerek dikkatsiz konuşmalar yapılmaması konusundaki askeri gereklere hizmet etmesine rağmen tüm sivilleri bu gizlilik ortamına bulaştırarak, halkı resmi bir sansür ve gözetme anlayışına itaat etmesi ve bu anlayışın gelişmesine yardımcı olması için teşvik edilmiştir(Clark, 2011:137).

Ralph Ilig

3.2.İkinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın ikinci alt amacı “Sanatçıların propaganda aracı olarak görsel sanatları kullanımı Birinci ve İkinci Dünya Savaşında nasıldır?” şeklindedir. Bu alt amaç doğrultusunda savaşlarda kullanılan görsel materyallerin incelemesi yapılmıştır. Bu bağlamda, Dünya savaşlarından etkilenen sanatçıların görsel sanatları ne amaçla ve nasıl kullandığı irdelenmiştir. Araştırmacı tarafından seçilen örnek görsel bulgular yorumlanmıştır.

Everett’e (1990) göre; sanatın, muktedirler tarafından bir propaganda silahı olarak kullanılmasının uzun bir tarihi vardır; belli sanat formları ve sanatçılar, zaman zaman muktedirlerin yüceltilmesine alet olmuşlardır. Sanatçıların yapıtları yüzyıllarca devlet ve kilise iktidarı mekanizmasında bütünleşmiş ve onların sanatlarının diline bu iktidarı sorguya çekme izni pek seyrek verilmiştir (Baynes, 2004: 268).

20. yüzyılın başlarındaki sosyal-düşünsel değişimler, Dünya Savaşları’nın yol açtığı büyük dengesizlikler, umutsuzluk ve hiçlik duygusu modern sanatların Avrupa’nın farklı yerlerinde hızlı ortaya çıkmıştır. Bu sayede sanatsal faaliyetler, bilinen, tek boyutlu işlevinden (her durumda salt güzellik üretmesi olarak algılanmasından) çıkıp, toplumsal gerçekliğin göstergelerini taşımaya başlamış, toplum sorunlarına eğilip, çözümler üretecek kadar cesur ve çok anlamlılığa dönüşmüştür (Şimşek, 2010:155).

Savaş çağırısı yapan asker toplama ve benzeri nitelikteki afişlerin halkı etkilemedeki başarısı Lyton’nun şu sözleriyle gözler önüne serilmektedir. “her yandan birçok insan neşeyle

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

silahlanıyor, anaları, babaları, kadınları tarafından cepheye gönderiliyorlardı. Savaşın ulusal yaşantıyı güçlendirip pekiştirmeyeceğinden pek az kimsenin kuşkusu vardı” (Lyton, 1993:123). Ancak savaşların süresinin uzadıkça uzaması gelişen teknoloji sayesinde kitlesel ölümlere sebep olması gibi nedenler toplumun aydınlarında özellikle sanatçılarda bir uyanmaya sebep olmuş olabilir.

Savaş, yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi, sanat için de büyük bir yıkım getirmiştir. Devrin sanatçısı da inançları ve bağlılık duygularıyla mutlu bir yaşam sürerken, bu yüzyılla birlikte, trajik ve acı olaylara şahit olmuş, pek çok sanatçı askere alınmış, savaşta ölmüş ya da yaralanmıştır. Milyonlarca insanın ölümüne sebep olan iki acımasız savaş onları, tüketimin artması, insanların beğeni ve görüşleriyle oynanması gibi durumlarla yüzleşmek zorunda bırakmıştır (Başbuğ, 2012: Hughes, 1996).

Sanatçıların beslendikleri en büyük kaynak, toplumsal ve sosyal yaşama dair olan dünyevi ya da manevi hislerin başkalaşmış biçimlerinin, duyguları üzerinde oluşturduğu olumlu ya da olumsuz izlenimlerdir (Başbuğ, 2012: 124). Sanatçı istese de istemese de diğer bir değişle bilinçli ya da bilinç dışı olsa da içinde bulundu ortamdan hem etkilenir hem de beslenir. Ancak, sanatçı ısmarlama olarak değil de kendi eserlerini yapabilme özerkliğine ulaştığında, düşüncelerini duyurmaya başlayabildiğinden söz edilebilir. Bu noktada ise dünya savaşları dönemlerinin, sanatçıların yaşadıkları tanık oldukları olumsuzluklardan beslenerek üretime geçtiği ve kendi düşüncelerini duygularını yüksek sesle söyleme cesaretini gösterebildikleri için önem olduğu söylenebilir.

Genellikle olumsuz yaşantılar sıradan kişilikler üzerinde negatif bir etki yaratır. Ancak sanatçı, filozof ve bilim adamları gibi derinlikleri olan yaratıcı insanlarda bu yaşantılar, sorunları çözmeye yönelik bir enerjiyi beraberinde getirir (Haykır, 2012: 201). Bu enerjiyle beraber sanatçılar sanatlarını savaşa karşı bir tutumla sanatlarına aktarmaya çalıştıkları görülebilir.

I. Dünya savaşını tuvallerine taşıyan sanatçılardan biri Otto Dix'dir. Ağustos 1914'te, Dresden'deki sanat eğitimine devam eden 22 yaşındaki Dix, Alman ordusuna katılarak I. Dünya Savaşının baş tanıklarından biri olmuştur. Savaş sona erdiğinde ise savaşta yaşadığı acı tecrübeleri tüm gerçekliği ile insanlara aktarmıştır (Zencirci, 2012: 32). Otto Dix,

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

aynı zamanda Nazi ideolojisinin uygulamalarını ve neden olduğu vahşeti eleştiren resimleriyle de dikkat çekmiştir (Baltacı, 2012: 27).

Otto Dix, The Wounded Man (Yaralı Adam)
Akuatinta-Gravür, 1924

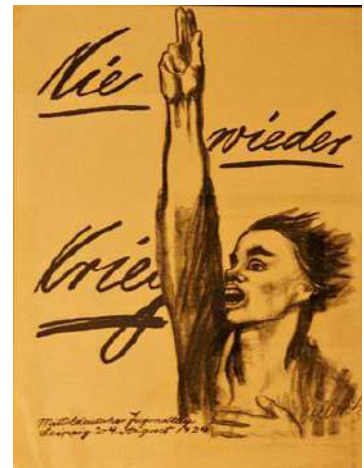

Otto Dix, Machine Gunners Advancing
(İlerleyen Makineli Tüfekliler)
Akuatinta-Gravür, 1924

Savaş konulu baskı serisi yapan tek Alman sanatçı Dix değildir. Alman heykeltıraş ve baskı sanatçısı Kathe Kollwitz de Der Krieg (Savaş) başlıklı baskı serisini yapmıştır. Kollwitz'in yedi ağaç baskıdan oluşan savaş serisi, sanatçının sivil hayattaki deneyimlerinden ve gözlemlerinden oluşmuştur (Zencirci, 2012: 32). Sanatçının dünya savaşlarından önce savaş yanlısı bir tutum sergilediği bilinmektedir. Ancak birinci dünya savaşında oğlunu ikinci dünya savaşında da torununu kaybetmesi üzerine savaşın gerçek yüzünün farkına vardığı ve savaş karşıtı bir tutum içerisine girdiği söylenebilir.

Kathe Kollwitz, Volunteers
(Gönüllüler), Ağaç baskı, 1924

Kathe Kollwitz, Yok Artık Savaş,
Afiş, Litografi, 1924,
Kathe Kollwitz Müzesi

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Felix Vallotton yada Fernard Leger gibi ressamların, I. Dünya savaşını değişik açılardan işleyen resimleri, Franz Marc ve August Macke'in buna benzer çalışmaları, izleyicinin ilgisini büyük savaşların yarattığı yıkımlara çeker (Özsezgin: 2003:16-19). Bu sanatçılar savaşın ve savaş sonrasının getireceği sefaletin gereksiz olduğunu, masum insanların ölümünün sadece bazılarının çıkarı için kullanıldığını savunmuştur. Yaptıkları eserlerde aslında birer savaş karşıtı propaganda olduğu söylenebilir.

Ernst Ludwig Kirchner: Oto-portre. 1915. Tuval üzerine yağlıboya, 69.2 x 61 cm. Oberlin Koleji Sanat Müzesi, Ohaio

Ludwig Kirchner (1880-1938) içinde bulunduğu ortamda iç hesaplaşmalarını, var oluş sorgulamalarını, melankolisini ve yaşadığı ruhsal çöküntüyü, portrelerine ve resimlerine yansıtmıştır (Turanlı, 2008: 64). Kolu Kesik Asker Portresi onun siyasal kimliğini gösteren ve yoğun duygular içeren bir eserdir. I. Dünya Savaşı'nın yarattığı ortamdan duyduğu korkularını ve duygularındaki tahribatı tasvir etmek için kendini kolu kesik bir asker olarak betimlemiştir. 20. yüzyıl iki büyük savaşın getirdiği yıkımın, açlığın, yoksulluğun yaşandığı bir çağdır. Tüm bu etkenler nedeniyle bu yüzyıl sanatçılarının eserlerinde derin kederin etkisinde melankoli kendini göstermektedir (Anbarpınar, 2012: 74).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Max Beckman 1918-1919 (Night) Gece 133x154cm Düsseldorf.

Eser, Beckmann tarafından 1918–1919 yılları arasında Duesseldorf'ta yapılmıştır. Tuval üzerine yağlı boya olan eserde, 1918 Kasım Devrimi ve 1919 Martı'nda Almanya'daki genel grevin toplum üzerinde bırakmış olduğu etkileri yansıtan konu dikkati çekmektedir (Başbuğ, 2012:135). “Gece” isimli eser, savaş, politika, acı, nefret, kin, dehşet, ölüm ve tüm ahlaki değer yargılarının alt üst olduğu bir döneme işaret ediyor denebilir.

Beckmann savaşın patlak vermesiyle çağdaşları gibi savaşın sahte yüzünü hoş karşılamıştır. Ancak kendisinin de bizzat yaşamış olduğu bu süreçte savaşın gerçeklerini karşısında gördüğü anda, o da herkes gibi acı ve dehşet ortamını yaşamak zorunda kalmıştır. Resimlerinde, savaşın hem doğada hem de insanlar üzerinde bıraktığı görsel ve ruhsal tahribatın hiçte hoş gidilecek bir yanı olmadığını göstermekle kalmayıp, bundan sonrada kolay kolay silinmeyecek izler bıraktığını yansıtır (Uysal, 2007: 45).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Franz Mark 1937.Hayvan Kaderi.

Ressam tarafından ormanda kaçışan hayvanları çizilmiş; bu hayvanların hepsi büyük bir acı içerisinde ve bir şeyden kaçma çabasındalar. Resmin tam ortasında bir ceylan boynundan vuruluyor. Resme ilk bakıldığında büyük bir kargaşa hali olduğu göze çarpmaktadır. Franz Mark'ın bu tip resimlerini yaptığı dönem özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasındır. Savaşlarda, orman yangınlarında, hayvanların da en az insanlar kadar acı çektiğini göstermek isteyen bir resimdir. Ressam hümanizmi, eşit hakları savunması, doğanın da yaşama hakkına duyduğu saygıyla eserlerini üretmektedir. 1913 ve sonrasında yaptığı resimlerde savaşın felaketlerini duyurmaya başladığı görülmektedir (Turani, 2012: 600).

Paul Nash. Yeni bir dünya kuruyoruz.1918.İmparatorluk savaş müzesi

Her iki dünya savaşında resimler yapan Paul Nash ve onun ünlü Yeni Bir Dünya Kuruyoruz resmi cephedeki gerçek koşulları yansıtmaktadır hatta o dönemin fotoğraflarıyla birebir örtüşmektedir. Korkunç kızıl buluta ve ön plandaki mantar gibi tümseklere karşı,

syf. 47

KONGRE TAM METİN KİTABI
www.euroasiasummit.org

resmin yapısına ve düzenine bir düzenlilik duygusu vardır. Bu düzenlilik fotoğrafların duygusuz kargaşasında hiç görülmez ve Nash'ın kendi duyarlılığından gelir (Baynes, 2004: 261).

Sanatçıların bir kısmı cephede savaşırken diğer bir kısmı ise İsviçre de toplanmışlardır. Savaşa katılmayan sanatçıların yarattığı “Dada” akımı, savaşın getirdiği ölümcüllüğü içerisinde, sanatın işlevini sorgulamıştır. Bu akım bütün sanatları ret ederek kural ve geleneği inkâr etme yoluna gitmiştir. Dada akımı içinde, İkinci Dünya Savaşı'nda alevlen Avrupa'nın şüpheli bilinci kendini gösteriyordu. Bütün dadacılar savaşın karşısındaydılar, Jugendstil üslubunun sanatçıları gibi estetik fenomenlerden, moral fenomeni yapmak istememişlerdir (Papilya, 2009; Turani, 2007; Ersoy, 2002).

Bir sanatçının yaşamında sanatın rolü, toplumun yaşamında sanatın rolünden başka olmalıdır. Savaşın yorumunda sanatın rolünü ele aldığımızda bunu anlamak önemlidir; çünkü bu, sanatın ne söyleyebileceğini ve onu nasıl söyleyebileceğini etkiler (Baynes, 2004:261).

Sanat, güzeli yapma, üretme oluşturma yaratma işidir, doğasında barış vardır. Bu sebepten yok etme, parçalama, kaygısını taşıyan savaşın tamamen zıttıdır. Aynı durum sanatçı içinde geçerlidir. Dünya savaşları sırasında savaşa katılan katılmayan kendi iradesiyle eser üreten sanatçıların birçoğu savaşa karşı bir tutum sergilemiş ve bu durumu eserlerine yansıtarak geniş kitlelere aktardıkları görülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1.Sonuç

İnsanoğlunun ideolojik varlığının doğası gereğince kurduğu devletler ve iktidarlar, çevrelerindeki kişilere hükmetme ve onları yönetme isteği doğrultusunda propaganda faaliyetlerine başvurduğu görülmektedir. Bu propaganda faaliyetlerinde görsel sanatlar ise yüzyıllarca kullanılmıştır. Ancak, ilk örgütlü devlet propagandası İngiltere tarafından birinci dünya savaşında başlamış olup, Hitler döneminde zirveye ulaştığı belirlenmiştir. Halkı olağan üstü savaş koşullarında istenilen şekilde örgütlemeye ve kontrolü elde tutmak açısından oldukça etkili bir yöntem olarak kabul edilebilir. Sonuçta, kitleleri birlikte tutan manevi

duygular vardır ve bu duygular ancak görsel sanatlar kullanılarak somutlaştırılabilir. İktidardakiler de propagandalarında görsel sanatların bu somutlaştırma özelliğinden fazlaca faydalanmışlardır.

Sanatçının özgürleşmesiyle birlikte, sanatçıda kendi düşüncelerini yayma ve kabul ettirme çabası içine girmiştir. Sanatçıların beslendikleri en büyük kaynak, toplumsal ve sosyal yaşama dair olan dünyevi ya da manevi hislerin başkalaşmış biçimlerinin, duyguları üzerinde oluşturduğu olumlu ya da olumsuz izlenimlerdir. Bunun en somut örneği de birinci dünya savaşında ortaya çıkmaktadır. Sanatçılar savaş karşıtı bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Savaşlara katılan, sakatlanan ya da yakınlarını kaybeden sanatçılar, iktidarlar tarafından gösterilen savaşın parlak kısmından ziyade yaşadıkları acılarla gerçek savaşın yüzünü topluma anlatma çabasına girmişlerdir. Bir sanatçının yaşamında sanatın rolü, toplumun yaşamında sanatın rolünden başkadır. Savaşın yorumunda sanatın rolü ise sanatın ne söyleyebileceğini ve onu nasıl söyleyebileceğini etkiler. Bu doğrultuda eserler veren sanatçılar savaşın sadece belirli kitlerin çıkarlarına hizmet ettiğini getirdiği yoksulluk ve sefaletin gereksiz olduğunu düşüncesini topluma yaymaya çalışmışlardır. Yani dene bilir ki sanatçılar eserlerini kullanarak savaş karşıtı propaganda yapmışlardır.

4.2.Öneriler

1. İktidar güçler tarafından yaptırılan eserler ile sanatçının özgürce yaptığı eserler sanat eleştirisi yöntemine göre detaylı açılabilir. Renk biçim duygu ve anlatım açısından güçlülüğüne bakılabilir.

2. İktidardaki güçlerin kullandığı görsel sanat çalışmaları bu araştırmada açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer sanat dalların da (sinema, tiyatro, müzik vb.) bu dönemde yapılan propagandaların nasıl ve ne amaçla kullanıldığı araştırılabilir.

3. Savaş dönemlerinde karşımıza çıkan bu propaganda görselleriyle, günümüzde seçim döneminde kullanılan propaganda görselleri etki ve görsellik açısından karşılaştırılabilir.

4. Dünya savaşlarının ikisinden de yenik ayrılan, birçok kayıp yaşayan Almanya da o dönemde yaşayan sanatçılar ile savaşa katılan diğer ülkelerin sanatçıları karşılaştırılabilir.

5.İktidardaki güçlerin kendi propagandalarını yapması için sanatçıları nasıl yönlendirdiği ya da sakıncalı gördüğü eserleri nasıl engellediği araştırılabilir.

5. KAYNAKÇA

- Aktaş, Ö.(2012) Propaganda Posterlerinde Savaş ve Barış Temasının İşlenişi Üzerine Öğrenci Görüşleri GEFAD / GUJGEF 32 (2)
- Altun. U.S.(2010) Hitler Almanya'sın da Sanat ve Propaganda. Gazi Üniversitesi Güzel sanatlar Fakültesi Sanat Ve Tasarım Dergisi Ankara.
- Anbarpınar, E.(2012) Türk Resminde Melankoli (1960-1980) Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Resim-İş Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Sivas.
- Atan A.,Uçan B. ve Renkçi T (Kasım 2013) Çağdaş Sanat ve Tasarımda Manipülasyon Etkileri Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyumu. Sakarya.
- Aulich, J., & Hewitt, J. (2007). Seduction or Instruction? First World War Posters In Britain And Europe, Manchester University Press: Manchester And New York.
- Baltacı, R.,(2012) Sanat ve Siyaset İlişkisinde Eleştirel Tavrı.Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Ana sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi Ankara.
- Başbuğ, F.(2012) 20. Yüzyıl Alman Resim Sanatında Bir Modernist: Max Beckmann. Idil Journal of Art and Language (İdil Sanat ve Dil Dergisi), issue: 1 / 2012, DOI: 10.7816/idil-01-01-08
- Baynes, K.(2004) Toplumda Sanat. Çev. Yusuf Atılgan (2. Baskı) Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları. İstanbul.
- Binzet, C.(2003). Sanat ve Savaşın Evrensel İkilemi. Rh+ Plastik Sanatlar Dergisi Sayı:4.İstanbul.
- Brown, J. A. C.(1992) Siyasal Propaganda, (Çeviren Yusuf Yazar) Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- Carty, T. (2008). World War I Posters; Thinking critically about history and the media, Middle Level Learning 30, National Council Council, pp. M9-M15.
- Clark, T.(2011) Sanat ve Propaganda (2.Baskı) Ayrıntı Yayınları Sanat Ve Kuram Dizisi. İstanbul.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- Çankaya, E.(2008) İktidar Bu Kapağın Altındadır Gösteri Demokrasisinde Siyasal Reklamcılık, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Daver, B. (1992) Savaş ve Barış Üzerine. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Atatürk Yolu Dergisi Cilt: 03 Sayı: 10 Erzurum.
- Ersoy, A., (2002) Sanat Kavramlarına Giriş, Yorum Sanat Yayınları, İstanbul.
- Giray, K., (2003). Savaşın Sanata Yansıyan Gerçekliği, Rh+ Plastik Sanatlar Dergisi Sayı:4.İstanbul.
- Gürleşen, F.(2013 Kasım) Sermaye-Siyaset Kıskaçında Metalaşan Sanatın Özerklik Ve Nitelik Sorunsalı Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyumu. Sakarya.
- Haykır, M.,(2012) Bedri Karayağmurlar ve Sanatı Üzerine Bir İnceleme Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Haziran Cilt: 14 Sayı : 1. Edirne.
- Keskinok, K.(2003).Savaşın İnsani Boyutu. Rh+ Plastik Sanatlar Dergisi Sayı:4.İstanbul.
- Kutsal, Y.,(2010) Sanat ve Savaş [Http://www.Savaskuramlari.Com/Savas-Ve-Sanat-2/](http://www.Savaskuramlari.Com/Savas-Ve-Sanat-2/) Erişim Tarihi 23.03.2014
- Nergiz F.(2012)Harp Sanatı. Propaganda posterleri. Erişim Tarihi: 05.03.2014. <http://harpsanati.blogspot.com.tr/2012/02/propaganda-posterleri.html>
- Öndin, N., (2003). Sanatçının İmgeleminde Savaş, Rh+ Plastik Sanatlar Dergisi Sayı:4.İstanbul.
- Özsezgin, K.,(2003). Savaş Konulu Resimlere Toplu Bir Bakış, Rh+ Plastik Sanatlar Dergisi Sayı:4.İstanbul.
- Papilya, A.(2009) Modern Sanatta Kadın İmgesi Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences 3(1), 2009, 175-197 Beykent Üniversitesi. İstanbul.
- Sabahat, N.S.(Kasım 2013) Türkiye’de İdeolojik Bir Araç Olarak Heykel ve Osman Gazi Büstü Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyumu. Sakarya.
- Salecl, R. (2008) Savaş Sanatları ve Sanatların Savaşı. Sanat ve Siyaset Kitabı Ed Ali Artun.İletişim Yayınları.İstanbul.
- Şimşek, A. (2000) Siyasal Tarih Sürecinde Sanat ve İktidar. Ümit Yayıncılık. Ankara.
- Tunalı, İ. (1989), Estetik, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tunali, İ.(2003).Savaş ve Sanat. Rh+ Plastik Sanatlar Dergisi Sayı:4.İstanbul.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Turani, A.(2007) Dünya Sanat Tarihi.(12. Basım) Remzi Kitabevi. İstanbul.

Turanlı, P. (2008, Kasım). Kirchner ve Berlin Sokakları, Artist Modern Dergisi, 94,İstanbul.

Üldes, Y.M.(2013 Kasım) Sanatın Kültürel İşlevine Dair Manipülatif Bir Metnin İncelenmesi.

Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyumu. Sakarya.

Zencirci, D. E. Otto Dix ve “Der Krieg” Gravür Serisi. Sanat Dergisi, (22), 31-40.

<http://www.usmm.org/postermisc2a.html>

<http://www.darkroastedblend.com/2010/08/propaganda-posters-of-world-war-two.html>

<http://www.geschichteinchronologie.ch/eu/3R/propaganda-2wk-ENGL.html>

<http://www.solakkedi.com/posterler/sovyet%20posterleri/anasayfa.html>

EĞİTİM, BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: ORTA GELİRLİ ÜLKELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

HİCRAN KASA

Öğretim Görevlisi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, hkasa@thk.edu.tr

ESRA UYGUN

Öğretim Görevlisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, esra.uygun@gop.edu.tr

Ekonomik büyüme kavramı, geçmişten günümüze İktisat yazınında çok sayıda araştırmaya konu olmuş bir kavramdır. Ülkelerin refah seviyelerinin de bir göstergesi olan bu kavramla birlikte, özellikle az gelirli ve orta gelirli birçok ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşabilmeleri için fiziki sermaye ve işgücü yanında beşeri sermayeye de yeterince önem vermelerinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu araştırmanın amacı, beşeri sermayenin geliştirilmesine yönelik yapılacak eğitim reformları ve yatırımların, ekonomik büyüme üzerine etkilerinin incelenmesidir. Söz konusu amaç doğrultusunda, gittikçe artan nitelikli insan gücüne olan ihtiyacın karşılanmasına yönelik uygulamalara ve diğer orta gelirli ekonomilerle istatistikî veriler ışığında kıyaslamalara yer verilecektir. Bu bağlamda seçilmiş orta gelirli ekonomilerde eğitim ve beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkileri yapılan literatür taramasına bağlı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Sosyal Sermaye, Orta Gelirli Ekonomiler

ABSTRACT

The concept of economic growth has been the subject of many researches in the economics literature from past to present. Along with this concept, which is also an indicator of the welfare levels of countries, it has emerged that many low income and middle income countries need to give enough importance to physical capital and labor as well as human capital in order to achieve sustainable economic growth. The aim of this study is to examine the effects of education reforms and investments on economic growth. For the purposes mentioned, the practices aimed at meeting the need for increasingly qualified labor force and comparisons with other middle-income economies in the light of statistical data will be included. In this context, the effects of education and human capital on economic growth will be examined in selected middle-income economies.

Key Words: Education, Social Capital, Middle Income Countries

GİRİŞ

Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesine dair yapılan bir çok çalışmadan yola çıkarak hazırlanan bu çalışmanın temelleri, içsel büyüme modeliyle üretim faktörlerinden biri olarak iktisat yazınına dahil edilen “Bilgi” faktörü ve globalleşme ile artan önemine

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

dayanmaktadır. Buna göre; Neoklasik büyüme teorisine alternatif olarak geliştirilen ve Poul Romer tarafından 1986 yılında kaleme alınan “Artan Getiriler ve Uzun Vadede Büyüme” adlı eserde ilk defa içsel büyüme teorisi ortaya atılmıştır. Böylelikle Neoklasik büyüme teorisinde kullanılan ölçeğe göre azalan verimlere dayalı üretim fonksiyonu yerine artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu kullanılmaya başlanmıştır. Teknolojik gelişmelerin modele dahil edildiği, yakınsama teorisinin reddedildiği ve maksimum büyüme için devlet müdahalesinin gerekliliğini savunan içsel büyüme teorisine yönelik yapılan çalışmalarda artan getiri, Romer (1986) tarafından bilgi, Lucas (1988) tarafından beşeri sermaye ayrıca Barro (1990) tarafından kamu politikaları ile açıklanmıştır.

Finansal liberalleşme ve küreselleşme, ekonomilerin dışa açık politikalar geliştirmesini gerekli kılarken, bilginin şeffaflaşması ile birlikte sermaye kavramına ek olarak beşeri sermayenin de önemi giderek artmaya başlamıştır. Bireyin bilgi, beceri, yetenek gibi yönlerini artırmak adına yaptığı eğitim harcamaları ve sonucunda elde edilen birikimler olarak tanımlanabilecek beşeri sermayenin yanı sıra inovasyon, teknolojik gelişmeler ve Ar-Ge faaliyetlerine verilen önem de içsel büyüme modeli ile artmıştır. Bu bağlamda değişen ve dönüşen dünya ekonomisinde, ülkelerin kalkınmaları ve büyüme oranlarını artırabilmelerinde söz konusu değişkenler en dikkat çeken faktörler olarak nitelendirilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin küreselleşmeden elde edebileceği kazançlar, aktif devlet politikalarıyla, bir taraftan beşeri sermayenin gelişimi için eğitim ve sağlık gibi sosyal alanlarda neler yapılabileceğinin tespit edilmesine yardımcı olurken, diğer taraftan Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesi ve bu alanda özel sektörü teşvik eden vergi ve teşvik politikalarının yeniden ele alınmasına bağlıdır (Çiftçi ve Aykaç, 2011, 176). Asya Kaplanları olarak nitelendirilen Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore’den oluşan Doğu Asya ülkeleri; hızlı sanayileşme, nitelikli beşeri sermaye birikimi, eğitim sistemine yapılan yatırımlar ve uygulanan eğitim modeli (STEM) gibi yeniliklerin iktisadi politikalara uyumuna olanak sağlayan aktif devlet politikaları uygulamış ve böylelikle orta gelir tuzağından çıkmayı başarmışlardır.

Ekonomik büyüme kavramı, geçmişten günümüze İktisat yazınında çok sayıda araştırmaya konu olmuş bir kavramdır. Ülkelerin refah seviyelerinin de bir göstergesi olan bu kavramla birlikte, özellikle az gelirli ve orta gelirli birçok ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşabilmeleri için fiziki sermaye ve işgücü yanında beşeri sermayeye de yeterince önem vermelerinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu araştırmanın amacı, beşeri sermayenin geliştirilmesine yönelik yapılacak eğitim reformları ve yatırımların, ekonomik büyüme üzerine etkilerinin incelenmesidir. Söz konusu amaç doğrultusunda, bu çalışmada bilgi ekonomisine geçişle birlikte gittikçe artan nitelikli insan gücüne olan ihtiyacın karşılanmasına yönelik uygulamalara ve diğer orta gelirli ekonomilerle istatistiki veriler ışığında kıyaslamalara yer verilecektir.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Emek gücünün bilgi ve beceri düzeyini gösteren beşeri sermaye aynı zamanda ülkelerin gelişmişlerini ve kalkınmalarını da etkileyen unsurların başındadır. Buradan yola çıkarak Dünya Bankası çalışanları Homi Kharas ve Indermit Gill Bir Doğu Asya Rönesansı: Ekonomik Büyüme için Fikirler adlı 2007 yılında yayınlanan çalışmalarında ülkelerin gelişmişlik seviyelerini kişi başına düşen milli gelirlerine göre sınıflandırmışlardır. Tablo 1 ekonomilerin sınıflandırmaya tabi olan gelir seviyelerini göstermektedir.

Tablo 1: Ülkelerin Kişi Başına Düşen Milli Gelirlerine Göre Sınıflandırılması

Ekonomiler	Kişi başına yıllık ortalama gelir (\$)
Düşük gelirli ekonomiler	1,005 doların altı
Orta gelirli ekonomiler	1,006 – 12,235 dolar arası
Alt orta gelirli ekonomiler	1,006 – \$3,955 dolar arası
Üst orta gelirli ekonomiler	3,956– 12,235 dolar arası
Yüksek gelirli ekonomiler	12,236 dolar ve üzeri

Kaynak: World Development Report 2018,

Bir ülkenin kişi başına düşen milli geliri o ülkenin GSMH'nın nüfusa bölümü ile elde edilir. Elde edilen değer ise o ülkenin refah seviyesinin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Dünya Bankası bu ayrımı yaparken Atlas Metodundan yararlanmıştır. Bunun temel nedeni ise Atlas dönüşüm faktörünün, ulusal gelirlerin ülkeler arası karşılaştırılmasında döviz kuru dalgalanmalarının etkisini azaltmasıdır. Tablo 1'e göre; düşük gelir, 1,005 \$ veya daha az; alt orta gelir, 1,006–3,955 dolar; üst orta gelir, 3,956–12,235 \$; ve yüksek gelir, 12.236 \$ veya daha fazladır. Beşeri sermayenin artırılması dolayısıyla gelir grupları arasındaki değişmelerin tuzaklara mahal vermeden sağlanabilmesi için beşeri sermaye birikiminin artırılması gereklidir. Özellikle orta gelirli ülkelerde, söz konusu birikimin artırılması en başta eğitim sistemine yönelik yapılacak yapısal reformları gerektirmektedir. Gelecek bölümde konunun derinliklerine inilmesi açısından güncel literatüre yer verilmiştir.

Literatür

Globalleşmeyle birlikte rekabetin artması bilgi teknolojilerinin üretimini ve kullanımını zorunlu hale getirmekte buda nitelikli insan gücüne olan ihtiyacı artırmaktadır. Yapılan literatür çalışmasında bu ihtiyacın karşılanmasında ise eğitim ve dolayısıyla beşeri sermayenin öneminin ekonomi büyüme pozitif etki ettiği görülmektedir.

Tablo 2: Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkin Literatür

YAYIN YILI	YAZAR/MODEL	DÖNEM/ ÇALIŞILAN ÜLKE	SONUÇLAR
2010	Muammer	Türkiye	Türkiye'nin 1960- 2004 dönemindeki yıllık reel

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

	ŞİMŞEK ve Cem KADILAR / Eşbütünleşme		GSYİH, reel ihracat ve yüksek öğrenime kayıt miktarı verilerinden yola çıkarak eşbütünleşme, nedensellik, hata düzeltme modeli yardımıyla analiz edilmiştir. Sonuçta, ve beşeri sermaye birikimi, uzun dönemli büyümeyi desteklerken diğer taraftan da GSYİH'deki artışın beşeri sermaye birikimini beslediği şeklindedir.
2013	Aylin Koç / (Yatay-Kesit Analizi)	27 AB ülkesi	Emek faktörünün sahip olduğu nitelikleri ifade eden beşeri sermayenin bilgi ve teknoloji yoğun üretim ile birlikte önemi arttığına dikkat çekilen makalede, 27 AB ülkesi için 2012 verileri kullanılarak yatay-kesit analizi yapılmıştır. Değişkenler ise beşeri sermaye ve ekonomik büyüme oranlarıdır. Sonuç olarak beşeri sermayenin ekonomik büyüme pozitif yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
2011	Muammer YAYLALI Fuat LEBE / Eşbütünleşme ve VAR	Türkiye	1938-2007 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılan çalışmada, beşeri sermayenin önemli bileşenlerinden olan eğitim ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Granger nedensellik testine göre, söz konusu değişkenler arasında çift yönlü nedensellik olmakla birlikte, genel olarak tek yönlü nedensellik olduğu söylenebilir
2011	Deniz Özyakışır	Teorik bir değerlendirme	Ekonomik kalkınmaya etki eden faktörlere değinilen çalışmada, günümüze gelindikçe yapılan teorik ve ampirik çalışmaların genel olarak kalkınma üzerinde beşeri sermayenin önemine dikkat çekildiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda beşeri sermayenin artırılmasına yönelik yatırımların önemine dikkat çekilmiştir. Beşeri sermayenin önemli unsurlarından olan sağlık ve eğitim alanındaki yatırımları önemi vurgulanmıştır.
2012	Erinç Yeldan	Türkiye	Beşeri sermaye birikimi ve bilgi sermayesi (Ar-Ge) birikimini içsel olarak çözmek üzere oluşturulan çalışmada, devlet kaynak destekleme stratejisi kısa orta dönemde eğitim teşvikleriyle oluşturulurken, orta-uzun dönemde Ar-Ge yatırımlarının özendirilmesiyle birleştirilerek oluşturulacak büyüme modelinin etkin olacağı üzerinde durulmuştur.
2014	Mürüvvet PAMUK, Hakan BEKTAŞ / Otoregresif sınır testi yaklaşımı ve Granger nedensellik testi	Türkiye	Bu çalışmada, beşeri sermayenin artırılmasında en büyük etkiye sahip olan eğitimin rolünden yola çıkarak, Türkiye'de 1998:01-2013:02 dönemi için eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi araştırılmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna varılmıştır.
2016	Okyay UÇAN, Hilal YEŞİLYURT	Türkiye	Eğitime harcamalarına yönelik Türkiye'de 2006:Q1 ve 2015:Q4 dönemleri arası verileri kullanılarak ekonomik büyüme ile ilişkinin

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

			incelendiği bu çalışmada, uzun dönemli bir ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir. Hata düzeltme modelinde kısa vadedeki dalgalanmaların yaklaşık 6 yıl gibi bir sürede uzun dönem ortalamasına yakınsayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan Granger nedensellik sonucuna göre ekonomik büyüme ve eğitim harcamaları arasında çift yönlü ilişki varlığı ortaya çıkmıştır.
--	--	--	---

2010 yılı ve sonrası döneme ilişkin yapılan literatür taramasında elde edinilen sonuçlar ışığında, Türkiye gibi orta gelirli ülkelerde beşeri sermayenin ekonomik büyümeye pozitif yönlü bir etkisi olduğu gözlemlenirken, refah seviyesi artan ülkelerinde beşeri sermaye birikiminin arttığı gözlemlenmiştir. Eğitim ülkelerin ilerlemesine refahına, ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeylerine katkıda bulunan en önemli faktörlerden biridir. Dolayısıyla artan rekabet koşulları ve değişen teknoloji yoğun üretim sistemlerine ayak uydurabilmek ülkeler için zorunlu hale gelmiştir.

Sonuç:

Türkiye'nin de içinde bulunduğu orta gelirli ekonomilerin uzun yıllar aynı seviyede kaldığı veya orta gelir seviyesine geçişteki büyüme ivmesini yüksek gelirli ülkeler seviyesine geçişte gösterememesinin en büyük nedenlerinden birkaçı; üretimde günümüz teknolojilerine, inovasyona ve Ar-Ge yeterince önem verilmemesidir. Dolayısıyla dönemin gerekliliklerinin gerisinde kalan ve az gelişmiş ülkelerle de standart imalat sanayi ürün üretimi konusunda yarışmayan ülkeler bir çıkmazın içine düşmektedirler. Bu çıkmazdan kurtuluş ise emek gücünün niteliğini yani beşeri sermaye birikimini artırmaktan geçmektedir. Ancak bunun için en önemli etken eğitimin kalitesinin yükseltilmesi ve orta gelirli ülkelerde reformlara gidilmesidir. Böylelikle nihai hedef olan sürdürülebilir ekonomik büyümeye ulaşmak mümkün olacaktır. Niteliği artırılmayı başaran ve STEM eğitim sistemi gibi gelişmiş birçok ülkede uygulanan eğitim politikaları vasıtasıyla yetişen inovatif bireyler bu gelişmişliği yakalanmasında en önemli etken olacaklardır.

Kaynakça

Şimşek, M., & Kadılar, C. (2010). Türkiye'de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.

Aylin, K. (2013). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, (165), 241-285.

Aykaç, G., & Çiftçi, C. (2011). OECD Ülkelerinde İşgücü Piyasası Regülasyonları Ve Regülasyonlardaki Eğilimler.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Özyakışır, D. (2011). Beşeri sermayenin ekonomik kalkınma sürecindeki rolü: teorik bir değerlendirme.

Pamuk, M., & Bektaş, H. (2014). Türkiye’de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: ARDL sınır testi yaklaşımı. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2(2).

Yaylali, M., & Lebe, F. (2011). Beşeri Sermaye İle İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. Marmara University Journal of the Faculty of Economic & Administrative Sciences, 30(1).

Yeldan, E. (2012). Türkiye Ekonomisi İçin Beşeri Sermaye ve Bilgi Sermayesi Birikimine Dayalı Bir İçsel Büyüme Modeli.

<http://www.worldbank.org/en/country/mic/overview> (Erişim Tarihi 03.27.2018).

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA TARIM VE GIDA ÖZELİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN İNCELENMESİ

EVALUATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN THE CONTEXT OF
AGRICULTURE AND FOOD IN THE GLOBALIZED WORLD

SEDA ARI

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, sedasezgin@yahoo.com

DOÇ. DR. YENER ATASEVEN

Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, yenerataseven@hotmail.com

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 18. yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi sonucunda ortaya çıkan toplumsal ve çevresel kaygılar ile ekonomik ve sosyal ilerlemeyi dengeleme ihtiyacına yanıt olarak ortaya çıkmıştır. 1987 yılında “Sürdürülebilir Kalkınma”nın ilk temel tanımının yapıldığı Ortak Geleceğimiz raporu ile başlayan süreç sırasıyla Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Zirvesi, 1992), Binyıl Zirvesi (2000), Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (2002) ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (2012) ile devam etmiştir. Bu süreçte sürdürülebilirliğe dair pek çok plan ve sözleşme hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu süreçte, sürdürülebilir kalkınma gündeminde tarım ve gıda sektörü oldukça önemli bir yer tutmaya devam etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, kalkınmanın tüm sektörlerini kapsamakta olup tarım ve gıda sektörü sürdürülebilir kalkınmanın üç temel dayanağı açısından önemli bir konumda yer almaktadır.

Bu çalışma, literatüre dayalı olarak derleme şeklinde hazırlanmıştır. Bu bağlamda, küreselleşen dünyada sürdürülebilir kalkınmanın tarım ve gıda özelinde genel bir değerlendirmesinin yapılabilmesi için birinci aşamada çeşitli makalelerin, internet kaynaklarının ve ilgili konferansların ve zirvelerin incelenmesi yoluyla literatür taraması yapılmıştır. İkinci aşamada literatür kaynaklarının çeşitli açılardan değerlendirilmesi, yorumlanması ve sentezlenmesi yapılmış ve bunların neticesinde sürdürülebilir kalkınma tarım ve gıda özelinde incelenmiştir.

Bu çalışma sonucunda, 2015 yılında BM ülkeleri tarafından kabul edilen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi ve 169 alt hedef incelendiğinde söz konusu hedeflerin çoğunun tarım ve gıda kavramları ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin 169 alt hedefi de dikkate alındığında tarımsal üretim-gıda güvenliği kavramı içinde

yoksulluğa ve açlığa son, erişilebilir ve temiz enerji, sorumlu tüketim ve üretim, çevresel sürdürülebilirlik, iklim eylemi gibi konuların ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu çalışma, küreselleşen dünyada sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel gelişim sürecini ve bu süreçte ortaya konan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gelişim sürecinin önemli kilometre taşları olan konferanslar ve bu konferans çıktılarının tarım ve gıda özelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, tarım ve gıda sektörlerinin sürdürülebilir kalkınmanın başarılmasındaki rolü değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Tarım ve Gıda, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

GİRİŞ

18. yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi tüm dünya ülkelerinde üretim ve ekonomik yapıyı etkilemiştir. Sanayileşen ülkelerin hem iç ekonomilerinde hem de dış ilişkilerinde köklü bir değişim olmuştur. Üretimin artmasına bağlı olarak üretim fazlası meydana gelen ülkeler yeni pazar arayışlarına başlamıştır. Bunun sonucunda, sanayileşen ülkeler diğer ülkeleri etki altına almış ve onları hammadde ve pazar kaynağı haline getirmişlerdir. Bu durum toplumlar arası gelişmişlik farkının daha da belirgin hale gelmesine neden olmuştur. Ayrıca yoğun üretim nedeniyle çevresel bozulmalar meydana gelmiştir. Tüm bu sonuçlar sürdürülebilirlik kavramını gündeme getirmiştir. 1987 yılında “Sürdürülebilir Kalkınma”nın ilk temel tanımının yapıldığı Ortak Geleceğimiz (Our Common Future) raporu ile başlayan süreç sırasıyla Rio Zirvesi (1992), Binyıl Zirvesi (2000), Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (2002) ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (2012) ile devam etmiştir (<http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr>).

Sürdürülebilir kalkınma ile büyümenin yoksulluğu azaltmak ve bugünkü nüfus için ortak refahı tesis etmek ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmek için hem kapsayıcı hem de çevresel olarak sağlam olması gerektiği kabul edilmektedir (WCED, 1987). Bu durumda sürdürülebilir kalkınmada üç temel dayanak ön plana çıkmaktadır. Bunlar, ekonomik büyüme, çevresel yönetim ve sosyal içermedir.

Sürdürülebilir kalkınma, kalkınmanın tüm sektörlerini kapsamakta olup tarım ve gıda sektörü yukarıda bahsi geçen sürdürülebilir kalkınmanın üç temel dayanağı açısından önemli bir yer tutmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gelişim sürecinde özellikle açlığın ve yoksulluğun ortadan kaldırılması ile çevresel sürdürülebilirlik açısından tarım ve gıda sektörü ön plana çıkmaktadır (Kıymaz, 2016). 2015 yılında BM ülkeleri tarafından kabul edilen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi ve 169 alt hedef incelendiğinde de söz konusu hedeflerin çoğunun tarım ve gıda kavramları ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olduğu görülmektedir (Kıymaz, 2016; UN, 2015b).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Bu çalışmada, sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi anlatıldıktan sonra sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gelişim sürecinin önemli kilometre taşları olan konferanslar ve zirveler ve bu konferansların ve zirvelerin çıktılarını tarım ve gıda özelinde incelenmiştir. Söz konusu süreçte tarım ve gıda ile ilgili konularının önemi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Bu çalışma literatüre dayalı olarak derleme şeklinde hazırlanmıştır. Bu bağlamda, tarım ve gıda özelinde sürdürülebilir kalkınma konusunda genel bir değerlendirme yapabilmek için çeşitli kuruluşların yapmış olduğu çalışmalar incelenmiş; konu ile ilgili yurt içi ve dışında yayımlanmış olan çeşitli makalelerden, internet kaynaklarından, veri tabanlarından yararlanılmıştır. Çalışma yöntemi ise 2 aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, konu ile ilgili olarak literatür taraması yapılmıştır. İkinci aşamada ise kaynakların çeşitli açılardan değerlendirilmesi, yorumlanması ve sentezlenmesi yapılmış ve bunların neticesinde tarım ve gıda özelinde sürdürülebilir kalkınmanın genel görünümünün incelenmesine çalışılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Tarım İlişkisi

18. yüzyılın sonunda başlayan Sanayi Devrimi öncesinde ülkeler ve bölgeler arasında doğal kaynakların işletilmesinin yetersizliği, coğrafi koşullar ve iklim gibi etkenler nedeniyle bir takım dengesizlikler bulunsa da yaşam düzeyi açısından çok büyük farklılıklar görülmemiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte ilk olarak sanayileşen ülkeler daha hızlı gelişim göstermiş ve bu durum ülkeler arası gelir farklılığını arttırmıştır. Bunda sömürgecilik sisteminin de etkisi büyüktür. Bu süreçte zengin ve fakir toplumlar arasındaki uçurumun genişlemesi ve daha önce hiç görülmemiş bir ölçekte hammadde kullanımının neden olduğu çevresel bozulmalar kalkınmada sürdürülebilirlik kavramını önemli hale getirmiştir.

“Sürdürülebilirlik” kelimesi devamlı olma süreklilik arz eden anlamlarını taşımaktadır. Ancak sürdürülebilirlik kelimesi, süreklilik arz etme durumundan farklı olup isteğe bağlı olarak dışsal bir etkene bağımlılığı da ifade etmektedir. Bir olgunun sürekli olması durumu herhangi bir iradeden bağımsız olarak da gerçekleşebilirken, sürdürülebilir olması bir iradenin bu doğrultuda tercih kullanımına bağlıdır. Kalkınma kavramı ile birlikte ele alındığında ise sürdürülebilirlik, toplumun ekonomik ve sosyal gelişiminin sürekli olması için gereken iradenin doğru ve yeterli biçimde hayata geçirilip geçirilmediğinin sorgulanması çerçevesinde, sürdürülebilir kalkınma olarak kullanılmaktadır (Peşkirioğlu, 2016).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Sürdürülebilir kalkınma; insan ve doğa arasında denge kurarak, doğal kaynaklara zarar vermeden, kaynakların bilinçli olarak kullanılmasını sağlayarak gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve gelişmelerine olanak verecek şekilde bugünün ve geleceğin yaşamının ve kalkınmasının planlanmasıdır.

Sürdürülebilir kalkınmanın ilk temel tanımı Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland Komisyonu) çalışmaları sonrasında 1987 yılında ortaya çıkan “Ortak Geleceğimiz” raporunda yer almıştır. Bu raporda sürdürülebilir kalkınma “bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma” olarak tanımlanmış ve sürdürülebilir kalkınma kavramı bu tarihten itibaren yaygın şekilde kullanılmaya ve küresel gündem oluşturmaya başlamıştır.

Sürdürülebilir kalkınma dünya gündemi için çok önemli bir konumda yer almaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), teknolojik gelişmeler sonucunda tarımsal üretimin son 50 yılda %170 arttığına işaret etmektedir. FAO'nun tahminlerine göre, 2050 yılındaki gıda talebini karşılamak için tarımsal üretimin, 2005-2007 senelerine göre %60 artması gerekecektir. Sürdürülebilir tarım bu çerçevede gıda güvenliğini garanti altına almanın, sağlıklı ekosistemleri beslemenin, toprağın, suyun ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini desteklemenin yolu olarak ortaya çıkmaktadır (<http://www.skdturkiye.org>).

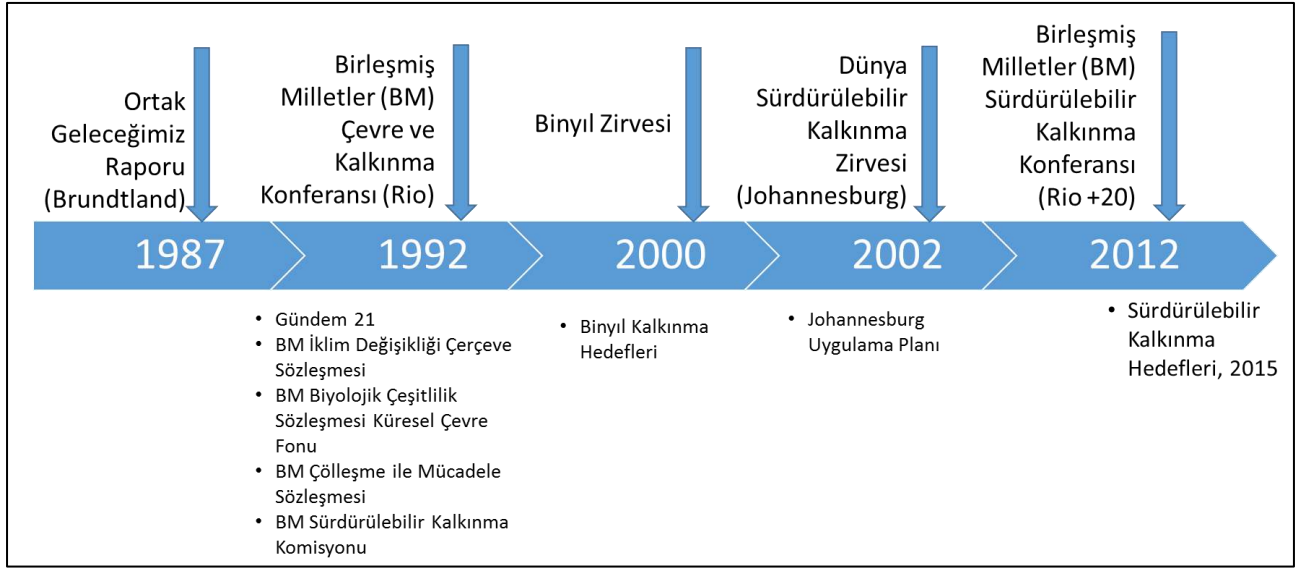
Sürdürülebilir kalkınmanın tarım ve gıda ile çok yakından ilişkileri vardır. Bunlar yetiştirilecek ürünlerin seçiminde fosil yakıtlara olan ihtiyacı azaltacak yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, sağlıklı ürünlerin arzı, toprak verimliliğini sürekli kılacak gübre kullanımları, biyoçeşitliliği ve su tasarrufunu güçlendirecek uygulamalar, atık yönetimi, teknoloji kullanımı şeklinde belirtilebilir.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin Gelişim Süreci

Sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişimdeki önemli kilometre taşları aşağıdaki Şekil 1’de görülmektedir. Bu kilometre taşlarından ilki Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland Komisyonu) çalışmaları sonrasında 1987 yılında ortaya çıkan Ortak Geleceğimiz raporudur (WCED, 1987). Daha sonra sürdürülebilir kalkınma konusu Haziran 1992’de Rio de Janeiro’da düzenlenen ve Yeryüzü Zirvesi olarak da anılan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın ardından küresel çapta bir kalkınma stratejisi olarak benimsenmiştir (UNCED, 1992). Bu Konferans’ın çıktıları başta Gündem 21 olmak üzere BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Küresel Çevre Fonu, BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu’dur.

Şekil 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Gelişiminde Önemli Tarihler

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Kaynak: Rahmanlar, 2016

Sürdürülebilir kalkınma, 1992 yılında düzenlenen Yeryüzü Zirvesi'nden bu yana kavramsal olmaktan çıkıp ekonomik, çevresel ve toplumsal stratejiler ve eylem planlarıyla desteklenen kapsayıcı ve bütünleşik bir kalkınma gündemine dönüşmüştür.

1992 Rio Zirvesi'nin ardından 2000 yılında 147 devlet ve hükümet başkanlarının da dahil olduğu 189 devletin temsilcileri BM'nin önderliğinde bir araya gelerek Binyılın Kalkınma Hedefleri'nin kabul edildiği Binyıl Zirvesi'ni gerçekleştirmişlerdir (UN, 2000; UN, 2015b). 2000-2015 yıllarını kapsayan Binyıl Kalkınma Hedefleri, aşırı yoksulluğa ve açlığa 21. yüzyıl içinde son vermeyi amaçlayan Binyıl Bildirgesi'ne dayanan hedeflerdir.

Ortak hedeflerin ve gündemlerin benimsenmesi sürecinde, BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan 10 yıl sonra çevrenin korunmasıyla sosyal gelişme ve ekonomik gelişmenin bağlantılı bir şekilde yürütülerek sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması konusunun değerlendirilebilmesi için 26 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında Johannesburg'ta Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+10) düzenlenmiştir. Johannesburg Zirvesi sonunda 153 maddelik Johannesburg Uygulama Planı kabul edilmiştir (UN, 2000; UNCED, 2002).

Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nden 10 yıl sonra, 1992 Rio Konferansı'nın 20. yıldönümünde 20-22 Haziran 2012'de Rio de Janeiro'da BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir (Drexhage & Murphy, 2012). Rio+20 Zirvesi olarak da bilinen bu zirve sonrasında "İstedığımız Gelecek" (The Future We Want) isimli bir sonuç belgesi kabul edilmiş ve 2015 yılı sonrasında Binyıl Kalkınma Hedeflerinin yerini almak üzere belli sayıda ülke temsilcilerinden oluşacak çalışma grubunca Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin belirlenmesine yönelik hükümetler arası yeni bir sürecin başlatılması kararlaştırılmıştır (UNCSD, 2012). Üç yıllık çalışmanın ardından

Eylül 2015'te New York'ta yapılan Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde BM üye ülkeler tarafından 17 hedef ve 169 alt hedef olarak “Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” kabul edilmiştir (UN, 2015a).

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA SÜRECİNDE TARIM VE GIDA

Sürdürülebilir kalkınma kavramı dikkate alındığında tarım ve gıda kalkınmaya temel teşkil eden unsurları içinde barındırmaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gelişim sürecinde düzenlenen konferanslarda ve zirvelerde ortaya çıkan rapor, sözleşme, plan vb. belgeler incelendiğinde tarım ve gıda konularının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu bölümde, bir önceki bölümde açıklanan sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişimdeki önemli kilometre taşları olarak bilinen rapor ve belgeler tarihsel gelişim sırasına göre tarım ve gıda özelinde incelenmiştir.

Ortak Geleceğimiz Raporu

Sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişimdeki önemli kilometre taşlarından ilki Brundtland Komisyonu olarak da bilinen Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında yayımladığı Ortak Geleceğimiz adlı rapordur. Bu rapor; yoksulluğun ortadan kaldırılmasını, doğal kaynaklardan elde edilen yararın dağılımında eşitliğin sağlanmasını ve çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesini sürdürülebilir kalkınma ilkesi ile doğrudan ilişkilendirmiştir (WCED, 1987).

Raporun “sürdürülebilir kalkınma” bölümünde gerekli ihtiyaçların karşılanmasının yalnızca yoksul olan uluslara yeni bir ekonomik büyüme çağı getirmekle sağlanamayacağı, aynı zamanda o yoksullara büyümeyi sürekli kılabilecek, hakları olan kaynak payının hep kendilerine verileceği konusunda güvence vermenin gerekli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca raporun ilk bölümlerinde küresel tarımın herkese yetecek gıdayı üretebilme potansiyeli olduğu fakat bu gıdaların çoğu zaman gerekli olduğu yerde hazır bulunmadığı ifade edilmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerde üretimin genellikle yüksek destek görmesi ve böylece uluslararası rekabetten korunması üretim fazlalıklarına ve bundan kaynaklı mali yüklere yol açmıştır. Bu durum ayrıca toprağın ve kimyasal maddelerin aşırı kullanımıyla su kaynaklarının ve gıdaların kirlenmesine ve kırsal alanların bozulmasına neden olmuştur. Üretim fazlasının bir kısmı cazip fiyatlarla gelişmekte olan ülkelere gönderilmiş ve o ülkelerin tarım politikalarını olumsuz etkilemiştir. Gelişmekte olan bir çok ülkede çiftçilerin yeterince destek almaması ve yetersiz teknoloji nedeniyle çiftçilerin çoğunun kuru, eğimli, besin değeri zayıf topraklara itildiği ve ormanların yok edilip verimli kuru tarım alanlarının yozlaştığı tespiti yapılmıştır.

Üretimi teşvik etmek için gelişmekte olan ülkelerin daha etkili özendirici sistemlere ihtiyacı olduğu ve ticaret hadlerinin küçük çiftçi lehine çevrilmesi gerektiği belirtilmektedir. Diğer yandan

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

sanayileşmiş ülkelerin üretim fazlasını kesmek için sistemlerini değiştirmenin, haksız rekabeti azaltmanın ve ekolojik açıdan uygun tarım uygulamalarının teşvik edilmesinin zorunlu olduğu ifade edilmektedir.

Raporun “Sürdürülebilir Kalkınmaya Doğru” bölümünün “Büyüme Kalitesini Değiştirmek” kısmında “gelişmekte olan birçok ülkede büyük ölçekli ticari tarımın getirilmesi hızla gelir getirebilir, ancak çok sayıda küçük çiftiyi de mağdur edip gelir dağılımını daha adaletsiz duruma getirebilir. Uzun vadede böyle bir yol sürdürülebilir olmayabilir. Birçok insanı yoksulluğa itilebilir, aşırı ticarileştirilen tarım nedeniyle doğal kaynak tabanındaki baskıyı artırabilir ve yetiştirdiği ile beslenebilen çiftçiler marjinalliğe itilir. Küçük çiftçi yetiştiriciliğine daha çok güvenmek, başlangıçta daha yavaş olabilir, ancak uzun vadede daha kolay devam edebilir.” ifadesi yer almaktadır. Bu bölümde olduğu gibi birçok bölümde sürdürülebilir kalkınma için tarımın rolü gündeme gelmekte ve önemi vurgulanmaktadır.

Raporun “Besin Güvenliği-Potansiyeli Sürdürülebilir Kılmak” başlıklı 5. bölümünün “Kriz İşaretleri” alt başlığı altında; tarımla ilgili olarak sübvansiyonların etkisi, küçük üreticinin ihmal edilmesi, kaynak tabanının bozulması, toprak kaynaklarının kaybı, kimyasal maddelerin etkileri, ormanlar üzerindeki baskı ve ilerleyen çöller yer almakta ve ayrı ayrı incelenmektedir.

“Sürdürebilir Besin Güvenliği” bölümünde ise çözüm önerileri devlet müdahalesi, küresel bakış açısı, kaynak tabanı, toprak kullanımı, suyun yönetimi, kimyasal maddelere alternatifler, ormancılık ve tarım, akuakültür, verimlilik ve mahsul, teknolojik taban, insan kaynakları, girdilerin verimliliği, hakkaniyet, toprak reformu, kendini besleyebilen çiftçiler ve pastoralistler, entegre kırsal gelişme ve besin bulunabilmesinde dalgalanmalar başlıkları altında kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

BM Çevre ve Kalkınma Konferansı

1992 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde 108'i devlet başkanlığı düzeyinde olmak üzere 172 ülkenin katılımıyla BM Çevre ve Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Rio Zirvesi veya Yeryüzü Zirvesi olarak da bilinen bu Konferans'ta Ortak Geleceğimiz raporu temel alınarak sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmayla ilgili kavramsal çerçeve oluşturulmuş ve temel ilkeler belirlenmiştir. Konferans sonucunda başta Gündem 21 olmak üzere BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Küresel Çevre Fonu, BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu ve BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi oluşturulmuştur.

Gündem 21

Gündem 21'de uluslararası ve ulusların kendi içerisindeki eşitsizliklere, giderek artan yoksulluk, açlık, hastalıklar ve eğitimsizlik, ekosistemlerdeki kötüleşmeye dikkat çekilmektedir. Çıkış yolu olarak

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

ise temel gereksinimlerin karşılanmasını, yaşam standartlarının iyileştirilmesini, ekosistemlerin daha iyi korunması ve yönetimini ve daha güvenli bir geleceğe giden yolun yapı taşlarının oluşturulmasını sağlayacak “küresel ortaklık” kavramı gündeme getirilmektedir (UNCED, 1992).

Gündem 21; Sosyal ve Ekonomik Boyutlar, Kalkınma için Kaynakların Korunması ve Yönetimi, Ana Grupların Rolünün Güçlendirilmesi ve Uygulama Araçları olmak üzere dört temel kısımdan ve 40 bölümden oluşmaktadır (UNCED, 1992).

1. kısımda Yoksullukla Mücadele başlığında yoksullukla mücadelede yönetimle ilgili faaliyetler içerisinde “gıda güvenliğini arttıracak ve uygun durumlarda sürdürülebilir tarım çerçevesinde kendi yeterli üretimi sağlayacak faaliyetlerin gerçekleştirilmesi” yer almaktadır.

2. kısımda 14. bölüm “Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınmanın Teşvik Edilmesi” başlığını taşımakta olup 104 maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde, tarım ve gıda ile ilgili olarak tüm program alanları eylem temeli, hedefler, faaliyetler (yönetim ile ilgili faaliyetler, veri ve bilgi, uluslararası ve bölgesel işbirliği ve koordinasyon) ve uygulama araçları (finansman ve maliyet değerlendirmesi, bilimsel ve teknolojik araçlar, insan kaynakları geliştirme, kapasite geliştirme) başlıkları altında tek tek değerlendirilmektedir.

Bu başlık altında 2025 yılına gelindiğinde 8,5 milyar beklenen küresel nüfusun %83’ü gelişmekte olan ülkelerde yaşıyor olacağı ve bu artan nüfusun gıda ve diğer tarımsal ürünlere olan taleplerini karşılamak için mevcut kaynakların ve teknolojilerin kapasitesinin belirsizliğini koruduğu belirtilmektedir.

Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma (STKK) koşullarını oluşturmak için, gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra hem ulusal hem de uluslararası düzeyde tarımsal, çevresel ve makroekonomik politikalarda büyük düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiş olup STKK’nın temel amacının, gıda üretimini sürdürülebilir bir şekilde artırmak ve gıda güvenliğini arttırmak olduğu belirtilmektedir. Bunun için eğitim girişimlerinin, ekonomik teşviklerin kullanımının ve uygun ve yeni teknolojilerin geliştirilmesinin gerekli olduğu ifade edilmektedir. Bu sayede, yeterli ölçüde besleyici gıdanın istikrarlı şekilde temini, hassas grupların bu gıdalara erişimleri ve pazarlar için üretim; yoksulluğun azaltılması için istihdam ve gelir oluşturulması ve doğal kaynak yönetimi ve çevrenin korunması sağlanmış olacağı düşünülmektedir.

Bu bölümde ayrıca artan nüfusu desteklemek için daha yüksek potansiyelli tarım arazilerinin kapasitesinin sürdürülmesi ve geliştirilmesine öncelik verilmesi gerektiği, aynı zamanda sürdürülebilir insan/arazi oranlarını korumak için daha düşük potansiyelli topraklarda doğal kaynakların korunması ve rehabilite edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınmanın başlıca araçları politika ve tarımsal reform, katılım, gelirin çeşitlendirilmesi, toprak koruma ve geliştirilmiş girdi yönetimi olarak belirlenmiştir.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınmanın başarısı büyük ölçüde kırsal halkın, ulusal hükümetlerin, özel sektörün ve teknik ve bilimsel işbirliği de dahil olmak üzere uluslararası işbirliğinin destek ve katılımına bağlı olacağı belirtilmekte ve hükümetlere bu yönde çağrılar yapılmaktadır.

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi'nde hazırlanıp imzaya açılmıştır. Genel itibarıyla, küresel iklim sisteminin korunması ve sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik ilkeleri, eylem stratejilerini ve yükümlülükleri düzenleyen, başka bir deyişle iklim rejiminin çatısını oluşturan ve oyunun kurallarını belirleyen bir sözleşme niteliği taşımaktadır (UNFCCC, 1992).

İklim değişikliği ve tarımsal faaliyetler tüm dünyada karşılıklı bir etkileşim içerisindedir. Tarımsal üretim ve tarım sektörü iklim değişikliğinden olumsuz yönde etkilenirken tarımsal faaliyetlerin bir kısmı da iklim değişikliğine yol açan sera gazlarının salınımına yol açmaktadır.

Sözleşmenin amacının yer aldığı 2. maddesinde, gıda üretiminin önemi kabul edilmekte ve sera gazı konsantrasyonunun dengesinin ekosistemlerin iklim değişikliğine doğal olarak uyum sağlamasına, gıda üretiminin tehdit edilmemesine ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde devamına olanak sağlayacak bir zaman dilimi içinde sağlanması vurgulanmaktadır.

Sözleşmenin 4. maddesi “Taahhütler” kısmında “enerji, ulaştırma, sanayi, tarım, ormancılık ve atık yönetimi sektörleri dahil tüm ilgili sektörlerde Montreal Protokolü ile denetlenmeyen insan kaynaklı sera gazı salınımlarını kontrol eden, azaltan veya önleyen uygulama ve işlemlerin teşvik ve geliştirilmesinde, uygulanmasında ve teknoloji transferi dahil yayılmasında işbirliği yapacaklardır” denilmektedir (UNFCCC, 1992). Sözleşme bu madde ile taraflara teknolojilerin ve uygulamaların tanıtımı, uygulanması ve yayılması için çağrıda bulunmakta ve tarım ve ormancılık dahil olmak üzere ekonomik sektörlerdeki emisyonları azaltmak veya sınırlamak için süreçler şart koşturmaktadır.

Aynı maddede “iklim değişikliği etkilerine uyum hazırlığında işbirliği yapacak, kıyı kuşağı yönetimi, su kaynakları ve tarım ve özellikle Afrika'daki gibi kuraklık, çölleşme ve sellerden etkilenen alanların korunması ve rehabilitasyonu için uygun ve entegre planlar hazırlayacak ve geliştireceklerdir” ifadesi yer almaktadır (UNFCCC, 1992). Sözleşme, özellikle su kaynaklarına ve tarıma atıfta bulunarak tarafların iklim değişikliğinin etkilerine uyum için hazırlanmasında işbirliği yapmasını gerektirmektedir.

BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

Tarım, değişen tüketim modelleri ve artan nüfus nedeniyle artan etkilerle biyolojik çeşitlilik kaybına en fazla neden olan sektörlerden biridir. Biyolojik çeşitliliği tehdit eden ana unsurlar arasında

tarımsal üretim yapılan toprakların verimliliklerinin giderek azalması, tarımsal arazilerin tarım dışı kullanıma açılması, toprak ve çevrenin kirlenmesi yer almaktadır (Agah, 2015).

Tarımsal biyolojik çeşitlilik sadece bitkileri içermemektedir (EC, 2018). Ürünlerin yetişmesini sağlayan toprak canlıları ve organik maddeler yüzlerce yıldır işlenen topraklarda giderek azalmaktadır. Toprağın çeşitli atıklarla kirlenmesinin yanı sıra tarıma değer katan hayvan türlerinde özellikle dölleyici ve zararlı kontrolünde etkili olan canlılar ve böcekler de oldukça önemli tehditler altındadırlar (Agah, 2015).

Rio Konferansı'nda imzaya açılan BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin hedefleri biyolojik çeşitliliğin korunmasını, sürdürülebilir kullanımını ve uygun teknoloji transferi yoluyla, genetik kaynaklardan elde edilen faydaların adil ve eşit bir şekilde paylaşımını sağlamaktır. Biyolojik çeşitliliğin korunmasının ve sürdürülebilir kullanımının, giderek artan dünya nüfusunun gıda, sağlık ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında son derece önemli olduğu sözleşmede belirtilmektedir (CBD, 1992).

Küresel Çevre Fonu

Küresel Çevre Fonu (Global Environment Facility-GEF), 1992 yılında BM Çevre ve Kalkınma Konferansı sonrası küresel çevre sorunlarıyla mücadele etmek ve BM Biyolojik Çeşitlilik ve İklim Değişikliği Sözleşmeleri'ne taraf olan ülkelerde bu sözleşmelerin uygulanmasına destek olmak temel hedefiyle oluşturulmuştur (GEF, 2018).

Ülkelere tarım ve çevre bağlamında yer alan küresel çevresel projelere yatırım yapmalarına hibe sağlayan uluslararası bir eş finansman mekanizmasıdır. Fonu kullanan ülkelerde kalkınma önceliği olarak tarım ve gıda güvenliğinin önemi nedeniyle GEF, çevre ve doğal kaynak yönetimi sorunlarını ele almak için önemli bir finansman kaynağı olmuştur (GEF, 2018). Arazi bozunumu ile mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması, etkin kimyasalların yönetimi, iklim değişikliği ile mücadele, kalıcı organik kirlenmeler ile mücadele, ozon tabakasının korunması, uluslararası sular destek verilen alanlardır.

BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu

Rio Zirvesinde, Rio anlaşmalarının uygulamalarını izlemek ve küresel çevre, kalkınma politikaları için sürekli bir forum olarak hizmet vermek üzere BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulmuştur (CBD, 1992). BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun 1998-2002 yılları arası için kabul edilmiş olan "Çalışma Programı" çerçevesindeki ana konu başlıkları 1999 yılı için okyanuslar ve denizler, tüketim ve üretim kalıpları, turizm; 2000 yılı için arazi kaynakları, mali kaynaklar, ticaret ve yatırım, ekonomik büyüme, sürdürülebilir tarım; 2001 yılı için atmosfer; enerji, karar-verme ve

katılımda bilgilenme, çevre alanında uluslararası işbirliği ve enerji; ulaştırma olarak belirlenmiştir (CSD, 2018).

BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi

1992 tarihinde BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi hazırlanmıştır (UNCCD, 1992). Sözleşmenin amacı arazi verimliliğinin geliştirilmesi, arazi ve su kaynaklarının rehabilitasyonu, korunması ve sürdürülebilir yönetimi için uzun dönem stratejiler yoluyla çölleşme ile mücadele etmek ve kuraklığın etkisini azaltmaktır (UNCCD, 1994).

Sözleşmede çölleşme ve kuraklığın yoksulluk, kötü sağlık ve beslenme koşulları, gıda güvencesinden yoksunluk gibi önemli sosyal sorunlarla ve göç, zorunlu göç ve demografik dinamiklerden kaynaklanan sorunlarla etkileşimleri sonucunda sürdürülebilir kalkınmayı etkilediğinin akılda tutulması gerektiği belirtilmiştir (UNCCD, 1994). Sözleşmenin genel hükümlerinde ve yükümlülüklerinde sürdürülebilir kalkınma, toprak ve su kaynaklarının korunması, yoksulluğun giderilmesi hususları üzerinde durulmuştur.

Sözleşmenin 10. maddesinde Ulusal Eylem Programları'nın içereceği hususlar ve önlemler içinde "özellikle kırsal alanlarda, depolama ve pazarlama tesisleri de dahil olmak üzere gıda güvence sistemlerinin yerine göre kurulması ve/veya güçlendirilmesi" ve "gerek tarım gerekse hayvancılık için sürdürülebilir sulama projelerinin geliştirilmesi" ifadeleri yer almaktadır (UNCCD, 1994). Öncelik alanları arasında yoksulluğun giderilmesini ve gıda güvencesinin sağlanmasını amaçlayan programları güçlendirmek için alternatif geçim kaynaklarının desteklenmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi, sürdürülebilir tarımsal uygulamaların ve çeşitli enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve verimli kullanımı yer almaktadır. Destekleyici koşullar arasında çevresel açıdan duyarlı teknolojilerin ve geleneksel tarım ve hayvancılık yöntemlerinin gerektiğinde modern sosyo-ekonomik koşullara uyarlanması sayılmaktadır.

Binyıl Zirvesi-Binyıl Kalkınma Hedefleri

2000 yılında 189 devletin temsilcileri BM'nin önderliğinde bir araya gelerek Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin kabul edildiği tarihi zirveyi gerçekleştirmişlerdir (UN, 2000). Bu Zirve'de sekiz tane Binyıl Kalkınma Hedefi belirlenmiştir. Bu hedefler içinde tarımla en çok ilişkili olan hedefler birinci hedef (aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırma) ve yedinci hedefdir (çevresel sürdürülebilirliği sağlama). Ancak diğer hedefler de dolaylı veya dolaysız tarım ile ilişki içerisindedir (World Bank, 2005).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kırsalda yaşayan nüfusun büyük bölümü yoksulluk çektiği ve açlıkla mücadelede hedef kitleyi oluşturdukları için tarıma dayalı kalkınma, tarımsal altyapının iyileştirilmesi, kırsal kalkınma alanındaki tüm çabalar Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin başarılmasında temel teşkil etmektedir (UN, 2015b).

Tarım, tarımsal kaynaklı ekonomik büyüme ve daha iyi beslenme yoluyla birinci hedefe katkıda bulunmaktadır. Tarım düşük gelirli ülkelerde ekonomik büyüme sağlar. Artan istihdam ve artan ücretler, fakirlerin ihtiyaçlarını sürdürülebilir bir şekilde karşılayabilmelerinin tek yoludur.

Yedinci hedef olan “Çevresel Sürdürülebilirliği Sağlama” geniş bir yelpazeyi (biyoçeşitlilik, kritik doğal habitatlar, enerji kullanımı ve küresel iklim değişikliği, güvensiz su ve kötü sanitasyon ve kentsel gecekondular) kapsamaktadır. Tarımsal faaliyetler hem çevresel bozulmaların nedenleri hem de çevresel bozulmaya yönelik önemli çözümler olabilir. Üretken bir tarım sektörü, bu hedefin dikkate aldığı alanların çoğunda baskıyı azaltacak ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Bununla birlikte, tarımsal genişleme ve tarım teknolojilerinin zararlı kullanımı yoluyla tarım çevresel bozulmayı da şiddetlendirebilir. Ayrıca tarım, küresel karbon stoklarını yönetmek için kurulan sistemlerde önemli bir bileşendir.

Sürdürülebilir tarım verimliliği ve gıda ve beslenme güvenliğine yönelik politika eylemleri ve artan yatırımlar Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşmak için gerekli olacaktır.

Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi-Johannesburg Uygulama Planı

2002 yılında 191 hükümetin temsilcileri 1992 Rio Zirvesi'nin sonuçları hakkında kaydedilen ilerlemeyi incelemek ve aynı zamanda dünya halklarını yeniden canlandırmak amacıyla Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde bir araya gelmiştir (Gardiner, 2002). Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi veya Rio +10 adı verilen bu Zirve'nin sonucunda “Uygulama Planı” ve siyasi iradenin yansıtıldığı “Siyasi Bildiri” olmak üzere iki temel belge ortaya konmuştur.

Uygulama Planı temelde 11 bölüme ayrılan 153 maddelik bir sözleşmedir (UN, 2002). Johannesburg Uygulama Planında temel olarak; yoksulluk öncelikli olmak üzere su, sanitasyon ve enerjiye erişimin artırılması, tarımsal verimliliğin geliştirilmesi, tehlikeli atıkların yönetimi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve ekosistem yönetiminin geliştirilmesi konularına yoğunlaşmıştır.

2. bölüm olan “Yoksullukla Mücadele”de yapılması gerekenler kapsamında tarım sektörü önemli bir yer tutmaktadır.

- Yoksulluk içinde yaşayan kesimlerin özellikle tarım arazisine ve suya yönelik ulusal programların hazırlanması,
- Başta kadınlar ve yerli halklar olmak üzere yoksulluk içinde yaşayan kesimlerin tarımsal kaynaklara erişimlerinin güçlendirilmesi,

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- Temel kırsal altyapının oluşturulması, ekonominin çeşitlendirilmesi, sürdürülebilir tarımı ve kırsal kalkınmayı sağlamak üzere kırsal kesimdeki yoksullara piyasaya, piyasa bilgilerine ve krediye erişim olanakları sağlanması,
- Özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğal kaynak yönetimi de dahil olmak üzere temel nitelikteki sürdürülebilir tarım tekniklerinin ve bilgisinin küçük ve orta çiftçilere, balıkçılara ve kırsal kesimdeki yoksullara ulaştırılması; bu bağlamda tarımsal üretimi ve gıda güvenliğini artıracak çok paydaşlı yaklaşımlarla kamu özel kesim ortaklıklarına önem verilmesi,
- Hasat yöntemleriyle gıda teknolojisi ve yönetimi dahil olmak üzere besin maddelerinin bulunabilirliğinin ve satın alınabilirliğinin çeşitli yollardan artırılması; bu arada, örneğin kırsal ve kentsel kesimlerde yaşayanlarda bu kesimlerdeki işletmeleri birbirine bağlayan topluluk temelli ortaklıkları teşvik ederek eşitlikçi ve etkin dağıtım sistemlerinin yerleştirilmesi,
- İklim ve hava tahminlerinin daha iyi kullanımı, erken uyarı sistemleri, toprak ve doğal kaynak yönetimi, tarımsal uygulama ve ekosistem koruma çalışmaları aracılığıyla çölleşmeye karşı mücadele edilmesi ve kuraklığın etkilerinin azaltılması gerektiği belirtilmektedir.

Yine aynı bölümde tarım sektörünün önemi şu cümlelerle anlatılmıştır: “Tarım, giderek artan küresel nüfusun gereksinimlerinin karşılanmasında önemli bir role sahiptir ve özellikle gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda yoksullukla mücadele başlığına doğrudan doğruya bağlıdır. Kadınların, kırsal kalkınma, tarım, beslenme ve gıda güvenliği gibi alanlardaki rolünün her bakımdan ve her düzeyde güçlendirilmesi zorunludur. Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma, besin maddeleri üretiminin ve gıda güvenliğinin sürdürülebilir biçimde artırılmasına yönelik entegre yaklaşımların yaşama geçirilmesi açısından vazgeçilmez önemdedir”.

BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı-Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Rio Konferansı'nın 20. yıldönümünde 2012 yılında Rio de Janeiro'da BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir (Drexhage & Murphy, 2012). Rio +20 de denilen bu Konferans'ta kabul edilen “İstediğimiz Gelecek” adlı sonuç belgesinde; 2015 yılı sonrasında Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin yerini almak üzere Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin belirlenmesine yönelik hükümetler arası yeni bir sürecin başlatılması yer almaktadır (UNCSD, 2012).

Üç yıl süren tartışma, toplantı ve müzakerelerin ardından 2015 yılında yapılan BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde BM'nin üye ülkeleri tarafından 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi (Gündem 30) kabul edilmiş ve tüm dünyada uygulanmaya başlanmıştır. Gündem 30, 2030 yılına kadar yoksulluğu sona erdirmek, eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadele etmek ve iklim değişikliğinin üstesinden gelmek için belirlenen 17 hedef ve 169 alt hedeften oluşmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Hedefleri'nin 169 alt hedefi de dikkate alındığında tarımsal üretim ve gıda güvenliği kavramlarını içine alabilecek çok sayıda hedef vardır. Bunlar; Hedef 1: Yoksulluğa Son, Hedef 2: Açlığa Son, Hedef 5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Hedef 6: Temiz Su ve Sıhhi Koşullar, Hedef 7: Erişilebilir ve Temiz Enerji, Hedef 8: İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, Hedef 9: Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı, Hedef 12: Sorumlu Tüketim ve Üretim, Hedef 13: İklim Eylemi, Hedef 14: Sudaki Yaşam, Hedef 15: Karasal Yaşam'dır (UN, 20015b).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Sürdürülebilir kalkınma kavramı zaman içinde gelişerek değişikliğe uğramış ve günümüzde ekonomik, çevresel ve toplumsal stratejiler ve eylem planlarıyla desteklenen kapsayıcı ve bütünleşik bir kalkınma gündemi, küresel verimlilik stratejisi şekline dönüşmüştür. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının başarıya ulaşması sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için değil aynı zamanda çevresel problemlerin yanı sıra işsizlik, kentleşme, sağlıksız yaşam koşulları, sosyal koruma yetersizliği ve eşitsizlik gibi ciddi sorunlar nedeniyle gelişmiş ülkeler için de önem arz etmektedir.

Bu çalışmada incelenen Ortak Geleceğimiz Raporu, Gündem 21, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Küresel Çevre Fonu, BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi, Binyıl Zirvesi-Binyıl Kalkınma Hedefleri, Johannesburg Uygulama Planı'nda tarım ve gıda sektörünün çok önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Aynı şekilde Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin pek çoğunun tarım ve gıda kavramları ile dolaylı veya dolaysız ilişkili olduğu ve bu hedeflere ulaşmada tarımın ve gıdanın temel teşkil ettiği açıktır. Özellikle ilk iki hedef olan yoksulluğu ve açlığı sona erdirmek için tarımsal üretim ve gıda güvenliğinin gerekliliği kuşkusuzdur. Güçlü ve sürdürülebilir bir tarım sektörü olmaksızın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması mümkün olmayacaktır.

Bu nedenle, bu hedeflerin tarım ve gıda konusunda pek çok tedbiri içinde barındırdığı dikkate alınarak hükümetlerin, özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının, bilim dünyasının ve ilgili tüm tarafların ortak bir anlayışla işbirliği yapmaları, yapılan çalışmaların sadece anlaşmalar ve düzenlemelerle sınırlı kalmaması ve ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu konuda da politika yapıcılara ve uygulayıcılara büyük iş düştüğü belirtilmelidir.

KAYNAKLAR

Agah, H. (2015). Tarım ve Biyolojik Çeşitlilik.

<http://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/5414/Tarim+ve+Biyolojik+Cesitlilik> adresinden 15 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- CBD (1992). United Nations Convention on Biological Diversity. <https://doi.org/10.1146/annurev.ento.48.091801.112645>
- CSD (2018). Commission on Sustainable Development (CSD). <https://sustainabledevelopment.un.org/intergovernmental/csd> adresinden 10 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.
- Drexhage, J., & Murphy, D. (2012). Sustainable Development : From Brundtland to Rio 2012. http://www.un.org/wcm/content/site/climatechange/pages/gsp/documents_1 adresinden 26 Ekim 2015 tarihinde alınmıştır.
- EC (2018). Agriculture and Biodiversity. https://ec.europa.eu/agriculture/envir/biodiv_en adresinden 15 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.
- FAO (2018a). FAO and the Post-2015 Development Agenda. <http://www.fao.org/sustainable-development-goals/overview/fao-and-the-post-2015-development-agenda/en/> adresinden 13 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.
- FAO (2018b). FAOSTAT. <http://www.fao.org/faostat/en/#home> adresinden 13 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.
- Gardiner, R. (2002). UN Sustainable Development Process Key Events. www.earthsummit2002.org adresinden 15.12.2018 tarihinde alınmıştır.
- GEF (2018). About the GEF. <https://www.thegef.org/about-us> adresinden 11 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.
- Kıymaz, T. (2016). Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminde Tarım ve Gıda. *12. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*. Isparta.
- Peşkiroğlu, N. (2016). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Küresel Verimlilik Hareketine Doğru. *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, 335:4-9.
- Rahmanlar, M. (2016). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve 2030 Sonrası Kalkınma Gündemi. <http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/3bb2016/sb5.pdf> adresinden 10.12.2018 tarihinde alınmıştır.
- UN (2000). Millennium Summit. http://www.un.org/en/events/pastevents/millennium_summit.shtml adresinden 15 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.
- UN (2002). Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development (Johannesburg Implementation Plan). Johannesburg Plan of Implementation. <https://doi.org/10.1080/03075079.2013.818638>

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- UN (2015a). Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> adresinden 21 Aralık 2015, tarihinde alınmıştır.
- UN (2015b). The Millennium Development Goals Report. United Nations. <https://doi.org/978-92-1-101320-7>
- UNCCD (1994). United Nations Convention to Combat Desertification. https://www.unccd.int/sites/default/files/relevant-links/2017-01/UNCCD_Convention_ENG_0.pdf
- UNCCD (2018). History of UNCCD. <https://www.unccd.int/convention/about-convention/unccd-history> adresinden 12 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.
- UNCED (1992). Agenda 21. <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/Agenda21.pdf> adresinden 12 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.
- UNCED (2002). Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development. <http://www.un-documents.net/jburgpln.htm>
- UNCSD (2012). The Future We Want. <http://www.uncsd2012.org/content/documents/727TheFutureWeWant19June1230pm.pdf> adresinden 27 Ekim 2015 tarihinde alınmıştır.
- UNFCCC (1992). United Nations Framework Convention on Climate Change. http://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/convention.pdf adresinden 19 Mayıs 2018 tarihinde alınmıştır.
- WCED (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (The Brundtland Report). <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> adresinden 22 Ekim 2015 tarihinde alınmıştır.
- World Bank (2005). Agriculture and Achieving The Millennium Development Goals. Washington, DC. <http://documents.worldbank.org/curated/en/656581468339659645/Agriculture-and-achieving-the-Millennium-Development-Goals>
- <http://www.skdturkiye.org/blog/surdurulebilir-tarim-dunyada-ve-turkiyede-guncel-durum> adresinden 10.12.2018 tarihinde alınmıştır.
- <http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/#top> adresinden 19 Ekim 2017 tarihinde alınmıştır.

GELENEKLİ SANATLARIN SIRLI”ÇİNİ”

Nergis ÇANAK

Öğretim Görevlisi, T.Ü. Şehit Ressam Hasan Rıza Güzel Sanatlar MYO. Geleneksel El Sanatları Programı

ÖZET

Sanat, bir ifade biçimidir. İnsanın yaşanmışlıklarını gönül gözüyle seyrederken, görüp hissettiklerini, semboller aracılığıyla objeler üzerine aktarmasıdır sanat. İçinde bulunduğu topluma ve orada yaşayan bireylere ayna tutar sanat. Gerçeklerle yüzleştirir, gelenekleri, görenekleri, tarihi, inançları, felsefe ve kültür birikimlerini harmanlayarak tarihe not düşer, daima canlı kalmasını sağlar. Gelenekli sanatlar ise bir medeniyetin hafızasıdır, yaşanmışlıklarıdır, yaşanacaklarıdır, geçmişi ve geleceğidir. Kısacası kültür mirasıdır.

Selçuklu mozaik ve renkli sır tekniğinin birleşmesi, Osmanlı çini sanatına bir başlangıç teşkil etmiştir. Ancak en görkemli eserlerini 15. Yüzyılın ikinci yarısından 17.yüzyılın yüzyılın sonlarına kadar olan süreçte vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çini sanatına katkıları renk ve desen zenginliği olarak yansımıştır. Saraya bağlı olarak İznik'te kurulan çini atölyeleri, 16. yüzyılda her anlamda zirvede olan Osmanlı İmparatorluğu gibi, en parlak dönemini yaşamış ve renk, desen ve teknik açıdan zirveye ulaşmıştır. Kısa bir dönem kullanılan ve ustasının ölümü ile maalesef yok olan “mercan kırmızısı” da bu dönemde görülmektedir.

Diğer bütün alanlarda olduğu gibi çini sanatında da, 17.yüzyılın ilk yarısından itibaren görülmeye başlanan siyasi çöküş ile gerilemeye başlamış, çini atölyeleri tek tek kapanmıştır. Günümüzde, Kütahya'da küçük atölyeler şeklinde sürdürülmeye çalışılan Türk çini sanatı, eski gücünü kaybetmiş olsa bile, duvar süslemesinde, süs ve hediyelik eşya ve hobi çalışmaları çerçevesinde ekonomiye katkı sağlamaya devam etmektedir. Bu araştırma, Geleneksel Türk El Sanatlarında çok önemli bir yere sahip olan ve en görkemli örneklerinin yer aldığı çini sanatının ilk başlangıcından günümüze kadar olan serüvenini anlatmak amacıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelenekli, çini, sembol, sır altı.

Giriş

1. Çini Sanatının Kısa Tarihçesi

Geçmiş M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanan çininin en eski kullanım örneği, sırlı tuğladır. Sırlı tuğlanın geçmişi Mısır ve Mezopotamya'ya kadar uzanır. İslam sanatında çini Sasani'lerin etkisiyle Abbasi halifeleri döneminde İran ve Irakta gelişmiş, buradan Kuzey Afrika'ya Mısır'a ve İspanyaya geçmiştir. İran'da Kâşan ve Rey şehirleri tarihte önemli çini merkezleri olarak bilinir. Daha sonraları Semerkant ve Buhara önemli Çini merkezleri olmuşlardır. Tebriz Erdebil ve İsfahan'daki mimari yapılarda çok güzel çini örnekleri kullanılmıştır. Özellikle İsfahan'daki yapılarda ve Cami minarelerinde çini kullanımı çok yaygındır. Bu dönemde tuğla ya da plâka şeklinde fırınlanmış kırmızı toprak, bazen de üzeri beyaz toprak astarlı olarak renkli sırlarla desenlenerek fırınlanmak suretiyle mimaride kullanılmıştır. Buralardaki çini üretim ve kullanımı 1220-1270 yıllarında Moğol istilası döneminde her yerin tamamen tahrip ve yok edilmesi nedeniyle durmuştur. İlhanlılar döneminde yeni tekniklerle gelişen çini sanatı Safeviler döneminde zirveye ulaşmıştır. Çini ilk olarak ilk Müslüman Türk Devletini kuran Karahanlılar dönemine ait yapılarda görülür Anadolu Selçuklu Devletinin dağılmasından sonra, Beylikler dönemi ve Osmanlı dönemi ile günümüze kadar gelen çini, Anadolu'ya Türklerle birlikte İran'dan gelmiştir.

Uygurların, Karahanlıların, Gaznelilerin, Harzemşahların ve bilhassa İran'da Büyük Selçukluların mimaride çini kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu Selçukluları ile çok geniş bir alana yayılan bu sanat eserleri günümüzde halâ ayaktadır. Osmanlılar döneminde çini sanatında belirgin bir gelişme görülür. Bursa Yeşil Cami (1419-1422) ve külliyesinin çini süslemeleri, erken dönem Osmanlı sanatında çininin ulaştığı seviyeyi gösterir. Yine Edirne Muradiye Camii'nin (1436) çinileri ve Edirne Üç şerefeli Cami'nin (1437-1447) çinileri de mimarideki bu renkli sırlı çini tarzının güzel örnekleridir.

15. yüzyılın tekniği olan renkli sırla boyama, 16. yüzyılda, özellikle de İstanbul'da devam eder. Yavuz Sultan Selim Camii ve Türbesi'nin (1522). Şehzade Mehmed Türbesi (1548), bu tekniğin mükemmel örnekleridir. 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise "sır altı" diye adlandırılan teknik kullanılmaya başlanır. Yani desenler çizilip boyandıktan sonra üzeri sırlanarak fırınlanır. Desenler adeta bir camın altındaymış hissi verir.

Meşhur mercan kırmızısı da bu yarım asırlık dönemde ortaya çıkar ve biter. Bu dönemdeki çinilerde, tabiattan stilize lâle, sümbül, karanfil, gül ve gül gıncası, süsen ve nergis gibi çeşitli

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

çiçekler, üzüm salkımları, bahar açmış ağaçlar, servi ağaçları, elma ağaçları desenleri hakîmdir. Ayrıca, hançer biçiminde kıvrılmış sivri dişli yapraklar ve bunların arasında çeşitli kuş figürleri, kimi zaman da bazı efsanevi hayvan motiflerine rastlanır. Osmanlı çini sanatında, 17. Yüzyılın ilk yarısından itibaren gerileme başlar. Bu muhteşem dönemin son örnekleri İstanbul Sultan Ahmed Camii (1609-1617), nde görülür. Bu yapıda, 16. yüzyıl ikinci yarısı ve 17. yüzyıl başı İznik ve Kütahya çinileri bir arada kullanılmıştır. Topkapı Sarayı'nın çinilerinde, Osmanlı çini sanatının bütün dönemlerini bir arada görebiliriz. Hırka-i Saadet Dairesi'nde ve Sünnet Odasında, Bağdat Köşkü Harem kısmında, Valide Sultan ve şehzadeler Dairesi'nde çok farklı ve zengin örnekler vardır. Mekke ve Medine tasvirli çiniler ise Valide Sultan ibadet odasındadır görülür. Topkapı Sarayı Arz Odası'nın cephesindeki renkli sır tekniğinde yapılmış çiniler ise, 16. yüzyıl başındaki örneklerin özelliğini taşır. Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan, Çinili Köşk (1472)'te son derece güzel çinilerle müzeyyendir. Türk hattatları da en güzel yazılarıyla cami türbe medrese gibi pek çok yerde yazılarını çininin sırrı ile ebedileştirmişlerdir. Osmanlı dönemi çini merkezi olan İznik' te mimarının yanı sıra çok çok güzel formlarda vazo tabak türü kullanım ve süs eşyası yapılmıştır. Bu eşyaların desenleri kendi biçimlerine göre motiflerin mimariye nazaran daha farklı uygulamaları olmuştur.¹

2. Çini Sanatında Kullanılan Teknikler

Geçmiş Mısır ve Mezopotamya'ya kadar uzanan çini sanatının ilk örneklerine, M.Ö. 3000 yıllarında rastlanmaktadır. Sırlı tuğla, düz çini, kabartmalı çini, mozaik, sıraltı, lüster ve minai tekniklerinin kullanımı günümüze kadar ulaşmaktadır.

2.1. Sırlı Tuğla Tekniği

Geçmiş M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanan çininin en eski kullanım örneği, sırlı tuğladır. Sırlı tuğlanın geçmişi Mısır ve Mezopotamya'ya kadar uzanır. Camii, mescit ve medrese minarelerinde süsleme için genellikle daha dayanıklı olan sırlı tuğla ve daha az olarak çini kullanılmıştır. Firuze ve mor renkli olan sırlı tuğlalar, kırmızımsı renkli sırsız tuğlalarla birlikte dikey, yatay, diyagonal yerleştirilerek çok çeşitli geometrik kompozisyonlar, köşeli girift kufi yazılı bilezikler meydana getirirler. Sırlı tuğla, tuğlanın firuze, patlıcan moru, lacivert sırla kaplanıp fırınlanması ile elde edilir. Selçuklu devri minare ve türbelerinde kullanılan sırlı tuğlalarda ana renk firuzedir. 13.yüzyılın ikinci yarısından sonra kobalt mavi ve patlıcan moru renkler bollaşır. Sırlı tuğlanın kullanıldığı minareler ve

¹ http://www.tefekkurdergisi.com/Yazi-Türk_Sanatinda_CiNi
syf. 77

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

türbeler Anadolu'nun her köşesine yayılmıştır. Sivas Ulu Camii, Konya Sahip Ata Camii, Sivas Gök Medrese bunlara örnektir.²

2.2. Düz Çini Tekniği

Selçuklu eserlerinde yapı içinde duvarlar çoğu zaman, çeşitli başka teknikle hazırlanmış çinilerin yanı sıra firuze ve daha az olarak mor, kobalt mavisi renkli düz çini plakalarla kaplanır. Bu çiniler sırlı tuğlaya benzer şekilde, fakat daha kaliteli ve sert olan çini hamuru ile yapılır. Sırrın altında genellikle astar kullanılmaz. Selçuklu devrinde çini hamuru sarımsı kül rengindedir. Kare, dikdörtgen, altıgen, üçgen şekillerde hazırlanır. Kaplamada bazen iki veya üç ayrı renkli çiniler orijinal kompozisyonlar meydana getirir. Düz çiniler daha çok duvar alt bölümlerini, lahitleri kaplar. Tokat Gök Medrese Camii avlusunda, Konya Sırçalı Medrese, Konya Karatay Medresesi'nin duvar süslemelerinde kullanılmıştır.³

2.3. Kabartmalı Çini Tekniği

Selçuklu mimarisinde çok nadir kullanılan kabartmalı çiniler, özellikle kitabeler ve yazılar için kullanılmıştır. Daha az olarak bitkisel desene rastlanır. Günümüze kalan örneklerin çoğu lahitler üzerinde yer almaktadır. Çini hamuru yumuşakken üzerine kalıpla şekiller kabartma teşkil edecek şekilde basılır. Aynı kabartma desen etrafı kesilerek de çıkarılabilir. Çini pişirildikten sonra üzeri tek renk krem, firuze, lacivert, mor veya yeşil sırla kaplanarak tekrardan fırınlanır. Sivas I. İzzeddin Keykâvus Türbesi, II.Kılıç Arslan Türbesi, Konya Mevlana Türbesi lahitlerinde bu çeşit çini kaplama görülür.⁴

2.4. Mozaik Tekniği

Çini mozaik özellikle Anadolu'da Selçuk devrinde geliştirilmiş, daha sonra İran'da İlhanlılar devrinden itibaren en bol uygulanan çini tekniği olmuştur. Yapı içinde kullanılan çok zor ve zengin görünümlü bir çini tekniğidir. Bu teknikte firuze hakim olmak üzere, patlıcan moru, kobalt mavisi, siyah renkte hazırlanan çini plakalar istenen motife göre kesilir ve dekoratif bir kompozisyonla mozaik gibi bir araya getirilir. Çini parçaları renklerine uygun derecelerde ayrı ayrı fırınlandığından çok kaliteli ve canlıdırlar. Kesilen parçaların arkası hafif koniktir. Meydana getirilecek motife göre sırlı

² Gönül Öney, Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, İstanbul 1988,s.94-95.

³ Aynı eser, s.96

⁴ Aynı eser, s.97

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

yüzleri alta gelmek üzere dizilirler. Selçuk devri mimarisinin tipik bir tekniği olan mozaik Beylikler ve erken Osmanlı eserlerinde çok azalır ve yok olur. Selçuk devri çini mihrapları Anadolu'nun İslam mimarisine getirdiği büyük yenilik olarak dikkati çeker. Erken mihrap örneklerinde daha sade ve geometrik desenler hakîmdir. Konya Alâeddin Camii, Akşehir Ulu Camii, Beyşehir Eşrefoğlu Camii bu tekniğin kullanıldığı yapılara örnektir.⁵

2.5. Sır altı Tekniği

Sıratlı tekniğinde desen çoğunlukla koyu mavi, mor, firuze, siyah renklerle boyanır. Üzerlerine şeffaf renksiz sır sürüldükten sonra fırınlanır. Özellikle haç biçimi çinilerde firuze renkli şeffaf sır altına desen siyahla boyanır. Hamur gri-sarı ve kolay dağılan bir hamurdur.⁶

2.6. Lüster Tekniği

Bu bir sır üstü tekniğidir. Fırınlanmış, mat beyaz sırlı çini üstüne lüster veya perdah denilen gümüş veya bakır oksitli bir karışımla desen işlenir. Düşük ısıda yeniden fırınlanır. Oksitlerdeki maden karışımı ince bir tabaka halinde çininin yüzeyini kaplar. Lüster çinilerde desen kahverengi sarı tonlarındadır. Bu teknik firuze, kobalt mavisi, yeşil, patlıcan moru sırlı çiniler üzerinde de görülür. Hamur genellikle gri-sarı ve çabuk dağılan, iri taneli topraktandır. Lüster çini ve seramiklerin ilk örnekleri 9. Yüzyılda Abbasi sanatında Irak bölgesinde görülür ve daha sonra Mısır'da Fatimî ve İran'da Büyük Selçuklu sanatında çok gelişir.⁷

2.7. Minai Tekniği

İran'da Büyük Selçukluların yarattığı ve kullanma seramiğinde çok geliştirdiği bir tekniktir. Yedi renk kullanılabilir. Sıratlı ve sır üstü tekniği uygulanır. Çini hamuru sert gri-sarı renkte ince taneli olduğundan astarlanmadan kullanılabilir. Renklerden mor, mavi, firuze, yeşil sır altında kullanılır. Bunlar boyanıp kurutulduktan sonra çini şeffaf renksiz veya firuze sır ile sırlanıp fırınlanır. Sır üstüne kiremit kırmızısı, siyah, beyaz, altın yıldız renklerle son ilaveler yapılır ve düşük ısıda tekrar fırınlanır. Konya Alâeddin Sarayı örneklerinde genellikle sır üstü renklerin kullanıldığı dikkati çeker.⁸

⁵ Aynı eser, s.97-98

⁶ Aynı eser, s.99.

⁷ Aynı eser, s.100.

⁸ Aynı eser, s.100.

3. Sırlı Dil Çini

Çini, özgün bir duruş, bir bakış, sezgi ve kavrayışın üstün nitelikli sanatsal formlarla ifade etme biçimidir. Mavinin en açığından en koyusuna, turkuazından yeşiline, lacivertinden kırmızısına, beyaz zemin üzerine yazılmış şiiirdir, nakıştır. Gözümüzün gördüğü renkler ve motifler arasında adeta dans etmektir çini. Çini görünmeyene ulaşmak amacıyla göz nuru, alın teri dökülen çiniler, güzellikle gerçekliğin ustaca harmanlanmasını yansıtmaktır.

İnsanın hareketi kontrol etme isteği, tekerleğin ve çarkın uygarlığa hediyesidir. Yaşamı ve tarihi değiştiren, savaflara yön veren bu icad ile insan, kendini yeni bir dönemin ve üretimin içinde bulur. İ.Ö. 6. yüzyılda Homeros'un İlyada destanında çömlekçi çarkından söz edilmektedir. Çeşitli bulgular, İ.Ö. 3000-2000 yılları arasında Anadolu'da Alışar, Boğazköy ve Troya gibi yerlerde çömlekçi çarkının kullanıldığını göstermektedir.⁹

Akdeniz ve Ege medeniyetleri, komşu kültürlerle etkileşimler yaşayarak Anadolu kültürünü ve seramik birikimini zenginleştirmiştir. Seramik üretiminin sabit veya taşınması zor fırınlara bağımlı oluşu ve seramik ürünlerin ağır ve kırılğan olmaları nedeniyle, bu sanat göçebe toplumlarda nispeten az gelişmiştir. Yerleşik düzene geçmemiş toplumlarda seramik sanatının gelişimini izlemek zordur. Türklerin İslâmiyeti kabulü ve daha yerleşik düzende yaşamaya başlamalarıyla, seramik sanatında da önemli gelişmeler başlamıştır. Abbasiler, Fatimiler, Samanoğulları, Karahanlılar gibi Arap ve Türk devletlerinde seramik sanatının güzel örnek ve uygulamaları olmakla birlikte, bu sanat asıl büyük teknik zenginliğine günümüz İran'ında, Selçuklular döneminde ulaşmıştır. 11. yüzyıl sonunda Türkler Anadolu'yu ele geçirdiklerinde, İran'da kullanılan ve beraberlerinde getirdikleri, Selçuklulara özgü pek çok teknikten de yararlanırlar. Selçuklu sultanları, iktidarlarını pekiştirmek amacıyla önemli mimari yapımlarına girişirler ve yapıları çinilerle kaplarlar. Selçuklu mimarisinin en belirgin özelliği olan camilerin mihrap, kubbe, minare ve portallarını, türbe, medrese ve sarayları çinilerle donatmışlardır. Çin'den ihraç edilen Sung Hanedanlığı seramik ürünlerinin etkisi altında yeni beyaz zeminli çamur malzeme ile tanışılır. Bu yeni beyaz çamur üzerine dekorlama, kazıma ve sırlama teknikleri uygulanmaya, sır altı bezemeler, sır üstü lüster dekorları ve sır üstü çok renkli bezemeler gibi önemli teknikler geliştirilmeye başlanır.¹⁰

⁹ Hikmet Serdar Mutlu, "Zamanın Çarkında Anadolu'da Seramik", Anadolu Sanat, Eskişehir 2007, s.73.

¹⁰ Deniz Onur Erman, Türk Seramik Sanatının Gelişimi, Toprağın Ateşle Dansı, Acta Turcica- Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi 2012, Sayı 1, s. 22.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Selçuklular henüz Anadolu'ya yerleşmeden önce, İran'da mimaride sırlı tuğla geleneğini başlatmış, özellikle türbelerde turkuaz sırlı tuğlalara yer vermiştir. Tek renkli sırlı levhaların kesilmesi ya da desene göre hazırlanmış parçaların sırlanması ile oluşturulan çini- mozaik tekniği de Anadolu'da yaygın olarak kullanılmıştır. En güzel örnekleri Sivas Keykuvas Şifahanesi, Gök Medrese, Malatya'da Ulu Cami, Konya'da Alaattin Cami, Sırçalı Medrese, Karatay Medresesi ve İnce Minareli Medrese'de görülmektedir.

Sanat tarihinde "Çini" İslam mimarisini çağrıştırır. Türk, İran, Moğol, Arap, Berber asıllı toplumların Orta Asya'dan İspanya'ya kadar uzanan geniş coğrafyada 7. yüzyıldan günümüze kadar geliştirdikleri çini ve seramik sanat, devir ve ülkelere göre farklılıklar ortaya koyar. 14. yüzyılın başında, Selçukluların Anadolu'daki egemenliğinin sona ermesi ile başlayan dönemde, Karahanlı ve Aydınoğulları Beylikleri, inşa ettikleri eserlerde çini-mozaik ve yıldız biçimli sırlı tuğla geleneğini sürdürmüşlerdir. Selçuklu döneminde çini üretim merkezi Konya iken, 15 yüzyıldan itibaren başta İznik olmak üzere Kütahya, Bursa ve İstanbul bibi merkezler öne çıkmıştır.

İznik Yeşil Cami mimaresinin sırlı tuğla bezemeleri dönemin güzel örneklerindedir. Bursa Yeşil Külliye'de sırlı tuğlaların çini mozaik tekniği ile beraber kullanımlarıyla dikkat çeker. Edirne Muradi'ye Cami, bir yandan geleneksel iç mekân anlayışını sürdürürken, öte yandan yeni arayışların da habercisidir. Çini-mozaik tekniğinin uygulandığı son mimari olarak Çinili Köşk'ü örnek gösterebiliriz. Renkli sır tekniğinin İstanbul'daki son örneği ise Şehzade Mehmed Türbesi'dir.

16. yüzyılın ilk yarısından itibaren sır altı tekniğinin uygulandığı, iç ve dış mekanlarda çoğunlukla İznik üretimi çinilerin kullanıldığı görülmektedir. Artık İznik, Osmanlı'nın en önemli çini merkezidir. Yüzyılı aşkın bir süre bu durum devam edecektir. Büyük ve önemli yapıların çini tasarımları Fatih Sultan Mehmet tarafında kurulan saray Nakkaşhanesinin de, mimarbaşının denetimindeki ustalar tarafından hazırlatılır ve İznik çini atölyelerinde hayata geçirilirdi. Çini hamurunun hazırlanması, kullanılan malzemeler, pişirim teknikleri, astar, boya ve sırlar, zengin renk yelpazesi, karakteristik desenler bir araya gelerek İznik çinilerinin büyüsunü ortaya çıkarır ve eşsiz kılar. Bu dönemde oluşan sert ve kaliteli beyaz hamur, pürüzsüz bir yüzey, şeffaf ve kırmızı sır 16. yüzyılın ikinci yarısında İznik çinilerinin karakteristik özelliğini oluşturmuştur. Günümüze ulaşan sayısız örneklerden de anlaşılacağı gibi, ustalıklı kullanılan fırça darbeleri, en ince detaylarına kadar işlenmiş bezemeleri, özgün desen kalitesini ve çeşitliliğini, parlak, canlı, çok çeşitli renk skalasını ve sırlardaki renk kalitesini görmekteyiz. Bahar dalları, laleler, karanfiller, sümbüller, nergisler, süsenler, serviler, asma yaprağı ve üzümlü panolar, yelpaze yapraklar, çeşitli madalyonlar içine yerleştirilmiş

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

radyal bezemeler, hatailer, rumiler geometrik desenler çok ustaca bir arada veya ayrı ayrı olarak kullanılmışlardır. Bunların yanı sıra birçok hayvansal betimlemeleri de bu dönem çinilerin süslemelerinde görmekteyiz.

4. SONUÇ

Çini; şekillendirilmiş toprak levha ya da objelerin yüksek ateşte fırınlandıktan sonra, desenlenip boyanan çini bisküilerin üzerinin şeffaf parlak sırla kaplanıp yeniden yüksek ateşte pişirilmesi işlemidir. M.Ö.6000 yıllarında Mısır ve Mezopotamya'da görülen seramik sanatının ilk örnekleri çömlekçiliktir. Gerçek anlamda çömlek ve seramik sanatına ışık tutan örnekleri ise M.Ö.206 yıllarında Doğu Çin'de görülmektedir. Başlangıcı neolitik çağlara kadar giden seramik sanatı, İznik'e uğramasıyla birlikte, canlı, rengarenk ve yepyeni bir tarza kavuşmuş ve Abbasiler, Fatimiler, Samanoğulları, Karahanlılar gibi Arap ve Türk devletlerinde seramik sanatının güzel örnek ve uygulamaları olmakla birlikte, bu sanat asıl büyük teknik zenginliğine Selçuklular döneminde ulaşmıştır. 11. yüzyıl sonunda Türkler Anadolu'yu ele geçirdiklerinde, İran'da kullanılan ve beraberlerinde getirdikleri, Selçuklulara özgü pek çok teknikten de yararlanırlar. Selçukluların Anadolu'daki egemenliğinin sona ermesiyle beylikler döneminde de çini sanatı gelişimine devam etmiştir.

En eski örneği sırlı tuğladır. 15.yüzyılın tekniği olan renkli sırla boyama, 16.yüzyılın ikinci yarısından sonra yerini sır altı tekniğine bırakır. Yani desenler çizilip boyandıktan sonra sırlanıp fırınlanmaktadır. Desenler adeta camın altına saklanmış gibi bir hissiyat verir. Mercan kırmızısı da bu yarım asırlık dönemin eseridir. Bu dönemdeki çinilerde, tabiattan stilize edilerek desenlenen lale, sümbül, karanfil, gül ve goncası, nergis, şakayık, çeşitli meyve çiçekleri, bahar dalları ve daha niceleri yanı stilize edilerek iki boyutlu olarak aktarılmışlardır. Ayrıca, hatai ve rumî diye adlandırılan tam stilize edilmiş gerçek kökenleri hakkında çeşitli rivayetlerin olduğu daha birçok süsleme unsuru, çin bulutları, çintemaniler, münhaniler, hançer biçimli kıvrılmış sivri dişli yapraklar ve bunların arasında kuş, aslan, kaplumbağa, sırtlan gibi hayvanlarında olduğu muhteşem eserler meydana getirmişlerdir. Zaman zaman efsanevi ve hayal mahsulü yaratıklarda çinilerde ki yerlerini almışlardır.

Türklerin Anadolu'yu ele geçirmesinde sonra, bu bölgede 8000 yıldır süregelen geleneği de bünyesine katmış ve yepyeni bir boyut kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde başta İznik, Kütahya ve Çanakkale merkezleri başta olmak üzere özellikle İslâmın etkisiyle mimari yapı süslemeleri, dekoratif ürünler, sofraya eşyaları gibi çok sayıda çini eserler verilmiştir.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlaması ile, sarayın hem sanatsal hem de finansal desteğini çekmesi sonun başlangıcı olmuştur. Bozulan ekonomi, siparişlerin azalmasına dolayısıyla da imalathane sayılarının düşmesine neden olmuştur. Bu durum giderek üretim kalitesini de düşürmüştür. 18. yüzyılda üretim İznik'te tamamen durmuştur. İznik atölyelerinin gerilemesi sonucunda, Kütahya ön plana çıkmıştır. Kütahya çinileri hamur kalınlıkları yanında, desen farklılıkları ve İznik çinilerinin ihtişamından tamamen uzaktır. Ayrıca sarı renk tonları belirgindir. 19.yüzyıla gelindiğinde, gerek yapı etkinliğinin giderek azalması, gerek hamur ve bezeme açısından kalitenin düşmesi sonucunda Kütahya çiniciliği de gerilemeye başlar. Yüzyılın sonunda ise neredeyse tamamen yok olur.

19.yüzyıldan itibaren mimari de azalan üretimle birlikte, batılılaşma çabaları ve saray çevresinin de yemek ve sofrası alışkanlıklarının değişmesi de bu sanatı yok olma noktasına getirmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile, sosyal ve ekonomik hayatta yaşanan ilerlemelere paralel olarak Türk sanatı da yenilikçi bir gelişim süreci içerisine girmiştir. 1929'da Sanayi-i Nefise Mektebi'nde, İsmail Hakkı Oygur tarafından "Seramik ve Türk Çiniciliği Atölyesi" kurulmuştur. Günümüz Türkiye'sinde, ülkenin birçok yerindeki köklü eğitim kurumları ve artık kurumsallaşan özel vakıf eğitim kurumlarının güzel sanatlar fakültelerinin, serbest çalışan sanatçıların kendi yorumlarını da ekleyerek özgün eserler ortaya çıkarmaktadırlar.

KAYNAKÇA

MUTLU H. S., "Zamanın Çarkında Anadolu'da Seramik", Anadolu Sanat, Eskişehir 2007.

ÖNEY G., Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, İstanbul 1988.

http://www.tefekkurdersi.com/Yazi-Türk_Sanatında_CiNi.

SELİMİYE CAMİİ VE LALE

NERGİS ÇANAK

Öğretim Görevlisi, T.Ü. Şehit Ressam Hasan Rıza Güzel Sanatlar MYO. Geleneksel El Sanatları Programı.

Selimiye Camii her anlamda özel bir mimari yapı olmasının yanında, süslemecilik yönünden de en güzel örneklerin yer aldığı bir mimari şaheserdir. Mimar Sinan'ın üstün dehasının yansıdığı mimari özellikleri ve ilklere imza atan bir yapı olma özelliği dışında, süsleme sanatlarının da en gösterişli ve güzel eserlerine sahiptir. Çinilerinden kalem işlerine, mermer işçiliğinden mukarnas başlıklarına, minarelerinin hala çözülemeyen sırlarından şadırvanlarına ve efsanelerine kadar dünya üzerinde varlığını sürdüren bir mimari şaheser olarak kabul edilmektedir.

Camii'nin iç süslemelerinde kullanılan 16.yüzyılın ikinci yarısından sonra en üstün seviyesine ulaşan çini örnekleri, İznik saray atölyelerinde imal edilmiş sır altı tekniğinin en güzel örneklerden oluşmaktadır. 1572 tarihli bir fermanla buradan sipariş edilmiştir. Mihrap duvarı, minber köşk duvarı, Hünkâr mahfili duvarları, kadınlar mahfili, kemer köşelikleri, kible yönündeki pencere alınlıkları muhteşem çinilerle bezenmiştir. Dönemin karakteristik özelliklerini ve renklerini yansıtan karanfiller, bahar çiçekleri, bulutlar, şakayıklar, sümbüller ve lalelerle bezenmiştir.

Mihrap duvarındaki büyük çini panolarda al, mavi çiçek ve yaprak süslemeler, pencere üstlerinde lacivert üzerine ak, sülüs Elhem suresi yazılı kartuşlar, en üstte de geniş bir ayet bordürü yer alır. Mermer mihrabın sivri kemerli alınlığında lacivert üzerine ak sülüsle, ayet yazısı göze çarpar. Hünkâr mahfili sivri kemerli pencere alınlıklarında, lacivert üzerine ak sülüsle ayetler ve iki pencere arasında tepede yine lacivert üzerine ak kufi yazılı kare pano da ilgi çeker.

Lale, tek soğanlı zambakgillerden bir süs bitkisidir. Bir sap üzerinde tek bir çiçek açar. Tevhidin sembolü olan elife benzetilir. Lale, ebced hesabı olarak Allah lafızıyla aynı olan 66 rakamına denk gelmektedir. Bu özelliği ile lale, Türk toplumunda adeta kutsallık kazanmış ve Allah'ın varlığını yansıtan özel bir çiçek olarak algılanmış, güzelliğinin sırrı da buna bağlanmıştır. Türk süsleme sanatlarında da çok önemli bir yeri olan lalenin 12.yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Süslemenin birçok alanında kullanıldığını gördüğümüz lale, Selimiye Camii iç mekân süslemelerinde de en çok kullanılan süsleme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân içinde kullanılan çini süslemelerde, çeşitli renk, farklı türlerde ve boyutlarda 101 lale motifi kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lale, çini, süsleme.

1. Giriş

Kayseri'nin, Ağırnas ilçesinde doğduğu bilinen Sinan'ın kesin doğum tarihi bilinmemekle birlikte, yüz yaşına kadar yaşadığı söylencesi vardır. 1521'de yeniçeri olarak seferlere katılmaya başladığı ve acemioğlanlık dönemi göz önüne alındığında, yüzyıl dönümünde doğmuş, onbeş yaşlarında devşirilmiş ve öldüğü tarihte (1588) doksan yaşını bulmuş, beklili de geçmiş olduğu söylenebilir. Mimarbaşı olduğunda kırk yaşlarında olmalıdır. Sinan'ı mimarbaşılığa götüren yol, marangozluktan başlayan, acemioğlanları yayabaşılığında geçen bir yoldur. Bir tasarımcı olarak yetişmesinde de İran ve Irak'tan Dalmaçya ve Orta Avrupa'ya kadar sayısız ülkeyi gezmesi etkili olmuş olmalıdır. Batı İran'da ve Irak'ta Selçuk ve Moğol, Avrupa'da ortaçağ, Rönesans eserlerini, Anadolu'da Antik yapıları, Bizans, Ermeni, Selçuk mimarilerini, kuşkusuz anlayan bir gözle görmüş ve belki de incelemiştir. Mimarbaşılardan bir saray örgütü olan Hassa Mimarları Ocağı, Sinan'ın döneminde olağanüstü bir yapı etkinliği süreci içinde etkili bir kurum haline gelmiştir.¹

Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1521'de Belgrad, 1522'de Rodos seferlerine katıldı, subaylığa yükseldi. 1526'da Mohaç seferinden sonra zemberekçibaşı (başteknisyen) oldu. Katıldığı son seferden sırasında Van Gölü'nün üstünden geçecek üç geminin yapımını başarıyla tamamlaması üzerine kendisine haseki unvanı verildi. Mimar Acem Ali'nin ölümü üzerine sermimaran-ı hassa (saray baş mimarı) oldu. Ölümüne kadar bu görevi sürdürdü.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu çağda yaşayan Mimar Sinan, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat olmak üzere üç padişah döneminde mimarbaşılık yapmış, İmparatorluğun gücünü simgeleyen mimarlık şaheserlerinin tasarlanıp uygulanmasında birinci derecede rol oynamıştır. Eserlerinde harikulade bir güzellik ve çeşitlilik vardır. Mühendislik tekniğindeki derin bilgisi, yüksek sanat anlayışı ve zevki, hem yeni biçimler, hem de kendinden önce gelenlerin bilmedikleri teknik formüller bulmak imkânını ona vermiştir.²

Mimar Sinan'ın gücünü ve büyüklüğünü anlatan ve büyük bir çizgi ahengi içinde yapılmış 107 camii, 52 mescit, 45 türbe, 74 medrese, 6 ilkokul ve 8 darülkurra, 6 manastır, 22 imaret, 3 darüşşifa, 7 su yolu kemeri, 9 köprü, 31 kervansaray, 38 saray ve 5 köşk, 7 ambar ve mahzen, 56 hamam ve daha sayılamayan birçok eserle birlikte toplamda 477'yi aşkın yapı gerçekleştirmiştir.³

2. Selimiye Camii'nin Genel Özellikleri

* Öğr.Gör. Nergis ÇANAK Trakya Üniversitesi E.T.B.M.YO. El Sanatları Programı. Makaledeki fotoğraflar Enver Şengül tarafından çekilmiştir.

** Bu makale 04-06.06.2009 tarihinde Erzurum Atatürk Üniversitesi-G.S.F.- Tezhip Ana Sanat Dalı "Geleneksel Türk Sanatları Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Kuban, D. (2005). "Mimar Sinan ve Çağı", *Ağırnaslı Sinan*, Kayseri: Ağırnas Belediyesi Yayınları, s.71-73.

² Arseven, C. E. (1973). *Türk Sanatı*, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 157-160.

³ Çeçen, K. (1992). *SİNAN'S Water Supply System in İstanbul*, İstanbul: Turgut Ofset, s.??.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Yalnızca klasik Osmanlı ya da Türk-İslam mimarlığının değil, dünya mimarlığının da şaheserlerinden birisi olan Edirne'deki Selimiye Camii, kitabesine göre 1569-1575 yılları arasında inşa edilmiştir. Mimar Sinan'ın övünç kaynağı olan bu eserine "ustalık döneminin eseri" demektedir.⁴

Selimiye Camii, Edirne kent dokusu içinde en etkin öge olma özelliğini, Mimar Sinan'ın ketsel biçimleniş çağları içerecek şekilde damgasını vurma başarısından almıştır. İstanbul yerine Edirne'de inşa edilmesinin gerçek nedeni ve tek başına bir kentin silüetini taçlandırması amaçlanan cami için en uygun yerin Edirne olmasıdır. Edirne'de eski şehir surları dışında kalan alanın böylesine önemli bir camide her yönden algılanmayı sağlayacağı hesaplanarak, uygun görülmüştür. Selimiye'nin kurulduğu bu düzlük, gerçekten de kente ve hatta Edirne'ye ulaşmadan önceki alanlara bile egemen konumuyla, eski başkente yeni bir taç yapı, yeni bir yüz kazandırmaya elverişliydi.⁵

Yalnız Osmanlı mimarlığının değil, dünya mimarlığının da en yetkin eserlerinden birisi olan Selimiye Camii hem iç mekan, hem de dış görünümü büyük tek kubbe egemenliğine bağlı kılınarak tasarlanmış ve bu yönüyle kubbe mimarlığının varabileceği en son aşamayı gerçekleştirmiş bir yapıdır. Osmanlı mimarlığının –en çok da boyutlarıyla- erişmeye çalıştığı bir simge haline gelen Ayasofya'da ise, örtü sisteminin seçim ve uygulaması yönünden büyük sorunlar vardır. Ayrıca biçim ve taşıyıcı sistem ilişkisi belli bir düzene getirilememiştir. İşte bu nedenle Mimar Sinan, Osmanlı toplumunun Ayasofya'dan üstün bir camiye sahip olma beklentisini gerçekleştirirken, yalnızca boyutlar açısından ona ulaşmayı yeterli bulmamış, dış ve iç mimarisi Ayasofya'dan tümüyle farklı bir tasarım gerçekleştirmiştir.⁶

Camii, mimari özelliklerinin erişilmezliği yanında taş, mermer, çini ve dış mimarisinde parmaklıklarla, pencere şebekelerinde, sütun başlıklarında kullanılan taş işçiliği çok kalitelidir. Yapının dış mimarisi de oldukça etkili ve minare hizasına kadar zengin ve ölçüde etkili saray cephesi gibi bir kompozisyonda tekrarlanmıştır. Kubbenin altında 2 m. Yüksekliğinde 12 mermer sütuna oturtulmuş bir müezzin mahfeli ve altında mermer vardır. Bunun ahşap tavanı ile bordürleri üzerinde devrinin nefis kalem işleri bulunmaktadır. Kible yönündeki iki pilpaye desteklerine doğru uzanan terasın ön duvarına nefis mukarnaslarla işlenmiş mermer mihrap konmuştur. Mihrabın duvarları minberin arkası ve külahı, kadınlar mahfeli, kemer köşelikleri ile camideki bütün alt kat pencerelerin alınlıkları çok cazip çini dekoru ile kaplanmıştır. II. Selim, pencerelere kadar çini üstü ise yine çiniden Fatıha suresi ile Molla Hassan'a yazdırılmasını istemiştir. Yazıların kalıplarının hazırlanması iki yıl

⁴ Sönmez, N., & Sönmez, Z. (1996). "Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s.73.

⁵ Sönmez & Sönmez, 1996, s.78.

⁶ Sönmez & Sönmez, 1996, s. 79.

sürmüş, çini olarak İznik’te sır altı tekniğinde yapılmıştır. Bu yazılar ise lacivert üzerine beyaz renkli olarak Amen-el Resul, Alt tarafındakiler Elham suresidir. ⁷

3. Selimiye Camii ve Lale

Gülün, Osmanlı insanına Hz. Muhammed’i hatırlatması gibi, lalede Allah’ı hatırlatmaktadır. Lale ismini oluşturan harfler (lam, elif, lam, he) tıpkı hilal (he, lam, elif, lam) gibi Allah lafza-i celalindeki harfler (elif, lam, lam, he) ile de aynıdır. Ebced hesabına göre her üç kelimenin toplamda 66 rakamını verir. Ayrıca lale soğanı, yalnızca bir dal ve bir tek çiçek verdiği için Allah’ın birliğini temsil ettiğine inanılır ve şekil itibariyle de tevhidin sembolü olan elife benzetilmektedir. Bütün bu özellikleri ile lale, Osmanlı toplumunda adeta kutsallık kazanmış Allah’ın varlığını yansıtan özel bir çiçek olarak algılanmış, güzelliğinin sırrı da buna bağlanmıştır. Türk Süsleme sanatlarında da çok önemli bir yeri olan lale, İran ve (Büyük) Anadolu Selçuklularının sanat eserlerinde XII. Yüzyıldan itibaren sivil ve dini mimari örneklerinde ve sanatın birçok alanında kullanılmaktaydı. Osmanlı süsleme sanatlarında ise 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en görkemli dönemini yaşamıştır. Osmanlı’nın lale ile olan dostluğu asırlarca sürmüş ve Avrupa’dan Barok üslubunun alınıp klasik şarkkari desenlerin yerine ikame edilmesine kadar rölyefler, desenler, minyatürler, nakışlar, tezhipler ve dokumalar ile gündelik hayatın bir parçasını oluşturmuştur. O kadar ki, XVII. Yüzyılda güzellerin mücevherat yerine lale takılarak süslenmesi moda olmuş, lale yetiştirmek ve şairane isimler taşıyan çeşitlerini koleksiyon olarak aynı bahçede bulundurmaya adeta bir yarış halini almıştır. ⁸

Selimiye Camii’nin iç mekân süslemelerinde de en çok kullanılan süsleme ve desen unsuru olarak kullanılan lale birçok alanda ustalıklı kullanılmıştır. Müezzin mahfelindeki kaba bir tarzda işlenmiş ve maalesef Selimiye Camii’nin muhteşem yapısının da önüne geçerek çok büyük bir ünü olan rölyef şeklindeki lale motifi dahil, Selimiye Camii çinilerinde değişik boy, renk ve biçimde 101 farklı türde lale motifinin ustaca kullanıldığı tespit edilmiştir.

Müezzinler Mahfelindeki 11 mermer ayak üzerine kurulmuş ahşap yapının dört tarafını sarmalayan iç ve dış bölmelerdeki ahşap üstü kalem işlerinin süslemeleri olağan üstü güzelliğindedir. Birçok restorasyon geçiren mahfelde rumiler, hatailer, hançer yaprakları, bahar çiçekleri, karanfiller, çin bulutları, mahfelin altında çark-ı felek en güzel şekilde kullanılmış fakat buradaki kalemişi süslemeleri arasında lale motifinin olmayışı tesadüf olmasa gerektir. Zira müezzin mahfelinde kullanılan tek lale motifi 11 mermer sütundan birisinin ayağına yapılan kabaca yontulmuş lale rölyefidir ve hakkında en çok konuşulan, yazılan ve Selimiye Camii ziyaret edenlerin mutlaka görmek istedikleri tek süsleme unsurudur.

⁷ Köylüoğlu, N. (1994). “Selimiye Camii”, E. Bilar (ed.) *Mimar Sinan ve Selimiye Camii*, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No: 1, s. 21.

⁸ Bkz., İ. Pala, www.turkislamsanatlari.com/gul/lalezar11.swf.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Selimiye Camii'nde yapılan araştırmalar sonucunda, camiinin çinilerindeki lalelerin yer ve teknik özellikleri şöyle sıralanabilir;

Hünkar mahfilini hem giriş kemiği, hem de girişinin karşısında bulunan kapı kemiğinde ve kenarlarında ki çini kısımlarda ise kenarları sarılma rumileriyle belirlenmiş lacivert, yeşil, kırmızı zeminli küçük madalyonlar içinde nergisler, karanfiller, bahar çiçekleri ve sümbüller ile uyumlu bir biçimde lale motiflerinin kullanıldığı kompozisyonlar yarım simetrik olarak tasarlanmıştır. Lalelerin kimisi beyaz yapraklar üzerine kırmızı çizgili veya benekli, kimisi lacivert çizgili, kimisi ise düz beyaz olarak bırakılmış küçük lalelerden oluşmaktadır.

Hünkar mahfilinde, giriş kapısından ilk girişte sağda büyük bir pano ile karşılaşırız. Ulama çini tarzında yapılmış pano da beyaz zemin üzerinde hatai grubu içerisinde tepelik olarak kullanılmış kırmızı yapraklı beyaz puanlı 56 adet lale yer almaktadır. Kullanılan kırmızı 16. yüzyılın ikinci yarısında görülen mercan kırmızıdır. Panonun kenar bordürü olarak lacivert zemin üzerine, yine hatai grubuyla ve karanfillerle birlikte kullanılmış, beyaz yapraklar içinde, kırmızı yapraklı lalelere çok zarif bir şekilde yer verilmiştir (Resim: 3).

Resim: 3

Hünkar mahfilinin girişe göre sol duvarındaki hatai grubu ile tasarlanmış panoda, kırmızı ve lacivert zeminli madalyonlar bulunmaktadır. Üç tanesi büyük ve altı tanesi de panonun kenarlarında kalacak şekilde yarım olarak yerleştirilmiş lacivert zeminli madalyonlar içinde beyaz yapraklar üzerine kırmızı beneklerle süslenmiş laleler karanfil, nergis ve bahar çiçeklerinin arasında iki tepelikle birbirine bağlanmış olarak yarım simetrik olarak tasarlanmıştır. Üçü tam, altısı ise yarım olarak kompozisyona yerleştirilmiş lacivert zeminli madalyonlara göre daha küçük olarak tasarlanmış kırmızı zeminli madalyonlar içinde penç, bahar dalları, gül ve kır çiçeklerinin olduğu buketler içinde, beyaz yapraklar üzerine kırmızı ve mavi çizgileri veya benekleri olan laleler bulunmaktadır. Pano mahfilde ki bütün diğer çini panolar da olduğu gibi lacivert zemin üzerine, yine hatai grubuyla ve karanfillerle birlikte kullanılmış, beyaz yapraklar içinde, kırmızı yapraklı lalelerle çok zarif bir şekilde tamamlanmıştır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Hünkâr mahfili girişi kapısı kemer üstünde yer alan ve gerçek bir tacı andıran hatai grubu kompozisyon içinde yeşil zemin üzerine bahar çiçekleri ile tasarlanmış yapraklı madalyon içinde lacivert zemin üzerine gül, gül gonçası ve bahar çiçekleri ile birlikte yarım simetrik olarak tasarlanmış kompozisyon içinde beyaz taç yaprakları üzerine kırmızı çizgili zarif laleleri olan bir kapı tacı karşılamaktadır (Resim:4-5).

Resim: 4

Resim: 5

Hünkâr mahfelinde bahar ağaçlı veya bahar dalı diye adlandırılan dört tane pano bulunmaktadır. Hünkâr mahfilinden girişte sol tarafa bakıldığında beyaz zemin üzerine tasarlanmış bahar dallı pano ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan bir diğeri de aynı duvarın sağ tarafında soldaki panonun aynısı simetrik olarak konulmuştur. Bu iki bahar dallı panoda, ağacın alt kısmındaki kır çiçekleri, sümbüller, hançer yaprakları ve nergislerin arasındaki boşlukları dolduran dört tanesi lacivert yapraklar üzerine kırmızı benekli ve bir tanesi de kırmızı yapraklar üzerine beyaz benekleri olan laleler bulunmaktadır. Kompozisyon asimetriktir ve zemin rengi lacivert bordürle tamamlanmıştır. Hünkâr mahfilinin mihrap duvarında, sol üst köşede bulunan bahar dallı panonun ise alt kısımlarında hançer yaprakları arasında, üçü lacivert ve ikisi kırmızı yaprakları olan, kırmızı benekli laleler olan ve mihrap duvarının sağ üst köşesinde ise sol köşedekine göre daha dar olarak tasarlanmış bahar ağacının alt kısımlarında da üçü de kırmızı yaprakları olan laleler çok zarif ve güzel görünmektedir (Resim:6-7-8).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Bahar dalı panosunun üzerinde ise meyve ağacı (elmalı pano) panosu bulunmaktadır. Dünyada bir eşi daha olmayan bu pano, küçük ama alanında tek olmasından kaynaklanan haklı bir üne sahiptir. Hünkâr mahfeli duvarının sol köşesinde kalan panonun aynısından bir tanede sağ köşesinde de olduğunu kalan parçalardan anlamaktayız. 1877- 78 Rus harbi sırasında General Skoblef tarafından sökülüp Moskova Müzesine götürülmüştür.⁹ Beyaz zemin üzerine asimetrik olan panonun alt kısmında mavi taç yaprakları üzerine kırmızı benekleri olan farklı boyutlarda üç tane lale karanfil ve sümbül ve nergis arasına farklı boyutlarla serpiştirilmişlerdir. Kenarında ise yine lacivert zemin içine yerleştirilmiş beyaz yapraklar içinde kırmızı laleler bulunan bordür bulunmaktadır (Resim: 9-10).

⁹ Cömert, M. (2008): "Selimiye'nin Çinileri", *Edirne*, Sayı: 23, s. 18.

Resim: 9

Hünkâr mahfilinde, sol tarafta kalan pencereler arasında iki pano yer almaktadır. Panolar beyaz zemin üzerine hatai grubu tasarlanmıştır. Pencerenin solunda kalan panoda zemin rengi kırmızı ve mavi madalyonlar içinde yarım simetrik olarak tasarlanmış kompozisyonlar içinde kır çiçekleri, gül, karanfil ve bahar dalı ve lalelerin olduğu buketler arasında, beyaz yapraklı, mavi veya kırmızı benekleri olan lalelere yer verilmiştir. Pencerenin sağında kalan panoda ise tamamı kırmızı zeminli yarım simetrik madalyonlar içinde kır çiçekleri, gül, karanfil, nergis, bahar dalı ve lalelerin olduğu buketler arasında, beyaz yapraklı, mavi veya kırmızı benekleri olan lalelere bulunmaktadır. Kenarında ise yine lacivert zemin içine yerleştirilmiş beyaz yapraklar içinde kırmızı laleler bulunan bordür bulunmaktadır.

Resim: 10

Hünkâr mahfilinin girişine göre karşısında kalan duvarda beyaz zemin üzerine, bahar çiçekleri ile süslenmiş lacivert zeminli yapraklarla bölünmüş paftalar içinde kimisinde bahar çiçeklerinin, kimisinde de karanfil ve yer yer de gül goncalarının birlikte kullanıldığı on dört tanesi tam sekiz tanesi ise panonun kenarlarında kalacak şekilde yarım kompozisyonlardan oluşmaktadır. Yarım simetrik olarak tasarlanmış kompozisyonların içinde kullanılan lalelerin lacivert taç yaprakları üzerine kırmızı benekli olarak farklı boyutlarda yerleştirildikleri görülmektedir. Pano bütün mahfildeki bütün diğer çini panolar da olduğu gibi lacivert zemin üzerine, yine hatai grubuyla ve karanfillerle birlikte kullanılmış, beyaz yapraklar içinde, kırmızı yapraklı lalelerle tamamlanmıştır.

Daha çok hünkâr mahfilinde görülmekte olan lale motiflerinden sonra caminin içinde, girişe göre sağ tarafta kadınlar mahfilinin sütunları arasındaki üçgen çini panoda mavinin hakim olduğu bir bahar ağacı bir pano yer almaktadır. Beyaz zemin üzerine yarım simetrik olarak tasarlanmış panoda mavi benekleri olan iri kırmızı iki lalenin de yarım simetrik olarak yerleştirilen muhteşem bir görüntü vermektedir. Pano lacivert zemin üzerine peç-ü berk (beş yapraklı) ve yapraklardan oluşan bir bordür ile tamamlanmıştır. (Resim: 11)

Resim: 11

Beyaz zemin üzerine tasarlanan yarım simetrik panonun alt kısmında lacivert benekli ve kırmızı taç yapraklı iki iri lale olarak yer almaktadır. Kadınlar mahfilinin sol taraftaki sütunları arasında kalan üçgen köşe panoda ise gül, süsen ve bahar çiçekleri içinde farklı boyutlarda kırmızı benekli lacivert taç yaprakları olan iri dört laleyi görmekteyiz. Pano lacivert zemin üzerine penç-ü berk ve yapraklardan oluşan bir bordür ile tamamlanmıştır. (Resim:12).

Resim: 12

Resim:13

Minberde ise, lacivert zemin üzerine bahar ağacı panosunda, bahar ağacının alt kısımlarında kır çiçekleri, hançer yaprakları ile birlikte beyaz zarif yaprakları üzerine kırmızı benekler ile süslenmiş üç güzel lale görülmektedir.

Mihrabın sağ ve sol duvar pencere altlarında, beyaz zemin üzerinde oluşturulmuş kompozisyondan arta kalan çini karolar içinde lacivert yapraklı kırmızı benekli iri laleler

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

bulunmaktadır. Bu çinilerin devamında yer alan lacivert zeminli bordür, pençlerden çıkan beyaz yapraklı ve kırmızı benekli lale motifleri bulunmaktadır. Ne yazık ki gelişigüzel yerleştirilmiş bu güzel çini örnekleri sonradan yapılan ahşap yükselti ve halı altında kaldığından görülmemektedir (Resim: 13).

Resim: 13

Resim: 14

Selimiye Camii denince ilk akla gelen ve en çok merak edilen müezzinler mahfeli mermer sütunlarından birinde bulunan ters lale motiftir. Bu lale motifinin ne desen kalitesi nede tekniği hiçbir özellik taşımayan sıradan bir rölyef özelliği dışında bir amacı olmadığı kanaatindeyiz. Ters lale rölyefi ile ilgili pek çok söylenti vardır. Bu rivayetlere göre, yetiştirdiği lalelerle anılan Laleci Baba arazisini vermekte direnerek bir hayli sorun çıkartmıştır. Sonunda onu yaşatacak bir sembolün camide yer alması şartıyla araziyi vermeyi kabul etmiş, Mimar Sinan'da Laleci Baba'nın tersliğini belgelemek için mermere ters lale yapılmasını emretmiş ve bunu müezzin mahfeli sütunlarında kullanmıştır (Resim:13-15). Ancak, bulunduğu kısmın arazisinin özel mülkiyete değil, Eski Saray'a ait olması adı geçen rivayetlere ters düşmektedir.¹⁰

Ayrıca, Selimiye Camii sıva üstü ve ahşap boyama kalem işlerinde, sağ yan giriş kapısı tavanındaki beyzi kompozisyonun arasında ve camii içinde, giriş kapısına göre sol duvar pencere altlarındaki kompozisyonda lale motiflerinin de kullanıldığı görülmektedir.¹¹ Selimiye Camii'nde yapılan restorasyonlarda, sıva üzerinde yer alan lale motifleri, ne yazık ki, diğer motiflerde olduğu gibi, değişikliklere uğramış, bozulmuş ve kısacası kendi devirlerinin karakterini kaybetmişlerdir.

SONUÇ

¹⁰ Güldam, N. (1994). "Selimiye Camii Müezzinler Mahfeli", E. Bilar (ed.), *Mimar Sinan ve Selimiye Camii*, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No: 1, s. 32.

¹¹ Ülkücü, 1994, s. 39.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Mimar Sinan'ın en mükemmel eseri olarak saydığı Selimiye Camii mimari özelliklerinin erişilmez olması yanında, taş, mermer, ahşap, çini ve dış mimarisindeki parmaklıkları, pencere şebekesindeki sütun başlıklarında kullanılan taş işçiliğiyle de hayranlık uyandırmaktadır.

Osmanlı sultan camileri, bilindiği gibi padişahın ve imparatorluğun gücünü simgeleyen yapılardır. İç süslemelerin de pencerelere kadar çini olmasını ve pencerelerin üst kısımlarında çini olarak Fatıha surenin uygun bir şekilde yazdırılmasını istemiştir. Yazıların kalıplarının hazırlanması iki yıl sürmüş, İznik'te sır altı tekniğinde yapılmıştır. Buda yapılan eserin hem II. Selim, hem de Mimar Sinan'ın sadece mimari özellikleri değil iç süslemeleriyle de şaheser yaratılması çabasını göstermektedir.

Türk Çini Sanatının en parlak yıllarındaki bu uygulamada görülen ölçülü kullanıma rağmen, çini panoların kalitesi ve desen ile uygulanan bezeme programı, günümüzün yegâne örnekleri durumundadır. Bu durum, Selimiye'yi mimari başarısı yanında çini sanatı açısından da, çok önemli bir yere getirmiştir. Selimiye Camii çinileri başka yapılarda rastlanmayan özgün ve Osmanlı Mimarisi ile Türk Çini Sanatı içinde çok özel bir yere sahiptir.

Selimiye'de her ne kadar orijinal desenlerin defalarca değişikliğe uğrayıp tahrip edilip ve üzerleri defalarca kapatılmasına rağmen, yapılan restorasyon ve raspa çalışmaları sonucunda orijinal desenlere ulaşılmış ve aslına en uygun renkler ve desenler güzellikleri ve kıvraklığıyla restorasyon çalışmaları sonucunda ortaya çıkartılmışlardır. İç süslemelerinde ki tavan süslemeleri dışında kalan kısımlarında çoğunlukla çini ile süslendiği içindir ki, depremler, bazı tahrifatlar ve birkaç çini panonun çalınması dışında günümüze kadar çok fazla eksilmeden ulaşmıştır. Selimiye Camii'nde, XVI. yüzyıla ait İznik yapımı çiniler üzerindeki tüm kompozisyon çeşitlerinin hem Türk İnsanının ince zevkini ve sanat anlayışını, desenleri işlerken ki fırça kıvraklığını, desen zarafetini, hem de teknik üstünlükleri ile muhteşem motifler olarak günümüze kadar gelen Türk Süsleme Sanatının ve zevkinin, bezemede ulaştığı teknik ve estetik üstünlüğünü sadece Selimiye Camii'nde ki, bir tek lale motifini bile 101 farklı boy, renk ve çeşitlilikte yorumlamalarında görmek mümkündür. Selimiye Camii, bugüne kadar üzerinde çokça durulan ve konuşulmaya değer olan mimari özellikleri kadar, süslemelerdeki titizlik ve ustalıklı da bütünleştirmiş muhteşem bir yapı olduğunu her zaman kanıtlamıştır.

KAYNAKLAR

- Arseven, C. E. (1973): *Türk Sanatı*, İstanbul: Cem Yayınevi.
Cömert, M. (2008): "Selimiye'nin Çinileri", *Edirne*, Sayı: 23, s.16-18.
Çeçen, K. (1992): *SİNAN'S Water Supply System in İstanbul*, İstanbul: Turgut Ofset.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Gülendam, N. (1994): “Selimiye Camii Müezzinler Mahfeli”, E. Bilar (ed.) *Mimar Sinan ve Selimiye Camii*, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No: 1, s. 29-36.

Kazancıgil, R. (1994): “Koca Sinan Reis-i Mimarın Cihan Sinan Bin Abdülmennan”, E. Bilar (ed.) *Mimar Sinan ve Selimiye Camii*, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No: 1, s. 9- 19

Köylüoğlu, N. (1994): “Selimiye Camii”, Bilar (ed.) *Mimar Sinan ve Selimiye Camii*, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No: s. 21-27.

Kuban, D. (2005), “Mimar Sinan ve Çağı”, *Ağırnaslı Sinan*, Kayseri: Ağırnas Belediyesi Yayınları, s.71-73.

Pala, İ. www.turkislamsanatlari.com/gul/lalezar11.swf.

Sönmez, N., & Sönmez, Z. (1996). “Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi”, *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: s.73-79.

Ülkücü, M. (1991): “Selimiye Camii Lale Motifleri”, *Antik Dekor*, Sayı: 11, s. 34-44.

Ülkücü, .M. (1994): “Edirne Selimiye Camii Çinilerindeki Lale Motifleri”, E. Bilar (ed.) *Mimar Sinan ve Selimiye Camii*, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No: 1, s. 39-40.

ENGELLİ ÖĞRENCİ VELİLERİNİN ÇOCUKLARININ SERBEST ZAMANLARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

DOÇ. DR. SİBEL ARSLAN

Kırıkkale Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor ABD,
sblarslan06@gmail.com

ÖZGE ORHAN

Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor ABD Yüksek Lisans
Öğrencisi, ozgeorhan@gmail.com

Özet

Yaşam boyunca insanların davranışlarında değişme meydana getirme süreci olarak kabul edilen eğitim, bu süreç içerisinde bireyin topluma uyumunu sağlama görevini de üstlenir. İnsanları hayata hazırlamak amaçlı uygulanan eğitim programlarının gerçekleştiği kurumlar olan okullar, bu amacı gerçekleştirmek için her türlü yol ve yöntemin en uygun olanlarını kullanmak durumundadır. Ancak bu gerçekleştirilirken toplumdaki her kesimin aynı derecede bundan faydalandığı söylenemez. Engelliler gibi özel gereksinimleri olan dezavantajlı grupların eğitim olanaklarından yararlanmasında sıkıntılar olduğu bilinmektedir. Engelli öğrencilerin, engelli olmayan akranlarıyla bütünleşerek hem sosyal hem akademik gereksinimlerini karşılamaları amacıyla okullarda kaynaştırma eğitimi uygulamaları yapılmakta, ayrıca zihinsel engelli öğrenciler için özel alt sınıflar oluşturulmaktadır. Okulda ve okul dışı sosyal yaşamda dezavantajlı konumdaki engelli öğrencilerin ihtiyaçlarının desteklenmesinde okulun sahip olduğu olanakların ve okul dışındaki uygulamaların katkısı tartışılmazdır. Tıpkı diğerleri gibi özel gereksinimi olan öğrencilerin de okul dışında kendilerini ifade edebilecekleri, mutlu olabilecekleri, hem akademik hem sosyal yönden gelişimlerini destekleyici serbest zaman etkinliklerinin içinde yer almaları gerekmektedir. Engelli öğrencisi bulunan velilerin, çocuklarının serbest zamanlarına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma; tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. 191 engelli öğrenci velisine araştırmacılar tarafından geliştirilen anket uygulanmış, verilerin analizinde yüzde (%), frekans (f) ve aritmetik ortalama ($\bar{X}$) değerlerinden yararlanılmış, iki ayrı kümenin verdiği cevapların analizinde t-testi, çoklu grup karşılaştırmalarında Anova (tek yönlü varyans analizi) testi; Anova testlerinde farklılık yaratan grupları belirlemek için Tukey Çoklu Karşılaştırma Testi kullanılmıştır. Sonuç olarak engelli öğrencilerin çok büyük çoğunluğunun serbest zamanlarında yeterli düzeyde etkinliğe katılmadıkları, çoğunlukla pasif etkinliklere yöneldikleri, velilerin engellilere yönelik haklardan ve sosyal olanaklardan yeterince haberdar olmadıkları, bunun yanında velilerin serbest zaman etkinliklerine katılımın çocuklarına sağlayacağı yararlar konusunda farkındalıklarının yüksek olduğu; ayrıca ailenin ekonomik durumu, velinin eğitim düzeyi ve öğrencinin engel grubuna göre veli görüşlerinin farklılaştığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Engelli öğrenci, Veli, Serbest zaman

OPINIONS OF THE PARENTS OF DISABLED STUDENTS CONCERNING THEIR CHILDREN'S LEISURE TIMES

Abstract

Education, which is defined as the process of making changes in the behaviors of people throughout their life, also assumes the function of ensuring the adaptation of individuals to the society throughout that process. The institutions where the educational programs implemented in order to prepare people to the life take place need to use the most suitable ones of all the ways and methods in achieving this goal. However, it cannot be said that all segments of the society benefit at the same degree while this is being carried out. It is known that the disadvantaged groups with specific needs, such as the people with disabilities, experience problems in benefiting from the educational opportunities. In order to ensure that disabled students integrate with their non-disabled peers and meet both their social and academic needs, inclusive educational applications are performed and special sub-classes are formed for the students with mental disabilities in schools. The contribution of the opportunities schools have and the extramural applications in supporting the needs of the students who are disadvantaged in their social lives at and out of the school is indisputable. However, just as the other students, the students with special needs should also be included in the leisure time activities which will allow them to express themselves out of the school, make them feel happy and support both their academic and social development. Students with disabilities need the full support of their families in this regard. The present study, which has been carried out in order to determine the opinions of the parents of disabled students concerning the leisure times of their children, is a descriptive study based on the screening model. The questionnaire developed by the authors of the study was applied on 191 parents of disabled students, the percentage (%), frequency (f) and arithmetic mean ($\bar{X}$) values were used in the analysis of the data, the t-test was used in the analysis of the responds given by two separate groups, the Anova (one-way variance analysis) test was used in the multiple-group comparisons, and Tukey's Multiple Comparison Test was employed in order to determine the groups creating differences in the Anova tests. Consequently, it was found out that the majority of the disabled students couldn't participate in activities at an adequate level in their leisure times, they mostly turned towards passive activities, the parents were not adequately informed about the rights of and the social opportunities for disabled people although they had a high level of awareness about the benefits participation in leisure time activities would provide their children with, and that the opinions of the parents differed depending on the educational level of the parent and the disability group of the student.

KeyWords: Disabled student, Parent, Leisure time

Giriş

Yaşam boyunca insanların davranışlarında değişme meydana getirme süreci olarak kabul edilen eğitim, bu süreç içerisinde bireyin topluma uyumunu sağlama görevini de üstlenir. (Aktaran: Aktekin, Bayazıt, Çolak & Çolak, 2014). İnsanları hayata hazırlamak amaçlı uygulanan eğitim programlarının gerçekleştiği kurumlar olan okullar, bu amacı gerçekleştirmek için her türlü yol ve yöntemin en uygun olanlarını kullanmak durumundadır. Ancak bu gerçekleştirilirken toplumdaki her kesimin aynı derecede bundan faydalandığı söylenemez. Engelliler gibi özel gereksinimleri olan dezavantajlı grupların eğitim olanaklarından yararlanmasında sıkıntılar olduğu bilinmektedir.

“Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

etkilenen birey” (Resmi Gazete, 2005)olarak tanımlanan engellilerin, engelli olmayan akranlarıyla bütünleşerek hem sosyal hem akademik gereksinimlerini karşılamaları amacıyla okullarda kaynaştırma eğitimi uygulamaları yapılmakta, ayrıca zihinsel engelli öğrenciler için özel alt sınıflar oluşturulmaktadır.

Okulda ve okul dışı sosyal yaşamda dezavantajlı konumdaki engelli öğrencilerin ihtiyaçlarının desteklenmesinde okulun sahip olduğu olanakların ve okul dışındaki uygulamaların katkısı tartışılmazdır. Tıpkı diğerleri gibi özel gereksinimi olan öğrencilerin de okul dışında kendilerini ifade edebilecekleri, mutlu olabilecekleri, hem akademik hem sosyal yönden gelişimlerini destekleyici serbest zaman etkinliklerinin içinde yer almaları gerekmektedir.

Engelli çocuklar okul yıllarında sıklıkla dışlanma ve reddedilme yaşamakta bu durum arkadaşlık ilişkileri kurmalarını engellemekte ve yaşamları süresince kişilerarası ilişkilerinde olumsuz etkilerle karşılaşmalarına neden olabilmektedir. Hem çocukluk hem de yetişkinlik dönemlerinde sosyal kabulleri az olan çocuklar daha sonraki yıllarda yalnızlık, okulu terk etme, suça eğilim, iş bulma, işinde kalıcı olma ve düşük iş performansı gibi mesleki yaşantılarında duygusal ve/veya davranışsal problemlerle karşılaşmaktadırlar. Bu olumsuzlukları aşabilmenin, en az muhtaçlıkla yaşamı sürdürebilmenin, topluma uyum sağlamanın ve toplum içinde kabul görmenin temel koşulu sosyal yeterlidir. Çevreyle uygun şekilde etkileşimde bulunabilmek için gerekli olan sosyal becerilere sahip olma ve gerekli ortamlarda bu becerileri kullanabilme yetisi olarak tanımlanan (Aktaran: Çolak, Vuran, Uzuner, 2013) sosyal yeterliliği sağlamanın en önemli araçlarından birisi serbest zaman etkinlikleridir.

Engelli çocukların serbest zaman gereksinimleri engelli olmayan çocuklarla aynıdır. Bu gereksinimlerin başlıcaları; dinlenme, rahatlatma, eğlenme tanıma, öğrenme, deneyim kazanma, birlikte olma, diğer insanlarla iletişim kurma, yaratıcılık vb. içerikli etkinliklerdir. (Aktekin vd., 2014). Engeli ne olursa olsun bütün çocukların birçok ruhsal ve bedensel güç ve yetenekleri vardır. Çocuğun bunları keşfetmesi, bütün ilgi ve gayretlerini bunları geliştirmeye yöneltmesi, dikkatini engelden uzaklaştırmayı sağlar (Yılmaz, Şentürk & Demir, 2015).

Başlıca sorunları toplumdan dışlanma, ayrımcılık ve önyargılar olan (Arıkan, 2002) engelliler eğitim, iş olanakları ve sosyal yaşam gibi toplumsal yaşamın birçok alanında yoksunluk yaşamakta ve sosyal yelpazenin alt tabakalarında yer almaktadır. Sosyal fırsatların yanında etkinliklere ulaşmalarının da sınırlı olması nedeniyle, psikolojik ve fiziksel olarak olumsuz sağlık durumlarıyla karşılaşmaları daha olasıdır (California State Parks, 2005). Engellilerin Türkiye nüfusuna oranının %12.29 olduğu (Devlet İstatistik Enstitüsü, 2002) düşünüldüğünde ne kadar büyük bir kitlenin bu riski taşıdığı da ortadadır.

Doğru planlanmış serbest zaman etkinlikleri engelli bireylere, yaşama daha aktif katılım; günlük yaşamda ihtiyaç duydukları motor becerileri geliştirme, bedensel yeterlilik ve/veya hareket becerisini artırma, öz-saygı ve benlik algısı geliştirme, arkadaşlık kurma olanağı tanımakta, çevreyle sosyal bütünleşme sağlamakta ve böylece yaşam kalitelerini artırmaktadır (California State Parks, 2005). Serbest zaman etkinlikleri çocuğun yaratıcılığını geliştirme, kendisini ifade etmesini sağlama, sorumluluk alma, paylaşma, yardımlaşma, işbirliği, başladığı işi bitirme konusunda kararlı olma, problem çözme, el-göz koordinasyonu geliştirme, dokunma duyusunu geliştirme, kas becerilerini geliştirme açısından önemlidir (MEB, 2013).

Bilinen bu olumlu katkılarına rağmen yapılan araştırmalar engellilerin serbest zaman tercihlerinin sıklıkla ev tabanlı ve pasif etkinliklerle sınırlı kaldığını; en yaygın serbest zaman etkinliklerinin televizyon izlemek, müzik dinlemek ve bilgisayar oyunları oynamak olduğunu göstermektedir (Badia, Orgaz, Verdugo&Ullán, 2013; King, Law, King, Rosenbaum, Kertoy&Young, 2003).

Engelli çocukların serbest zamanın getirilerinden yararlanabilmeleri için ailelerin konuyla ilgili görüşleri ve bakış açıları önemlidir. Çünkü engelli çocuklar serbest zaman olanaklarına ulaşmada ailelerinin desteğine muhtaçtırlar ve onların serbest zamanlarının şekillenmesi tamamen ailelerine bağlıdır. Yapılan alanyazın taramasında engelli öğrencisi bulunan velilerin, çocuklarının serbest zamanlarına yönelik görüşleri ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırma alanyazında ilk olması açısından ayrıca önemlidir.

Engelli öğrencilerin okul dışındaki serbest zamanlarını hangi yönde şekillendiğinin tespit edilebilmesi; ailelerin engelli çocukları için serbest zaman etkinliklerini nasıl değerlendirdiklerini ve bakış açılarını ortaya koymak ve konuyla ilgili geliştirilecek sosyal politikalara yol göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülen bu araştırmanın amacı; engelli öğrencilerin okul dışı serbest zamanlarını nasıl değerlendirdiklerinin tespiti ve engelli öğrencisi bulunan velilerin, çocuklarının serbest zamanlarına yönelik görüşlerini belirlemektir.

YÖNTEM

Çalışma tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü verilerine göre 2016-2017 eğitim öğretim yılında; özel eğitim okullarında, özel eğitim sınıflarında ve kaynaştırma sınıflarında öğrenim gören öğrenci sayısı 333.598'dir. Evrenin büyüklüğü nedeniyle ulaşılabilir bir örneklem almanın zorluğundan dolayı araştırma çalışma grubu üzerinde yapılmış ve İMKB Turgut Özal Anadolu Teknik Lisesi ve Endüstri Meslek Lisesi (Keçiören), Nasrettin Hoca Ortaokulu (Yenimahalle) ve Atakent İlkokulu'nda (Yenimahalle) öğrenim gören engelli öğrencilerin velilerine araştırmacılar tarafından geliştirilen ve kişisel bilgiler, engelli öğrencilere ait bilgiler ve beşli likert tipi sorulardan oluşan anket; Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan alınan izinden sonra uygulanmış; 191 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 24 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Toplanan verilerin çözümlenmesinde yüzde (%), frekans (f) ve aritmetik ortalama ($\bar{X}$) değerlerinden yararlanılmış, daha sonra elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Yapılan Shapiro-Wilk normallik testi sonucunda verilerin dağılımının normallik göstermediği görülmüştür. Ancak sosyal araştırmalarda çarpıklık ve basıklık değerleri verilerin normallik dağılımının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Tabachnick ve Fidell (2013), çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,500 ve - 1,500 değerleri arasında olduğu durumlarda dağılımın normal dağılım olarak gerçekleştiğini kabul etmektedirler.

Yapılan bu araştırmada çarpıklık ve basıklık değerleri -1,5 ve +1,5 aralığında yer aldığından verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilerek iki ayrı kümenin verdiği cevapların analizinde t-testi, çoklu grup karşılaştırmalarında Anova (tek yönlü varyans analizi) testi kullanılmıştır. Anova testlerinde farklılık yaratan grupları belirlemek için Tukey HSD Çoklu Karşılaştırma Testi kullanılmıştır. Yapılan yorumlarda anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların seçeneğe katılma düzeyinin aritmetik ortalaması 1.00-1.79 olduğunda "hiç katılmıyorum"; 1.80-2.59 olduğunda "az katılıyorum"; 2.60-3.39 olduğunda "kısmen/orta katılıyorum"; 3.40-4.19 olduğunda "çok katılıyorum" ve 4.20-5.00 olduğunda "tamamen katılıyorum" olarak yorumlanması kabul edilmiştir.

BULGULAR

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Araştırmada kullanılan anketin Cronbach's Alphadeğeri ,879 olarak bulunmuştur.

Tablo 1'de engelli çocuğu bulunan öğrenci velilerine ilişkin kişisel bilgiler verilmiştir.

Tablo 1. Öğrenci velilerine ait kişisel bilgiler

		f	%	N
Cinsiyet	Kadın	116	60,7	191
	Erkek	75	39,3	
Yaş	24 ve altı	4	2,1	191
	25-29	10	5,2	
	30-34	35	18,3	
	35-39	35	18,3	
	40-44	58	30,4	
	45-49	32	16,8	
	50 ve üzeri	17	8,9	
Eğitim Düzeyi	Okur-Yazar	10	5,2	190
	İlkokul mezunu	45	23,6	
	İlköğretim okulu / ortaokul mezunu	44	23,0	
	Lise ve dengi okul	72	37,7	
	Üniversite mezunu	19	9,9	
	Cevapsız	1	0,5	
Ekonomik düzey	Çok Kötü	5	2,6	
	Kötü	9	4,7	
	Orta	81	42,4	
	İyi	95	49,7	
	Çok iyi	1	,5	
Çocuk sayısı	1	30	15,7	165
	2	50	26,2	
	3	48	25,1	
	4	28	14,7	
	5	7	3,7	
	6 ve daha fazla	2	1,0	
	Cevapsız	26	13,6	
Başka engelli çocuğu olma durumu	Evet	29	15,2	185
	Hayır	156	81,7	
	Cevapsız	6	3,1	

Araştırmaya katılan velilerin %60,7'si kadın, %39,3'ü erkektir. %56,1'i 40 yaş ve üzerinde iken %36,6'sı 30-39 yaş aralığındadır. Velilerin yalnızca %9,9'u üniversite mezunudur. Velilerin yaklaşık yarısı (%49,7) ekonomik durumlarını iyi olarak değerlendirirken %42,4'ü orta olduğunu belirtmiştir. Ailelerin %15,2'si başka engelli çocuklarının da olduğunu belirtmektedirler.

Tablo 2'de engelli öğrencilere ilişkin bilgiler verilmiştir.

Araştırmaya dahil olan velilerin engelli çocuklarının büyük çoğunluğu hafif (%71,7) zihinsel (%63,9) engelli olan lise (%64,9) öğrencileridir ve büyük oranda özel eğitim almaktadırlar (%93,7).

Tablo 2. Engelli öğrencilere ait bilgiler

		f	%	N
Engel grubu	Zihinsel engelli	137	71,7	176
	İşitme engelli	16	8,4	

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

	Bedensel engelli	21	11,0	
	Görme engelli	2	1,0	
	Cevapsız	15	7,9	
Engel düzeyi	Bilmiyorum	8	4,2	180
	Hafif	122	63,9	
	Orta	43	22,5	
	Ağır	6	3,1	
	Çok ağır	1	,5	
	Cevapsız	11	5,8	
Özel eğitim alma durumu	Evet	179	93,7	184
	Hayır	5	2,6	
	Cevapsız	7	3,7	
Okul düzeyi	İlkokul	28	14,6	189
	Ortaokul	37	19,4	
	Lise	124	64,9	
	Cevapsız	2	1	
Engel nedeni	Kaza	33	17,3	171
	Hastalık	30	15,7	
	Akraba evliliği	20	10,5	
	Genetik sorunlar	63	33,0	
	Hamilelikte yanlış ilaç kullanımı / radyasyona maruz kalma	17	8,9	
	Diğer	7	3,7	
	Bilmiyorum	1	,5	
	Cevapsız	20	10,5	
Okula uyum sorunu yaşama	Evet	63	33,0	183
	Kısmen	56	29,3	
	Hayır	64	33,5	
	Cevapsız	8	4,2	
Okul dışındaki sosyal yaşamda uyum sorunu yaşama	Evet	58	30,4	178
	Kısmen	58	30,4	
	Hayır	62	32,5	
	Cevapsız	13	6,8	
Çocuğunuzun okul dışındaki serbest zamanlarında yeterince etkinliğe katıldığını düşünme	Evet	35	18,3	191
	Kısmen	45	23,6	
	Hayır	111	58,1	

Veliler engelli olan çocuklarının çoğunluğunun farklı düzeylerde de olsa okula (%62,3) ve okul dışındaki sosyal yaşama (%60,8) uyum sorunu yaşadıklarını belirtmektedirler. Engelli çocuklarının okul dışındaki serbest zamanlarında yeterince etkinliğe katıldığını düşünen velilerin oranı ise sadece %18,3'tür.

Yılmaz, Şentürk ve Demir (2015)'in çalışması da bu bulguyu destekler niteliktedir. Çalışmada engellilerde aktivitelere yönelik çalışmaların artması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Tonak ve Kitiş (2014) sanatsal, kültürel ve sportif etkinliklerin artırılması, bu aktivitelerin teşvik edici olması toplumsal katılım açısından gerekli olduğunu ve Belediyelerde, Halk Eğitim Merkezlerinde engellilere

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

yönelik sportif ve kültürel yaz okulları gibi çalışmalar yapılmasının onların toplumsal katılımlarını olumlu yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Tablo 3’de engelli çocuğu bulunan velilerin, çocuklarının okul dışındaki serbest zamanlarını nasıl değerlendirdiklerine ilişkin bulgular verilmiştir.

Veliler engelli çocuklarının okul dışındaki serbest zamanlarında “televizyon izleme, müzik dinleme, internette vakit geçirme, bilgisayarda oyun oynama, ders çalışma, kitap okuma, başka engelli arkadaşlarıyla vakit geçirme, ev dışında spor yapma, resim yapma, müzik aleti çalma” etkinliklerine çoğunlukla katıldıklarını belirtmektedirler. Yapılan araştırmalar engellilerin serbest zaman tercihlerinin sıklıkla ev tabanlı ve pasif etkinliklerle sınırlı kaldığını; en yaygın serbest zaman etkinliklerinin televizyon izlemek, müzik dinlemek ve bilgisayar oyunları oynamak olduğunu göstermektedir (Badia et al., 2013: 329; King et al., 2003).

Tablo 3. Engelli öğrencilerin okul dışındaki serbest zamanlarını değerlendirme biçimine ilişkin veli görüşleri

Etkinlik Türü	$\bar{X}$	ss	N
Televizyon izler	4,19	0,95	191
Müzik dinler	4,13	1,05	
İnternette vakit geçirir	4,08	1,11	
Bilgisayarda oyun oynar	4,04	1,16	
Ders çalışır	4,01	1,08	
Kitap okur	3,88	1,26	
Ev dışında spor yapar	3,71	1,43	
Resim yapar	3,66	1,50	
Müzik aleti çalar	3,40	1,60	

Tablo 4’de Engelli Öğrencilerin okul dışındaki serbest zamanlarında etkinliklere katılımını engelleyen durumlara ilişkin veli görüşleri yer almaktadır.

Tablo 4. Engelli Öğrencilerin okul dışındaki serbest zamanlarında etkinliklere katılımını engelleyen durumlara ilişkin veli görüşleri

Katılım Engelleri	$\bar{X}$	ss	N
Başına bir şey gelir korkusu	3,77	1,34	191
Çevrede engelliler için uygun olanakların yokluğu	3,50	1,54	
Çocuğun istememesi	2,72	1,48	
Ekonomik sıkıntılar	2,68	1,20	
Diğer çocuklarına vakit ayırma gereksinimi	2,52	1,23	
İşi nedeniyle çocuğunu serbest zaman etkinliklerine götürerek zaman ayıramama	2,52	1,33	
Yanında refakat edecek birisinin yokluğu	2,47	1,34	
Derslerinden vakit kalmaması	2,18	1,24	
Anne - babanın istememesi	1,96	1,24	
Engelli bir çocuk için serbest zaman etkinliklerini gerekli görmeme	1,87	1,22	

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Veliler engelli çocuklarının okul dışındaki serbest zamanlarında etkinliklere katılmasını engelleyen “başına bir şey gelir korkusu, çevrede engelliler için uygun olanakların yokluğu” durumlarından çok etkilendiklerini belirtmektedirler. Öztürk (2011) de yollar, kaldırımlar, park ve bahçeler, okulların fiziki çevre unsurlarının engellilerin topluma katılmasının önünde ciddi bir engel oluşturduğunu belirtmektedir. Ayrıca Yılmaz, Şentürk ve Demir (2015) çalışmalarında engelli bireylere yönelik kapalı ve açık olanlar düzenlenmesi, hareket eğitimi ve fiziksel uygulamalar için gerekli araç gereç sağlanması gerektiğini bildirmiştir. Engelli bireylerin toplumla bütünleşebilmesi için fiziksel koşullara ulaşılabilirliğin sağlanması ve engellilerin zarar görmeden kullanabileceği bir yapıya dönüştürülmesi gereklidir.

Velileri “çocuğun kendisinin istememesi ve ekonomik sıkıntılar” katılım engeli olarak orta düzeyde etkilemektedir. Benzer şekilde engelli bireylerin aktivitelere katılımları önündeki en önemli engellerden birisinin ekonomik faktörler olduğu başka araştırmalarda da tespit edilmiştir (Aydın ve Sarol, 2014; Esatbeyoğlu ve Karahan, 2014). Ayrıca Karadağ (2009) engelli çocuğu bulunan annelerin %73,7’sinin çocuğunun durumunun ekonomik yönden yük getirdiğini ifade ettiklerini belirtmektedir. Çocuğun etkinliklere katılmayı kendisinin istememesi ise engellilere karşı toplumda karşılaşılan olumsuz tutumların, onların serbest zaman etkinliklerine katılımında bir engel oluşturduğunun kanıtı (Badia et al, 2013, 329) olarak değerlendirilebilir. Engelli bireylerin, engelleri yüzünden dışlanma yaşadıkları (Rolfe, Yoshida, Renwick & Bailey, 2012, 267) ve toplum içinde başkaları tarafından damgalandıklarına inandıklarını (Perry, Ivy, Conner & Shelar 2008, 5) gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Engelli birçok kişi, engelli olmayanların kendilerini kabul etmeyecekleri korkusuyla serbest zaman etkinliklerinden uzak durmakta ve etkinliklere katılmama sebebi olarak engelliliği algılamaktadırlar (Mendez-Hodgkinson & Cervantes, 2012, 25).

“Diğer çocuklara vakit ayırma gerekliliği, işi nedeniyle çocuğu serbest zaman etkinliklerine götürecek zaman ayıramama, yanında refakat edecek birisinin yokluğu, derslerinden vakit kalmaması, anne-babanın istememesi, engelli bir çocuk için serbest zaman etkinliklerini gerekli görmeme” durumlarının az etkilediğini belirtmektedirler.

Karadağ (2009)’ın çalışmasında ise engelli çocuğu olan annelerin %53,7’si diğer çocuklarına yeterli zaman ayıramadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 5’te velilerin engellilere yönelik hak ve sunulan olanakları bilme durumuna ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 5. Velilerin Engellilere Yönelik Hak ve Olanakları Bilme Durumu

Engelli Hakları	$\bar{X}$	ss	N
Ulusal ve uluslar arası yarışmalarda madalya alan engelli bireyler sınavsız yüksek öğrenime yerleşebilir	2,4 5	0,8 8	19 1
İşitme engelli öğrenciler meslek liselerine sınavsız yerleşebilir	2,4 4	0,8 9	
Gençlik ve spor bakanlığı gençlik kamplarında engelli öğrenciler için kontenjan ayrılmaktadır	2,3 9	0,9 0	
Gençlik ve spor genel müdürlüğüne bağlı tüm tesislerde, federasyonca veya il müdürlüklerince düzenlenen spor faaliyetlerine girişte ücret alınmaz veya indirimli tarife uygulanır	2,3 9	0,9 0	

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

İl spor merkezlerinde ücretsiz spor hizmeti alabilir	2,1 9	0,9 6	
Devlet tiyatrolarını ücretsiz izleyebilir	2,1 4	0,9 6	
Müze ve tören yerlerine ücretsiz girebilir	2,1 6	0,9 6	
Belediyelerin sosyal hizmetlerinden ücretsiz yararlanabilir	2,1 0	0,9 6	

Engelli çocuğu bulunan velilerin engellilere tanınan hak ve olanakların tamamından (ulusal ve uluslararası yarışmalarda madalya alan engelli bireyler sınavsız yüksek öğrenime yerleşebilir, İşitme engelli öğrenciler meslek liselerine sınavsız yerleşebilir, Gençlik ve Spor Bakanlığı gençlik kamplarında engelli öğrenciler için kontenjan ayrılmaktadır, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğüne bağlı tüm tesislerde, federasyonca veya il müdürlüklerince düzenlenen spor faaliyetlerine girişte ücret alınmaz veya indirimli tarife uygulanır, İl spor merkezlerinde ücretsiz spor hizmeti alabilir, devlet tiyatrolarını ücretsiz izleyebilir, müze ve tören yerlerine ücretsiz girebilir, belediyelerin sosyal hizmetlerinden ücretsiz yararlanabilir) az düzeyde haberdar oldukları görülmektedir.

Esatbeyoğlu ve Karahan (2014)'ın çalışmasında bu durumu desteklemektedir. Çalışmada fiziksel etkinliklere katılım engelleri içinde en önemli unsurlardan birisi olarak nasıl ve nerede etkinliğe katılacağını bilmeme durumu öne çıkmaktadır. Ayrıca Öztürk (2011) de engellilerin hayatını kolaylaştırmak için düzenlenen yasa ve yönetmeliklerin yeteri kadar anlatılamaması ve anlaşılması nedeniyle sorunların çözülemediği vurgulanmaktadır. Karahan (2009) ise engelli annelerin çocuklarının eğitimi için bilgi gereksinimi duyduklarını tespit etmiştir.

Nasıl ya da nerede ekinlik yapacağını bilememek, engelliler arasında en yaygın kişisel engeller arasındadır (Mendez-Hodgkinson & Cervantes, 2012, 23). Engelliler için etkinliklerle ilgili bilgi eksikliği yanında, nereden bilgi alacağını bilmemek de bir sorun oluşturmaktadır (Kunstler et al, 2013, 123). Bu araştırmanın sonuçları da velilerin çocuklarına verilen hak ve sunulan olanaklardan yeterince haberdar olmadıklarını göstermektedir.

Tablo 6'da velilerin serbest zaman etkinliklerine katılımın engelli çocuklarına sağlayacağı faydalar ile ilgili görüşleri verilmektedir.

Tablo 6. Velilerin Serbest zaman etkinliklerine katılımın engelli çocuklarına sağlayacağı faydalar ile ilgili görüşleri

	$\bar{X}$	ss	N
Psikolojik olarak daha sağlıklı olur	4,59	0,73	191
Kendini değerli görmesini sağlar	4,59	0,78	
Hayata bağlanır	4,57	0,78	
Okulda daha uyumlu olur	4,56	0,76	
Özgüveni artar	4,56	0,78	
Yeni arkadaşlar edinmesini sağlar	4,56	0,81	
İsterse başarabileceğini fark eder	4,55	0,78	
Bağımsız hareket etmesine katkı sağlar	4,55	0,82	
Aile içinde daha uyumlu olur	4,54	0,83	

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Sosyalleşir	4,51	0,86
Okulda daha başarılı olur	4,51	0,85
Çevresine karşı kendini ispat eder	4,51	0,88
Daha mutlu olur	4,50	0,84
Yaşadığı stres, kaygı vb. sorunlardan uzaklaşır	4,50	0,87
Okuldaki arkadaşları onu daha rahat kabul eder	4,49	0,83
Fiziksel olarak daha sağlıklı olur	4,48	0,94
Daha az iletişim sorunu yaşar	4,47	0,93
Engelini daha kolay kabullenir	4,39	1,08

Veliler serbest zaman etkinliklerine katılımın engelli çocuklarına sağlayacağı faydaların tamamına (psikolojik olarak daha sağlıklı olur, kendini değerli görmesini sağlar, hayata bağlanır, okulda daha uyumlu olur, özgüveni artar, yeni arkadaşlar edinmesini sağlar, isterse başarabileceğini fark eder, bağımsız hareket etmesine katkı sağlar, aile içinde daha uyumlu olur, sosyalleşir, okulda daha başarılı olur, çevresine karşı kendini ispat eder, daha mutlu olur, yaşadığı stres, kaygı vb. sorunlardan uzaklaşır, okuldaki arkadaşları onu daha rahat kabul eder, fiziksel olarak daha sağlıklı olur, daha az iletişim sorunu yaşar, engelini daha kolay kabullenir) tamamen katıldıklarını belirtmektedirler.

Yapılan başka çalışmaların bulguları da araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Sportif etkinliklere katılımın çekingen ve utangaç tavırların kaybolmasını sağladığı ve çocukları daha sosyal hale getirdiği (Çevik ve Kabasakal, 2013); ve engelli çocukların ruhsal ve sosyal uyumunda sportif rekreasyon faaliyetlerinin pozitif yönde etkili olduğu belirlenmiştir (Yılmaz, Şentürk ve Demir, 2015). Ayrıca Karahan ve Kuru (2015) da aktivitelerin rehabilite ve tedavi edici etkisi nedeniyle engelli bireylerde fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim aracı olarak kullanıldığı belirtilmiştir.

Tablo 7’de görüldüğü üzere yapılan anova testi sonucuna göre velilerin ekonomik durumu ile engelli çocuklarının okul dışındaki serbest zaman etkinliklerine katılım düzeyi; katılım engelleri; serbest zaman etkinliklerine katılımın çocuklarına sağlayacağı yararlarla ilişkin bazı düşünceleri arasında farklılık bulunmaktadır ($p < 0.05$).

Tablo 7. Velilerin ekonomik durumlarına ilişkin Anova sonuçları

OKUL DIŞI ETKİNLİKLERİ	SERBEST ZAMAN	EKONOMİK DURUM				P
		Çok kötü	Kötü	Orta	İyi	
Televizyon izler	$\bar{X}$	4,00	4,33	3,96	4,39	,026
Müzik dinler		4,00	3,56	3,94	4,34	,023
Kitap okur		2,40	3,33	3,65	4,20	,000
İnternette vakit geçirir		3,60	4,00	3,85	4,30	,040
Spor yapar		1,60	2,56	3,46	4,14	,000
Müzik aleti çalar		2,40	2,22	3,14	3,78	,002
Resim yapar		1,60	2,4	3,4	4,06	,000

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

		0	4	4		
KATILIM ENGELLERİ						
Ekonomik sıkıntılar	$\bar{X}$	5,0 0	3,1 1	2,5 8	2,59	,000
Diğer çocuklarına vakit ayırma gereksinimi		4,2 0	2,6 7	2,3 8	2,54	,014
SERBEST ZAMAN ETKİNLİKLERİNİN SAĞLAYACAĞI YARARLAR						
Aile içinde daha uyumlu olur	$\bar{X}$	4,4 0	3,8 9	4,4 9	4,66	,047
Fiziksel olarak daha sağlıklı olur		3,6 0	3,6 7	4,4 6	4,63	,003

Anlamli farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey HSD çoklu karşılaştırma testine göre; ekonomik durumu iyi olan veliler, ekonomik durumu çok kötü ve orta olanlardan daha fazla çocuklarının kitap okuduğunu; ekonomik durumu iyi olan veliler, durumu orta olanlardan daha fazla çocuklarının televizyon izlediğini, müzik dinlediğini ve internette vakit geçirdiğini; ekonomik durumu iyi olanlar, ekonomik durumu çok kötü, kötü ve orta olanlardan daha fazla çocuklarının spor ve resim yaptığını; ekonomik durumu iyi olanlar, ekonomik durumu kötü ve orta olanlardan daha fazla çocuklarının müzik aleti çaldığını belirtmektedirler.

Görüldüğü üzere ekonomik durumu iyi olan ailelerin çocuklarının serbest zaman etkinliklerine katılım düzeyi, daha düşük ekonomik düzeydeki ailelere oranla daha yüksektir. Ekonomik düzey kötüleştikçe engelli çocukların etkinliklere aktif olarak katılımlarının da azaldığı görülmektedir. Bu durum doğal karşılanabilir. Çünkü bahsi geçen etkinliklerin hemen hepsinin ailelere az da olsa bir maliyeti bulunmaktadır. Sadece bilgisayarda oyun oynamak ve internette vakit geçirmek ile ilgili durum yine ekonomik koşullarla ilgili olmakla birlikte farklı yorumlanabilir. Bu durumun ekonomik düzeyi düşük olan velilerin bu etkinliklerin olumsuz etkilerine olan farkındalıklarından ziyade, çocuklarına bilgisayar edindirme ve internete erişim ile ilgili maddi bir yansıma olduğu düşünülmektedir.

Bunun yanında velilerin engelli çocuklarının serbest zaman etkinliklerine katılım engellerinden “ekonomik sıkıntılar ve diğer çocuklarına vakit ayırma gereksinimi”ne yönelik görüşleri ile ekonomik durumu arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$). Tukey HSD çoklu karşılaştırma testine göre; ekonomik durumu çok kötü olanlar, ekonomik durumu kötü, orta ve iyi olanlardan daha fazla ekonomik sıkıntıları katılım engeli olarak görürken; yine ekonomik durumu çok kötü olanlar diğer çocuklarına vakit ayırma gereksinimini, orta ve iyi olanlardan daha fazla bir katılım engeli olarak gördüklerini belirtmektedirler.

Velilerin ekonomik durumu ile serbest zaman etkinliklerine katılımın çocuklarına sağlayacağı yararlar ile ilişkin “aile içinde daha uyumlu olacağı ve fiziksel olarak sağlıklı olacağı” düşüncesi arasında fark bulunmuştur. Tukey HSD çoklu karşılaştırma testine göre; ekonomik durumu iyi olan veliler, serbest zaman etkinliklerine katılan çocuklarının “aile içinde daha uyumlu ve fiziksel olarak sağlıklı” olacağını, ekonomik durumu kötü olanlardan daha fazla düşünmektedir.

Velilerin ekonomik durumu ile engelli haklarını bilme düzeyi arasında fark bulunamamıştır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Tablo 8’de görüldüğü üzere velilerin eğitim düzeyi ile engelli çocuklarının okul dışındaki serbest zaman etkinliklerine katılım düzeyi ve katılım engellerine ilişkin bazı düşünceleri arasında farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$).

Tablo 8. Veli Eğitim Düzeyine ilişkin Anova sonuçları

OKUL DIŞI SERBEST ZAMAN ETKİNLİKLERİ		VELİ EĞİTİM DÜZEYİ					p
		Okur - Yazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	
Müzik dinler	$\bar{X}$	3,70	3,58	4,52	4,26	4,32	,000
Kitap okur		3,30	3,16	4,20	4,15	4,21	,000
Bilgisayarda oyun oynar		3,90	3,31	4,42	4,18	4,53	,000
İnternette vakit geçirir		4,00	3,47	4,25	4,25	4,53	,000
Spor yapar		2,70	2,91	3,84	4,13	4,21	,000
Müzik aleti çalar		2,60	2,64	3,75	3,69	3,79	,001
Resim yapar		3,00	2,91	3,91	3,89	4,26	,001
KATILIM ENGELLERİ							
Diğer çocuklarına vakit ayırma gereksinimi	$\bar{X}$	2,20	2,76	2,43	2,68	1,84	,047
İşi nedeniyle çocuğunu etkinliklere götürecek zaman ayıramama		1,30	2,42	2,70	2,74	2,21	,013
Engelli bir çocuk için serbest zaman etkinliklerini gerekli görmeme		2,10	2,20	1,95	1,79	1,11	,019
SERBEST ZAMAN ETKİNLİKLERİNİN SAĞLAYACAĞI YARARLAR							
Daha mutlu olur	$\bar{X}$	4,30	4,00	4,57	4,75	4,74	,000
Okulda daha uyumlu olur		4,50	4,16	4,57	4,79	4,74	,000
Aile içinde daha uyumlu olur		4,60	4,09	4,61	4,74	4,74	,001
Daha az iletişim sorunu yaşar		4,30	3,87	4,52	4,76	4,79	,000
Sosyalleşir		4,50	4,00	4,57	4,74	4,74	,000
Yaşadığı stres, kaygı vb. sorunlardan uzaklaşır		4,50	3,93	4,57	4,76	4,74	,000
Okulda daha başarılı olur		4,40	4,00	4,57	4,75	4,79	,000
Özgüveni artar		4,70	4,11	4,61	4,74	4,74	,000
Çevresine karşı kendini ispat eder		4,60	3,89	4,59	4,7	4,74	,000

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

İsterse başarabileceğini farkeder	4,70	4,11	4,57	9 4,7 5	4,74	0 ,00 0
Hayata bağlanır	4,80	4,11	4,61	4,7 4	4,79	,00 0
Okuldaki arkadaşları onu daha rahat kabul eder	4,40	4,02	4,52	4,7 5	4,63	,00 0
Engelini daha kolay kabullenir	4,40	3,80	4,50	4,6 5	4,59	,00 1
Yeni arkadaşlar edinmesini sağlar	4,40	4,11	4,55	4,8 1	4,79	,00 0
Fiziksel olarak daha sağlıklı olur	4,30	3,87	4,52	4,7 9	4,79	,000
Psikolojik olarak daha sağlıklı olur	4,70	4,24	4,57	4,7 5	4,79	,00 3
Kendini değerli görmesini sağlar	4,80	4,18	4,59	4,7 6	4,79	,00 1
Bağımsız hareket etmesine katkı sağlar	4,60	4,11	4,57	4,7 5	4,79	,001

Anlamli farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey HSD çoklu karşılaştırma testine göre; ilkökul mezunu olan veliler çocuklarının bilgisayarda oyun oynadığını, internette vakit geçirdiğini, kitap okuduğunu ve resim yaptığını, ortaokul, lise ve üniversite mezunu velilerden daha az belirtirken; ilkökul mezunu veliler, çocuklarının müzik dinleme ve müzik aleti çalma etkinliklerini yaptıklarını ortaokul ve lise mezunlarından daha az belirtmekte; ayrıca okuyazar olanlar, lise ve üniversite mezunlarından; ilkökul mezunları ise ortaokul, lise ve üniversite mezunlarından daha az düzeyde çocuklarının spor yaptığını ifade etmektedirler.

Çocuklarının serbest zaman etkinliklerine yeterince katılamama nedeni olarak ilkökul mezunu velilerin “diğer çocuklarına vakit ayırma gereksinimi”ni üniversite mezunlarından daha fazla belirttikleri; okur-yazar olanların “iş nedeniyle zaman ayıramadığını” ortaokul ve lise mezunlarından daha az öne sürdükleri; ilkökul mezunlarının “engelli bir çocuk için serbest zaman etkinliklerini gerekli görmedikleri”ni üniversite mezunlarından daha fazla belirttikleri görülmektedir. Diğer çocuklara vakit ayırma gereksinimi ve iş nedeniyle zaman ayıramamanın da dolaylı olarak ekonomik nedenlerle alakalı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca eğitim düzeyi düşük olanların çocuk sayısının daha fazla olduğu ve başka engelli çocuk sahibi olma oranlarının da diğer eğitim düzeyindeki velilerden daha fazla olduğu çapraz tablolarda da görülmektedir. Engelli bir çocuk için serbest zaman etkinliklerine katılımı gerekli görmeme düşüncesini düşük eğitim düzeyindeki ailelerin daha fazla belirtmesi ise yine beklenen bir durumdur.

İlkokul mezunu veliler serbest zaman etkinliklerine katılan çocuklarının “daha mutlu olacağı, aile içinde daha uyumlu olacağı, daha az iletişim sorunu yaşayacağı, sosyalleşeceği, yaşadığı stres, kaygı gibi sorunlardan uzaklaşacağı, okulda daha başarılı olacağı, özgüveninin artacağı, çevresine karşı kendini ispat edeceği, isterse başarabileceğinin farkına varacağı, hayata bağlanacağı, okul arkadaşlarının onu daha rahat kabul edeceği, engelini daha kolay kabulleneceği, fiziksel olarak daha sağlıklı olacağı”ni ortaokul, lise ve üniversite mezunlarından daha az düşünmektedirler.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Yine ilköğretim mezunu veliler serbest zaman etkinliklerine katılan çocuklarının “okulda daha uyumlu olacağı, yeni arkadaşlar edinmesini sağlayacağı, psikolojik olarak daha sağlıklı olacağı, kendini değerli görmesini sağlayacağı, bağımsız hareket etmesine katkı sağlayacağı”na, lise ve üniversite mezunu olanlardan daha az belirtmektedirler.

Yapılan Anova testi sonucunda velilerin çocuklarının engel düzeyi ile engelli çocuklarının okul dışındaki serbest zaman etkinliklerine katılım düzeyi; katılım engelleri; engellilere yönelik hakları bilme durumu ve serbest zaman etkinliklerine katılımın çocuklarına sağlayacağı yararlarla ilişkin düşünceleri arasında fark bulunmamıştır.

Tablo 9’da çocukların engel grubu ile serbest zaman etkinliklerine yeterince katılmama nedenleri ve serbest zaman etkinliklerine katılımın sağlayacağı yararlarla ilişkin Anova testi sonucu verilmiştir.

Tablo 9. Çocukların engel grubuna ilişkin Anova sonuçları

KATILIM ENGELLERİ	ENGEL GRUBU				P	
	Zihinsel engelli	İşitme engelli	Bedensel engelli	Görme engelli		
Diğer çocuklarına vakit ayırma gereksinimi	$\bar{X}$	2,61	1,81	2,76	1,50	,049
Çevresinde engelliler için uygun olanakların yokluğu		3,47	3,88	4,29	1,50	,019
Anne - babanın istememesi		2,04	1,19	2,19	1,50	,048
Yanında refakat edecek birisinin yokluğu		2,52	1,56	3,00	1,00	,004
Başına bir şey gelir korkusu		3,72	3,56	4,57	3,00	,032
SERBEST ZAMAN ETKİNLİKLERİNİN SAĞLAYACAĞI YARARLAR						
Okulda daha uyumlu olur	$\bar{X}$	4,70	4,25	4,48	3,50	,008
Aile içinde daha uyumlu olur		4,69	4,19	4,38	3,50	,010
Çevresine karşı kendini ispat eder		4,69	4,25	4,29	4,00	,043
Hayata bağlanır		4,70	4,19	4,43	4,00	,028
Okuldaki arkadaşları onu daha rahat kabul eder		4,63	4,00	4,48	3,50	,006
Yeni arkadaşlar edinmesini sağlar		4,71	4,00	4,57	3,50	,001
Fiziksel olarak daha sağlıklı olur		4,69	4,00	4,10	3,00	,000
Psikolojik olarak daha sağlıklı olur		4,72	4,25	4,48	3,50	,005
Kendini değerli görmesini sağlar		4,74	4,31	4,48	3,50	,007

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Bağımsız hareket etmesine katkı sağlar		4,70	4,25	4,43	3,50	,01 2
--	--	------	------	------	------	----------

Tablo 9’da görüldüğü üzere engelli öğrencilerin engel grupları ile serbest zaman etkinliklerine yeterince katılamama nedenleri ve serbest zaman etkinliklerine katılımın sağlayacağı yararlarla ilişkin veli görüşlerinin farklılaştığı görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Tukey HSD testi verilerine göre zihinsel ve bedensel engelli çocukları olan veliler, çocuklarının serbest zaman etkinliklerine yeterince katılamama nedeni olarak “diğer çocuklarına vakit ayırma gereksinimi ve anne-babanın istememesi”ni işitme engelli çocuğu olan velilerden daha fazla belirtmektedir. Bu durum zihinsel ve bedensel engelli çocukların daha fazla anne-babaya bağımlı olması ile açıklanabilir. Bunun yanında işitme engelli çocuğu olan veliler, görme engellilerden; bedensel engelli çocuğu olan veliler de zihinsel ve görme engellilerden daha fazla “çevresinde engelliler için uygun olanakların yokluğu”nu öne sürmektedir.

Ayrıca zihinsel engelli çocuğu olan veliler, işitme engelli çocuğu olanlardan; bedensel engelli çocuğu olan veliler de işitme ve görme engelli çocuğu olanlardan daha fazla “yanında refakat edecek birisinin yokluğu”nu; ayrıca bedensel engelli çocuğu olanlar, zihinsel ve işitme engellilerden daha fazla “başına bir şey gelir korkusu”nu çocuklarının serbest zaman etkinliklerine yeterince katılamama nedeni olarak görmekteyiz. Bu sonuçlar zihinsel ve bedensel engelli çocuğa sahip velilerin güvenlik konusunda daha kaygılı olduklarını göstermektedir. Esatbeyoğlu ve Karahan (2014) da çalışmalarında özellikle ortopedik engellilerin sportif etkinliklerde güvenlik kaygısı yaşadıklarını belirlemiştir.

Ayrıca zihinsel engelli çocuğu bulunan veliler serbest zaman etkinliklerine katılımın çocuklarının “okulda daha uyumlu olmasına, aile içinde daha uyumlu olmasına, okuldaki arkadaşlarının onu daha rahat kabul etmesine, yeni arkadaşlar edinmesini sağlamasına, psikolojik olarak daha sağlıklı olmasına, kendini değerli görmesini sağlamasına, bağımsız hareket etmesine” katkı sağlayacağına işitme ve görme engellilerden daha fazla katılmaktadırlar. Bunun yanında zihinsel engelli çocuğu bulunan veliler işitme ve bedensel engelli çocuğu olanlardan daha fazla “çevresine karşı kendini ispat edeceğini düşünürken; zihinsel engelli çocuğu olan veliler, işitme engellilerden daha fazla “hayata bağlanacaklarını”; ve yine zihinsel engelli çocuğu olanlar “fiziksel olarak daha sağlıklı olacağını” işitme, görme ve bedensel engellilerden daha fazla katılmaktadırlar. Bu sonuçlar zihinsel engelli çocuğu olan velilerinin serbest zaman etkinliklerinden çocuklarının yarar sağlayacağına diğer engel gruplarında çocuğu bulunanlardan daha fazla inandıklarını göstermektedir.

Velilerin cinsiyeti ve yaşı ile; engelli çocuklarının okul dışındaki serbest zaman etkinliklerine katılım düzeyi; çocuklarının serbest zaman etkinliklerine katılım engelleri; velilerin engelli haklarını bilme düzeyi ve serbest zaman etkinliklerine katılımın çocuklarına sağlayacağı yararlarla ilişkin düşünceleri arasında $p < 0.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır. Ayrıca çocuklarının engel grubu ile engelli çocuklarının okul dışındaki serbest zaman etkinliklerine katılım düzeyi ve engellilere yönelik hakları bilme durumu arasında da $p < 0.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır.

Sonuç

2011 Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre, en az bir engeli olan (3 ve daha yukarı yaş) nüfusun oranı %6,9’dur (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018). Bu durum nüfusa oranlandığında

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Türkiye’de yaklaşık 5,5 milyon kişinin engelli olduğu tahmin edilebilir. Bu kişilerin topluma kazandırılması, yaşam kalitelerinin artırılması, hem kendileri hem çevreleriyle daha barışık bir yaşam sürmeleri ve kendilerine yetebilecek bir hayat standardına ulaşabilmeleri için serbest zaman etkinliklerinden en üst düzeyde fayda sağlanacağı bilinen bir gerçekliktir. Bu nedenle engellilerin serbest zaman fırsatlarından gerektiği biçimde yararlanabilmesi önemlidir. Ancak özellikle engelli çocukların bu fırsatlardan yararlanabilmesinde ailelerin desteğine ihtiyaç duydukları ortadadır. Bu nedenle ailelerin engelli çocuklarının serbest zamanlarına bakış açıları ve bilgi düzeyleri, onların serbest zaman etkinliklerinden sağlayacakları kazançlara erişimleri için son derece önemlidir. Ancak bu araştırmanın sonuçları velilerin serbest zaman etkinliklerine katılımın engelli çocuklarına sağlayacağı yararların farkında olmakla birlikte; onlara yeterince olanak tanımadıklarını göstermektedir.

Veliler engelli çocuklarının okula ve sosyal yaşama uyum sorunu yaşadığını düşünmekte; ancak bu sorunu çözmede en önemli kaynak durumundaki serbest zaman etkinliklerine engelli çocuklarının yeterince katılmadıklarını belirtmektedirler. Bu durumun sosyo-ekonomik düzeyi düşük ailelerde daha belirgin olduğu görülmektedir.

Veliler engelli çocuklarının serbest zamanda yaptıkları etkinlikler içinde en çok sırasıyla televizyon izleme, müzik dinleme, internette vakit geçirme ve bilgisayarda oyun oynadıklarını belirtmektedirler. Engelli çocuklar çoğunlukla evde ve pasif, yarar sağlamayacak etkinliklerle vakit öldürmekte, bu da onların doğru seçilmiş serbest zaman etkinliklerinden elde edebilecekleri bireysel ve toplumsal olarak elde edebilecekleri potansiyel yararlardan faydalanamamalarına neden olmaktadır.

Bulgular engelli öğrencilerin serbest zaman etkinliklerine yeterince katılmama sebebi olarak velilerin en fazla güvenlik, çevrede yeterli olanakların olmayışı ve ekonomik nedenleri öne sürdüklerini göstermektedir. Ancak tezat olarak engellilere sunulan hak ve olanaklardan da yeterince haberdar değildirler.

Ekonomik durumu iyi olan ve eğitim düzeyi yüksek velilerin çocuklarının kitap okuma, spor yapma, müzik aleti çalma gibi aktif yarar sağlama olasılığı daha yüksek etkinliklere daha fazla katıldıkları görülmektedir. Aynı durum internette vakit geçirme ve bilgisayar oyunlarında da görülmekle birlikte bu durumun olanaklara daha fazla erişimle alakalı olduğu düşünülmektedir.

Zihinsel ve bedensel engelli çocuğa sahip velilerin güvenlik konusunda daha kaygılı oldukları; ayrıca zihinsel engelli çocuğu olan velilerinin serbest zaman etkinliklerinden çocuklarının yarar sağlayacağına diğer engel gruplarında çocuğu bulunanlardan daha fazla inandıkları da görülmüştür.

Öneriler

Engelli öğrencilerin ve engelli çocuğa sahip ailelerin serbest zaman ve serbest zaman etkinlikleri ile ilgili ihtiyaç ve beklentilerinin belirlenmesi için çalışmalar yapılmalıdır.

Devlet engellilere yönelik serbest zaman politikaları belirlemeli ve uygulanması için gerekli tedbirleri almalıdır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Sosyo-ekonomik düzeyi yetersiz olanların da bu hizmetlerden yararlanabilmesi için özellikle yerel yönetimler engelliler için sunacakları hizmetleri artırmalıdır.

Okullar engellilerin ulaşılabilirliği açısından sadece eğitim değil, okul dışı zamanlar için bir serbest zaman merkezi olarak kullanılabilir hale getirilmeli, böylece var olan kaynakların daha etkin kullanımı sağlanmalıdır.

Özel spor ve rekreasyon merkezleri hizmet verdikleri engelli katılımcı sayısı ve memnuniyet düzeyleri dikkate alınarak, devlet tarafından ekonomik olarak desteklenmeli ve teşvik edilmelidir.

Engellilerin daha aktif olarak ve kendilerine yarar sağlayacak serbest zaman etkinliklerine katılım oranını artırmak için sağlık taraması, servis olanakları vb. gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Engelli çocuğu bulunan ailelere, serbest zamanın yararları ve engellilere sunulan hak ve olanaklarla ilgili bilgilendirme toplantıları yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2018). Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistik Bilgiler, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Araştırma Geliştirme ve Proje Dairesi Başkanlığı İstatistik Bülteni, Nisan 2018. <https://eyh.aile.gov.tr> adresinden 27.11.2018 tarihinde alınmıştır.

Aktekin E., Bayazıt B., Çolak S., Çolak T. (2014). Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocukların El Becerilerinin Gelişimine Kapalı Alan Aktivitelerinin Etkisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 6, Eylül 2014, 469-477.

Arıkan, Ç. (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Engelliliğe Yaklaşım, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 12-21.

Aydın İ., Sarol H. (2014). Otizmli Bireylerin Fiziksel Aktivite Programlarına Katılımını Engelleyen Faktörlerin İncelenmesi, *International Journal Of Science Culture and Sport*, July 2014, Special Issue 1, 870-880.

Badia M, Orgaz MB, Verdugo MÁ, Ullán AM (2013). “Patterns and determinants of leisure participation of youth and adults with developmental disabilities”, *Journal of Intellectual Disability Research*, volume 57, part 4, april 2013, 319–332.

California State Parks (2005, March). *The Health and Social Benefits of Recreation*, An Element of the California Outdoor Recreation Planning Program, Sacramento, California. Available at www.parks.ca.gov. Accessed 04.04.2008.

Çevik O., Kabasakal K. (2013). Spor Etkinliklerinin Engelli Bireylerin Toplumsal Uyumuna ve Sporla Sosyalleşmelerine Etkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3 (2), 74-83, 2013.

Çolak A., Vuran S., Uzuner Y. (2013). Kaynaştırma Uygulanan Bir İlköğretim Sınıfındaki Sosyal Yeterlik Özelliklerinin Betimlenmesi ve İyileştirilmesi Çalışmaları, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, *Özel Eğitim Dergisi*, 2013, 14 (2), 33-49.

Devlet İstatistik Enstitüsü (2002). Türkiye Özürlüler Araştırması 2002, <https://kutuphane.tuik.gov.tr>

Esatbeyoğlu, F., Güven Karahan B. (2014). Engelli Bireylerin Fiziksel Aktiviteye Katılımlarının Önündeki Engeller. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 25 (2), 43–55.

Karadağ, G. (2009). Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Yaşadıkları Güçlükler ile Aileden Algıladıkları Sosyal Destek ve Umutsuzluk Düzeyleri. *TAF Prev Med Bull*, 2009, 8(4), 315-322.

King G, Law M, King S, Rosenbaum P, Kertoy MK & Young NL (2003). "A Conceptual Model of the Factors Affecting the Recreation and Leisure Participation of Children with Disabilities", *Physical&Occupational Therapy in Pediatrics* , 23 (1), 63-90.

Kunstler R, Thompson A & Croke E (2013). "Inclusive Recreation for Transition-Age Youth: Promoting Self-Sufficiency, Community Inclusion, and Experiential Learning", *Therapeutic Recreation Journal*, Vol. XLVII, No. 2, 122-136.

Kuru, E., Güven Karahan, B. (2015). Ortopedik Görme ve İşitme Engelli Öğrenciler İçin Beden Eğitimi ve Spor Dersi Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2015, 10(1), 36-46.

MEB, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Özel Eğitimde Serbest Zaman Etkinlikleri, Ankara, 2013.

Mendez-Hodgkinson N & Cervantes C (2012). Morgan's Wonderland: Inclusive Recreation and Leisure Facilities for Individuals with Disabilities. *palaestra*, Vol. 26, No. 2, 2012, 23-27.

Öztürk, M. (2011). Türkiye'de Engelli Gerçeği, MÜSİAD Cep Kitapları: 30, İstanbul.

Perry TL, Ivy M, Conner A & Shelar D (2008). "Recreation student attitudes towards persons with disabilities: considerations for future service delivery", *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, Vol. 7, No. 2, 4-14.

Resmi Gazete (2005). Engelliler Hakkında Kanun, Kanun Numarası: 5378, Kabul Tarihi: 1/7/2005, Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 7/7/2005 Sayı : 25868, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt, 44 .

Rolfe DE, Yoshida K, Renwick R & Bailey C (2012). "Balancing safety and autonomy: structural and social barriers affecting the exercise participation of women with disabilities in community recreation and fitness facilities", *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, Vol. 4, No. 2, July 2012, 265-283.

Tabachnick, B.G., Fidell. L.S. (2013). Using Multivariate Statistics (sixth ed.) Pearson, Boston.

Tonak, H. A. , Kitiş, A. (2014). Çalışan Üst Ekstremitte Problemlili Özürlülerin Aktivite Düzeyi Serbest Zaman ve Toplumsal Katılım Düzeylerinin İncelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon*, 2 (3) 2014, 113-119.

Yılmaz, A., Şentürk U., Demir, E. (2015). Zihinsel Engellilerde Fiziksel Aktiviteye Yönelik Uygulamaların İçerik Analizi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 13, Haziran 2015, 312-327.

TOPLUMSAL ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA BİR ÖYKÜ: 6 NUMARALI KOĞUŞ A STORY IN THE CONTEXT OF SOCIAL CRITISM: WARD NO.6

AYLA KAŞOĞLU

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü
Öğretim Üyesi, aylakasoglu@gmail.com

ÖZET

Rus öykü türünün ustalarından Anton Pavloviç Çehov (1860–1904), Rus aristokrasinin çöküşüyle ortaya çıkan yeni koşullarda sıkışıp kalan aydın sınıfı eserlerinde konu edinmiş, söz konusu sınıfın bulunduğu ortama, topluma yabancılaşmasına ve manevi bağların yok olup gitmesine dair tepkilerini açıkça dillendirmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğindeki Rus yaşamını, insanını ve doğasını gözler önüne seren Çehov, sanatsal çizgisini zamanla mizahtan/ironiden sert toplumsal eleştirilere yöneltmiş, olgunluk döneminde daha ziyade toplumsal ve bireysel sorunlara dikkat çekmek istemiştir. Bu bağlamda olgunluk dönemi eserleri arasında yer alan *6 Numaralı Koğuş (Панama №6, 1892)* adlı öyküsünü yazmıştır. Söz konusu eserini sefaleti, yoksulluğu ve kürek mahkûmlarının içler acısı durumunu bizzat yakından gözlemlediği Sahalin Adası dönüşünde kaleme almış ve oradan edindiği izlenimleriyle yeni hayat görüşünü ortaya koymuştur. *6 Numaralı Koğuş*, Rusya'nın sorunlarına duyarsız ve eylemsiz kalan ve onları yalnızca uzaktan izlemeyi tercih eden elit Rus aydınının “deliliğinin” bir simgesidir. Tezat bir anlam yüklenen öyküde *akıllı* ve *deli* kavramları harmanlanmış ve içten içe delilik sorgulanmıştır. Gittikçe duyarsızlaşan ve günden güne çöken bir topluma ne hapishaneler ne de akıl hastaneleri yeterli olacaktır. Dönemin toplumsal düzeninin/düzensizliğinin ortaya konulduğu öyküde; yaşam kaygısı ve telaşından başka bir şeyle ilgilenmeyen, akıl hastanesindeki insanlık dışı uygulamalara sesini çıkarmayan ve halkı aşağılayan çalışanların kısacası her şeyin farkında olup tüm yaşananlara karşı duyarsızca davrananlar eleştirilir. Benzer bir şekilde hastanede olanlar ve yaşananlar herkesçe bilinmekte, ancak düzenin bir parçası olarak kabul görüp tepki gösterilmemektedir. Ülkesindeki düzeni, adaletsizliği bir koğuş içine sıkıştırarak sembolize eden Çehov, çağdaşı Leskov'un sözleriyle de 6 numaralı koğuşta minyatür olarak Rusya'nın genel düzeni ve karakterlerini betimlemiştir.

Çalışmamızda söz konusu öyküde Rusya'daki toplumsal düzen ve bozuklukların *akıllı* ve *deli* kavramları üzerinden nasıl ortaya konulduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kayıtsızlık, Eylemsizlik, Rusya, ,Toplumsal Düzen.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Rus öykü türünün ustalarından Anton Pavloviç Çehov (1860-1904), Rus aristokrasinin çöküşüyle ortaya çıkan yeni koşullarda sıkışıp kalan aydın sınıfı eserlerinde konu edinmiş, söz konusu sınıfın bulunduğu ortama, topluma yabancılaşmasına ve manevi bağların yok olup gitmesine dair tepkilerini açıkça dillendirmiştir. Eserlerinde 19. yüzyılın son çeyreğindeki Rus yaşamını, insanını ve doğasını gözler önüne seren Çehov, sanatsal çizgisini zamanla mizahtan/ironiden sert toplumsal eleştirilere yöneltmiş, olgunluk döneminde daha ziyade toplumsal ve bireysel sorunlara dikkat çekmek istemiştir. Bu bağlamda olgunluk dönemi eserleri arasında yer alan *6 Numaralı Koğuş (Палата №6, 1892)* adlı öyküsünü sefaleti, yoksulluğu ve kürek mahkûmlarının içler acısı durumunu bizzat yakından gözlemlediği Sahalin Adası dönüşünde kaleme almış ve oradan edindiği izlenimleriyle yeni hayat görüşünü ortaya koymuştur.

6 Numaralı Koğuş, Rusya'nın sorunlarına duyarsız ve eylemsiz kalan ve onları yalnızca uzaktan izlemeyi tercih eden elit Rus aydınının “deliliğinin” bir simgesidir. Gittikçe duyarsızlaşan ve gündün güne çöken bir topluma ne hapisaneler ne de akıl hastaneleri yeterli olacaktır. 6 rakamı, grafik sembolizmde bir altıgen ve onun yarattığı altı köşeli yıldızla özdeşleştirilir, bu altı köşeli yıldız çeşitli düşünce farklılıkları, yaşam biçimleri ve zıtlıkları arasında bulunan denge noktalarını temsil eder (Ersoy 2007: 473).

Altıncı koğuşun yer aldığı hastanenin ek binasına girildiğinde bir köşede gelişigüzel atılmış hurdalar ve bir işe yaramayan eskimiş, çürümeye terk edilmiş eşyalar dikkat çeker ve tüm bunlar etrafa kötü, ağır bir koku yayar. Binanın başka bir bölümünde de lahana, yanmış fitil ve keskin bir amonyak kokusu etrafı sarar. Her yerde tahtakuruları cirit atar.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Altıncı koğuştta hayat tekdüzedir. Sabahları eski bir asker olan yaşlı bekçi Nikita'nın ana binadan getirdiği kalaylı maşrapada çay verilir; öğlen lahana çorbası ve lapa yenir, akşam ise tekrar öğle yemeğinden artakalan lapa yenir. İki ayda bir berber Semyon Lazariç dışında kimse uğramaz bu binaya. Hastalar her gün yalnızca Nikita'yı görürler. Altıncı koğuştta yere vidalalarla sabitlenmiş yataklarda lacivert renkli hastane sabahlıkları ve eski tarz başlıklarıyla beş akıl hastası yatmaktadır. Koğuşun sakinlerinden otuz üç yaşındaki İvan Dmitriç Gromov, soylu bir aileden gelir, eski bir icra memuru ve bölge sekreteri olarak çalışmıştır. Takip edilme hissinden muzdariptir, herhangi bir hışırtı ya da bir bağırış duyduğunda kendisini aradıklarını ve almaya geldiklerini sanır; yatağında büzülerek düşüncelere dalar her daim ya da sanki egzersiz yapıyormuş gibi bir köşeden diğerine yürür durur, oturduğu pek seyrek görülür. Devamlı telaşlı, endişeli ve gergin bir hali vardır. Aslında yüzündeki ince çizgilerden mantıklı ve zeki biri olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlara yakınlaşmak istese de asabî yapısı ve kuruntuları yüzünden kimseyle yakınlaşamaz. Kasabalılara daima küçümseyerek bakar, kabalıklarının, cahilliklerinin, uyuşuk hayatlarının kendisine aşağılık ve mide bulandırıcı geldiğini söyleyip durur. Her konuşmada sözü hep aynı yere getirir. Kasabada yaşamak onun için boğucu ve sıkıcıdır ve ona göre yüksek ideallerden yoksun olan Rus toplumu zorbalıkla, sefâhat ve ikiyüzlülükle çeşitlendirilmiş cansız, anlamsız bir hayat sürmektedir. İvan Gromov'a göre Rusya'nın okullara, dürüst yönetimi olan yerel gazetelere, tiyatroya, edebi toplantılara ve entelektüellerin birlik olmasına ihtiyacı vardır. İnsanları namuslular ve namussuzlar olmak üzere ikiye ayırır. Namuslular kıt kanaat geçinirken, namussuzların ise karnı tok, sırtı pektir. Kadınlardan ve aşktan tutkuyla, heyecanla söz eder, ancak hayatında bir kez bile aşık olmamıştır.

Çok okuyan Gromov, kasabalılara göre her şeyi bilir ve adeta yürüyen bir sözlük gibidir. Gerçekler ve mantığı takip edilme hissiyatının/korkusunun saçma ve akıl hastalığı ürünü olduğunu söylese bile içindeki huzursuzluk hiç azalmaz. Sonuçta akıl yürütmenin ne kadar faydasız olduğunu görerek kendini tamamen çaresizliğe ve korkuya kaptırır, zamanla inzivaya çekilir ve insanlardan kaçır olur. Bu arada görevini gittikçe daha itici bulur ve sonuçta işi de katlanılmaz bir hal alır. Bir şekilde arkasından iş çevirecekleri, cebine fark ettirmeden rüşvet koyacakları, resmi evrakta dikkatsizce hata yapacağı ya da başkasına ait parayı kaybedeceği korkusu taşır. Buna benzer endişelerle Gromov'un korkuları gittikçe şiddetlenir, devletin kurumlarına güvenmez ve topluma olan inancını yitirir. Bu bağlamda yozlaşmış bir toplumda insanın adım adım nasıl delirebileceği gösterilmeye çalışılır. Nitekim bir süre sonra hastaneye kaldırılır ve ilkin zührevi hastalar için ayrılmış koğuşa konulur. Ancak geceleri uyuyamaz, huysuzlanır ve diğer hastaları rahatsız ettiği gerekçesiyle Doktor Andrey Yefimîç'in emri üzerine altıncı koğuşa alınır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Hastanenin iki doktorundan biri olan Doktor Andrey Yefimic Ragin ise aslında gençliğinde papaz olmak istemiş, ancak babası buna karşı çıkmıştır. Kaba ve köylü görünüşü, sert bir yüzü, küçük gözleri ve kırmızı bir burnu vardır, boyu uzun, omuzları geniş, elleri ve ayakları kocamandır. Buna rağmen adımları ihtiyatlı ve çalımlıdır, sessizce yürür. Dış görünüşüne hiç önem vermeyen Doktor Ragin, kıyafetini üstünden kolay kolay çıkarmaz, örneğin; aynı redingotla hem hastaları kabul eder, hem öğle yemeği yer, hem de misafirlğe gider.

Yefimic kasabada göreve başladığında bu 'hayır kurumunun' vaziyeti içler acısı bir haldedir. Odalarda, koridorlarda ve hastane avlusunda kötü koku yüzünden nefes almak bile zordur. Hastane görevlileri, hastabakıcılar ve onların çocukları odalarda hastalarla birlikte uyurlar; insanı bezdiren hamam böceklerinden, tahtakurularından ve farelerden şikayet ederler; cerrahi bölümünde yılanık vakalarından geçilmez. Tüm hastanede yalnızca iki neşter bulunur, tek bir termometre bile yoktur, banyolarda patates depolanır. İdare amiri, başhemşire ve sağlık memuru ise hastaları adeta soyup soğana çevirmişlerdi. Andrey Yefimic'tan önceki doktorun da hastanenin ispiertosunu sattığı, hastabakıcılar ve hasta kadınlar arasında beğendiklerini haremine aldığı dedikodusu yapılyordu. Tüm bu düzensizlikler kasabada çok iyi bilinmesine, hatta ayyuka çıkmasına rağmen olup bitenler normal karşılanır, kısacası hastanede olanlar düzenin bir parçası olarak kabul edilip tepki gösterilmez.

Andrey Yefimic incelemeleri neticesinde bu hastanenin ahlaksız bir kurum olduğu, insan sağlığı için tehlike arz ettiği sonucuna varır. Bu noktada onun düşüncesine göre yapılacak en mantıklı şey hastaları salıvermek ve hastaneyi kapatmaktır. Ancak bu düşünce yalnızca zihinde yaşar, bunu yapmanın pek bir fayda sağlamayacağı ve bir takım şeylerin kendiliğinden yok olmasını beklemekten başka bir yol olmadığı düşüncesiyle birleşir ve eylemsizliğe dönüşür. Hastanede yirmi yıldır değişen hiçbir şey olmamıştır ve işler yirmi yıl önceki gibi hırsızlık, ağız dalaşı, dedikodu, adam kayırma ve şarlatanlık üzerine kuruludur. Nitekim Doktor Andrey Yefimic de görevi devraldıktan sonra- hastane görevlileri ve hastabakıcıların koğuşlarda gecelememelerini sağlamak ve alet dolu iki dolap getirtmek dışında- diğerleri gibi hastanede hüküm süren düzensizliğe karşı son derece kayıtsız kalır. Bekçi Nikita'nın altıncı koğuştaki parmaklıklar ardında hastaları nasıl dövdüğünü ve Yahudi hasta Moyseyka'nın her gün kasabada dolaşıp sadaka topladığını bilmesine rağmen hiçbir müdahalede bulunmaz. Kısacası her şeyin farkında olmasına rağmen yaşananlara karşı duyarsızca bir yaklaşım sergiler, hayatı olduğu gibi kabul eder ve insanlık dışı uygulamalara yine eylemsiz kalır.

Halk da gazeteler de son derece ilgisiz ve duyarsızdır, yazar bu durumu ironik bir yaklaşımla terk edilmiş bir yer olan Altıncı Koğuş'taki- Bastille Hapishanesi ile özdeşleştirerek- uygulamalar herkesçe bilinse -halkın ve gazetelerin- bu yerin paramparça edileceğini vurgular.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Yefimic, akla ve doğruluğa aşırı değer verir, ancak etrafında akılcı ve dürüst bir düzen kurabilmek için güçlü bir karakter ve inanca sahip değildir. Emir buyurmayı, yasak koymayı ve mecbur bırakmayı kesinlikle beceremez. Aslında ilk başlarda canla başla çalışırken, zaman içerisinde işin tekdüzeliği ve kimseye faydası dokunmadığı düşüncesiyle işinden sıkılmaya başlar. Her gün çok sayıda hasta kabul edilmesine rağmen ne kasabadaki ölüm oranında bir azalma olmakta, ne de hasta akını kesilmektedir. Tüm gün boyunca çok sayıdaki hastayla ciddi anlamda ilgilenmek mümkün değildir. Bir süre sonra da kan görmek istemediğinden ameliyat etmeyi bırakır, hastaları alelacele muayene edip evlerine gönderir, ya da birkaç hastadan sonra muayene işini sağlık memuru Sergey Sergeyeviç'e bırakır. Yapılanlar, aldatmaca ve kendini kandırmaktan başka bir şey değildir. Gerçi eskiden olduğu gibi akıl hastalarının kafasından su dökülmez, onlara deli gömleği giydirilmez, ama onlar için sırf gösteriş amaçlı balolar, gösteriler düzenlenir. Doktor Yefimic'e göre işin özü değişmediği sürece tüm bunlar birer saçmalaktan ibaret olmaya devam edecektir.

Felsefe yapıp durmakla meşgul Doktor Andrey Yefimic, herkes için olağan ve kaçınılmaz bir son olan ölüme niçin engel olunmaya çalışıldığını, fazladan yaşamın kime, ne faydası olduğunu ve acıları hafifletmenin gayesini sorgular durur; acılara çare olan ilaçlar varken insanı kusursuzluğa götüren, onu her türlü kötülükten koruyan ve ona mutluluk bahşeden dinin ve felsefenin neden bırakılmadığı sorularını sorar. Bir anlamda çaresizliğin ve eylemsizliğin felsefesini yaparak benliğini ayakta tutmaya çalışır ve yenilgisini rasyonelleştirmeye başlar. Dolayısıyla kabulleniş ve çaresizlik arasında sıkışıp kalan Yefimic, haklılığını ispat etmek istercesine şu bahaneye sığınır:

“Zararlı bir işe hizmet ediyorum ve aldattığım insanlar için aylık alıyorum. Namuslu değilim, ancak ben tek başıma bir hiçim, kaçınılmaz olan sosyal kötülüğün bir parçasıyım sadece. İlçedeki tüm memurlar da zararlı kişiler ve hepsi havadan para alıyorlar. Demek ki namuslu olmamanın suçlusu ben değilim, zaman. İki yüz yıl sonra doğsaydım bambaşka biri olabilirdim” (Чехов 1974: 272).

Etrafına daha çok duyarsızlaşan ve topluma yabancılaştığı ölçüde bencilleşen Doktor Yefimic'e göre kasaba son derece sıkıcıdır, ne tek kelime konuşulacak ne de sözü dinlenilecek biri vardır kasabada. Aslında şehirlerde akli bir durgunluk olmayıp bir devinim, değerli insanlar olmasına karşın, kasabaya bu tarz insanlar gönderilmediğini tek dostu olan posta müdürü Mihail Averyaniç'e şu sözlerle ifade eder ve bir yandan kendi sınıfına da serzenişte bulunur: *“Kasabamızda şöyle ilgi çekici, akıllıca şeylerden söz etmeyi bilen ve seven hiç kimsenin olmaması ne kadar da kötü... Aydın kesim bile bayağılıktan öteye geçemiyor; gelişme seviyeleri ... aşağı tabakadan üstün değil” (Чехов 1974: 21).* Çehov, eserinde Doktor Yefimic üzerinden Rus aydınına eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir.

Dönemin Rus toplumuna bakıldığında otokratik devlet yapısı, ilgisiz ve yabancılaştırılmış bir köylü tabakası ile kendilerini üstün ve toplumun çıkarlarından sorumlu gören küçük bir aydın kesim göze çarpmaktadır. Toplumsal değişimin dinamizm kaynağı olabilecek köylü kesimin insiyatiften yoksun ve kendi içine kapanık olması nedeniyle toplumsal sorunları taşımada zorlanan küçük aydın kesim kurtuluşu mekanik determinizmde arıyordu. Dolayısıyla romantik aydın kesim, toplumsal durumun vahimliği karşısında olayları siyah ve beyaz olarak değerlendirmiyordu (Soltan, 2001: 72-73). Narlı'ya göre, aslında toplumlarda yaşanan büyük çaplı dönüşümlerin ve travmalardan sonra bazı delilik türlerinin çoğaldığı tespit edilmiş ve bu dönemlerde genellikle entelektüel kesimde ortaya çıkan delilikler dikkat çekmiştir (Narlı 2013: 71).

Öte yandan neden hastanede tutulduğuna tam olarak bir anlam veremeyen, akıllılık ve deliliği sorgulayıp duran İvan Dmitriç, Doktor Yefimiç'e şöyle der:

"... Ancak siz de biliyorsunuz ki onlarca, hatta yüzlerce deli özgürce dışarıda dolaşıyor, çünkü cehaletiniz yüzünden onları sağlıklı olanlardan ayırt edemiyorsunuz. Neden ben ve bu zavallı insanlar dışarıda dolaşanların yerine burada günah keçisi gibi oturmak zorunda? Siz, sağlık memuru, idare amiri ve hastanenin tüm ayaktakımı, ahlaki bakımdan hepimizden ölçülemeyecek derecede aşağı konumdasınız. Neden burada oturan siz değilsiniz de biziz? Mantık bunun neresinde?" (Чехов 1974: 274).

Bu noktada İvan Dmitriç, Schopenhauer'in "delilerde akıl ya da anlama yetisi yok denemez. Konuşurlar, dinlerler, sık sık da doğru sonuçlar çıkarırlar. Aynı zamanda şimdide olanı genellikle doğru algılar, neden ile etki arasındaki bağı da anlarlar" sözlerini hatırlatır (Schopenhauer 2005:137).

Toplumsal hayatın içinde klasik çağdan önce de var olan delilik, sürekli dışlanmış ve sessizliğe mâhkum edilerek bir anlamda yok edilmiştir. Foucault, bu durumu "delilik üzerine geliştirilen rasyonel bilgi deliliği bastırma ve ona patolojik araz statüsü vererek elini kolunu bağlasa da kültürümüzde delilik olmadan akıl olamayacağı" biçiminde ifade eder (Kartal 2013: 48, 49). Descartes ise düşünen bir özne için deliliğin geçerli olamayacağını ileri sürer ve bize aklın kendini ifade ettiği sürece deliliğin olanaksız olduğunu söyler (Narlı 2013: 33).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Doktor Yefimic, İvan'ın eleştirel ve sorgulayıcı sözleri üzerine hapishane ve tımarhaneler var oldukça içinde birilerinin oturması gerektiğini, bunların gelecekte yok olacağı zamanların da geleceği ve şu anda ise beklemekten başka çıkar yol olmadığı söylemleriyle toplumsal adaletsizliği ve eşitsizliği fatalist bir yaklaşımla savunmaya ve Gromov'a şartları kabullendirmeye çalışır. Geçmişten gelen geleneğin bu dönemde de bozulmadığı görülmektedir. Zira 18. yüzyıl boyunca, deliliğin tedavisinde, onları deli olduklarına ikna etmek için değişik yöntemler, Foucault'nun deyişiyle aldatmacalar uygulanmıştır (Foucault, 2006: 707). Ancak yaşama tutkusunun sarmaladığı İvan Dmitriç'e göre yaşam, parmaklıklar ardında olmamalıdır. Andrey Yefimic için ise insanın huzuru ve memnuniyeti dışarıda değil, içindedir ve nitekim doktora göre sıradan bir insan iyiyi ya da kötüyü dışarıdan beklerken, düşünen insan ise kendinde bulur. Ancak İvan Dmitriç'i tatmin etmeyen bu stoacı öğreti Rusya'ya göre değildir. Bir fiçinin içinde yaşayan Diyojen örneğinden yola çıkarak Diyojen'in bir odaya, sıcak bir eve ihtiyacı olmadığı, ancak Rusya'da yaşamak zorunda kalsaydı Aralık'ta değil, Mayıs'ta bile bir oda isteyeceğine dair İvan'ın sözleri Diyojen'in aldırmaçlık veya kayıtsızlık etiğindeki "her türlü sorumluluk bireyi mutsuz eder, ne kadar az sorumluluk o kadar çok mutluluğa eşdeğerdir" anlayışına ironik tarzda bir yaklaşımdır.

Doktor Yefimic, stoacı felsefenin etkilerini taşıyan, Yunanca yazılmış 12 kitaplık *Ta eis Eauton (Kendime Düşünceler)* adlı eseriyle ünlü, Roma imparatorluğunun Altın Çağı'nın simgesi haline gelmiş olan Marcus Aurelius'un (121-180) sözlerinden yola çıkarak bir bilgin ya da düşünen, kafası çalışan birinin diğerlerinden acıyı küçümsemesiyle ayrıldığı düşüncesindedir (Чехов 1974: 278). İrade gücüyle düşünceler değiştirilebilecek ve bu suretle acı kaybolacaktır. Bilge kişi, gerçekliğin karşısında özgür ve etkilenmezdir, yazgının ona getirdiğine dingince katlanır ve sıradan insanların değer saydıkları şeyler, zenginlik, maddi zevkler, ün, saygınlık, sağlık, dahası yaşamın kendisi bile bilge için ilgisiz kalınacak şeylerdir. Ölümü küçümseme duygusunu en çok uyandıran; hazzın iyi, acının kötü olduğunu düşünenlerin bile onu küçümsemeleridir. Fiziksel dünyanın olduğu kadar genel olarak insanın, özel olarak da kendisinin önemsizliği, kabalığı ve gelip geçiciliği üzerinde düşünen ve bu dünya karşısında ilgisiz, ama bir başka dünyanın da varlığına inanmayan bir imparator olan Marcus, mutlu bir yaşam için az şey gerektiğini ve hepsinin de, içimizde, düşünme şeklimizde gizli olduğunu ileri sürmüştü (Aurelius 2012).

İvan Gromov'a göre ise bir canlı ne kadar basitse o kadar az duyarlıdır ve uyarılara karşı daha zayıf karşılık verir. Ne kadar gelişmişse, gerçekliğe karşı daha fazla duyarlıdır ve daha enerjik bir biçimde tepki verir. Acıyı küçümsemek, her daim memnun olmak ve hiçbir şeye şaşırılmamak ya da her türlü duyarlılığı yitirmek için sonuna kadar acıyla yoğrulmak gerekir. Bu bağlamda İvan'a göre hayatın sağladığı rahatlıklara kayıtsızlığı, acıyı ve ölümü küçümsemeyi vaaz eden stoacı öğretiyi iki bin yıl önce donmuş ve ileriye gidememiştir. Dolayısıyla bu öğretiyi ona göre geçersiz ve ehemmiyetsizdir.

Doktorun hakikatle tanışıklığının yalnızca teoriden ibaret olduğunu düşünen İvan, her şeyin beyhude oluşunu, hayatı, acıyı ve ölümü küçümsemeyi, hayatı derinlemesine anlama gayretini Rus tembellerine özgü bir felsefe olarak nitelendirir ve şöyle der:

“Bizi burada parmaklıklar ardında tutuyorlar, işkence ediyorlar, çürümeye terk ediyorlar... Size göre bu parmaklıklarla sıcak, rahat odanız arasında hiçbir fark yok. Hem hiç çalışma, hem vicdanın rahat olsun, hem kendini bilgin say...ne ala felsefe!... bu ne felsefe, ne düşünüş tarzı, ne de bakış açısı genişliğidir; aksine bu tembellik, acizlik ve uyku sersemliğidir... Acıyı küçümsersiniz, ama parmağınızı kapıya sıkıştırdığınız vakit avazınız çıktığı kadar bağırmaya başlarsınız!” (Чехов 1974: 281).

Doktor Andrey Yefimiç de destekler nitelikte tek “akıllı” hasta olan İvan’a şunları itiraf edecektir: *“...bizden bir şey olmaz. Güçsüz insanlarız biz. Vurdumduymazdım, neşeli ve sağlıklı bir şekilde mantık yürütebiliyordum. Manen güçsüz kalır kalmaz hayatın kaba bir sillesini yemem yetti. Sonrası bezginlik... Güçsüzüz biz, zavallı yaratıklarız. Siz de öylesiniz... Zekisiniz, cömertsiniz...Ancak hayata adımınızı atar atmaz yorgun ve hasta düşmüşsünüz. Güçsüzüz biz, güçsüz!” (Чехов 1974: 297).*

İvan, hiçbir vakit acı çekmemiş ve başkalarının acılarıyla beslenmiş olan doktorun hakikatle bir bağı olmadığını düşünür, oysa doğduğu günden beri hep acı çeken kendisini ise doktordan daha üstün ve daha yetkin görür. Gromov ve Ragin arasında yaşanan siyasi ve felsefi tartışmalar neticesinde Ragin hayata farklı bir gözle bakmaya başlar, ancak düşüncülerinin temelsizliğinin farkına vardığında onun için çok geçtir artık. Yefimiç’in Altıncı Koğuş’a yaptığı ziyaretler sıklaştıkça hastane çalışanları durumu garipseyip bir deliyle saatlerce sohbet eden doktorun da delirmeye başladığına dair kasabada dedikodu yayarlar.

Doktor Ragin, kendi durumunu soruşturmak üzere görevlendirilmiş bir komisyonun önünde kasabada gereksiz yapılara ve fazladan görevlere gereğinden fazla harcama yapıldığını, hastanenin bugünkü haliyle pek bir işe yaramadığını, kasaba sakinlerinin hayat enerjilerini ve akıllarını kağıt oyunlarıyla, dedikodularla kaybetmelerinin acınası bir hal olduğunu dillendirerek dönemin toplumsal meselelerine dikkat çeker, bu esnada aşağılandığının da farkına varır, ancak deli olmadığını söyleyebilecek iradeyi bulamaz kendinde.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Doktor Andrey Yefimiç, arkadaşı postane müdürü Mihail Averyaniç ile gittiği yolculuklarda gün boyu odasından dışarı çıkmaz, kanepenin üzerine uzanır ve yalnızca bira içmek için yerinden kalkar. Kasabaya geri döndüğünde ise bir bahaneyle hastaneye çağrılan Yefimiç deli olduğu gerekçesiyle kendisi bu sefer Altıncı Koğuş'a kapatılır. Toplum düzenine ayak uyduramayan, toplumdan farklı düşünen veya davranan kişilerin toplumdan tecrit edilmesi için öteden beri kapatma kurumlarına (tımahane, hastane, ıslahevi vb.) başvurulmaktadır. Tımahane öyle bir kapatma kurumudur ki, buradaki deli eninde sonunda kendisini deli olarak görmekten kurtulamaz (Foucault 2006: 708).

Koğuştan dışarı çıkmak isteyen Andrey Yefimiç'e bekçi Nikita'nın şiddet uygulamasıyla doktor gerçeklerle yüzleşir ve daha önceden hiç düşünmediği ve kafa yormadığı şu soruyu sorar kendine: Nasıl olur da yirmi yıldan fazla bir süredir koğuştakilerin çektiği acıları anlamamış, anlamak istememiştir? Öykünün belki de en çarpıcı sahnesi, altıncı Koğuş'a kapatılan Yefimiç'in yıllardır görmezden geldiği Nikita'nın acımasız yumruklarına hedef olduğunda dahi karşı koyamamış olmasıdır (Bayır 2017). Farkında olup değiştirmedeği, değiştirmek için bir çaba göstermediği şiddetin altında ezilmiş ve bu durum onu ölüme götürmüştür. Bir anlamda kendi varlıklarını hayatın içinde bir yere konumlandıramayan ve tanımlayamayan yalnız, başarısız kişiler, kendi içlerinde yaşadıkları yıkılışları, toplumsal düzlemin yüzeysel ve çıkarıcı ilişkilerini gördükleri halde onları düzeltemedikleri gibi daha derin uçurumların eşiğinde durur ya da oradan atarlar (Narlı 2013: 97).

Sonuç itibarıyla, ülkesindeki düzeni, adaletsizliği bir koğuş içine sıkıştırarak sembolize eden Çehov, çağdaşı Leskov'un sözleriyle 6 numaralı koğuşta minyatür olarak Rusya'nın genel düzeni ve karakterlerini betimlemiştir. Bunu yaparken deli ve deliliği tematik dizgede toplumsal eleştirilerine araç etmiştir. Tezat bir anlam yüklenilen öyküde bireysel aykırılığın ve toplumsal eleştirinin bir biçimi olarak *akıllı* ve *deli* kavramları harmanlanmış ve içten içe delilik sorgulanmıştır. Bu çerçevede eserdeki toplumsal meseleler, entelektüeller üzerinden felsefi bir düzlemde tartışmaya açılmış ve neticede yazar geçiş dönemi Rusya'sındaki değişimleri ve kopuşları düşünen ve tartışan entelektüeller üzerinden vermeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- SCHOPENHAUER, Arthur. (2005). *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*. (Çev. Levent Özşar.) İstanbul: BiblosYayınevi.
- ЧЕХОВ, А. (1974). *Рассказы, Повести, Пьесы*. Москва: Издательство художественная литература.
- SOLTAN, Elnur. (2001). Coğrafya, Tarih ve Rus Kimliği. *Avrasya Dosyası, Rusya Özel*, C. 6/ 4, 72-73.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- BAYIR, Ferhan. (2017). *Nihilizm Açmazında Aydınlar ve Çehov*.
İnternet: <https://www.aydinlik.com.tr/nihilizm-acmazinda-aydinlar-ve-cehov-ferhan-bayir-kose-yazilari-ekim-2017> adresinden 02.09.2018 tarihinde alınmıştır.
- AURELIUS, Marcus. (2012). *Düşünceler*. (Çev: Şadan Karadeniz). 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları.
İnternet: Web: www.altinicizdiklerim.com adresinden 01.04.2018 tarihinde alınmıştır.
- NARLI, Mehmet (2013). *Edebiyat ve Delilik, Türk Roman ve Öyküsünde Delikler ve Delilik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- FOUCAULT, Michel. (2006). *Deliliğin Tarihi*. (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay). 4. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- ERSOY, Necmettin. (2007). *Semboller ve Yorumları*. İstanbul: Dönence Yayınları.
- KARTAL, Ümit. (2013). Delilik ve Eser Yokluğu: Bir Sınır Deneyimi Olarak Delilik. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1/1, 45-54.

CENGİZ HAN'A KÜSEN BULUT ADLI ESERDE BİREYİN YERİ *THE PLACE OF INDIVIDUAL IN THE WHITE CLOUD OF GENGHIS KHAN*

AYLA KAŞOĞLU

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü
Öğretim Üyesi, aylakasoglu@gmail.com

ÖZET

Cengiz Han'a Küsen Bulut (1990), Aytmatov'un iç içe geçmiş iki hikâyeyi okuyucuyu ana temadan uzaklaştırmadan ustalıkla birleştirebilme becerisini gösterdiği eseridir. Eser, genel çerçeveden bakıldığında başlangıcı ve bitiş noktasıyla sarmal bir biçimde okuyucuyu başladığı noktaya getirir. Aynı şekilde iç hikâyenin dış hikâyeye olan yansımaları, okuyucunun iki farklı ancak ortak noktaları olan konular arasında düşünsel olarak geçiş yapmasına imkân sağlar. Roman, İkinci Dünya Savaşından sonra Stalin döneminde baskıcı rejimin insanlar üzerindeki uygulamalarından bir kesitle başlar ve sosyalist iktidarın din olgusuna olan bakış açısı ortaya konur. Ardından Cengiz Han dönemine geçiş yapılır. Bütün dünyaya egemen olmak için Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi, gölgesi olarak koymuş olduğu katı kuralların çiğnenmesine, en küçük bir disiplinsizliğe ve ihmalkârlığa izin vermeyen Cengiz Han'ın iktidar hırslılığının yanı sıra insan hayatını nasıl da hiçe saydığı vermiş olduğu buyruklar ile gözler önüne serilir. Bu noktada Cengiz Han'ın tüm dünyaya egemen olmak için çıktığı Batı Seferinde yasak aşk nedeniyle Yüzbaşı Erdene ve sevdiği kadın Togulan çocukları olduğu ve Cengiz Han'ın emrine karşı geldikleri için idam edilirler. İlk hikâyenin kahramanı olan Abutalip Kuttubayev ise *Cengiz Han'a Küsen Bulut*'ta sistemin sadık bir sorgu yargıçısı olan Tansıkbayev tarafından Stalin iktidarına karşı bir suç unsuru olarak ortaya konmaya çalışılır. Çok sevdiği karısı ve çocuklarından ayrı, işkence görmesine rağmen ne ile suçlandığını dahi bilmeyen Abutalip'in sonu da Yüzbaşı Erdene gibi sevgisi uğruna ölüm olur ve iki hikâye benzer bir şekilde son bulur.

Çalışmamızda Aytmatov'un *Cengiz Han'a Küsen Bulut* eseri özelinde tarihsel bir kişilik olan Cengiz Han ve Sovyet Rusya'nın diktatörü Stalin dönemindeki mutlak gücün toplum ve bireyler üzerindeki olumsuz etkileri ortak özellikler bağlamında ele alınıp irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Sosyalizm, İktidar, Otorite.

Türk dünyasının önemli yazarlarından biri olan ve eserleri pek çok dile çevrilen Cengiz Törekuloviç Aytmatov'un (1928-2008) *Cengiz Han'a Küsen Bulut* (*Çingiz Handın Ak Bulutu-1990*) adlı eserinin çerçeve öyküsünde Stalin Dönemi Rusya'sındaki baskıcı yönetim uygulamalarına dikkat çekilirken, çekirdek öyküde Cengiz Han'ın Batı seferi sırasında yaşanan bir olay *Sarı Özek Kurbanları*

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

başlığıyla metnin iç dokusunda yer almaktadır. Eserde güç-iktidar-otorite karşısında insanın-bireyin kaderine itaati, boyun eğmesi, tabi olması söz konusudur. Bu noktada Aytmatov'un daha küçük yaşlarda iken babasının siyasi güç ve iktidar tarafından tutuklanıp götürülmesi, eserlerinde birey üzerindeki baskıcı etkiyi net bir şekilde okuyucuya gösterebilmesinde etken olduğu düşünülebilir (Gariper 2014: 109). Totaliter iktidarın baskıcı uygulamaları sonucunda bireyin kendi olmaktan çıkıp adeta kendine bile yabancılaştığı gösterilir. Eserin ana kurgusu yatay boyutta karakterlerin bireysel hayatı, dikey boyutta ise tarihsel düzlemde zamanla değişmez olanın eş zamanlı anlamından teşekkül eder (Gariper 2014: 110).

Çekirdek öykü, Abutalip Kuttubayev'in yazıya geçirdiği *Mankurt Hikayesi* ve *Sarı Özek Kurbanları* adlı efsanedir. Öykü efsane olduğu içindir ki yer yer mitolojik ve tarihi öğelere başvurulur ve bu noktada insanlığın yazgısıyla birleştirilir. Kuttubayev, eskiden kaleme aldığı *Sarı Özek Kurbanları* efsanesinde anne ve babanın çektiği acıları ve onların yavrularına veda edişini hatırlar ve kendisi de yavrularından ayrılmaya mâhkum olduğu için durumuyla bir paralellik kurar. Varoluşunun en büyük amacını ve asıl nedenini çocuklarda görür. Ona göre doğa, ana babaya çocuklarını yetiştirme ve kendilerini onlar için feda etme duygusu ve vazifesini vermiştir. Halk arasında anlatılagelen folklorik malzemeyi derlediği için gizli servis tarafından tutuklanan ve milliyetçilik yapmakla suçlanıp hapishaneye atılan Abutalip Kuttubayev'in tutuklanıp sorgulanması ve intiharıyla, iki zalim diktatörün –Cengiz Han ve Stalin– kendi amaçları için bireyin hak ve özgürlüklerinden mahrum edilmesi ve tek tip insana dönüştürme çabaları yerilir. Her iki öyküde de iktidarın baskı uyguladığı insanların dramatik yaşamları ve ölümleri ortaya konulur. Sovyet çıkarlarının her şeyden önce geldiği sistemde rejim ve onun lideri karşısında kişinin hakları olamaz. Yapılan baskı ve işkenceler sonucunda Kuttubayev, kendini bir trenin altına atarak intihar eder. Karısı ve çocukları ise tıpkı Yüzbaşı Erdene ile sancak makasçısı ve nakışçısı Togulan'ın çocukları Kunan gibi, bozkırda kaderine terk edilir.

Abutalip Kuttubayev, kendisine işkence yapanları tanımadığı ve onlara en küçük bir kötülük yapmadığı halde insanın insana nasıl bu kadar acımasız olabildiğine, nefret edip işkence edebildiğine bir anlam veremez. Almanlar tarafından esir alınmış olmasının bedelini zaten geçmişte kamplarda uzun yıllar kalarak ödemiştir.

Kuttubayev'in derlediği efsaneye göre iktidarı elinde bulunduran Cengiz Han, gücünü maddi kuvvetten almakta, kaba kuvveti de üstün değer olarak görmektedir. Var olabilmenin anlamını ve şartını ancak bu kuvvetle elde edebilirdi, ancak bu kuvvetle herkese baş eğdirir, diz çöktürür, alçaltır ve bir toz haline getirebilirdi. Zira daha küçük yaşta iken ikisinden birini fazlalık olarak gördüğünden bir bahaneyle kardeşi Bekter'i öldüren Cengiz Han'ın hayat düsturu eserde şu sözlerle ifade edilir: “*Milletlere hükmetmek için sınırsız bir güç! Dünyanın bir tek efendisi olmalıydı, bu da ancak bütün ötekilere baş eğdiren, onlara egemenliğini kabul ettiren kişi olabilirdi*” (Aytmatov 2017: 39).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Cengiz Han'daki güç ve iktidar hırsı öylesine güçlüdür ki, ölümden sonra da dünyayı yönetmeye devam etme istemindedir. En büyük ve en sağlam kayalardan bir anıt diktirecek, buyruklarını o taşlara yazdıracaktır. Bu kaya anıtlar yeryüzünde dimdik durdukça dünya ona itaat edecek ve bu suretle bengitaşlar diktirip üzerine fikirlerini kazıttıkça ölümsüzlüğe kavuşmuş olacaktır.

Çocukluğunda bozkıra terk edilen, gençlik yıllarında karısı kaçırılan ve düşmanlarını yenerek Moğolların birliğini sağlayan Cengiz Han, Tanrı tarafından seçilmiş olduğuna inanır, gücünü ve iktidarının kaynağını Tanrı düşüncesine bağlar. Bu bağlamda kendini Gök Tanrı'nın oğlu olarak görür. Cebrail imgesiyle birleşen yabancı gezgin bir kahinin eski bir inanışa göre beyaz bir bulutun sürekli başının üzerinde dolaşacağını, bulutun onu terk etmediği sürece bahtının açık olacağını, bulutu yitirmesiyle birlikte kudretini de yitireceğini bildirmesi simgeseldir. İslam epistemolojisinde Hz. Muhammed'in başında bir bulutun dolaştığı inanışında da var olan bu simgesel motif, yeryüzünü egemenliği altına almak isteyen Cengiz Han tarafından ilkin pek bir ehemmiyet verilmezken zamanla yönlendirici bir niteliğe dönüşür. Güç istenci ve iktidar hırsı onu yönlendiren bir etkidir ve bu hırsı besleyen motive eden öge ise davul sesidir (Gariper 2014: 115). Davulların her sabah gürlemesi yalnızca uykudan uyandırmak için değil, sefere katılan herkesi uyarmak, onları kayıtsız şartsız itaat gerçeğiyle yüz yüze getirmek ve görevlerini yapmaları için harekete geçirmektir aynı zamanda da.

Batıya sefere çıkan Cengiz Han, ordusunun hareket kabiliyetini düşürebileceği varsayımıyla ordunun peşi sıra gelen kabilelerdeki kadınların sefer boyunca çocuk doğurmalarını yasaklar. Ancak yasak öncesi ilişkiye bağlı olarak Yüzbaşı Erdene ile eşi Togulan'ın çocukları dünyaya gelir. Sonunda Cengiz Han'a ulaşan bu haber, onun gençlik yıllarını, karısı Börte'nin baskın düzenleyen Merkitler tarafından kaçırılışını, Börte'yi kurtardıktan sonra Cuci'nin doğumunu ve onun kendisinin değil de karısını kaçırılanların çocuğu olabileceği düşüncesini aklına getirir ve iç dünyasında çalkantılar yaşamasına neden olur. Kararını geciktiren Cengiz Han, sonunda Yüzbaşı Erdene ile Togulan'ın cezalandırılmalarını emreder. Yasa gereği ikisi de bir devenin iki tarafına asılarak idam edilirler. Çocukları Kunan ise köle kadın Altın'a verilerek bozkırda kaderine terk edilir. Bu suretle Cengiz Han, yıllar önce kaçırılan karısı Börte'ye ve çocuğu Cuci'ye uygulayamadığı şiddeti, yani kendi ailesinin yerine başka bir aileyi kurban vererek gösterir (Gariper 2014: 115). İdam cezası, Han'ın yönetim tarzını kabul ettirmesinin yanı sıra Batının fethi için çıkılan seferde en küçük bir engelin çıkmayacağı, en küçük bir suçun bağışlanmayacağı ve hoşgörünün söz konusu olamayacağını göstermek içindir. En uzak sınırlara kadar tüm dünyayı zapt etme ve dünyanın gerçek hâkimi, efendisi olma arzusundaki, hayalindeki bozkırların hükümdarı Cengiz Han'a bu kararı aldırın hükmetme ve kudret tutkusu, en büyük ve en güçlü olma hastalığı idi (Gariper 2014: 118).

Öte yandan çerçeve öyküde gizli duruşmalarda sürdürülen bir davada güvenlik servislerinde çalışan ve burjuva milliyetçilerinin ortaya çıkarılmasında görev alanlara devlet tarafından büyük teşvik

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

ödülleri verilmiştir. Bu noktada terfi eden Kazak'ın şu sözleri dikkat çekicidir: “*İki ideoloji olmaz... burjuva ve öteki ideolojileri yeryüzünden silip süpürüyoruz. Düşman hangi deliğe saklanırsa saklansın, hangi kılığa girerse girsin, bizim pençemizden kurtulamaz. Her yerde, her zaman sınıf düşmanlarının maskelerini indirmek, ajanları ortaya çıkarmak, yoldaş Stalin'in bize öğrettiği gibi düşmanı ezmek, halk kitlelerinin gücünü, canlılığını artırmak...*” (Aytmatov 2017: 17).

Stalin dönemiyle ilgili olarak eserde, hakkında “şüpheli fikirler var” şeklinde en küçük bir ihbar yapılan kim olursa olsun, kendisi de yakınları da derhal baskı altına alındığına vurgu yapılır. Bu bakımdan herkes milliyetçilik, milli değerler, hatta ana dilleri aleyhinde atıp tutmak revaçtaydı. Bireyin çıkarlarını devletin çıkarlarından üstün tutmak, kolektif hiyerarşiyi değil, bireyciliği savunmak suçtu ve tüm bunlar sosyalizme karşı gelmekle eşdeğerti. Nitekim sosyalist ilkelere, sosyalist çıkarlara karşı gelenler en ağır cezaya çarptırılırdı. Bir tarladan bir başak buğday çalanın cezası çalışma kamplarında on yıl sürünmek iken ideolojik bir sabotajın cezası daha da ağırdı. İktidar, ideolojilerin ve onların savunucularının ve çıkarıcılarının elinde özneyi ezen, yok eden bir silaha dönüşmüştü İnsana kendi hayatının olması, kendi olma hakkı tanınmamış, onu edilgen bir nesneye, Foucaultcu anlamda “tebaa”ya dönüştürmüştü (Gariper 2014: 116). Bilindiği gibi Foucault, iktidarı ele alırken daha çok iktidarın birey üzerindeki etkisini ve bireyler arasındaki ilişkileri inceler. İktidar öznelere denetim altına alır ve yönlendirir, ancak yaşam içinde – etkinliklerde, eylemlerde – bir anlam bulabilir. Nitekim iktidar kendini var etmek için karşıtını yok etmek, yok edemezse kabul edilebilir ölçülere çekmek zorundadır (Çoban 2002: 542, 545). Foucault, iktidara karşı yürütülebilecek üç tip mücadeleden söz eder: “*Ya tahhakküm biçimlerine (etnik, toplumsal ve dinsel) karşı yürütülen mücadeleler, ya bireyleri ürettikleri ürünlerden ayıran sömürü biçimlerine karşı yürütülen mücadeleler ya da bireyi kendisine bağlayan ve bu şekilde diğerlerine tabi kılan duruma karşı yürütülen mücadeleler (tabi kılmaya karşı, öznellik ve boyun eğdirme biçimlerine karşı mücadeleler).*” Gerek Abutalip Kuttubayev'in gerekse yüzbaşı Erdene ile Togulan'ın mücadelesi bu üçüncü tip mücadele içinde değerlendirilebilir (Gariper, Küçükkoşkun 2014: 120). Bu bağlamda sorgu yargıcı Tansıkbayev, dönemle ilgili gerçeği Abutalip'e şu sözlerle açıkça dillendirir: “*... senin için de benim için de önemli olan Sovyet iktidarının, Sovyet çıkarlarının her şeyden önce gelmesidir. Anandan, babandan bile önde gelir. Çocuklardan bile daha önemli, daha değerlidir Sovyetlerin yüksek çıkarları*” (Aytmatov 2017: 101). Aslında Tansıkbayev, kendi içinde çelişen bir yaklaşım sergiler, pragmatik felsefeye bağlı olarak idealist felsefe argümanlarıyla kişiyi ve kişinin şahsında sistemi yüceltir. Dinin yok edildiği Sovyetlerde Kudret Tanrısı işlevi görür Stalin. Yeryüzünde var olan Tanrıdır, iktidarı elinde tutar, dünyaya hükmeder ve tüm dünyada komünizmi yücelten bir önder olur.

Totaliter rejimin bir mankurta dönüştürdüğü Tansıkbayev, Abutalip Kuttubayev'i sorgulayıp kendi istekleri ve çıkarları doğrultusunda konuşarak haklı çıkmayı planlar. Bu bağlamda

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Kuttubayev'in *Sarı Özek* efsanesindeki folklorik malzemeyi derlemesini siyasi bir ima, bir çağrışım olarak değerlendirir ve kendi ifadesiyle Kazakistan'ın ücra yerlerindeki halk arasında yıkıcı, ideolojik fikirleri yayma davasını o sıralarda devam eden Yugoslavya'nın bağımsızlık ve Sovyet güdümünden kurtulma hareketiyle birleştirerek Kuttubayev'in savaş sırasında partizanların yanında Almanlara karşı savaşmasıyla da bir bağlantı kurar ve neticede eski savaş tutsağı Abutalip'i İngiliz-Yugoslav gizli servisleriyle işbirliği yapmakla suçlayarak terfi almayı düşünür. Bu suçlamanın, Stalin'in Yugoslav Komünist Partisi ile olan anlaşmazlıkta doğrudan doğruya Tito'yu suçlamasıyla bir benzerlik gösterdiği düşünülebilir. Bu arada Tansıkbayev, yıllarca terfi alamamış, sıkıntılar içinde yaşamıştır. Olayların az, düşmana karşı kampanya başlatacak ihbarların kıt olduğu bir dönemde Abutalip Kuttubayev ile ilgili ihbarı kaçırmamaya, kendi menfaati için fırsata çevirmeye kararlıdır, davayı kendisine yarar sağlayacak bir kıvama ve inanılır bir suça dönüştürdüğü takdirde sistemin sadık bir savunucusu olarak ödülünü alacağına inanır. Çünkü eserde Kazak dilinde ataerkil-feodal düzeni amaçlayan ve bilimsel araştırma yapmak suçuyla kurşuna dizilen iki Kazakla birkaç milliyetçi burjuva Kazak gencinin yirmi beş yıl kürek cezasına çarptırılmalarını sağlayan ve bu gizli (!) faaliyeti ortaya çıkardığı için amirleri tarafından terfi ettirilen genç bir Kazak Mankurt subay, emsal olarak Tansıkbayev'in gözünün önünde durmaktadır. Cengiz Aytmatov, kendisiyle yapılan bir mülakatta *Mankurt* ile ilgili şunları aktarır:

"Halk ağzında dolaşan efsane benim anlattığım gibi bulunmaz. Ancak bu efsanenin prototipi Kazak halkında mevcuttur. Benim onları yüksek dereceye çıkarmam, felsefi anlamını derinleştirmem gerekirdi. Günümüzde mankurtlaşmayı iki şekilde değerlendirebiliriz: Birincisi, insanların iç benliğinden bir öteleşme-başkalaşma halini anlatır. Bunlar efendileri gibi olmaya çalışanlardır. Onlar gibi konuşur, şarkı söyler ve onlar gibi giyinir. İkincisi ise daha derin bir sorundur. Kişi, bilerek veya bilmeyerek efendilerine hizmet eder"(Durmaz 2007: 59).

Aytmatov, *Mankurt* terimine ilk defa kendi ulusunun destanı olan Manas Destanı'nda rastlar. Yazarın *Gün Olur Asra Bedel* eserinde yer alan *Mankurt* kelimesi yazarın 1940'lı yıllarda, Stalin rejimine karşı yürüttüğü mücadelenin simgesel bir sonuç bildirgesidir adeta. *Mankurt*, siyasal ve sosyal anlamda kişiliksiz/kimliksiz insan topluluklarının genel adıdır (Arslan 1998: 49). *Mankurt*, geçmişe ait hafızası tamamen silinmiş, efendisinin sözünü harfiyen yerine getiren insana denir. Topluların tarihini, geçmişini, şarkı, türkü, destan ve kendilerine olan güvenlerini yok ederek *Mankurt* yapılabilir (Durmaz 2007: 58).

Aytmatov'un eserinde de dava, yeni ideolojik düşmanları ortaya çıkarmalıdır. Zira düşmanlar olmazsa sosyalizm de düşünülemez, onlar olmayınca sosyalizm dağılır, çöker, kitlelerin bilincinde kuruyup gider. İşte bunun için her daim savaş verilecek, maskesi düşürülecek ve yok edilecek birileri

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

olmalıydı. Nitekim Kuttubayev, işlemediği bir suçu itiraf edip İngiliz-Yugoslav işbirliğini doğruladığı ve partizanlar arasında kendisi gibi olanların adlarını bildirdiği takdirde ünlü 58. maddenin b fıkrasına* göre yirmi beş yıla mâhkum olacak ve çalışma kampına gönderilecekti. Suçu kabul edip itiraf etmezse vatana ihanet, yabancıların gizli servisleriyle işbirliği yapmak ve yıkıcı fikirleri yaymaktan kurşuna dizilecekti. Bu noktada Tansıkbayev, Abutalip'e şu sözleri adeta dikte ettirmeye çalışır: “Yüzleşeceği kişilerden Popov, elebaşdır, kırk üç yılında İngiliz gizli servisine üye olmuştur, kamplara gönderilmeden önce Tito ile görüşmüş, vakti gelince harekete geçmek için önemli bir görev almıştır. Hamid adlı Tatar içinse onun Popov'un sağ kolu olduğudur” (Aytmatov 2017: 104-105).

Aslında Kuttubayev'in epiği, yazarın *Gün Olur Asra Bedel* romanının bir devamıydı ve bu roman içinde yer alacaktı. SSCB'de sansüre takıldığı ve bölümün basılmasına izin verilmediği için ancak on yıl sonra ayrı bir kitap olarak yayımlanabildi.

Cengiz Han ile Stalin'in özdeşleştirildiği kitapta yazara göre nice Mankurtlar yaratacak olan hükmetme duygusunun, Cengiz Han'da olması ile günümüzün efendileri arasında hiçbir fark yoktur. Toplumsal düzenlerin Tanrı katında ilahi bir adaleti aratmaması gerekir. Devletin çıkarlarından daha önemli ne olabilir ki? sorusunun sorgulanmasıyla yazarın da vurguladığı gibi totaliter rejimlerde “devlet bir sobadır ve yakıtı da insandır” anlayışının değişmediği sürece acı, üzüntü var olmaya devam edecektir (Durmaz 2007: 63).

Askeri zaferler uğruna doğa kanunlarını zorlayan Cengiz Han eserin sonunda başının üstünde dolaşan bulutun kaybolmasıyla gücünü, otoritesini kaybeder. Gök (Tanrı), Cengiz Han'a verdiği kutu yani siyasi hâkimiyet kudretini geri almış ve onu cezalandırmıştır. Zira Cengiz Han'ı bekleyen büyük bir görevin, yüce yazgının bir tacı gibi duran beyaz bulutun Yüzbaşı Erdene ile Togulan'ın çocukları Kunan'a geçmesi, baskıcı gücün ve iktidarın yok olduğu ve doğru olanın, hakkın, adaletin elbet bir gün tecelli edeceğinin bir simgesidir. Yüzbaşı Erdene ile Togulan'ın idamıyla bulutun Cengiz Han'dan kaybolması, onu terk etmesi ve Abutalip Kuttubayev'in baskı neticesinde intiharı seçmesiyle Tansıkbayev de terfi edemez, bir anlamda Abutalip intiharıyla kendisi üzerinden terfi edilmesine engel olur. Simgesel bir motif olan *bulutun* yok oluşuyla sevginin her şeyin üzerinde olmasına dair evrensel kimlik bir kez daha kendini gösterir: “... küçücük bir bulutun Büyük Han'ı terk etmesi aynı zamanda bireysel kıyametin kopuşunun da ilk işaretidir” (Ayvazoğlu 1992: 5-6). Cengiz Han'a küsen bu simgesel bulut, onun bozkırda yaşlı bir köle ile adeta ölüme terkettiği küçük Kunan'ı güneşin kavurucu sıcağından korumak için yeniden ortaya çıkar. Bu suretle Tanrının iyilerin/iyiliğin yanında

* Sözde halk düşmanı olanlara tutuklamaların dayanağı olarak 10, 15, 20, 25 yıllık hüküm süreleriyle 14 paragraftan oluşan 58. madde gösterilir. 58. madde, haydutluk ve rejime karşı işlenen suçları kapsayan maddelerle birleştirilerek ‘Devlete Karşı İşlenen Suçlar’ adıyla anılır. 58. maddeden sorgulamanın sebebi suçu ispatlama değil, insanların iradesini kırmaktır. (Kaşoğlu, Ayla. (2015). *Kamp Gerçeğinden Edebiyata: İlk Çember, İvan Denisoviç'in Bir Günü, Gulag Takımadaları*. V. Uluslar arası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi, 15-17 Ekim, Mersin Üniversitesi.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

olduğu mesajı verilmek istenir (Kolcu 2015: 300). Küçük Kunan'ın beslenmesi için yaşlı köle kadının memelerinden süt gelmesi romandaki ilahi kuvvetin bir göstergesidir.

Abutalip Kuttubayev'in intiharı, rejimin ötekileştirme politikasına karşı bir duruştur. Anlam alanları tükenen öznenin çıkış kapısı olmuştur ölüm. İnsanı evrende değil, evreni insanın içinde gören Cengiz Aytmatov, daha henüz dokuz yaşındayken halk düşmanı ilan edilip tutuklanan babasının yirmi yıl boyunca ölüp ölmediğini bilmeden yaşamış ve ancak 1957 yılında babasının akıbetini öğrenebilmiştir. Baba Töreku Aytmatov, karşı devrimci bir çalışma yapmakla suçlanmış, zorla ve baskıyla alınan ifadelerden başka hakkında hiçbir delil olmadığı halde tutuklanmış ve 5 Kasım 1938 tarihinde yirmi dakika süren bir mahkeme neticesinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Nitekim baba Töreku Aytmatov'un başından geçenler Abutalip Kuttubayev'i hatırlatır. Baba Töreku, halk düşmanı ilan edilip götürülmeden hemen önce eşi ve çocuklarını Kazan tren istasyonundan trene bindirir ve kendisi de tren uzaklaşınca kadar el sallar. Bu, Töreku'un eşini ve çocuklarını son görüşüdür. Aynı şekilde eserdeki Abutalip Kuttubayev de trenle bilinmeyen bir yere doğru yol alırken bir zamanlar karısı ve çocuklarıyla mutlu bir hayat sürdürdüğü yerlere onları son bir kez görebilme umuduyla bakar (Ayşe Yılmaz Balkan 2013: 2627). Ailesinin yanından hücre-kompartımana kapatılmış olarak geçme hissiyatı çok yaralar Abutalip'i. Bu kuvvet, eserdeki ifadeyle onu yakınlarının yanından gizlice bir hayvan gibi geçmeye mecbur bırakır, onun özgürlüğünü elinden alır, trenden atlayıp yakınlarına koşmasına, üzüntüler içinde kıvranan ailesine kavuşmasına engel olur.

Sonuç itibarıyla konusu 13. yüzyılın başlarında geçen mitik öğeler taşıyan çekirdek öykü ile 1953 yılının başlarında geçen çerçeve öykünün olayları arasında paralellikler söz konusudur. Cengiz Han gücünü ve iktidarını ilahi bir güçten alırken, Sovyet rejiminde güç ve iktidar kaynağını ideolojiden alır. Her ikisinde de güç ve iktidar insanlar üzerinde baskı kurup insanları mutsuzluğa, hatta ölüme sürüklemektedir Aytmatov, aynı zamanda doğanın ritmine ve kurallarına karşı konulamayacağını, aksi takdirde hem birey hem de toplum açısından felaketlere sürüklenileceği mesajını da verir ve ilahi adaletin varlığını hissettirir. Sovyetler Birliğinde gerçekten yaşanmış bir aşk vakasına dayanan bu romanda temel özgürlüklerin kısıtlandığı bir idare şeklinin uzun soluklu olamayacağı ve Tanrının buna izin vermeyeceği tezi savunulmaktadır. Her iki diktatör de -Cengiz Han ve Stalin- kişinin kendi olma hürriyetinin karşısında bir düzen kurmuşlar ve netice itibarıyla Cengiz Han beşeri, dünyevi ve ilahi kanunları hiçe sayarak insanı ve onun doğasını göz ardı etmiş ve kendi sonunu hazırlamış, Stalin de zulüm ve şiddet yöntemine dayanan rejimiyle aynı akıbete uğramıştır. Nitekim eserin her iki öyküsünün epigrafında yer alan; *bu yerlerde trenler doğudan batıya, batıdan doğuya gider gelir.. gider gelirdi...* sözü öykülerin yaşandığı mekân durumundaki coğrafyada yüzyıllardır süregelen benzer yazgıyı göstermesi açısından dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

- KOLCU, Ali İhsan. (2015). *Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- BALKAN, Ayşe Yılmaz. (2013). Hayattan Esere Cengiz Aytmatov. *Turkish Studies*, V. 8/9. Ankara, 2621-2628.
- ÇOBAN, Barış. (2002). Özne Ve İktidar İlişkisinin Sorgulanması Foucault'un İktidar Kuramı. *İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı.13. İstanbul Üniversitesi, 535-556.
- AYVAZOĞLU, Beşir (1992). *Turan Ülkesinin Büyük Yazarı Cengiz Aytmatov Anlatıyor. III*. Türkiye Gazetesi (14 Mayıs 1992).
- Gariper, Cafer- KÜÇÜKCOŞKUN, Yasemin. (2014). Aytmatov Anlatılarında Özne ve İktidar: Cengiz Han'a Küsen Bulut Örneği. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Yıl: 6, Sayı 11, 107-124.
- AYTMATOV, Cengiz. (2017). *Cengiz Han'a Küsen Bulut*. (Çev: Refik Özdek). 27. Basım. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ARSLAN, Fatih. (1998). *Aytmatov Estetiğinin Geçmişe Dönük Ütopik/ Postromantik Yüzü*. Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (8-10 Aralık 1998) – Ankara, 45-50.
- DURMAZ, Ramazan. (2007). Tanrı Dağları'nın Karlı Doruklarından Aral Gölüne Akan Irmak; Cengiz Aytmatov. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 24. Sayı 5, 55-63.

ALGILANAN YALNIZLIK İLE ALIŞVERİŞ MERKEZİNDE HAZCI TÜKETİM İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: KIRIKKALE İLİNDE BİR ARAŞTIRMA

DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM BOZACI

Kırıkkale Üniversitesi Keskin Meslek Yüksekokulu Kırşehir Yolu 3.Km. 71800

Keskin/KIRIKKALE, iborganizer@gmail.com

Özet

Algılanan yalnızlık, insan davranışlarını etkileyen bir özellik olarak, tüketici davranışlarına etkileri bakımından pazarlama alanındaki bilim adamlarının dikkatini çekmektedir. Ancak yerli pazarlama literatüründe yalnızlığın tüketiciye etkilerine ilişkin çalışmalara rastlanmamaktadır. Sosyal gereksinimleri olan bir varlık olarak bireyin algıladığı yalnızlık düzeyi ile alışveriş merkezinde hazcı tüketim arasındaki ilişki bu çalışmada incelenmektedir. Bu doğrultuda öncelikle yalnızlık, algılanan yalnızlık, algılanan yalnızlığın neden ve sonuçları ve tüketici davranışlarına etkileriyle ilişkili gerçekleştirilen başlıca çalışmalar incelenmektedir. Ardından algılanan yalnızlık ile A.V.M.'lerde hazcı tüketim ve başlıca tüketici tercihleri arasındaki ilişkiler, Kırıkkale ilinde gerçekleştirilen bir anket çalışmasıyla incelenmektedir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda, algılanan yalnızlığın; A.V.M.'lere yalnız gitme, hafta içi akşamları gitme, daha sık gitme ile ilişkili olduğu ve A.V.M.'lerde hazcı tüketimi olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Son olarak araştırmacı ve işletmelere öneriler geliştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Yalnızlık, Alışveriş Merkezi, Hazcı Tüketim

An Investigation on the Relationship between Perceived Loneliness and Hedonic Consumption in Shopping Malls: A Research in Kırıkkale

Abstract

Perceived loneliness attracts the attention of scientists in the marketing field in terms of its effects on consumer behavior as a feature that affects human behavior. However, studies on the effects of loneliness on consumer are not found in local marketing literature. The relationship between the level of perceived loneliness of individual as a creature with social need, and hedonic consumption in shopping malls is examined. In this respect, main studies about loneliness, perceived loneliness, causes and consequences of perceived loneliness and effects of perceived loneliness on consumer behaviors are examined. Then, the relationships among perceived loneliness and hedonic consumption and main consumer preferences in S.M. is investigated by a survey study in Kırıkkale province. As a result of the analysis of the obtained data, it is understood that perceived loneliness is correlated with going

alone, on weekday evenings and more frequently to S.M. and it negatively affects the hedonic consumption in S.M. Finally, suggestion for researchers and businesses are being developed.

Keywords: Perceived Loneliness, Shopping Mall, Hedonic Consumption

1. Giriş

Sosyal bir varlık olarak insan, sevgi ve arkadaş arayışı içinde olmakta ve bu arayıştan güdülere ve davranışları etkilenmektedir. Tüketiciler, yalnızlık sorununun çözümüne katkı sağlayan ürünleri ve işletmeleri tercih ederek olumsuz bununla ilgili duygularını azaltmaya çalışmaktadır. İşletmeler de sosyal ihtiyaçları karşılamaya katkı sağlamak üzere pek çok ürün (parfüm, diş macunu, sosyal ağlar vb.) üretmekte ve tanıtım çabalarında yalnızlık mesajlarını işlemektedir (Kassarjian, 1971: 410). Bu noktada yalnızlığın belirli ürünlerin tüketimini teşvik etmesinin yanında, tüketici tutum ve davranışlarını etkilemesi mümkün olduğundan, bu konuda araştırmalara ihtiyaç vardır. Yalnızlığın tüketici davranışlarındaki etkilerine yönelik gerçekleştirilen araştırmalar, yalnızlıkla başa çıkma ve bununla ilgili olumsuzları gidermede tüketim davranışlarından yararlanılmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

İşletmelerin farklı müşteri gruplarını anlamasının gerekliliğinin ekonomik gerekçelerin yanında etik bakımdan da tartışılması mümkündür. Çünkü işletme ve çalışanların çeşitli paydaşlara (işveren, üst, ast, müşteri vb.) yönelik sorumlulukları olduğu (Elibol, Gökdeniz ve Güngör, 2008) ve ahlaki ilkelere uygun hareket etmesi gerektiği kabul görmektedir (Yıldız, 2018). Bu noktada işletme ve çalışanların yalnız veya yalnızlık algısı yüksek olan müşterilerin beklentilerini anlaması ve ihtiyaçlarını karşılamasının ahlaki anlamda değer yaratması mümkündür.

2. Algılanan Yalnızlık, Nedenleri ve Sonuçları

Yalnızlık, bireyin diğerleriyle bağlantılı veya birlikte olmayla (arkadaşlık, yoldaşlık vb.) ilgili algıladığı eksiklik düzeyidir (Russell ve Diğ., 1984, Hole, 2011). Sosyal etkileşimlerinden memnuniyetsizlik (Russell, Peplau ve Cutrona, 1980), reddedilmişlik, tecrit edilmişlik gibi kavramlarla ifade edilen yalnızlık algısı, insanların psikolojik ve fizyolojik refahını etkileyen bir sorundur (Kipling, 2007).

Sosyal ihtiyaçlara sahip bir varlık olarak birey, diğerleriyle bağlar kurarak, geliştirerek ve devam ettirerek olumsuz bir durum olan yalnızlık duygusundan kaçınmaktadır. Sosyal izolasyon ise, yalnızlık ile aynı anlamda kullanılabilmesine karşın, sosyal bağların az olmasını ifade eder. Ancak sosyal bağları az olanların yalnız hissetmemesi mümkün olup, sosyal bağları geniş ve güçlü olanlar kendilerini yalnız hissedebilmektedir (Warburton ve Lui, 2007).

Yalnızlık duygusunun üstesinden gelmede ve bundan kaçınmada insanlar yeni ilişkiler kurmayı deneyebilmektedir (Masi ve Diğ., 2011). Ancak insanların içe dönüklük ve utangaçlığının yüksek

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

olması ve sosyal yeteneklerinin yetersizliği bu çözüm yollarının takip edilmesini zorlaştırmaktadır (Cacioppo ve Diğ., 2006). Bu noktada insanlara sorunlarını, fikirlerini, ortak duygu ve düşüncelerini paylaşmak için sanal ortamlar oluşturulmasına imkan veren internet (Kim, LaRose ve Peng, 2009) yalnızlık duygusuyla başa çıkmada verimli bir yol olarak tartışılmaktadır (Cotton, Anderson ve McCullough, 2013). Her ne kadar insanlar, sosyal ağlar, anlık mesajlaşma hizmetleri ve blog gibi ortamlarda ilgi alanları hakkında bilgi, fikir ve duygu alışverişi yapsa da, internetin kontrolsüz ve aşırı kullanımı yalnızlığın nedenlerinden biri olarak da tartışılmaktadır.

Yalnızlıkla ilgili gerçekleştirilen araştırmalar; kalıtsal özellikler (McGuire ve Clifford, 2000), kişilik (Cacioppo ve Hawkley, 2009), materyalizm (çift yönlü etkileşim, özellikle mal varlığını mutluluk ve başarı ölçütü olarak görenler) (Pieters, 2013), sosyo-psikolojik faktörler (sosyal ağ büyüklüğü, endişe, empati, sosyal algı becerisi vb.) (Kanai ve Diğ., 2012), iletişimlerin yüz yüze yerine online ortamda kurulması (Hu, 2007), müstehcen yayın izleme (Yoder, Virden ve Amin, 2005) gibi faktörleri yalnızlığın nedenleri arasında olduğunu göstermektedir. Sonuçları bakımından ise yalnızlık; depresyon, bağışıklık sisteminin zayıflaması gibi sağlık sorunlarının artması (Cacioppo, John ve Louise, 2010, Hodge ve Eccles, 2013, Pate, 2014), mutsuzluğun artması (McPherson, Smith-Lovin ve Brashears, 2006), sorunlu internet kullanımının artması (Serin, 2011; Davis, 2001, Odacı ve Kalkan, 2010), diğerlerinin olumsuz değerlendirmelerine daha fazla dikkat etme (Newall ve Diğ., 2009), sosyal bağlantıları onarmak için dayanışmacı davranışta bulunma (Maner ve Diğ., 2007) ve saldırganlık (Twenge ve Diğ., 2007) gibi durumlarla ilişkilidir.

Yalnızlığın, düşünce tarzıyla ilgili olduğunu ileri süren Goodwin ve Lockshin (1992) insanların içsel ve sabit (her zaman yalnızım, bu benim hatam), içsel ve değişken (deneyimini paylaşacak birini arıyorum), dışsal ve değişken (şu anda zamanı değil, ama olabilir), dışsal ve sabit (kötü şansın dolayı yalnızım, çok sorun değil) fikirlerle yalnızlık duygusunu yaşadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla seyahat eden bir müşterinin, “benimle ilgili bazı şeyler yanlış, seyahatimi paylaşacak arkadaşım hiçbir zaman olmayacak”, “dışarı çıkma ve benzer ilgileri olan birileriyle görülmeye ihtiyacım var”, “benim gibi daha fazla insanın olduğu bir şehre taşınmam gerek”, “tanıdığım herkes çok meşgul, kendim gideceğimi tahmin ediyorum” gibi yalnızlıkla ilgili düşüncelere sahip olabilmektedir (Goodwin ve Lockshin, 1992).

Yalnızlık, bireyin genel özelliği veya durumsal faktörlere bağlı olarak oluşan ruh hali olarak ölçülebilmektedir. İnsanda belirli ruh halinin oluşturulması yaklaşımı (Mood Induction Procedures) 1970’lerin sonlarından itibaren kullanılmaktadır. Bu doğrultuda; zihinsel duygu durumlarının serbestçe üretilmesi (belirli duyguyla ilgili durumları hayal etmenin istendiği, uyarıcı sunulmadığı), zihinsel duygu durumlarının yönlendirilerek üretilmesi (duygu uyaran materyallerin-cümle, müzik, film, hikaye-hastalığa yakalananın videosu gösterilir ve kendisini bu durumda hayal etmesi talimatlar

ile istenir), duygu uyaran materyalin sunulması (video vb.), ihtiyaçla ilgili duygusal durumun sunulması (ihtiyacın karşılanmadığı-karşılandığı bir durumun hatırlanması ve yazması istenir) ve duygularla ilgili fizyolojik durumların sunulması (belirli ilaçlar vb.) gibi türleri vardır (Gerrards-Hesse, Spies ve Hesse, 1994). Bu işlemlerden sonra bireylerin yalnızlıkla ilgili ifadelerle katılma düzeylerini belirleyen R-UCLA Yalnızlık Ölçeği gibi ölçüm araçlarından yararlanılır (DiTommaso ve Diğ., 2003). Bu çalışmada bireyin hayatında algıladığı genel yalnızlık algısı uygulama bölümünde araştırılmaktadır.

3. Algılanan Yalnızlığın Tüketici Davranışlarına Etkileri

Yalnızlığın tüketici tutum ve davranışlarını etkisi üzerine az sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmalar yalnızlığın; nostaljik ürünlere karşı daha olumlu tutum geliştirme, bağış örgütlerine (özellikle çocuklar gibi insanlara yardımcı olan örgütlere) daha fazla bağış yapma (Kim, 2017), azınlıklarca onaylanan ürünleri (örneğin Koka Kola yerine yerel marka) daha fazla tercih etme (Wang, Zhu ve Shiv, 2011), daha fazla özgün ürünleri seçme (Ying, Xu ve Wan, 2011), daha fazla sorunlu şekilde internet kullanma (Ozsaker ve Diğ., 2015), daha fazla içtepkisel satın alma (Sinha ve Wang, 2013), daha fazla materyalist olma ve varlıklarda mutluluk ve statü arama (Pieters, 2013), diet yapanların daha fazla yemek yemesi, diet yapmayanların daha az yemek yemesi (Rotenberg ve Flood, 1999), fiziksel çevreyi daha soğuk olarak değerlendirmeye bağlı olarak daha sıcak yiyecek ve içecekleri tercih etme (Zhong ve Leonardelli, 2008), seyahat hizmetlerinde online topluluklardan daha memnun olma ve seyahat önerilerini daha fazla dikkate alma (Lee ve Hyun, 2015), daha kolay TV alışverişi yapma ve parasosyal ilişki kurma (genellikle izleyici ile sunucu-ünlü arasında olan sözde samimi ilişki) ve bunlara bağlı olarak TV alışverişinden memnun olma (Lim ve Kim, 2011), tele pazarlamada aldatılmaya yatkın olma (Alves ve Wilson, 2008), alışveriş merkezinde farklı alışveriş güdülleri ve harcama düzeyine (yaşlılarda daha fazla) sahip olma (Kim, Kim ve Kang, 2003; Kim, Kang ve Kim, 2005) gibi sonuçlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada ise yalnızlık algısının alışveriş merkezinde hazcı (hedonik) tüketime etkisi incelenerek konuya farklı bir bakış açısı getirilmektedir.

4. Algılanan Yalnızlık ile Alışveriş Merkezinde Hazcı Tüketim İlişkisine Yönelik Kırıkkale İlinde Gerçekleştirilen Bir Araştırma

4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı algılanan yalnızlık ile alışveriş merkezinde hazcı tüketim arasındaki ilişkilerin belirlenmesidir. Bu doğrultuda Kırıkkale ilinde kolayda örnekleme yöntemiyle 344 kişiden anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Elde edilen veriler istatistiksel paket programı ile analiz edilmiş ve bulgular yorumlanmıştır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Araştırma değişkenlerinin ölçülmesinde, ilgili ölçüm araçlarından yararlanılmıştır. Bu bağlamda bireysel yalnızlık algılamalarını tespit etmek için Russell, Peplau ve Cutrona'nın (1980), Hays ve DiMattego'un (1987) ve Lim ve Kim'in (2011) çalışmalarından yararlanılmıştır. Hazcı tüketimi belirlemek için Babin, Darden ve Griffin'in (1994) çalışmasındaki ifadeler alışveriş merkezlerine yönelik uyarlanmıştır. Bunların yanında araştırmaya katılanlara demografik özellikleri, A.V.M.'ye gitme sıklığı, A.V.M.'ye kimlerle gidildiği, A.V.M.'ye gitme zamanı ve A.V.M.'de ortalama harcama miktarına ilişkin sorular yöneltilmiştir.

4.2. Katılımcıların Özellikleri

Araştırma kapsamında 344 kişiden veri toplanmıştır. Demografik sorulara yanıt veren katılımcıların dağılımı incelendiğinde; % 59,3'ü kadın, % 72'si 2000 TL ve altı aylık gelire sahip, % 67,2'si lise ve önlisans düzeyinde eğitim düzeyinde ve % 34,5'i işsizdir. Demografik veriler Tablo 1.'de özetlenmektedir:

Tablo 1. Demografik Özellikler

	Miktar	Yüzde	G. Yüzde		Miktar	Yüzde	G. Yüzde
Cinsiyet				Eğitim			
Kadın	204	59,3	59,3	İlkokul ve altı	26	7,6	7,6
Erkek	140	40,7	40,7	Ortaokul	51	14,8	14,8
Yanıtlayanlar/Toplam	344	100,0	100,0	Lise	129	37,5	37,5
Gelir				Önlisans	102	29,7	29,7
900 TL ve altı	99	28,8	30,7	Lisans ve üstü	36	10,5	10,5
901-2000 TL	133	38,7	41,3	Yanıtlayanlar/Toplam	344	100,0	100,0
2001-3500 TL	80	23,3	24,8	Meslek			
3501 TL ve üstü	10	2,9	3,1	Kamu/Memur	48	14,0	14,3
Yanıtlayanlar/Toplam	322	93,6	100,0	Kamu/İşçi	52	15,1	15,5
Yaş				Özel/İşçi	56	16,3	16,7
20 ve altı	60	17,4	17,4	İşletme Sahibi	29	8,4	8,6
21-28	97	28,2	28,2	Emekli	35	10,2	10,4
29-36	75	21,8	21,8	İşsiz	116	33,7	34,5
37-44	45	13,1	13,1	Yanıtlayanlar/Toplam	336	97,7	100,0
45 ve üstü	67	19,5	19,5				
Yanıtlayanlar/Toplam	344	100,0	100,0				

4.3. Güvenirlilik ve Faktör Analizleri

Araştırma değişkenlerinin güvenilirliğini tespit etmek için Cronbach Alfa katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre soru formunun genel alfa katsayısı 0,713 olarak tespit edilmiştir. A.V.M.'de hazcı tüketimi belirlemek üzere hazırlanan soru grubunun alfa katsayısı 0,754 ve algılanan yalnızlığı

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

belirlemek için hazırlanan soru grubunun alfa katsayısı 0,896 olarak tespit edilmiştir. Buna göre genel olarak anket formu ve araştırma değişkenlerinin güvenilirliği yeterlidir.

Araştırma soru formunda kullanılan maddelerin analiz edilebilir anlamlı başlıklar altında toplamak ve soru formunun yapı geçerliliğini belirlemek üzere gerçekleştirilen faktör analizine göre, veri setinin faktör analizine uygunluğunu gösteren KMO katsayısı 0,809 ve anlamlı bulunmuştur. Soru formundaki maddeler algılanan yalnızlık ve A.V.M.'de hazzı tüketim olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır.

Tablo 2. Faktör Analizi

	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans	Ortalama
1. Faktör: A.V.M.'de Hazzı Tüketim		4,940	35,283	35,283	3,11
Yaptığım diğer şeylerle karşılaştırdığımda, alışveriş merkezinde geçirdiğim zaman eğlencelidir	,874				
Yapabildiğim diğer şeylerle karşılaştırdığımda, A.V.M.'de harcadığım zaman gerçekten eğlencelidir	,844				
A.V.M. alışveriş seyahatlerim günlük hayattan kaçma hissi verir	,790				
A.V.M.'de satın aldığım ürünler yanında alışveriş seyahatinden de hoşlanırım	,784				
A.V.M. alışverişlerim gerçekten eğlenceli olur	,778				
A.V.M.'de alışveriş yaparken sorunlarımı unuturum	,761				
A.V.M.'ler eğlenceli zaman geçirmek için uygundur	,740				
Zorunlu olduğumdan değil, istediğimden dolayı A.V.M.'de alışverişe devam ederim	,647				
2. Faktör: Algılanan Yalnızlık		4,002	28,585	63,867	1,84
Kendimi unutulmuş hissedirim	,886				
Kendimi insanlardan soyutlanmış hissedirim	,848				
İnsanlar etrafımdadır, ancak benimle değildir	,845				
Açılabileceğim-sığınabileceğim kimse yoktur	,816				
İstediğim kadar arkadaşım yoktur	,764				
Sosyal olarak çekilmiş olmaktan mutsuzum	,714				

4.4. Farklılıkların İncelenmesi

Cinsiyete göre araştırma değişkenlerindeki farklılıklar incelendiğinde, A.V.M.'de hazcı tüketimin kadınlarda daha yüksek olduğu, algılanan yalnızlık bakımından ise anlamlı farklılığın olmadığı tespit edilmektedir.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Farklılıklar

Cinsiyet		Ortalama	Sig.
Algılanan Yalnızlık	Kadın	1,8587	0,643
	Erkek	1,8167	
A.V.M.'de Hazcı Tüketim	Kadın	3,3199	0,000
	Erkek	2,7929	

Gelire göre ise algılanan yalnızlığın 901-2000 TL gelir grubundaki katılımcılarda en yüksek olduğu ve bunun 2001 TL ve üzeri gelir grubundakilerden anlamlı düzeyde farklı olduğu tespit edilmektedir. A.V.M.'de hazcı tüketim bakımından ise gelire göre anlamlı farklılıklar rastlanmamıştır.

Tablo 4. Gelire Göre Farklılıklar

		Ortalama	Sig.
Algılanan Yalnızlık	900 TL ve altı	1,8855	0,026
	901-2000 TL	1,9674	
	2001 TL ve üstü	1,6481	
A.V.M.'de Hazcı Tüketim	900 TL ve altı	2,9457	0,122
	901-2000 TL	3,2190	
	2001 TL ve üstü	3,1486	

Eğitim düzeyine göre algılanan yalnızlığın en fazla lise mezunlarında olduğu en az ise ilkökul ve altı eğitim düzeyinde bulunanlarda olduğu görülmektedir. A.V.M.'de hazcı tüketimin ise en fazla önlisans eğitim grubundakilerde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Eğitim Düzeyine Göre Farklılıklar

		Miktar	Ortalama	Sig.
Algılanan Yalnızlık	İlkokul ve altı	26	1,6474	0,003
	Ortaokul	51	1,6176	
	Lise	129	2,0672	
	Önlisans	102	1,7827	
	Lisans ve üstü	36	1,6574	
A.V.M.'de Hazcı Tüketim	İlkokul ve altı	26	2,4519	0,000
	Ortaokul	51	2,6642	
	Lise	129	2,9971	
	Önlisans	102	3,5515	
	Lisans ve üstü	36	3,3264	

Meslek bakımından ise algılanan yalnızlığın en fazla özel sektör işçilerinde olduğu, en az kamu sektörü işçilerinde ve işletme sahiplerinde olduğu anlaşılmaktadır. A.V.M.'de hazcı tüketimin ise en

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

fazla kamu sektörü çalışanları ve işletme sahiplerinde olduğu ve en az emekli ve işsizlerde olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Mesleğe Göre Farklılıklar

		Miktar	Ortalama	Sig.
Algılanan Yalnızlık	Kamu Memur	48	1,5972	0,000
	Kamu İşçi	52	1,3974	
	Özel Sektör İşçi	56	2,5089	
	İşletme Sahibi	29	1,4713	
	Emekli	35	1,6714	
	İşsiz	116	1,9899	
A.V.M.'de Hazcı Tüketim	Kamu Memur	48	3,3073	0,000
	Kamu İşçi	52	3,4784	
	Özel Sektör İşçi	56	3,1696	
	İşletme Sahibi	29	3,3362	
	Emekli	35	2,5929	
	İşsiz	116	2,9364	

Yaş bakımından ise algılanan yalnızlığın en fazla 20 ve altı yaş grubunda, en az 45 ve üstü yaş grubunda olduğu görülmektedir. A.V.M.'de hazcı tüketimin ise en fazla 21-28 yaş aralığındaki katılımcılarda, en az 45 ve üstü yaş grubundaki katılımcılarda olduğu tespit edilmektedir.

Tablo 7. Yaşa Göre Farklılıklar

		Miktar	Ortalama	Sig.
Algılanan Yalnızlık	20 ve altı	60	1,9306	0,473
	21-28	97	1,9175	
	29-36	75	1,8022	
	37-44	45	1,8481	
	45 ve üstü	67	1,6915	
A.V.M.'de Hazcı Tüketim	20 ve altı	60	3,0396	0,000
	21-28	97	3,5142	
	29-36	75	3,4383	
	37-44	45	3,0444	
	45 ve üstü	67	2,2407	

Araştırma kapsamında A.V.M. tercihlerine bağlı olarak algılanan yalnızlık ortalamaları karşılaştırılmaktadır. A.V.M.'ye gitme sıklığına bağlı algılanan yalnızlık ortalamaları incelendiğinde, her gün ve haftada birkaç kez gidenlerin en yüksek algılanan yalnızlık ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum algılanan yalnızlığı yüksek olanların A.V.M.'ye daha sık gitme olasılıklarının yüksek olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

A.V.M.'ye kiminle gidildiğine bağlı olarak algılanan yalnızlık ortalamaları karşılaştırıldığında, yalnız gidenlerin algılanan yalnızlık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmektedir. Bu bulgu ise algılanan yalnızlık ile A.V.M.'de nesnel yalnızlık arasındaki ilişki olduğu hakkında fikir vermektedir.

A.V.M.'ye gitme zamanı bakımından ise hafta içi akşam gidenlerin algılanan yalnızlığının en yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Son olarak aylık ortalama harcaması en düşük olanların, en yüksek algılanan yalnızlık ortalamalarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla algılanan yalnızlığı yüksek olanların, A.V.M.'lere daha çok yalnız, hafta içi akşamları, her gün veya haftada birkaç defa gittikleri ve görece daha az harcama yaptıkları sonucuna varılmaktadır.

Tablo 8. A.V.M. Tercihlerine Göre Algılanan Yalnızlık

A.V.M.'ye Gitme Sıklığı	Algılanan Yalnızlık		Sig.
	Miktar	Ortalama	
Her gün	21	3,7143	0,000
Haftada birkaç	19	3,7434	
Haftada bir	19	3,0855	
Ayda birkaç	68	3,5368	
Ayda bir	119	3,1870	
Nadiren	88	2,3665	
A.V.M.'ye Kiminle Gidildiği			
Yalnız	31	2,9785	0,000
Bir tanıdık ile	153	1,7037	
Birden fazla tanıdık ile	145	1,7103	
A.V.M.'ye Ne Zaman Gidildiği			
Hafta sonu akşam	98	1,9150	0,000
Hafta sonu gündüz	102	1,8088	
Hafta içi akşam	67	2,1368	
Hafta içi gündüz	60	1,4861	
A.V.M.'de Aylık Ortalama Harcama			
0-100 TL	34	2,0000	0,039
101-200 TL	107	1,7118	
201-300 TL	84	1,9325	
301-400 TL	36	1,5648	
401 TL ve üstü	83	1,9719	

A.V.M.'de aylık ortalama harcamanın, A.V.M. tercihlerine bağlı olarak farklılaşma durumu da incelenmektedir. Buna göre hafta sonu akşam gidenlerin en yüksek ortalama harcamayı yaptığı görülmektedir. Ayrıca, her ne kadar birden fazla tanıdıkla gidenlerin ortalama harcaması belirgin şekilde yüksek olsa da, istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmektedir. Son olarak A.V.M.'ye haftada bir gidenlerin anlamlı düzeyde yüksek harcama ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 9. A.V.M. Tercihlerine Göre Aylık Ortalama Harcama

A.V.M.'ye Ne Zaman Gidildiği	Miktar	A.V.M.'de Aylık Ortalama Harcama	
Hafta sonu akşam	98	374,23 TL	0,000
Hafta sonu gündüz	102	294,07 TL	
Hafta içi akşam	67	294,03 TL	
Hafta içi gündüz	60	221,82 TL	
A.V.M.'ye Kiminle Gidildiği			
Yalnız	31	189,956 TL	0,074
Bir tanıdık ile	153	171,585 TL	
Birden fazla tanıdık ile	145	245,264 TL	
A.V.M.'ye Gitme Sıklığı			
Her gün	21	312,86 TL	0,000
Haftada birkaç	19	239,47 TL	
Haftada bir	19	621,05 TL	
Ayda birkaç	68	333,09 TL	
Ayda bir	119	305,54 TL	
Nadiren	88	252,84 TL	

4.5. Regresyon Analizi

A.V.M.'de hazcı tüketimi; yalnızlık, demografik özellikler ve A.V.M. tercih özelliklerinin açıklama düzeyini belirleme amacıyla regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre bu değişkenler A.V.M.'de hazcı tüketimi % 40 oranında açıklamaktadır. Yalnızlık ise A.V.M.'de hazcı tüketimi olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, yaş, cinsiyet, meslek, A.V.M.'ye gitme sıklığı, A.V.M.'ye gitme zamanı ve aylık ortalama harcama değişkenleri A.V.M.'de hazcı tüketimi etkilemektedir. Diğer taraftan A.V.M.'ye kiminle gidildiği ve eğitim düzeyinin A.V.M.'de hazcı tüketimi etkilemediği anlaşılmaktadır.

Tablo 10. Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: A.V.M.'de Hazcı Tüketim	St. Beta Katsayısı	T	sig.
Yalnızlık	-0,180	-3,550	0,000
Yaş	-0,193	-2,731	0,007
Cinsiyet	-0,168	-3,019	0,003
Gelir	0,108	1,674	0,095
Eğitim	0,062	0,843	0,400
Meslek	-0,204	-3,253	0,001
A.V.M.'ye kiminle gidildiği	-0,051	-0,981	0,328
A.V.M.'ye gitme sıklığı	-0,324	-6,463	0,000
A.V.M.'de aylık ortalama harcama	-0,126	-2,438	0,015
A.V.M.'ye hangi zamanlarda gidildiği	0,201	4,041	0,000
F	18,471	Sig. 0,000	
R	0,634		
R ²	0,402		

5. Sonuç

Araştırmada algılanan yalnızlığın artmasına bağlı olarak, A.V.M.'ye yalnız gitme, hafta içi akşamları gitme, her gün veya haftada birkaç defa gitme durumun arttığı ve aylık ortalama harcamanın azaldığı görülmektedir. Bu sonuçlar yalnızlık algısı yüksek olanların her ne kadar A.V.M.'lere gitme sıklıkları yüksek olsa da, yalnız gittikleri ve daha az harcama yaptıkları göz önünde bulundurulduğunda, yalnızlık sorununu diğerleriyle iletişim kurarak veya alışveriş yaparak azaltmak yerine, vakitlerini geçirmek amacıyla A.V.M.'lere gittiklerinin düşünülmesine neden olmaktadır.

Ayrıca araştırmada algılanan yalnızlığın A.V.M.'lerde hazcı tüketimi olumsuz etkilediği sonucuna varılmaktadır. Bu sonuç ise, algılanan yalnızlığın artmasının A.V.M.'lerde alışveriş aracılığıyla eğlenme, hoşlanma veya rahatlamayı olumsuz etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla A.V.M.'lere daha çok yalnız giden ve yalnızlık algısı yüksek olanların, bu alışveriş ortamında hazcı faydalar elde edemediği anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, sosyalleşme, eğlenme ve hoş vakit geçirme gibi ihtiyaçları karşılayan alışveriş merkezlerinin, yalnızlık algısı yüksek olan müşterilerin de hazcı faydalar elde etmesi için çaba göstermesi gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda; yalnızların tercihlerinin anlaşılması, tercihlerine uygun seçeneklerin sunulması (kalabalık olmayan bir bölgede yalnızların rahatsız olmadan rahatlayıp eğlenebilecekleri oturma yeri vb.), çalışanların yalnız olan müşterilere kaliteli hizmet sunması için teşvik edilmesi, yalnızlığın reklam gibi iletişim çabalarında olumlu şekilde anlatılması (müzik dinlerken, içecek içerken, kitap okurken veya dolaşırken eğlenme, rahatlama, dinlenme vb.) mümkündür.

Algılanan yalnızlığın tüketiciyi etkileyen bir değişken olabileceği ve tüketici tutum ve davranışlarının yalnızlığa bağlı olarak farklılaşabileceği fikri bu araştırma ile desteklenmektedir. Algılanan yalnızlığın müşterinin satış elemanı veya hizmet personelinin iletişim beklentileri, marka bilinci ve satın alma tarzları gibi değişkenlere etkilerinin incelenmesi, algılanan yalnızlığın farklı tüketici tutum ve davranışları bakımından rolünün anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

Alves, L. M., ve Wilson, S. R., (2008). The effects of loneliness on telemarketing fraud vulnerability among older adults, *Journal of elder abuse & neglect*, 20(1), 63-85.

Babin, B.J., Darden, W.R., ve Griffin, M., (1994). Work and/or fun: measuring hedonic and utilitarian shopping value, *Journal of Consumer Research*, 20(4), 644-656.

Cacioppo, J. T., Louise C. H., Erns, J.M., Burleson, M., Berntson, G.G., Nouriani, B., ve Spiegel, D., (2006). Loneliness within A Nomological Net: An Evolutionary Perspective, *Journal of Research in Personality*, 40 (Aralık), 1054-85.

Cacioppo, J.T., Hawkley, L. C. ve Thisted, R. A., (2010). Perceived Social Isolation Makes Me Sad: 5-Year Cross-Lagged Analyses of Loneliness and Depressive Symptomatology in the Chicago Health, Aging, and Social Relations Study, *Psychology and Aging*, 25, 453-63.

Cacioppo, J.T., ve Hawkley, L.C., (2009). Perceived social isolation and cognition, *Trends in Cognitive Sciences*, 13, 447-454.

Cotton, S. R., Anderson, W. A., ve McCullough, B. M., (2013). Impact of internet use on loneliness and contact with others among older adults: cross-sectional analysis, *Journal of Medical Internet Research*, 15(2), 1-13.

Davis, R.A., (2001). A cognitive-behavioral model of pathological Internet use, *Computers in Human Behavior*, 17(2), 187-195.

DiTommaso, E., Brannen-McNulty, C., Rossb, L., ve Burgessa, M., (2003). Attachment styles, social skills and loneliness in young adults, *Personality and Individual Differences*, 35(2), 303-312.

Elibol, H., Gökdeniz, İ., ve Güngör, T., (2008). Treatment Incompatible with Human Dignity: An Application of Private Sector, *International Research Journal of Finance and Economics*, 18, 96-107.

Gerrards-Hesse, A., Spies, K., ve Hesse, F.W., (1994). Experimental inductions of emotional states and their effectives: A review, *British Journal of Psychology*, 85, 55-78.

Goodwin, C. ve Lockshin, L., (1992). The Solo Consumer: Unique Opportunity for the Service Marketer, *Journal of Services Marketing*, 6(3), 27-36.

Hays, R. D., ve DiMatteo, M. R., (1987). A short-form measure of loneliness, *Journal of Personality Assessment*, 51, 69-81

Hodge, S., ve Eccles, F., (2013). Loneliness, Social Isolation and Sight Loss. A literature review conducted for Thomas Pocklington Trust, Lancaster: Lancaster University.

Hole, K., (2011). Loneliness compendium: Examples from research and practice, JRF programme paper: Neighbourhood Approaches to Loneliness, 5.

Hu, M., (2007). Social use of the Internet and loneliness, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, The Ohio State University, Ohio).

Kanai, R., Bahrami, B., Duchaine, B., Janik, A., Banissy, M. J., ve Rees, G., (2012). Brain structure links loneliness to social perception, *Current Biology*, 22(20), 1975-1979.

Kassarjian, H. H., (1971). Personality and consumer behavior: A review, *Journal of marketing Research*, 409-418.

Kim, J., (2017). Lonely Consumers: When, How, and Why Does Loneliness Influence Consumer Behavior?. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Virginia Tech, Blacksburg).

Kim, J., LaRose, R., ve Peng, W., (2009). "Loneliness as the cause and the effect of problematic internet use: the relationship between internet use and psychological well-being", *CyberPsychology & Behavior*, 12(4), 451-455.

Kim, Y. K., Kang, J., ve Kim, M., (2005). The relationships among family and social interaction, loneliness, mall shopping motivation, and mall spending of older consumers, *Psychology & Marketing*, 22(12), 995-1015.

Kim, Y. K., Kim, E. Y., ve Kang, J., (2003). Teens' mall shopping motivations: Functions of loneliness and media usage, *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 32(2), 140-167.

Lee, K. H., ve Hyun, S. S., (2015). A model of behavioral intentions to follow online travel advice based on social and emotional loneliness scales in the context of online travel communities: The moderating role of emotional expressivity, *Tourism Management*, 48, 426-438.

Lim, C. M., ve Kim, Y. K., (2011). Older consumers' TV home shopping: Loneliness, parasocial interaction, and perceived convenience, *Psychology & Marketing*, 28(8), 763-780.

Maner, Jon. K., DeWall, N. C., Baumeister, R. F. ve Schaller, M., (2007). Does Social Exclusion Motivate Interpersonal Reconnection? Resolving the "Porcupine Problem", *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 42-55.

Masi, C. M., His-Yuan C., Louise C. H. ve Cacioppo, J.T., (2011). A Meta Analysis of Interventions to Reduce Loneliness, *Personality and Social Psychology Review*, 15, 219-66.

McGuire, S., ve Clifford, J., (2000). Genetic and environmental contributions to loneliness in children, *Psychological Science*, 11(6), 487-491.

McPherson, M., Smith-Lovin, L., ve Brashears, M.E., (2006), Social isolation in America: changes in core discussion networks over two decades, *American Sociological Review*, 71, 353-375.

Newall, N. E., Chipperfield, J. G., Clifton, R. A., Perry, R. P., Swift, A. U., ve Ruthig, J. C., (2009). Causal beliefs, social participation, and loneliness among older adults: A longitudinal study, *Journal of Social and Personal Relationships*, 26(2-3), 273-290.

Odaci H., ve Kalkan, M., (2010). Problematic Internet use, loneliness and dating anxiety among young adult university students, *Computers and Education*, 55(3), 1091-1097.

Ozsaker, M., Muslu, G. K., Kahraman, A., Beytut, D., Yardimci, F., ve Basbakkal, Z., (2015). A study on the effects of loneliness, depression and perceived social support on problematic internet use among university students, *The Anthropologist*, 19(2), 533-542.

Pate, A., (2014). Social isolation: Its impact on the mental health and wellbeing of older Victorians, *COTA Victoria Working Paper*, Melbourne. 1-25.

Pieters, R., (2013). Bidirectional dynamics of materialism and loneliness: Not just a vicious cycle, *Journal of Consumer Research*, 40(4), 615-631.

Rotenberg, K.J. ve Flood, D., (1999). Loneliness, dysphoria, dietary restraint, and eating behavior, *The International Journal of Eating Disorders*, 25(11), 55-64.

Russell, D., Cutrona, C. E., Rose, J., ve Yurko, K., (1984). "Social and emotional loneliness: an examination of Weiss's typology of loneliness", *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(6), 1313-1321.

Russell, D., Peplau L.A., Cutrona, C.E., (1980). The Revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and Discriminant Validity Evidence, *Journal of Personality and Social Psychology*, 39 (Kasım), 472-80.

Serin N.B., (2011). An examination of predictor variables for problematic Internet use, *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10(3), 54-62.

Sinha, J., ve Wang, J., (2013). How time horizon perceptions and relationship deficits affect impulsive consumption, *Journal of Marketing Research*, 50(5), 590-605.

Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Dwall, N. C., Ciarocco, N.J. ve Bartels, M.J., (2007). Social Exclusion Decreases Prosocial Behavior, *Journal of Personality and Social Psychology*, 92 (Ocak), 55-66.

Wang, J., Zhu, R., ve Shiv, B., (2011). The lonely consumer: Loner or conformer?, *Journal of Consumer Research*, 38(6), 1116-1128.

Warburton, J. ve Lui, C.W., (2007). Social isolation and loneliness in older people: A literature review, *Australasian Center on Ageing, Faculty of Humanities and Social Sciences*, 19.

Williams, K. D. (2007), "Ostracism" *Annual Review of Psychology*, 58, 425-52.

Yıldız, A., (2018), *Temelleri ve Uygulamalarıyla İş Ahlakı (Hukuk ve Ahlak Arasındaki İlişki)*, İstanbul: İGİAD Yayınları, Limit Ofset (ed. Nihat Erdoğan, Ömer Torlak, Kübra Bilgin Tiryaki), ss. 356-377.

Ying D., Xu, J., ve Wan, E.W., (2011). Coping With My Loneliness: the Effects of Social Exclusion on Consumer Choice of Unique Products, *ACR Advances in Consumer Research Volume*, 39, 461-462.

Yoder, V. C., Virden III, T.B., ve Amin K., (2005). Internet pornography and loneliness: An association?, *Sexual addiction & compulsivity*, 12(1), 19-44.

Zhong, C.B., ve Leonardelli, G.J., (2008). Cold and lonely: Does social exclusion literally feel cold?, *Psychological Sciences*, 19, 838-42.

İNTERNET ÜZERİNDEN SATIN ALMALARLA İLGİLİ TÜKETİCİNİN SOSYAL MEDYA'DA ÖZEL ŞİKAYETTE BULUNMA EĞİLİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: KIRIKKALE İLİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN BİR ARAŞTIRMA

DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM BOZACI

Kırıkkale Üniversitesi Keskin Meslek Yüksekokulu Kırşehir Yolu 3.Km. 71800
Keskin/KIRIKKALE, iborganizer@gmail.com

ÖZET

Günümüzün önemli iletişim araçlarından biri haline gelen sosyal medya, tüketiciler ile işletmeler arasındaki iletişimlerde kullanılabilmektedir. Tüketiciler, sosyal medyayı şikayetlerini diğer tüketicilere iletmek amacıyla da kullanmaktadır. Bu çalışmada, müşterinin internet üzerinden gerçekleştirdikleri satın almalarında karşılaştıkları sorunlar neticesinde, kendi sosyal ağlarında şikayette bulunma (özel şikayet) eğilimini etkileyen faktörler incelenmektedir. Bu doğrultuda Kırıkkale ilinde kolayda örnekleme yöntemiyle 338 sosyal medya kullanıcı olan ve son 6 ay içerisinde internet satın almalarında sorun yaşayan müşteriden veri toplanmakta ve elde edilen veriler analiz edilmektedir. Araştırma sonuçlarına göre hatadan kaynaklı müşteri kını ve hatanın normalliğine yönelik atıfların sosyal medyada özel şikayette bulunma eğilimini pozitif yönde, hatanın kendine ait olduğuna yönelik atıflar ve diğerleri tarafından olumsuz değerlendirilme korkusunun negatif yönde etkilediği tespit edilmektedir. Ayrıca bu eğilimin, cinsiyet, gelir, yaş ve meslekten de etkilendiği anlaşılmaktadır. Müşterinin şikayetini işletmeye iletmek yerine, kendi sosyal ağında paylaşmasının neden olabileceği zararlar göz önünde bulundurulduğunda araştırma sonuçlarının internet üzerinden satış yapan işletmeler için yararlı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müşteri şikayeti, özel şikayetler, sosyal medyada müşteri şikayeti

Factors Affecting Consumers Tendency to Make Private Complaint in Social Media about Purchasings on Internet: A Research Conducted in Kırıkkale

ABSTRACT

Social media, which has become one of the important communication tools of today, can also be used for communication between consumers and businesses. Consumers also use social media to communicate their complaints to other consumers. In this study, the factors affecting the tendency of making on their social Networks (private complaints) are examined as a result of the problems they encounter while purchasing via the internet. In this direction, initial data gathered from 338 social

media users, who faced a problem through internet purchases over the last 6 months with convenience sampling method, and the collect data are analyzed. According to the results of the research, it is determined that customer hatred and normality references toward encountered fault positively affect the private complaining tendency. And self references toward the fault and fear of negatively being evaluated by others affect negatively the tendency. It is also understood that this tendency is influenced by gender, age, income and occupation. It is expected that the results of the research will be useful for firms selling on the internet, given the damages that may be caused by the customer's sharing in their social network rather than communication the complaint to firm.

Keywords: Customer complaint, private complaints, customer complaint in social media

1. Giriş

Sosyal medya, toplumsal ve ticari iletişimleri daha stratejik, iki yönlü ve etkileşimli hale getirmektedir (Himmelboim vd., 2014). Bu sayede tüketiciler, bilginin pasif alıcısı olmaktan aktif oluşturucusu ve paylaşıcısı konumuna gelmektedir. Sosyal medyada insanlar, kendi oluşturduğu video, resim, hikaye veya yorum gibi içerikleri paylaşmaktadır. Müşteriler de sosyal medyada tüketimlerle ilgili bilgileri araştırmakta ve paylaşmakta (Rrainor vd., 2011; Chu ve Kim, 2011), ürünler hakkında yapılan yorum ve önerilere dikkatini vermektedir (Ennaji ve diğ., 2016). Gençler başta olmak üzere müşterilerin, ürün satın almadan önce arama motorlarını kullanması, forumlarda yapılan yorumlara dikkatini vermesi ve ilgi alanlarındaki web sitelerini takip etmesi, müşterilerle ilişkileri yönetiminde sosyal medyanın kullanılması gerektiği fikrinin tartışılmasına neden olmaktadır (Yücel, 2013).

Müşteriler sosyal medyayı satın alma süreçlerinde giderek daha fazla kullanırken, işletmeler sosyal medyadan yeterince yararlanamamaktadır. Bu durum maliyet, zaman, bilgi eksikliği, başarıya katkısı hakkında gösterge eksikliği ve satışta kontrolü kaybetme algısı gibi nedenlerle ilişkilidir (Gupta vd., 2011). Ancak sosyal medyaya işletmeler kaçınılmaz olarak ilgi göstermekte; sosyal medya marka sayfaları oluşturarak müşterilerin buralardaki paylaşımları beğenmesini, yorum yapmasını ve paylaşımında bulunmasını sağlamaya çalışmaktadır. Böylece geleneksel yöntemlere göre verimli ve etkili şekilde müşteri etkileşimleri kurulmakta ve müşteri geribildirimleri elde edilebilmektedir. Ayrıca işletmeler, sosyal medya sitelerini marka farkındalığı oluşturma, müşteri sadakatini ve satışları artırma gibi amaçlar için kullanmaktadır (Castronovo ve Huang, 2012). Örneğin spor takımları Pinterest'i taraftar grubu deneyimi oluşturma, tutundurma ve bilgi paylaşma gibi amaçlarla kullanabilmektedir (Conlin vd., 2014; Hambrick ve Kang, 2014). Tüm bunların yanında sosyal medyanın, işletme ile ve bireysel sosyal ağlarda satın almalarından kaynaklı sorunlarla ilgili iletişim için kullanması da mümkündür. Kısaca sosyal medyanın sosyal ve ticari amaçlarla kullanımının artması, online şikayetlerin farklı türlerinin ele alınmasının önemini artırmaktadır.

2. Sosyal Medyanın Müşteri İlişkilerinde Kullanılması

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

İşletme ve müşterilere etkileşimli iletişim imkanı veren sosyal medya, ilişkisel pazarlama amacıyla kullanılabilen önemli bir iletişim aracı olduğundan, müşterilerle ilişkilerin geliştirilmesinde kullanılmaktadır (Williams ve Chinn, 2010). Tek seferlik işlemlere odaklanmak yerine, işlemlerin sürekli olması ve devam eden ilişkilerin oluşturulması için bir başlangıç olarak görülmesine dayanan ilişkisel pazarlama, müşterilerle ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesine önem veren bir anlayıştır. İşletmelerin çıkar gruplarıyla düzenli etkileşim içerisinde olması gerektiren bu yaklaşımla; maliyetleri azaltma, gelirleri artırma, müşteri güvenini artırma ve müşterinin algıladığı riskleri azaltma gibi amaçlara ulaşmak kolaylaşır (Grönross, 1994). Bu noktada işletmeler, sosyal medyayı müşteri ilişkileri yönetimi (M.İ.Y.) sistemlerine ekleyerek, müşteri deneyimlerini ve memnuniyetini geliştirebilmektedir. Bu durum, M.İ.Y. faaliyetlerinin müşterilerle ortaklaşa, etkileşimli ve ağ odaklı olmasına neden olmaktadır (Trainor vd., 2011). Sosyal medyanın işletme ve tüketicilerce kullanımının artması, sosyal medya yatırımlarının işletme performansına etkisi veya geri dönüşünün anlaşılmasıyla ilgili araştırmaları son yıllarda artırmaktadır (Hoffman ve Fodor, 2010).

Sosyal medya destekli işlemlerden daha fazla fayda elde edebilmek için doğru iletişim stratejilerinin belirlenmesi ve müşteri beklentilerinin karşılanması gerekmektedir. Örneğin Linvill ve diğerlerinin 2015'deki çalışması eğitim kurumlarında Pinterest'in kullanıcı beklentilerine uyumlu şekilde kullanılmadığını göstermektedir. Çalışmaya göre eğitim kurumları sosyal medyayı haber ve olaylar hakkında bilgi vermek ve kampus yaşamı hakkında fotoğraflar paylaşmak için kullanmaktadır. Ancak okul ruhunu anlatma, okuldaki deneyimleri paylaşma (doğum günü partisi, kutlamalar vb.) ve okulun markasını geliştirmeye de önem verilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Linvill vd., 2015).

Müşteri ilişkileri yönetiminde her zaman ve her yerde kullanılabilir bir araç olan sosyal medya, işletmelerin bu kanalla müşteri memnuniyetini artırmasına ve pazarlama becerilerini geliştirmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin Wang ve Kim (2017)'in 2004 ile 2014 yılları arasında facebook gibi sosyal ağları kullanan işletmelerin sosyal medya sitelerini incelediği çalışması, işletmelerin sosyal M.İ.Y. becerilerini pazarlama stratejileri ile bütünleştirdiğinde, müşteri ilgilenimi ve işletme performansının arttığını göstermektedir (Wang ve Gon, 2017).

Geleneksel müşteri ilişkileri yönetimi (M.İ.Y.) yaklaşımında, işletme çok miktarda müşteri bilgisine sahip olmakta ve bunu müşterilerle ilişkileri yönetmede kullanmaktadır (Verhoef vd., 2010). Diğer taraftan sosyal medya, işletmelerin ve müşterilerin etkileşim şeklini tek yönlü iletişimden iki yönlü etkileşimler yönünde değiştirmektedir (Choudhury ve Harrigan, 2014). Buna müşteriler arası etkileşimler de dahildir (Greenberg, 2010). Sosyal M.İ.Y. (S.M.İ.Y.) becerileri, işletmelerin müşterileri dayanışmacı sohbetlere katma ve müşteri ilişkilerini geliştirme kabiliyetleridir. Bu beceriler, işletme ve müşterilerin birbirlerine sağladığı bilgilerin miktar ve kalitesini artırmaktadır (Trainor, 2011). Ayrıca müşterilerin sosyal verilerini elde ederek M.İ.Y. ile bütünleştirilmesi, müşteri

ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasına ve böylece mal, hizmet ve süreç kalitesini geliştirmesine imkan vermektedir (Ennaji ve diğ., 2016).

İnsanlar genel olarak arkadaşlarının önerilerine, diğerlerine göre daha fazla güvenir. Sosyal medya ile müşterilerle daha sıcak ve kişisel etkileşimler kurulabildiğinden, bunlar düşük maliyetli olduğundan, belirli ziyaretçi grubu hedeflenebildiğinden ve hızlı tepki alınabildiğinden, işletmelerce tercih edilmektedir. Pilav-Velic ve arkadaşları (2015)'in online anket yöntemiyle gerçekleştirdiği araştırması, S.M.İ.Y.'in müşteriyle karşılıklı dayanışma, esnek etkileşimlerin oluşturulması ve geliştirilmesi ve müşteri ilgileniminin artması gibi katma değerler ürettiğini göstermektedir (Pilav-Velic ve diğ., 2015).

Sosyal medyada gerçekleştirilen işletme faaliyetlerinin özellikle işletmenin diğer kaynakları ile bütünleştirildiğinde etkili olduğu kabul görmektedir (Trainor ve diğ., 2011). Bu noktada sosyal medya performansını ölçmede; haftalık paylaşım sayısı (tweet vb.), sosyal medyadan elde edilen müşteri sayısı (bloglardan vb.), mevcut müşterilerin olumlu yorum sayısı ve ürün tavsiye sayısı gibi metriklerden yararlanılmaktadır (Agnihotri ve diğ., 2012).

Sosyal medyanın KOBİ'ler tarafından yararlanılabileceğini ifade eden Gang ve Kulviwat (2017), çalışmasında bilginin yararlılığı, doğruluğu, yeterliliği ve ilgililiğini bilgi kalitesi olarak ürünlerle ilgili etkileşimlerde etkili olduğunu göstermektedir. Aksi halde ilgisiz ve şüpheli bilgi, müşterinin KOBİ'nin yetenek tutarlığı hakkında şüphelenmesine neden olmaktadır. Ayrıca müşteri bilgilerinin güvenilirliği de bu noktada önemli bir faktördür. Bunların algılanan fayda, güven ve bağlılığı etkilemesi mümkündür (Gang ve Kulviwat, 2017).

Sosyal medyada iletişim stratejisi "itme" veya "çekme" şeklinde olabilmektedir. Bu nitelendirilmede temel ölçüt müşterinin bilgi akışındaki kontrolüdür. Müşteriye bilginin sıklığı, derinliği, zamanlaması, türü, ulaşma yöntemi, bilgi paylaşma imkanı hakkında fazla kontrol imkanı verilmediği Facebook ve LinkedIn gibi araçlarda itme stratejisi izlenir. Blog, twitter, vlog ve youtube gibi içerik topluluklarında ise çekme stratejisi izlenir. Her iki şekilde satış elemanlarının bu mecralarda daha fazla değer yaratması amaçlanmaktadır (Agnihotri ve diğ., 2012).

3. Müşteri Şikayetleri ve Önemi

Genellikle mal ve hizmet kusurlarından veya müşterinin karşılanmayan beklentilerinden kaynaklanan müşteri şikayetlerinin yönetilmesi gerekmektedir. Doğru şikayet yönetimi; müşteri sorununu çözme, memnuniyetini sağlama, kaliteyi iyileştirme ve müşteri sadakatini kazanmaya neden olabildiğinden şikayetleri fırsat haline getirmektedir (Alan ve Harmon, 1983; Bitner ve diğ., 1990). Diğer taraftan şikayetler başarılı yönetilemediğinde, mevcut müşterilerin kaybı, olumsuz mesajların müşteriler arasında yayılması ve işletme imajının bozulmasına neden olabilmektedir (Tax ve

Chandrashekar, 1998). Bu durum sosyal medyanın yaygınlaştığı günümüzde daha da önemli hale gelmektedir.

Geleneksel olarak şikayetler müşteri hizmetleri ile iletişim kurulması şeklinde ve işletme ve müşteri arasında kalarak gerçekleşmekteydi. Ancak sosyal medya ile birlikte şikayetlerin iletilmesi aşamasından ve işletmenin verdiği yanıtlara kadar insanlara açık şekilde (şikayetçinin arkadaşları vb.) gerçekleşmektedir. Müşterilerin şikayetlerini umumi şekilde işletmelere iletebilmesi, bunların viral mesajlar haline gelmeden ve işletmenin itibarını tehdit etmeden takip edilmesini ve karşılık verilmesini gerektirmektedir (Gunarathne ve Seidmann, 2017) . Diğer taraftan, sosyal medyanın son zamanlarda önemli bir araştırma konusu olduğu görülmesine karşın, bu iletişim aracında müşteri şikayetleriyle ilgili çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir (Clark, 2013).

4. Sosyal Medyada Müşteri Şikayetleri

Şikayetlerin ele alınması, pazarlama literatüründe dikkat çeken bir konu olmasına karşın, online iletişim ortamlarında gerçekleşen müşteri şikayetlerinin ele alınmasıyla ilgili az sayıda çalışma gerçekleştirildiği görülmektedir (Einwiller ve Steilen, 2015; Van Noort ve Willemsen, 2012; Bozkurt ve Newman, 2017). Yeni formdaki şikayetlerin temel özelliği, diğer insanların bunları görmesine imkan vermesi ve buna bağlı olarak işletmeye zarar verme gücünün daha fazla olmasıdır. Bunların yanında, müşteri kendi sosyal profilinde işletmeyle ilgili olumsuz paylaşımda bulunduğu (özel müşteri şikayeti), işletmenin sorunu ve önemini görme imkanı da olmamaktadır.

Müşteriler bir sorunla karşılaştığında işletmenin bunu çözmek için çaba göstermesini beklemektedir. İstanbulluoğlu (2017) sosyal medyanın hız bakımından sağladığı kolaylıktan hareket ederek, bu çabalardan daha çok işletmenin tepki hızı üzerinde odaklanmakta ve bu değişkenin önemli olduğu sonucuna varmaktadır. Öyle ki anlık iletişim aracı olarak bilinen sosyal medyada, geleneksel posta iletişimine göre ve hatta e-mail yöntemine göre daha hızlı yanıt vermek gerektiği ilgili çalışmada anlaşılmaktadır. Araştırmacının 2017 yılında yayımlanan, 100 işletmenin Facebook ve Twitter resmi hesaplarında şikayette bulunup işletmelerden yanıt alan 422 müşteri ile online anket şeklinde gerçekleştirdiği çalışması, müşterilerin şikayetlerine Twitter’da 1-3 sat, Facebook’ta 3-6 saat içinde yanıt verilmesini beklediğini göstermektedir. Dolayısıyla müşterilerin Twitter ile şikayet ettiğinde çok daha hızlı yanıt verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ilgili çalışmaya göre, işletmelerin daha hızlı ilk ve son tepkisi daha fazla memnuniyete neden olmaktadır (İstanbulluoğlu, 2017).

Sosyal medyadaki şikayete verilen yanıtın gecikmesi, kısa sürede binlerce kişinin paylaşımı görmesine neden olabildiğinden işletme için önemli bir imaj sorununa dönüşebilmektedir. Diğer taraftan müşteri paylaşımlarının işletmeler tarafından samimi şekilde dikkate alınması, paylaşımı yapan müşterilerin yanında, paylaşımı izleyen müşteriler için memnuniyet kaynağı olmaktadır (Kim ve diğ., 2016). Dolayısıyla, etkili şekilde yönetildiğinde sorunla karşılaşan müşterinin kazanılmasının

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

yanında, işletme ile müşteri arasındaki etkileşimleri gözlemleyen müşterilerin de kazanılması mümkündür. Einwiller ve Steilen'in 2015 yılındaki araştırması büyük işletmelerin sosyal medyada müşteri şikayetlerine karşı genellikle müşterileri alternatif departman veya iletişim kanallarına yönlendirdiği veya daha fazla bilgi istediğini göstermektedir. Diğer taraftan şikayet edenin memnuniyetini artıran stratejilerin daha az kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu stratejiler ise düzeltici önlemin önerilmesi, şikayetçinin soruna çözüm bulacak birine bağlanması ve şikayetçiye teşekkür edilmesinden oluşmaktadır. Çalışmada şikayet literatüründen yararlanılarak tepki hevesliği kapsamında işletmenin; zamanlı hareket etme, telafi etme (zararı ödeme, değiştirme, onarma vb.), özür dileme (psikolojik telafi gibi), güvenilir olma (nedeni açıklama, tekrar olmaması için yapılacakları açıklama vb.), duyarlılık (saygı, empati ve dinleme isteği vb.) ve kolaylaştırma (şikayetçilerin teşviki için oluşturulan politika, süreç ve yapılar, çalışanların yetkilendirilmesi vb.) değişkenleri incelenmektedir (Einwiller ve Steilen, 2015).

Gunarathne ve arkadaşlarının 2017 yılında yayımlanan çalışması, havayolu sektöründe Twitter'da müşteriler ile işletmeler arasındaki şikayet iletişimlerini incelemektedir. Çalışmaya göre şikayet eden müşterilerden daha yüksek takipçi sayısı olanların markayla iletişim süreci sonunda daha iyi hissettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin bu durumlarda daha kolay memnun edilebilecek müşteri segmenti belirlemesi mümkündür. Ayrıca çalışmaya göre sosyal medyada şikayetçi müşterilerin % 53'ü iletişim süreci sonunda daha da kötü hissetmekte, % 10,6'sı şikayetlerinin çözüldüğüne inanmakta ve % 39'u başka departmanlara yönlendirilmektedir. Başka departmanlara yönlendirilen müşterilerin kötü hissetme olasılığı daha yüksektir. İlgili çalışmada ulaşılan diğer bir sonuç, şikayet konusu, profesyonel olmayan çalışan veya müşteri hizmetleriyle ilgili olduğunda, sonuç veya uygulamalarla ilgili olmasına göre müşterinin daha kötü hissetmesiyle sonuçlanmaktadır. İlgili çalışma sonucunda sosyal medya çalışanlarının güçlendirilmesi, sosyal medya ekibinin diğer çalışan ve departmanlarla bütünleştirilmesi ve hizmet süreçleriyle ilgili şikayetlere daha fazla önem verilmesi gerektiğine varılmaktadır (Gunarathne ve Seidmann, 2017).

Wu ve Huang (2015)'in şikayet davranışlarının rekabet etmede anahtar rol üstlendiğini belirttiği, online tüketicilerden veri toplayarak gerçekleştirdiği çalışmalarında, online ortamda dağıtımsal ve etkileşimsel adaletin müşteri memnuniyetine ve şikayet eğilimlerine katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca algılanan faydalılığın da şikayet eğilimiyle ilişkili olduğu ilgili çalışmada desteklenmektedir (Wu ve Huan, 2015). Ancak ilgili çalışma, müşterinin online ortamın bir türü olarak sosyal medyada şikayet etme davranışlarını ele almamaktadır. Diğer taraftan, online alışverişlerde sorunlarla karşılaşılma olasılığı ve online ortamda şikayet etmenin geleneksel ortama göre çok daha kolay olması, konunun bu bakımdan da incelenmesini gerektirmektedir. Tüm bunların yanında, sosyal medyada şikayetlerle ilgili gerçekleştirilen çalışmalar genellikle şikayetlerin işletmelere iletilen

kısımları ile ilgili olduğu görülmektedir. Ancak müşterinin işletmelerle karşılaştığı memnuniyetsizlik durumlarını, kendi sosyal ağında da paylaşabilmesi, konunun bu bakımdan da incelenmesini gerektirmektedir.

Sosyal medyada müşteri şikayetleri “özel” (private) ve “aleni” (public) olabilmektedir. Müşterinin işletmelerin sosyal medya sayfalarına (Facebook vb.) şikayetlerini göndermesi aleni (açık, umumi) şikayettir. Diğer taraftan, müşteriler şikayetlerini kendi sosyal ağ (facebook vb.) profillerinde tanıdıklarıyla paylaştıklarında özel şikayet olarak ifade edilmektedir. Bu noktada aleni şikayetler işletmeler tarafından görülürken, özel şikayetler büyük oranda tespit edilememektedir. Balaji ve diğerleri'nin 2015 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında, müşterinin aleni ve özel şikayet davranışını etkileyen faktörler incelenmektedir. Buna göre, adaletsizlik, firmanın tepki olasılığı, kişisel kimlik ve sorunun kaynağına yönelik atıfların aleni şikayette etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Diğer taraftan misilleme arzusunun özel şikayet davranışında etkili olduğu görülmektedir (Balaji ve diğ., 2015). Bu çalışmada özel şikayetlerin işletmeler için önemli bir tehdit olabileceği göz önünde bulundurularak, özel şikayet davranışıyla ilişkili değişkenler incelenmektedir.

5. Müşterinin Sosyal Medya’da Özel Şikayette Bulunma Eğilimini Etkileyen Faktörler: İnternet Üzerinden Satın Almalara Yönelik Kırıkkale İlinde Bir Araştırma

Bu araştırmanın amacı, müşterinin internet üzerinden gerçekleştirdiği alışverişlerde yaşadığı sorunları, kendi sosyal ağında paylaşma eğilimiyle ilişkili faktörlerin neler olduğunun aydınlatılmasıdır. Araştırma kapsamında Kırıkkale ilinde kolayda örneklem yöntemiyle sosyal medya kullanan ve son 6 ay içerisinde internet aracılığıyla alışverişlerinde sorun yaşayan 338 kişiden veri toplanmaktadır. Veri toplama aracının geliştirilmesinde, şikayet literatüründeki çalışmalardan yararlanılmıştır. Buna göre müşterinin son 6 ay içerisinde karşılaştığı en önemli sorunun kaynağına yönelik atıfları belirlemek için Weiner (1985) ve Gamefski ve Kraaij'nin (2007) çalışmaları; sosyal medyada özel şikayette bulunma eğilimini belirlemek için Wan, (2013), Balaji ve diğ., (2015) ve Li ve diğ.'nin (2016) çalışmaları; müşteri kinini belirlemek için Gregoire ve Fisher'in (2006) çalışması; ve sosyal medyada şikayet paylaşımı yapma ile ilgili yaşanan olumsuz değerlendirme korkusunu belirlemek üzere Leary (1983) ve Liu ve Lowe'nin (2016) çalışmalarından yararlanılmıştır. Bunların yanına katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorular ve internet alışverişlerinde yaşadığı en önemli sorunun ne olduğuyla ilgili sorular yöneltilmiştir.

5.1. Demografik Veriler

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri incelendiğinde, % 59'unun kadın, % 43,4'ünün özel sektörde işçi, % 54,5'inin 32 yaş ve altında, %46,7'sinin 2000 TL ve altı aylık gelire sahip ve % 59'unun lise ve altı eğitim düzeyinde olduğu tespit edilmektedir. Tablo 1.'de demografik veriler özetlenmektedir:

Tablo 1. Demografik Veriler

Cinsiyet	Miktar	Yüzde	G. Yüzde	Gelir	Miktar	Yüzde	G. Yüzde
Kadın	194	57,4	59,0	900 TL ve altı	87	25,7	25,7
Erkek	135	39,9	41,0	901-2000 TL	71	21,0	21,0
Yanıtlayanlar/Toplam	329	97,3	100,0	2001-3500 TL	128	37,9	37,9
Meslek				3501-5000 TL	52	15,4	15,4
Kamu Memur	56	16,6	16,8	Yanıtlayanlar/Toplam	338	100,0	100,0
Kamu İşçi	28	8,3	8,4	Eğitim			
Özel İşçi	145	42,9	43,4	İlkokul ve altı	17	5,0	5,2
İşletme sahibi	17	5,0	5,1	Ortaokul	60	17,8	18,5
Emekli	88	26,0	26,3	Lise	114	33,7	35,2
Yanıtlayanlar/Toplam	334	98,8	100,0	Önlisans	52	15,4	16,0
Yaş				Lisans	81	24,0	25,0
25 ve altı	127	37,6	38,5	Yanıtlayanlar/Toplam	324	95,9	100,0
26-32	53	15,7	16,1				
33-39	77	22,8	23,3				
40 ve üstü	73	21,6	22,1				
Yanıtlayanlar/Toplam	330	97,6	100,0				

5.2. Güvenirlilik ve Faktör Analizleri

Araştırma soru formunun genel güvenirlilik katsayısı 0,89 olarak tespit edilmiştir. Müşterinin karşılaştığı sorunun nedeniyle ilgili atıflarına ilişkin soru grubunun güvenirlilik katsayısı 0,79, sosyal medyada müşterinin özel şikayet iletişimde bulunma eğilimine ilişkin soru grubunun alfa katsayısı 0,800, hatadan kaynaklı müşteri kinine ilişkin soru grubunun alfa katsayısı 0,841 ve son olarak sosyal medyada şikayette bulunmadan kaynaklı sosyal korkuyu belirleyen soru grubunun alfa katsayısı 0,944'tür.

Anket sorularına yönelik gerçekleştirilen faktör analizine göre KMO katsayısı 0,782 ve anlamlı olarak tespit edilmiştir. İfadeler toplam varyansın % 74'ünü açıklayan 5 faktör altında toplanmıştır. Faktörlerin isimleri, içerdiği bileşenler ve faktör analizi sonuçları Tablo 2.'de özetlenmektedir:

Tablo 2. Faktör Analizi

	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans
1. Faktör: Olumsuz sosyal değerlendirilme korkusu		7,512	31,302	31,302

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

İnsanların benim eksikliklerimi görmesinden korkarım	,843			
Diğer insanların benimle ilgili ne düşüneceğinden endişe ederim	,835			
Diğer insanların paylaşımımı onaylamamasından korkarım	,818			
Diğer insanların benimle ilgili hata bulmasından korkarım	,795			
Diğer insanlarda oluşturduğum izlenimler hakkında endişe ederim	,789			
Diğer insanların paylaşımım ile ilgili düşüncelerinden kaygılanırım	,776			
2. Faktör: Hatadan Kaynaklı Müşteri Kını		2,935	12,228	43,530
İşletmeye zarar vermek isterim	,841			
İşletmenin sorun yaşamaması için davranışlarda bulunurum	,834			
İşletmeyi bir şekilde cezalandırırım	,809			
İşletmenin işlerini zorlaştırmak isterim	,630			
3. Faktör: Hatanın Normalliğine Yönelik Atıflar		2,789	11,621	55,151
Bu sektörde sürekli olur	,899			
Bu sektörde genelde karşılaşılr	,882			
Bu sektörde bu tür sorunların tekrar olması muhtemeldir	,868			
4. Faktör: Sosyal Medyada Özel Şikayette Bulunma Eğilimi		2,491	10,380	65,531
Kendi sosyal ağ hesabımda (Facebook vb.) büyük ihtimalle paylaşırım	,879			
Kendi sosyal ağ hesabımda (Facebook vb.) paylaşmaya eğilimli olurum	,877			
Kendi sosyal ağ hesabımda (Facebook vb.) mutlaka paylaşırım	,794			
5. Faktör: Hatanın Kendisine Ait Olduğuna Yönelik Atıflar		2,031	8,462	73,993
Nedeni için suçlanacak kişi benim	,928			
Sorumlusu benim	,880			

5.3. Farklılık Analizleri

Katılımcıların internet üzerinden alışverişlerinde karşılaştığı sorunlar neticesinde sosyal medyada özel şikayet iletişimde bulunma durumunda demografik faktörlere göre farklılıklar incelendiğinde, kadınların, 900 TL ve altı gelire sahip olanların, işletme sahibi olanların ve 26-32 yaş grubunda bulunanların en yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca eğitim düzeyine göre farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 3. Sosyal Medyada Özel Şikayette Bulunma Eğilimine Yönelik Farklılık Analizleri

	Miktar	Ortalama	Sig.
	Cinsiyet		
Kadın	194	3,0567	0,009
Erkek	135	2,7802	
	Gelir		
900 TL ve altı	87	3,1494	0,007
901-2000 TL	71	2,7700	
2001-3500 TL	128	3,0104	
3501 TL ve üstü	52	2,6346	
	Meslek		
Kamu-memur	56	3,2440	0,001
Kamu-işçi	28	2,4167	
Özel-işçi	145	2,8483	
İşletme sahibi	17	3,3529	
Emekli	88	2,9886	
	Yaş		
25 ve altı	127	2,7690	0,016
26-32	53	3,2013	
33-39	77	3,1212	
40 ve üstü	73	2,9132	
	Eğitim		
Ortaokul ve altı	77	2,9481	0,895
Lise	114	2,8918	
Önlisans	52	2,8846	
Lisans ve üstü	81	2,9877	

5.4. Regresyon Analizi

Araştırma değişkenlerinin sosyal medyada özel şikayette bulunma eğilimini açıklama düzeyini belirleme amacıyla regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz neticesinde; araştırma değişkenlerinin bağımlı değişkeni açıklama oranının % 30 olduğu görülmektedir. Bu noktada hatadan kaynaklı müşteri kını ve hatanın normalliğine yönelik atıfların, şikayet davranışını olumlu, hatanın kendisine ait olduğuna yönelik atıflar ve olumsuz değerlendirilme korkusunun olumsuz etkilediği tespit edilmektedir. Ayrıca cinsiyet, yaş ve mesleğin de önemli değişkenler olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Sosyal Medyada Özel Şikayette Bulunma Eğilimi			
	Beta Katsayısı	T	sig.
Olumsuz sosyal değerlendirilme korkusu	-,128	-2,206	,028
Hatadan Kaynaklı Müşteri Kını	,462	8,025	,000
Hatanın normalliğine yönelik atıflar	,286	5,607	,000
Hatanın kendisine ait olduğuna yönelik atıflar	-,127	-2,445	,015

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Cinsiyet	,114	1,883	,051
Gelir	-,290	-3,870	,000
Eğitim	,095	1,465	,144
Meslek	-,139	-2,319	,021
Yaş	,209	3,751	,000
Sig. 0,000			
F: 14,351			
R: 0,548			
R ² : 0,300			

6. Sonuç

Tüketiciler tarafından sosyal medya kullanımının artması, bu iletişim kanalında tüketicilerin kendi aralarında gerçekleştirdiği tüketimle ilgili iletişimlerin ve nedenlerinin araştırılmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada internet üzerinden satın almalarda müşterilerin yaşadığı sorunlar karşısında, kendi sosyal ağında şikayet iletişiminde bulunma eğilimiyle ilişkili faktörler incelenmektedir. Bu doğrultuda Kırıkkale ilinde gerçekleştirilen anket çalışmasından elde edilen verilerin analizi neticesinde; hatadan kaynaklı müşteri kını, hatanın normalliğine yönelik atıflar, olumsuz sosyal değerlendirilme kaygısı ve hatanın kendisine ait olduğuna yönelik atıfların sosyal medyada özel şikayet iletişiminde bulunma eğilimini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre işletmelerin; müşteri kinine ve neden olabileceği zararlara hazırlıklı olmaları ve hatanın faaliyette bulunulan sektörde yaygınlıkla karşılaşılmasının tüketicinin sorunlarını kendi sosyal ağında şikayet etmesini engellemediğinin farkına varması gerektiği düşünülmektedir.

Müşterinin sosyal medyada özel şikayetlerinin yanında işletmenin sosyal ağına da şikayette bulunma eğilimini etkileyen faktörlerin neler olduğuna ilişkin gerçekleştirilecek saha çalışmaları konunun daha bütüncül ve derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Agnihotri, R., Kothandaraman, P., Kashyap, R., ve Singh, R. (2012). Bringing “social” into sales: the impact of salespeople’s social media use on service behaviors and value creation. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 32(3), 333-348.
- Alan J. R. ve Robert R. Harmon, (1983). Consumer Complaint and Managerial Response: A Holistic Approach. *The Journal of Marketing*, 47(1), 1983, 86-07.
- Balaji, M. S., Jha, S., ve Royne, M. B. (2015). Customer e-complaining behaviours using social media. *The Service Industries Journal*, 35(11-12), 633-654.
- Bitner, M. J., Booms, B. H., ve Tetreault, M. S. (1990). The service encounter: Diagnosing favorable and unfavorable incidents. *The Journal of Marketing*, 54, 71-84.

- Bozkurt, S. ve Newman, C. (2017). Customer Complaining Behavior in Public Social Media Contexts: The Moderating Role of Fear of Negative Evaluation. *Society of Marketing Advances Proceedings*, 505-507.
- Castronovo, C. ve Lei H. (2012). Social Media in an Alternative Marketing Communication Model. *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 6(1), 117-34.
- Choudhury, M. M., ve Harrigan, P. (2014). CRM to social CRM: the integration of new technologies into customer relationship management. *Journal of Strategic Marketing*, 22(2), 149-176.
- Chu, S.-C. ve Yoojung K. (2011). Determinants of Consumer Engagement in Electronic Word-of-Mouth (eWOM) in Social Networking Sites. *International Journal of Advertising*, 30(1), 47-75.
- Clark, J. (2013). Conceptualising social media as complaint channel. *Promotional Communications*, 1(1), 105-124.
- Conlin, L., McLemore, D. M., ve Rush, R. A. (2014). Pinterest and female sports fans: Gaining a foothold in the male-dominated sport world. *International Journal of Sport Communication*, 7, 357-376.
- Einwiller, S. A., ve Steilen, S. (2015). Handling complaints on social network sites: An analysis of complaints and complaint responses on Facebook and Twitter pages of large US companies. *Public Relations Review*, 41, 195-204.
- Ennaji, F. Z., El Fazziki, A., Abdallaoui, H. E. A., Sadiq, A., Sadgal, M., ve Benslimane, D. (2016). Multi-agent framework for social CRM: Extracting and analyzing opinions. *Computer Systems and Applications (AICCSA), 2016 IEEE/ACS 13th International Conference*, 1-8.
- Gamefski, N., ve Kraaij, V. (2007). The cognitive emotion regulation questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment*, 23(3), 141-149.
- Gang, J. ve Kulviwat, S. (2017). The Influence of Social Networking for SMEs on Improving Social CRM, 2017 AMA Proceedings.
- Greenberg, P. (2010). The Impact of CRM 2.0 on Customer Insight. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 25, 6, 410-9.
- Gregoire, Y., ve Fisher, R. J. (2006). The effects of relationship quality on customer retaliation. *Marketing Letters*, 77(1), 31-46.
- Grönroos, C. (1994). From marketing mix to relationship marketing: Towards a paradigm shift in marketing. *Management Decisions*, 32, 4-20.
- Gunarathne, P., Rui, H., & Seidmann, A. (2017). What Drives Successful Complaint Resolutions on Social Media?: Evidence from the Airline Industry. 50th Hawaii International Conference on System Sciences,

- Gupta, S., Armstrong, K. ve Clayton, Z. (2011). Social Media. Harvard Business School Case no. 9-510-095, Boston.
- Hambrick, M. E., ve Kang, S. J. (2014). Pin it: Exploring how professional sports organizations use Pinterest as a communications and relationship-marketing tool. *Communication & Sport*, 1-24.
- Himmelboim, I., Golan, G. J., Moon, B. B., ve Suto, R. J. (2014). A social Networks approach to public relations on Twitter: Social mediators and mediated public relations. *Journal of Public Relations Research*, 26, 359-379.
- Hoffman, D. L. ve Marek F. (2010). Can You Measure the ROI of Your Social Media Marketing?. *Sloan Management Review*, 52, 1.
- Istanbuluoğlu, D. (2017). Complaint handling on social media: The impact of multiple response times on consumer satisfaction. *Computers in Human Behavior*, 74, 72-82.
- Kim, S. J., Wang, R. J.-H., Maslowska, E., ve Malthouse, E. C. (2016). Understanding a fury in your words: The effects of posting and viewing electronic negative word-of-mouth on purchase behaviors. *Computers in Human Behavior*, 54, 511-521.
- Leary, M. R. (1983). A brief version of the Fear of Negative Evaluation scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9, 371-375.
- Li, M., Qiu, S. C., ve Liu, Z. (2016). The Chinese way of response to hospitality service failure: The effects of face and guanxi. *International Journal of Hospitality Management*, 57, 18-29.
- Linville, D. L., Rowlett, J. T., ve Kolind, M. M. (2015). Academic Pinstitution: Higher Education's Use of Pinterest for Relationship Marketing. *Journal of Relationship Marketing*, 14(4), 287-300.
- Liu, L., ve Lowe, P. A. (2016). Examination of the Brief Fear of Negative Evaluation Scale–Version 2 and the Brief Fear of Negative Evaluation Scale–Straightforward Items Factor Structure in a Sample of US College Students. *Canadian journal of school psychology*, 31(2), 122-138.
- Pilav-Velić, A., Hrnjić, A., Glavan, L. M., ve Hanić, A. (2015). Added Values Of Social Crm: The Examination Of Customer Perspective. *Economic Review-Journal of Economics and Business*, 13(1), 59-72.
- Tax, S., Brown, S., ve Chandrashekar, M. (1998). Customer evaluations of service complaint experiences: Implications for relationship marketing. *Journal of Marketing*, 62, 60-76.
- Trainor, K. J., Adam, R., Lauren S.B. ve Niels S. (2011). Integrating Information Technology and Marketing: An Examination of the Drivers and Outcomes of E-marketing Capability. *Industrial Marketing Management*, 40(1), 162-74.

- Van Noort, G., ve Willemsen, L. M. (2012). Online damage control: The effects of proactive versus reactive webcare interventions in consumer-generated and brand-generated platforms. *Journal of Interactive Marketing*, 26, 131-140.
- Verhoef, P. C., Rajkumar, V., Leigh, M., Edward C. M., Manfred, K.ve Shankar, G.(2010). CRM in Datarich Multichannel Retailing Environments: A Review and Future Research Directions. *Journal of Interactive Marketing*, 24, 2, 121-137.
- Wan. L. C. (2013). Culture's impact on consumer complaining responses to embarrassing service failure. *Journal of Business Research*, 66(3), 298-305.
- Wang, Z. ve Kim, H.G. (2017). Can Social Media Marketing Improve Customer Relationship Capabilities and Firm Performance? Dynamic Capability Perspective. *Journal of Interactive Marketing*, 39, 15-26.
- Weiner, B. (1985). An attributional theory of achievement motivation and emotion. *Psychological Review*, 92(4), 548.
- Williams, J., ve Chinn, S. J. (2010). Meeting relationship-marketing goals through social media: A conceptual model for sport marketers. *International Journal of Sport Communication*, 3, 422-437.
- Wu, I. L., ve Huang, C. Y. (2015). Analysing complaint intentions in online shopping: the antecedents of justice and technology use and the mediator of customer satisfaction. *Behaviour & Information Technology*, 34(1), 69-80.
- Yücel, N. (2013). Müşteri İlişkileri Yönetimi'nde Yeni Bir Anlayış: Sosyal Müşteri İlişkileri Yönetimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(1), 1641-1656.

1970 KUŞAĞI ŞİİRİNDE İŞÇİ VE KÖYLÜ

DOÇ. DR. MACİT BALIK

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

DR. ÖĞR. ÜYESİ HALUK ÖNER

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Türk edebiyatında toplumcu gerçekçi hassasiyetin izdüşümleri ilk olarak Nâzım Hikmet'le özdeşleşen 1940 kuşağı şairlerinde görülür. Toplumcu gerçekçi / sosyalist şiir anlayışındaki ikinci kuşak ise 1960'lı yılların sonunda, özellikle *Ant* dergisi etrafında gerçekleştirilen soruşturma neticesinde Ataul Behramoğlu, İsmet Özel, Özkan Mert ve Süreyya Berfe öncülüğünde şiirde boy gösterir. 1970'li yıllarda ise hem kendisinden önceki toplumcu kuşağı ve şiirlerini, hem 1940 kuşağını hem de iki kuşak arasında yer alan Garip ve İkinci Yeni birikimini tanıyan şairler, toplumcu ideolojik şiiri ileri noktalara taşıma gayreti içine girmişlerdir. Sanatı ve bilhassa şiiri ideolojilerinin ifade vasıtası haline getiren bu kuşak, şiirde estetik endişelerden çok politik hassasiyetleri öne çıkarırlar. Hemen tamamı sosyalist dünya görüşünü şiirin kurucu unsuru haline getirmek isteyen 1970 kuşağı şairleri, sosyo-politik sorunları aidiyet duydukları ideoloji gereğince işçi ve köylü kesimi üzerinden öne çıkarırlar. Emek, sömürü, üretim tüketim döngüsü, hak, toprak, adalet gibi kavramlar etrafında oluşturdukları şiirlerinde toplumsal yapının önemli iki dinamiği olan köylüler ve emekçileri ideolojik işlevlerle donatarak şiirin merkezine alırlar. Bu bildiride 1970 kuşağı şiirinin işçi ve köylü sorunlarını ele alış biçimleri analitik ve karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, 1970 Kuşağı, İşçi, köylü, ideoloji.

Workers and Peasants in Poems of the 1970s

Abstract

The first examples of social realist trend in Turkish literature are seen in the poetry of the 1940s which is associated with Nazım Hikmet. The second generation of this social realist trend revealed itself at the end of the 1960s in a journal called *Ant* (Oath) which included poems of such pioneers as Ataul Behramoğlu, İsmet Özel, Özkan Mert, and Süreyya Berfe. In the 1970s, some poets, who knew about both their former generation and the generations *Garip* (Poor/Forlorn) and *İkinci Yeni* (Second New) which were between 1940s and 1970s, attempted to take this social realist trend further. This generation, which used art and poetry as

a means of expressing their ideas, attaches more importance to politics than to aesthetics. The 1970s poets, almost all of whom aim to reflect their socialist notions via poetry, emphasize on sociopolitical problems in their poems through touching upon workers and peasants. In these poems generated by such terms as labor, exploitation, production-consumption cycle, farmland, justice etc., they bring peasants and laborers into focus by giving them ideological functions. This study aims to make an analytical and comparative evaluation of how 1970s poetry deals with the problems of workers and peasants of the time.

Key words: Poetry, Generation of the 1970s, worker, peasant, ideology

Giriş

Tanzimat'tan bugüne şiirde görülen her yeni akım, her yeni hareket, var olduğu dönemin yapısı içinde kendine özgü sorunlarla güncel bir nitelik kazanmıştır. Şüphesiz sanat ve edebiyattaki her yenilik; iç ve dış etkenlerin belirlediği tarihsel ve toplumsal değişimlerdeki sorunların ve beraberinde getirdiği kültürel olgunun içinden süzülüp gelmiştir. Dolayısıyla tarihsel ve toplumsal süreç içindeki değişimlerin yarattığı sorunlar, maddi ve manevi alanlardaki yapısal olgular üzerindeki etkisini kaçınılmaz olarak göstermiştir. Genelde sanat özelde ise şiir hareketleri yahut akımları dinamik bir yapı içindeki toplumsal / siyasal devinimlerle daima iki yönlü bir etkileşim içinde olmuştur. İlk olarak sosyolojik devitkenlerden etkilenen sanat şartlar doğrultusunda kendisine yeni istikametler tayin etme yoluna giderken bir yandan da toplumsal dönüşümü sağlamak amacıyla sanat eserine (şiire) güncel ve kimi zaman politik misyonlar yüklenmiş, sanat ideolojileri yaymak için önemli bir enstrüman olarak işlevselleştirilmiştir.

Türk şiirinde 1960 sonrası ortaya çıkan ideolojik söylem etrafında bir araya gelen ve – başarılı olup olmadıkları tartışmalı olsa da- ortak bir duyarlılıkla yazan şairlerin de dönemin ruhundan ve politik atmosferinden önceki dönemlere nispetle daha ziyade etkilendiklerinden söz etmek mümkündür. Bu dönemde yazılan şiirlerin, daha önceden biçimlenmiş bir edebî geleneğin devamı olduğu yadsınamaz bir gerçeklik olarak ortada durmaktayken, 1960 sonrası Türk şiirinin gelişme çizgisinin de “Toplumcu-Marksist Söylem”, “Ulusalçı Söylem” ve “İslâmcı Söylem” olmak üzere üç doğrultuda olduğu tespit edilmektedir (Korkmaz ve Özcan, 2006: 90).

Şiirde önemli bir damarı temsil eden ve sanatsal / estetik endişelerden çok politik söylemi geliştirme ve yaygınlaştırma saikıyla ortaya çıkan toplumcu gerçekçi anlayışın elbette dönemin sosyo-politik hareketliliğiyle güçlü bir bağı vardır. Bu bağlantı yalnızca Türkiye'deki siyasal ve sosyolojik etkenlerle sınırlı değildir. Evrensel ölçekte meydana gelen siyasal hadiseler ve dışarıdan gelen ideolojik rüzgârın da şekillendirdiği bir ortamın ürünü olarak Türk şiirinde toplumcu söylem yeniden yaşama alanı bulmuştur. Yeniden ortaya çıkmıştır çünkü toplumcu duyarlılık ilk kez bu dönemde ortaya çıkmış değildir. Zira Türk şiirinde 1940'lı yılların Nâzım Hikmet'le özdeşleşen bir ana damarı vardır. İleride

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

detaylarıyla değinilecek olan Nâzım Hikmet etkisi 1960 sonrası şiirin söylemini ve poetik arka planını oluşturmada temel etmenlerden biridir. Bundan önce dönemin akım, ekol veya tutarlı bir topluluk oluşturamasa da, ortak bir duyuşla şiiri ideolojilerinin ifade vasıtası haline getiren şairlerin nasıl bir atmosfer içinde bulduklarının tespiti önem arz etmektedir.

1960'lı yıllarda şiirin toplumsal meseleleri ifade vasıtası olmanın ötesinde devrin şairlerinin ideolojilerinin taşıyıcısı olması Türkiye'de sosyal(ist) gerçekçi bir sanat anlayışını meydana getirir. Halka yakın olmayı önemli gören bu anlayışın arkasındaki itekleyici güç, Marksist ideolojinin şiirsel metin üzerindeki tezahürü olacaktır. O yılların şairleri, şiirin bir tür propaganda vasıtası olarak işlevselleştirilmesine, estetik endişelerden çok politik birtakım amaçlara yönelmesine çalışırlar. Behramoğlu'nun aşağıya alınan sözleri, o yıllardan söz ederken yeni şiirin, oluşan yeni şartlardan beslenen ve ideolojik yönü baskın bir şiir olduğunu ortaya koyar:

Türkiye insanı 1960 sonrası, gitgide hızlanan bir bilinçlenme sürecine girmişti. İlk kez yığmsal ölçülerde bir araya gelen devrimciler, boyutları gitgide genişleyen bir kavgayı sürdürmekteydi. Devrimci kuram ve pratiğin temel yapıtları birbiri arkasına çevrilmekte, Türkiye'nin o güne değin düşünülmesi bile yasaklanmış sorunları toplumun bütün katlarında tartışılmaktaydı. Bu yeni toplumsal koşullar, kendi insanını, buna bağlı olarak da, kendi sanatçısını yaratacağı (Behramoğlu, 1995: 147).

Toplumcu gerçekçi şiirin dayandığı ideolojik arka planın sol-sosyalist-marksist çizgide olduğunu ifade eden Behramoğlu, halk ile kopuk oluşlarından dolayı eleştirdikleri İkinci Yeni'nin Türk şiirine getirdiğini de göz ardı etmez. Ona göre 1950-1960 arasında şiirde yaygınlık kanan ve belirgin bir etkiye sahip şiir akımları Türk edebiyatına imge, sözdizimi vb. alanlarda yenilikler getirdiler. Fakat bu şiir gitgide yozlaşmaya sürüklenen, toplumdan, doğadan ve genel olarak yaşamdan uzaklaşarak, söze, insansız eşyaya boğulmuştur. "Şiire 1960'larda başlayan genç şairler, kendilerini gittikçe hızlanan bir siyasal eylemin, sosyalist-empyralist kavganın tam ortasında buldular. Bu yeni koşullarda yeni bir şiir doğdu. 1960 sonrasında yazılan ileriye dönük Türk şiirinin genel, belirgin özelliği, bu yılların çarpıntısını taşımasıdır. Coşku ve kaygı dolu, yürek gibi atan, dinamik bir şiirdir bu. Bu özelliğiyle 1960 sonrası Türk şiiri, bir dönem öncesinin, biçimci edilgen şiirinden kesinlikle ayrılır. 1960 sonrasında ileriye dönük şairleri Nâzım Hikmet'in ve genel olarak toplumcu Türk şiirinin mirasçısı, devam ettiricisi oldukları gibi, Türk şiirinin 1950-1960 arasında özellikle biçim alanında kazandığı yenilikleri de özümleyip geliştirdiler ve böylece Türk toplumcu şiir tarihinde özgün bir dönemi oluşturdular" (Behramoğlu, 1995: 155-156).

1960'tan sonra şiirde ortaya çıkan Marksist-toplumcu anlayışın özellikle 1969'da Ant Dergisi aracılığı ile gerçekleşen ve şiir anlayışlarını öncelikle İkinci Yeni'yi hedefe koyarak aktaran isimler kısa süre içinde ilk kitaplarını yayınladılar. Sözelimi Süreyya Berfe *Gün Ola*'da (1969), Ataol Behramoğlu *Bir Gün Mutlaka*'da (1970) ve Özkan Mert de *Kuracağız*

Her Şeyi Yeniden'de (1970) “kent olgusuna ait sloganlaşma ve sınıf bilincini ön plana çıkaran devrimci bir şiir yazarlar” (Korkmaz ve Özcan, 2006: 97).

1970’li Yıllarda Şiir ve İdeoloji İlişkisi

1961 anayasasıyla birlikte görece bir özgürlük atmosferinin oluşması ve bunun sonucunda çeşitli siyasî ve meslekî kuruluşların ortaya çıkması, siyasî ve ideolojik tartışmaları gitgide arttırır. Bu dönemde kurulan Türkiye İşçi Partisi, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Türkiye Öğretmenler Sendikası, onların karşısında yer alan meslek kuruluşları ve derneklerin faaliyetleri ve aralarındaki çatışmalar ile bunun paralelinde ortaya çıkan 1968 öğrenci olaylarıyla oluşan gergin siyasî-ideolojik ortam, edebiyat üzerinde de etkili olmuş; şiir, siyasî ve ideolojik bir yöne kaymaya başlamıştır. *Yön, Papirüs, Diriliş, Ötüken, Hisar, Ant, Yeni Dergi, Edebiyat, Türk Edebiyatı, Töre, Devlet, Halkın Dostları, Yansıma, Sanat Emeği, Milliyet Sanat* gibi fikir ve sanat dergilerinde yapılan tartışmalar ve yayımlanan şiirlere bakıldığında, şiirin ideolojik bir renk kazandığı ve giderek bir çeşit slogan şiirine dönüştüğü açıkça görülür.

Türk şiirinde 1970’li yıllara kendisinden önceki on yılın birikimiyle girilir ve ilk şiirlerini devrimci-sol-sosyalist söylemi öneleyerek yayımlayan ve yukarıda isimleri zikredilen şairler aynı anlayışla şiir yazmayı sürdürürken bunlara yeni isimler de eklenir. Türk şiiri 70’li yıllarda politik ve ideolojik hassasiyeti bu kez daha geniş bir şair kadrosu ve dergi yayıncılığı ile sürdürür. “1960’lı yılların şairleri kendilerinden önceki dönemde yetişen Nâzım Hikmet ve Ahmed Arif’i çok geç tanırlar. Bu da onların kaynak yönünden az örnek görmelerine neden olur. 1970’li yılların şairleri, bu yönden çok şanslıdır. Çünkü önlerinde geçmiş on yılın birikimi durduğu gibi, dünyanın muhtelif Marksist şairlerini çeviri yoluyla takip etme imkânına da sahiptiler. Ancak 12 Mart muhtırası anarşiyi daha azgın bir hale getirir ve kimsenin kimseyi görececek bir hali kalmaz. Mitingler düzenlenir, yürüyüşler yapılır ve sosyalist bir ihtilalin öncüleri yetiştirilir. Şairlerse sosyalizmin vaizliğini çoktan üstlenmişlerdir. İşte böylesine bir ortam içerisinde devrimci şiir hem hız kazanır hem de zorbalaşır. Lunaçarski’nin ifadesiyle: ‘Klasik ve halkçı edebiyat -zorbalığın sayesinde- kavgacı edebiyatımıza son derece yakın bir ideolojik protesto gücü kazanır’ (Korkmaz ve Özcan, 2006: 98). İlk şiirlerini 70’li yıllarda veren şairler de toplumcu gerçekçi anlayışı sürdürerek dolaylı bir bağlantıyla 1940 kuşağı şiir anlayışına eklenirler. Döneme tanıklık eden ve toplumcu gerçekçi hassasiyetle şiir yazan Eray Canberk, 1971 Muhtırası ile birlikte demokrasinin kesintiye uğrayarak 1940’lı yılların baskıcı ortamına benzer bir havanın oluşmasının toplumcu şiire yakınlık duyulmasında etken olduğunu ifade eder ve bu doğrultuda da toplumcu gerçekçiliğe farklı yorumlarla yaklaşan şairlerin kümелendiği dergilerin önemli işlevler icra ettiğini söyler:

Yargılamalar, mahkûmiyetler, hapisler, sürgünler, yasaklamalar ve sıkıyönetimli bu ortam gerçekten 1940’lı yılları ve bir yanıyla da D.P iktidarının baskıcı yıllarını hatırlatıyordu. Bu bağlamda 1940 Kuşağı şairleri güncellik kazandı ve şiir anlayışlarına yeniden yakınlık duyuldu. Toplumcu gerçekçiliğe değişik yorumlarla

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

yaklaşan şairlerin kümелendiği dergiler yayımlandı: Ataol Behramoğlu ve İsmet Özel'in çıkardığı *Halkın Dostları* (1970-1972), A.Kadir, Rıfat Ilgaz, Aydın Hatipoğlu yönetimindeki *Gelecek* (1971), Tekin Sönmez'in çıkardığı *Yansıma* (1972-1975), Tahir Abacı'nın çıkardığı *Yarına Doğru* (1973-1976), Ataol Behramoğlu ve Nihat Behram'ın çıkardıkları *Militan* (1975-1976), Ankara'da yayımlanan *Türkiye Yazıları* (1977-1983), A.Kadir, Ataol Behramoğlu ve 1970 Kuşağı'ndan Barış Pirhasan, Turgay Fişekçi'nin yönettiği *Sanat Emeği* (1978-1980), Metin İkin'in çıkardığı *Yeni Adımlar* (1973-1975) (Canberk, 2001: 107).

1985 yılında yapılan bir soruşturmada 1970'li yılların şairleri kendi dönemlerine ilişkin farklı, hatta kimi zaman tezdad sayılabilecek çıkarımlar yaparlar. Dönemin şairleri arasında ismi öne çıkanlardan biri olarak Ahmet Ada'ya göre, "1970'ten sonra öznesi trajik yaşantı olan bir şiir üretildi. Yaşantının trajikliğini dönemin siyasal-ekonomik koşulları oluşturuyordu." (Ada, 1985: 133). Söz konusu koşulları ve şiire etkilerini ise Ahmet Özer 1970 öncesine giderek özetle şöyle açıklamaya çalışır: "1965'lerde başlayan siyasal ve kültürel ivmenin, yazınsal platformda belirgin bir etkileşimi söz konusuydu. Günlük gazeteler bile, bu gelişim sürecinden payını alıyor, bu süreci hızlandırıyordu. İşte o yıllarda şiire tutkun gençlerin önünde, bu heyecanın kabaran görünümü uzanıyordu. 1968'ler Türkiye'sinin siyasal alanda boyut kazanan yapısı yazınsal etkinliklerin üstünde bir seyir izliyor, bu da yazınıımızın hızlı bir siyasallaşma sürecine girmesine ortam hazırlıyordu. Açık, aydınlık bir şiirden yan olmanın ölçütü, giderek meydanlarda okunan bir şiiri yazmaya zorluyordu şairi. Sanat-siyaset ilişkisinin dar anlamdaki birlikteliğinin olumsuz etkileşimi, üretilen şiire de yansıyor" (Özer, 1985: 134). Bu yansımanın 70'ten sonraki güncel olgularını da, Veysel Çolak şöyle vurgular: "1970 ve sonrası şairleri, yaşananı yazdılar başlangıçta. Gazete haberleri, gördükleri, duydukları ve insan olarak etkilendikleri tüm olayları şiirleştirmeye giriştiler. Yaşanan olayların tarihsel boyutunu kavrayamayışları, estetik sorunlar üzerinde hazırlıksız olmaları belirgin hatalı bir sonuca götürdü onları. Yanılgılar ideolojik/estetik çerçevede belirginleşti. Ülkenin politik yaşantısındaki öbikleşmeler, fraksiyonel çıkışlar, olumsuzluğu geliştiren etkenlerden biri oldu. Mitler, olağanüstülükler yaratıldı. Herkes önemseydiği kişiye ilişkin düşünebileceği şiirler yarattı. Konu zenginliği gözetilmedi. Aynı sözlük kullanıldı. Şairler kendi sözlüklerini oluşturma çabasına girmediler" (Çolak, 1985: 20).

1970'li yılların toplumcu şiirini 60'lı yıllarda başlayan –farklı bir deyişle, kendileriyle başlayan- bir sürecin devamı olarak gören Ataol Behramoğlu, 1960'lı yıllarda kendisiyle birlikte edebiyat dünyasında boy gösteren şairlerin, özellikle İkinci Yeni anlayışı ile belirlenen kapalı, edilgen, biçimci bir şiir anlayışına karşı çıktıklarını belirtir. Ona göre "70'li yılların toplumcu ozanları, gerek Türk şiirinin gerekse dünya şiirinin ustalarını olanca zenginliği ile daha şiir çalışmalarının başlangıcında tanıma olanağı buldular. İkinci Yeni diye adlandırılan şiir anlayışının etkinliği de kırılmış olduğu için, şiire daha rahat bir ortamda başladılar. Bu olgular bu ozanlara biçim alanında yeni arayışlara girme, Türk ve dünya şiirinin zenginliklerinden daha çok yararlanma olanağı sağladı. Bu arkadaşların en yeteneklileri de bu olanaklardan başarıyla yararlandılar, yararlanmaktadırlar. Bu anlamda 70'li yıllar toplumcu

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

şairinin 60'lı yıllara göre bir ayrımı da, özde de biçimde de şiirimizin çok daha çeşitlenmiş, boyutlanmış olmasıdır" (1995: 157). Dönemin şairleri 1970'li yılların toplumcu gerçekçi şiir anlayışının nitelikleri ve kaynaklarına ilişkin ifadelerinde kimi zaman birbirleriyle çelişkiye düşen açıklamalarda bulunurlar. Bu kuşağın kimi şairlerince ideolojiye feda edilmiş şiir dönemin gerekliliği sonucu ortaya çıkmış ve bir felsefenin, yaşam biçiminin ifadesi haline getirilmiştir. Bunu da özgünlük, yenilik olarak nitelemişlerdir. Aynı dönemde şiire başlayan Veysel Çolak gibi kimi şairler ise bir özeleştirici niteliğindeki ifadelerinde dönemin şiirinin özgünlüğü yakalayamadığını söyler. Çolak, yazmaya başladığı dönemde şiir açısından bir karmaşa içinde olduğunu vurgularken, 70'li yılların şairlerini besleyen kaynaklar konusunda şunları söyler: "Şiir serüveni böylesine bir karmaşa içerisinde bulunduğu ve netleştirecek gücü olmadığından (70'li şair) işe yeniden başladı denilebilir. Belirli bir noktaya gelindikten sonra da şiir birikimimizi irdelemeyi akıl etti. Özgünlüğe böylece varılabileceğini sezindi. Bu yüzden 70'li şiir bir yere kadar köksüz bir şiirdir" (1985: 135). Veysel Çolak, yaşadığı dönemdeki yazınsal karmaşadan söz edip 1940'lı ve 1950'li şiirle bir hesabı olmadığını ve 70'li yılların şiirinin bir yere kadar köksüz olduğunu ileri sürerken, soruşturmaya katılan dönemin diğer sanatçılarıyla bu konuda ayrılır. Aynı zamanda Çolak, 1940 kuşağının öncü ve sürükleyici olduğunu da kabul etmez. Kendisinden önce şiire başlayan ve edebiyat dergilerinde Çolak'tan önce yer alan 1970'li yılların diğer şairleri, bu karmaşayı yaşamalarına karşın konuyla ilgili farklı görüşler ileri sürerler. Örneğin, Ahmet Ada, "Kendime çıkış noktası aradığım dönemde, çağdaş Türk şiirinde Nâzım ve Ahmed Arif'in şiirleri, yerleşik şiir değerlerini sarsan bir işlev yüklenmişti. Etkilediler bizim kuşağı. Bu dönem kısa sürdü. Çağdaş Türk şiirindeki bütün evreleri öğrenme çabası hız aldı" derken, "Bugünkü toplumcu gerçekçi şairin gerçek mirası elbette Nâzım ve 1940 Kuşağı'nın şiiridir" (1985: 136) görüşünü ileri sürer.

Hüseyin Yurttaş, "1940 Kuşağı'na, şiir bilinci ve toplumsal bildirinin şiire yedirilmesi, tok sesli bir şiirin sürdürülmesi yönünden çok şey borçluyuz. Şiiri sevmemizde ve şiir anlayışımızın oluşmasında da kuşağın önemli rolü vardır" (1985: 136) görüşündedir. Ahmet Özer ise, Nâzım'ın önderliğinde, Cumhuriyet döneminde ilk köklü değişikliği yapan 1940 kuşağı olduğu için, onu öncü bir şiir hareketi olarak niteler ve şöyle der: "1940 Kuşağı'nın temsilcilerinin şiirlerinin özünde sunulan gerçeklik, tüm yaşamları boyunca savunulan ideolojik /estetik bütünlüğün anlatımıdır. (...) 1940 Kuşağı'nın öz ve biçimdeki bu söylemi, 60'lı yıllardan sonra oluşturulan şiire bir ivme kazandırmıştır. Önüne çıkarılan engellere karşın, yaşanan süreç; toplumcu şiirin damarını, 70 Kuşağı şairlerinde ve üretilen şiirde yeni bileşimlerle yeniden yaratmıştır" (1985: 136).

Ahmet Telli de, 70'li yılların şiirinin genel niteliğini şöyle açıklar: "70'li yılların belirleyici öğelerinden biri politik davranıştır. Birbiri içinde çelişen yönelimler olsa bile politik özellik 70'li yıllarda genel bir nitelik olmuştur. İşte, kişiselciliğin asıl karşı çıktığı budur. Oysa politikleşmeye değil, çarpık politikleşmenin şiirde açtığı yaralara dikkat çekilmelidir. İnsani olan hiçbir şey şiirin dışında değilse, bu yılların şiiri de, tüm insani şeylerle birlikte politikleşmeyi içselleştirme yolunda önemli adımlar attı. Buysa, Hikmet

çizgisinin kendisine bıraktığı bir kalıttır. Bu damarı sürdürdü ve gelişimini bu damara bağladı. Burjuva kişiselci anlayış, bunu sığ ve tek boyutlu bulabilir. Bu da politik bir tavır değil mi? Derinlik ve yoğunluk da şiirin asıl niteliğidir. Politikleşme bu niteliklere ancak yeni boyutlar kazandırır, zenginleştirir. Olumsuzluk değildir yani. Kötü örnekler bu dönemin şiirini temsil edemez elbette” (Telli, 1985: 136-137).

Şiirin 1970’li yıllarda bir bağlanma ve kaynak oluşturma sorununun olduğunu, bu konuda öne sürülen görüş farklılıklarından anlamak mümkündür. 1960’lı ve 70’li yılların şiiri için ileri sürülebilecek en kesin görüş, ideolojik oluşu ve kendilerini bağlı oldukları Marksist-sosyalist ideolojiyi şiirin ana kaynağı haline getirmeleridir. 1960 sonrası toplumcu şairler aynı reflekslerle hareket etmiş, şiiri politize ederek kendi siyasal düşüncelerinin ifade alanı olarak işlevselleştirmiştir. Cemal Süreya 1960-70 şiirinin toplum ve sanat ilişkisi üzerine sağlıklı bir aşamaya girdiğini söylerken, sanatın siyasaya indirildiği fikrinin iflas ettiğini de ekler. Ardından yaptığı değerlendirmede 1970’li yılların başlarında yazmaya başlayan sanatçılarla ilgili şunları söyler: “Son bir iki yıldır yazmaya başlayan gençleri çıkış noktasında oldukça hazırlıklı buluyoruz. Çalışırlarsa, gerçekçilik sorununda da devrim sorununda da edebiyatı iyi bir şekilde üstleneceklerine inanıyoruz onların. Çünkü ideolojik öğretilerden de sanat deneyinden de tam tekmil geçme olanakları var” (Süreya, 1992: 127). Cemal Süreya’nın ümitli olduğu bu kuşak, ideoloji-şiir sarmalı içinde, eğilimlerini daha çok ideolojiye yönelttikleri ve şiiri siyasal olana feda ettikleri için de şiir ikincil bir düzeyde kalır. Dolayısıyla dönemin şiirini yalnızca bir sanatsal çıkış veya şiirsel hareket olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Yine aynı nedenle bu kuşağın şairlerini şiir sanatına ait kavram ve prensipler üzerinden tanımlamak, ideolojik tanım ve konumlandırma yapmaktan çok daha güçtür. Ebubekir Eroğlu, modern Türk şiiri üzerine yaptığı incelemede söz konusu dönemde ortak bir duyuş ve ideolojik hassasiyetle ortaya çıkan anlayışa ilişkin şu değerlendirmeyi yapar: “1950’lerdeki atılımı, salt bir şiir hareketi olarak görmek, şiirin dünyasına ait kavramlarla tanımlamak mümkündür. Oysa 1970’lerdeki durum, şiir dilinin genel siyasal beklentilere ayarlanması olmuştur. Bu dönüşüm, bağımsız bir şiir hareketinden söz etmeyi zorunlu kılmayacak niteliktedir. 70’lerde şiire ilişkin genel tutum, insan eğilimlerini tanıma amacıyla bakmayı olağan kılmayacak bir görünüm sergilemiştir” (Eroğlu, 1993: 65).

Türk şiirinin 1970’ten sonra geçirdiği siyasallaşma deneyiminden geçen şairler, arasında şu isimlerin öne çıktığı söylenebilir: Egemen Berköz, Özdemir İnce, Metin Demirtaş, Nihat Behram, Refik Durbaş, Sennur Sezer, Ahmet Telli, Hüseyin Yurttaş, Ahmet Ada, Seyyit Nezir, Abdulkadir Budak, Erol Çankaya, Yaşar Miraç, Ali Cengizkan, Veysel Çolak, İsmail Uyaroğlu, Akif Kurtuluş vs.

İşçi, Emek ve Sermaye İlişkisi

Şiirin ideolojik eğilimlerle bir arada varlık gösterdiği 1970’li yıllar, şairlerin dönemin siyasal ve sosyal hareketliliğine uygun olarak bütün dünyada olduğu gibi işçi sınıfını bir sorunsal haline getirip şiire taşıdıkları bir dönemdir. Marksist estetiği şiirsel yaratımın

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

temeline alan kuşak şairleri için işçi sınıfının problemleri, işçi-patron ilişkileri, sermaye-emek ilişkisi, sömürü gibi “devrimci” düşüncenin belirginleşmesini tesis eden kavramlar şiir estetiğinin önüne alınmıştır. Marksist-sosyalist refleksin şiirin esas kurucu gücü ve belirleyeni olmasının temelinde 1934 Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi’ndeki birtakım formülasyonların olduğunu da bu aşamada hatırlamak gerekir. Söz konusu kongreden çıkan sonuçlardan birinin işçi sınıfının aydınlatılması ve yönlendirilmesinin edebiyat aracılığıyla mümkün olacağına vurgu yapılır. Geri kalmış işçi ve köylü kitlelerine sosyalizmi benimsetmek, onlara gelecek için umut vermek gibi bir misyonun edebi eserlere yüklenmesi gerektiği söylenir. Kuşak şairlerinden Eray Canberk, işçi sorunsalına bakışı, kuşağın ortak düşüncesini ifade etmektedir:

20. yüzyılda ve Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte başlayan sanayileşmeyle oluşan işçi sınıfı giriyor işin içine. Bu oluşumla birlikte emek kavramı, işçinin yaşama koşulları ve sorunları, derken sendikalaşma, grev, lokavt, işçi ücretleri. Toplumsal/siyasal değişimlerle ve gelişmelerle şairlerin emeğe ve emekçiye bakışları da değişiyor doğal olarak. Ne var ki bizde işçiden, emekten, hele hele işçi sınıfından söz etmek netameli bir iştir. Bu konuları işleyen şairlerin başı hep derde girmiştir. (Canberk, 2018).

1970 Kuşağı, kendilerinden önceki toplumcu gerçekçi şairler gibi Nâzım Hikmet’e bağlanma noktasında ortak bir görüşe sahiptir. İşçi sınıfının yüceltilmesi, sorunlarının şiire taşınması, değişim, dönüşüm ve nihayet devrimin bu sınıfın bilinciyle mümkün olacağına dair bir tür “devrimci umut” geliştirmeleri kendilerine özgü bir çıkış değildir. Nitekim Nâzım Hikmet’in “Türkiye İşçi Sınıfına Selam!” şiiri, umut bağlanan ve yüceltilen bir kitle olarak işçi-emekçi sınıfının yetmişli yılların şiirine kaynaklık ettiğini gösteren işaretlerle yüklüdür:

*Türkiye işçi sınıfına selâm!
Selâm yaratana!
Tohumların tohumuna, serpilip gelişene selâm!
Bütün yemişler dallarınızdadır.
Beklenen günler, güzel günlerimiz ellerinizdedir,
haklı günler, büyük günler,
gündüzlerinde sömürülmeyen, gecelerinde aç yatılmayan,
ekmek, gül ve hürriyet günleri.*

Nâzım Hikmet’in dizelerindeki işçi sınıfı; yarına dair umudun karşılığını, sömürü düzeninin yıkılacağına, emeğin karşılığını bulacağına ve özgürlüğün mümkün olacağı bir yaşamın tasavvur edilerek işlevsel kılındığını gösterir. Toplumcu gerçekçi anlayışın 1970’li yıllarda işçi sınıfına emek-sömürü karşıtlığında yaklaştığını gösteren birçok örnekle karşılaşılır. Bunlardan biri de 1960 Kuşağı arasında sayılmakla birlikte 70’li yılların sol-sosyalist ideolojisi çerçevesinde yazan İsmet Özel’dir. Özel’in “Ve hatırlıyorum lokavt vardı / bezgin fabrika düdüğlerinin / dizlerine yatırılmış olan sabah / senin kalbini kakışlardı” dizelerinde işçilerin sorunlarına, grev ve hak arama çabalarına yapılan göndermeler dikkat çeker.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

İşçilerin yaşam koşulları ve zorlukları; gerek dünyada gerekse Türkiye’deki işçi hareketleri, örgütlenmeye ve bilinçli hareket olarak eylemlerde bulunmak, nihayet bu sınıfın var oluş sorunları şeklinde şiire taşınır.

1970’li yılların ortalarında yayımlanan *Gök Ekin* kitabında yer verdiği “Çağrılmamış İşçi” şiirinde Mehmet Başaran işçileri ailelerinden uzakta çalışmak zorunda kalan, fabrikalarda ağır şartlar içinde çalışan, acı çeken, geçim derdi ve sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalan bir kitle olarak ifade eder. Bu dönemin şiirinde politik dozu arttıran şiirleriyle öne çıkan Nihat Behram da işçilerin aynı zamanda seslerini çıkarma çabası içindeyken iktidar aygıtlarının kuşatmasıyla karşılaştıklarını “zincire vurulu işçilerin bileği / pervasızlık ve lokavt / ve polislerle çevrili fabrikalar” (Behram, 2004: 245) dizelerinde dile getirir. Ayrıca şair, işçilerin örgütlü eylemlerine ve bu sınıfın seslerini yükseltmeleri gerektiğine dair devrimci bir hassasiyeti de yedeğinde barındırır. Refik Durbaş’ın “Elmas Ayna” şiirinde yüceltilen bir değer olarak işçi hareketleri ve grevler, başlangıcından sonuç alınıncaya dek sıralanan bir kompozisyona sahiptir. Şiirin her biriminin sonunda yineleme gurubu olarak “Bu işyerinde grev var” ifadesine yer veren şair, grevin başlatılma sebebini de şöyle dile getirir: “sesini boğdu makinelerin / o madenî ağudan, çelik tortudan / boşandı yetim, öksüz rüzgâr / yaralarına tuz basılmış vardiya / değişmedi ve ulaştı geceden gündüze / onurun, emeğin, inancın afişleri / ve alinteriyle bezenmiş bildirisi” (Durbaş, 1994: 184). Fabrikalarda makinelerin arasında çalışan ve yaşadıkları acıları iş saatlerinde çekmek zorunda kalan işçilerin dramlarını anlatırken emeklerinin karşılığını alabilmek ve onurlarını kurtarmak adına direndiklerine ve grev yaptıklarına göndermede bulunulur.

Dönemin metinlerinde işçiler bir yönüyle de devrim umutlarının diri tutulmasını sağlayan, devrimi gerçekleştirecek olan güçlü bir zümre olarak değerlendirilir. “Görüyorum daracık sokaklarda / Görüyorum uzak köylerde / Uyanmanın bildirisini dağıtıyor / İşçiler öğrenciler / Ağızlarında bir al gül / Gerinen toprağın yiğit bildirisini” (Başaran, 1975: 82) dizelerinde işçilerin dağıttıkları bildirilerle insanlar arasında bir bilinç halini ortaya çıkardıklarını öne sürmektedir. Zira işçi haklarının işveren tarafından “gasp” edildiğini, ağır koşullarda çalıştırıldığını, bunun da bilhassa köyden kente göç olgusu etrafında gelişen bir sosyolojik problem olduğunu anlatan şiirlerden biri de Ataol Behramoğlu’nun “Parkta Rastladığım Adam” şiirinde karşılık bulur:

*Fayda yok anlayacağın
Ne oğlanlardan, ne kızlardan
Bir fabrikada iş bulmuş
Kaçak işçi çalıştıran*

*Kırk yılın köylüsü
Ne yapsın işçi olursa
Daha yılı dolmadan
Kaptırırvermiş elini çarka*

*Gerisi bilinen hikâye
Patrondan imdat görmez
Evde karı ağlar
Deli kız vermez rahat*

Türkiye’de özellikle 1950’li yıllarda sosyal bir travma olarak ortaya çıkan sorunlardan biri olarak köyden kente göç olgusunu öne çıkaran, şehre gelip kaçak işçi olarak çalışmak zorunda kalan işçilerin dramlarını şiire taşır. Köylü bir adamın hikâyesine odaklanan şair, kent yaşamına ve fabrikalarda çalışmaya alışık olmayan bir köylünün sakatlanması ve işverenin bu duruma ilgisizliğine vurgu yaparak dönemin sosyolojik gerçekliğini dile getirmiş olur. İşçi sınıfına sermaye ve iktidar tarafından uygulanan baskı, tutuklama, sürgün ve kimi zaman öldürme gibi trajediler 70’li yıllarda hâlâ Marksist anlayışı sürdüren İsmet Özel’in “Aynı Adam” şiirine de yansır. “Aynı adam Ekim günlerinden beri gümbür gümbür gelirim / teneke damların üstüne safi sinirden doğan güneş / portakallar fırlatarak parlıyor benim adımlarımla / anladım neden yorgunluk gülümserlik getiriyor insana / hayatın bana başat / bana avrat oluşunu öğrendim / işçiler bunu kurşunlanarak öğrendi / on beşinde bir arkadaşı / inancını savunurken yargıca / anladı bulan durula akmakta olan şeyi.” (Özel, 2005: 58-59). Özel, bir yandan Ekim Devrimi’ne yaptığı göndermelerle işçi sınıfını devrim düşüncesiyle özdeşleştirirken bir dönemin sona erişini de bu sınıfın mücadelesine bağlar. Bir yandan yaşamla olan güçlü bağlarını korumaya çalışırken bir yandan da devrimci mücadelenin başını çeken işçilerin oldukça zor bir işi başarmak zorunda kalmalarından söz eder. İşçilerin kurşunlanması, fabrikalarda çıkan olayları ve tabii olarak işçi hareketlerini akla getirir.

1970 Kuşağı şairlerinin üzerinde durdukları sorunlardan biri de kadın ve çocuk işçilerdir. Küçük yaşta çalışmak zorunda kalan çocuklar ve kadınlar, fabrikalarda, tarlalarda emeklerinin karşılığını alamayan insanlar, dönemin zihniyetini ortaya koyan göstergeler olarak şiire taşınırlar. Nihat Behram “Kir” şiirinde “boyunlarından kara yağlar süzülen çocukların / omuzlarında adaleler, / körpecik bedenleri yorgunluktan / uğul uğulsa işçi kızların” (Behram, 2004: 293) derken işgücü uğruna sermayenin insan emeğini nasıl sömürdüğüne altını çizme gayretindedir. Turgay Fişekçi’nin “Dokumacı Kölenin Türküsü” ise daha başlığı ile tezgâhtar kızların yaşadıkları sıkıntıları, sermaye düzeninin birey üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi göstermeyi hedefler. Şiirde dokumacı kızın dilinden aktarılan sözler, çalışma koşullarının güçlüklerini dile getirir. “Umut taşımak yasak bana / Yasak bir tomurcuk gülün elinden tutmak / Yaşamım mekik atmak tezgâhta / Ve ağrıyan kaslarla uyanmak sabahları” diye konuşan şiir öznesi, arzularının, beklentilerinin, umutlarının yasak oluşundan duyduğu hüznle varlığını sürdürmeye çalışır. Şair, kızları ve çocukları trajik etkiyi arttıran bir sosyal gerçeklik olarak dile getirir ve bu yolla bilinçli bir sınıf mücadelesinin kaçınılmazlığını ifade etmeye çalışır. Refik Durbaş’ın “Tezgâhtar Kızlar” şiiri de Fişekçi ile benzer bir ideolojinin ürünü olarak işçi kızların yaşamına dair ayrıntılara odaklanır.

*Erkenden açılır dükkân
Sevda ve yalnızlıktan başka*

Dizilir uykusu tezgâha

İnce tül, gamlı ruj ve hazan (Durbaş, 1994: 99)

Sabahın erken saatlerinde işinin başında olmak zorunda kalan kızların hayatlarındaki çelişkiler çeşitli sembollerle ifade edilir. Aşkları, hayalleri, sevdaları ve yalnızlıkları arasında sıkışan tezgâhtar kızlar, gelinliklerin tülleri, dudaklarının rujları ve hüznüleri arasında tercih yapamayacak bir trajedinin içinde resmedilirler. İşçileri, emek, sermaye, sömürü ekseninde ele alan Refik Durbaş'ın "Tezgâhtar Kızlar" şiirinde evi ile çalıştığı dükkân arasında kalan işçi kızlar; "Usta" şiirinde tarlalarda, fabrikalarda, kömür ocaklarında, dokuma tezgâhlarında çalışan işçilerin hayatları; "Elmas Ayna" da ise fabrikalarda yapılan grevler ve yine işçi sınıfının problemleri dile getirilir.

İşçi ve emek kavramlarının dönem şiirinde ideolojik birer aygıt haline getirilerek şiirin fikri yapısını oluşturduğuna dair kimi örneklerde ise söz konusu sınıfın -yukarıda Nâzım Hikmet'in dizelerinde olduğu gibi- yüceltilmesinin örneklerine de rastlanır. Adnan Yücel'in "Tel Örgülere Takılmadan" şiiri, emeği ve alın terini kutsayan, yücelten bir düşüncenin ürünüdür:

*Bu tel örgülere takılmadan önce
Biz ki vatanımız dedik alınterine
Öptük alınterinin topraklarını
Başlar koyduk uğruna
Her damlasına can verdik
Kurtuluşumuz dedik alınterine
Açtık alınterinin bayraklarını*

Yücel, doğrudan doğruya işçilerden bahsetmemekle beraber, "alın teri"ni vatan ve kurtuluş gibi değerlerle özdeşleştirerek emeğin, çalışmanın ve dolaylı olarak emekçinin ve işçi sınıfının kıymetini ortaya koymaya çalışır. Bu refleksin ardında da sosyalist dünya görüşünün ve Marksist estetiğin işçi sınıfı merkezli ideolojisi yatar.

Köy ve Köylü Sorunsalı

Köy ve köylü meseleleri Türk edebiyatında toplumsal hassasiyetin ve ideolojik eğilimlerin arttığı dönemlerde edebi metinlerde -büyük oranda bir dünya görüşünün gereği olarak- yoğun bir şekilde yer alır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra başlı başına bir "köy edebiyatı" (Köy Enstitüsü kökenli yazarların da etkisiyle) furyasının, politik arka planıyla birlikte edebiyat dünyasını hegemonyası altına aldığından söz edilebilir. Farklı ideolojik görüşlerin eş zamanlı olarak şiir dünyasında görünür olduğu 1970'li yıllarda işçi sınıfındaki hassasiyete benzer bir şekilde köylüyü de "devrimci" düşünce etrafında işlevsel kılmak ve ona birtakım misyonlar yükleyerek öne çıkarmak düşüncesi daha çok sol-sosyalist ideolojiye mensup şairler tarafından gerçekleştirilir. Dönemin şairleri kimi zaman popülist bir söylem geliştirerek "devir ruhu"nu şiire taşımışlar, kendilerinden önceki 1960 Kuşağı'nın

söylemlerini daha geniş bir kadroyla ve derinleştirerek köylüler üzerinden ifade etmişlerdir. 19. yüzyıl Rusya'sında popülistlerin köylülere, halka yaklaşabilmek, onların yaşamlarına özenebilmek adına köylere gitmeleri, sınıfsal bir ayrımla işçi-emekçi kesimi idealize etmeleri, devrim umudunu köylü, işçi, emekçi ve halkın direnişi ile mümkün kılınabileceği yönündeki inançlarının yansımalarını bu kuşağın şiirinde görmek mümkündür.

Şiire 1960'lı yılların ortalarında başlamakla beraber 1970 sonrasında da toplumcu gerçekçi şiir anlayışı ile şiirler yazan Süreyya Berfe'nin köyü ve köylüyü, Anadolu kırsalını metnin merkezine aldığı çok sayıda örnekle karşılaşılır. Özellikle ilk kitapları *Gün Ola* (1969) ve *Savrulan*'da (1971) yer alan şiirlerin büyük bir kısmı benzer hassasiyetlerin -çoğunlukla popülizm tuzağına düşen- ürünleridir. Berfe'nin şiirine konu olan köy ve köylü kesimi, sosyolojik arka plana sahip bir görünümünden çok, köy romanlarının birçoğunda olduğu gibi, ideoloji ve propaganda amacını taşır. Şairin köyden ve köylünün emek-üretim ilişkisi içindeki yaşamlarından söz etmesinin arkasında, devrimi Anadolu halkının ve bilhassa köylülerin gerçekleştireceğine dair "devrimci" umut yer almaktadır. Bu minvalde *Gün Ola*'daki şiirlerin büyük çoğunluğu; "Türküler", "Köye Giderken", "Toprak İçin Bir Türkü", "Bir Dost Bulamadım Gün Akşam Oldu", "Bağa Gidenin Türküsü", "Bilmeceler", "Bereketli Yol", "Suya Giden Türkmen Kadınına Türkü", "Çoban Türküleri", "Öldürülmüş Köylülerin Ardından", "Kederin Gökleri Dar", "Geri Dönmeyen Sığırtmaca Ağıt", "Gün Ola", "Kış Bile" gibi şiirler köylüyü odağa alırken, bu kesimin söylem ve dili kullanılır. *Savrulan*'da ise aynı tema bu kez köylü-iktidar ilişkileri bağlamında yazılmış olan "Susuz" ve "Toprak Reformundan Önce Üç Şiir" başlıklı metinlerde göze çarpar (Balık, 2017: 161-162). Süreyya Berfe'nin köylüyü yücelten ve devrimin bu insanlar aracılığıyla gerçekleşeceğine dair umudunu dile getiren "Öldürülmüş Köylülerin Ardından" şiiri, ölüme başkaldıran köylülerin geleceği yeniden inşa edeceklerine olan inancı barındırır: "Bizler ölmeyiz / Yeni yeni doğuyoruz / Hep birlikte kuruyoruz geleceği / Bizler ölmeyiz arkadaşlar / Onlar da ölmedi" (Berfe, 2009: 81).

Köy yaşamının ve zorluklarının köylülerin karşılaştığı sıkıntıların başında yokluk, yoksulluk ve ağır çalışma koşulları gelmektedir. Nihat Behram'ın "Hiç Bırakılmamış Bir Yerine Doğru Ufkun" şiirinde köylülerin günlük rutin işlerini, sabah tarlaya gidip bütün gün çalıştıktan sonra akşam eve dönüşleri anlatılır.

*yorgun atları artık tırıs gidemeyen köylüler
öbek öbek tarlalardan dönüyor,
gün devriliyor ve
çobanlar köye doğru çeviriyor sürülerini,
kırac dağ yamaçlarında duyulmaya başlayan
yarı yanı aç, yarı yanı sütsüz o melemeler
sanki bir yaranın usul usul kanamasıdır,
gün devriliyor ve
tarlalardan dönüp gelen bitkin kadınlar
karınları sırtlarına yapışık bebelerin iniltisini*

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

dindirmek için

ocak başlarına çöküyor (Behram, 2004: 52)

Köylülerin bütün yaşamının mücadele ile geçtiğini, acılar ve yokluklar içinde yaşamaya çalıştıklarını anlatan bu dizelerde ayrıca açlık vurgusu “karnı sırtına yapışık bebe” imgesiyle anlatılır. Bu dramın öne çıkarılması, köylülerin yaşadıkları çaresizliğin hangi düzeyde olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Behram, aynı şiirin devamında “yoksulu toprak başında böyle iki büklüm bırakıp / dize getiren / bu vahşet bu sefalet / yerle bir edilecek” dizelerinde devrimci mücadelenin önemli bir unsurunun köylüler olduğunu vurgular. Nihat Behram benzer bir düşüncüyü “Dövüşe Dövüşe Yürünecek” şiirinde de dile getirir. Köylülerin çektikleri acıyı, emeklerinin sömürüldüğü fikrinden yola çıkarak söz konusu düzeni değiştirecek “devrimci” mücadelenin yapılması gerektiğini vurgular. “Suyu samanı yağmalanmış bezgin dayanıksız köylüler için” sadece kendilerinin değil, devrim bilincine sahip herkesin mücadele etmek zorunda olduğu şiirin temelde ulaşmak istediği ideolojik sonuçtur.

Dönem şairlerinin köylülere bakışında -işçi sınıfında olduğu gibi- kadınlara ayrı bir vurgu yaptıkları da gözden kaçmaz. Özellikle iş gücü içindeki kadınların yaşama tutunabilmek için yaptıkları mücadeleler, söz konusu kuşağın beslendiği sosyal gerçeklikler olarak şiirde karşılığını bulur. Köylü kadınların, yaşamın ağır yükünü genellikle tek başlarına omuzladıklarını dile getiren şairlerden biri yine Nihat Behram’dır:

yıkanır bazı bakır dövücülerini çarşılarında

şakırtılarla sürüklenir bazlama açan kadınlar

dibeklerinde inatlarını döven

hınzır umutlarını döven kadınlar şakırtılarla (Behram, 2004: 43)

Köylü kadınların bakır veya dibeklerde tohum dövmek gibi eril işlerin üstesinden gelebildiklerini gösteren bu dizelerin ardından “o loş buhur kokuları, analarımız / aşererken toprak yiyen analarımız” söylemiyle şair, kadınların büyük acılar karşısında azim ve fedakârlıklarından bir şey kaybetmediklerini ifade eder.

Mehmet Başaran ise köylülerin yaşadığı sıkıntıları dile getirdiği “Açlığın Doğusu” şiirinde toplumsal bir sorun olarak genelleştirilebilecek “açlık”ın bölgesel farklılıklar göstererek köylü üzerinde daha ağır bir etkiye sahip olduğunun altını çizer. Başaran’ın aynı şiirde köylülerin dilinden yazdığı “kıtlığın ölümü başka / biz alışkınız köylüyüz de” dizelerinde köylünün yaşadığı yokluk ve yoksulluk dramatize edilir. Başaran’ın “Çağrılmamış İşçi” şiirinde bu kez topraklarına bağlılıklarıyla dikkat çeken işçiler anlatılır. İşçi ile köylü sorunsalının bir araya getirildiği şiirde ekmeğini topraktan çıkaran insanların yalnızlığı, acılar karşısında yılmadan mücadeleye devam etmesi onların öne çıkarılan özellikleri olarak dikkat çeker. Yaşar Miraç’ın toprak emekçisi olarak konumlandırılan köylülerin verdikleri emeği yücelttiği “Akar Yakamoz” şiiri, Karadeniz insanının mücadelesini konu alır. Şair, ait olduğu toprakların karakteristiğini de yansıtacak şekilde Karadeniz köylüsünün bütün uğraş alanlarını sıralar. Bunu da emeklerinin sömürüldüğü sonucuna bağlar.

*akar yakamoz ter akar
fındıktan çaydan tütünden
süt mısırın püskülünden
karayemişin dalından
tarlayı eker biçerken
toplar budarken dalları
yaprak kırarken dizerken
ter nasıl da ışık akar (Miraç, 1979: 11)*

Şiire 1960'lı yıllarda başladığı halde, *Milliyet Sanat* dergisinin açtığı yarışmada 1974'ün En Başarılı Genç Şairi ödülünü aldıktan sonra edebiyat dünyasının dikkatini çeken Abdülkadir Bulut, hem kendi kuşağının duyuş ve düşünüşünü hem de önceki kuşağın ideolojik yönelimlerini olduğu gibi şiire taşır. Bu yönüyle de mensubu bulunduğu kuşağın klişeleşmiş anlayışını köylü ve emek ilişkisi üzerinden anlatma yoluna gider. “Güzelliğini Taşırmadan Kelimelerin”, “Bende Saklı Kalan Kadın” ve “Dağ Köylerinin Kadınına Övgü” şiirleri köylü emekçi kadınların idealize edildiğinin göstergeleriyle yüklüdür.

*Ayakiüstü de olsa
Söyleyecek çok sözüüm var
Pazara giden köylülere
Yurduma dair
İp bağladım unutmamak için
Ellerime gömülü parmaklarıma
Bir gün fabrikalarda, tarlalarda
Hep birlikte gülmek istediğimizi
Ve başımızı omuzlara yıka yıka
Kucaklaşmak istediğimizi sezdiklerinden
Daha şimdiden kurdular pusuları
Ve yağlı kurşunları*

Tarlada ve aynı zamanda fabrikada çalışan insanlarla kurulan gönüldaşlık, duygudaşlık ve “yoldaşlık” düşüncesi, mücadeleye evrilmesi beklenen fakat karşısında “kurşun” ve “pusu” ile sembolize edilen güçlüklerden söz eden şiir öznesi, devrimci umudu köylü ve işçilerin “direnişine” bağlar. Abdülkadir Bulut, “Dağ Köylerinin Kadınına Övgü”de okuru, köylü bir kadının hasadını pazarda satma sürecine tanık ettirir. Köylü kadının çileli yaşamına ilişkin ayrıntılar aktaran şair, onu, “göğsü ızgaralı kadın”, “gönlü yaralı kadın”, “gözleri garazlı kadın”, “sırtında odun yükü, koynunda çağan, koltuğunda peynir çıkımı” ve evde aç bekleyen “bebeler”iyle tasvir eder. Önceki şiire benzer şekilde emekçi köylü kadının, mücadelesiyle, azmiyle, güçlü duruşuyla idealize edildiğini, “çevirmişler pazarı / Sakın ilişme tezgâhların yanına / Sen ki onlar için mayın!” dizelerinden anlamak mümkündür. Köylü ve işçilerin yaşam mücadelesi ve alın teri için yaşadığı zorlukların resmî otorite nezdinde tehlikeli ve sakıncalı bulunduğunu da ima eden şair, ideolojisini dönemin ruhuna uygun bir biçimde köylü bir kadına yükler.

Sonuç

Türk şiirinde 1960 sonrası farklı bir sürece evrilen sosyal gerçekçilik, 1970 Kuşağı şairlerinde hem önceki on yılın birikimini hem de 1940'ların toplumcu anlayışının sağladığı olanakların kullanılmasıyla daha da derinleştirilir ve geniş bir kadro tarafından politik düşünceler şiirselliğin önüne konulur. 1970'li yıllarda Türkiye'nin sosyo-politik gelişmelerine paralel olarak dozu artan bir şekilde insanı ilgilendiren tüm alanlarda kendisini hissettiren ideolojik kutuplaşmalar şiirde de kendisini hissettirmiştir. Şiir, o güne kadar görülmedik şekilde ideolojilerin ifade enstrümanı olarak işlevselleştirilmiş, politik söylemin özellikle sol-Marksist dünya görüşüne sahip şairler tarafından "devrimci" umutların yaşam alanı haline getirilmiştir.

Şiirden sosyal politik bir işlev icra etmesinin beklendiği bu dönemde, özellikle geniş kitleleri bilinçli ve örgütlü bir şekilde harekete geçirmenin en etkili yollarından biri olarak şiir estetik endişelerden arındırılmış, nasıl söylendiğinden ziyade "ne söylediği"ne odaklanılmış, kısacası fikrî muhteva öncelenmiştir. Bu minvalde özellikle Marksist dünya görüşünün Türk şiirindeki yansımalarını belli başlı sorunsallar etrafında kümelendiğinden söz edilebilir. Ele alınan şiirlerden hareketle, işçi-işveren, emek-sermaye-sömürü, örgütlenme, çalışma koşulları, köylü-iktidar ilişkisi gibi toplumsal meselelerin politik bir içerikle şiire yansıdığı görülmektedir. 1970 Kuşağı'na mensup şairler işçi ve köylüye, "devrimci" dünya görüşünün gereği olan birtakım dönüşümleri gerçekleştirme umudunun yüklerler. İşçi sınıfının ağır çalışma koşulları, işverenle, iktidarla, kolluk kuvvetleriyle girdikleri çatışmalı ilişki, mücadele bilincinin geliştirilmesi, örgütlü hareketler dönem şairlerinin kendi ideolojileri doğrultusunda şiire taşıdıkları sorunsallar olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan köye, köylüye, köylünün toprakla münasebetine, yoksulluğuna, yaşam mücadelesine yönelik şiirlere de ağırlık verilmesinin ardında yine -yukarıda aktarılan Marksist estetiğin köylüye yüklediği misyon gereği- toplumsal dönüşümün işçilerin yanı sıra köylüler tarafından gerçekleştirileceği inancını barındıran ideolojik eğilim yatmaktadır. 1970 Kuşağı'nın ele aldığı sosyal meselelerde işçi ve köylüyü öne çıkarmaları şiirin bir propaganda aracı olarak kullanılmak istenmesiyle ilişkilendirilir.

Kaynakça

ADA, Ahmet (1985). *70 Kuşağı Şiirimizi Tartışıyor*. (Düzenleyen: Mehmet Yaşar Bilen), Ankara: Yaba Yayınları, s. 36-60.

BALIK, Macit (2017). *"Hayat ile Şiir" Süreyya Berfe'nin Şiir Dünyası*. Ankara: Gece Kitaplığı.

BAŞARAN, Mehmet (1975). *Gök Ekin*. İstanbul: Cem Yayınevi.

BEHRAM, Nihat (2004). *Hayatın Şarkısı Toplu Şiirler*. İstanbul: Everest Yayınları.

BEHRAMOĞLU, Ataol (1995). *Şiirin Dili-Anadil*. İstanbul: Adam Yayınları.

BERFE, Süreyya (2009). *Kalfa-Toplu Şiirler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- CANBERK, Eray (2001) “1940 Kuşacağı Şiiri ve Günümüz Şiirine Etkileri”, *Hece (Türk Şiiri Özel Sayısı)*, S.53-54-55, Mayıs-Haziran-Temmuz, s.102-108.
- CANBERK, Eray (2018). “İşçi Sınıfından Söz Etmek Netameli İştir” Söyleşi: Kadir İncesu (2018) <https://www.birgun.net/haber-detay/isci-sinifindan-soz-etmek-netameli-istir-132614.html> (erişim tarihi: 20.11.2018).
- ÇOLAK, Veysel (1985). *70 Kuşacağı Şiirimizi Tartışıyor*. (Düzenleyen: Mehmet Yaşar Bilen), Yaba Yayınları, Ankara 1985, s. 14-35.
- DURBAŞ, Refik (1994). *Kimse Hatırlamıyor: Toplu Şiirler I*. İstanbul: Adam Yayınları.
- EROĞLU, Ebubekir (1993). *Modern Türk Şiirinin Doğası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı.
- KORKMAZ, Ramazan-Tarık Özcan, “1960-1980 Şiirinde İdeolojik Yönelimler” *Türk Edebiyatı Tarihi*. (Ed. Talat S. Halman), C.IV, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 63-120.
- MİRAC, Yaşar (1979). *Trabzonlu Delikanlı*. İstanbul: Sanat Emeği Yayınları.
- ÖZEL, İsmet (2005). *Erbain Kırk Yılın Şiirleri*. İstanbul: Şule Yayınları, Ekim 2005.
- ÖZER, Ahmet (1985). *70 Kuşacağı Şiirimizi Tartışıyor*. Ankara: Yaba Yayınları.
- SÜREYA, Cemal (1992). *Papirüs'ten Başyazılar*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- TELLİ, Ahmet (1985). *70 Kuşacağı Şiirimizi Tartışıyor*. (Düzenleyen: Mehmet Yaşar Bilen), Ankara: Yaba Yayınları, s. 135-136
- YURTTAŞ, Hüseyin (1985). *70 Kuşacağı Şiirimizi Tartışıyor*. (Düzenleyen: Mehmet Yaşar Bilen), Ankara: Yaba Yayınları, s. 72-84.

GELENEK VE 1980 KUŞAĞI ŞİİRİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ HALUK ÖNER

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

DOÇ. DR. MACİT BALIK

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Türk şiirinde gelenek kavramına bakıldığı zaman özellikle Tanzimat ve Cumhuriyet sonrası dönemlerde kavramın bir sorunsal olarak gündeme geldiğini söylemek yanlış olmaz. Yeni Türk şiirinin süreç içerisinde ne zaman başladığı değilse de ne kadar devam ettiği sorusuna cevap vermek kolay değildir. Zira kaynağını mazmunlardan ve ilahî öğretilerden alan Divan şiiri geleneğini, Batı'dan gelen anlayışlarla eleştiren Tanzimat kuşağı şairlerinin de, Ayşe Fatma edebiyatından bıkıp öz şiire ulaşacaklarına dair manifesto yayımlayan Yedi Meşalecilerin de, biçimsel olarak dar kalıplara sığamadıkları için bütün şiir kurallarını kaldıran Garipçilerin de, *Yeni Türk Şiiri* adıyla kitap yayımlayan 80 kuşağı şairlerinin de yeni Türk şiirinin birer parçası olduğunu söylemek yanlış olmaz. Şiir ve gelenek sorunsalının başlangıç noktasına Tanzimat dönemi koyulurken sürecin son halkası olarak 80 Kuşağı düşünülebilir.

Bu dönem şairlerinin kuşak şairi olarak adlandırılması, edebiyat tarihi içerisinde yapılan tasniflerde bir hareket olmasa da topluluk olarak kabul edilmelerinin nedenlerinden biri de onların bireysel özellik gösteren ve tek tek incelenmesi gereken poetikalarından yapılabilen genellemelerdir. Ortak özellikleri olarak da adlandırabileceğimiz bu genellemelerde ilk sırayı kuşak şairlerinin geleneğe bakışı alır. 80 şiirinin genel özelliğini yansıtmaması bakımından da önemli bir hâle gelen gelenek algısını kuşak şiirinin diğer özellikleri gibi bireysel boyutta ele alabiliriz. Yanı sıra bu bireyselliklerden çıkaracağımız sonuçlarla genel bir değerlendirmenin içinde de inceleyebiliriz. Kuşak şairlerinin ve geleneği kullanma biçimlerindeki bu farklılıklar şiire bakma ve şiiri oluşturma biçimlerindeki çoğulcu anlayışın da fotoğrafıdır. Bu bildiride 1980 Kuşağı şairlerinin gelenek algısı ve geleneğin şiirlerindeki yansımaları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şiir, gelenek, modern, 1980 kuşağı.

CONVENTIONS AND POETRY OF THE 1980s

Abstract

It can be suggested that the term tradition emerged as a problematic especially in *Tanzimat* (Reorganization) and Post Republican periods in Turkish poetry. Although it is relatively easy to determine when the new Turkish poetry emerged, it is not easy to determine exactly how long it lasted. The reason for this uncertainty is that one can claim that both *Tanzimat* poets, who, having been influenced by Western tradition, criticized *Divan* convention; and *Yedi Meşaleciler*, who adopted the idea of ‘art for art’s sake’; and *Gariççiler*, who did not comply to and thus removed every single rules of poetry; and poets of the 1980s, who published a book named *Yeni Türk Şiiri* (New Turkish Poetry) are all components of the new Turkish poetry. *Tanzimat* period can be considered a starting point of this problematic of poetry and conventions, while the generation of the ‘80s can be regarded as an end point of the problematic.

One of the reasons for why the poets of that period are called the poets of their generation is that it is possible to make some generalizations from each poet’s individual poetics. This possibility also explains why, in literature history, they are regarded as a society rather than a movement. These poets’ perception of conventions comes first among these generalizations or common features. We can deal with this perception of convention, which is important in that it reflects the overall picture of the poetry in the 80s, in an individual way, like with other features of poetry of generation. Or else, having done an individual evaluation, we can deal with this perception in a general way. There are some differences among the poets of the 1980s in using a literary convention, and these differences affect their perspectives and writing styles. This study deals with the 1980s poets’ perception of convention and reflection of their perception on their poems.

Key words: Poem, convention, modern, generation of the 1980s

Giriş

Bir toplumda, toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar” biçiminde tanımlanabilecek “gelenek” kavramını edebiyat bağlamında incelediğimiz zaman tanımın temelde aynı kalsa da nüanslarla değişikliğe uğratılabileceğini söylemek mümkündür. Edebiyatta gelenek tanımı, önceki nesillerden devralınan değer, biçim ve söyleyişin sonrakilerce de devam ettirilmesi olarak incelenebilir.

Türk şiirinde gelenek kavramına bakıldığı zaman özellikle Tanzimat ve Cumhuriyet sonrası dönemlerde kavramın bir sorunsal olarak gündeme geldiğini söylemek yanlış olmaz. Yeni Türk şiirinin süreç içerisinde ne zaman başladığı değilse de ne kadar devam ettiği sorusuna cevap vermek

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

kolay değildir. Zira kaynağını mazmunlardan ve ilahî öğretilerden alan Divan şiiri geleneğini, Batı'dan gelen anlayışlarla eleştiren Tanzimat kuşağı şairlerinin de, Ayşe Fatma edebiyatından bıkip öz şiire ulaşacaklarına dair manifesto yayımlayan Yedi Meşalecilerin de, biçimsel olarak dar kalıplara sığamadıkları için bütün şiir kurallarını kaldıran Garipçilerin de, *Yeni Türk Şiiri* adıyla kitap yayımlayan 80 kuşağı şairlerinin de yeni Türk şiirinin birer parçası olduğunu söylemek yanlış olmaz. Türk şiirinde “yeni” kavramının tarihsel karşılığını bulmak, bu konuda bir tanımlama yapmak yerine süreç içerisinde güncellenen bir yenileşme tarihinden bahsedilebilir. Bu tarihin başlangıç noktasına Tanzimat dönemi koyulurken sürecin son halkası olarak 80 Kuşağı düşünülebilir.

Türk şiirinde “yeni” ya da “yenileşme” kavramını geleneğe bakış sorunsalından da değerlendirmek mümkündür. Edebiyat tarihinde yapılan tasniflerde gelenek kavramına bakış, şiir akımları, topluluk ya da hareketlerinin genel özelliklerini ortaya koymada temel referans noktalarının başında gelmektedir. Yukarıda bahsettiklerimiz dışında heceyle şiir yazma geleneğini devam ettiren Millî edebiyatçı ve Hececiler, geleneğe dayanarak modern şiir yaratmış Yahya Kemal ve bu zincirin devamı olarak görülebilecek Ahmet Hamdi Tanpınar, Behçet Necatigil, Hilmi Yavuz gibi şairler, folkloru şiire düşman gören İkinci Yeniler, poetikalarının omurgasını geleneğe dayandırmaya çalışan Hisarcılar... Edebiyat tarihi tasniflerinde bir edebî hareket ya da akım olarak görülen bütün anlayışların gelenek kavramına bakışı bu oluşumların temellenmesinde ve temellendirilmesinde aslî unsurdur.

1980 Kuşağı Şairlerinin Geleneğe Bakışları

Makalenin içeriği, yeni olarak adlandırabileceğimiz şiir hareketlerinden biri olan 80 kuşağının gelenek algısından oluşmaktadır. Bu dönem şairlerinin kuşak şairi olarak adlandırılması, edebiyat tarihi içerisinde yapılan tasniflerde bir hareket olmasa da topluluk olarak kabul edilmelerinin nedenlerinden biri de onların bireysel özellik gösteren ve tek tek incelenmesi gereken poetikalarından yapılabilen genellemelerdir. Ortak özellikleri olarak da adlandırabileceğimiz bu genellemelerde ilk sırayı kuşak şairlerinin geleneğe bakışı alır. 80 şiirinin genel özelliğini yansıtması bakımından da önemli bir hâle gelen gelenek algısını kuşak şiirinin diğer özellikleri gibi bireysel boyutta ele alabiliriz. Yanı sıra bu bireyselliklerden çıkaracağımız sonuçlarla genel bir değerlendirmenin içinde de inceleyebiliriz. Kuşak şairlerinin gelenek algısı ve geleneği kullanma biçimleri ayrışma ve sorunsal oluşturmadan farklılık göstermektedir. Gelenek algısı ve geleneği kullanma biçimlerindeki bu farklılıklar şiire bakma ve şiiri oluşturma biçimlerindeki çoğulcu anlayışın da fotoğrafı gibidir.

Kuşak şairlerinden Osman Hakan A. izini sürdüğü gelenek çizgisini bir “aile” olarak düşünür. 1995 yılında Vural Bahadır Bayrıl'la yaptığı söyleşide gelenekle ilişkilendirdiği aile kavramının altını çizer: “Aslında ben, farklı yer ve zamanlarda yaşamış, ‘Lider’den oluşan, çok özel bir ailenin kültüründen söz etmeye çalışıyorum. İstersen bu liderlerden oluşan gruba bir şiir ailesi diyelim. Hem bu şekilde, yalnızca şiire ait bir kültürün, bir hayat tarzının da yeşerdiği özel bir ‘kültür’ ortamından

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

söz etmiş oluruz” (Asiltürk, 2013: 311). sözleriyle gelenek kavramının kendi şiirinin temel yapı taşlarından biri olduğunu vurgular.

Geleneği, poetikasının temeline yerleştirmeyen dil içinde yakalamaktan yana olan Tuğrul Tanyol, kendisiyle yapılan bir söyleşide: “Benim şiir üzerine yazdığım ilk ciddi yazı ‘Şiirde Gelenek Sorunu’ idi. 1981’de *Yazko Edebiyat*’ta yayımlamıştım. O günlerden bugüne yansıyan en moda konu da gelenek oldu. Geleneği bu kuşak keşfetmedi. Her iyi şair bir gün gelir kendi geleneğinden çıkış arar. En modernist için bile geçerlidir bu. Benim geleneğe bilinçli bir bakışım olmadı aslında. Yani, gelenekten nasıl yararlanabilirim diye bir soru sormadım hiç kendime. Eğer benim şiirim geleneğe yaslanıyorsa, bu kendiliğinden oldu” (Tanyol, 1981: 91) sözleriyle ilham, yaratma ya da şiirin oluşumu sürecinde geleneğin bir çeşit varoluş biçimiyle yer aldığına vurgu yapar.

Haydar Ergülen, “Gelenek meselesinden yola çıkarak bence yalnız bir büyük şiir geleneği değil, ayrıca insanın kendi geleneği de kişisel geleneği de önemli burada. Daha doğrusu ben içinde yetiştiğim kültürün yani Alevi-Bektaşî kültürünün sesini aldım. Yani oradaki tasavvuf şiiridir, halk şiiridir, nefeslerdir, deyişlerdir, ben onlarla büyüdüm. Kulağımda onlar vardı... o yüzden ben büyük şiir geleneği, işte bu Divan’dır, büyük halk şiiridir, onun dışında da dediğim gibi yetiştiğim kültürün şiirinden, şarkısından, nefesinden de etkilendim” (Asiltürk, 2013: 129) sözleriyle gelenek kavramına algı sınırlarını genişleterek ve bu algıyı sorunsal olmaktan çıkararak yaklaşır.

Metin Celâl -aynı zamanda kuşak şairi olduğu için önemi artan ve dönem şiirini değerlendirdiği- *Yeni Türk Şiiri* kitabında yer alan yazıların tartışma yazıları olduğunu, 80’lerde en çok tartışılan ve şiirin gündeminde olan meselelerin başında gelenek sorunsalının geldiğini söyler ve sorunsala bakışını şu sözlerle: “Öncü olmak, ileri adım atmak, yeni olmak isteyen her şiir anlayışı 600 yılı aşkın şiir geçmişimizin ve binlerce yılı aşkın insan kültürü ve düşüncesinin tüm değerlerini kendinden saymak, benimsemek durumundadır. Türk şiirinin Divan ve Halk edebiyatından başlayarak okunmasını, değerlendirilmesini savunuyoruz. Geçmişte ve günümüzde var olan şiir anlayışlarının, akımlarının ve kuşaklarının en önemli eksiğinin geçmişten ve gelenekten kopuk olmaları olduğunu ısrarla söylüyoruz” (Metin Celâl, 1999: 12). Ona göre 80’ler şairinin daha önceki kuşaktan farklı olarak geleneği sahiplenmesi ve gelenekle bağ kurması 60’lı yıllardan itibaren geliştirilen şiir anlayışlarındaki her unsuru reddeden, şiir benle/bizle başlıyor diyen yaklaşımlara tepkidir. Ancak 80’ler şairinin geleneğe sahip çıkarken onu eleştirmekten de geri kalmadığını belirterek en doğru tavrın bu (estetik esasına dayalı) nesnellik olduğunu da ekler.

Vural Bahadır Bayrıl, kuşak şairleri arasında gelenekle doğrudan ilişki kuran şairlerdendir. Geleneği içselleştirerek dizelere döken şairin “Ruhların ezeli seferi, sürer kadim mısralarda...” dizeleri geleneğe bakışını özetler gibidir. Vural Bahadır Bayrıl, Yahya Kemal (imtidâd fikri) ve Eliot’ın bu konudaki görüşlerini (Eliot’a göre geleneği aktarmanın yolu daha önceki kuşakların başarılarını körü

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

körüne tekrarlayarak onların yollarını izlemek değil, eski ile yeninin uyuşması, geçmişin şimdileşmesidir. Geleneği önemseyen poetika anlayışına göre, hiçbir şairin tek başına tam bir anlamı yoktur. Bir şairin anlamı ve değeri kendinden önceki şairlerle olan bağının, karşılıklarının ve benzerliklerinin değerlendirilmesi sonucunda anlaşılır) (Eliot, 1987: 28-29) benimser.

Ahmed Hâşim'in "Merdiven" şiirine gönderme yaptığı, gönderme yapmaktan öte "Merdiven"e dayanarak iskeletini oluşturduğu "Melek Geçti" şiiri de bu bağlamda seçilebilecek en doğru örneklerden biri olacaktır. Bayrıl'ın şiirinde hayatı, musiki simgeler. Çocukluğa sarkıtılan camda fesleğenle* o dönemde yaşanan aşkın yakıcılığı (Koşar, 2008: 21-23) ifade edilir. Tesadüflerle şekillenen hayat ve ölüm karşısında insan kördür:

İşte körüm ben! Hayat sürüklerken
asrî hurdalığa, aşk ve kederi şekillendiren
tesadüfleri. (s. 14)

Vural Bahadır Bayrıl, şiirin sonunda "merdiven" kelimesini bir merdiven şeklinde kaleme alarak Ahmed Hâşim'in hayatı sembolize eden "Merdiven" şiirini kendine özgü bir şekilde yeniden üretmiştir (Koşar, 2007: 27-28):

İnceymiş âh, kırılabilirmiş meğer,
ömrün bu altın saatlerinde
çocukluğa sarkıtılan cam--- M
E
R
D
İ
V
E
N.

Nasıl bilebilirdim ki? (s.15)

Geleneğin 'ideolojik değil 'kodlar' bağlamında anlaşılması gerektiğinin altını çizen Ali Günvar, bu kavramla ilgili değerlendirmelerin Eliot'ın düşüncelerinden sonra değiştiğini belirtir. "Aslında gelenek dediğimiz husus, bir anlamıyla da, bir sanat dalının malzemesi ve dilinin en doğru, en güzel ve ifadeli kullanılmasının kodları olsa gerektir. Bütün diğer sanatlarda olduğu gibi, edebiyatta ve özellikle de şiirde sanatın ana malzemesini ve aynı zamanda içinde neşvünema bulduğu ortamı oluşturan dilsel kodların bireysel kullanımında zihinsel veriler ile bu verilerin ifade edilmesi arasında

* Fesleğen (reyhan), ömrü bir senelik, ılıman bölgelerde yetişen güzel kokulu, beyaz, pembe çiçekli, yeşil renkli gövdesi tabana doğru kırmızılaşan bitkidir.

ciddi ve önemli bir mesele vardır” (Asiltürk, 2013: 293). ‘Demir leblebi’ olarak adlandırdığı gelenek kavramına evrensel ölçütler ve yerel şartları dikkate alarak baktığını söyleyebileceğimiz Ali Günvar’ın şiirinin oluşumunda da geleneğin payı yadsınamaz.

Sonuç

80 kuşağının gelenek kavramını değiştirmese de algısını dönüştürdüğünü söyleyebiliriz. Kuşak şairleri gelenek meselesini sorunsal olmaktan çıkarıp bir şiir kaynağı ya da teması biçimine dönüştürmüştür.

80 kuşağı şairlerinin bir özelliği de -aynı anlayışı devam ettiren bazı şairler hariç- gelenek algısının kalıplaşmış biçimini de değiştirmiş olmalarıdır. Kuşak şairleri, Şeyh Gâlib, Yahya Kemal, Ahmed Hâşim, Behçet Necatigil, Hilmi Yavuz gibi önemli isimlerden oluşan gelenekçi anlayışa ikinci yenicileri de eklemiştir. Edebiyat tarihi içerisinde kendine yer bulmuş bütün toplulukları ve şairleri de kapsayan bu bütünlüklü anlayış gelenek algısının da genişlemesi anlamına gelir. 80 şiirinin kendinden önceki bütün şiirleri yadsıma refleksi göstermediği aşikârdır. Bu nedenle 80 şiiri sözlüğünde gelenek kavramı ve reddetme sözcüklerinin bir aradalığı düşünülemez.

Kuşak şairlerinin 80’li yıllarda gelenekle olan ilişkisi irdelendiğinde metinlerarasılık kavramına da değinmek gerekir. Metinlerarasılık kavramının şiirlerin -yaratma ve oluşum sürecinde- farklı kaynaklardan ortaya çıkabileceğini göz ardı etmeden, şairin akrabalık veya bağ kurduğu önceki metinlere yönelim tespit edilebilir. Sanatçıların akrabalık ya da bağ kurma biçimleri farklılık da gösterebilir. Kimi zaman Tuğrul Tanyol şiirinde olduğu gibi şairin içsel yolculuğu sırasında -örtüşme, benzerlik, yakınlık kavramlarıyla adlandırabileceğimiz- karşılaştığı duraklardan biri kimi zaman Vural Bahadır Bayrıl’ın şiirlerinde olduğu gibi doğrudan bir bağ kurma biçiminde ya da Haydar Ergülen şiirinde olduğu gibi şairin içinden geldiği kültürün modern yansımaları olabilir.

Şiirde geleneğin etkisini anlama, algılama ve içselleştirme sürecinde 80 kuşağı şairlerinin sanat anlayışı kadar sanatla diyalektik bir yapı oluşturan sosyolojik etkenleri anlamış olmaları önemlidir. Tuğrul Tanyol’un kültürün bir birikim olduğunu, bu birikimin önceden sonraya aktarıldığını hatırlattığı ve Atonel müziğin ortaya çıkmasında kendinden önceki romantik, klasik ve barok müziğin etkilerini örneklediği düşünceleri 1980 kuşağının geleneğe bakışını özetler. Bu düşünceler kuşak şairlerinin edebiyat tarihini bir bütün olarak gören, geleneği -tartışmaların ötesinde- sanatın organik bir uzvu olarak kabul eden olgun tavrının göstergesidir.

Geleneğe olgunca bakışın nedenlerinden biri de dönem sosyolojisinden haberdar olmaması mümkün olmayan şairlerin angaje olmadan sanat yapmalarıdır. Kuşak şairlerinin modernlik algısı bütün bağların koparılması anlamına gelmediği gibi gelenek algısı da tamamen geleneğe yaslanma biçiminde olmamıştır.

KAYNAKÇA

ASİLTÜRK, Bâki (2013). *Türk Şiirinde 1980 Kuşağı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

AYVAZOĞLU, Beşir (1995). *Gelenğin Direnişi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

ELIOT, T. S. (1987). “Gelenek ile Bireysel Yeti”, *Denemeler*. Çev.: Akşit Göktürk, İstanbul: Afa Yayınları, s. 28-29.

KOŞAR, Emel (2007). “1980 Kuşağı Türk Şiirinin Poetikası”, *Şiiri Özlüyorum*, S. 21, Mayıs-Haziran-Temmuz, s. 27-28.

KOŞAR, Emel (2008). “Cemal Süreya ve Ahmet Hâşim’in Şiirlerindeki Kırmızı Unsurlar”, *Kıyı*, Mayıs-Haziran, S. 202, s. 21-23.

Metin Celâl (1999). *Yeni Türk Şiiri*. İstanbul: Çizgi Yayınları.

TANYOL, Tuğrul (1981). “Şiirde Gelenek Sorunu”, *Yazko Edebiyat*, S. 10, Ağustos, s.89-95

TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ

DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM AKBEN

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İİSBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü,

e-posta: ibrahim.akben@hku.edu.tr

TUĞBA İNCENACAR

Hasan Kalyoncu Üniversitesi - Gaziantep Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim

Dalı, Doktora Öğrencisi.

e-posta: kayar_tugba@hotmail.com

Özet

Tedarik zinciri yönetimi, hammaddeden nihai tüketiciye kadar uzanan mal, hizmet ve bilgilerin depolanması, taşınması, dağıtımı ve kontrolü gibi faaliyetler serisini kapsayan bir sürecin yönetilmesini ifade etmektedir. Tedarik zinciri yönetiminin karmaşık yapısını daha öngörülebilir bir hale getirmek için en sık başvurulan Endüstri 4.0 unsurlarından birisi de yapay zekâdır. Yapay zekâ, tedarik zincirinin planlaması, optimizasyonu ve talep tahmini için kullanılmaya başlanmış öncül alanlardan birisi olmasıyla önemli bir yer tutmaktadır. Verileri analiz etme becerisi sayesinde, iş süreçlerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için karar vermede destek aracı olarak yaygın bir biçimde kabul gören yapay zekâ, tedarik zinciri içinde uygulanmaktadır. Çeşitli tahminlerde bulunabilen algoritmalar da ürünleri erkenden hazırlayıp teslim süresini azaltabilme potansiyeline sahiptir. Tedarik zincirinde, özellikle depo otomasyonu için kullanılan yapay zekâ sistemleri de yanlış ürün gönderme sorununun azaltmakta ve ürünün depodan çıkma süresini oldukça kısaltmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Tedarik zinciri yönetiminde yapay zekâ kullanımının faydalarından tam olarak yararlanmak için, tedarik zinciri aşamalarında problemleri çözme de en uygun olan yapay zekâ tekniklerinin kullanılmasını teşvik etmektir. Bu amaçla çalışma da, tedarik zinciri planlamasında kullanılacak yapay zekâ teknikleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tedarik Zinciri, Yapay Zeka, Tedarik Zinciri Yönetiminde Yapay Zeka, Yapay Zeka Teknikleri

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE SUPPLY CHAIN MANAGEMENT

Abstract: Supply chain management refers to the management of a process that includes a series of activities such as distribution and control of the transport and distribution of goods, services and

information from raw materials to the end consumer. Artificial intelligence is one of the most commonly applied Industry 4.0 elements to make the complex structure of supply chain management more predictable. Artificial intelligence is an important area for the supply chain planning, optimization and demand estimation. Due to its ability to analyze data, artificial intelligence, widely accepted as a support tool in decision making to recruitment and improve business processes, is implemented within the supply chain. The algorithms which can make various estimations have the potential to prepare the products early and decrease the delivery time. The artificial intelligence systems used in the supply chain, especially for warehouse automation, reduce the problem of sending the wrong product and considerably shorten the time of the product depletion.

The purpose of this study is; In order to take full advantage of the use of artificial intelligence in supply chain management, it is best to encourage the use of artificial intelligence techniques to solve problems in the supply chain stages.

In this study, artificial intelligence techniques which can be used in supply chain planning will be examined.

Keywords: Supply Chain, Artificial Intelligence, Artificial Intelligence in Supply Chain Management, Artificial Intelligence Techniques

1.GİRİŞ

Günümüzde teknolojik gelişmelerin getirmiş olduğu yeniliklerden biri yapay zekâdır. Yapay zekâ, bir bilgisayarın ya da bir robotun insana ait olan dinleme, anlama, düşünme, konuşma gibi özellikleri yerine getirebilme yeteneği olarak adlandırılabilir. Başka bir tanıma göre ise “*Yapay zekâ, insanın düşünme yapısını anlamak ve bunun benzerini ortaya çıkaracak bilgisayar işlemlerini geliştirmeye çalışmak olarak tanımlanır. Yani programlanmış bir bilgisayarın düşünme girişimidir. Daha geniş bir tanıma göre ise, yapay zekâ, bilgi edinme, algılama, görme, düşünme ve karar verme gibi insan zekâsına özgü kapasitelerle donatılmış bilgisayarlardır*“ (Kaya, 2001; Aktaran: Kaya ve Engin 2005).

Yapay zekâ, akla gelen hemen hemen her alanda kullanılabilir. Yapay zekâ teknikleri bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi ile beraber geniş bir kullanım alanına sahiptir. Tedarik zinciri yönetimi içerisinde yapay zekâ uygulamaları tedarik zinciri problemleri çözümü için de kullanılabilir.

Bu çalışmanın amacı; tedarik zinciri problemlerinin çözümünde kullanılabilen yapay zeka teknikleri ile ilgili bir literatür araştırması yapılarak, tedarik zinciri yönetiminde yapay zeka tekniklerinin sağlayacağı faydalara değinmektir.

Bu amaçla çalışmada; ilk olarak yapay zekâ kavramı üzerinde durulmuştur. İkinci olarak, yapay zekâ teknikleri olan uzman sistemler, genetik algoritmalar, bulanık mantık, yapay sinir ağları ile makine öğrenmesi gibi kavramlar kısaca açıklanmış ve tedarik zinciri içerisinde karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm oluşturabilecek yapay zekâ tekniklerinden ayrıca teknolojik uygulamalardan bir diğeri olan robotiklerden kısaca bahsedilmiş, sonuç ve değerlendirme kısmı ile çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Yapay Zekâ

Yapay zekâ teriminin temeli 1950'lere dayanmaktadır. Literatürde yapay zekâdan söz edilmeden önce, Minsky ve Edmonds 1951'de Massachusetts Institute of Technology'de (MIT) ilk sinir ağları üzerinde çalışmaya başlamıştır. Daha sonra, makinelerde gerçek zekânın varlığını açıklayan bir çalışma Alan Turing tarafından yapılmıştır. Alan Turing, (1950), makinelerin insan beyni gibi davranabildiğini ve akıllı sonuçları algılayabildiğini ortaya koymuştur.

Yapay zekâ terimi ilk olarak Dartmouth Konferansı'nda John McCarthy tarafından 1956 yılında ortaya atılmıştır. John MacCarthy'e göre yapay zekâ: "*Zeki makineler özellikle de, zeki bilgisayar programları yapma bilimi ve mühendisliğidir. Benzer bir iş olan bilgisayarlar aracılığı ile insan zekâsını anlamaya çalışmayla ilgili olmasına rağmen kendisini sadece biyolojik olarak gözlemlenebilen metotlar ile sınırlandırmaz.*" Bu terimin ortaya atılmasından bu yana birçok araştırmacı bu mevzu üzerinde yoğun çalışmalar yapmıştır (Demir, 2012). Bu çalışmaların amacı, insan beyninin çalışma mantığını modelleyip, bilimin her aşamasında bu modeller ile iz bırakacak gelişmelerin sahibi olmaktır (Karaduman, 2014). MIT Bilgisayar Bilimleri laboratuvar yöneticilerinden Edward Fredkin BBC ile yapmış olduğu bir söyleşisinde şu ifadeleri kullanmıştır: "*Tarihte üç büyük olay vardır. Bunlardan ilki kainatın oluşumu, ikincisi yaşamın başlangıcı, üçüncüsü de yapay zekânın ortaya çıkışıdır.*" (Pirim, 2006). Edward Fredkin'in yapay zekâyı bu denli önemli görmesinin nedeni, teknolojide yapay zekânın gelmiş olduğu noktaya göre gelecekte de olabilecekleri imgelemeye çalışmasıdır.

Yapay zekâ, bilgisayar biliminin akıllı, dili kullanabilen, öğrenme yetisi olan, akıl yürütebilen, problem çözebilen bilgisayar sistemleri dizaynlayan bir koludur (Demir, 2012). Geniş bir tanımda yapay zekâ; akıl yürütme, anlam çıkartma, genelleme ve geçmiş deneyimlerden öğrenme gibi insana özgü nitelikleri yerine getirme becerisine sahip olan bilgisayar ya da bilgisayar gözetiminde olan bir makinedir. Bazı bilim adamlarının yapay zekâ için yapmış olduğu tanımlar ise şunlardır (Karaduman, 2014):

Slage'ye göre; "*Yapay zekâ insanların yaptıklarını bilgisayarlara yaptırabilme çalışmasıdır.*"

Genesereth ve Nilsson'a göre; *"Akıllı davranış üzerine bir çalışmadır. Ana hedefi, doğadaki varlıkların akıllı davranışlarını yapay olarak üretmeyi amaçlayan bir kuram oluşturmasıdır."*

Tesler'e göre ise; *"şu ana kadar yapılmayanlardır"*.

Axe göre yapay zekâ; *"akıllı programları hedefleyen bir bilimdir. Bu programlar aşağıdakileri yapabilmelidir."*

- *İnsanın düşüncesini taklit ederek karmaşık problemleri çözebilmek.*
- *Yorumlarını açıklayabilmek, yani bir durum karşısında kişiye yanıt verebilmek,*
- *Öğrenerek uzmanlığını geliştirmek ve eski bilgileri yenilerle uyumlu biçimde kullanarak bilgi tabanını genişletmek."*

Görüldüğü üzere, yapay zekânın farklı tanımları yapılmıştır. Yapay zekâyı özetle, insanların tasarlamış olduğu makinaların, belirli algoritmalar ile programlanması sonucu ortaya çıkan bilgisayarların sergilediği sanal zekâ olarak tanımlayabiliriz (Ayaz , 2016).

Yapay zekâ tarihçesine bakacak olursak, 1950 ile 1970 arasında bir kavram olarak tanıtılmış olmasına rağmen yapay zekâ uygulamalarının bu dönemler de tam anlamı ile gerçekleşmediği söylenebilir. 1980'den 2000'e kadar genellikle akademik ve askeri alanlarda yapay zekâ uygulamaları için bazı girişimlerde bulunulmuştur. 2005'ten sonra yapay zekâ, aynı zamanda özel teknoloji şirketlerinin yatırım yaptığı ve ilgi duyduğu bir kavram haline gelmiştir. 2016 yılında şirketler, bu yeni teknolojiye 26 milyar dolardan 39 milyar dolara kadar yatırım yapmışlardır (Bughin, ve diğerleri, 2017).

2.2. Yapay Zekâ Teknikleri (Uygulamaları)

Yapay zekâ bazı algoritmalar etrafında gelişir. Bir algoritma, otomatik bir bilgisayarda mutlak komutların uygulanması anlamına gelir. Yapay zekâ algoritmalarının en önemli özelliği geçmiş verilerden öğrenmektir. Ayrıca, yapay zekâ sistemleri de yeni algoritmalar yazabilir. Yapay zekâ tekniklerinden olan; uzman sistemler, genetik algoritmalar, bulanık mantık, yapay sinir ağları ve makine öğrenmesi kavramları hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

2.2.1. Uzman Sistemler

Yapay zekâ sisteminde kullanılan bilgiler problem çözmede veya karar vermede uygulanabilirliği açısından önemlidir. Bir problemi çözmek için kullanılan bilgilerin kümesine bilgi tabanı denilmektedir. Bilgisayarlar problemler karşısında çözüm üretmek için bilgi tabanına başvurur. Bu tarama ile çözüme ulaşmak için alternatif sonuçlar elde edebilir. Bu şekilde oluşmuş olan kabiliyetli sistemlere "Bilgi Tabanlı Sistemler" denilmektedir. Uzman sistemler ise, bilgi tabanlı sistemlerin bir

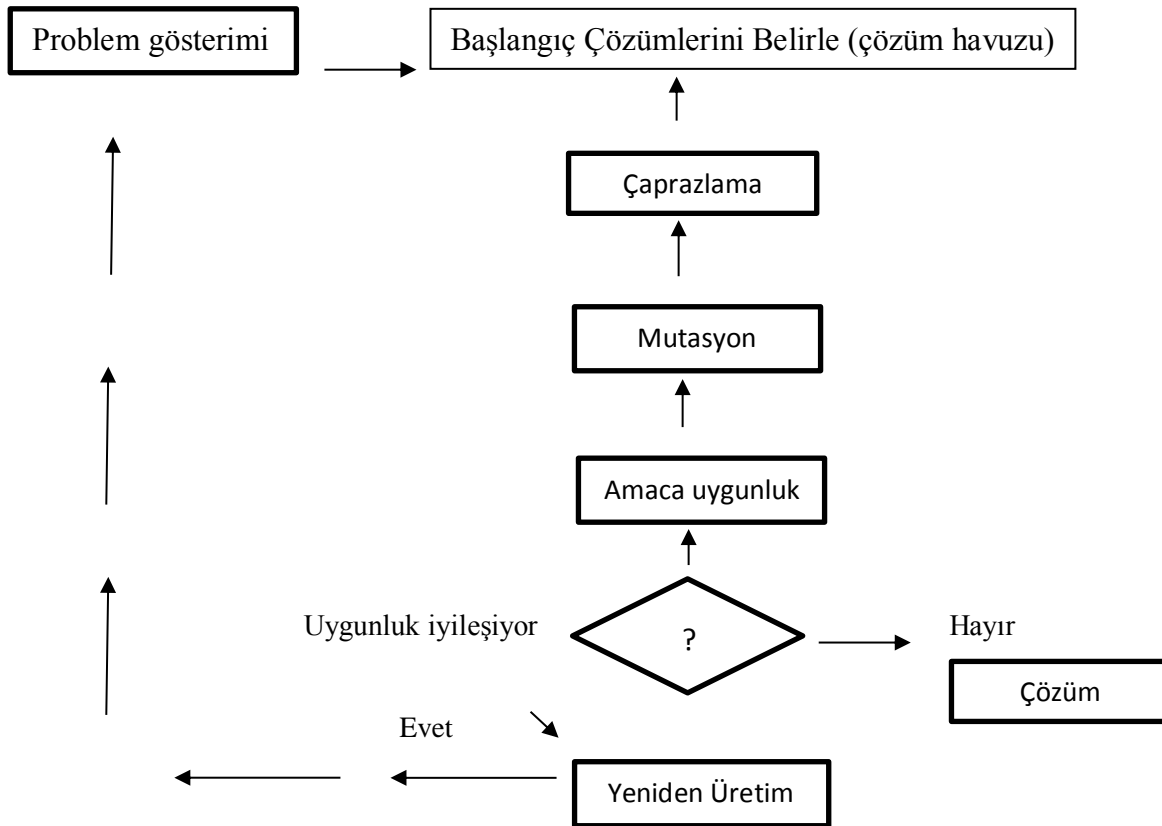
üst versiyonudur. Bir tanıma göre ise "uzman sistemler, bir uzmanın tecrübesi ve bilgisiyle çözülebilecek sofistیک problemler hakkında çözüm üreten bilgisayar programlarıdır" (Karaduman, 2014).

Uzman sistemler genel manasıyla uzmanlık gerektiren konularda karar vericilere yardımcı olarak kararlar üzerinde güçlendirici bir görev üstlenir. Konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan kişiler olsa bile, uygulama da uzmanlaşabilirler.

2.2.2. Genetik Algoritmalar

Evrım mekanizmasının bir dalı olan genetik algoritmalar, doğal evrım ilkelerini taklit eder ve çevreyi en çok etkileyen organizmaları yaratan doğal seçim süreçlerinden bir dizi kural çıkarır (Min, 2010). Genetik algoritmanın ilk çalışma konusu, canlılarda oluşan genetik sürecin bilgisayar da uygulanmasının planlanması ile başlamıştır. Uygulama, bilgisayar belleğine depo edilmiş kromozomlar üzerinde yapılmaktadır. Genetik algoritma, çözüm serilerinden oluşan bir başlangıç nesliyle, çaprazlama ve mutasyon gibi doğal seçim operatörlerini kullanmaktadır (Papadrakakis & Lagaros, 1994).

Genetik algoritmaların akış şeması Şekil 1'de görüldüğü gibi işlemektedir.

Şekil 1: Genetik algoritmanın genel akış şeması (Çoruh, Nisan 2018)

“Çözüm Havuzu: Problemin en iyi çözümünü aramak için kullanılan ve rastgele belirlenmiş başlangıç çözüm setidir.

Çaprazlama: Problem çözüm havuzunda bulunan çözümleri (kromozomları) ikişer ikişer birleştirerek yeni çözümler üretmektir.

Mutasyon: Çaprazlama neticesinde farklı çözümlere ulaşmak bazen zor olmaktadır. Yeni çözüm aramanın kolaylaştırılması ve aramanın yönünü değiştirmek amacı ile bir kromozomun bir elemanının (genin) değiştirilmesi işidir.

Uygunluk Fonksiyonu: Problemin Belirlenen çözümlerin uygunluk derecelerinin ölçülmesini sağlayan bir fonksiyondur. Her problem için bir uygunluk fonksiyonunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu fonksiyon, probleme göre değişmektedir.” (Çoruh, Nisan 2018).

Sezgisel bir metot olma özelliği taşıyan genetik algoritmalar, geleneksel çözüm teknikleri ile çözülemeyen veya çözümü zor olan sorunlara karşı başarılı olmuş bir yapay zekâ tekniğidir.

2.2.3. Bulanık Mantık

Bulanık mantık modeli insanın düşünme biçimine benzemektedir. Olayları ve durumları yorumlayarak bir ifade de bulunurken olay hakkında bütünüyle doğru veya yanlış olarak yorum yapmaz. Biraz doğru biraz yanlış şeklinde açılımlarda bulunur (Ayaz , 2016).

Bulanık mantık küme kavramı gibi üyelik fonksiyonları üzerine geliştirilmiştir. Örneğin gençler kümesine 25 yaşındaki bir insan %100 üye iken, 60 yaşındaki bir insan %30 üyedir şeklinde ifadeleri vardır. Kesin yargılardan kaçınan bu model netlik gibi kavramların kullanılması istendiği zaman kullanılmayan bir modeldir. Kolayca modellenebilir olduğundan günümüzde kullanımı bulunmaktadır.

2.2.4. Yapay Sinir Ağları

Yapay Sinir Ağları (Artificial Neural Networks) ya da kısa ismi ile Sinir Ağları (YSA) insan beyninden ilham alınarak geliştirilmiş, ağırlıklı bağlantılar aracılığı ile birbirine bağlanan işlem elemanlarından oluşan paralel ve dağıtılmış bilgi işleme yapıları olarak tanımlanabilir. En başta gelen

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

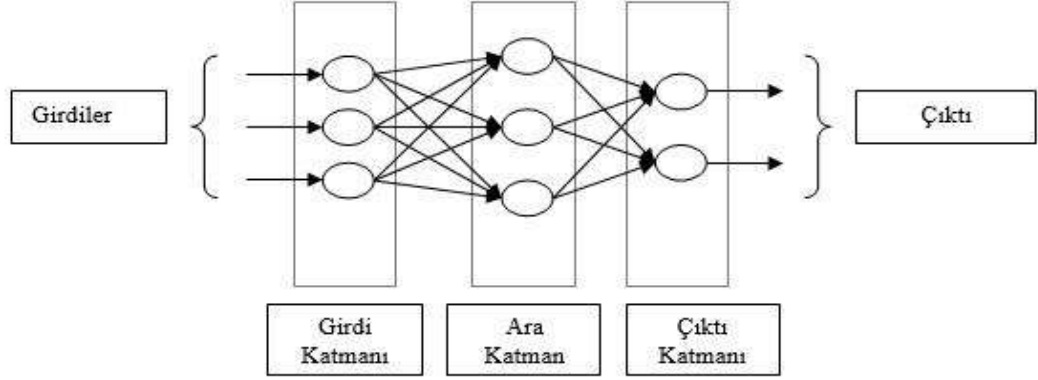
özelliği, tecrübelerden faydalanarak öğrenebilmesidir. Yapay sinir ağlarının amacı, insan beyninin özelliklerinden olan öğrenme aracılığıyla yeni bilgiler türetebilme, oluşturabilme ve keşfedebilme gibi yetenekleri herhangi bir yardım almadan otomatik olarak gerçekleştirmektir (Uğur & Kınacı, 2006). Yapay bir sinir ağı bilgisayar bellek ağlarını kullanımıyla, deneyimlerden öğrenebileceğini, özellikleri ayırt edebileceğini, kalıpları, küme nesnelere tanıyabileceğini ve kavramsal bilgiyi geliştirebileceğini belirtmiştir (Min, 2010).

Yapay sinir ağları öngörü veya tahminleme (ileriki satışlar, hava tahminleri, at yarışları, çevresel risk). Sınıflandırma ve kümeleme (Müşteri profilleri, tıbbi teşhis, ses ve şekil tanıma, hücre tipleri). Kontrol (Erken uyarı için uçaklarda ses ve titreşim düzeyleri) gibi işlevleri yerine getirebilir. Ayrıca, Veri Birleştirme (Data Association), Kavramsallaştırma (Data Conceptualization) ve Filtreleme (Data Filtering) için de kullanılabilir.

Finansal, endüstriyel, askeri ve savunma, sağlık - tıp ve mühendislik uygulamaları, robotbilim, görüntü işleme ve tanıma dışında iletişim sanayi, eğlence amaçlı tahmin gibi özel uygulama alanları da bulunmaktadır (Uğur & Kınacı, 2006).

Şekil 2' de gösterildiği üzere, bir yapay sinir ağı yapısı temel olarak giriş katmanından, ara katmandan ve çıkış katmanından oluşur (<https://yapayzeka.ai/yapay-sinir-aglarinin-katmanlari-ve-siniflendirilmesi-3/>).

- *“Giriş Katmanı (Input Layer): Yapay sinir ağına dış dünyadan girdilerin geldiği katmandır. Bu katmanda dış dünyadan gelecek giriş sayısı kadar nöron bulunmasına rağmen genelde girdiler herhangi bir işleme uğramadan alt katmanlara iletilmektedir.*
- *Ara Katmanı (Middle Layer): Giriş katmanından çıkan bilgiler bu katmana gelir. Ara katman sayısı ağdan ağa değişebilir. Bazı yapay sinir ağlarında ara katman bulunmadığı gibi bazı yapay sinir ağlarında ise birden fazla ara katman bulunmaktadır.*
- *Çıkış Katmanı (Output Layer): Ara katmanlardan gelen bilgileri işleyerek ağın girdi katmanından gelen verilere karşılık olan çıktıları üreten katmandır. Bu katmanda üretilen çıktılar dış dünyaya gönderilir. Geri beslemeli ağlarda bu katmanda üretilen çıktı kullanılarak ağın yeni ağırlık değerleri hesaplanır.”*

Şekil 2: Yapay Sinir Ağlarının Yapısı

2.2.5. Makine Öğrenmesi

Makine öğrenmesi, bir problemi, o probleme ait veriye göre modelleyen bilgisayar algoritmalarının genel ismidir. Makine öğrenim teknikleri farklı şekillerde türetilmekte olup; insan beyninin nörolojik çalışmalarından, insan evrimine hükmeden süreçlerden, matematiksel insan bilgi edinme kuramından ve yorumundan ayrıca insan kolektif tutumunun arkasındaki sosyolojik teoriden şekillenerek teknikler oluşturulabilir. Makine öğrenimi hem denetimli öğrenmede (giriş ve çıkış verileri bir eğitim setinde biliniyorsa) hem de denetimsiz öğrenmede (bilinmeyen rakamları içerir) kullanılabilir. Denetlenen öğrenme problemleri için sınıflandırma ve regresyon araçlarını kullanmak mümkündür. Öte yandan, denetimsiz öğrenme problemleri için kümeleme tekniklerinin kullanılması uygundur (Min, 2010).

Özetleyecek olursak; yapay zekâ algoritmaları insan beyninin makinelerde taklit edilmesiyle oluşturulmaktadır. İnsan beyninin taklit edilmesi, makinelerin bazı özel işlevler için hizmet etmesini sağlamaktadır. Günümüzde yapay zekâ algoritmalarının desteklediği sistemler görüntüyü tanıyabilmekte, önceki deneyimlerden öğrenebilmekte, karmaşık problemleri çözebilmekte, dilleri anlayabilmekte, perspektifler oluşturabilmektedir.

3.TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE KULLANILAN YAPAY ZEKA TEKNİKLERİ

Günümüzde yapay zekâ önemli bir konu haline gelmiştir. Şirketler yapay zekânın önemini gün geçtikçe daha iyi anlamakta olup yatırımlarını bu yönde arttırmaktadır. İş alanında tedarik zinciri yönetimi içerisinde yapay zekâ tekniklerinden faydalanılmaktadır. Tedarik zinciri yönetiminde yapay zekâ konusu literatür de oldukça yeni bir alan olmasına rağmen, bu alanda uygulamaları bulunan ve

yapay zekâ destekli tedarik zinciri sistemlerine yapılan yatırımlara daha fazla önem veren birçok firma bulunmaktadır.

Yapay zekâ destekli sistemlerin tedarik zinciri içerisinde birçok uygulama alanı vardır. Bu bölümde, tedarik zinciri yönetiminde, stok kontrolü ve yönetimi, ulaştırma ağı tasarımı, satın alma, talep planlama ve tahmin, sipariş toplama olarak bölümlenebilecek kısımları anlatılacaktır.

3.1.Stok Kontrolü ve Yönetimi

Firmalar için stok kontrolü önemli bir konudur. Stok denetimini yönetmekte zayıf olan firmaların ek bir maliyet ile karşılaşması kaçınılmaz olacaktır. Bu sebeple, firmaların stok denetimini kontrollü bir şekilde elde tutmaları gerekir. Günümüzde ise, firmalar stok seviyelerini optimize etmek için yapay zekâ teknolojilerini kullanmaya başlamışlardır. Yapay zeka uygulama alanlarından birisi olan uzman sistemler tedarik zinciri yönetiminin büyük ve karmaşık stok kontrol ve planlama problemlerine yeni bir bakış açısı getirmiş, tedarik zincirinin tümünde envanter modellerini yakalayabilen güçlü bilgi tanımlama dilinin yüksek düzeyde olduğu belirtilmiştir. Envanter yönetimi süreçlerinde sinir ağları, bulanık mantık ve genetik algoritma gibi bazı yapay zekâ algoritmalarının, yararlı olduğu kanıtlanmıştır (Min, 2010). Paul & Azaem 2011’de bir çalışmasına göre; sinir ağı tabanlı bir model de, mamul mal stokunun ideal seviyesi, fonksiyon talebi, kurulumu, elde tutma ve malzeme maliyeti şeklinde tanımlamıştır. Model imalat sanayisinde uygulanabilmekte olup kullanılan parametrelere göre mamul mal parametrelerinin tahmininde faydalı olduğu kanıtlanmıştır. Bu model herhangi bir imalat işinde mamul mal stok optimizasyonu için uygulanabilir (Paul & Azeem, 2011). Yapay sinir ağları araştırmalarına göre, envanter yönetimindeki çok büyüklükte problemler de, işlevsel uygulamalarda yapay sinir ağlarının fayda ve başarısı kanıtlamıştır. Literatür de sinir ağlarının yanı sıra, stok yönetimi için bulanık mantık ve genetik algoritma kullanımlarıyla da karşılaşmak mümkündür (Sustrova, 2016). Wiecek bir çalışmasında, envanter kontrol ve yönetim problemlerini çözmek için bulanık kümeler ve bulanık mantık tekniklerini ve bir kontrol metodu olan genetik algoritma tekniğini kullanmıştır. Bulanık mantık ve genetik algoritma yaklaşımları klasik çözüm yöntemlerine kıyasla bir düzine daha iyi sonuç vermiştir (Wiecek, 2016). Envanter kontrolü ve yönetimi, yapay zekâ teknolojileri sayesinde daha uygulanabilir ve etkili hale gelmektedir.

3.2.Ulaşım Ağı Tasarımı

Tedarik zinciri alanında yapay zekâ tekniklerinin kullanımı en çok ulaşım ağı problemlerinin çözümü için olmaktadır. Ulaşım ağı problemleri içerisinde; araç yönlendirme ve programlama problemi, minimum kapsama ağacı problemi, navlun konsolidasyon problemi ve intermodal bağlantı problemi girmektedir (Min, 2010). Yapay zekâ tekniği olan genetik algoritmalar ulaşım ağı tasarımı problemi ile başa çıkabilmek için en uygun tekniktir (Chambers, 2001). Meta sezgisel olarak ortaya çıkmış olan yapay zeka tekniklerinden karınca kolonisi optimizasyon algoritması, araç yönlendirme problemi ve minimum kapsama ağacı problemi gibi iyi bilinen ağ tasarımı sorunlarının üstesinden gelmek için başarıyla uygulanan bir tekniktir (Min, 2010).

3.3. Satın Alma

Firmaların giderek artan rekabetçi ortamda daha hızlı, daha kaliteli ve düşük maliyet ile satın alma karar süreçlerini yönetmeleri önemli bir hal almıştır. Bu doğrultuda, dış kaynak kullanımı sürecinde işletmelerin tedarikçilerini seçimi önemli bir karardır. Bu karar sürecinde bazı koşullar görüldüğü gibi kolay olmayabileceği gibi bazı sorular da göz önüne alınması gerekir (Baily, Farmer, & Jessop, 2005). Bu sorular aşağıda sıralanmıştır:

- Şirket ne kadar ürün üretmeyi bekliyor ?,
- Üretmek veya satın almak için ne kadar maliyet gerekmektedir ?,
- Piyasada rekabet edebilmek için ürün geliştirme ve yenilik yapmanın riski nedir ?,
- Şirketin gücü nedir ?,
- Şirket hangi sektörde faaliyet göstermektedir ?,
- Şirket çalışanları müşterilerin istediği malları üretebilmek için uzmanlık ve beceriye sahip midir ?.

Bu sorular göz önüne alındığında, satın alma kararlarının zor ve zaman alıcı olabileceği açıktır. Bu nedenle, şirketlerin karar desteklerine ihtiyacı olabilir. Potansiyel tedarikçilerin performansını değerlendirme de, paydaşların bilgi aktarımını artırma da ve satın alma kararlarını verme de gereken süreyi azaltmak amacıyla satın alma yöneticisine yardımcı olacak uzman bir sistem bulunmuştur (Humphreys, Huang, & McIvor, 2002). Ayrıca, teknoloji sağlayıcı firmalar arasında yapılan araştırmalar, yapay zekâ işletim sistemleri ile karar destek hizmeti veren çok sayıda şirketin olduğunu göstermektedir. Bu tür yazılımlar sunan firmaların sayısı, yapay zekâ teknolojisindeki ilerlemeler ile yıllar içinde büyüyeceği yönündedir.

3.4. Talep Planlaması ve Tahmini

Gelecekteki talebin güvenilir bir şekilde tahmin edilmesi firmalar için önem arz eden bir konudur. Çünkü bu bilgi tedarik zinciri içerisinde stok kontrollerini, kapasite planlarını, yeni ürün geliştirme gibi süreçleri etkileyecektir. Bu doğrultuda yapay zekâ firmaların talep tahminlerinin doğruluğunu artıracığı için önem kazanmıştır. Talep planlama ve tahmin etme alanında kullanılan algoritmalara bakıldığında genetik algoritma, sinir ağları ve makine öğrenimi algoritması ile karşılaşılmaktadır. Örneğin; büyük ölçüde tarihsel verilere dayanmayan genetik algoritma destekli tahmin tekniği ve klasik regresyon analizi ile tahmin doğruluğu geliştirilmiştir (Jeong, Jung, & Park, 2002). Al-Saba ve El-Amin, (1999)'un talep tahmininde yapay sinir ağları üzerindeki çalışmasına dayanarak, yapay sinir ağlarının uzun süreli talep tahmin problemlerinde düşük sayıda hata ile kullanıldığı kanıtlanmıştır ve yüksek miktarda tarihsel veri gerektirmemiştir. Ayrıca, Efendigil ve diğ. (2008) bir çalışmada talep tahmini için yapay sinir ağları ve nöro bulanık modelleri karşılaştırılması üzerine çalışmışlardır. Araştırma, nöro bulanık modelin, önerilen sinir ağı ile çalışan modelden daha güvenilir tahminler verdiğini ortaya koymuştur. Böylece, talep tahmini alanına uygulanabilecek farklı yapay zekâ modelleri de bulunmakta olduğu görülmektedir. Yapılan bir başka araştırma da, talep tahmini üzerine makine öğrenimi uygulamasına odaklanılmıştır. Çalışma kümülatif olmayan veriler kullanıldığında ve kümelene yapılmadığında, düşük tahmin hatalarını elde etmenin en iyi yöntem olduğunu göstermiştir. Böylece, talep tahmini doğruluğu için farklı araçların makine öğrenmesi ile birleştirilmesi literatürde de gözlenmiştir (Triana , 2012). Sonuç olarak, şirketler için çok önemli bir konu olan talep tahmini, daha iyi doğru tahminler elde etmek için yapay zekâ tekniklerinden büyük ölçüde faydalanmaktadır. Bu yöntemlerin gelecekte daha da yaygınlaşabileceği tahmin edilmektedir.

3.5. Sipariş Toplama

Sipariş toplama, depolaması yapılan ürün veya hizmetler için müşterinin miktar ve zaman verilmek suretiyle firmaya bildirdiği ve depo personeli tarafından sevkiyata hazırlandığı süreçtir. Sipariş toplama önemli miktarda depo operasyonuna takabül eden bir işlem olduğu için akıllı sistemlerin faydası, bu süreci iyileştirmeye yardımcı olabileceği yönündedir (Frazelle, 2002). İşçilerin sipariş toplamaları için, belirli yerlere tayin edilmesi sırasında optimizasyon sağlayabilen bir ajan tabanlı model bulunmuştur. Ayrıca, bu model sayesinde sipariş toplama aralıkları arasında bekleme problemlerine konveyör hızını anında düzenleyerek bir çözüm getirilmiştir (Kim, Graves, Heragu, & Onge, 2002). Bir diğer çalışma ise, bulanık mantık ve bulanık kümeleme algoritmasının sipariş

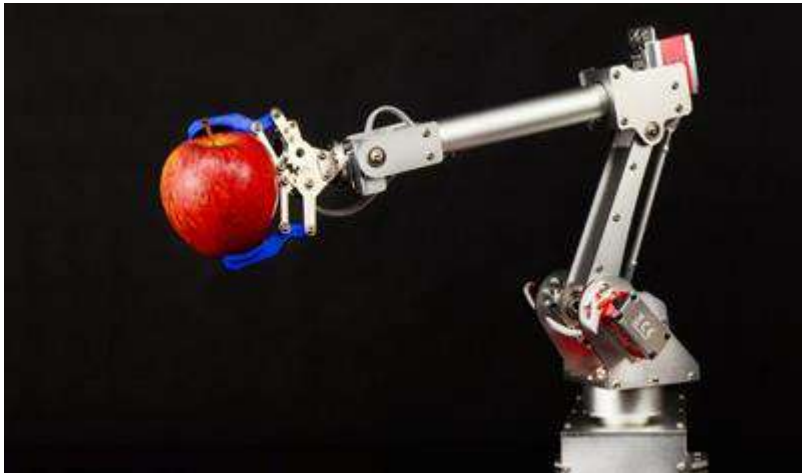
toplama rotalarını planlamak için çok yararlı bir yapay zekâ tekniği olduğu çalışmalarında gösterilmiştir (Su & Hwang, 2017).

Özellikle, yapay zekâ tekniklerinden ajan tabanlı model ve bulanık mantık sipariş toplama sürecini yönetmekte daha etkili olabilecek tekniklerdendir.

4. Günümüzde ki Bazı Gelişmeler ve Robotik Uygulamalar

Günümüzde tedarik zincirinde ki gelişmelerin çoğu yapay zekânın akıllı yazılım programları ile ilgilidir. Başka bir açıdan robot teknolojisi de göz ardı edilmemelidir. Günümüzde tedarik zincirindeki otonom robotlarla pek fazla uygulama olmamasına rağmen, gelecek için önemli bir konu olacağı kesindir.

Deloitte'dan Fitzgerald ve Quasney'e (2017) göre; Otonom robotlar önümüzdeki beş yıl içinde özellikle yüksek risk ve tehlike içeren tedarik zinciri süreçlerinde çeşitli görevleri gerçekleştirebileceklerdir. Öncelikle operasyonel süreçlerde faydalı olmaları beklenilmektedir. Otonom robotların farklı ebat ve ağırlıklardaki malzemeleri toplama, paketlenme, test etme, araştırma, inşa etme, teftiş etme veya taşımalarını daha hızlı ve daha etkili hale getirdiği belirtilmiştir (Deloitte, 2016). DHL'in tedarik zincirinden sorumlu CIO ve COO'su görevlerini üstlenen Dr. Markus Voss'a göre; otomobil endüstrisi gibi farklı sektörlerde robotların uzun süredir iş başı yaptığını dikkat çekmiştir. Dr. Markuz Voss, bu zamana kadar üretim bandında çalışan robotların insanlardan ayrı bir köşede üretim yaptığını belirtmiştir. Voss, tedarik zinciri ve lojistik gibi endüstrilerde robotlarla insanların yan yana çalışmaya başladığını ifade etmektedir (Şekil 3).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Şekil 3: İnsanın yapabileceği bir işi yapabilen robot kol (<https://www.kickstarter.com/projects/1128055363/7bot-a-powerful-desktop-robot-arm-for-future-inven>).

Ayrıca, insansız araçların ve drone'ların lojistik sistemler tarafından önemli fayda sağlayacağı belirtilmiştir. 2016 yılı ortası itibariyle Almanya'nın Bonn kentinde testlere ve pilot projelere başlanmış olup çalışmalar devam etmektedir. Dr. Markus Voss, Drone'ların son kullanıcı teslimatları tarafında önemli bir yer edineceğini ve önümüzdeki birkaç yıl içinde drone'ları hayatlarımızın vazgeçilmez birer parçası olacağını ortaya koymaktadır (Şekil 4) (<http://tr.fujitsu-news.com/2017/04/12/tedarik-zincirini-degistiren-dort-onemli-teknoloji/>).

Şekil 4: DHL tarafından kullanılan teslimat aracı (<https://blog.techdesign.com/drone-sanity-is-happening-around-the-world/dhl-drone-smart-magazine/>)

5. Sonuç ve Değerlendirme

Teknoloji ile iç içe yaşadığımız günümüzde yapay zekâ, kullandığımız bilgisayarlar, otomobiller, cep telefonları ve bir çok cihazda günlük hayatımızın vazgeçilmezlerinden biri haline gelmiştir. Endüstriyel anlamda düşünüldüğünde ise özellikle Endüstri 4.0 ile birlikte değerlendirilen ve insanların yerine robotların çalıştığı ve üretimin bilgisayarlar tarafından kontrol edildiği imalat süreci olan karanlık fabrikalar (light-out manufacturing) göz önüne alındığında. Yapay zekânın üretim sistemlerinde ve onun bir parçası olan tedarik zincirinde önemli derecede kullanılacaktır.

Üretim aşamasında tedarik zinciri ile ilgili birçok problem yaşanabilmektedir, yapay zekânın kullanılması bu problemleri ciddi anlamda azaltabilecektir. Bunun için yapay zekâ teknikleri tedarik zinciri süreçlerinde daha etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Özellikle de, tedarik zincirinde yaşanan ve optimizasyon gerektiren problemlerinde çözülmesinde yapay zekadan daha fazla yararlanılmalı, stok

seviyelerinin optimize edilmesinde yararlanılmalı, tedarik zincirinin büyük ve karmaşık stok kontrol ve planlama problemlerinin çözümünde sinir ağları, bulanık mantık ve genetik algoritma gibi bazı yapay zeka algoritmalarının faydalı olacağı görülmektedir. Tedarik zinciri içerisinde satın alma kararlarını etkili bir şekilde belirleyebilmek için uzman sistemler kullanılabilir, parametreler arasındaki ilişkileri ve bağıntıları belirleyebilmek için yapay sinir ağları, genetik algoritmalar ve bulanık mantık kullanılabilir, önemli bir tedarik zinciri problemi olan talep planlama ve tahmini için genetik algoritma, sinir ağları ve makine öğrenimi algoritması kullanılabilir.

Tedarik zinciri planlamasında yapay zekâ uygulamaları oldukça olumlu sonuçlar vermektedir. Tedarik zincirinin planlanması, tasarımı ve uygulaması işletmeler için önem arz eden bir bölümdür. Aynı zamanda, özellikle planlama ve tasarım sürecinde gerek duyulan bazı parametreler doğrudan işletmeleri etkileyecek unsurlardır. Gerekli parametrelerin yapay zekâ uygulama teknikleri kullanılarak tespit edilmesi önemli derecede zaman ve maliyet avantajı sağlayacaktır. Özetle, tedarik zinciri alanında yapay zekâ kullanımı için iki temel teknolojinin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu teknolojilerden birisi, yazılım teknolojisi olup diğeri ise henüz günümüzde tedarik zincirinde çok yaygın olmayan robot teknolojisidir. Yazılım teknolojisi tedarik zinciri prosedüründe farklı alanlarda kullanılabilir. Robot teknolojisinin ise önümüzdeki birkaç yıl içinde büyük bir öneme sahip olması beklenilmektedir.

KAYNAKLAR

1. Al-Saba , T., & El-Amin, I. (1999). Artificial neural networks as applied to long-term demand forecasting. *Artificial Intelligence in Engineering*(13), 189-197.
2. Ayaz , S. (2016). Yapay Zekâ ve Yapay Sinir Ağlarının Veri Madenciliği Yöntemleri ve Modelleri İle Kullanılması. *Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi-Yüksek Lisans Abant İzzet Baysal Üniversitesi*, 1-13.
3. Baily, P., Farmer, D., & Jessop , D. (2005). *Purchasing principles and management*. Essex, England: Pearson Education Limited. (9).
4. Bughin , J., Hazan, E., Ramaswamy, S., Chui , M., Allas, T., Dahlström, P., Trench, M. (2017). *Artificial intelligence the next digital frontier? McKinsey Global Institute Company Report*.
5. Chambers, L. (2001). *The practical handbook of genetic algorithms: applications*. Boca Raton, FL: Chapman & Hall/CRC.
6. Çoruh, P. (Nisan 2018). *İşletmelerde Bilişim Sistemleri Yönetimi (1.b.)*. e-kitap projesi.
7. Deloitte. (2016). *Artificial intelligence innovation report*. Deloitte Company Report.

8. DHL tarafından kullanılan teslimat aracı, <https://blog.techdesign.com/drone-sanity-is-happening-around-the-world/dhl-drone-smart-magazine/>, Erişim tarihi: 18.12.2018.
9. Demir, O. (2012). Yapay Zeka. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilim Bölümü, 1-7.
10. Efendigil, T., Onut, T., & Kahraman, C. (2008). A decision support system for demand forecasting with artificial neural networks and neuro-fuzzy models: A comparative analysis. *Expert Systems with Applications*, Elsevier, doi:10.1016/j.eswa.2008.08.058
11. Frazelle, E. (2002). *World-class warehousing and material handling*. New York, NY: McGraw-Hill.
12. Humphreys, P., Huang, G., & McIvor, R. (2002). An expert system for evaluating the make or buy decision. *Computers and Industrial Engineering*, 42 (2/4), 567–585.
13. İnsanın yapabileceği bir işi yapabilen robot kol, <https://www.kickstarter.com/projects/1128055363/7bot-a-powerful-desktop-robot-arm-for-future-inven>, Erişim tarihi: 18.12.2018.
14. Jeong, B., Jung, H., & Park, N. (2002). A computerized forecasting system using genetic algorithm in supply chain management. *The Journal of Systems and Software*, 60, (3), 223–237.
15. Karaduman, T. (2014). *Yapay Zeka Uygulama Alanları*. Gazi Üniversitesi, Bilişim Enstitüsü, Adli Bilişim A.B.D., 1-11.
16. Kaya, İ., & Engin, O. (2005). Kalite iyileştirme sürecinde Yapay Zeka Tekniklerinin Kullanımı. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 11(1), 103-114.
17. Kim, B., Graves, R., Heragu, S., & Onge, A. (2002). Intelligent agent modeling of an industrial warehousing problem. *IIE Transactions*, 601-612.
18. Min, H. (2010). Artificial intelligence in supply chain management: theory and applications. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 13-39. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/13675560902736537>
19. Papadrakakis, M., & Lagaros, N. (1994). *Advances in Structural Optimization*. Institute of Structural Analysis and Seismic Research.
20. Paul, S., & Azeem, A. (2011). An artificial neural network model for optimization of finished goods inventory. *International Journal of Industrial Engineering Computations* 2(2), 431-438.
21. Pirim, H. (2006). *Yapay Zeka*. Journal of Yasar University, 81-93.
22. Su, T., & Hwang, M. (2017). An efficient order-picking route planning based on a fuzzy set method with a multiple-aisle in a distribution center. *27th International Conference on Flexible Automation and Intelligent Manufacturing*, 1856-1862.

23. Sustrova, T. (2016). A suitable artificial intelligence model for inventory level optimization. Trends Economics and Management, 48-55. doi:<http://dx.doi.org/10.13164/trends.2016.25.48>
24. Tedarik zincirini değiştiren dört önemli teknoloji, <http://tr.fujitsu-news.com/2017/04/12/tedarik-zincirini-degistiren-dort-onemli-teknoloji/>, Erişim tarihi: 04.10.2018.
25. Triana , M. (2012). Demand forecast for short life cycle products. Pontificia University Javeriana, Master Project. Cali/Colombia.
DOI:<http://vitela.javerianacali.edu.co/handle/11522/3472>
26. Uğur, A., & Kınacı, A. (2006). Yapay Zeka Teknikleri ve Yapay Sinir Ağları Kullanılarak Web Sayfalarının Sınıflandırılması. inet-tr'06 - XI. "Türkiye'de İnternet" Konferansı Bildirileri TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 345-349.
27. Wiecek, P. (2016). Intelligent approach to Inventory control in logistics under uncertainty conditions. Transportation Research Procedia (18), 164-171.

MOHA SOUAG'IN *ACI ÇAY*'INDA KADINA YÖNELİK ŞİDDET

“Ne büyük talihsizliktir kadın olmak!”

Hele hele kadınlığının farkında olmamak!

Kierkegaard

ÜMRAN TÜRKYILMAZ

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları
Bölümü, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, uturkyilmaz@gazi.edu.tr

Özet

20. yüzyılın Faslı yazarlarından Moha Souag, dünyanın farklı uzamlarında karşılaşılan sorunlardan kadına yönelik şiddeti, günlük yaşamın en sıradan sahnelerinden seçtiği kahramanları aracılığıyla *Acı Çay*'inde gözden geçirme gereğini duyar. Yazmayı, yazarın zor durumlar karşısında gösterdiği tepki olarak açımlayan Moha Souag, toplumların başat sorunsallarından olan şiddeti ve tecavüzü etkin bir biçimde serimler. Coğrafi farklılıklara karşın, insanoğlunun sıkıntılarından hep aynı olduğunu ileri süren Moha Souag, gündelik yaşam uygulamalarını belirlediği yapıtında, Errachidia'nın en karanlık köşelerinde kök salmış olan tarihe ve belleğe de etkin bir yorum getirir.

Acı Çay'de İsveçli Karina'nın bedensel ve ruhsal bütünlüğüne karşı dışarıdan yöneltilen acı verici edimler imlenir. Her şeyiyle erilleşmiş olan bir dünyada kadının bedeni üzerine uygulanan fiziksel, sözel ya da duygusal içerikli şiddet ve onu ikincil bir konuma iten kültürel bellek dikkati çeker. Gerçeklerin sonuçları kadar nedenlerinin de düşündürücü boyutlara ulaşmasını sağlayan yazar, baskıcı ve ezici bir erkek egemenliğinin sonucunda kadının “öteki” olarak nitelendirilerek tehdit edilmesini ve bedeninin nesneleştirilmesini reddeder.

Moha Souag, evrensel değerler ışığında cinsiyet farkı gözetmeksizin kadının, insanlık onuruna ilişkin sahip olduğu haklarıyla birlikte yaşamasının gerekliliğini ortaya koyar. Bu bakış açısıyla değerlendirdiğimizde, yazarın baskıcı edimleri yaşayan, özgürlüğünü yitiren ve bedenine yansıyan değersizlik duygusu yüzünden sancılı bir süreçten geçen Karina'nın, yaşadığı duygusal ve fiziksel şiddetten kurtulma arzusu irdelenir. Yapıtın sonlarında genç kadının, ülkesine doğru yapacağı yolculuğuyla beraber, karşılaştığı kişileri, yaşadığı olayları ve acıları taşımayarak, iradesini yeniden kazanmayı umarak ve unutarak bitireceği tatilinden, belleğini yeniden oluşturma arzusuyla geri dönme isteği kesinlik kazanır. Karina'nın bedeni gibi belleği de bulanıklıktan berraklığa doğru yepyeni başlangıçlara yol alır.

Bildirimizde, Moha Souag'ın *Acı Çay*'inde temellendirdiği kadına yönelik şiddeti metne dayalı inceleme yöntemi ışığında irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Moha Souag, *Acı Çay*, kadın, şiddet.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

20. yüzyılın Faslı yazarlarından Moha Souag, dünyanın kurulduğu günlerden bu yana farklı uzamlarda karşılaşılan sorunlardan olan kadına yönelik şiddetin binbir çeşidini, günlük yaşamın en sıradan sahnelerinden seçtiği kahramanları aracılığıyla *Acı Çay*'ında gözden geçirme gereğini duyar.

Dün olduğu gibi bugün de “şiddeti yöntem edinmiş bir dünyada yaşıyoruz (...) İnsanoğlu şiddeti en kestirme çözüm yolu olarak kullanıyor ve bu yolun çözüm yolu olmadığını görmek istemiyor (Timuçin, 1993: 33).

Birleşmiş Milletler'in 1993 yılında kabul ettiği 'Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Bildirge'de tarihin her döneminde kadına yönelik şiddet, kadın hak ve özgürlüklerinin ihlali olarak değerlendirilmektedir. Özellikle sözel, fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddete maruz kalan kadınların bu ihlalle birlikte “yaşama hakkı, eşitlik hakkı, özgürlük ve kişi güvenliği hakkı, kanun önünde eşitlik hakkı, tüm ayrımcılık biçimlerinden azade olma hakkı, ulaşılabilecek en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardı hakkı, adil ve elverişli çalışma koşulları hakkı, işkence veya diğer zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye veya cezalandırmaya maruz bırakılmama hakları” (1993: 184) ellerinden acımasızca alınır.

Günümüz toplumlarında özellikle kadının karşılaştığı şiddetin zaman zaman azaldığı yanılsamasına kapılabiliriz. Ancak şiddetin azalmadığını üstelik çok sayıda eziyet çeşidi ile iyice görünür bir hale geldiğini net bir biçimde ifade edebiliriz. Bu bağlamda şiddet “kadınlara fiziksel, cinsel ya da psikolojik zarar veren ya da verebilecek veya kadınların acı çekmesine neden olabilecek, gerek kamu gerekse özel alanda yapılan bu tip davranışlara yönelik tehditleri ve kadınların özgürlüğünün zorla kısıtlanmasını da içine alan şiddete yönelik her türlü cinsiyetçi” (İlkkaracan, Gülçür, Arın, 1996: 22) davranışları içerir. Elbette her durumda değerini kaybeden kadın özne, erkekler tarafından sindirilmekte, cezalandırılmakta, psikolojik ve fiziksel olarak şiddete maruz kalarak ciddi bir biçimde zarar görmektedir.

Bilindiği üzere ataerkil toplum, çoğu kez kadınlardan itaat etmelerini ve onlardan seslerini çıkarmamalarını isterken, sarmalanmış halde oldukları şiddeti de bir yazgı olarak kabul etmelerini bekler. Ayrıca kendilerine yüklenen rollerden memnun olmalarını, sert iktidar dilini kullanan erkek egemen söylemlere, küçümsenmelere ve aşağılanmalara karşı çıkmamalarını arzular.

Toplumsal cinsiyetçiliğin yarattığı baskılar ile içe içe geçen erkek egemenliği, sorgulanamaz olarak kabul edilmektedir. Bu görüş uyarınca ataerkil, cinsiyetçi ve düşmanca yaklaşımlar sonucunda kadınlar, her koşulda görmezden gelinmekte ve çoğu kez küçümsenmektedir. Böylece cinsiyetçilik ve ataerkil bakış açısından payını sürekli olarak almaya hak kazanan erkek, baskılayan cinsiyet temelli egemenlik ilişkilerini de sürdürmeye devam etmektedir.

Erkekler, kendilerini sorgulanmaz kılan bu anlayış doğrultusunda “öteki” olarak gördükleri, genellikle yaşamı zindan ettikleri ve himayesi altında tutmaya çalıştıkları kadınlara, kavga ve şiddet

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

dolu bir dünya kurarlar. Oysaki şiddetin vücut bulduğu ve güç kaynağı olduğu ortak alanlarda açığa çıkan tüm bu baskıcı, aşağılayıcı tutum ve edimler, bir an önce değişmelidir. Ayrıca söz konusu değişimler, günümüz dünyasında insanlığın öncelikli hedefleri arasında yerini almalıdır. Zira iğrenç, kanlı ve sınırsız zulüm yetisini açığa vuran şiddetin tüm dünyada her an ve yeniden üretildiğini görürüz.

Hazin olaylar ve büyük kötülüklerle uğraşan mağdur kadının yaşamı, dünyanın her yerinde toplum değerleri ile şekillenir. Aynı sindirilmişlikle karşı karşıya kalan kadın, özellikle cinsiyete dayalı şiddetin her türüne fazlasıyla maruz kalır. Uysallaştırılmak istenen kadın, tehdit, hakaret, küfür, korkutma, baskı, sindirme, dayak, özgürlüğünün keyfi olarak engellenmesi ve her tür cinsel saldırı ile yüz yüzedir. Böylece erkeğin karşısında “öteki” ve “ikincil” konuma düşürülen, sürekli baskı altında tutulan ve erkeğin arkasında kalmaya mahkum olan kadın, çifte standart uygulamalarını, tehdidi ve şiddeti yaşar. Görüldüğü üzere ataerkil toplum anlayışı ve erkek egemen yapı; kadınların sosyal yaşam döngüsünün içinde olmalarına genellikle izin vermez. Ancak bu noktada kısıtlanan kadınların, sebatla sürdürdükleri var olma mücadeleleri, tarihin her döneminde radikal bir güzergah yaratır.

Kadın özneyi kuşatan şiddet gerçeği, yenilmez bir şekilde tekrarlanır. Kadının geleceği de geçmişinin tekrarından başka bir şey barındırmaz. Bu noktada kadının şiddete sessizce boyun eğmesine tanık oluruz.

“Boyun eğişlerinin altında hep bir yadsıyış, yadsıyışlarının altında da hep bir kabullenme gizlidir. Kadın, dünyanın bütünüyle erkek dünyası olduğunu kabul eder; erkekler kurmuştur bu dünyayı, onlar yönetmektedir ve bugün dünyanın efendisi onlardır; kendisine gelince, o bu dünyadan sorumlu değildir; onun bağımlı, ikinci derecede bir varlık olduğu kabul edilmiştir zaten: şiddet dersleri almamış, topluluğun öbür öğelerinin karşısına hiçbir zaman bir özne olarak çıkmamıştır, etine, evine kapanmıştır” (Beauvoir, 1993: 8).

Evine ve içine kapanan, hakları güçlerinden gelen erkeklerin yönettiği bir uzamda yaşamaya yazgılı kadının bu çemberimsi devinim içinde genellikle toplumu değiştirebilecek olan edimleri ya yoktur ya da yavaş yavaş tükenmeye yüz tutmuştur. Geriye boyun eğmek ve şiddeti önlemek adına yalvarıp yakarmak kalır. Bu noktada “erkeğin akıl yürütmeleri, kadının yaşadığı somut gerçekliğine uymaz ve erkeklerin egemen olduğu dünyada, hiçbir şey yapmayan, hiçbir tasarıya uygulanmayan düşüncesi, düş'ten ayrılmaz pek; etkin olmadığı için, doğru nedir bilmez kadın” (Beauvoir, 1993:11).

Erkeğin bakış açısına göre koşullar gerektirdiğinde her tür bedensel ve tinsel olarak acı çekebilen kadının mutlu bir yaşamı için pek az şey gereklidir. Stoacı bir bakış açısına ve edilgen bir direnişe sahip olan kadın, var olan şeylerle yetinmelidir. Kadın, gücünü sınımadığı için yürekli ve atılgan olarak değerlendirilmez ve neredeyse köleliğin izlerini taşıdıkları yaşamları boyunca her şeyi

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

olduğu gibi kabul ederler. Böylece eğitim, ekonomi ve politik düzlemde erkeğe göre oldukça yavaş ilerlerler.

“Kadınlara yönelik, öncelikli olarak kendilerine biçilen toplumsal rollerin gereğini yerine getirmeleri doğrultusundaki beklenti ile kadının, erkeğin –veya erkek egemen düşüncenin- çizdiği sınırlar dahilinde yaşama zorunluluğu, “kadının erkeğin namusu olarak nitelendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda töre ve diğer unsurlardan beslenen kadın, “namus” gerekçesiyle eğitimden uzak tutulmakta, yer yer rızası olmaksızın, para karşılığında alınıp satılmakta, mahrum kaldığı tüm yetkinlikler sebebiyle de bağımlı bir yaşama sahip olmaktadır” (Korkmaz, Demiray, Sevil, Hablemitoğlu, Taşkiran, 2015: 239).

Yaşamı boyunca erkek egemen dünya karşısında tüm aşağılanmaları sineye çekmeye yazgılı kadın, kendisini çoğu zaman mutsuz ve kaygılı hisseder. Değersiz görüldüğünün farkında olan kadın, istemeden boyun eğer. Yaşamın her aşamasında egemen olan erkek ile yüz yüze gelen güçsüz kadın, erkeklerin üstünlüğüne razı olur. Erkeklerin kendisine uygun gördüğü yaşama biçimine katlanmak zorunda kalan kadın, ne denli yadsırsa yadsısın, sömürü aracı olmaktan kurtulamaz. Böylece erkeğin üstünlüğünü ve değerini kabul eden kadın, yaşadığı trajik çemberin ortasında kuşkusuz yenildiğini de kabul eder.

Moha Souag’ın *Acı Çay*’ında kadını aşağılayan ve erkeği yücelten gelenekle şekillenen ataerkil kültürün yansımaları buluruz.

“Şef sordu: Kaç yaşında?

-Daha çok genç. On dokuzuna yeni bastı.

-Hadi bırak yakasını çocuğun. Eğlenmeye gitmiştir; bıkınca döner eve...

-İyi de onun için endişeleniyorum.

-Kız çocuğu değil o... Niye merak ediyorsun ki... Karnında çocukla mı dönecek eve? İşinin başına git, bırak çocuk hayatını yaşasın” (Souag, 2008: 78).

Görüldüğü üzere günümüz toplumlarında örf, adet, gelenek ve göreneklerin kültürel ortamın durumuna göre harmanlanması sonucu oluşan sosyal normlar, son derece açımlayıcıdır. “İnsanın ikinci doğası diye tanımlanan kültür son derece geniş bir kavramsal haritaya denk düşer. İnsanın kendi eliyle doğaya kattığı maddi ve manevi bütün yaratımlarını kapsayan bir sözcüktür. Her kuşak devraldığı kültürü korur, zenginleştirir, kısmen değiştirir bir sonraki kuşağa aktarır” (Akaltun, 2015: 73).

İnsanın zenginleşmesinde önemli bir yeri olan kültürün, gerçek bir güce sahip olduğunu belirtebiliriz. Ne var ki kültürün gerçek içeriğinin görünüşte tarafsız olmasına karşın “eril bir karakter sergilemesi olgusu, tarihsel ve psikolojik güdülerin çok yönlü, karşılıklı bir örgüsünde temellenir” (Simmel, 2016:11).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Cinsiyetler arasındaki ilişkilerde eril cinsiyet, dişil cinsiyet ile ilişkisi içinde çoğu kez ayrıcalıklı ve üstün konumdadır. Eril cinsiyet, egemen bir zeminde öteden beri temellendirdiği kuvvet üstünlüğüne dayanan inancı, bakış açısı ve edimleri ile kadın öznenin statüsünü unutmamasını sağlar. Bu durumda kadın, çoğu durumda yıkıcı ve “öteki” olarak görüldüğü yazgısını varoluşunun derinliklerinde ve tüm bedeninde yaşar.

“Beden, yaşadığı dönemin, kültürün tanığı ve simgesidir. Nihayetinde zamanın bedenler, bedensel halleri (doğum, cinsellik, acı, haz, korku, sağlık, hastalık, engellilik, güzellik, çirkinlik, temizlik, çocukluk, gençlik, yaşlılık ve ölüm v.b.), insanların bedenlerinden yararlanma bilgisini içeren bedensel imaj ve algıları, toplumsal değerlerden ve beklentilerden öte değildir (Odabaş, 2005:158).

Bilindiği üzere yaşamın her aşamasında kendini gösteren toplumsal cinsiyet; sosyo-kültürel olarak belirlenen cinsiyet rolleri şeklinde karşımıza çıkar. Bu noktada, kadınların daha duygusal ve zayıf, erkeklerin daha güçlü ve zeki olduğuna ilişkin genellemeler sık sık karşımıza çıkar. Başka bir deyişle “hem ayrımcı, eşitsiz, baskıya dayalı bir toplumsal düzenin adıdır toplumsal cinsiyet, hem bu ilişkinin taraflarını oluşturan toplumsal grupları dile getiren bir kategori; ama hem de bu grupların mensuplarının psikolojik ve davranışsal özelliklerine göndermede bulunur” (Saygılıgil, 2016: 10).

Erkek egemen dizge yapısı bir başka deyişle patriyarka, değersizleştirme yönünde ilerlediği ve nesneye indirgelediği kadınlar üzerindeki etkisini yıllardan beri sürdürmektedir tıpkı Moha Souag’ın *Acı Çay*’ında görüldüğü gibi. Baskı ve denetimin “kadını tüketme” şeklinde gerçekteleştiği en belirgin yer; hiç kuşkusuz kadın bedenidir. Zira kadın bedeni; din, yasa ve ahlak kuralları üzerinden kontrol altına alınmaktadır. Özellikle tarihin farklı dönemlerinde ve farklı toplumlarında kadın bedeninin, günahın ve kötülüğün tezahür ettiği yer olarak algılandığına da belirtmek gerekir.

Moha Souag *Acı Çay*’ında, Fas’ın Errachidia’sında sınırları belirlenen, denetim altına alınan ve itaat eden kadınların varlıklarının, ev içinde uygun görüldüğünün açıkça altını çizer ve bu durum romanın satırlarına şöyle yansır:

“Farid’in annesi, oğlunun davet ettiği bir grup genci karşıladı. Onlara hoş geldiniz deyip, geçmeleri için kenara çekildi. Karina, kendisine gülümseyen ufak tefek kadına tepeden bakıyordu (...) Farid’e bu kızların nereden geldiğini sordu. Farid, yanıtladı:

-İsveç’ten...

-Fransa’ya yakın mı orası?

Farid gülmeye başladı, kuzeyde, çok uzakta bir ülke olduğunu söyledi (...) Oğlanlarla yabancılar, kendisinin anlamadığı bir dilden konuşmaya koyuldular. Bu kızların tek başlarına korkmadan yolculuk yapmalarına, ailelerinin bunları böyle rüzgar gibi özgürce salıvermelerine bir türlü akıl erdiremiyordu” (Souag, 2008:46).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Görüldüğü üzere yüzyıllar boyunca geleneksel toplumlarda kadınların, toplum değerlerinin öngördüğü gibi yaşamaları istenmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak kadının ve bedeninin kontrol edilmesi gerektiği düşüncesi ile hareket edildiği anlaşılır. Söz konusu güçsüz varlıklar, cinsiyet rolleri ile donatılır ve aile içerisinde koruyucu özne olarak bağdaştırılır. Çoğu zaman da toplumsal olarak kadına yüklenen sorumluluklarla uyumlu olarak yaşamak zorunda kalırlar. Ataerkil dizgedeki ev işlerindeki yükümlülükleri ve sorumlulukları, kadın ile erkek arasında varolan eşitsizliği de ortaya koyar.

“Ataerkil toplum yapısında, kadınların yaşam alanları hane ve yakın çevresi olarak tanımlanmıştır. Böylece hane dışı üretim etkinliklerinden ayrılan kadının yükümlülükleri, hane içi işler ve aile bakımı ile sınırlandırılmıştır. Kadın, ev ile ilişkilendirildikçe, ekonomik ilişkilerin yürütüldüğü alanlarda görülmez kılınmış, fiziksel alanda “görülmez” oldukları için de planlar kadınların ihtiyaçlarına yönelik geliştiril(e)memiştir” (Saygılıgil, 2016: 153-154).

Evin içine ve dışına uzanan ayrımcılık, uyum sağlama zorunluluğu ve ev işlerinin sürekliliği kadın özneyi zorlar. Kadının yerinin evi ve esas sorumluluğunun kocasının ve çocuklarının olması gerektiğine ilişkin toplumsal yargı *Acı Çay* romanında da son derece belirgindir:

“Annesi Fadma Assou, kızları Assma ve Rima'nın da yardımıyla, erkekler gelmeden önce sofrayı hazırlamıştı. Babalarının keyif yerindeydi o gün. Meyveleri karısına verdi (...) Ait Baddou Ali, çocuklarının da kendisi gibi olmalarını istiyordu (...) Fadma, yalnızca memleketine özgü nefis bir kuskus yapmıştı. Bütün çocuklarını dünyaya getirdiği büyük bir kent olan Tirra'da geçirdiği onca yıla karşın, atalarının yüzyıllardır süregelen alışkanlıklarından ve geleneklerinden hiçbir şey yitirmemişti. Giysileri dışında değişen hiçbir şey olmamıştı (...) Sokağa çıkınca kent yaşamına uyum sağlamak gerekiyordu. Fadma Assou gerek mutfağında, gerek giyim kuşamında, gerekse kocasıyla ilişkilerinde her iki kültürle de çok iyi uyum sağlıyordu” (Souag, 2008: 10).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere kadın ve erkeklere toplumsal olarak yüklenen roller arasındaki farklılıklar göze çarpmaktadır. İtaat etme, edilginleştirilme, özgürlükten yoksun bırakılma, “öteki” ya da “zayıf cins” olarak değerlendirilme, karşılıksız ve görünmeyen ev işi emeği, sevgi karşılığı çalışan kadına özgü bir durum olarak değerlendirilebilir. Bu durum, günlük yaşamın içerisindeki doğal süreçler olarak yansımaları bulur. Karşılıksız ev emeği de öyle kabul edilir ve toplumda kök salmış olan cinsiyete dayalı iş bölümünü net bir biçimde açığa çıkarır.

Namumlu kadın bedenine ilişkin toplumsal izdüşüm, Farid'in annesi Fadma Assou'nun ifadesiyle *Acı Çay*'da etkin bir biçimde ortaya konulur. Fadma Assou'nun sözleri, kalıcı ve tekrar eden bir söylem olarak iktidar ilişkilerini belirgin kılmakta son derece önemlidir zira geçmişten intikal eden ataerkil yapılanmalar, kadın ve bedenini kuşatan toplumsal düzeni serimler.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

“Yabancılar, (...) kendisi gibi on altı yaşındayken evlenmiş olsalardı, oğlundan büyük çocukları olurdu herhalde. Sonunda, dedi, bunların görenekleri hiç de bizimkilere benzemiyor. Televizyonda bunlar erkekler gibi davranırlar, onlar gibi giyinirler, araba, uçak ve gemi kullanırlar” (Souag, 2008: 46).

Geleneksel kadınlık rol beklentilerinin yer aldığı yukarıdaki alıntıda, cinsiyetler arasındaki ilişkide yer alan tahakküm, gücün devamlılığını sağlamak için uygulanır ve romana da yansıdığı biçimiyle kültürel olarak kurulmuştur.

Üstelik *Acı Çay*'da Fadma Assou ve diğer Faslı kadınlar, kendilerini ilgilendiren sorunları tartışacak ne fırsata ne de kolektif yapıya sahip olmuşlardır. Fas'ın Errachidia'sında geleneksel kadınlık rol beklentileri arasında şiddetin ve her tür sömürünün içselleştirilmesi söz konusudur.

Acı Çay'da güçlü erkeğin zayıf kadına karşı uyguladığı ve baskısı altında almak için kullandığı tahakküm ile karşılaşırız. Kadınların sindirilmesi, alay edilmesi ve çoğu zaman yok sayılması, her toplum ve her dönemde görülebilir. Toplumsal düzen, çoğu kez kadının erkek tarafından ezilmesine, nesne konumuna indirgenmesine, sürekli olarak kontrol edilmesine ve istismar edilmesine yol açar. Bu noktadaki trajedi “kaderin eşiğinde dönüştürülen insanı” (Eagleton, 2012: 39-40) açığa çıkarır.

Coğrafi farklılıklara karşın, insanoğlunun sıkıntılarının hep aynı olduğunu ileri süren Moha Souag, gündelik yaşam uygulamalarını belirlediği yapıtında, Fas'ın Errachidia'nın en karanlık köşelerinde kök salmış olan tarihe ve belleğe de etkin bir yorum getirir.

Moha Souag, yazmayı, yazarın zor durumlar karşısında gösterdiği tepki olarak açıkladığı *Acı Çay*'ında, toplumların başat sorunsallarından olan cinsel şiddeti de etkin bir biçimde irdeler. Nitekim cinsel şiddet, “istemediği cinsel davranışlara ve ilişkiye zorlamak, tecavüz (evlilik içi ve dışı), kadının cinsel yönelimine bağlı davranışlarını değersizleştirme, taciz etmek, cinsel ilişki sırasında güç kullanmak, tek taraflı cinsel doyuma yönelik cinsellik yaşatmak” (Saygılıgil, 2016: 257) olarak tanımlanır.

Acı Çay'da, uzak bir ülke olan İsveç'den Fas'a turist olarak gelen Karina'nın bedensel ve ruhsal bütünlüğüne karşı dışarıdan yöneltilen acı verici edimler imlenir. Animatör sevgilisinin arkadaşları tarafından tecavüze uğrayan ve cinsel şiddeti ruhunun derinliklerinde yaşayan Karina'nın dünyasında bir insanın taşıyamayacağı kadar acımasız bir dünya algısı ortaya çıkar.

“Animatör, o akşam Karina'yı kendi arkadaşlarının evine yerleştirdi. Adamlar, İsveçli genç kızla gerektiği şekilde ilgilendiler. Ona akşam yemeği hazırladılar, sofrayı topladılar ve ona sıcacık, naneli bir çay getirdiler. Erkekler Fas'ta yemek yapmayı bilirler. Ev işlerinde karılarına yardım ederler. Animatör söylemişti bunları ona (...) Genç kız, yediklerinden ve içtiği esrardan allak bullak olmuş bir biçimde cevap bile veremedi. İçlerinden biri Karina'yı yatak odasına götürdü ve giysilerini

çıkardı. Kız, ilkin oğlanlardan birinin suratını anımsadı, sonra ikincisinin, sonra diğerinin... Gece bir türlü bitmek bilmiyordu” (Souag, 2008: 77-78).

Cinsel istismara uğrayan Karina'nın bedeni üzerindeki tüm hakları yok sayılır. Sömürenin istekleri doğrultusunda şiddetin beslendiğine dikkat çekilir. Sömürülen genç kadının iğrenç bir durumda baskı altında tutulması, şiddet uygulanması ve isteği dışında bedeni üzerinde bazı davranışların gerçekleştirilmesi söz konusudur. Yaşanan bu durumun travmatik ağırlığından kurtulmak isteyen Karina, tiksindirici bu duruma bir türlü anlam veremez. Tecavüz olayının ardından genç kadın, belleğini yitirmek ve adeta kendini unutmak ister.

Acı Çay'da saldırganlık ve gaddarlığın kaçınılmaz olduğu bir uzamda, şiddet ve baskıyı kanıksamış ya da yaşam biçimi olarak görmüş olan tecavüzcülerin yarattığı dehşetin hiç bitmeyeceğini düşünen genç kadın, acı, korku ve tiksinti karışımı duyguları yaşar. Şiddetin kendini kurduğu ve acımasızca açığa çıktığı bir dünyada yaşanan bu trajedi, Karina'nın ruhuna işler.

“Ertesi sabah uyanır uyanmaz aceleyle giyindi ve kaçmak için kapıya doğru koştu ama kapı kilitliydi. Sesini duyuracağı hiç kimse yoktu” (Souag, 2008: 78).

Her şeyiyle erilleşmiş olan bir dünyada Karina, fiziksel, duygusal ve cinsel sınırlarına saygı gösterilmemesi ve ihlal edilmesi yüzünden şiddete maruz bırakılır. Mağdur genç kadına sevgilisinin arkadaşları tarafından uygulanan fiziksel, sözel ve duygusal içerikli şiddet ve onu ikincil bir konuma iten kültürel bellek dikkati çeker. Bir başka deyişle ifade edecek olursak baskıcı ve ezici erkek egemenliğinin, Karina'nın bedenini nesneleştirilmesi ve onu tehdit etmesi açıkça serimlenir.

“Karina kapıdan uzaklaşmıyordu. Oğlanlar masaya oturdular, onu da yemeğe çağırdılar, ama kız reddetti. Öfkeyle bağırdı onlara (...) Oğlanlar kahkahayla güldüler. (...) Şimdi sakın ol. Arkadaşın seni almaya gelince, onunla gidersin. Karina çantasını yere bıraktı, gözünde yaşlarla sandalyeye çöktü (...) Genç kızı yatak odasına soktular” (Souag, 2008: 81).

Özgürlüğüne el konulan ve cinsel sömürü mağduru olan Karina, fiziksel şiddetin yanı sıra, yıkıcı eleştiri, bağırma, alay etme ve suçlama gibi sözel şiddet türleri ile karşı karşıya kalır. Anlaşılacağı üzere şiddet, Karina'nın her tür kaçış olanağını ve direnme gücünü elinden alır. Hareket alanı sınırlanan Karina'nın maruz kaldığı şiddet ile mağduriyeti daha da artar. Ancak bu noktada “acınacak halde olan, insanın kendisi değil, ondaki kötülüğün temsil ettiği insanlık yıkımı ve insanlığın korkunç yamulmasıdır” (Eagleton, 2012: 121).

Yukarıda değinildiği gibi, isteği dışında insanların gerçekleştirdiği edimlere boyun eğmek zorunda kalan Karina'nın bedeni, tehditkâr tecavüzcülerin zorla yaratıkları itaatini içinde şiddeti derinden yaşar. Bu bağlamda Karina'nın aşağılandığını, hakaret, küfür ve küçümsemeye maruz kaldığı, istememesine rağmen cinsel ilişkiye zorlandığı ve zorla tutulduğu bu uzamda özgürlüğünün elinden alındığı imlenir.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Acı Çay'da animatör sevgilisinin arkadaşları tarafından sömürülen Karina'dır ve onun bedeni üzerindeki tüm hakları yok sayılmaktadır. Fas'ın Errachidia'sında bedensel ve ruhsal bütünlüğüne yöneltilen sert edimler sonucu mağdur olan Karina'nın korunmaya gereksinimi vardır.

Tatil için geldiği bu uzamda, tecavüze uğrayan Karina, tecrit / yoksun bırakılma sürecinde çaresizliğini haykırır. Ancak kadın öznenin kurtulmak için seslendiği bu dünyada, insanlık tamamen dibe vurmuştur. İstiraplı bir çığlığa dönüşen sesi, git gide önemini kaybeder. Genç Karina'nın bir hafta boyunca aynı kabusu defalarca yaşamasına yol açan tutum ve edimler, onun öfkesini daha da şiddetlendirir.

“Karina, animatörün arkadaşlarının evinde tam bir hafta geçirdi. Kadınsızlıklarını doyumak için onun varlığından yararlandılar. Genç kız ne yapacağını bilemiyordu. Karşı gelmeye korkuyordu. Oğlanlar onu dövmekle, öldürüp denize atmakla tehdit ediyorlardı. Susmayı ve başına gelecekleri beklemeyi yeğledi” (Souag, 2008: 89).

Dizginlenemeyen bir şiddetin tuzağına düşmüş olan Karina, bu tehlikeli durumda nereye ulaşabileceğini düşünür. Kendisini tüketen yıkıcılığın içindeki bu süreçte adeta boğulmuş gibi yaşar. Karina'nın bakış açısından değerlendirildiğinde, yıkıcı bir gücü barındıran bu şiddet uzamında, belirsizlik söz konusudur. Talihsizliği yaşayan Karina'nın karşılaştığı koşullar, hiç kuşku yok ki trajediyi üretir. Bir hafta boyunca kapalı bir uzamda tutulan genç kızı başlarından atmaya karar veren ve ona bu kötülüğü yapan tecavüzcüler, sanki hiç bir şey olmamış gibi davranırlar.

“Sanki onun zorla alıkonduğundan haberi yokmuş gibi, sanki her gün tecavüz etmemişler, öldürmekle tehdit etmemişler gibi nazik bir tutum takındı. Gece yarısına doğru, gitmek üzere eşyalarını toplamasını istedi kızıdan (...) Adam, kızı karmaşık sokaklardan geçirip kentin merkezine götürdü, sonra onu oracıkta tek başına bıraktı. Kız bir taksi çevirdi ve doğruca Biada Havaalanı'na gitti (...) En erken Stokholm uçağı sabah ondaydı (...) Restorana girdi. Yerine daha yeni oturmuştu ki genç bir adam suratında yılışık bir gülümsemeyle masasına yaklaştı. Kıza günaydın, dedi. Kız, birden gözyaşlarına boğuldu. Zangır zangır titremeye ve İsveç dilinde adama bağırıp çağırmaya başladı” (Souag, 2008: 90).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere tecavüz sonrasında ülkesine gitmek için havaalanına gelen Karina'nın yaşadığı tecavüz olayından sonra, ilk önce diğer insanlar ile iletişimini keser. Güven duygusunu kaybeden Karina'nın kişiliğinin derinden sarsıldığını algılarız. Durumunu tanımlama yetisini kaybeden Karina çevresindeki insanlara karşı nefret duyar. Belki de yaşadığı ve kabul etmek zorunda kaldığı şiddetin acımasızlığı, genç kadının onurunu kırmıştır. Bu çerçevede dehşete kapılan Karina, tecavüzün yol açtığı gerilimleri ciddi olarak yaşamaya başlamıştır. *Acı Çay*, tecavüze uğrayan genç bir kadının çaresizliğini, üzüntüsünü ve mutsuzluğunu etkin bir biçimde açığa vurur.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Moha Souag *Acı Çay*'da kadınların yıllar boyunca maruz kaldıkları, halen de kalmaya devam ettikleri tecavüz üzerinde durur. Romanda çıkış noktası arayan ve yaşadığı tecavüzle defalarca yüzleşmek durumunda kalan kadın kahraman, herkesten ve her şeyden bir an önce uzaklaşmak ve kaçmak ister. Kadın ve bedenine saygı, yıkım halinde olan genç kadın için anlamını çoktan yitirmiştir.

Romanın sonlarına doğru yaşadığı cinsel şiddetten uzaklaşmayı isteyen genç kadının, ülkesine doğru yapacağı yolculuğuyla beraber, karşılaştığı kişileri, yaşadığı olayları ve acıları taşımayarak, iradesini yeniden kazanmayı umarak ve unutarak bitireceği tatilinden, belleğini yeniden oluşturma arzusuyla geri dönme isteği kesinlik kazanır. Karina'nın bedeni gibi belleği de bulanıklıktan berraklığa doğru yepyeni başlangıçlara yol almaya hazırdır.

Şiddetten ve kötülükten kendisini kurtarmak için İsveç'e geri dönmeyi isteyen Karina havaalanında "özgürlük ve yazgıyı kaynaştırarak, aynı anda ileriye ve geriye doğru" (Eagleton, 2012: 146) hareket eder.

Anlaşılabileceği üzere Faslı yazar Moha Souag, toplumsal cinsiyet eşitizliğinin nedeni ya da sonucu olan ve insan hakları ihlallerinden olan kadına yönelik şiddeti *Acı Çay*'da etkin bir biçimde serimler. Gerçeklerin sonuçları kadar nedenlerinin de düşündürücü boyutlara ulaşmasını sağlayan yazar, erkek hegemonyasının göstergesi olan tecavüzü, şiddetin dışavurumu olarak açıklar.

Moha Souag'ın düşüncesine koşut olarak, kadın bedeni cinsel bir nesne şeklinde algılandığı zaman, kadın öznenin duyguları, düşünceleri ve aynı zamanda kişiliği yok sayılmaktadır. Bu bağlamda kadın, eril güç tarafından ezilen, fiziksel, duygusal ve sözel olarak tahakküm altına alınması hedeflenen, bedeni üzerindeki hakları kendisine bırakılmayan, zayıf olarak görülen ve her tür ayrımcılığa uğrayan bir nesne olarak değerlendirilmekte ve yeniden üretilen şiddetin her türünü bitmek tükenmek bilmeyen bir şekilde yaşamaktadır.

Sonuçlandırırken Moha Souag, yaygın olarak benimsenmiş olan erkek egemenliği düşünce biçiminin değiştirilmesini ve kadınlara cinsiyetleri yüzünden uygulanan her tür şiddetin önlenmesini arzular. Şiddetin yaşam tarzı haline getirilmesini ve normalleşmesini de açıkça eleştiren yazar, evrensel değerler ışığında ötekileştirmeden, dışlamadan, küçümsemekten ve damgalamadan kadınların varlıklarını devam ettirmelerini arzular. Yazar, erkeklerin her tür şiddet ediminden uzaklaşmasını ve kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılmasını, atılacak adımların en anlamlısı olarak görür.

Moha Souag, yaşamımızın yeniden daha katlanılır bir hale gelmesi için kadın öznenin, şiddet ve boyunduruktan uzaklaşarak yaşama doğru ilerlemesini, güçlenmesini ve birey olma şansının sağlanmasının gerekliliğini etkin bir biçimde ortaya koyar. Ve işte bu yüzden yazar, güçlü ve bağımsız kadını, insanoğlunun gerçek bir zaferi olarak değerlendirir.

KAYNAKÇA

- Afşar Timuçin, “Şiddete Karşı Felsefe”, *Felsefe Dünyası*, Sayı:8 Temmuz 1993.
- Ayşen Akaltun, *Erkekler*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2015.
- Feryal Saygılıgil, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016.
- Georg Simmel, *Kadınlar, Cinsellik ve Sevgi*, Çev. Onur Kuzgun, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2016.
- https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararasi_belgeler/kadina_karsi_siddet/BM%20Kad%C4%B1na%20Kar%C5%9F%C4%B1%20C5%9Eiddetin%20Ortadan%20Kald%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1na%20Dair%20Bildirgesi%2020.12.1993 (Erişim tarihi: 23.08.2018).
- Mehmet Korkmaz, Emine Demiray, Ümran Sevil, Şengül Hablemitoğlu, Yavuz Taşkiran, *Dünyada ve Türkiye’de Kadın ve Şiddet*, Nobel Yayınları, Ankara, 2015.
- Moha Souag, *Acı Çay*, Çev. Ülkü Öztürk, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.
- Pınar İlkaracan, Leyla Gülçür, Canan Arın, *Sıcak Yuva Masalı/ Aile İçi Şiddet Cinsel Taciz*, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sevim Odabaş, “Modern Beden Kültüründe Güzellik Salonlarının Yeri: Ankara Örneği”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:104, 2005, ss.153-181.
- Simone de Beauvoir, *Kadın “İkinci Cins” III Bağımsızlığa Doğru*, Çev. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.
- Terry Eagleton, *Tatlı Şiddet*, Çev. Kutlu Tunca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.

DIŞ TİCARETTE KRİZLER SONRASI DEĞİŞEN KORUMACILIK ÖNLEMLERİ

ARZU POLAT

Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, arzuakyildiz@gazi.edu.tr

Özet

Kaynakların kıt, ihtiyaçların sonsuz olması teorisi doğrultusunda hiçbir ülke kendi ihtiyacını kendi kaynaklarıyla karşılayamamaktadır. Bu nedenle uluslararası ekonomik ilişkilerde en önemli pay dış ticarete aittir. Dış ticaret ülkelerin belirli malların üretiminde uzmanlaşmasını sağlayarak ürün hakkında yeni buluşları hızlandırmakta ve ülkelere ölçek ekonomilerinden faydalanma imkanı vermektedir. Dış ticaretin faydaları küçük ekonomiler için daha önemlidir. Dış ticaret yapmayan küçük ekonomili ülkeler sadece iç ticaret ile ürettiklerini tüketmeye mahkum edilirlerse, bilim, teknoloji ve finansal düzenlemeler gibi konularda deneyimsiz, eksik bilgili ve başarısız olacaklardır. Sonuçta da az çeşit ürüne daha fazla bedel ödeyerek ekonomik bakımdan refaha ulaşamayacaklardır.

Dünyadaki bütünleşme ve küreselleşme eğilimleri dış ticaretin önemini son yıllarda daha da artırmıştır. Dış ticaret sayesinde aralarında mesafe olan ülkelerdeki üretici ve tüketiciler ilişki kurmakta ve böylece de artan uluslararası ilişkiler de ülkelerin kendi içinde bir dönüşüme girmesine neden olmaktadır. Bir diğer ifade ile küreselleşme sonucu dış ticaret serbestleşmeye başlamaktadır. Serbest ticaret, küreselleşmenin gereklerinden biri olsa da teoride ne kadar güçlü olursa olsun, uygulamada hiçbir sınırlamaya tabi olmayan uluslararası mal ve hizmet ticaretiyle çok fazla karşılaşmamaktadır. Özellikle savaş ve kriz dönemlerinde ülkelerin kendi ürünlerine yönelmesi dış ticarete bir müdahale olarak korumacılık olgusunu ortaya çıkarmıştır. Kriz dönemlerinde yaşanan yüksek enflasyon ve işsizlik ile ekonomik durgunluğa çözüm için hükümetler tarafından uygulanan tedbirler arasında ithalatı azaltıcı, ihracatı artırıcı koruma önlemleri önemli bir yer tutmaktadır.

Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke tarafından, yerli üreticilerini dış rekabetten korumak amacıyla, koruma önlemlerine başvurulmaktadır. Bu tür önlemlere başvurma gerekçesi olarak, ulusal savunma, iktisadi kalkınma, dumpingin önlenmesi, istihdamın artırılması, ticaret hadlerinin iyileştirilmesi, dış pazarlık gücünün artırılması, belirli meslek grubu veya sektörün korunması gibi nedenler gösterilmektedir.

Ülkemizde ithalde alınan dolaylı vergilerin dış ticaret üzerindeki etkisi devam etmektedir. Ayrıca gümrük vergileri ile aynı etkiye sahip ek mali yükümlülükler, anti dumping vergisi ve telafi edici vergi yoluyla Türkiye'deki üreticiler yabancı devletler tarafından verilen sübvansiyon ve yabancı firmalar tarafından uygulanan dumpinglere karşı korunmaktadır. Bu çalışma ile dış ticaret, dış ticarete korumacılık ve dış ticarete klasik ve yeni korumacılık önlemlerinden bahsedilerek, kriz sonrası özellikle Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde korumacılık ve korumacılık önlemlerinin etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Serbest Ticaret, Korumacılık, Korumacılık Önlemleri.

1. Dış Ticarete Gelişmeler

Kıt kaynakların sonsuz ihtiyaçları karşılayamamasının bir sonucu olarak ülkelerin birbirleri ile ticaret yapması gerekmektedir. Dış ticaret ülkelerin belirli malların üretiminde uzmanlaşmasını sağlayarak ürün hakkında yeni buluşları hızlandırmakta ve ülkelere ölçek ekonomilerinden faydalanma imkanı vermektedir. Dış ticaretteki gelişmeler bir takım kuralları gerektirmiş ve bu nedenle de bazı kuruluşlar ön plana çıkmıştır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Dış ticaret, bir ülkenin ithalat ve ihracat hareketlerinin toplamını ifade etmektedir. Her türlü ticaret kar elde etmek amacını taşıdığına göre, ülkeler arasında yapılan mal ve hizmet hareketlerinin amacı ülke ekonomilerinin olumlu yönde etkilenmesini sağlamaktır. Yerli üretimdeki yetersizlikler veya fazlalıklar, uluslararası üretimdeki mal ve fiyat farklılıkları başta olmak üzere ülkeler birbirleriyle çeşitli nedenlerle dış ticaret yapmaktadırlar.

Ülkelerin dış ticaret yapma nedenleri şu şekilde özetlenebilmektedir (Saygılıoğlu, Gerçek, 2007:22-23);

- Bazı ülkelerde belirli malların yurtiçi üretiminin yurtiçi talebi karşılayacak düzeyde olmaması, ya da üretimin yurtiçi ihtiyacının çok üzerinde yapılması,
- Bazı mal ve ürünlerde uluslararası fiyat farklılıklarının olması,
- Bazı tarım ürünleri için gereken toprak ve iklim koşullarına her ülkenin sahip olamaması, ya da her ülkenin her madene sahip olamaması,
- Gerekli teknoloji veya iş gücüne ihtiyaç duyulması,
- Aynı tarz ürünlerin farklı üreticiler tarafından görünüş, kullanış ve yapılış bakımından farklılıklar taşınması,
- Ürünlerin kalitesinde farklılıklar bulunması,
- Bireylerin gelirlerinin değişmesi (Gelir artışı ile yurtiçi fiyatlarda yükselme meydana gelir, ithal mallar görece olarak ucuzlar ve ithal mala talep artar.)

Dış ticarete yaşanan uluslararası işbirliği dış ticaretin serbestleştirilmesini ön plana çıkarmıştır. Bunun sonucunda 50 kadar ülkenin temsilcisi tarafından Uluslararası Ticaret Örgütü (International Trade Organisation - ITO) adı verilen bir uluslararası örgütün kurulması amaçlanmıştır. Öte yandan, ITO'nun kuruluş müzakereleri devam ederken, belirli mallar üzerinde tarife indirimlerinde bulunmak ve ITO'nun ülkelere onaylanmasına kadar geçecek sürede bu indirimleri uygulamaya koymak amacıyla, 23 ülke Ekim 1947'de Cenevre'de "geçici" olarak nitelendirilen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'ni imzalamışlardır. ITO'nun kurulamaması üzerine, "geçici" olma özelliğine rağmen, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1948-1994 yılları arasında dünya mal ticaretini düzenleyen temel disiplin olarak uygulanmış ve genel kabul gören bir çerçeve oluşturmuştur (Karaca, 2003:8).

GATT'ın amacı; üye devletlerin eşit ve tam rekabet koşullarında karşılıklı ticarete bulunabilecekleri serbest ve açık bir ticaret sistemi meydana getirmektir. Bu kapsamda hedef; tarifelerin ve tarife dışı engellerin sayısının düşürülmesini sağlamaktır. GATT anlaşmaları, temel olarak dört ilke üzerine kuruludur, bunlar (GATT, 2009:5-6):

- Yerli endüstrinin korunması: GATT, üye devletlerin yerli sanayilerinin dış rekabet ortamında korunabileceğini benimsemektedir.
- Tarife taahhütleri: Üyeler, tarifeleri eğer mümkünse kaldırma yoluna gitmelidir.
- En çok kayırılan ülke: Bütün ülkelere aynı tarifenin uygulanmasıdır.
- Ulusal işlem ilkesi: Gümrük vergisi ödenmesi suretiyle ülkeye girişi olan ithal bir ürüne, yerli bir üründen daha fazla vergiler kesilmesinin engellenmesidir.

GATT ile gelen sistem, ticaret pazarlıkları ya da görüşmeler şeklinde gelişmiştir. İlk görüşmeler tarifeler ve indirimler üzerine yoğunlaşmış, daha sonra anti-damping ve tarife dışı tedbirleri de içine almıştır. Son görüşme olan Uruguay Görüşmeleri (1986-94) neticesinde 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurulmuştur. DTÖ, Uruguay Görüşmelerinde şekil verilen bir kurumdur ve GATT'ın devamı niteliğindedir (Karaca, 2003:9).

GATT'ın devamı niteliğinde olan DTÖ, oldukça kapsamlı olup, Tarım Ürünleri, Hizmetler, Fikri Mülkiyet Hakları, Ticaretle İlgili Yatırım Tedbirleri ve Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması'nı da içermektedir. Ayrıca daha önce anlaşma kapsamında olmayan ve Tokyo Görüşmeleri sonunda kabul edilen ve uygulanması ihtiyari olan Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Vergiler, Ticarete Teknik Engeller, İthal Lisansları Prosedürü, Devlet Alımları, Gümrük Değerleme ve Anti –

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Damping Anlaşmaları DTÖ kapsamına dahil edilmiş ve aynı zamanda uyma zorunluluğu getirilmiştir (Deardorff, 2007:16-18).

1953 yılında GATT'a katılan Türkiye 1995 yılında da DTÖ'nün kurucu ülkelerinden olmuştur. AB ile Gümrük Birliği kapsamında 1992 yılında AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi'ne (OGT) uyum sebebiyle tarife indirimleri yapmıştır ve bu indirimleri DTÖ'ye konsolide etmiştir (Karaca, 2003:10).

Dış ticarete sınırlamaların kaldırılmasını öngören ve uyuşmazlıklara çözüm olan DTÖ'nün üye sayısı her yıl artarak, 2012 yılında Rusya ve Montenegro, 2013 yılında ise Lao People's Democratic Republic'in katılımıyla 159'a ulaşmıştır (WTO,2015). Bu artış da göstermektedir ki dış ticarete bir takım kurallardan yararlanmak için DTÖ'ye katılım gereklidir.

Günümüzde dünya ticaretinde serbestleşmeyi sağlama ve artırmaya yönelik çabalar hızla devam etmektedir. GATT'ın 1995 yılında bir kurum niteliğine dönüşerek DTÖ olması bu çabaların en önemlilerindedir. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi için tarifelerin kademeli olarak düşürülmesi, korumanın sadece gümrük vergileri ile gerçekleştirilmesi prensibi benimsenmiştir.

2. Serbest Dış Ticaret

Küreselleşme olgusu ile birlikte dış ticarete serbestleşme başlamış, ancak ülkelerin iç endüstrilerini ticaret ve rekabetin olumsuz etkilerine karşı koruma isteği de dış ticarete müdahaleyi gerekli kılmıştır. Serbest ticaretin karşıtı olarak algılanan korumacılık, tam anlamıyla ticarete karşı olmayıp, bir takım kısıtlamalar getirmektir.

Küreselleşme olarak adlandırılan yeni ekonomik dünya düzeninin en önemli özelliği mal ve hizmetlerin ülkeler arası ticaretinde tüm engellerin kaldırılmasıdır (Ertuna, 2009:4). Dış ticaretin serbest olabilmesi yeni ekonomik düzenin olmazsa olmaz koşuludur. Ancak oluşan krizler pek çok ülkenin korumacılığa gitmesine, yerli malların kullanımının artırılmasına, ihracatın teşvik edilmesine neden olmuştur.

Uluslararası ticareti serbestleştirme çalışmaları iki yönde gelişim göstermiştir: evrensel yaklaşım olarak adlandırılan GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) çerçevesinde çok yanlı görüşmeler yoluyla gümrük tarifelerinin indirilmesi, diğeri de bir grup ülkenin oluşturduğu çeşitli entegrasyonların bölgesel yaklaşım yoluyla ticareti serbestleştirme çabalarıdır (Alagöz, Yapar, 2007:3).

Tablo 1. Serbest Dış Ticarete Yönelik Görüşler

Ringuet	Serbest ticaret ülkelerin kalkınmasında önemlidir, ancak mal ve hizmetlerin ülkeler arası serbestçe akışı bir takım yapay engeller ile tıkanır.
Kaempfer	Serbest ticaret herkesin kayıplarını telafi etmediği gibi herkesin durumunu da iyileştirmedeğinden evrensel değildir.
Halle	Serbest ticaret korumacılık gibi bir müdahalenin değişik şekillerinden çok daha fazla hızlı küresel ekonomiyi uyarabilir.
Baldwin	Tek taraflı tarife serbestliği genellikle gelişen ülkelerin politikası olsa da garip bir şekilde küresel bir olguya dönüşmüştür.

Kaynak: Kalaycı, 2011: 78'den yararlanarak oluşturulmuştur.

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere serbest ticaret yapan her ülkenin fayda sağlayacağı görüşü eleştirilere hedef olmuştur. Eleştiriler iki grupta ele alınır; biri serbest ticarete kurumsal açıdan karşı

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

çıkmasa da eksikliklerine değinilerek eleştiri yapan gruptur; diğeri ise serbest dış ticarete her yönden karşı çıkanların oluşturduğu gruptur.

3. Dış Ticarete Korumacılık

Serbest dış ticaretin karşıtı olan korumacılık, yerli üreticinin dış rekabet karşısında korunması amacıyla uygulanan dış ticaret politikasıdır.

Dış ticarete korumacılık, 17.yüzyıl Merkantilizm dönemine dayanmakta olup, Merkantilist düşünceye göre dünya serveti sabit olup, bu servetten daha fazla pay elde etmek için ödemeler dengesinin fazla vermesi gereklidir ve bu hedefi gerçekleştirebilmek için devlet müdahalesi ile ihracat teşvik edilmeli, ithalat ise kontrol altında tutmalıdır (Tunç, 2004:13-15).

Merkantilist düşünceye karşı çıkan Adam Smith ise, kişilerin bireysel girişim haklarının sınırlanmaması gerektiğini, dünya servetinin sabit olmadığını, serbest ticaretle dünya servetinin artacağını, ticaretten tüm ulusların kazançlı çıkacağını ileri sürmüştür (Karluk, 20003:14). Adam Smith tarafından geliştirilen mutlak üstünlükler teorisine göre, bir ülke bir malın üretiminde diğer mallara göre mutlak üstünlüğe sahip ise o malın üretimini yapmalı ve uluslararası piyasalara ihraç etmeli, üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olmadığı malları ise ithal etmelidir (Tunç, 2004:15).. Bu teori çerçevesinde etkinlik ve verimlilik sağlanabilmesi için ticaretin serbest olması, korumacı politikalar uygulanmaması gerekir. Aksi halde korumacı politikalar, mutlak üstünlüğe sahip olunmayan malların üretimine yol açıp kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını engeller, bu durumsa hem o ülke hem de dünya refahının azalmasına yol açar.

Bir ülkenin diğer ülkeye karşı bütün mallarda mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda, uluslararası ticaretin mutlak üstünlükler teorisine göre açıklanması zordur. Özellikle gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticareti açıklamada mutlak üstünlükler teorisi yeterli kalmamaktadır. Bu nedenle, David Ricardo tarafından “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi (1817)” geliştirilmiştir. Bu teoriye göre bir ülke diğer ülkeye göre bütün malların üretiminde avantajlı durumda olmasa dahi, karşılaştırmalı olarak üstün olduğu, yani daha az dezavantajlı olduğu malı üretmesi durumunda uluslararası ticarete katılmaktan dolayı, hem kendisi hem de dünya kazançlı çıkacaktır. Ricardo, ülkelerin her durumda birbirleriyle ticaret yapmaları gerektiğini, yapılan ticaretten her ülkenin kazançlı çıkacağını karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ile ortaya koymuştur (Tunç, 2004:20).

Klasik dış ticaret teorileri olarak adlandırılan mutlak üstünlükler ve karşılaştırmalı üstünlükler teorileri, dünyanın ilk sanayileşen ülkesi olan İngiltere’de geliştirilmiştir. Merkantilizmin hakim olduğu 1800’lerin başlarına kadar İngiltere’de korumacı politikalar hakim olmuştur. Bu teorilerle birlikte İngiltere’de korumacılık kademeli olarak azaltılmış, tahıl yasaları olarak bilinen korumacı gümrük tarifelerinin 1846’da kaldırılmasıyla serbest ticaret ilkesi benimsenmiştir (Karluk, 20003:16-18). İngiltere’ye göre sanayileşmesini geç tamamlayan diğer Avrupa ülkelerinde ise korumacı politikalar daha uzun süre etkisini sürdürmüştür.

Korumacılığın azalması ve klasik dış ticaret teorilerinin de gelişmesine paralel olarak 19.yüzyılın ikinci ve 20.yüzyılın başlarında dünya dış ticaret oranları artış göstermiş, 1850 yılında gelirin yüzde 5,1’ini oluşturan mal ticareti, 1913’te yüzde 11,9’a ulaşmıştır (Krugman, 1995:327-362). Birinci dünya savaşına kadar süren dış ticaretteki serbestleşme eğilimi ile birlikte artan dünya ticareti, savaşla birlikte korumacı uygulamaların yeniden artış göstermesi ile birlikte düşüşe geçmiş, I.Dünya Savaşını takip eden 1929 ekonomik buhranı ve sonrasında II.Dünya Savaşının yaşanmasıyla yeniden önemli ölçüde azalmıştır (Alagöz, Yapar, 2007:5).

Tablo 2. Dış Ticarete Korumacılığa Yönelik Görüşler

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Hamilton	Yeni kurulan endüstriler gümrükler yoluyla korunmalıdır.
Carey	Sanayinin yanında tarımın da korunması gerekmektedir.
Friedrich List	Yeni gelişmekte olan endüstrilerin ileri düzeyde gelişmiş sanayi ile rekabete karşı korunması gerekmektedir.(Gümrük himayeciliği-geçen endüstri tezi)
Gamberoni ve Newfarmer	Makro iktisadi dengeleri kurup sürdürmek amacıyla yoksul ülkeler yeni korumacılık önlemlerini doğrudan kullanmakta, zengin ülkeler ise daha çok bunları desteklemektedir.
George	Sadece yerli üreticilerin ve işçilerin rekabetin ve ticaretin bazı fenalıkları karşısında korunması gerekmektedir.
Ronald Coase ve Chicago Okulu ekonomistleri	Koruma gereksiz bir uygulamadır.

Kaynak: Kalaycı, 2011: 79-80.'den yararlanarak oluşturulmuştur.

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere korumacılığı savunmayanlarda olmakla birlikte, korumacılığı savunanlar genellikle serbest ticaretin iç endüstrilere zarar vereceğini düşünmektedirler. Ayrıca korumacılığı savunanlar iki şeyin üzerinde durmaktadır; birincisi, özellikle yeni gelişen endüstrilerin korunması, ikincisi ise, yerli üretici ile işçilerin rekabetin olumsuz etkilerine karşı korunması gerektiğidir.

3.1. Dış Ticarete Korumacılık Nedenleri

Dış ticarete korumacılığa ulusal savunma, iktisadi kalkınma, dampingin önlenmesi, istihdamın artırılması, ticaret hadlerinin iyileştirilmesi, dış pazarlık gücünün artırılması, belirli meslek grubu veya sektörün korunması gibi çeşitli gerekçeler ileri sürülmüştür (Seyidoğlu, 1996:112-118).

Ulusal Güvenlik-Savunma Tezi

Bir savaş ya da kriz sürecinde bir ülkenin iktisadi ve siyasi bağımsızlığını yitirmemesi bakımından bir takım savunma sanayilerine sahip olması ve onları koruması gerekmektedir. Ulusal savunma ile doğrudan ilgili olan endüstrilerin kurulması ve geliştirilmesinde dış korumaya kesinlikle gerek duyulmaktadır (Kalaycı, 2011:81).

Dış Ticaret Hadlerinin Bozulması

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadlerinin bozulmasıdır. Tarıma dayalı ihracat yapan ülkelerin ürettikleri malların talebi, sanayi mallarına oranla daha düşük olduğundan ticaret hadleri zamanla aleyhlerinde bir eğilim göstermektedir. Bu olumsuz gelişmeyi önlemek için sanayileşme tercih edilmekte ve bu da korumacılıkla olmaktadır.

Bebek Sanayi Tezi

Yeni kurulan ve gelecekte karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacak sanayi kolları optimum ölçüğe ulaşmaya kadar korunmalıdır (Kalaycı, 2011:81). Bir ülkeye işlenmiş ürün satan yabancı şirketler, kendilerine iyi bir pazar olduğu sürece söz konusu ülkede bu malların üretilmesini çıkarlarına uygun bulmayabilirler. Bebek sanayi tezinde, koruyuculuğun süresi önemlidir, koruma endüstri bebelik dönemini atlatana kadar sürdürülmelidir. Bu teze göre ithalatla rekabet eden daha düşük

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

maliyetle üretim yapma kapasitesine sahip endüstriler geçici ve az bir korumacılık ile ihraç endüstrisi haline getirilebilir. Bu tarz bir korumada korunan endüstrinin verimliliği artırıcı yöntemleri uygulamada isteksiz bulunma ihtimalinin varlığı nedeniyle gümrük tarifeleri de beraberinde indirilebilir.

Adil Ticaret

Dış ticarete önemli olan ticaretin serbest olması kadar adil bir şekilde yapılmasıdır. Doğal, toplumsal ve siyasal nedenlerden dolayı yerli ve yabancı işletmelerin üretim ve maliyet koşulları eşit değildir. Koşulları daha iyi olan yabancı işletmelere karşı yerli işletmeler çeşitli araçlarla korunmalı ve onlara ayrıcalıklar sağlanmalıdır. Tarifeler, kotalar, sübvansiyonlar veya başka koruma araçlarıyla üretim ve maliyet koşulları eşitlenmeli, rekabet sahası düzleştirilmelidir (Kalaycı, 2011: 81).

Stratejik Ticaret Politikası

Sanayileşmiş bir ülke, korumacı önlemlerle ileride hızlı büyümesi için bilişim, iletişim ve teknoloji gibi anahtar sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük yaratabilir. Bunun için sübvansiyon ve vergi gibi koruyucu önlemlerden geçici olarak yararlanılabilir (Kalaycı, 2011:81). Ekonomide kilit endüstrilerin özendirilmesi dolayısıyla sağlanan dışsal ekonomilerden bütün ülke yararlanır ve böylece de gelecekteki büyüme olanakları artırılır.

İşsizliğin Önlenmesi

Korumacılık yanlılarına göre yerli endüstrileri dış rekabete karşı korumak işsizliğin önlenmesinde katkıda bulunur. İthalatı kısmak ithalata rakip mal üreten endüstrilere olan iç talebi canlandırarak, talebin canlanması siparişleri artıracak, siparişlerdeki artış üretimi uyaracaktır. Üretimi artırmak için de daha fazla işçi çalıştırmak gerektiğinden sonuçta korumacılık sayesinde istihdam artırılıp, işsizlik azaltılabilecektir.

Dampinge Karşı Koruma

Damping, maliyetinin altında satış demektir. Bazı firmalar piyasaya girmek, rakiplerini zor duruma düşürmek, piyasayı ele geçirmek gibi amaçlarla maliyetinin altında bir fiyattan mal satmaktadırlar. Bu durum yerli üreticilere karşı haksız rekabet oluşturduğundan, adil fiyat ile fiilen uygulanan fiyat arasına anti-damping vergisi konmalıdır.

Dış Ödemeler Dengesinin İyileştirilmesi

İthalatın ihracattan fazla olması dış ticaret açıklarına yol açar. Dış ticaret dengesi cari işlemler bilançosunun o da dış ödemeler bilançosunun bir parçasıdır. Ödemeler bilançosundaki açıklar Merkez Bankası elinde tutulan döviz rezervlerinin erimesine ve dış borçlanmaya neden olur. Bu bağlamda ithalatın kısılması, ülkeden dışarıya serbestçe sermaye çıkışına izin verilmemesi gerekir (Kalaycı, 2011:82).

Çevrenin Korunması

Gelişmekte olan ülkeler geri teknolojileri ile üretim yaparken çevreyi kirletmektedirler. Bu durumda geri teknoloji kullanan ülkelerle serbestçe ticaret yapılmamalı, onların temiz teknoloji kullanmaları sağlanmalıdır.

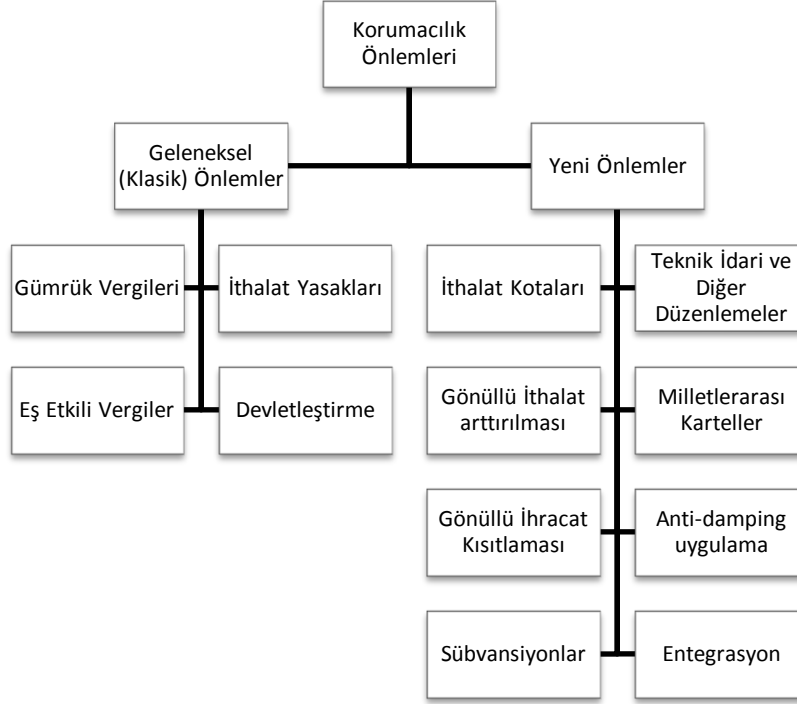
3.2. Dış Ticarete Korumacılık Önlemleri

Ekonomik kalkınma, dış rekabetten korunma, dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesi, iç ekonomik istikrarın sağlanması, yeni ve gelişmekte olan sanayilerin korunması, damping ve sübvansiyona karşı korunma, istihdamın artırılması, ödemeler bilançosu dengesizliklerinin giderilmesi, ülkeler arasındaki ücret farklılıklarının giderilmesi, üretim maliyetlerinin eşitlenmesi, devlete gelir sağlama, dış piyasaya açılırken devlet desteği ile monopolleşerek dış piyasalarda monopol gücünden yararlanma gibi çok

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

çeşitli sosyal, siyasi ve askeri nedenlerle dış ticarete korumacılık yapılmaktadır. Korumacılık nedenine göre dış ticarete uygulanacak koruma önlemleri değişebilmekle birlikte geleneksel ve yeni korumacılık önlemleri olarak Şekil 1.'deki gibi ayrılabilir.

Şekil 1. Dış Ticarete Korumacılık Önlemleri

Kaynak: Tuncer, 2001:123-124'den derlenerek oluşturulmuştur.

3.2.1. Geleneksel (Klasik) Korumacılık Önlemleri

Şekil 1'den anlaşılacağı üzere klasik korumacılık önlemleri gümrük vergileri, eş etkili vergiler, ithalat yasakları ve devletleştirme olarak dört grupta incelenmektedir.

Gümrük Vergileri

Gümrük vergileri, bir malın ülkeye ithaline veya ihracına bağlı olarak alınan vergilerdir. Ancak yaygın olarak ithalat üzerine konmaktadır. Gümrük tarifeleri spesifik, advolerem veya karışık nitelikte olabilir (Tunç, 2004:131). Ürünün değeri veya kıymeti üzerinden yüzdesel olarak tahsil edilen gümrük vergileri advolerem, fiziksel birim (ton, adet, vb) üzerinden tahsil edilen gümrük vergileri spesifik olarak tanımlanmaktadır. Advolerem vergiler, genel olarak pahalı imalat sanayi ürünleri için uygunken, spesifik vergiler standart mallar için daha uygundur (Kaymakçı vd, 2007:53). Dünya piyasa fiyatının çok düşük, yerli üretici maliyetinin ise yüksek olduğu mallarda advolerem vergi uygulaması beklenen korumayı sağlayamayacaktır. Bu nedenle bu tür mallarda spesifik vergi uygulaması daha yaygındır. Örneğin, Türkiye'ye ithal edilen canlı hayvan ithalatında spesifik vergi uygulanmaktadır. Benzer şekilde ayakkabı için de spesifik vergi uygulaması yaygındır. Buna mukabil otomobil için advolerem vergi uygulanmaktadır.

Gümrük tarifelerinin konulma amacı, ithal malla benzer malı üreten yerli üreticiyi dış rekabetten korumaktır. Bu etkinin sağlanması için vergi oranı yüksek miktarda olmalıdır. Dünya

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

fiyatının yurt içi fiyatından düşük olduğu bir durumda ithal edilen mala, yurt içi fiyatıyla arasındaki farkı kapatıcı ya da bu farktan daha fazla gümrük vergisi konulması bu ithalatın yapılmasını önlemiş olur, bu tarz vergilere yasaklayıcı vergiler denir. Bir miktar ithalat yapılmasını sağlayacak düzeyde vergi konulması ise kısmi bir korumayı içerir.

Eş Etkili Vergiler

Eş etkili vergiler, gümrük vergisine benzer vergi, resim ve harçlardır. Bunlara fark giderici vergiler de denilmektedir. Hükümetler korumak istedikleri sektördeki üreticiler için yüksek iç fiyatlar belirlerler, bu fiyat minimum ithal fiyatıdır, iç piyasada bu yüksek fiyatları geçerli kılmak için de fark giderici vergiler uygulanmaktadır (Tuncer, 1994:246). Fark giderici vergilerin kullanım alanı daha çok tarım kesimi içindir. İçeride belirlenen destekleme fiyatı ile düşük ithal fiyatı arasındaki fark tutarında ilgili malın ithalinden vergi alınır. İhracatçı ülkelerin fiyatlarını düşürmeleri üzerine ithalatçı ülke fark giderici vergi uygulayarak ithalatı önlemiş olmaktadır, bu vergilerin ithalatı azaltma etkileri kesindir.

İthalat sırasında tarifelerin yanı sıra yurtiçinde sunulan bütün mal ve hizmetlere uygulanan dolaylı vergiler de alınmaktadır. Dolaylı vergiler, bir mal veya hizmetin üretim veya satış aşamalarında o mal üzerine konulan vergilerdir (Karluk, 2003:212).

Ülkemizde uygulanmakta olan KDV ve ÖTV bu tür vergilerden biridir. İthalatta bu vergiler malın ithali sırasında gümrük vergisi ile birlikte tahsil edilmektedir. Bu vergiler daha çok ithalatçı ülkede üretilmeyen veya lüks mallar üzerine yüksek oranda uygulanarak ithali azaltılmak istenir.

İthalat Yasakları

Ekonomi için önemsiz veya lüks sayılan malların ithaline izin verilmeyerek kıt döviz kaynaklarından tasarruf sağlamak, yerli üreticiyi dış rekabetten tam olarak korumak, dış açıkların kapanmasına katkı sağlamak, halk sağlığına, genel ahlâk kurallarına ve kamu düzenine zararlı malların ülkeye girişini önlemek amaçlarıyla ithal yasakları uygulanmaktadır.

Türkiye’de ithali yasak maddelere bakıldığında bunların daha çok halk ve çevre sağlığına, genel ahlâk kurallarına ve kamu düzenine zararlı mallardan oluştuğu görülmektedir. Esrar, afyon ve bazı kimyasal maddeler, ozon tabakasını incelten bazı maddeler, bazı oyun alet ve makineleri, ipek böceği tohumu, zirai amaçla kullanılan her türlü toprak, yaprak, sap, saman, ot ve tabii gübreler ithalatı yasaklanan ürünlerdendir.

Devletleştirme

Dış ticaretin devletleştirilmesi, geleneksel korumacılık önlemlerinin en uç örneklerinden birisidir. Dış ticaretin devletleştirilmesi bir diğer ifade ile dış ticaretin devlet elinde olması ve özel

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

kesime yasaklanmasıdır. Bu yöntemle devlet, dış ticaret politikası istediği gibi belirleyerek korumacılık uygulamasını kolaylaştırmaktadır.

Sovyetler Birliği gibi ülkelerde uygulanmış olan bu yöntem, her ne kadar ithalatta korumacılığı kolaylaştırırsa da dış ticaretin tıkanmasına neden olmuştur (Tuncer, 1994:248). Bu da göstermektedir ki sadece devlet eliyle yürütülen bir ticaret bir yerde tıkanabilecektir.

3.2.2. Yeni Korumacılık Önlemleri

GATT ve DTÖ'nün dış ticaret üzerindeki engel ve sınırlamaları kaldırması sonucu korumacılık yön değiştirerek yeni şekiller almıştır. Yeni korumacılık önlemleri, ithalat kotaları, gönüllü ithalat arttırılması, gönüllü ihracat kısıtlaması, sübvansiyonlar, milletlerarası karteller, anti-damping uygulaması, entegrasyon ve teknik ve idari diğer düzenlemeler olarak ortaya çıkmaktadır.

İthalat Kotaları

Kota, uluslararası ticarete ithaline izin verilecek mal miktarının hükümet tarafından miktar veya değer olarak sınırlandırılmasıdır. Kota, gümrük tarifesinden farklı olarak, ithalat miktar veya değeri üzerine mutlak bir sınırlama getirir. Gümrük tarifeleri, ithal malı fiyatlarını arttırarak bu malların ithalatını dolaylı yoldan etkilerken, kotalar ülkeye girecek mal miktarını doğrudan doğruya sınırlandırır. Bu nedenle ithal kotaları yurtiçi tarım veya sanayi kesimini korumak ya da ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak gibi nedenlerle kullanılır.

Kotalar, tarifelere göre daha yeni korumacılık önlemidir. Bunda kotaların doğrudan gelir sağlayıcı bir etkiye sahip olmamasının etkisi büyüktür. Buna karşın tarifeler, gelir elde etmek amacıyla hükümetler tarafından uygulanan çok eski bir uygulamadır. Kotalar ilk olarak 1930 yılında buğday üreticisini korumak amacıyla Fransa tarafından konulmuştur (Karlık, 2003:200). Bu tarihten sonra kotaların kullanımı yaygınlaşarak tarifeyle alternatif bir koruma yöntemi olarak kullanılmıştır.

Fiziki miktar olarak sınırlamalarda en yaygın kota global kotalardır. Global kotada, kota sınırları içinde kalmak şartıyla ithalat ve ihracatın hangi ülke ile yapıldığına bakılmaz, kota sınırına ulaşıldıktan sonra ithalat veya ihracata izin verilmez (Tuncer, 2001:125). Buna karşılık seçici veya ayırıcı kotalar uygulamak suretiyle miktar kısıtlamasının yanı sıra ülke ya da bölge ayırımı da yapılabilir. Örneğin, Türkiye'nin Çin'den 100.000 ton tekstil ürünü ithaline izin vermesi seçici bir kotadır.

Diğer bir kota türleri ise tarife kotalarıdır. Tarife kotasında ithal olunacak malın miktar veya değeri üzerine limit konur ve bu sınır içindeki ithalata düşük tarife uygulanır. Sınır aşıldığında ithalat yüksek tarifeden yapılır.

Kotalar belirli süreler içinde uygulanabilmektedir. Öyle ki bir malın ithaline 6 ay veya 1 yıl gibi bir zaman aralığında izin verilmesi, süre sonunda ithalatın yapılamaması zamana göre kota uygulaması olarak adlandırılmaktadır (Tuncer, 2001:125).

Gönüllü İthalat Arttırılması

İthalatçı ülkenin, yabancı ülkeden yapacağı ithalatı kendi isteğiyle arttırması, gönüllü ithalat arttırılmasıdır. İthalatçı ülke bu artışı yaparken, ithalata getirilen kısıtlamayı azaltmak veya tamamen kaldırmak durumundadır, böylece taraflar arasında anlaşma sağlanmaktadır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Örneğin ABD, Japonya'dan yapacağı otomobil ithalatına getirmiş olduğu kısıtlamayı kendi isteğiyle azaltarak veya bütünü ile kaldırarak gönüllü olarak ithalatı arttırmış olacaktır (Tuncer, 2001:126).

Gönüllü İhracat Kısıtlamaları

Gönüllü ihracat kısıtlaması ise, gönüllü ithalat artırımının tam tersi bir uygulama olup, ihracatçı ülkenin kendi isteği ile ithalatçı ülkeye ürünlerini kısıtlı olarak göndermesidir.

1950'li yıllardan beri ABD, Japonya ve Kore gibi ülkelerden tekstil, çelik, elektronik eşya ve otomobil gibi ürünlerin ihracatına kısıtlama getirilmesini istemişlerdir (Tuncer, 2001:126). Bu tür uygulamalara bakıldığında, genelde ithalatçı ülkenin gelişmiş, ihracatçının ise az gelişmiş ülke olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu kısıtlamaların isimlendirildiği gibi gönüllü olduğunu söylemek çok zordur, zira buradaki gönüllülük karşılıklı anlaşmayı yansıtmaktadır.

Gönüllü ihracat kısıtlamaları, GATT'ın "en çok kayırılan ülke" ilkesinde belirlenen ayırım yapmama kuralının ihlalidir (Boztaş, 2011:57). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünleri, bu tür kısıtlamalar nedeniyle pazarlayamamaları dünyadaki gelir dağılımını bozucu etki yapmakta, bu ülkelerin gelişmesini engellemektedir.

Sübvansiyonlar

Yerli üreticiyi korumak amacıyla dış ticaretin engellenmesine veya pahalılaşmasına yönelik politikalar yerine, yerli üreticilere destek verilmesi iç piyasaya dönük sübvansiyondur. Bu politika, iç piyasada da geçerli olan dünya piyasa fiyatından yerli üreticilerin daha fazla üretim yapma yönündeki isteksizliğini ortadan kaldırır.

Sübvansiyonlar özellikle ithalata rakip olarak yeni kurulan ve belli bir üretim seviyesine ulaşması halinde yurtdışındaki rakiplerine göre maliyet avantajı elde edebilecek endüstrilere geçici olarak uygulanabilir. Bu tür yeni kurulan endüstrilerin öğrenme etkisinden faydalanarak maliyetlerini aşağı çekmeleri belirli bir üretim kapasitesine ulaşmaları halinde mümkün olabilecektir (Berg, 2004:162). Bu aşamaya ulaşmada hükümet tarafından verilecek sübvansiyonun katkısı büyük olacaktır.

İhracat sübvansiyonları ihracatı artırmak amacıyla ihracatçıya yapılan, vergi iadesi, dolaysız ödeme, düşük faizli kredi, ucuz girdi sağlanması, gelir ve kurumlar vergisi muafiyeti şeklinde doğrudan ödemelerdir. Bu tür ödemeler dünya piyasa fiyatının yerli piyasa fiyatından daha düşük olması durumunda uygulanabileceği gibi, yerli üreticilerin yurtdışı rekabet gücünü artırmak amacıyla da uygulanabilir. Bu özellikleri nedeniyle ihracat sübvansiyonları uluslararası rekabeti bozucu etkiye sahiptir. Bu özelliğine karşın hükümetler piyasa başarısızlıklarına veya krizlere karşı yerli endüstrilerin teşvik edilmesi, böylece istihdamın artırılması, buna bağlı olarak da tüketimin artması, kısaca ekonominin canlanması amacıyla sübvansiyonlara başvurabilmektedirler (Sterbova, 2009:3).

Araştırma geliştirme giderlerinin devlet tarafından üstlenilmesi veya giderlerin vergi matrahından indirilmesini de sübvansiyon şeklinde kabul etmek mümkündür (Tuncer, 2001:127).

İhracat sübvansiyonları ihracatçılara yarar sağlarken iç tüketiciler olumsuz etkilenmektedir. İç tüketiciler sübvansiyonlu mallara içerde yabancılardan daha yüksek fiyat öderler. Ayrıca bu sübvansiyonların maliyeti vergi oranlarının artırılmasıyla yine iç tüketicilerden karşılanacaktır. İhracat sübvansiyonları aynı zamanda ithalatçı ülke üzerinde damping etkisi yaratmaktadır. Nitekim DTÖ de, bir teşviğin doğrudan dış ticaretin artırılması amacıyla uygulanması halinde onu ihracat sübvansiyonu olarak değerlendirmekte ve uluslararası ticarete haksız rekabete yol açması nedeniyle bazı istisnalar dışında yasaklamaktadır (Sterbova, 2009:3).

Milletlerarası Karteller

Karteller, benzer malları üreten az sayıdaki büyük firmanın fiyatları belirlemek, üretim veya ihracat hacmini sınırlandırmak, piyasaları bölmek, kısaca piyasada monopolcü duruma gelmek

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

için aralarında yapmış oldukları gizli veya açık anlaşmalardır. Örneğin petrol üreten ve ihraç eden ülkeler örgütü olan OPEC, ham petrol üretim ve fiyatlarını denetim altına alarak, tarifeleri etkisiz hale getirmektedir (Tuncer, 2001:128).

Anti-damping uygulamaları

Damping, ihracatçı tarafından bir malın yabancı pazarda marjinal maliyetinin altında bir fiyata satılmasıdır. Bu uygulama ile ihracatçı rekabeti ortadan kaldırarak tekel kurmaya çalışmaktadır. Dampinge maruz kalan ülkeler ise buna karşı yerli üretimi korumak amacıyla koruma önlemleri alırlar. Dolayısıyla damping hem uluslararası rekabeti bozması, hem de korumacılığı artırması nedeniyle serbest ticaretin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

Dış piyasaya daha düşük fiyat uygulaması sonucu, monopolcü firma ihracatını artıracaktır. Bu durum ihracatçı ülke lehine olmakla birlikte, damping uluslararası piyasalarda haksız rekabet ortamının doğmasına neden olmaktadır. Bu nedenle DTÖ anlaşmasında bu tür uygulamalara karşı ülkelerin tedbir alması için hükümler konulmuştur (Özer, 2007:66). Buna göre, ülkeler damping ve sübvansiyon uygulamalarına karşı anti-damping veya telafi edici vergi uygulamalarına gidebilmektedirler.

Entegrasyon

İktisadi olarak birleşmeler de bir koruma yöntemi olarak kullanılabilir. Öyle ki gümrük birliği serbest ticaret ile korumacılığın birlikte işlediği bir anlaşma olup, birliğe dahil olan ülkeler arasında serbest ticaret teşvik edilirken, birliğe dahil olmayan üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi ile bir korumacılık yaratmaktadır (Tuncer, 2001:129). Ülkeler arasında yapılan serbest ticaret anlaşmaları da buna örnek olarak verilebilir, çünkü anlaşma yapan ülkeler diğer ülkelere farklı tarifeler uygulayabilmektedir.

Teknik ve İdari Diğer Düzenlemeler

Paketleme ve etiketlemeye ilişkin düzenlemeler, sağlıkla ilgili kurallar, kalite standartları, sanayi standartları, gümrük işlemleri ve bu işlemlerle ilgili formaliteler, milli standart düzenlemeleri, lisanslar, menşe şartları ve bürokratik işlemler gibi dış ticareti zorlaştırıcı, maliyeti artırıcı düzenlemeler görünmez engellere örnek olarak verilebilir. Ticaretin serbestleştirilmesine yönelik gelişmeler sonucu, klasik dış ticaret önlemleri olan tarife, kota ve sübvansiyonlara karşı oluşan tepki nedeniyle ülkeler daha çok bu tür teknik ve idari düzenlemelerle ticarete korumacılık yapmaktadırlar.

Bu tür düzenlemeler etkileri itibarıyla kota veya ithalat yasakları gibi etki gösterebilirler. Örneğin, yerli üreticilerin halihazırda karşılayabildiği bir standardın zorunluluk haline getirilmesi durumunda, buna uygun üretim yapmayan yabancı üreticilerin kısa vadede bu standardı karşılaması mümkün olmayacağından, zorunlu standart yabancı üreticiler için ithal yasağına benzer bir etki gösterecektir. Böylece standart uygulaması, ithalatı azaltıp iç piyasada fiyatları yükseltecek, yerli üretimi artıracaktır.

Teknik ve idari diğer düzenlemelere şu iki örnek verilmektedir(Tuncer, 2001:127-128);

- ❖ Amerikan İhale Yasası'na göre (1933 yılı), normal ürünlerde %12 ve savunma eşyalarında %50 daha pahalı olsa bile kamu kuruluşlarına yerli üreticiden mal alma zorunluluğu getirilmesi, yerli üretim lehine ithalatı engellemektedir.
- ❖ 1981 yılında Fransa'ya her ay yaklaşık 64.000 parça video kaset ithal ediliyordu. Fransa bu ithalat akımını engellemek için bütün video kasetlerin kuzey limanlarından yüzlerce mil uzakta Poitiers adlı küçük bir kasaba gümrüğünden yapılmasını kararlaştırmış, bunun üzerine daha önce 1 günde yapılabilen gümrük işlemleri 2-3 ay sürmeye başlayınca aylık ithalat 10.000 adede düşmüştür. Fransa'yı Japonya'nın GATT'a, Almanya ve Hollanda'nın da Yüksek Adalet Divanına şikayet etmesiyle bu idari tedbir Poitiers Planı adıyla korumacılık uygulamasına girmiştir.

4. AB ve Türkiye’de Kriz ve Korumacılık

Küresel mali krizin çıkış noktasını, dünya genelinde ortaya çıkan kurumsal aksaklıklar oluşturmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri finansal piyasalarında 1990’lı yıllardan beri uygulanmakta olan ticari bankacılık ve yatırım bankacılığına yönelik kısıtlamaların kaldırılması, 2008 küresel ekonomik krizine ortam hazırlamıştır.

Dünya ticareti 2006 yılında %9,3 oranında büyürken, 2007 yılında %7,2’ye, 2008 yılında %2,6’ya düşmüştür. Dünya ticaretindeki bu düşüş, küresel ticaretin iki ayağı olan ihracat ve ithalattaki düşüşlerden kaynaklanmaktadır (Yıldırım, 2010:54). Dünya ekonomisine ilişkin bu göstergeler, ekonomik krizin boyutunu anlamak için yeterli olmaktadır.

Küresel kriz boyunca, ülkeler arasında etkileşimi artıran en büyük etken dış ticaret olmuştur. Krizin ABD’de doğması ve büyük bir hızla Avrupa’ya yayılması, birbirleriyle ticari ilişkileri yoğun olan Avrupa’nın krizden daha hızlı ve kolay etkilenmesine neden olmuştur. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin de ticari partnerlerinin genellikle Avrupa ülkelerinin olması, gelişmekte olan ülkelerin de ticari ilişkiler aracılığı ile krizden etkilenmelerini artırmıştır.

Kriz sonrası gelişmiş ülkeler sübvansiyonlar veya finansal desteklerle yerli üreticiyi korumaya çalışırken, gelişmekte olan ülkeler ise finansal bir desteğe güçleri olmadığından daha çok tarifelere ve diğer koruma önlemlerine başvurmak durumunda kalmışlardır (Ozansoy, 2009:304).

DTÖ, üyelerine anlaşmalar çerçevesinde üst sınırlar içinde kalmak şartıyla tarife artırımını yapabileme, kota koyabilme hatta sağlık ve güvenlik nedenleriyle bazı mallara ithalat yasağı getirebilme imkanı tanımıştır. Ancak krizin derinleşmesi ile krizden zarar gören sektörlerde, işsizlik oranların artması ile de işçi kesiminde serbest ticaret karşısı olan korumacılık isteği daha da güçlenmiştir.

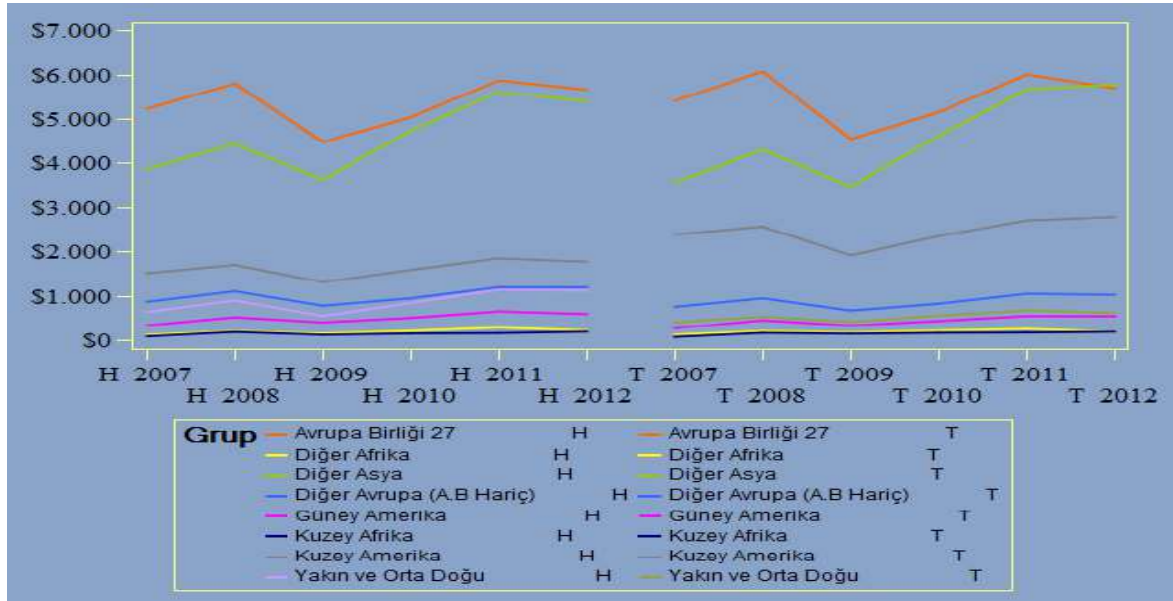
DTÖ 2009 Yılı Raporu¹nda, 24 ülke ve AB ülkeleri tarafından alınan 83 adet ticaret kısıtlayıcı önlem kaydetmiştir ki bu rakam, aynı dönem gerçekleşen ticareti serbestleştirici önlem sayısının iki katıdır. Ayrıca 2008’in ilk yarısında DTÖ üyelerince yapılan anti-damping uygulamalarında da %40 artış görülmüştür.

Gelişmiş ülkeler dış ticarete önemli aktörler olup, Grafik 1’den de anlaşılacağı üzere dış ticarete büyük bir payı, gelişmiş ülkelerin çoğunluğunun yer aldığı AB ülkeleri almaktadır.

Grafik 1. 2007-2012 Dönemi Grup Ülkeler Bazında Küresel Mal Ticareti (Milyar \$)

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ekonomi Bakanlığı, (Erişim: <http://www.ekonomi.gov.tr/avrupabirligi/index.cfm?sayfa=DCAF09A1-D8D3-8566-4520A4F69EC6D800>). syf. 221

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Kaynak: 2007-2012 Dönemi Küresel Ve Ulusal Dış Ticaret Gelişmeleri, T.C. Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 2013, s.7.

Kriz sonrası, 2009 yılında Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika bölgelerinin ihracatında %23'lük düşüşler yaşanırken Diğer Asya bölgesinde %18 düzeyinde bir düşüş gerçekleşmiştir.

Ülkeler küresel kriz sonrasında küreselleşme ilkelerine sadık kalma sözü vermelerine rağmen, korumacı uygulamalara gitmişlerdir. Örneğin (Ertuna, 2009:11):

- Rusya, çoğu Japonya'dan gelen ithal kullanılmış otomobillere daha yüksek vergi uygulamaya başlamıştır.
- ABD, Dünya Bankası tarafından direkt sübvansiyon olarak adlandırılacak şekilde General Motors ve Chrysler'e borç vermiştir.
- ABD ve Fransa yerli malı alınması ve yerli işçi çalıştırılmasına yönelik önlemler almıştır.
- Endonezya, yiyecek, elektronik mallar, ayakkabı, giyim eşyası ve oyuncakların ithaline kısıtlamalar getirmiş, tüm Çin ithalatlarının sadece 5 limana ve havaalanına girmesine izin vermiştir.
- Çin, ihraç malları üzerindeki dolaylı vergilerde kabul edilebilir oranda indirimi korumuş, ayrıca İrlanda domuzu, Belçika çikolatası, İtalyan konyağı, İngiliz salçası, Hollanda yumurtaları ve İspanyol süt ürünleri ithalatını yasaklamıştır.
- Hindistan, çelik üzerindeki gümrük vergilerini arttırmış, Çin'den ithal edilen oyuncakları yasaklamış, Çin'den ithal edilen alüminyum üzerindeki gümrük vergilerini arttırmış ve ihraç malları üzerindeki dolaylı vergilerde kabul edilebilir oranda indirimi arttırmıştır.
- Arjantin, ulusal sanayisi için önemli olan mallarda (tekstil, ayakkabı...), gümrük kontrollerini sıkılaştırmıştır.
- Brezilya, çelik ithalatı üzerindeki gümrük vergilerini arttırmış, birçok ithal mal için yeniden hükümet lisansları istemiştir.
- Malezya, fabrika ve dükkanlara yabancı işçi alımını yasaklamıştır.

AB ülkelerinde alınan korumacılık önlemleri ise Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. AB Ülkelerinde Korumacılık Önlemleri

Ülke	Tarih	Koruma Önlemi	Tanım
------	-------	---------------	-------

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

İngiltere	Ocak 2009 Petrol Sanayi	İş Koruma	“İngiliz işçiler için İngiliz işleri”: Fransız petrol şirketi Total, İngiliz işçileri istihdam etmeye karar verdi.
	Ocak 2009 Otomobil Sanayi	Yatırım	Düşük faizli kredi (1.4 milyar\$) sağlandı.
İrlanda	Aralık 2008 İnşaat	İş Koruma	Polonyalı işçilere protesto yapıldı.
AB	Aralık 2009 İthalat	Ticaret	Çin’den gelen konserve meyvelerin ve Belarus, Çin ve Rusya’dan gelen bazı demir ve çelik ürünlerinin üzerine gümrük vergisi uygulanır.
	Ocak 2009 Süt Ürünleri	Ticaret	Tereyağı, peynir ve süt tozu için yeniden ihracat sübvansiyonu verir (Temmuz 2007’de uluslararası süt fiyatları yükseldiğinde ara verilmişti).
Fransa	Ocak 2009 Otomobil Sanayi	Yatırım	Fabrikaları Fransa’da tutma karşılığında düşük faizli kredi sağlandı (7.8 milyar\$).
İspanya	Şubat 2009 Otomobil Sanayi	Yatırım	Otomobil üreticilerine, sosyal güvenlik primlerini ödememe izni verildi (5.2 milyar\$).
Almanya	Şubat 2009 Otomobil Sanayi	Yatırım Volkswagen’s Bank	Düşük faizli kredi sağlandı (2.5 milyar\$).
		Yatırım	Teşvik paketi, tüketicileri araba alma yönünde cesaretlendirmiştir (0.5 milyar\$).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

İsveç	Şubat 2009 Otomobil Sanayi	Yatırım	Hükümet, Volvo otomobilleri için Avrupa Yatırım Bankası'ndan kredi desteğinde bulunmuştur.
İtalya	Şubat 2009 Otomobil Sanayi	Yatırım	Fabrikalarını İtalya'da tutmak karşılığında teşvik paketi, tüketicileri araba alma yönünde cesaretlendirmiştir (2.6 milyar\$).

Kaynak: Atabay Baytar, 2011:283'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği 1996'da kurulmuştur. Gümrük Birliği uygulaması, sadece tarafların birbirine uyguladıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergilerle ikili ticaretin önündeki her türlü engelin kaldırılmasını ve üçüncü ülkeler kaynaklı ürünlerde ortak bir gümrük vergisi tahsil edilmesi hususlarını içermekle kalmayıp, topluluğun ortak ticaret ve ortak rekabet politikalarının temel unsurlarına uyumu da kapsamaktadır (Özcan, 1998:46). Gümrük Birliği sonrası AB ülkeleri ile olan dış ticaret hacmimiz artmıştır, 2000'li yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranının toplam dış ticarete yıllık ortalama yüzde 65 iken, AB ile olan dış ticarete karşılama oranı yıllık ortalama yüzde 75 olmuştur (Utkulu, 2005:28).

Türkiye'nin dış ticaret açıkları hızla artmaktadır. Ama bunun nedeni AB ile olan dış ticaret değildir. Neden üçüncü ülkeler ile olan dış ticaretimizden kaynaklanan açık orandır.

AB Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olmasına rağmen, Türkiye tarımsal ihracatının yüzde 55'ini AB dışındaki ülkelerle yapmaktadır (Çakmak, Akder, 2005:3). İhracatımızda AB kadar AB dışı da önemlidir.

Korumacılık önlemi olarak uygulanan tarife ve tarife dışı politikalar iç fiyatları artırdığından dış ticaret artışını önlemektedir. Korumacılığa kitlenmiş hükümet politikaları ve AB üyeliği arasında sıkışma sonucunda var olan müdafaa eden eğiliminin ağır bastığı ve çok taraflı ticaret serbestleştirilmesinin yaratabileceği fırsatların göz ardı edildiği gözlenmektedir (Çakmak, Akder, 2005:4).

DTÖ'ye taahhüt edilen uygulanabilecek en yüksek tarife ile gerçekte uygulananlar arasında fark oldukça azdır. Bu durum Türkiye'nin koruma açısından hareket alanının daraltıldığını göstermektedir

Çok sayıda korumacılık önlemi bulunmaktadır. Her ülkede bu önlemler ayrı ayrı veya birlikte uygulanmaktadır. Ülkemizde de dış ticarete koruma önlemi olarak tarife ve tarife dışı önlemlerin karışık bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Ancak bugün itibarıyla dış ticarete serbestleşme yaygınlaştığından eskiye göre tarife, kota ve sübvansiyonlar azalmış, görünmez engeller şeklinde ortaya çıkan koruma önlemleri yaygınlık kazanmıştır. Türkiye'de de buna paralel bir gelişme söz konusu olup, gerek DTÖ anlaşmaları gerekse de serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birliği nedeniyle tarifeler oldukça düşürülmüştür.

İthalat sırasında vergi ve fon olarak, gümrük vergisi, anti dumping vergisi, telafi edici vergi, ek mali yükümlülük, KKDF, tütün fonu, çevre katkı payı, TRT bandrol ücreti, kültür fonu, damga vergisi, ÖTV ve KDV alınmaktadır. Gümrük vergisi dışındaki vergi ve fonlar gümrük vergisine benzer bir koruma önlemi niteliği taşımaktadırlar: Örneğin petrol ürünlerine konulan yüksek ÖTV tüketimi ve ithali azaltmayı hedeflemektedir. Benzer şekilde yüksek motor silindir hacmine sahip lüks

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

otomobillere uygulanan ÖTV oranı normal binek otomobillere göre oldukça yüksektir. Bu tür lüks araçların yerli üretimi olmadığından, bunlara uygulanan ÖTV gümrük tarifesi etkisi göstermektedir.

Görünmez engeller olarak adlandırılan sağlık, güvenlik, doğal çevrenin korunması, tüketicinin korunması gibi nedenlere dayanan çok sayıda dış ticaret koruma önlemi ülkemizde uygulanmaktadır. İthalat sırasında istenilen belge adedinin fazlalığı, ithalatla ilgili kurum ve kuruluşların çeşitliliği, dış ticaret mevzuatının karmaşıklığı da bu tür engeller arasında sayılabilir. İthalat sırasında kullanılan belgelerin sayısı 200'ü aşmaktadır². Bu sayıdaki belgenin hazırlanması, ilgili kurumlardan onay ya da izin alınması gibi uygulamalar dış ticaret maliyetlerini artırmaktadır. Bir diğer görünmez engel, gümrük denetimleri ve işlem hızıdır. Ülkemizde AB'den gelen ürünler daha az denetime tabi tutulurken, Uzakdoğu menşeli ürünler daha sıkı denetlenmektedir. Bu da Uzakdoğu menşeli ürünlerin ithal maliyetini ve dolayısıyla da fiyatını artırmaktadır.

Ülkemizde tarife, ek mali yükümlülükler, anti dumping vergisi ve telafi edici vergi ve görünmez engeller dışında kota, gözetim ve lisans uygulaması, çeşitli ihracat destekleri, ithal yasağı gibi çok çeşitli önlemler uygulanmaktadır (Ozansoy, 2009:312)

5. Korumacılık Önlemlerinin Etkileri

Dış ticarete yapılan korumacılığın ülkeler üzerindeki etkileri ülkenin gelişmişlik seviyesine, büyüklüğüne göre değişiklik gösterecektir. Bir ülke gelişmiş bir ülkeyse ve dış ticareti engelleniyorsa bu durum dünya arz-talep dengesini olumsuz yönde etkileyecektir. Bu ülke ithalatını kısıtlayıcı korumacı önlemlere giderse dünya piyasasında talep azalacak ve malların fiyatları düşecektir. Düşen malın fiyatı da bu malın üreticilerine maliyet olarak geri dönecektir. Korumacılığa giden ülkenin az gelişmiş olması durumunda ise, bu ülkenin ithalatını azaltması dünya talebinde bir etki yaratmayacaktır. Bu durumda bu ülkenin ithalatını azaltması, üreticisinin daha fazla üretmesine neden olacaktır.

Dünya piyasasında büyük etkisi olan gelişmiş ülkelerin kendi içlerinde ihracatlarını destekleyici ya da ithalatlarını azaltıcı bir politika izlemeleri tüm dünyayı etkilemektedir. Örneğin, bir ülke yerli endüstriyi artırmak için sübvansiyon verirse, yerli üretim artacaktır, ancak aynı endüstri ürünü için dünya piyasası fiyatı düşecektir.

Serbest ekonomi nedeniyle her ekonomi birbiriyle bağlantılı olmak durumundadır. Birinin kendi iç ekonomisini düzene sokma çalışmaları geri kalan ülkelerin refahını etkilemektedir. Uygulamada serbest ticaret tam anlamıyla zaten yoktur. Her ülkenin belirli korumacılık önlemleri vardır. Ancak bu önlemler DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla sınırlandırılmaktadır. Belirli şartlar altında korumacılık önlemlerinin uygulanmasına izin verilmektedir. Kısacası korumacılık önlemleri de serbest ekonominin bir parçası haline gelip, küreselleşmenin gerekliliklerine uygun yönetilmektedir.

Sübvansiyon örneği üzerinden gidilecek olursa, destek verilen sektörde üretim artarken, diğer sektörlerde üretimi ve dolayısı ile de üretimi azalan sektör için ihracatı da azalabilecek ve dış ticareti düşecektir. Bir diğer ifade ile bir ülkede kendi iç ekonomisinde ithalatını azaltma amaçlı yapılan korumacı önlemler, dış ülkeleri etkilemesinin yanı sıra kendi ihracatını da etkilemektedir.

Korumacı bir önlem uygulayan ülke, koruduğu sektöre yönelik ithalatını azaltırken, bir başka sektörde azalttığı ihracat, fiyat dengelerini bozacak ve ticaret yapılan diğer ülkelerin ihracat ve ithalatını olumsuz etkileyebilecektir. Bir ülkedeki sübvansiyonlara karşı konulan telafi edici vergi veya bir firmaya karşı konulan dumping vergilerinden kaçınmak için ticaret sapması yoluyla ithal edilen malın başka ülke menşeli veya başka bir firma ürünü gibi gösterilmesi de koruma önleminin kaçınmanın başka bir yoludur. Örneğin, İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesine İlişkin 2008/33 sayılı

² Ayrıntılı bilgi için bkz: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, (Erişim: <http://www.gtb.gov.tr/>).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Tebliğ³ ile Çin ve Vietnam menşeli polietilen veya polipropilenden mamul şerit veya benzerlerinden dokunmuş mensucatın ithaline anti dumping vergisi konulmuştur.

Tablo 4'den görüleceği üzere, anti dumping uygulaması ile Vietnam'dan yapılan ithalat sıfırlanmış, Çin'den yapılan ithalat ise öncekine çok küçük rakama gerilemiştir. Çin ve Vietnam'dan yapılan ithalattaki bu düşüşe karşın, daha önce bu eşyanın Endonezya'dan ithali bulunmazken yüksek miktarda ithalatı gerçekleşmiştir. Çin ve Vietnam'dan yapılan ithalattaki düşüşle Endonezya'dan yapılan ithalattaki artış yaklaşık aynı miktar ve orandadır.

Tablo 4. Koruma önlemi nedeniyle ticaret sapması

GTİP:3921.90.60.00.11		İTHALAT (\$)		İTHALAT ORAN	
Menşe Ülke Kodu	Menşe Ülke Adı	ÖNCE	SONRA	ÖNCE	SONRA
1	FRANSA	597.578	220.469	6,40%	2,40%
4	ALMANYA	715.762	451.328	7,70%	4,90%
8	DANİMARKA	148.665		1,60%	
11	İSPANYA	403.308		4,30%	
17	BELÇİKA	164.609		1,80%	
18	LÜKSEMBURG	144.179		1,60%	
400	ABD	524.574	28.980	5,60%	0,30%
690	VIETNAM	1.558.746		16,80%	
700	ENDONEZYA		1.628.214		17,50%
720	ÇİN	264.176	51.086	2,80%	0,50%
728	G.KORE	723.286	743.279	7,80%	8,00%
732	JAPONYA	79.297	46.991	0,90%	0,50%
736	TAYVAN	175	61.104	0,00%	0,70%
	TOPLAM	5.575.468	3.723.281	60,00%	40,00%

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, (Erişim: <http://www.gtb.gov.tr>).

6. Sonuç

Ülkemiz başta olmak üzere tüm dünyada var olan serbest ticaret, kriz dönemlerinde ülkelerin korumacı politikaları ile karşı karşıya kalmaktadır. Kriz dönemlerinde yaşanan yüksek enflasyon ve işsizlik ile ekonomik durgunluğa çözüm için hükümetler tarafından uygulanan tedbirler arasında ithalatı azaltıcı, ihracatı artırıcı koruma önlemleri önemli yer tutmaktadır. Ancak, küreselleşme ve diğer ülkelerin de korumacılığa korumacılık şekilde karşılık vermesi ile krizler daha da derinleşmektedir.

Küreselleşen ekonomide ülkeler kendi isteklerine göre korumacı politikalar uygulayamazlar, GATT ile başlayıp DTÖ ile devam eden uygulamalar, ülkelerin korumacı önlemlerini sınırlamaktadır.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz: 15.11.2008 tarih ve 27055 sayılı Resmi Gazete.
syf. 226

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Anlaşmalarla tarifeler azaltılmıştır, ancak zamanla ortaya çıkan görünmez engeller konusunda pek etkili olamamıştır.

Krizle gelen yeni korumacılık önlemleri, uygulayan ülkenin gelişmişliğine göre dünya arzına etkide bulunabilmektedir. Küçük bir ekonomi ise iç fiyatları artar ancak dünya arz ve talep dengesini etkilemeyecektir. Büyük ekonomiler koruma önlemlerine başvurursa dünya ekonomisini etkileyeceğinden diğer ülke ekonomilerine zarar verip refah kaybına yol açabilecektir.

AB ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke tarafından, yerli üreticilerini dış rekabetten korumak amacıyla koruma önlemlerine başvurulmaktadır. Bu tür önlemlere başvurma gerekçesi olarak, ulusal savunma, iktisadi kalkınma, dumpingin önlenmesi, istihdamın artırılması, ticaret hadlerinin iyileştirilmesi, dış pazarlık gücünün artırılması, belirli meslek grubu veya sektörün korunması gibi nedenler gösterilmektedir.

Yeni korumacılık önlemlerinden sübvansiyonlar, yerli üretimin sosyal faydası da dikkate alınarak, özellikle ithalata rakip yeni kurulan ve belli bir üretim seviyesine ulaşması halinde yurtdışındaki rakiplerine göre maliyet avantajı elde edebilecek endüstrilere geçici olarak uygulanması durumunda toplumsal fayda sağlayabilir. Sübvansiyon uygulaması, ülkedeki fiyat ve tüketim seviyesinde bir değişikliğe yol açmadığından tarife ve kotaya göre sosyal faydası daha yüksek bir koruma önlemidir.

Ülkemizde ithalde alınan dolaylı vergilerin dış ticaret üzerindeki etkisi devam etmektedir. Ayrıca gümrük vergileri ile aynı etkiye sahip ek mali yükümlülükler, anti dumping vergisi ve telafi edici vergi yoluyla Türkiye'deki üreticiler yabancı devletler tarafından verilen sübvansiyon ve yabancı firmalar tarafından uygulanan dampinglere karşı korunmaktadır.

Yüksek vergi ve aşırı korumacılık kaçakçılığı, kayıt dışılığı ve karaborsacılığı özendirir. Bir ürünün ithalatına yüksek vergi konulması halinde bu ürünün gümrüğe beyan edilen kıymetinde sahtecilik yapıldığı veya düşük vergili başka bir ürün olarak beyan edilmesi söz konusu olabilecektir. Benzer şekilde ithalinde bir kurumun vereceği uygunluk belgesi aranan eşya bu tür bir belgenin aranmasını gerektirmeyen başka bir ürün olarak ithal edilmek istenebilecektir. Bu nedenle, koruma önlemlerinin başarılı olabilmesi için etkin bir gümrük ve iç piyasa denetimi gereklidir. Aksi halde koruma önlemi nedeniyle oluşan fiyat artışı, kaçakçılık yapanların aşırı kar elde etmesine, gelir dağılımının bozulmasına, piyasada haksız rekabet ortamının oluşmasına ve önlemin etkisiz hale gelmesine neden olacaktır.

Kaynakça

- Alagöz, M., Yapar, S.(2007). "Görünmez Engeller: Serbest Ticarete Bir Engel Mi?", **Akademik Bakış, Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Ocak, S.11.
- Atabay Baytar, R.(2011). "Küresel Kriz Sürecinde Artan Korumacı Önlemlerin Gelişmekte Olan Ükelere Yansımaları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar, Y.10, S.19.
- Berg, H.V.(2004). **International Economics**, International Edition, Mc Graw Hill, Irwin.
- Boztaş, D.(2011). "Dünya Ticaretinde Korumacılığın Yükselişi ve Yeni Korumacılık", **Gümrük Dünyası**.
- Çakmak, E., Akder, H.(2005). "DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı", TUSİAD Basın Bülteni, 21 Haziran.
- Deardorff, A.V.(2007). "Dünya Ekonomisi ve Dünya Ticaret Sistemi Nereye Gidiyor?", **Uluslar arası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, 3(1-2), (Çev. Sait AKMAN).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- Ertuna, Ö.(2009). “Krizden Alınacak Dersler”, **Financial Post**, Mayıs, Y.1, S.1.
- Kalaycı, İ.(2011). “2008 Küresel Finans Krizi Sonrasında Dış Ticarete Korumacılık: Paradigma Kayması (Mı?)”, **Maliye Dergisi**, Temmuz-Aralık, S.161.
- Karaca, N.(2003). “GATT’tan Dünya Ticaret Örgütü’ne”, **Maliye Dergisi**, S.144.
- Karlık, S.R.(2003).; **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, 7. Baskı, Beta Basım, İstanbul
- Kaymakçı, O., AVCI, N., ŞEN, R. (2007). **Uluslararası Ticarete Giriş**, Nobel Yayın, Ankara
- Krugman, P.(1995). “Growing World Trade: Causes and Consequences”, **Brooking Papers on Economic Activity**.
- Ozansoy, A.(2009). “2008-2009 Küresel Krizine Karşı ülkelerin Gösterdikleri Korumacılık Refleksleri”, **Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi**, Eylül, S.69.
- Özcan, H.A.(1998). “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı.
- Özer, I.(2007). “Stratejik Ticaret Politikaları”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları** 2(3).
- Saygılıoğlu, N., Gerçek, A.(2007). **Dış Ticaret ve Gümrük-Kurallar, İşlemler ve Vergileme-**, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
- Seyidoğlu, H.(1996). **Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, 11.Baskı, İstanbul.
- Sterbova, L.(2009). “Role of International Trade Rules In The Current Economic Crisis”, **E-Leader Talinn**.
- Tuncer, S.(1994). “Korumacılık Teori ve Uygulama”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, S.36.
- Tuncer, S.(2001). “Yeni Korumacılık Tarife Dışı Ticaret Engelleri”, **Mükellefin Dergisi**, Nisan, S.100.
- Tunç, H.(2004). **Uluslararası Ticaret, Para ve Finans**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Utkulu, U.(2005). **Türkiye’nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Yıldırım, S.(2010). “2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 12 (18)**.

İnternet Erişimli Kaynaklar

2007-2012 Dönemi Küresel Ve Ulusal Dış Ticaret Gelişmeleri, T.C. Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 2013.

DTÖ, Dışişleri Bakanlığı.

Ekonomi Bakanlığı.

GATT Bilgilendirme Rehberi, Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB), Yayın No: 95, Ankara 2009.

World Trade Organisation.

TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ KAMU ALIM SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

ARZU POLAT

Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, arzuakyildiz@gazi.edu.tr

Özet

Kamu alımı, kamu idarelerinin faaliyetlerini yürütmeleri için ihtiyaç duydukları yapım işleri ile mal ve hizmetleri temin etme sürecidir. Bu süreç temel olarak ihtiyaçların tespiti ve gerekli kaynağın sağlanması ile başlar, ihtiyacın tanımlanması, ihtiyacın temininde uygulanacak usulün seçilmesi ile devam eder. Alım işleminin sözleşmeye bağlanması ve usulüne uygun olarak teslim edilmesiyle son bulur. Gerek kamu hizmeti anlayışındaki değişimler ve gerekse daha önce kamu kurumlarınca üretilen pek çok mal ve hizmetin özel sektörden temin edilmesi yönündeki eğilimler kamu alımlarının hacim olarak büyümesi sonucunu doğurmuştur. Bunun sonucu olarak kamu alımları ekonomik ve sosyal politikaların en önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Kamunun tedarikçilerin seçiminde adil ve profesyonel olma zorunluluğu, tüm kamu kurumlarının uygulayacağı rekabeti ve şeffaflığı ön plana çıkaran alım usullerini ortaya çıkarmıştır. Kamunun yaptığı tüm alımların, ortak bir usul çerçevesinde yapılması yeknesaklık sağlayacak ve sistemin dışına çıkılamaması ile birlikte denetimler de kolaylaşacak ve daha etkin bir şekilde yapılacaktır.

Ülkemizde kamu alımlarını düzenleyen kanunlar gelişen koşullar nedeniyle sürekli değişime uğramış, yolsuzluğu önleme amacı ve Avrupa Birliğine üyelik süreci değişimlerin odak noktası olmuştur. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde, AB müktesebatına uyum çerçevesinde olumlu gelişmeler izlenmiştir. Bu anlamda 2003 yılında yürürlüğe konulan 4734 sayılı Kanun ile önemli bir reforma imza atılmıştır. Rekabet, şeffaflık ve kamu kaynaklarının etkin kullanımı temel hedef ilkeler olarak belirlenmiştir. AB kamu alımları direktifleri rekabeti artırabilmek amacıyla; devletlerin kamu alımlarını Topluluk genelinde ilan etmesini, bu ilanlarda yapılacak alımlarla ilgili mümkün olduğunca ayrıntılı bilgi sağlanmasını, idarelerin Topluluk genelindeki tedarikçi veya müteahhitlere eşit davranmasını istemekte, bu konularda Topluluk genelinde ortak kurallar oluşturmayı hedeflemektedir.

Çalışma ile ihale sistemleri hakkında genel bilgiler verildikten sonra, Türkiye'deki ihale mevzuatının aksayan yönleri, Türk kamu alım sisteminin AB kamu alım sisteminden temel farkları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcaması, Kamu Alımları, Kamu İhale Yöntemleri

1.Kamu Harcaması Kavramı

Devletin temel amacı, vatandaşlarının müşterek ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu ihtiyaçlar vatandaşların tek başlarına karşılayamayacakları ve birlikte yaşamaktan kaynaklanan ihtiyaçlardır. Savunma, adalet, güvenlik, bayındırlık, sağlık ve eğitim bu ihtiyaçlara örnektir. Devlet, söz konusu müşterek ihtiyaçları, kamusal mal ve hizmetleri sağlamak suretiyle karşılamaktadır. Bu hizmetleri devlet ya kendisi üretir ya da bunların özel kişiler tarafından üretilmesini destekler ve denetler. (Karaarslan, 2008: 25)

Devletin bu hizmetleri yerine getirebilmesi için yaptığı harcamalara da kamu harcamaları denilmektedir. Kamu harcamalarının, kanunlar tarafından harcama yetkisi verilmiş olanlar tarafından belirli usuller çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekir.

Kamu harcamalarının yapılmasını belirli usullere bağlamaktan kasıt, devlete iş yapan kişi ve kuruluşlar arasında rekabet yaratmak, kamu hizmetlerinin görülmesinde ucuzluk sağlamaktır. Kamu harcamalarının yapılmasının belirli usullere bağlanması; yöneticileri keyfi davranmaktan kurtararak kamu fonlarında kayıp, kaçak ve israfların önlenmesi suretiyle kamu maliyesinde açıklık ve şeffaflık müesseselerinin yerleşmesini sağlayacaktır. (Türk, 2010: 30)

Klasik maliyecilere göre, kamuya ait fonlar tasarruflu kullanılmalı ve israfa yer verilmemelidir. Kamu makamları harcama yaparken tasarrufun ötesinde cimri olmalıdırlar. Bu maliyeciler, iyi bir maliye bakanını, hazinenin kasaları önüne yerleştirilmiş içeriye girmeyi yasaklayan bir çoban köpeği olarak görmektedirler. Modern maliyeciler ise kamu harcamalarını, kamu makamlarının toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak ve/veya ekonomik ve sosyal hayata müdahalede bulunmak üzere, belirli usullere uyarak yaptıkları parasal harcamalar olarak görmektedirler.

Harcama yetkisi, ihale yetkisini de kapsayan daha geniş anlamlı bir kavramdır. Zaten aslolan harcama yetkisidir. İhale yetkisi harcama yetkisinin üzerinde bir kavram olmayıp içinde bir kavramdır. İhale, harcama yetkisi kullanılırken ilgili kanunların belirlediği (ihale kanunu) usul ve esaslar dahilinde işin verilmesinde (satın alma ve yapım işleri) en uygun taliplinin seçilmesi işidir. Harcama yetkisi kullanılmadan ihale yetkisinin kullanılması mümkün değildir. Bu bağlamda ihale yetkisinin harcama yetkisi dışında düşünülmemesi gerekir. Dolayısıyla harcama yetkisine sahip olan görevlinin/yetkilinin ihale yetkisine de sahip olması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. (Tekin, 2006)

2.Türk Kamu İhale Sisteminin Tarihsel Gelişimi

Türk hukuk sisteminde kamu alımlarının tarihsel gelişimi 100 seneyi aşkın bir geçmişe sahiptir. Bu alandaki ilk yasal düzenleme 1857 yılında çıkarılan mübayaa (satın alma) ile ilgili bir nizamnamedir. Cumhuriyet sonrası ilk kanuni düzenleme ise 1925 yılında yapılmıştır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

661 sayılı Hükümetin Namına Vuku Bulacak Müzayedeye, Münakaşa ve İthalat Kanunu 22.4.1925 tarihinde yürürlüğe girmiş ve idarelerce yapılacak her türlü satın alma, satma, kiraya verme, yapım, onarım, keşif, taşıma ve benzeri işlerin kapalı zarf, açık arttırma ve eksiltme, pazarlık ve emanet usullerinden hangisine istinaden yürütüleceği hükme bağlanmıştır.

Karşılaşılan ihtiyaçlar çerçevesinde 1934 yılında 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu yürürlüğe girmiş ve yaklaşık elli yıl yürürlükte kalmıştır. Kanunun, büyüyen ekonomi karşısında ihtiyacı karşılayamamaya başlaması üzerine 1983 yılında on dokuz yıl süreyle uygulanacak olan 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu çıkarılmış, 1.1.1984 tarihinden 31.12.2002 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

Avrupa Birliği müktesebatına uyum taahhütleri çerçevesinde, Maliye Bakanlığı ile Bayındırlık ve İskân Bakanlığınca 20.4.1999 tarihinde başlayan müşterek çalışmalar sonucunda hazırlanarak 20.11.2001 tarihinde TBMM Başkanlığına sunulan Kamu İhale Kanunu Tasarısı ve gerekçesi 4.1.2002 tarihinde genel kurulda kabul edilmiş ve 22.1.2002 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır. 1.1.2003 tarihinden itibaren uygulanmak üzere, Devlete gelir getiren ihaleler Devlet İhale Kanunu kapsamında bırakılarak, Devletin mal ve hizmet alımları ile yapım işlerinin 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ile düzenlenmesi öngörülmüştür. (Ünay, 2004).

3. 4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu

Kamu ihaleleri; kamu idarelerinin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmet alımları ile yapım işlerine yönelik alım sürecini ifade etmektedir. Kamu idareleri en uygun kalitedeki mal ve hizmetleri en uygun fiyata en uygun zamanda almak ve alım maliyetlerini olabildiğince düşük tutmak amacıyla ihale sürecine girmektedirler. Mal ve hizmet alımı ile yapım işlerine yönelik kamu giderleri ekonomiyi etkilemekte ve politika tespitinde belirleyici bir etkiye sahip olmaktadır. Yıllık yaklaşık 40 milyar dolar hacminde olan bu harcamalar; bölgesel kalkınma ve istihdamı, yerli malımı ve yerli üreticiyi ve KOBİ'leri doğrudan etkilemektedir. (Karaarslan, 2008: 213)

08.09.1983 tarih ve 2886 sayılı Devlet İhale Kanununun günümüzün değişen ve gelişen ihtiyaçlarına cevap veremediği, uygulamada ortaya çıkan aksaklıkları gidermede yetersiz kaldığı, bütün kamu kurumlarını kapsamadığı, Avrupa Birliği ve uluslararası ihale uygulamalarına paralellik göstermediği görüldüğünden, kamu ihaleleri ile ilgili geniş kapsamlı yeni bir kanun hazırlanmasına duyulan ihtiyaç nedeniyle kamu alımları sisteminde önemli bir reforma gidilmiş ve 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ile 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu 01.01.2003 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe girmiştir.

Yeni düzenleme ile satım, kiraya verme, trampa ve mülkiyetin gayri ayni hak tesisi işleri gibi kamuya gelir sağlanmasına yönelik düzenlemeler 2886 sayılı Kanun kapsamında yerine getirilmeye

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

devam edilirken; alım, hizmet, yapım, kiralama ve taşıma işleri gibi kamu harcaması yapılmasına dair düzenlemelerin ise ayrı ve müstakil bir kanun sistematığında ele alınması prensibi benimsenmiştir. (Çolak, 2014)

Ancak, 4734 ve 4735 sayılı Kanunlarda, başta Avrupa Birliği direktifleri olmak üzere uluslararası standartlarla uyum içinde olmadığı, bazı maddelerin uygulanmasının idareler açısından fiilen imkânsız olduğu, bazı maddeler arasındaki çelişki ve tutarsızlıkların suistimale açık olduğu gerekçeleri ile şimdiye kadar yaklaşık 60 kez değişiklik yapılmıştır.

Kanunun amacı 1. maddesinde; “kamu hukukuna tâbi olan veya kamunun denetimi altında bulunan veyahut kamu kaynağı kullanan kamu kurum ve kuruluşlarının yapacakları ihalelerde uygulanacak esas ve usulleri belirlemektir.” şeklinde açıklanmış, 2 ve 3. maddelerinde ise Kanunun kapsamı ve istisnaları belirtilmiştir.

Kapsam konusunda dikkat edilmesi gereken husus, 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun tüm ihale işlemlerini kapsamadığıdır. Kanun, sadece mal veya hizmet alımları ile yapım işlerini kapsama almaktadır. Kamu adına yapılan ihaleler sadece mal veya hizmet alımları ile yapım işleri ekseninde yürütülmemekte, satış, kira ve trampa gibi işlemleri de ilgilendirmektedir. 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun kapsamadığı satış ve kira gibi işlemlerde, ihale usul ve süreçleri 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'na göre uygulanmaya devam edilmektedir.

Ayrıca, her iki Kanunun genel olarak kapsamına girdiği halde, kapsamdan istisna edilen işlemler ve kurumlar bulunmaktadır. Bu işlemler ve birimler ise her iki kanuna da tabi olmayacak ve farklı bir ihale usulüne göre yapılacaktır. (Karaarslan, 2008: 214)

Kanunun 2. maddesinde kapsama dahil olan idareler ayrıntılı biçimde sayılmıştır. Bunlar:

- a) Genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri ile özel bütçeli idareler, il özel idareleri ve belediyeler ile bunlara bağlı; döner sermayeli kuruluşlar, birlikler (meslekî kuruluş şeklinde faaliyet gösterenler ile bunların üst kuruluşları hariç), tüzel kişiler.
- b) Kamu iktisadi kuruluşları ile iktisadi devlet teşekküllerinden oluşan kamu iktisadi teşebbüsleri.
- c) Sosyal güvenlik kuruluşları, fonlar, özel kanunlarla kurulmuş ve kendilerine kamu görevi verilmiş tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar (meslekî kuruluşlar ve vakıf yüksek öğretim kurumları hariç) ile bağımsız bütçeli kuruluşlar.
- d) (a), (b) ve (c) bentlerinde belirtilenlerin doğrudan veya dolaylı olarak birlikte ya da ayrı ayrı sermayesinin yarısından fazlasına sahip buldukları her çeşit kuruluş, müessese, birlik, işletme ve şirketler.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

e) 4603 sayılı Kanun kapsamındaki bankalar ile bu bankaların doğrudan veya dolaylı olarak birlikte ya da ayrı ayrı sermayesinin yarısından fazlasına sahip buldukları şirketlerin yapım ihaleleridir.

Kanunun 3. Maddesinde istisnalar ayrıntılı biçimde sıralanmıştır. Burada üzerinde durulması gereken istisnalar 3. Maddenin (b) ve (g) bendinde sayılan istisnalardır. İstisna kapsamında yapılan kamu alımlarının tutar bazında %46,40'ını 4734 sayılı Kanunun 3/g maddesi kapsamında yapılan alımlar oluşturmaktadır. Bunu %36,60 oranı ile Kanunun 3/b maddesi ile yapılan alımlar izlemektedir. Bu maddeler:

b) (Değişik: 20/11/2008-5812/1 md.) Savunma, güvenlik veya istihbarat alanları ile ilişkili olduğuna veya gizlilik içinde yürütülmesi gerektiğine ilgili bakanlık tarafından karar verilen veya mevzuatı uyarınca sözleşmenin yürütülmesi sırasında özel güvenlik tedbirleri alınması gereken veya devlet güvenliğine ilişkin temel menfaatlerin korunmasını gerektiren hallerle ilgili olan mal ve hizmet alımları ile yapım işleri,

g) 2 nci maddenin birinci fıkrasının (b) ve (d) bentlerinde sayılan kuruluşların, ticarî ve sınıî faaliyetleri çerçevesinde; doğrudan mal ve hizmet üretimine veya ana faaliyetlerine yönelik ihtiyaçlarının temini için yapacakları, Hazine garantisi veya doğrudan bütçenin transfer tertibinden aktarma yapmak suretiyle finanse edilenler dışındaki yaklaşık maliyeti ve sözleşme bedeli ikitrilyon üçyüz milyar Türk Lirasını (Yedimilyon ikiyüzaltmışdörtbin dokuzyüzkırk Türk Lirasını)* aşmayan mal veya hizmet alımları.

3.1. Kamu İhale Kanunu'nun Temel İlkeleri

Kanun'un temel ilkeleri, 5. maddede aşağıdaki şekilde sayılmıştır:

- İdareler, bu Kanuna göre yapılacak ihalelerde; saydamlığı, rekabeti, eşit muameleyi, güvenilirliği, gizliliği, kamuoyu denetimini, ihtiyaçların uygun şartlarla ve zamanında karşılanmasını ve kaynakların verimli kullanılmasını sağlamakla sorumludur.
- Aralarında kabul edilebilir doğal bir bağlantı olmadığı sürece mal alımı, hizmet alımı ve yapım işleri bir arada ihale edilemez.
- Eşik değerlerin altında kalmak amacıyla mal veya hizmet alımları ile yapım işleri kısımlara bölünemez.
- Bu Kanuna göre yapılacak ihalelerde açık ihale usulü ve belli istekliler arasında ihale usulü temel usullerdir. Diğer ihale usulleri Kanunda belirtilen özel hallerde kullanılabilir.
- Ödeneği bulunmayan hiçbir iş için ihaleye çıkılamaz.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- İlgili mevzuatı gereğince Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporu gerekli olan işlerde ihaleye çıkılabilmesi için ÇED olumlu belgesinin alınmış olması zorunludur. Ancak, doğal afetlere bağlı olarak acilen ihale edilecek yapım işlerinde ÇED raporu aranmaz.

3.2. Kamu İhale Kanunu'na Göre Alım Usulleri

Kanun, açık ihale usulü ve belli istekliler arasında ihale usulünü temel alım yöntemleri olarak benimsemiş olup, diğer yöntemlerin özel hallerde kullanılabileceğini belirtmektedir.

Kanunun 18. maddesinde; idarelerce kapsamdaki işlerin alınabileceği üç ihale usulü belirlenmiştir. Bunlar; açık ihale usulü, belli istekliler arasında ihale usulü ve pazarlık usulüdür ve sırasıyla 19, 20 ve 21. maddelerde düzenlenmiştir. Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte dördüncü ihale usulü olarak sayılan doğrudan temin yöntemi, tartışmalara yol açması nedeniyle 4964 sayılı Kanunun 12. maddesi ile bir ihale usulü olmaktan çıkarılarak gerek kapsam, gerekse uygulama usulü açısından ayrı bir alım yöntemi şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

Açık ihale usulü, Kanunda belirtilen ihalelere katılım koşullarını sağlayan bütün isteklilerin teklif verebildikleri usuldür.

Belli istekliler arasında ihale usulü; yapım işleri, hizmet ve mal alım ihalelerinden işin özelliğinin uzmanlık ve/veya ileri teknoloji gerektirmesi nedeniyle açık ihale usulünün uygulanmadığı işlerin ihalesi ile yaklaşık maliyeti eşik değerin yarısını aşan yapım işi ihalelerine, ön yeterlik değerlendirmesi sonucunda idarece davet edilen isteklilerin teklif verebildiği usuldür.

Pazarlık usulü, Kanunda belirtilen özel durumlarda kullanılabilen, ihale sürecinin iki aşamalı olarak gerçekleştirildiği ve idarenin ihale konusu işin teknik detayları ile gerçekleştirme yöntemlerini ve belli hallerde fiyatı isteklilerle görüşerek sonuçlandırılabilen bir ihale usulüdür.

Diğer alım usulleri arasında, doğrudan temin usulün ve tasarım yarışmaları yer almaktadır. Doğrudan temin; Kanunda belirtilen hallerde ihtiyaçların, idare tarafından davet edilen isteklilerle teknik şartların ve fiyatın görüşülerek doğrudan temin edilebildiği alım yöntemidir. Her ne kadar ihale işlem süreci açısından diğer ihale usullerinden farklılıklar gösterse de Kanunun ilk halinde 18. maddenin (d) bendinde bir ihale usulü olarak sayılan doğrudan temin, bu usulün idarelerin küçük çaplı ihtiyaçlarının diğer ihale usullerine tabi olmadan basit biçimde karşılanabilmesi amacıyla getirildiği ve esasen bir ihale usulü olmadığı gerekçesi ile ihale usulleri arasından çıkarılarak ayrı bir alım yöntemi şeklinde düzenlenmiştir.

Doğrudan temin, Kanunun temel ilkelerine aykırılık teşkil etmeyecek şekilde idarelerin 22. maddede sayılan durumlarda, özellikle de (d) bendinde belirtilen parasal sınırlar dâhilindeki küçük alım ve yapım işlerini gerçekleştirmelerinde kolaylık sağlayan bir alım yöntemidir.

İdareler gerekli gördükleri mimarlık, peyzaj mimarlığı, mühendislik, kentsel tasarım projeleri, şehir ve bölge plânlama ve güzel sanat eserleri ile ilgili bir plân veya tasarım projesi elde edilmesine yönelik olarak, ilgili mevzuatında belirlenecek usul ve esaslara göre rekabeti sağlayacak şekilde ilân yapılmak suretiyle, jüri tarafından değerlendirme yapılmak üzere ödüllü veya ödüksüz yarışma yaptırabilir.

3.3. Kamu İhale Kanunu'nda Şikâyet Mekanizması

Kamu alım sürecinde ortaya çıkan uyuşmazlıklar, 4734 sayılı Kanun hükümleri dahilinde sırasıyla idareye yapılan şikâyet başvurusu ve Kuruma (KİK) yapılacak itirazın şikâyet başvurusu üzerine idari aşamada ve bu süreçler kullanıldıktan sonra idari yargıda çözülür. Sözleşmelerin yapılmasından sonraki aşamada ortaya çıkacak olan uyuşmazlıkların çözüm yeri ise adli yargıdır. (Sagun, 2008)

Şikâyet başvurusu, ihale sürecindeki işlem veya eylemlerin hukuka aykırılığı iddiasıyla bu işlem veya eylemlerin farkına varıldığı veya farkına varılmış olması gereken tarihi izleyen günden itibaren 21 inci maddenin (b) ve (c) bentlerine göre yapılan ihalelerde beş gün, diğer hallerde ise on gün içinde ve sözleşmenin imzalanmasından önce, ihaleyi yapan idareye yapılır. İdare, şikâyet başvurusu üzerine gerekli incelemeyi yaparak on gün içinde gerekçeli bir karar alır. Alınan karar, şikâyetçi ile diğer aday veya istekliler ile istekli olabileceklere karar tarihini izleyen üç gün içinde bildirilir.

İdareye yapılan şikâyet başvurusu üzerine idare tarafından alınan kararın uygun bulunmaması veya süresi içinde karar alınmaması hallerinde veya şikâyet ya da itirazın şikâyet üzerine idare tarafından ihalenin iptal edilmesi kararlarına karşı doğrudan Kamu İhale Kurumuna itirazın şikâyet başvurusunda bulunulabilir.

İhale sürecindeki işlem ve eylemlerin hukuka aykırı olduğu iddiasıyla yapılan şikâyetlere ilişkin Kamu İhale Kurumunca verilen nihai kararlar, Türkiye Cumhuriyeti Mahkemelerinde dava konusu edilebilir ve bu davalar öncelikle görülür.

4. AB Kamu Alım Sistemleri

AB, kamu alım politikalarını ve uygulamalarını iki amaç çerçevesinde şekillendirmektedir. Üye devletlerin kamu alımları, Birlik iç pazarının bir parçası olarak görülmekte ve üye ülkelerin, ihalelerine diğer üye ülke isteklilerinin katılımını engelleyecek düzenleme ve uygulama yapmaları engellenmeye çalışılmaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için kamu alımlarında uyulacak kurallara ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. AB üyesi ülkelerdeki isteklilerin, üçüncü ülkelerdeki ihalelere

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

herhangi bir sınırlamaya tâbi olmadan katılımların sağlanması ise Birliğin kamu alım politikasını ve uygulamalarını yönlendiren ikinci hedeftir (Ecevit vd, 2004).

Avrupa Birliği kamu alımları sisteminin tarihsel gelişimine baktığımızda, kamu alımlarına ilişkin yapılan ilk düzenlemenin, 26 Temmuz 1971 tarihli ve 71/305 sayılı Yapım İşleri Direktifi olduğu kabul edilmektedir. 1976 yılında ise kamu mal alımlarına ilişkin Direktif kabul edilmiştir. Ancak bu süreçte Direktifler etkin bir şekilde uygulanamamıştır (Benlialper, 2013).

1992-1993 yıllarında mal ve hizmet alımları ile yapım işleri ihalelerini ayrı ayrı düzenleyen direktifler ile su, enerji, ulaştırma ve telekomünikasyon sektöründe faaliyet gösteren teşebbüslerin sektörel alımlarını düzenleyen direktif kabul edilmiştir.

Kamu alım düzenlemelerinin basitleştirilmesi ve modernleştirilmesine ilişkin 1996 yılında kamu alımlarına ilişkin “Yeşil Kitabın”^{*} yayımlanması ile başlayan tartışmalar, 2004 yılında 2004/17/EC sayılı Direktif ve 2004/18/EC sayılı Direktif’in kabul edilmesi ile sonuçlanmıştır. Her iki Direktif’te de üye devletlerin, bu Direktiflere uyum sağlamak için gerekli olan kanun, yönetmelik ve idari düzenlemeleri en geç 31 Ocak 2006 tarihine kadar yürürlüğe koymaları öngörülmüştür.

Yeni Direktiflerde, eski direktiflerden farklı olarak, “çerçeve anlaşmalar”, “elektronik eksiltme”, “dinamik satın alma”, “rekabetçi müzakere” ile “elektronik araçların ihale sürecinde kullanılması” gibi yenilikler bulunmaktadır.

AB kamu alımları düzenlemeleri, AB Üye Devletleri tarafından gerçekleştirilen ve AB düzeyinde tanımlanmış eşik değerler üzerindeki alımlar için uygulanmaktadır. Söz konusu eşik değerler, yerel/bölgesel yönetimlerin mal ve hizmet alımları için 200.000 Avro ve yapım işleri için 5.000.000 Avro’dur. Sektörel alımlarda ise; mal ve hizmetler için 400.000 Avro ve yapım işleri için 5.000.000 Avro’dur. (Benlialper, 2013) Üye ülkeler, eşik değerlerin altında olan alımlarda temel ilkelere aykırı olmamak koşuluyla alımlarına yönelik istedikleri düzenlemeyi yapabilirler.

AB Direktiflerinde (28. Madde); açık ihale usulü, belli istekliler arasında ihale usulü, pazarlık usulü ve rekabetçi diyalog olmak üzere dört ihale usulü düzenlenmiştir. Açık ihale usulü ve belli istekliler arasında ihale usulünün temel ihale usulleri olduğu; ilânlı ya da ilânsız pazarlık usulünün ise 30^{uncu} ve 31^{inci} maddelerde belirtilen özel durum ve koşulların ortaya çıkması halinde uygulanabileceği öngörülmüştür. Rekabetçi diyalog ise açık ihale usulü veya belli istekliler arasında ihale usulüyle alımın gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı karmaşık alımlarda uygulanan ve tekliflerin ekonomik açıdan en avantajlı teklif usulüyle değerlendirildiği yeni bir ihale usulüdür. Bu ihale usulleriyle birlikte “dinamik satın alma sistemi”, “çerçeve sözleşme” ve “elektronik eksiltme” gibi alımları basitleştirecek yöntemler de yer almaktadır.

^{*} Yeşil Kitap (Green Paper) Avrupa Komisyonu tarafından belli bir konuda Avrupa düzeyinde tartışma ve danışma sürecini başlatmak üzere yayımlanan dokümanlardır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Dinamik satın alma sistemi, idareler tarafından mamul malların alımında kullanılabilecek tamamen elektronik bir sürece dayanan bir satın alma yöntemidir. Bu sistem, belirli bir süreyle sınırlı olarak kurulur ve geçerlik süresi içinde seçim kriterlerini yerine getiren tüm isteklilere açıktır. Sistemin kurulmasında ve süreçte, açık ihale usulü uygulanacaktır.

Çerçeve anlaşmalar, bir önceki direktiflerde yer almamasına karşın İngiltere ve İtalya'daki merkezi satın alma uygulamaları sonucunda ortaya çıkan ve bu uygulamalar sonucunda Direktiflere giren iki aşamalı bir tedarik yöntemidir. İdareler ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla açık ihale usulü veya belli istekliler arasında ihale usulünü uygulamak kaydıyla teklifleri geçerli kabul edilen isteklilerle süresi kırk sekiz ayı geçmeyen çerçeve anlaşmalar yapabilir. İdare ihtiyacı ortaya çıktıkça çerçeve anlaşma yaptığı isteklilerden nihai tekliflerini sunmaları isterler ve en uygun teklif sahibisiyle sözleşme bağlarlar. Çerçeve anlaşma yapılmış olması, idareye alım yapma yükümlülüğü getirmemektedir. Dinamik satın alma sistemi ve çerçeve anlaşmaların rekabeti ortadan kaldıracak şekilde uygulanması AB'de kamu alımları çerçevesinde son dönemlerde üzerinde tartışma yapılan konulardır.

Merkezi satınalma kuruluşu, kamu alımlarına ilişkin tartışmalarda üzerinde durulan bir konudur. Bu kuruluşlar, idareler için mal veya hizmetlerin alımını gerçekleştiren veya idareler için yapım işleri, mal ve/veya hizmet alımları için çerçeve anlaşmalarını yapan idarelerdir. Üye devletler, direktif kapsamındaki idarelerin ihale usulüne tâbi olmadan bir merkezi bir satın alma organından ya da bu organ aracılığıyla yapım işleri, mal ve/veya hizmet satın alabilmelerini öngörebilirler.

Avrupa Birliğine üye ülkelerin bir kısmında merkezi kamu alım yapılarının bulunduğu, bir kısmında ise yarı merkezi yapıların oluşturulduğu görülmektedir. Birliğin eski üyesi olan ve merkeziyetçi yapıların bulunduğu ülkelerde Maliye veya Bayındırlık Bakanlıkları tarafından bu işlevler yerine getirilmekte; yeni üye olan ülkelerde ise AB müktesebatına uyum çerçevesinde hazırlanan kanunlar ile genellikle kamu alımlarından sorumlu merkezi düzenleyici otoriteler kurulmaktadır. Yarı merkezi yapılarda, kamu alım işlevleri genellikle farklı seviyelerde bulunan üç veya dört idare tarafından işbirliği içinde yerine getirilmektedir.

AB üyesi ülkelerde şikâyet düzenlemelerini değerlendiren SIGMA çalışmasında; üye ülkelerde kamu alımlarına yönelik şikâyetlerin incelenmesinde farklı uygulamalar olduğunu belirtilmektedir. Eski üye devletlerde genellikle tek aşamalı bir şikâyet sistemi bulunmaktadır. Şikâyetler, mahkemelere yapılmaktadır. Yeni üye devletlerde ise genellikle iki aşamalı bir şikâyet sistemi kurulmuştur. İlk aşamada başvurular kamu alım şikâyetleri için oluşturulan idari kurumlara yapılmaktadır. İkinci aşamada ise mahkemelere gidilmektedir.

5. Merkezi Tedarik Uygulamaları Bakımından Türkiye ve AB Ülkelerinin Karşılaştırılması*

İhtiyaçlarını mevcut elemanlarla zamanında, kaliteli ve ekonomik bir şekilde karşılayamadıklarını gören devletler, bu ihtiyaçlarını zamanında, standart bir kalitede, topluca, tek elden ve uygun fiyatlarla sağlamak amacıyla, münferit satın almalarını merkezileştirmişler ve tek elden temine başlamışlardır. Birçok ülkede Ofis benzeri kamu kuruluşları bulunmakta olup, bu kuruluşlar kamu kuruluşlarının ortak özellik arz eden standart ihtiyaçlarını tek elden karşılamaktadır. (DMO, 2012)

2004/18 sayılı AB Direktifinde Merkezi Satınalma Organı'nın (MSO) tanımı yapılmıştır. MSO'lar, Direktifte belirtilen hükümlere tabidir ve ihale süreci çerçeve anlaşma, ekonomik olarak en avantajlı teklif gibi Türkiye'deki Kamu İhale Kanunu'na benzer hükümlere göre yürütülmektedir.

AB Direktifinde merkezi ve merkezi olmayan satınalma organlarının kurulması ve uygulamaları hususunda tarafsız kalınmış ve ülkelerin seçimi ulusal karar alma mekanizmasına bırakılmış olduğundan, bazı AB üyesi ülkelerde (Avusturya gibi) kamu kuruluşlarının MSO'dan satınalma zorunluluğunun bulunmasına karşılık, kamu kuruluşları alım tercihi konusunda serbest bırakılmıştır. (Tablo 1)

MSO'lar e-Tedarik sistemini uygulamaya koymuş olup, bu kapsamda MSO'lar ile yükleniciler arasındaki çerçeve anlaşma hükümleri dahilinde alıcılar tercihlerini belirleyerek doğrudan yüklenicilerden siparişte bulunmakta ve ödemeyi de gerçekleştirmektedir. Sözleşmeden kaynaklanan anlaşmazlıkların izlenmesi ve çözümünde MSO'lar devreye girmekte ve bu suretle, MSO'lar sözleşme sürecini yönetip, denetlemektedir.

---

* Bu bölümde genel olarak Devlet Malzeme Ofisi'nin 2012 yılı Sektör ve Faaliyet Raporları ile Haziran 2013'te yayınlanan "Kamu Alımları ve Merkezi Tedarik Hizmetlerinde Ülke Uygulamaları Ön Araştırma Raporu"ndan yararlanılmıştır

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Tablo 1. Bazı Ülkeler ve Türkiye’de Merkezi Satın Alma Organları

ÜLKE	YIL	MERKEZİ SATIN ALMA ORGANI (MSO)	MSO’dan ALIM ZORUNLULUĞU
Türkiye	1954	Devlet Malzeme Ofisi (DMO)	Var
Almanya	1951	Federal İçişleri Bakanlığı Tedarik Kurumu	Yok
Avusturya	2001	Federal Tedarik Kurumu(BBG)	Merkezi İdareler için var, Yerel ve bölgesel idareler için yok
İngiltere	1991	Kamu Tedarik Servisi(GPS),	Merkezi hükümet ve bağlı idareler için var

Kaynak: DMO, 2013, Kamu Alımları ve Merkezi Tedarik Hizmetlerinde Ülke Uygulamaları Ön Araştırma Raporu’ndan yararlanarak tarafımda hazırlanmıştır.

Türkiye’de 1926 yılında Maliye Bakanlığı bünyesinde kurulan “Kırtasiye Baş Memurluğu” faaliyete başlamış, 1933 yılında “Kırtasiye Müdürlüğü” adını almış, 1946 yılında, bütün kamu kurum ve kuruluşlarının muhtelif malzeme ihtiyaçlarının daha geniş çapta karşılanması amacıyla, döner sermayeli “Devlet Kâğıt ve Basım Genel Müdürlüğü”ne dönüştürülmüştür. 11.03.1954 tarihinde kabul edilen 6400 sayılı Kanunla, “Devlet Malzeme Ofisi” adı altında, Maliye Bakanlığına bağlı ve 100 milyon TL sermayeli bir iktisadi devlet teşekkülü olarak, ayrı bir tüzel kişiliğe kavuşturulmuştur.

“Türkiye’nin Merkezi Satınalma Kurumu” olan Devlet Malzeme Ofisi Genel Müdürlüğü (DMO), kuruluş tarihi olan 1926 yılından bu yana, kamu kurumları adına malzeme tedarik hizmetini kesintisiz bir şekilde sürdürmektedir. Kamusal tedarik alanındaki tecrübe ve uzmanlığını, kamu kurumları için yaptığı alımlarda “kaliteli malzeme-uygun fiyat” ilkesiyle birleştiren Genel Müdürlük, şeffaflık ve hesap-verebilirlik prensiplerini de gözeterek ihaleler düzenlemekte ve kamu kurumları adına alım yapmaktadır. Yaptığı alımlarla piyasadaki en düşük fiyatı müşterilerine sunan Devlet Malzeme Ofisi, toplu alım stratejisinin getirdiği fiyat avantajlarıyla, hem kamu kurumlarının bütçelerinde tasarruf sağlamakta; hem de dönem sonu kârını hazineye aktararak devlet bütçesine katkıda bulunmaktadır.

Öte yandan, Türkiye’de kamu kurum ve kuruluşları adına merkezi tedarik hizmetlerini yürütme görevi Maliye Bakanlığının ilgili kuruluşu olan Devlet Malzeme Ofisi Genel Müdürlüğüne, kamu alımlarına ilişkin mevzuatı hazırlama ve 4734 sayılı Kanunda sayılan diğer işleri yürütme görevi ise yine Maliye Bakanlığının ilişkili kuruluşu olan Kamu İhale Kurumuna verilmiştir. Maliye Bakanlığı bünyesinde yer alan her iki kurumun görev ve fonksiyonları dikkate alındığında Ülkemizde kamu alımları ve ihale sistemi bakımından belli ölçüde merkezi bir yapının bulunduğu söylenebilir.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Ancak kamu kurum ve kuruluşlarının DMO'dan alım yapma zorunluluğunun bulunmaması, faaliyet konusu ve alım tutarı bakımından sınırlamalar bulunması ve diğer bazı hususiyetler nedeniyle DMO'nun mevcut yapısı ve tedarik sistemini gerçek anlamda merkezi bir satın alma modeli olarak tanımlamak güçtür.

Almanya'da kamu alım sisteminin yasal altyapısını, tüm AB üye ülkelerini bağlayan ilgili AB Direktiflerinin yanı sıra, Almanya Rekabet Sınırlamaları Kanunu ve Kamu İhalelerinin Verilmesine İlişkin Mevzuat oluşturmakta olup; ihale usullerinin tüm detayları İhale Mevzuatındaki kanun hükmünde kararnamelerce düzenlenmektedir (Kamu İşleri Tedarik Mevzuatı, Kamu Mal ve Hizmetleri Tedarik Mevzuatı, Profesyonel Hizmetler Tedarik Mevzuatı).

Almanya'da, ilandan sözleşmeye kadar ihale sürecinin tamamı Almanya Federal E-Tedarik Platformu (www.evergabe-online.de) sayesinde elektronik ortamda yürütülebilmekte ve takip edilebilmektedir.

Yarı-merkezi tedarik yapısına sahip olan Avusturya, Avrupa'da kamu alım sisteminin işleyişi bakımından en iyi örneklerden biridir. Merkezi satınalma hizmeti vermek amacıyla kurulan Federal Tedarik Kurumu (Bundesbeschaffung GmbH - BBG) başta Avusturya merkezi idareleri olmak üzere, Kamu Hukukuna tabi diğer bölgesel ve yerel otoriteler için de hizmet verir. Federal birimler (merkezi idareler) eğer aynı ürünü daha iyi şartlarda alamıyorlarsa, BBG aracılığıyla satınalma yapmak zorundadır. Diğer bölgesel ve yerel birimlerde ise bu zorunluluk yoktur; alımlar yerel yönetimler tarafından yapılabilmektedir.

İngiltere, yarı merkezi tedarik sürecine sahiptir. İhtiyaç sahibi kurum ve kuruluşlar mevzuata bağlı kalmak koşuluyla satın alma yapabilirler. Ancak 2010 yılında kamu harcamalarını azaltmak amacıyla yapılan düzenlemelerle, merkezi hükümet ve bağlı idareler için toplu alım yapma zorunluluğu getirilmiştir.

İngiltere Hükümeti, Verimlilik ve Reform Grubu aracılığıyla kamu alımlarında maliyeti ve masrafları azaltmak; dolayısıyla tasarrufu arttırmak, KOBİ'lerin alım sürecine katılımını arttırmak ve düşük fiyata yüksek kalitede ürün sunmak amacıyla e-tedarik dönüşüm çalışmalarını başlatmıştır. Buna yönelik olarak başlatılan e-pazaryeri uygulaması kamu sektörü alıcılarını ve tedarikçileri bir araya getiren bir platformdur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kamu alımları, kamu yönetiminin en az bilinen ve en fazla hassasiyet gösterilmesi gereken konularından biridir. Devlet kurumlarının topluma verimli hizmet sunabilmek için gerek duyduğu mal ve hizmetlerin, piyasadan tedariki sırasında kamuya ait kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve ihtiyaçların açık, şeffaf ve adil bir şekilde karşılanması gerekmektedir.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

AB'ye uyum sürecinde yapılan reformlar genel olarak ileriye yönelik pozitif adımlar olmakla birlikte, AB müktesebatına uyumlu, aradaki farkların giderildiği ideal bir ihale sistemine kavuşmamız için yapılması gereken birtakım değişiklikler aşağıda sıralanmıştır:

- Kamu ihale mevzuatına ilişkin çeşitli mevzuatlar birleştirilmeli, AB gereksinimlerini karşılayacak sade, anlaşılır ve tek bir mevzuat hazırlanmalıdır,
- AB ve SIGMA raporlarında sürekli olarak eleştiri konusu olan istisnaların kapsamı daraltılmalıdır,
- Kamu İhale Kurumunun fonksiyonları artırılarak kamu alımlarında uzmanlığın merkezine taşınmalı ve idarelere kabiliyetlerini geliştirecek operasyonel desteğin yanında AB ülkelerindeki merkezi satın alma kurumlarının yaptığı e-tedarik işlemlerini bünyesinde toplamalıdır.
- İmtiyazlar ve kamu-özel sektör ortaklıklarına ilişkin mevzuatta netlik ve kesinliğin sağlanması için; kamu-özel ortaklıklarına ilişkin sektöre özel kanunlar ve farklı kamu-özel sektör ortaklığı modellerini (Yap-işlet-devret ve Yap-işlet gibi) düzenleyen kanunlar kaldırılarak, bunların yerini tek bir kanun almalı ve imtiyazlar da ihale mevzuatı kapsamına alınmalıdır.
- Yeni ihale tekniklerinin (elektronik eksiltme, dinamik alım sistemi, çerçeve anlaşmalar) kullanımı teşvik edilmelidir.
- Eğitimler kurumsallaştırılarak ihale uygulamalarında profesyonellik sağlanmalı, tüm idarelerin eğitim ihtiyaçlarını tek başına Kamu İhale Kurumu karşılayamayacağından bu alanda uzmanlaşmış (özel veya kamuya ait) eğitim kuruluşları kurulmalıdır.
- Kamu İhale Mevzuatı ve bütçe kanunlarının doğru uygulanmasında kilit rol oynayan Sayıştay'ın, kamu alımlarına ilişkin denetim sonuçları analiz edilmelidir.
- Kamu alım ihalelerinde objektiflik, şeffaflık ve eşitlikçilik vazgeçilmez ilkeler olmalıdır.

Bunlarla birlikte, teknolojinin gelişimine paralel olarak gelişim gösteren e-tedarik, e-ihale, e-pazaryeri gibi uygulamalar AB ülkelerinde başarıyla uygulanan sistemlerle uyumlaştırılmalıdır.

Bu hedefler doğrultusunda, e-tedarik işlerinin ya Kamu İhale Kurumu bünyesinde Kamu İhale Kanunu'na tabi olarak yürütülmesi ya da ülkemizde e-tedarik hizmeti veren Devlet Malzeme Ofisinin Kamu İhale Kanunu kapsamında yeniden yapılandırılarak bu işlevini sürdürmesi sağlanmalıdır. Bu şekilde, istisna kapsamında yapılan alımlar içindeki payı azımsanmayacak ölçüde olan DMO'nun Kanun kapsamına alınması istisnaların daraltılması hedefine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Benialper, N. (2013). “Avrupa Birliği’nde Reform Çalışmaları-Kamu Alımları Düzenlemelerinde Yenilikler”, T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Aralık.
- Çolak, M. (2014). “Kamu Alımlarında Doğrudan Temin ve Eşik Değer Uygulaması, Avrupa Birliği Mukayesesi ve Sonuçları”, Vergi Sorunları Dergisi, S:307.
- Devlet Malzeme Ofisi (Haziran-2013). “2012 Yılı Faaliyet Raporu”, DMO Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- Devlet Malzeme Ofisi (Temmuz-2013). “2012 Yılı Sektör Raporu”, DMO Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- Devlet Malzeme Ofisi (Haziran-2013). “Kamu Alımları ve Merkezi Tedarik Hizmetlerinde Ülke Uygulamaları Ön Araştırma Raporu”, DMO Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- Ecevit, K., Kavalalı, Ö., Özdemir, S.(2004). “AB Sözlüğü”, DPT Yayınları, Ankara.
- Karaarslan, E. (2008). “Kamu Harcama Hukuku”, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara-2008.
- Sagun, N. (2008). “Türkiye’de Şikayet İnceleme Sistemi”, Kamu İhale İnceleme ve İhtilafların Çözüm Sistemleri, Ankara. (Erişim: www.sigmaweb.org/publications/40443651.ppt).
- Tekin, T. (2006). “Harcama Yetkilisi-İhale Yetkilisi”, Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi, S:6.
- Türk, İ. (2010). “Maliye Politikası”, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Ünay, N. (2004). “Türk Kamu İhaleleri Sisteminin Avrupa Birliği Kamu İhaleleri Sistemi ile Uyumlaştırılması”, Rekabet Bülteni, S:11.

MARGUERITE DURAS'NIN *TARQUINIA'NIN KÜÇÜK ATLARI*'NDA İNSANIN VAROLUŞ SERÜVENİ

Ümran TÜRKYILMAZ

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, uturkyilmaz@gazi.edu.tr

Özet

Yirminci yüzyılın yazın dünyasında önemli bir yere sahip olan Fransız yazar Marguerite Duras, *Tarquinia'nın Küçük Atları*'nda insanın varoluş serüvenini hareket noktası olarak ele alır. Varoluş savaşımında yorgun düşen ve her şeyini yitirme tehlikesi içindeki insanın, olduğu durum ile hiç bitmeyen bir uyumsuzluğu söz konusudur ve böylece serüven başlar.

Tarquinia'nın Küçük Atları'nda, Güney İtalya'da bunaltıcı sıcaklıktaki bir kıyı kasabasında, çelişki ve çatışmaların odağındaki çözümsüz ilişkiler, Duras'nın gerçeğini oluşturur. Tüm yapmak istediklerine karşın uyuşukluk, can sıkıntısı, bekleyiş ve acı çekerek tatilleri geçiren iki çiftin varoluş serüveni imlenir.

Yazar, sıkıntı, kaygı ve bıkkınlığın ortasında git gide derinleşen iç sıkıntısını bünyelerinde barındıran roman kahramanları üzerinden ilerler. Bu noktada kendi varoluşçu dizgesini oluşturmaya çalışan kahramanların tüm yaşamlarına yalnızlık ve yabancılaşma egemen olur.

Tekdüzelik altında ezilen ve kendi kendini yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalan varoluşçu insana odaklanan Duras, insanın anlamsız bir varlık haline gelişinin izini sürer. Okur, ilerleyen her satırda daha da sıklaşan parçalanmış yaşamlara tanıklık eder. Duras, öznelerarasılığı ve yaşamı sürdürmeye değer bulan ve sağlam bir anlam örgüsü dokumayı isteyen kahramanların anlam arayışlarını öne çıkarır.

Çalışmamızda ilişkilerin kurulup dağıldığı ve hiç bir ereğe ulaşmadığı kıyı kasabasında tatillerini geçiren ve Etrüsk fresklerindeki küçük atları görmeye hiç bir zaman gidemeyen kahramanların varoluş serüveni ve varoluşlarına anlam kazandırma arayışı metne dayalı inceleme yöntemi ışığında irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Marguerite Duras, *Tarquinia'nın Küçük Atları*, varoluş serüveni.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Yirminci yüzyıla damgasını vuran, kendisinden sonra gelen yazın insanlarını etkileyen ve yol gösteren Fransız yazar Marguerite Duras, *Tarquinia'nın Küçük Atları*'nda insanın varoluş serüvenini hareket noktası olarak ele alır.

Varoluşçu felsefenin kurucusu ve kuramcısı sayılan Søren Kierkegaard ile başlayan varoluşçuluk, bu akımın öncülerinden olan ünlü Fransız düşünürü Jean Paul Sartre ile düşünsel alanda yaygın bir etki alanı yaratır.

“Fransa’da felsefeyle edebiyatın buluştuğu bir akımdır varoluşçuluk. Bu etkileşim özellikle Jean Paul Sartre, Albert Camus, Simone de Beauvoir gibi modern Fransız edebiyatının önemli yazarlarının yapıtlarında imgesel evreni felsefenin ışığında kurlmalarıyla belirginlik kazanmıştır (...) Özetle felsefeden edebiyata köprü kuran varoluşçu yazarlar romanı, öyküyü, tiyatroyu, denemeyi felsefeleştirmişlerdir. Varoluşçu yazının en belirgin özelliklerinden biridir bu” (Öztoğat, 2005: 69). Emmanuel Mounier’nin bakış açısından değerlendirdiğimizde “özüne inerek varoluşçu olmayan hiç bir felsefe yoktur” (Huisman, 1997: 8).

Temelini varoluş sorunsalına dayandıran varoluşçuluğun, yazınsal yapıtlara yansımaları ancak 1940’lı yıllarda gerçekleşir. Marguerite Duras da, varoluşçu düşünür ve yazarlar ile anlam alanı bulan bu felsefi anlayışın izlerini sürer. Yazarın, 1943-1953 yılları arasında yayımlanan ilk dönem romanlarında, varoluşçuluğun önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda varoluşçuluğun etkili olduğu yıllarda yapıtları aracılığıyla yaşamın gerçeklerini tanıtan yazar, insanlığın sorunlarını büyük bir ustalıkla irdeler. Marguerite Duras’nın kahramanlarının dünyaya bakışında yansımaları bulan varoluşçu savlar, yazarın yaratıcılığında yirminci yüzyıl yazın dünyasına önemli yapıtlar bırakır.

Yirminci yüzyıl, bunalımlar çağı olma özelliğini kaybetmez. Söz konusu bu dönemde insan, bizzat ölüm ile iç içe yaşar, tedirgin ve güvensizdir. Şüphesiz ki savaşların, çatışmaların ve şiddetin hızla yayıldığı coğrafyalarda, sosyal, ekonomik ve politik açılardan gerileme gözlemlenir.

Yaşanan dünya savaşlarından sonra özellikle Avrupa’da egemen olan bunalım ve kötümserlik, yeni arayışlara sahne olur. Özgürlük düşüncesini ortaya koyan varoluşçular, savaş yıllarının derin izlerini, korku ve ölümleri, varoluşçuluğun doğmasına neden olan etkenler arasında sayarlar.

“Kaygı ve kuşku dolu, göç ve işkencenin devam ettiği yıllarda, özellikle ölüm korkusu ile sıkıntılarımız devam etmekteydi. Bu durum, ne beklenen ne de kendiliğinden meydana gelmiş bir felaketti. İnsanın ruhsal durumunu ve durumumuzu burada görmek gerekiyordu. Her an ve her dakika kendimizi ölümün kollarında bulmakta, herkesin ölmek üzere olduğunu görmekteydik. Bu durum, varoluşçuluğun oluşumunda önemli etkenlerden biridir” (Sartre, 1949: 220).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Anlaşılabacağı üzere her tür şiddet ortamına maruz kalan ya da tanıklık eden yüzyıl insanının, fiziksel, psikolojik ve bilişsel gelişimleri oldukça etkilenir. Zira ölüm düşüncesi ve tehdit algısı, derin ve yoğun bir korkuya neden olmaktadır. Ayrıca insanın kendisini güvende hissetmesini ve başkalarına karşı güven duymasını da zorlaştıran bu durum, gelecek algısını tamamen bozmaktadır. Öfke, üzüntü ve çaresizlik sarmalındaki insanın, her an tehdit ve tehlike içinde olduğunu hissetmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda toplumsal şiddete ve ölümlere tanık olmanın yarattığı kaygı; insanın başta ruh sağlığı olmak üzere günlük yaşam düzenini ya tamamen tehdit eder ya da belirgin bir biçimde bozar. Elinden hiç bir şey gelmeyen yüzyıl insanı, çaresizlik duygusunu derinden yaşar. Tam da bu noktada, kaygısı artar ve çoğu zaman da yatıştırmakta zorlanır. Sürekli endişe ve üzüntülü bir ruh hali içinde olumsuz tutum ve edimler sergiler. Zira yüzyıl insanının zihinleri, tanık olduğu şiddet ve ölüm görüntüleri ile karışır ve içinde buldukları uzamın güvenden yoksun olduğunu bilerek yaşamaya devam ederler.

Milyonlarca cana mal olan dünya savaşlarının yıllarca devam edecek olan izleri ve beraberinde getirdiği acılar, yaşanan sorunların tetikleyicisi olarak karşımıza çıkar. Üstelik yaşam koşullarının söz konusu yüzyılda git gide kötüleşmesi, gözyaşları içindeki mutsuz ve umutsuz insanların sayısını da arttırmaya devam eder.

Kendisine karşı olan güçlerin adeta oyuncağı durumuna gelen insan, yaşanan kaos karşısında korku ve kaygıya kapılır ve geleceğine olan güvenini kaybeder. Her şeyini yitirme tehdidi altında, birbiri ardına gelen düş kırıklıklarını ve metafizik iç daralmasını yaşar. Bu noktada bunalımı ve yalnızlığı hisseden insan, varoluşçuluğun anahtarını açılar. Varoluşçu yazar ve düşünürler, kaygı, anlamsızlık, hiçlik, yabancılaşma ve özgürlük izleklerinin ortak içeriğinde bir araya gelirler:

“Her dünya görüşü, dünyanın nasıl olduğu üzerine bir görüş’tür; yaşamaya ilişkin tutumların dayandığı bir varsayımdır. Bu gerçek en güzel dünya görüşlerinin özetlendiği belli başlı kavramlarla (...) belli eder kendini (Uygur, 1963 : 21).

Anlaşılabacağı üzere hem tarihsel hem de yankısını bulduğu yüzyılın toplumsal, siyasal ve düşünsel ortamından beslenen varoluşçuluk “1945’ten sonra birdenbire özgürlüğün kucığına atılan bir genç kuşağın dünya görüşü” (Asimov, 2004: 184) olur.

Varoluş Felsefesi adlı yapıtında Joachim Ritter, köklerinden kopmuş, geçmiş ile olan bağlarını yitirmiş, tarihe güvenini kaybetmiş, topluma yabancılaşmış, mutsuz ve huzursuz olan insan varlığını ifade ederek günümüz ile gelenek arasındaki bağlantının koptuğunu, insanın anlamsız bir varlık haline geldiğini ve kendi kendini yitirme tehlikesinin baş gösterdiğini (Ritter, 1954: 4) serimler.

Bir başka deyişle ifade edecek olursak, yirminci yüzyılda insan, beklentilerinin yerini her geçen gün ümitsizliklere ve düş kırıklıklarına bırakır. Hegel’in “her felsefe kendi çağını düşüncelerle dile getirir”(Bréhier, 1997: 657) sözü hiç kuşku yok ki, varoluşçuluğu da kapsar

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

ve yirminci yüzyılın sesi, insanın varoluş sorununa ve temel özgürlüğüne kayıtsız kalmayan varoluşçu felsefede yansımaları bulur.

Anlamsız bir dünyada hiçlik, iletişimsizlik, yabancılaşma, boğuntu, seçme, özgürlük ve ölüm ile karşı karşıya kalan insanoğlu, her şeyini yitirme tehlikesi içindedir. Düşünce dünyası, söz konusu bu durumdan kısa ve uzun vadede olumsuz olarak etkilenir. Bu noktada insanın olduğu durum ile hiç bitmeyen bir uyumsuzluğu söz konusudur ve böylece serüven başlar.

Marguerite Duras'ın yapıtlarının tüm felsefi açılımına varoluşçuluğun egemen olduğunu söyleyebiliriz. Yazar, insanlığın üzerine durduğu evrensel sorunları etkin bir biçimde irdeler. İnsanın iç dünyasını serimlediği romanlarında, varoluş savaşımında yorgun düşen insanı, kaygısı, ortada bırakılmışlığı, seçimleri, otonom özgürlük ahlakı ve boğuntusu içinde yakalamaya çalışır. Bu noktada her şeyini yitirme tehlikesi içinde olan insanın yıkımları ve izleri yıllarca sürecek olan acınası gerçekleri gözler önüne serilir.

Varoluşu hareket noktası olarak benimseyen Marguerite Duras, özellikle ilk dönem romanlarını, varoluşçu felsefenin ışığında yaratarak yazına yepyeni bir ivme kazandırır. Yazınsal açıdan varoluşçu felsefeyle beslenen Marguerite Duras, varoluşa anlam kazandırmak ister. Varlığı bilmek ve varoluşa anlam kazandırmak, Duras'ın *Tarquinia'nın Küçük Atları*'nda açıkça ortaya konulur.

Tarquinia'nın Küçük Atları'nda, Güney İtalya'da bunaltıcı sıcaklıktaki bir kıyı kasabasında, çelişki ve çatışmaların odağındaki çözümsüz ilişkiler, Duras'ın gerçeğini oluşturur. Tüm yapmak istediklerine karşın uyuşukluk, can sıkıntısı, bekleyiş ve acı çekerek tatilleri geçiren iki çiftin varoluş serüveni imlenir. Özgürlük, sorumluluk, bunaltı, yalnızlık, yabancılaşma ve öznelerarasılıkla ilgilenen Duras, insanlık durumunu ve varoluşçuluğun ilkelerini ortaya koyar.

Marguerite Duras, insana ilişkin gerçekleri ifade ettiği romanında, tarihsel ve toplumsal gerçekleri de irdeler. İnsanlığın üzerinde durduğu ve varoluşçuluğun artalanını oluşturan anlamsızlık, yabancılaşma, seçim, özgürlük ve sorumluluk gibi başat izlekleri de ele alır.

Varoluş serüveninde dayanaktan yoksun bir noktada olan *Tarquinia'nın Küçük Atları*'ndaki kahramanlar, çoğu zaman boşluk içerisinde kendi içlerine kapanırlar. Anlamdan yoksun bir uzamda, boşluk ve tam bir uyuşukluk içinde tatillerini geçirmeye çalışırlar. Sıkıntı, boşluk, bezginlik, iç daralması ve boğuntuyu yaşayan kahramanlar, çoğu zaman hareketsizliğe sürüklenirler. Marguerite Duras'ın dünyasında iç sıkıntısının göstergesi olarak değerlendirilebilecek olan boğuntu, yazarın tanımladığı ve kahramanların yaşamlarında boşluk ve anlamsızlık duyguları ile birlikte kendini gösteren bir izlek olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Tarquinia'nın Küçük Atları'nda iki evli çiftin tatillerini İtalya'nın deniz kıyısındaki bir kasabasında, tekdüzelik içinde geçirmesi dile getirilir. Marguerite Duras, amaçsız bir düşünce içinde katlanamadıkları sıcak ve sıkıcı yaz tatilinin yarattığı bunalımın çetinliğine dikkati çeker.

“Yaz, bütün Avrupa’da yakıcıydı. (...) Sıcaklık birden artmış gibi geldi Sara’ya. Bir süre orada kaldı, hiçbir şey yapmaksızın, verandanın basamakları üzerinde oturarak... toprak yolun korkunç acımasız güneşi altında düşündü çocuğu, ürktü. Sıcak öylesine bunaltıcıydı ki, çok geçmeden yağmur yağacağına inanılabilirdi, belki de öğleden sonra. Bu umutla uyudu.” (Duras, 1998: 18-19).

Varoluşçu felsefenin temel öğretilerinden iç sıkıntısı, uyuşukluk içinde olan tüm kahramanlarda gözlemlenir. Değişim eksikliği ve çaresizliğin sıkıntısı, romanın satırlarına etkin bir biçimde yansır. Sara'nın yaşamında egemen olan atmosferin, can sıkıntısından oluştuğunu söyleyebiliriz. Tam da bu noktada bir tarafta sakinlik diğer tarafta ise çekip gitme arzusu şöyle hissedilir:

“Bir yolculuğa çıkmayı ne kadar isterdim, buradan çekip gitmeyi, hep yolculuk etmeyi (...) Konuşma konusu çabucak değiştirildi. Başka şeylerden söz edilmeye başlandı. Bu kötü tatilden. Sıcaktan. Daha iyi olacağı umulan gelecek tatillerden. Her biri iyi tatil geçirilecek çok güzel bir yer biliyordu, ama kimse neden oraya gitmediğini söylemiyordu. Kısaca, hepsi bu yere geri dönüp gelmeyi ya da burada kalmayı doğal buluyordu. (...) Bu tatil can sıkıcı mıydı, yoksa tatsız mıydı? Tatili can sıkıcı bulan bir kadından başka tümü birden tatsız olduğu konusunda anlaşmışlardı. Sıcağa gelince, o denli zorluyordu ki, ondan kaçıp kurtulma olanağı yoktu. Tek başına bütün zamanı dolduruyordu. Sıcağın üzüntüsü, güneşin sıkıntısı. Sıcak, insanı çalışmaya hazırlamıyor, tam bir başıboşluğa salıveriyordu” (Duras, 1998: 195).

Kendi varlıklarının farkına varamayan, başıboşluk ve uyuşukluk içinde yaşayan iki çift, iç sıkıntısının yarattığı boğuntu duygusunu yaşar. Marguerite Duras'nın kahramanlarında boğuntu ve iç sıkıntısı sonucunda özellikle ne yapacağını bilemeyen Sara için, tatilin tüm işlevini yitirdiğini görürüz.

“Yaşam dünyanın her yerinde çetindi (...) Her girişiminde gücü biraz daha tüketiyordu. (Duras, 1998: 196).

Sara, yaşamın her gün yeniden başladığı yanılsamasının sonrasında tüketimi yaşar. Yaşamın umut kırıcı görüntüsü altında uyuşturduğunu hissederek. Varlığını kanıtlamaya çalışan Sara'nın tekdüze yaşantısındaki kısa konuşmalarında içeriğin pek bir önemi yoktur. Bu durum, sürdürmeye çalıştığı yaşamın anlamsızlığından kaynaklanmaktadır.

“Burada yapılacak hiç bir şey yoktu. Kitaplar ellerinde eriyordu.(...) Evet, yüreği parçalıyordu sıcak. Bu amansız sıcağa karşı koyan, tam ve katıksız deniz isteği vardı yalnızca” (Duras, 1998: 20-21).

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Sara'nın iç dünyasından başlayan sıkıntısı, kahramanların birbirleri ile olan ilişkilerinde kopma noktasına ulaşır. Tam bir uyuşukluk içindeki Marguerite Duras'nın kahramanları, bilinçli ve bilinçsiz edimleriyle buruk bir iç sıkıntısı, tedirginlik, boğuntu ve tekdüzeliği yaşarlar (Vircondelet, 1972: 61).

Varoluş sürecinde kahramanlar, kendilerinde de olmayan anlamı boşuna ararlar. Umarsızlık ve bıkkınlık duygusu yaşayan Marguerite Duras'nın kahramanları için gerçek; sıkıntıda, belirsizlikte, özgürlükte ve ölüm duygusunda yansımaları bulur.

Tarquinia'nın Küçük Atları'nda kahramanlar, varlıklarının anlamlı olması için başka ben'lere gereksinim duyarlar ve anlamını kavrayamadıkları bir boşluktan kurtulmak için karşılıklı etkileşim içinde olmayı arzularlar. Ancak karşılıklı anlaşabilme olanağı olmadığı zaman kahramanların hissettikleri şey; zorunlu bir yalnızlık duygusudur sadece.

“Çardağın altında yalnızdılar. Sözleri arasındaki sessizlik hemen hemen kırdaki kadar yoğundu. Adam otuz yaşlarındaydı. Yalnızdı (...) Kayıyıyla birlikte daha da yalnızdı. İki gün önce birden Sara'nın varlığını fark etmişti. Bu sabah da aynı ilgiyi duyuyordu. (...) Sara iki gündür dikkatini çekmişti (Duras, 1998: 22).

Iris Murdoch'un bu bağlamda ifade ettiği gibi “birey bir merkezdir, ama kendisinin dışına çıkıp bağlantı kuramayan bir merkezdir. Birey, insanların kaynaşmasını hayal eder durmadan ama bu kaynaşmayı hiçbir zaman göremez. Başkalarına ancak parmak uçlarıyla dokunabilir. Elde edebileceği tek iyi şey, cenneti sezdirenen bir bağlantı, yani bir “acayip dostluk”tur (Murdoch, 1981:43).

Bu konuyla ilgili olarak öteki'nin varlığı karşısında çekingen bir tavır gösteren ve varoluşsal yalnızlığı yaşayan Sara'nın ruh halini Marguerite Duras şöyle ifade eder:

«Sara, (...) yanında her zaman çocuğu ya da kocası Jacques, hizmetçi veya « öteki », sevgilisi olabilecek ama olmayacak olan adam var. Buna rağmen yalnızlığı, susan birinin azaltılamayan yalnızlığı. Ve her şey, bu sessizlikler içinde olup bitiyor» (Pallotta Della Torre, 2014: 119).

Tarquinia'nın Küçük Atları'nda Jacques, nedensiz bir varoluşu yaşar. Başkalarından soyutlandığı dünyasında, varlığını değiştirme olanağı bulamadan yaşamaya yazgılı kahramanın kendisini fazladan bulduğu görülür. Karmakarşık bir oluş içinde varlığını sürdüren insan, “biraz fazla buluyor kendini” (Duras, 1998: 74).

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda hem kendisini hem de içinde bulunduğu dünyayı yeterince algılamayan Jacques, varoluş sürecinde kendinin fazladan bir varlık olduğu kanısına ulaşır. Fazladan olan bu varlık, adeta anlamsızlık ile dolup taşmaktadır. İçinde bulunduğu dünyaya sorumluluğunu keşfederken, kendi durumu ile ilgili gerçekliği düşünür. Bu bağlamda Jean Paul Sartre, insanın fazladan ve anlamsız bir varlıkla karşılaşmasını *Bulanlık* adlı yapıtında etkin bir biçimde ele alır. Jean Paul Sartre, kendi varlığını anlamsız

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

bulan insanın karşı karşıya kaldığı tiksinti ve bulantıya olan tepkisini açıkça ortaya koyar. Nedensiz, anlamsız ve fazladan varlığı hisseden insanın bu durumunu Jean Paul Sartre şöyle ifade eder:

“Biz, bir kendi kendisinden sıkılmış, bunalmış varoluşlar yığını idik. Ne birimizin, ne de diğerlerimizin burada bulunmak için en küçük bir hesabı yoktu. Her varolan, kendi içinde, karmaşık olarak belli ve belirsiz bir endişeli tavırla kendini diğerlerine oranla fazla hissediyordu. Fazladan olmak, bu benim, bu ağaçlarla, bu parmaklıklarla, bu çakıl taşları ile kurabildiğim tek ilişki idi” (Sartre, 1992:181).

Bu düşüncelere bağlı olarak *Tarquinia'nın Küçük Atları*'nda da kendini tüketmeye başlayan Jacques, iğreti olarak yerleştiği bu uzamda yabancılaşmanın içine düşer.

Bertell Ollman'ın bakış açısından değerlendirdiğimizde, «yabancılaşmış insan bir soyutlamadır; çünkü birey, insana özgü olan her şeyle bağını yitirmiştir. Kendisine farksız gelen nesnelere üzerinde, insani farklılıklarını ve sevecenliğini yitirmiş insanlar arasında, farklılaşmamış bir iş yapmaya indirgenmiştir” (Ollman, 2012: 218).

Marguerite Duras da sınırlı bir varlık olan insanın, kendisine ve içinde var olduğu dünyaya karşı yabancı oluşunu *Tarquinia'nın Küçük Atları*'nda açığa çıkarır. Yaşanan yabancılaşma, insanın varoluş serüveninde yerini alır.

Tüm edimlerini, seçiş ve kararları ile yaratan insanın özgürlüğe sahip olması, varoluş sürecinde son derece açıcıdır. İnsanın bu noktadaki tek sınırının yine kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Marguerite Duras'ın kahramanlarının özgürlüğü istemekten başka bir düşüncesi bulunmaz, çünkü özgür insan, yolu açan ve “hayır” diyen bir kişi olarak varoluş serüvenini ortaya koyar.

Yeni değerler yaratmak isteyen ve değişime açık olan özgür insan, aslında bir tür kopuş yaşar tıpkı *Tarquinia'nın Küçük Atları*'nda Etrüsk atlarını görmek isteyen Sara gibi. Sara, kendi karar verdiği yolculukları aracılığıyla özgürlüğü elde eder. Böylece kendi adına özgürlüğe giden yolu açmayı ister. Anlaşılacağı üzere varoluş serüveninin diğer bir anahtar izleği de özgürlük olarak karşımıza çıkar. Zira özgürlük, varoluştur.

“Küçük bir yolculuğa çıkalm istedim, örneğin bir hafta için, sen Diana ve ben. Küçüğü Ludi'ye bıraktık.”

“Nereden çıktı bu istek?”

“Biraz değişiklik olsun diye. Sonra görmek istediğim şeyler de var (...) Ben yolculuk etmeyi her zaman isterim, her zaman” (Duras, 1998: 149).

Varoluşçu düşünceye göre insanın varoluşu özden önce gelir. Bu ifade ile, insanın önce varolması, seçimleriyle özgür olması ve daha sonra da kendisini oluşturması anlaşılır. Jean Paul Sartre'ın ifadesiyle “varoluş özden önce gelince ve biz tasarıma göre varolmak

istediğimizde, bu tasarı herkes için, bütün çağımız için bir değer ve geçerlik kazanır” (Sartre, 2013: 17).

Tarquinia'nın Küçük Atları'nda insan, içinde bulunduğu durumdan değil, gerçekleştirmek üzere seçtiği edimler aracılığıyla varolmaya yazgılıdır. Bu bağlamda Marguerite Duras, kendine koyduğu amaçları gerçekleştirmek üzere olan insanın başka türlü varolmadığını imler. Dolayısıyla varoluşun derin köklerine dokunan Marguerite Duras'ın insanı, önce kendisini seçer, seçtiği insan olur ve bu belirleme sürekli olarak gerçekleşir.

Seçim ve karar; varoluşçu felsefede önemli bir yere sahiptir. Karar, Marguerite Duras'ın kahramanlarını varoluşsal yalnızlık, kaygı, sıkıntı ve sorumluluk ile baş başa bırakır. *Tarquinia'nın Küçük Atları*'ndaki Sara, Ludi ve Gina için çoğu zaman özgür bir seçimle üstlendikleri sorumluluk, varoluş serüvenlerinin en yüksek hedefi olarak değerlendirilir. Bu nedenle kahramanlar, kararlarını belirlerken ilk olarak sorumluluğunu üstlenerek adımlarını atarlar. Sara, Ludi ya da Gina'nın yaşamlarını ertelemelerinin bilinçli bir karar olduğunu algılarız. Etrüsk fresklerindeki küçük atları görmeye hiçbir zaman gidemeyecek olan tatilciler, buldukları uzamdan ayrılmazlar. Bu noktada gerçekten bir seçim ve kendi dinamikleri olan kararların sorumluluğunu üzerine alırlar.

-“Tarquinia'ya uğrama iyi bir düşünce”dedi Ludi. Etrüsk mezarlarının küçük atlarını göreceksiniz (...) Ludi, “şu anda pek yolculuk etme isteklisi değilim” dedi. “Gina'yı da götürebiliriz” dedi Jacques, “arabada yer var”. “O hiçbir zaman gitmek istemeyecektir” dedi Ludi. “Gelmek için herhangi bir şey söyleyecek, bir bahane bulacaktır” (Duras, 1998: 205).

Tarquinia'nın Küçük Atları'nda özünü kendi edimleri ile yaratan, kendi yaratımları dışında anlam bulamayan ve içine fırlatıldıkları anlamsız dünyada çelişkiyi yaşayan Marguerite Duras'ın kahramanları, beklenti ve belirsizlik arasında varoluş serüvenini oluştururlar.

“İnsan şimdiki anı belirsizlik içinde yaşıyor olmalıdır. Ve belirsizlik içindeki bu yaşam bir mutlak olur (...) Beklenti, belirsizlik içinde alınan karar, iki seçenek arasında gidip gelme, seçim- yani tamı tamına insanlık durumunun özellikleri...” (Sartre, 2003: 36).

Marguerite Duras'ın yapıtlarında kahramanlar, kendilerine en uygun görünen yolu seçer ve seçtikleri değerlere tutunurlar. Diğer bir anlatımla, istençli edimlerinin yaratıcısı olarak kendilerini görürler ve bu noktada özgürlük insana ağır bir sorumluluk getirir. Marguerite Duras için varoluşçu insan, bireysel seçiminin ve istençlerinin sorumluluğunu taşır ve her seçim varoluşsal bir anlam kazanır.

Sonuçlandırırken yirminci yüzyılın önemli yazarlarından Marguerite Duras, akıl ile açıklanamayan, anlamdan yoksun bir dünyada, acı çekerek yaşamaya yazgılı insanı, korku ve güvensizlik ortamı içinde ele alır. Yazar, varoluş serüveninde kendi isteği dışında dünyaya

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

atılan insanın, kaygı ve boğuntu içinde olduğunu dile getirir. Değerleri yıkılan, hiç bir sağlam dayanağı kalmayan ve belirsizliğe doğru sürüklenen amaçsız insanın, çıkış yolu bulmaya çalışırken varoluş bunalımını yaşadığını açıkça ortaya koyar. Ancak bu noktada Marguerite Duras'nın kahramanlarının, özgür olma potansiyelini yaşama geçirebilme iradesine sahip olması, insanın varoluşunu belirlemede son derece açılmayıcıdır. Böylece *Tarquiniya'nın Küçük Atları*'nda Marguerite Duras'nın da vurgulamaya çalıştığı varoluş serüveni, kararlılık içinde kendisini yeniden yaratmaya çalışan bir insan anlayışı üzerine temellenir. Bu bağlamda varoluşunu anlamlandırmaya çalışan insanın, sorumluluklarının bilincinde ve özgür olarak çaba göstermesi, varoluş serüveninin önemli göstergeleri olarak değerlendirilir, çünkü bu noktada var olmak, tüm insanlar için etkin bir değer kazanır.

KAYNAKÇA

-Alain Vircondelet, *Marguerite Duras Ecrivains d'Hier et d'Aujourd'hui*, Editions Seghers, Paris, 1972.

-Asimov İsaac, *Bilim ve Düşünce Varoluşçuluk ve Sartre*, Çev. Sevim Tekeli, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004.

-Bertell Ollman, *Yabancılaşma Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, Çev. Ayşegül Kars, Yordam Yayınları, İstanbul, 2012.

-Denis Huisman, *Histoire de l'existentialisme*, Editions Nathan, Paris, 1997.

-Emile Bréhier, *Histoire de la Philosophie*, P.U.F., Paris, 8.éd., 1997.

-Iris Murdoch, *Sartre'in Yazarlığı ve Felsefesi*, Çev. Selâhattin Hilâv, Yazko Yayınları, İstanbul, 1981.

-Jean Paul Sartre, *Bulantı*, Çev. Erdoğan Alkan, Oda Yayınları, İstanbul, 1992.

-Jean Paul Sartre, *Ego'nun Aşkınlığı, Fenomenolojik Bir Betimlemenin Taslağı*, Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Alkım Yayınları, İstanbul, 2003.

-Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, Çev. Asım Bezirci, Say Yayınları, Ankara, 2013.

-Jean-Paul Sartre, *La République du silence, Situations III*, Gallimard, Paris, 1944.

-Joachim Ritter, *Varoluş Felsefesi Üzerine*, Çev. Hüseyin Batuhan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1954.

-Leopoldina Pallotta Della Torre, *Marguerite Duras Askıya Alınmış Tutku*, Çev. Birsen Uzma, Can Yayınları, İstanbul, 2014.

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

-Marguerite Duras, *Tarquinia'nın Küçük Atları*, Çev. Leyla Gürsel, Can Yayınları, İstanbul, 1998.

-Nedret Öztokat, "Varoluşçuluk: Felsefeden Edebiyata Uzanan Bir Yol", *Kitap-lık*, Varoluşçu Edebiyat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sayı:86, Yıl: Eylül 2005, ss.69-75.

-Nermi Uygur, *Dünyagörüşü*, Elif Yayınları, İstanbul, 1963.

أهميّة الإيمان بالقدر

دا وجيهي سونمز- أستاذ في قسم العقيدة

كلية الإلهيات - جامعة بوزنجوييل vsonmez66@gmail.com

المقدمة

أهميّة الإيمان بالقدر في أنّه ركنٌ من أركان الإيمان كما ذكرنا، وفي أنّه من تمام مُقتضى الإيمان الذي هو مُهمّة الإنسان في هذا الكون، وهكذا من أهميّة الإيمان بالقدر ما في حديث جبريل عليه السلام لو نلفث النظر إليه من كيفية التعبير وأسلوب البيان، حيث قال للرّسول صلّى الله عليه وسلّم: فأخبرني عن الإيمان، وقال الرّسول الأكرم صلّى الله عليه وسلّم: (أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْيَوْمِ الآخِرِ، وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ حَيْثُ وَشَرَّهُ)،¹ لنجد أنّ الرّسول صلّى الله عليه وسلّم أفرد الإيمان بالقدر بجملة مُستأنفة بقوله: (وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ حَيْثُ وَشَرَّهُ)، ولا يخفى أنّ ذلك مما يؤكّد المضمون ويُقرّره، ويُبيد أهميّة الإيمان بالقدر. وقال عمر بن الخطّاب² رضي الله عنهما في الإيمان بالقدر: "القدرُ قدرُ الله عزّ وجلّ، فمن كذّب بالقدر، فقد جحد قدرَ الله عزّ وجلّ"،³ وكذلك قال ابنُ علبس⁴ رضي الله عنهما بصّد الإيمان بالقدر: "القدرُ نظامُ التّوحيد، فمن وحّد الله، ولم يؤمن بالقدر، كان كفره بالقضاء نقضاً للتّوحيد، ومن وحّد الله، وآمن بالقدر، كان العروة الوثقى لا انفصام لها".⁵ فإنّ الإيمان بالقدر هو اعتقادُ العبد بأنّ الله سبحانه هو إلهٌ واحدٌ، وأنّه لا ربّ سواه، وهذا هو الاعتقادُ والإيمانُ بتّوحيد الرّبوبيّة لله سبحانه، أي: كونِ الله سبحانه ربّ العالمين،⁶ وذلك مأخوذاً من قوله سبحانه: [رَبِّ الْعَالَمِينَ].⁷

¹ مسلم، باب معرفة الإيمان والإسلام والقدر وعلامة الساعة، 28/1.

² هو عمر بن الخطاب بن نفيل القرشي العدوي، أبو حفص، المتوفّى: (23هـ)، ثاني الخلفاء الراشدين، وأول من لُقّب بأمر المؤمنين، أسلم قبل الهجرة بخمسة سنين، وبويع بالخلافة يوم وفاة أبي بكر سنة: (13هـ) بعهد منه رضي الله تعالى عنهما وعن سائر الصحابة اللّوام. الزركلي، الأعلام، 45/5.

³ العكبري ابن بطة، أبو عبد الله عبيد الله بن محمد، الإبانة الكبرى، ت: رضا معطي، وعثمان الأنثوي، ويوسف الوابل، والوليد بن سيف النصر، وحمد التويجري، دار الراجية، الرياض، 131/4.

⁴ ابن عباس: هو عبد الله بن عباس بن عبد المطلب القرشي الهاشمي، أبو العباس، المتوفّى: (68هـ)، جبر الأمة، الصّحابيّ الجليل، تَرْجُمَانِ الْقُرْآنِ، الَّذِي قَالَ فِيهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُمَّ عَلِّمْنَا الْكِتَابَ، اللَّهُمَّ فَتِّهِهِ فِي الدِّينِ، وَعَلِّمْنَاهُ فَضْلَهُ أَشْهَرُ مِنْ أَنْ يُذَكَّرَ، وَمَنَاقِبُهُ أَكْثَرُ مِنْ أَنْ تُحْصَرَ. العامري الحرضي، يحيى بن أبي بكر، بجمعة المحافل وبعية الأمثال، دار صادر، بيروت، 116/1، والزركلي، الأعلام، 95/4.

⁵ اللالكائي، شرح اعتقاد أهل السنة، 670/1.

⁶ السعدي، عبد الرحمن بن ناصر، تفسير السعدي، ت: عبد الرحمن بن معلا، الناشر: مؤسسة الرسالة، ط: 1، 1420هـ، 39.

وكذلك أنّ الإيمانَ بالقدرِ عبارةٌ عن تحقُّقِ مَدَى الإيمانِ باللهِ سبحانه على الوجهِ الصَّحيحِ الصَّادقِ، كما هو الإختبارُ أيضًا لمدى معرفة العبدِ بربه سبحانه. هذا، وإنه باليقينِ والإيمانِ الرَّاسخِ بالقدرِ لتذهبَ ولتندفعَ الشكوكُ والشبهاتُ التي تردُّ على بالِ الإنسانِ ولا تَجُ إلى نفسه سبيلًا.

وبالجُملة إنّ الإيمانَ بالقدرِ داخلٌ ضمناً في الإيمانِ باللهِ سبحانه، بل هو جزءٌ حقيقيٌّ منه؛ لأنّ معنى الإيمانِ بالقدرِ هو الإيمانُ بإحاطة علمِ الله سبحانه بكلِّ شيءٍ، وبشمولِ إرادته لكلِّ ما يقعُ في الكونِ، وبنفوذِ قدرته في كلِّ شيءٍ، فللإيمانِ بالقدرِ الإيمانُ بمقتضى الكمِّ الإلهيِّ،⁸ بأنّه سبحانه كما قال: [فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ]،⁹ وكما قال سبحانه: [اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ]،¹⁰ وكما قال سبحانه: [لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ].¹¹

1. مدى نظر العقل في القدر

مهم هو ما علموم بالضرورة أنّ طاقات الإنسان وقدراته محدودةٌ لحدِّ لا يسعها التجاوزُ عنه، فإلّا إدراكها وفكورها محدودةٌ لحدِّها لا يسعها إدراكُ وتعقُّلُ ما فوقها، من الأمور الغيبية والمسائلِ الإيمانية، التي من ضمنها مسألة الإيمان بالقدر، هي المسألة التي أحاط بها علمُ الله سبحانه في الأزل بما يجري ويحدث من الحوادث في الأكوان كلها والعالم بأسرها.

عن أبي هريرة رضي الله عنه، قال: خرَّجَ عليُّ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم، ونحن نلتزم في القدر، فغضب حتى احمرَّ وجهه، حتى كأنَّه فقيٌّ على وجوه حُب الرُّمَّانِ، ثم أقتلَ عليًّا، فقال: (أيهذا أمرٌ؟ أو بهذا أرسلتُ إليكم؟ إنما هلك من كان قبلكم، حين تنازعوا في هذا الأمر، عزمتُ عليكم أن لا تنازعوا فيه).¹²

ومعنى تنازعهم في القدر هو أنهم كانوا يتباحثوا فيها، بحيثُ بعضٌ منهم يقول: إذا كان اللؤلؤ بالقدر، فلم المؤلف والعقاب؟ وبعضٌ آخر يقول: فما الحكمة في تقدير بعضٍ للجنة، وبعضٍ للدر؟ ويقول الآخر: لأنَّ لهم فيه نوع اختياري كسبي، ويقول الآخر متسائلًا: فمن أوجَد ذلك الإختياري والكسب، وأقدره م عليه؟ وما أشبه ذلك. وإتم

⁷ الفاتحة، 2/1.

⁸ عليُّ مُجَدِّ مُحَمَّدِ الصَّلَاحِيِّ، الإيمان بالقدر، 23.

⁹ البروج، 16/85.

¹⁰ الزمر، 62/39.

¹¹ سبأ، 3/34.

¹² البيهقي، القضاء والقدر، 291.

عَضِبَ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى ذَلِكَ ؛ لِأَنَّ الْقَدَرَ سِرٌّ مِنْ أَسْرَارِ اللَّهِ سَبَحَانَهُ، وَإِتْمَ الْعِبَادِ هُمْ الْمَأْمُورُونَ بِالْقَبُولِ لِمَا أَمَرَهُمُ الشَّرْعُ.¹³

نعم، إِنَّ مَا يَجْدُرُ بِالْعَبْدِ بِأَمَامِ أَمْرِ رَبِّهِ سَبْحَانَهُ فَهُوَ الْقَبُولُ وَالْإِيمَانُ وَالْإِذْعَانُ لَهُ قَلْبًا وَقَالِيًا، وَمَنْ الْوَاجِبُ عَلَيْهِ الْإِيمَانُ بِمَا جَزَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ مِنْ خَيْرٍ أَوْ شَرٍّ، وَمَنْ نَعَمَ لَا يَأْمَنُ الْعَبْدُ أَنْ يَبْحَثَ عَنِ الْقَدْرِ، فَيَتَحَرَّفَ عَنِ الصَّدِيقِ بِمَقَادِيرِ اللَّهِ الْجَارِيَةِ عَلَى الْعَبْدِ، وَيَضِلَّ عَنْ طَرِيقِ الْحَقِّ.¹⁴

وإِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ عَزَّ فِي مَنَعِهِ، وَمُتَّفَضِّلٌ فِي إِعْطَائِهِ، لَيْسَ لِلْعَبْدِ اعْتِرَاضٌ، وَلَا مِنْهُ مَهْرَبٌ، فَيَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَلْتَمِسَ طَرِيقَ الصَّبْرِ وَالتَّسْلِيمِ وَالتَّفْوِيزِ، وَهُوَ لَا يَخْوُضُ فِي قَضَائِهِ سَبْحَانَهُ وَقَدَرِهِ بَوَسُورَةٍ، أَوْ مَقَالٍ، وَقَلَّ سَبْحَانَهُ: [لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ]،¹⁵ فَإِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ قَدْ أَخْفَى عِلْمَ الْقَدْرِ عَنْ عِبَادِهِ وَنَبَاهَهُمْ عَنْ مَرَامِهِ وَمَنْعَهُمْ عَنِ الْإِعْتِرَاضِ فِيهِ، وَالسُّؤَالِ عَنْهُ،¹⁶ وَقَالَ ابْنُ الْقَيِّمِ رَحِمَهُ اللَّهُ: "فَحَقِيقَةُ الْقَدْرِ الَّذِي حَارَ الْوَرَى فِي شَأْنِهِ هُوَ قُدْرَةُ الرَّحْمَنِ".¹⁷

وجاء في صحيح مسلم أنّ أبا الأسود الدؤلي¹⁸ قال، قال لي عمران بن الحصين: ¹⁹ رأيت ما يعمل الناس اليوم ويكدحون فيه،²⁰ أشيء فُضِرِي عليهم، ومضى عليهم من قدر ما سبق، أو فيما يستقبلون به مما أتاهم به نبئهم، ونسبت الحجة عليهم؟ فقلت: لك شيء فُضِرِي عليهم، ومضى عليهم، قال: أفلا يكون ظلمًا؟ ففرعت من ذلك

¹³ الملا علي القاري، مرقاة المفاتيح، 175/1.

¹⁴ الآجري، أبو بكر محمد بن الحسين، الشريعة، ت: عبد الله بن عمر الدميح، ي، ط: 2، دار الوطن، الرياض، 1420هـ، 702/2.

¹⁵ الأنبياء، 23/21.

¹⁶ الغزنوي، أصول الدين، 192.

¹⁷ ابن قيم الجوزية، الكافية الشافية، ت: محمد بن عبد الرحمن العريفي، وناصر بن يحيى الجيني، وعبد الله بن عبد الرحمن الهذيل، وفهد بن علي المساعد، ط: 1، دار عالم الفوائد، مكة، 1428هـ، 184/1.

¹⁸ أبو الأسود الدؤلي ظالم بن عمرو بن سفيان بن جندل الدؤلي الكناني، (1ق هـ-69هـ)، واضع علم النحو، كان معدودًا من الفقهاء والأعيان والأمراء والشعراء والفرسان والحاضري الجواب، من التابعين، وله شعر جيد، في ديوان صغير، أشهره أبيات، يقول فيها: (لاتنه عن خلق وتأني مثله)، توفي بالبصرة. الزركلي، الأعلام، 236/3، 237.

¹⁹ هو عمران بن حصين بن عبيد، أبو نجيد الخزاعي، المتوفى: (52 هـ)، من علماء الصحابة، بعثه عمر رضي الله عنه إلى أهل البصرة ليفقههم. الزركلي، الأعلام، 70/5.

²⁰ معنى ما يعمل الناس ويكدحون فيه، أي: يسعون، والكدح: هو السعي في العمل سواء كان للأخرة أم للدنيا. النووي، المنهاج شرح صحيح مسلم، 199/16.

فَرَعًا شَدِيدًا، وَقُلْتُ: كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَ إِلَهُ وَمَلَكٌ يَدِهِ، فَلَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ، وَهُم يُسْأَلُونَ، فَقَالَ لِي: يَرْحَمُكَ اللَّهُ، إِنِّي لَمْ أُرِدْ بِمَا سَأَلْتُكَ إِلَّا لِأَحْزُرَ²¹ عَقْلَكَ.²²

هَذَا، وَإِنَّ الْعَمَقَ بِالرَّظْرِ فِي إِدْرَاكِ ذَلِكَ ذَرْبَةُ الْخِذْلَانِ،²³ لِي يَجْعَلِي الْخِذْرُ مِنْ ذَلِكَ نَظْرًا وَفِكْرًا وَوَسْوَسةً؛ لِأَنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ قَدْ طَوَى عِلْمَ الْقَدْرِ عَنِ خَلْقِهِ وَأَنَامِهِ، وَإِنَّ إِدْرَاكَ ذَلِكَ فَوْقَ مَا عِنْدَ الْإِنْسَانِ مِنَ الطَّاقَةِ الْعَقْلِيَّةِ،²⁴ هَكَذَا قَالَ الْعُلَمَاءُ وَالْحُكَمَاءُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ قَدِيمًا: الْقَدْرُ سِرُّ اللَّهِ سَبْحَانَهُ، فَلَا نَنْظُرُوا فِيهِ، فَلَوْ شَاءَ اللَّهُ سَبْحَانَهُ أَلَّا يُعْصَى مَا عَصَاهُ أَحَدٌ، فَالْعَبَادُ أَذْقُ شَأْنًا وَأَحْقَرُ مِنْ أَنْ يَعْصُوا اللَّهَ سَبْحَانَهُ إِلَّا بِمَا يُرِيدُ.²⁵

فَعَايَةُ مَا فِي حَدِّ الْعَقْلِ الْبَشَرِيِّ فِي الْقَدْرِ هُوَ أَنَّهُ: "سَبِيلُ مَعْرِفَةِ هَذَا الْبَابِ التَّوْقِيفُ مِنَ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ، دُونَ مَحْضِ الْقِيَاسِ وَالْعَقْلِ، فَمَنْ عَدَلَ عَنِ التَّوْقِيفِ فِيهِ ضَلَّ وَتَاهَ فِي بَحَارِ الْحَيْرَةِ، وَلَمْ يَبْلُغْ شِفَاءَ الْعَيْنِ، وَلَا مَا يَطْمَئِنُّ بِهِ الْقَلْبُ؛ لِأَنَّ الْقَدْرَ سِرٌّ مِنْ أَسْرَارِ اللَّهِ سَعَى، اخْتَصَّ الْعِلْمُ الْخَبِيُّ بِهِ وَضَرَبَ دُونَهُ الْأَسْلَتَ، وَحَجَبَهُ عَنِ عُقُولِ الْخَلْقِ وَمَعَارِفِهِمْ لِمَا عَلِمَ هُرْمَانَ الْحِكْمَةِ، فَلَمْ يَعْلَمَهُ نَبِيُّ مُرْسَلٍ، وَلَا مَلَكٌ مُقَرَّبٌ"،²⁶ وَالْإِعْتِرَاضُ عَنِ اللَّهِ سَبْحَانَهُ فِيمَا يَشَاءُ هُوَ الَّذِي أَضَلَّ عَقُولَ الْخَلْقِ، وَذَلِكَ بِمَعْنَى أَنْ يُسْأَلَ بِسُؤَالٍ مَضْمُونُهُ هُوَ الْإِعْرَاضُ عَلَى اللَّهِ سَبْحَانَهُ مَعَاذَ اللَّهِ، أَيْ: الدَّخُولُ فِيمَا لَيْسَ لِلْعَقْلِ سَبِيلٌ إِلَيْهِ، لَمْ يَحِلَّ يَحْرُلُ عَقُولَ الْخَلْقِ وَيَلْقِيهِمْ فِي الْهَلَاكِ،²⁷ نَسَى اللَّهُ سَبْحَانَهُ لُكُلَّ الْحِفْظِ وَلُكُلَّ الْأَمَانِ، فَلَقِيَ يُصْرِفُ الْإِنْسَانَ حَيْثُ قَدْ أُعْطِيَ حَدًّا مِنَ الْعَقْلِ وَالْإِدْرَاكِ فَيُنْهَكَ وَيَجْعَلُ بِهِ مَضْمُونًا قَوْلِهِ سَبْحَانَهُ: [لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ]،²⁸ وَلَقَدْ أَحْسَنَ الْقَائِلُ رَحِمَهُ اللَّهُ حَيْثُ قَالَ:

لَيْسَ لِلَّهِ الْعَظِيمِ نَدٌّ   وَهَذِهِ الْأَقْدَارُ لَا تُرَدُّ
هُنَّ وَقْتُ وَهِنَّ حُدٌّ   مُؤَخَّرٌ بَعْضٌ وَبَعْضٌ لَقَدْ

²¹ معنى: لِأَحْزُرُ عَقْلَكَ، أَيْ: لِأَمْتَحِنَ عَقْلَكَ، وَفَهْمَكَ، وَمَعْرِفَتَكَ. التَّوْقِيفُ، الْمُنْهَاجُ شَرْحُ صَحِيحِ مُسْلِمٍ، 199/16.

²² مُسْلِمٌ، بَابُ كَيْفِيَّةِ الْخَلْقِ الْآدَمِيِّ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَكِتَابَةُ رِزْقِهِ وَأَجَلِهِ وَعَمَلُهُ وَشَقَاوَتُهُ وَسَعَادَتُهُ، 48/8.

²³ الْخِذْلَانُ: هُوَ خَلْقُ قَدْرَةِ الْمَعْصِيَةِ فِي الْعَبْدِ. السِّيُوطِيُّ، جَلَالُ الدِّينِ، مَعْجَمُ مَقَالِيدِ الْعُلُومِ، 75. وَالْمَنَاوِيُّ، التَّوْقِيفُ عَلَى مَهَمَّاتِ التَّعَارِيفِ، 153.

²⁴ ابْنُ أَبِي الْعَرَّ الْحَنْفِيُّ، صَدَرَ الدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلَاءِ الدِّينِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ، شَرْحُ الْعَقِيدَةِ الطَّحَاوِيَّةِ، ت: أَحْمَدُ شَاكِرٌ، ط: 1، النَّاظِرُ: وَزَارَةُ الشُّؤُونِ الْإِسْلَامِيَّةِ، وَالْأَوْقَافِ وَالِدَّعْوَةِ وَالْإِرْشَادِ، مَكْتَبَةُ الرِّيَاضِ، 1418هـ، 320/1.

²⁵ ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ، أَبُو عَمْرِو يُونُسُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ، الْإِسْتِذْكَارُ، ت: سَالِمُ مُحَمَّدٍ عَطَا، مُحَمَّدٌ عَلِيُّ مَعْوُضٌ، ط: 1، دَارُ الْكُتُبِ الْعِلْمِيَّةِ، بِيْرُوتَ، 1421هـ، 261/8.

²⁶ ابْنُ حَجْرٍ الْعَسْقَلَانِيُّ، فَتْحُ الْبَارِي، 477/11.

²⁷ السَّعْدِيُّ، الدَّرَةُ الْبَهِيَّةُ، ت: أَبُو مُحَمَّدٍ أَشْرَفُ بْنُ عَبْدِ الْمَقْصُودِ، ط: 1، النَّاظِرُ: أَضْوَاءُ السَّلْفِ، 1419هـ، 46.

²⁸ الْأَنْبِيَاءُ، 23/21.

وليس من هذا وه ذا بُدُّ وليس محققًا لحَيِّ خُلْدُ.²⁹

فإنَّ أهلَ السُنَّةِ قَلَّوا: إنَّ اللهَ سبحانه قدَ قَدَّرَ الأشياءَ، وقدَ عِلْمَ مَقادِيرِها وأحوالِها وأزمانِها قبلَ إيجادِها، ثمَّ أوجَدَ منها ما سَبَقَ في عِلْمِها فلا مُعْتَبَرٌ في العالَمِ العُلُويِّ والسَّمَوِيِّ إلاَّ وهوَ صادِرٌ عَن عِلْمِ ه سبْحانَه وقَدْرِهِ وإرادَتِهِ دونَ خَلْقِها، وإنَّ الخَلْقَ ليسَ لَها إلاَّ نَوْعٌ اكتسابٍ ومُحَلَّةٌ ونَسَبَةٌ وإِضافَةٌ، وكلُّ ذلكَ إنَّمَا يَحْرُلُ لَها بِتَسْيِيرِ اللهِ سبْحانَه، وبقدْرَتِهِ، وإلهامِهِ، لا إلهَ إلاَّ هو، ولا خالِقَ غيرِهِ، كما قدَ نصَّ على ذلكَ القرآنُ الكَرِيمُ والسُّنَّةُ المَطَهَّرَةُ.³⁰ إذنَ فإِنَّ مَسْأَلَةَ القَدْرِ هِي مُتَعَلِّقَةٌ بِصِفاتِ اللهِ سبْحانَه، كَعِلْمِها وَوَحْمِها وإِرادَتِها، وحيثَ إنَّمَا نَعَجِزُ عَنِ الإِحاطَةِ بِصِفاتِها سبْحانَه فَكذلكَ نَعَجِزُ عَنِ الإِحاطَةِ بِسِرِّ القَدْرِ، فَسبْحانَ الَّذي أَحاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا، وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا. هَذَا، وإِنَّه لا يَصِيرُ المَرَّةَ فِي إيمانِهِ عَجْزُهُ عَنِ الإِحاطَةِ بِسِرِّ القَدْرِ؛ لأنَّ ذلكَ ليسَ بِمُسْتَطاعٍ، ولا يَحْتَلِفُ اللهُ نَفْسًا إلاَّ وَسَعِها، وَلَكِنَّ الَّذي يَصِيرُ هُوَ أن يَبَيِّنَ على عَجْزِها أَحكامًا وَيَصْرِفَ على غيرِ هُدًى.³¹

2. ما يتضمَّنه الإيمان بالقدر

1. 2. مراتب القدر وبيئاتها

الإيمان بالقدر يقوم على أصولٍ ومراتبٍ تحيية، وعليها تقوم مَعاني القضاء والقدر، فلا يتم الإيمان بالقدر إلا بمعرفتها والإيمان بها جميعًا، وتلك المراتب أربعة كما أشرنا إليها سابقًا، وهي: العلم، والكتابة، والمشية، والخلق،³² وبيان كل مرتبة منها مع الدليل فيما يلي:

أ. المرتبة الأولى: العلم، وهو الإيمان بعلم الله الأزلي المحيط بكل شيء جلمةً وتفصيلاً أزلًا وأبدًا، كما قال سبحانه: [هُوَ اللهُ الَّذِي لا إِلَهَ إلاَّ عَالِمُ الغَيْبِ والشَّهادَةِ]،³³ فهو سبحانه يحلِّم جميع الكائنات المشاة ذات لنا، والغائيات عَنَّا،³⁴ فلا يخفى عليه سبحانه شيء في الأرض، ولا في السماء، من جليلٍ وحَقيرٍ، وصغيرٍ وكبيرٍ، حتَّى

²⁹ ابن عبد البر، الإستدكار، 261/8.

³⁰ القسطلاني، أبو العباس أحمد بن مُجَدِّ، إرشاد الساري، ط: 7، الناشر: المطبعة الكبرى الأميرية، مصر، 1323هـ، 343/9.

³¹ مُجَدِّ أمان الجامي، العقل والنقل عند ابن رشد، 102.

³² ابن قيم الجوزية، شفاء العليل، 29. ومُجَدِّ بن عبد الرحمن الخميس، أصول الدين عند الإمام أبي حنيفة، دار الصميعي، السعودية، 523.

³³ الحشر، 22/59.

³⁴ في قوله سبحانه: [هُوَ عَالِمُ الغَيْبِ والشَّهادَةِ]، الحشر، 22/59، قدَّم الغيب على الشَّهادَةِ؛ لكونه مُتقدِّمًا وجودًا. الشوكاني، مُجَدِّ بن علي بن مُجَدِّ، فتح القدير، ط: 1، دار ابن كثير، دار الكلم الطيب، دمشق، بيروت، 1414هـ، 5246.

الدَّرِّ فِي الظُّلْمَاتِ.³⁵ وهناك كثيرٌ من الآياتِ والتَّصوُّصِ الدَّالَّةِ على ذلك، مِنْ عِلْمِ اللَّهِ سبحانه الأزلِّيِّ القديمِ المحيطِ بكلِّ شيءٍ.³⁷

وقالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (مَا مِنْكُمْ مَنْ لَيْسَ إِلَّا وَقْفٌ عُلْمٌ مَنْزِلُهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ)، قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ! فَلَمْ نَعْمَلْ؟ أَفَلَا نَتَكَلَّمُ؟ قَالَ: (لَا، اَعْمَلُوا فَكُلُّ مَيْسَرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ)، ثُمَّ قَرَأَ: (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى) إِلَى قَوْلِهِ (فَسُنِّيْسِرُهُ لِلْعُسْرَى).³⁸

إِنَّ مَعْنَى قَوْلِ الرَّسُولِ الْأَكْرَمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (اعْمَلُوا فَكُلُّ مَيْسَرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ) هُوَ أَنَّ كُلَّ فَيْقَوِيِّ السَّعَادَةِ وَالشَّقَاوَةِ مُسَهَّلٌ لَهُ الْعَمَلُ الَّذِي اخْتَارَهُ، مُبَيَّنٌّ ذَلِكَ لَهُ.³⁹

كما قَالَ سبحانه: [وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ].⁴⁰ وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَإِنَّهُمْ زَيَّنَ لَهُمْ سُوءَ أَعْمَالِهِمْ؛ لِإِيْتَارِهِمْ لَهَا عَلَى الْعَدْوِيِّ،⁴¹ كما قَالَ سبحانه: [إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ].⁴²

³⁵ الدَّرِّ: هُوَ التَّمَلُّ الصَّغِيرُ وَذَكَرَ بَعْضُ نَقَلَةِ الْأَخْبَارِ: هُوَ الْهَبَاءُ الَّذِي يَطِيرُ فِي شُعَاعِ الشَّمْسِ، وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: إِذَا وَضَعْتَ كَثْفَكَ عَلَى التَّرَابِ، ثُمَّ نَفَضْتَهَا، فَمَا سَقَطَ مِنَ التَّرَابِ فَهُوَ دَرَّةٌ. الْقَاضِي عِيَاضُ، أَبُو الْفَضْلِ عِيَاضُ بْنُ مُوسَى، مَشَارِقُ الْأَنْوَارِ عَلَى صِحَاحِ الْأَثَارِ، دَارُ النُّشْرِ: الْمَكْتَبَةُ الْعَتِيقَةُ وَدَارُ التَّرَاثِ، 269/1.

³⁶ ابْنُ كَثِيرٍ، أَبُو الْفَدَاءِ إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَمْرِو، تَفْسِيرُ الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ، ت: سَامِي بْنُ مُحَمَّدٍ سَلَامَةَ، ط: 2، دَارُ طَبِيبَةِ لِلنُّشْرِ وَالتَّوْزِيعِ، 1420هـ، 79/8.

³⁷ قَالَ سبحانه: [هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ]، النُّجُومُ، 32/53، فَهُوَ سبحانه كَانَ عَالِمًا بِمَا حِينَ خَلَقَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ طِينَةِ الْأَرْضِ الْمُخْتَلِفَةِ، وَقَدْ أَحَاطَ عَالِمًا بِمَا يَقَعُ مِنْ تِلْكَ الطِّينَةِ لِكُلِّ شَخْصٍ مِنْ أَشْخَاصِ وَلَدِ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، الْمُتَنَاسِلِينَ مِنْ صُلْبِ إِلَى صُلْبٍ، وَقَدْ عَلِمَ مَا يَعْمَلُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّاعَةِ وَالْمَعْصِيَةِ، لِيَشَاهِدَ أَعْمَالَهُ بِنَفْسِهِ، وَكَفَى بِنَفْسِهِ شَهِيدًا عَلَيْهِ، وَتَشْهَدُ لَهُ عَلَيْهِ مَلَائِكَتُهُ، وَمَا عَايَنَهُ مِنْ خَلْقِهِ، فَتَنْقَطِعُ حُجَّتُهُ. ابْنُ بَطَّالٍ، أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ خَلْفٍ، شَرْحُ صَحِيحِ الْبُخَارِيِّ، ت: أَبُو تَمِيمٍ يَاسِرُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، ط: 2، دَارُ النُّشْرِ مَكْتَبَةُ الرَّشْدِ، الرِّيَاضُ، 1423هـ، 300/10. وَقَوْلُهُ سبحانه: [أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ، إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ]، الْحَجَّ، 70/22، وَذَلِكَ دَلِيلٌ أَيْضًا عَلَى الْعِلْمِ وَالْكِتَابِ، فَكَيْفَ يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مَا يَعْمَلُهُ الْعِبَادُ؟ وَإِنَّ سبحانه لَيَعْلَمُ كُلَّ مَا يَحْدُثُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، وَلَيَعْلَمُ أَنَّ مَا يَوْجَدُ فِيهِمَا، وَهُوَ مَكْتُوبٌ فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ، وَإِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ سبحانه لَيَهَيَّرُ. النَّسْفِيُّ، تَفْسِيرُ النَّسْفِيِّ، 454/2.

³⁸ مُسَلِّمٌ، بَابُ كَيْفِيَةِ الْخَلْقِ الْآدَمِيِّ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَكِتَابَةُ رِزْقِهِ وَأَجَلِهِ وَعَمَلِهِ وَشَقَاوَتِهِ وَسَعَادَتِهِ، 47/8.

³⁹ ابْنُ بَطَّالٍ، شَرْحُ صَحِيحِ الْبُخَارِيِّ، 305/10.

⁴⁰ الْحَجَرَاتُ، 7/49.

وفي الحديث لم يجزئ الرسول الأكرم صلى الله عليه وسلم: فكلُّ مجتوبٍ على ما أُخِيقَ له، وإِنَّمَا أَرَادَ إِذَا لَمَّا خُلِقَ لَهُ مِنْ عَمَلِهِ،⁴³ لِلخَيْرِ أَوْ لِلشَّرِّ.⁴⁴

وإنَّ جميعَ المخلوقاتِ مِنَ المكوّناتِ كُليها وحركاتِ العبادِ واختلافِ إراداتهم وأعمالهم بمعاصٍ أو طاعاتٍ، كلُّ ذلك مُقدَّر بالأزمان والأوقات، لا مَزِيدَ في شيءٍ مِنْهَا ولا نُقْصَانَ عنها، ولا تَأخِيرَ لِشيءٍ مِنْهَا عن وقتِهِ، ولا قَتِيمَ قَبْلَ وقتهِ، ولم يكن استحقاقٌ مَنْ يَسْتَحِقُّ الجِرَّةَ مِنْهُمْ بَعْدَ لَمْ هِ سَبْحَانَهُ السَّابِقِ فِيهِمْ، ولا اسْتِحْقَاقَهُ الرَّبِّ لِعِلْمِهِ السَّابِقِ فِيهِمْ، ولا اضْطِرَّ أَحَدًا مِنْهُمْ عِلْمُ هِ السَّابِقِ إِلَى طَاعَةٍ أَوْ مَعْصِيَةٍ، وَلَكِنْ نَفَدَ عِلْمُ هِ فِيهِمْ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَهُمْ، وَمَا هُمْ عَامِلُونَ، وَإِلَى مَا هُمْ صَائِرُونَ، وَإِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ لَا تَخْفَى عَلَيْهِ خَافِيَةٌ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَهُمْ، وَلَا بَعْدَ مَا خَلَقَهُمْ، فَأَخْبَى سَبْحَانَهُ أَنَّهُ أَثَابَ أَهْلَ طَاعَتِهِ جَنَّاتٍ بِطَاعَتِهِ وَجَزَى أَهْلَ مَعْصِيَتِهِ الرَّبِّ بِمَعْصِيَتِهِمْ إِيَّاهُ، وَلَمْ يُخْرِنا أَنَّهُ سَبْحَانَهُ أَدْخَلَ مَنْ أَدْخَلَ مِنْهُمْ الرَّبِّ وَالْجِرَّةَ لِسَابِقِ عِلْمِ هِ فِيهِمْ وَلَكِنَّهُ قَدْ سَرَقَ فِي عِلْمِ هِ سَبْحَانَهُ أَنَّ هَذَا مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَالْجِرَّةِ، وَأَنَّهُ يَحْمِلُ بِطَاعَتِهِ فِي هَذَا أَنَّ هِ مِنَ أَهْلِ الشَّقَاءِ، وَأَنَّهُ يَحْمِلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الرَّبِّ فِي دُخْلِهَا بِمَعْصِيَتِهِ؛ فَلِذَلِكَ أَمَرَ سَبْحَانَهُ وَتَعَالَى وَنَهَى؛ لِطَبِيعَتِهِ الْمَطْبُوعِ مِنْهُمْ فِي سَتُوجِبَ بِطَاعَتِهِ الْجِرَّةَ، وَيَسْتَحِقُّ الْعِقَابَ مِنْهُمْ بِمَعْصِيَتِهِ الْعَاصِرِ فِي دُخْلِهَا بِمَا الرَّبِّ، وَلِطَبِيعَتِهِ خُرُوجَهُ اللَّهُ سَبْحَانَهُ عَلَى خَلْقِهِ.⁴⁵

⁴¹ ومثله قوله سبحانه: [أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا]. فاطر، 8/35.

⁴² النمل، 4/27.

⁴³ سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن أولاد المشركين، فقال: (اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ). مسلم، باب معنى كل مولود يولد على الفطرة، وحكم موت أطفال الكفار، وأطفال المسلمين، 54/8، نُقِلَ عن ابن قتيبة رحمه الله، في معنى قوله صلى الله عليه وسلم: (بما كانوا عاملين) أي: لو أبناهم، فلا تُحْكَمُوا عليهم بشيء. ابن حجر العسقلاني، فتح الباري، 247/3. وتمسك بهذا القول من قال: إنهم في مشيئة الله سبحانه. جلال الدين السيوطي، حاشية السندي على سنن النسائي، ط: 2، الناشر: مكتب المطبوعات الإسلامية، حلب، 1406هـ، 58/4. هكذا، وفي الحقيقة جاءت في بيان ذلك أقوال كثيرة، أشبهها بالوقوف؛ ذلك حيث إن قوله صلى الله عليه وسلم: (اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ)، هو صريح في الأمر بالوقوف فيهم، ثم اختلفوا أيضًا في معنى الوقوف، فقيل: المراد به عدم العلم، أو عدم الحكم بشيء، وقال بعضهم: المراد به الوقوف في الحكم الكلي، فبعض أولاد المشركين ناج، وبعضهم هالك. هذا، وإنه لا يخرجهم على المولود التكليف حتى يبلغ، وهو مقف عليه. المباركفوري، أبو الحسن عبید الله بن محمد، مرعاة المفاتيح، ط: 3، الناشر: إدارة البحوث العلمية والدعوة والإفتاء، بنارس الهند، 180. ونُقِلَ أيضًا في ذلك عن النووي رحمه الله: المذهب الصحيح المختار الذي صار إليه المحققون، هو أنهم في الجنة؛ لقوله سبحانه: [وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا]، الإسراء، 15/17، وإذا كان لا يُعَذَّبُ العاقل؛ لكونه لم يبلُغ الدعوة فلأن لا يُعَذَّبُ غير العاقل من باب أولى. جلال الدين السيوطي، حاشية السندي على سنن النسائي، 58/4.

⁴⁴ ابن بطلال، شرح صحيح البخاري، 10، 300.

⁴⁵ ابن بطلال، شرح صحيح البخاري، 10/303، 304.

وقال ابن القيم رحمه الله: "والله سبحانه قد علم قبل أن يُجِدَ عِبَادَهُ أحوالهم، وما هم عاملون، وما هم إليه صائرون، ثم أخرجهم إلى هذه الدار ليظهر مَعلومهم التي علمهم فيها كما علمهم، وابتلاءهم من الأمر والرهبي، والخير والشر بما أظهروا مَعلومهم، فاستحقوا المدح والذم، والثواب والعقاب بما قام بهم من الأفعال والصفات المطابقة للعلم السابق، ولم يكونوا يستحقون ذلك، وهي في علمهم قبل أن يحتملوا، فأرسل رسلهم وأنزل كتبهم وشرع شرائعهم إعداءً إليهم وإقامة للحجة عليهم؛ لئلا يقولوا: كيف ضاقت على علمك فينا، وهذا لا يدخل تحت كسبنا وقد ربنا؟"⁴⁶.

ب. المرتبة الثانية: الكتابة، وهو الإيمان بالكتابة في اللوح المحفوظ إما علم الله سبحانه أولاً من المقادير، كما قال سبحانه: [وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ]،⁴⁷ أي: كُلُّ شَيْءٍ مِنْ الْأَعْمَالِ، وَالرَّحِيقتِ، وَغَيْرِهَا فِي كِتَابٍ، هُوَ أَمُّ الْكُتُبِ، وَإِلَيْهِ مَرْجِعُ الْكُتُبِ الَّتِي تَكُونُ بِأَيْدِي الْمَلَائِكَةِ، وَهِيَ الْوَلُوحُ الْمَحْفُوظُ، وَأَثْبَتَهُ الْفَصِيلُ فِيهِ.⁴⁸

كذلك قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (كَتَبَ اللَّهُ مَقَادِيرَ الْخَلَائِقِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِخَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ).⁴⁹

وقال النووي رحمه الله في معنى الحديث: "قال العلماء المراد تحديد وقت الكتابة في اللوح المحفوظ أو غيرها لا أصل العقدير؛ فلذلك أزل لا أول له"⁵⁰ وهكذا يوجد كثير من الآيات والأحاديث الدالة على الكتابة.⁵¹

⁴⁶ ابن قيم الجوزية، شفاء العليل، 35.

⁴⁷ يس، 12/36.

⁴⁸ السعدي، تفسير السعدي، 692. والقشيري، لطائف الإشارات، 213/3.

⁴⁹ مسلم، باب حجاج آدم وموسى عليهما السلام، 51/8.

⁵⁰ النووي، المنهاج شرح صحيح مسلم، 16، 203.

⁵¹ مثل قوله سبحانه: [مَا قَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ]، الأنعام، 38/6، "أي: ما نخلفنا، والكتاب هنا هو اللوح المحفوظ". ابن جزي، التسهيل لعلوم التنزيل، 260/1. وكذلك قوله سبحانه: [قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا]، التوبة، 51/9، "أي: في اللوح المحفوظ، وقضاه علينا". مكي بن أبي طالب، أبو محمد مكي بن أبي طالب حموش، الهداية إلى بلوغ النهاية، ت: مجموعة رسائل جامعية بكلية الدراسات العليا والبحث العلمي، جامعة الشارقة، بإشراف: الشاهد البوشيخي، ط: 1، الناشر: مجموعة بحوث الكتاب والسنة، جامعة الشارقة، 1429هـ، 3023/4. جاء في معنى الآية أيضاً: [قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا]، أي: وفي ذلك مصلحتك الدنيوي أو الأخروي؛ لرضانا بقضائك سبحانه في تلك المصيبة، ولم يكتبها سبحانه علينا لضرنا بها، إذ هو مولانا، ويتولى أمورنا، وفي الحقيقة إتمام كنهها سبحانه علينا لوقوفنا للضرر عليها، والرضا بها، فيعطينا من الأجر ما هو خير منها. القاسمي، محاسن التأويل، 432/5. ويدل على الكتابة أيضاً قوله صلى الله عليه وسلم: (مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ مَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلَّا وَقَدْ كَتَبَ اللَّهُ مَكَانَهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، وَإِلَّا وَقَدْ كُتِبَتْ شَقِيَّةٌ أَوْ سَعِيدَةٌ)، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَفَلَا تَمُكِّثُ عَلَيَّ كِتَابَتَا

ج. المرتبة الثالثة: المشيئة، وهو الإيمان بمشيئة الله الرئيفة، وقدرته الشاملة، كما قال سبحانه: [وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ]،⁵² أي: فإِنَّ كُلَّ شَيْءٍ إِذَا يَجْرِي بِمَشِيئَةِ اللَّهِ سَبْحَانَهُ، وَعِبَادِهِ وَقَضَائِهِ وَقَدْرِهِ، وَإِنَّ مَشِيئَتَهُ قَدِ غَلَبَتْ الْمَشِيئَاتِ كُلَّهَا، وَعَلَبَ قَضَائُهَا الْحَيْلَ كُلَّهُ، فَهِيَ سَبْحَانَهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ،⁵³ وَهُوَ غَيْرُ ظَالِمٍ أَبَدًا، تَقَدَّسَ عَنِ كُلِّ سُوءٍ وَحَيْنٍ،⁵⁴ وَتَنَزَّاهُ عَنِ كُلِّ عَيْبٍ وَشَيْنٍ،⁵⁵ تَعَالَى عُلُوًّا كَبِيرًا.

فَمَا شَاءَ اللَّهُ سَبْحَانَهُ كَانَ، وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ، وَإِنَّهُ لَا حَرَكَةَ، وَلَا سَكُونَ، وَلَا هِدَايَةَ، وَلَا إِضْلَالَ إِلَّا بِمَشِيئَتِهِ سَبْحَانَهُ، وَإِنَّ الْعَبْدَ لَعَجِزٌ فِي جَمِيعِ أَوْصَافِهِ وَصِفَائِهِ، فَلَا يَشَاءُ إِلَّا بِمَشِيئَةِ اللَّهِ سَبْحَانَهُ، وَإِنَّهُ لَا يَجْمَلُ إِلَّا بِقَوِّهِ وَلَا يَطْمَعُ إِلَّا بِفَضْلِهِ، وَلَا يَعْصِي إِلَّا بِخَلْقِهِ.⁵⁶

وَنَدَّخَ الْعَمَلَ، فَقَالَ: (مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ، فَقَالَ: اَعْمَلُوا فُكُلًا مَيْسَرًا، أَمَا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ، وَأَمَا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ، ثُمَّ قَرَأَ: فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنِيئَتُهُ لِلْيُسْرَى وَأَمَّا مَنْ بَخَلَ وَاسْتَعْتَى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسَنِيئَتُهُ لِلْعُسْرَى). البخاري، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل، صحيح البخاري، ت: محمد زهير بن ناصر الناصر، ط: 1، دار طوق النجاة، 1422هـ، 96/2. ومسلم، باب كيفية الخلق الآدمي في بطن أمه وكتابة رزقه وأجله وعمله وشقاوته وسعادته، 46/8.

⁵² التكوير، 29/81.

⁵³ إِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ لَيُخَيِّفُ الْأَقْدَارَ كُلَّهَا فِي أَوْقَاتِهِ بِحَسَبِ مَا تَقْتَضِيهِ حُكْمُهُ وَمَشِيئَتُهُ الشَّامِلَتَانِ لِكُلِّ مَا كَانَ وَمَا يَكُونُ، وَالشَّامِلَتَانِ لِلْخَلْقِ وَالْأَمْرِ، وَمَعَ ذَلِكَ، وَمَعَ خَلْقِهِ لِلْعِبَادِ وَأَفْعَالِهِمْ وَصِفَاتِهِمْ قَدْ أَعْطَى الْعِبَادَ قُدْرَةً وَإِرَادَةً يَقَعُ بِهَا أَفْعَالُهُمُ الْإِخْتِيَارِيَّةَ، وَلَمْ يَكُنْ لِيُخَيِّرَهُمْ عَلَيْهَا، وَهُوَ سَبْحَانَهُ خَالِقُ قُدْرَتِهِمْ وَمَشِيئَتِهِمْ، وَخَالِقُ السَّرِّبِ التَّامِّ، وَخَالِقُ الْمَسْجَبِ، وَلَكِنَّهُ سَبْحَانَهُ قَدْ يَسَّرَ كَلَّا لِمَا خُلِقَ لَهُ، فَمَنْ وَجَّهَ وَجْهَهُ وَقَصَّه رُحْبَهُ حَبَبًا إِلَيْهِ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَّ فِي قَلْبِهِ، وَمَنْ وَجَّهَ وَجْهَهُ لِغَيْرِ اللَّهِ، لَمْ يُخَيِّرْهُ لِهَذِهِ الْأُمُورِ، وَلَيْسَ لَهُ عَلَى رُحْبِهِ حِجَّةٌ، حَيْثُ إِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ قَدْ أَعْطَاهُ جَمِيعَ الْأَسْبَابِ الَّتِي يَتَّيَدَّرُ بِهَا عَلَى الْهُدَايَةِ، وَلَكِنَّهُ هُوَ اخْتَارَ غَيْرَ الْهُدَى، كَمَا قَالَ سَبْحَانَهُ: [فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ]، الأعراف، 30/7، هَذَا، وَإِنَّ الْقَدَرَ لَيَأْتِي عَلَى جَمِيعِ أَحْوَالِ الْعَبْدِ وَأَفْعَالِهِ وَصِفَاتِهِ حَتَّى الْعَجْزَ وَالْكَيْسَ، وَهِيَ وَصِفَاتُ مُتَضَادِّينَ، فَحَيْثُ بِالْأَوَّلِ الْخَيْبَةُ وَالْخُسْرَانُ، وَبِالثَّانِي الْجِدَّةُ فِي طَاعَةِ الرَّحْمَنِ، وَإِنَّمَا الْمَرَادُ مِنْ هَذَا الْعَجْزِ هُوَ مَا يَلْجَأُ عَلَيْهِ الْعَبْدُ، أَيْ: الَّذِي هُوَ عَدَمُ الْإِرَادَةِ، لَا الْعَجْزُ الَّذِي هُوَ عَدَمُ الْقُدْرَةِ.

السعدي، بهجة قلوب الأبرار، ت: عبد الكريم بن رسمي، ط: 1، دار النشر، مكتبة الرشد، 1422هـ، 29.

⁵⁴ الحين بالفتح: الهلاك. مرتضى الزبيدي، أبو الفيض محمد بن محمد، تاج العروس، ت: مجموعة من المحققين، دار الهداية، 473/34.

⁵⁵ الطحاوي، أبو جعفر أحمد بن محمد، العقيدة الطحاوية، ط: 1، دار ابن حزم، بيروت، 1416هـ، 27، 28.

⁵⁶ أبو عبد الرحمن السلمي، محمد بن الحسين، تفسير السلمي، ت: سيد عمران، دار الكتب العلمية، 1421هـ، لبنان، بيروت، 376/2.

ولا يُنابِي مَعْنَى مَا فِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ : [وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ] ،⁵⁷ ثَبُوتَ مَعْنَى الْإِخْتِيَارِ لِلْعَبْدِ وَكَسْبِهِ؛ إِذِ الْآيَةُ إِنَّمَا هِيَ لِقُدْرَةِ الْعَبَادِ عَلَى الْإِخْتِرَاعِ ، وَإِجَادِ الْمَعَانِي فِي نَفْسِهِمْ ، وَلَا يَرُدُّ هَذَا وَجُودَ مَا لَهُمْ مِنْ الْإِكْتِسَابِ وَالْمِيلِ إِلَى مَا هُمْ يَهْدُونَ.⁵⁸

بَلْ فِي الْآيَةِ دَلِيلٌ عَلَى إِثْبَاتِ الْإِرَادَةِ وَالْمَشِيئَةِ لِلْعَبَادِ ، بِأَنَّهُمْ يُؤْمِنُونَ ، وَيُكْفِرُونَ ، وَيُحَدِّقُونَ ، وَيُكْذِبُونَ ، وَيَفْعَلُونَ وَيَعْمَلُونَ .. بِإِرَادَةٍ وَاخْتِيَارٍ مِنْهُمْ ، حَيْثُ إِنَّ صَدْرَ الْآيَةِ سَلَبٌ وَرَصِيدُهَا الْأَخِيرُ إِجَابٌ ، وَذَلِكَ يُفِيدُ إِثْبَاتَ الْإِرَادَةِ وَالْمَشِيئَةِ لَهُمْ بِمَا يَمْتَحِنُهُمُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ إِيَاهُمْ بِمَشِيئَتِهِ هُوَ ؛ ابْتِلَاءً وَاخْتِطَاءً مِنْهُ لَهُمْ عَلَى مَا اقْتَضَتْ حِكْمَتُهُ سُبْحَانَهُ.⁵⁹

كَمَا يُثَبِّتُ ذَلِكَ الْمَضْمُونُ أَيْضًا قَوْلُهُ سُبْحَانَهُ : [فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ، وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ، إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا] ،⁶⁰ فَلِنَّ الْعَبَادَ إِنَّمَا هُمْ الْمَسْئُولُونَ عَنْ أَعْمَالِهِمْ ، وَهُمْ مُحَاسِبُونَ عَلَى أَعْمَالِهِمْ ، فَلِلَّهِ سُبْحَانَهُ هُوَ الَّذِي يَسْأَلُهُمْ عَنْ ذَلِكَ ، وَيُحَاسِبُهُمْ عَلَيْهِ ؛ لِأَنَّهُ هُوَ خَائِفُهُمْ ، وَمَالِكُهُمْ ، وَإِنَّمَا هُمْ خَلْقُهُ وَعَبِيدُهُ فِي مُلْكِهِ وَفِي سُلْطَانِهِ ،⁶¹ وَقَدْ قَالَ سُبْحَانَهُ : [لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ] .⁶²

كَذَلِكَ يُجَلُّ عَلَى مَا شِئَتْهُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ قَوْلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : (إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ كَقَلْبٍ وَاحِدٍ يُصْرِفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ).⁶³

وَقَالَ التَّوَوِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذَا الْحَدِيثُ مِنْ أَحَادِيثِ الصِّفَاتِ ، وَفِيهَا الْقَوْلَانِ ، أَحَدُهُمَا: الْإِيمَانُ بِهَا مِنْ غَيْرِ عَرُضٍ لِتَأْوِيلٍ ، وَلَا لِمَعْرِفَةِ الْمَعْنَى ، بَلْ يُؤْمَنُ بِأَنَّهُ حَقٌّ ، وَأَنَّ ظَاهِرَهَا غَيْرُ مُرَادٍ ، وَقَالَ سُبْحَانَهُ : [لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ] ،⁶⁴ وَالثَّانِي: يُتَأَوَّلُ بِحَسَبِ مَا يَلِيقُ بِهِ ، فَعَلَى هَذَا ، الْمُرَادُ مِنْ مَعْنَى ذَلِكَ الْحِجَازُ ، كَمَا يُخَالُ : فَلَنْ فِي قَبْضَتِي ، وَفِي كَفِّي ، لَا يُرَادُ بِهِ أَنَّهُ حَالٌ فِي كَفِّي ، بَلِ الْمُرَادُ تَحْتَ قُدْرَتِي ، وَخَالُ : فَلَنْ بَيْنَ إِصْبَعِي أَقْلِبُهُ كَيْفَ شِئْتُ ، فَمَعْنَى الْحَدِيثِ هُوَ أَنَّهُ سُبْحَانَهُ مُتَّصِرٌ فِي قُلُوبِ عِبَادِهِ ، وَغَيْرِهَا كَيْفَ شَاءَ ، لَا يَمْتَنِعُ عَلَيْهِ مِنْهَا شَيْءٌ ، وَلَا يَخْفُوهُمَا أَرَادَهُ سُبْحَانَهُ ،

⁵⁷ التكوير، 29/81.

⁵⁸ ابن عطية، أبو محمد عبد الحق بن غالب، المحرر الوجيز، ت: عبد السلام عبد الشافي محمد، ط: 1، دار الكتب العلمية، لبنان، 1413هـ، 387/5.

⁵⁹ الذَّهَبِيُّ شَمْسُ الدِّينِ ، مُجَدِّدُ بَنِ أَحْمَدَ ، الْمُتَّقَى مِنْ مَنَهِاجِ الْإِعْتِدَالِ ، ت: مَحَبِّ الدِّينِ الْخَطِيبِ ، 134.

⁶⁰ الكهف، 29/18.

⁶¹ الطبري، تفسير الطبري، 246/16.

⁶² الأنبياء، 23/21.

⁶³ مسلم، باب تصريف الله تعالى القلوب كيف شاء، 51/8.

⁶⁴ الشورى، 11/42.

كما لا يتمتع على الإنسان ما كان بين إصبعيه، فخاطب الرسول الأكرم صلى الله عليه وسلم العرب بما يفهمونها
ومثلها بالمعاني الحسيّة تأكيداً لها في نفوسهم.⁶⁵

وقال ابن القيم رحمه الله: هذه المرتبة قد دل عليها إجماع الرُّسُل عليهم الصلاة والسلام من أولهم إلى آخرهم،
وجميع الكتب المنزلة من عند الله سبحانه، والفترة التي فطر الله سبحانه عليها خلقه، وأدلة العقول والعيان، وليس
في الوجود موجبٌ ومقتضٍ إلا ما شئته الله وحده.⁶⁶

الخاتمة

خلاصة أهم ما استنتجت من خلال ما ورد في نطيا م واضيع هذه الرسالة هي ما يأتي:

إنّ عالم العقيدة الصحيحة هي الغيبة الوحيدة التي تضمن السعادة والإطمئنان الحقيقي للإنسان، وإنّ مفاهيم
العقيدة في الإسلام م سقطة من كلام الباري المعجز الذي لا يأتيه البطل من بين يديه ولا من خلفه، ومن
كلام الصادق المصدوق الذي بعث رحمة للعالمين، رسولنا الأكرم سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم، وعلى آله
وصحبه أولي النهى نجوم الهدى لم سيرة الحياة البشرية في هذه الدنيا نحو الحياة الآتية الدائمة السرمديّة.

والله لم يخلق الإنسان في هذا الكون عبثاً ولا سدى، بل هو مُلزم بالإيمان بالخالق الذي أوجد الكون، وأوجد
الإنسان في هذا الكون إلى ح ين، بالعبودية والطاعة له، فإن آمن مقرأ واهتدى وامتل شاكراً فلنفسه، وإن تاه
وعاند عناداً فإتما ذلك عليها، وإن الله سبحانه لعني عن العالمين، ولها الحجة البالغة، لها الخلق والأمر، تبارك الله
رب العالمين، فعال لما يريد، هو الذي يبدئ ويحيي، علم العيب والشهادة، هو الرحمان الرحيم، رؤوف بالعباد،
وهو سبحانه قد خلقل لبعده، وإن علة الخلق التي هي العبادة لست لأتأ ستزيد شرباً في ملكه سبحانه، وإتما
عبادتنا تعود علينا نحن بالخير في الدنيا والآخرة، وإن أفعال الله سبحانه لا تعلل، وإن المأمور بالعبادة هو الذي
س ينتفع بها.

القضاء والقدر هو علم الله الأزلي القديم المحيط بكل شيء، ولقائبه ومشئته إم اعلمه وكتبه، وخ لفة وإيجاد
للأشياء على ما اعلمه وكتبه وشاءه سبحانه.

وإن من جملة الأشياء والمخلوقات أعمال العباد، فإن الله سبحانه كان هو علما بأعمال العباد أزلاً وسلفاً قبل أن
يخلقهم، قد علم سبحانه بما س يختاره الإنسان باختياره وإرادته دون أن يكون مجبراً ولا مقسوراً، قد علم بما

⁶⁵ النووي، المنهاج شرح صحيح مسلم، 16، 204.

⁶⁶ ابن قيم الجوزية، شفاء العليل، 43.

سُرِّيْدُهُ وَسَرَّعْمَلُهُ فِي نِطَاقٍ مَا يَمْنَحُهُ هُوَ سَبْحَانَهُ اخْتِبَارًا لَهُ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الْآتِيَّةِ، وَإِنَّمَا ذَلِكَ بِمَشِيئَتِهِ وَمُقَدَّرَتِهِ أَمْرِهِ وَإِرَادَتِهِ، وَهُوَ سَبْحَانَهُ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ، لِي الْعِبَادُ هُمْ يُسْأَلُونَ.

وَالْإِيمَانُ بِالْقَدَرِ هُوَ الْإِيمَانُ بِأَحَدِ أَرْكَانِ الْإِيمَانِ السَّتَّةِ، الْإِيمَانُ بِاللَّهِ، وَمَلَأَتْكَهِ وَلَقَّبَتْهُ وَرُسُلَهُ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، وَالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ، يَجِبُ الْإِيمَانُ بِسَائِرِ هَذِهِ الْأَرْكَانِ وَمِنْ سَبِيْلِهَا الْقَدَرُ، بَأَنَّ يُعْتَقَدَ أَنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ هُوَ خَالِقُ أَعْمَالِ الْعِبَادِ، خَيْرِهَا وَشَرِّهَا، وَكَتَبَهَا فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَهُمْ، وَأَنَّ كُلَّ ذَلِكَ بِقَضَائِهِ وَقَدَرِهِ وَإِرَادَتِهِ وَمَشِيئَتِهِ، وَأَنَّهُ سَبْحَانَهُ يَرْضَى الْإِيمَانَ وَالطَّاعَةَ، وَوَعَدَ عَلَيْهِ مَا الْمَقَابِ، وَلَا يَرْضَى الْكُفْرَ وَالْمَعْصِيَةَ، وَأَوْعَدَ عَلَيْهِمَا الْعِقَابَ، وَإِدْرَاكُ الْعَقْلِ الْبَشَرِيِّ مَحْدُودٌ لِحَدِّ لَا يَسْعُهُ تَعَقُّلٌ مِمَّا فَوْقَهُ، وَفِي الْحَقِيقَةِ أَنَّ الْإِيمَانَ بِالْقَدَرِ هُوَ الْإِيمَانُ بِرُبُوبِيَّةِ اللَّهِ سَبْحَانَهُ، وَمِمَّا أَحَاطَ بِهِ عِلْمُهُ فِي الْأَزْلِ بِمَا يَجْرِي وَيَحْدُثُ مِنَ الْحَوَادِثِ فِي الْأَكْوَانِ كُلِّهَا وَالْعَوَالِمِ بِأَسْرَرِهَا، فَلَوْ شَاءَ أَلَّا يُعْصَى مَا عَصَاهُ أَحَدٌ، فَلِئَلَّا الْقَدَرُ سِرٌّ مِنْ أَسْرَارِ اللَّهِ سَبْحَانَهُ، فَلَمْ يَعْلَمْهُ نَبِيُّ مُرْسَلٌ، وَلَا مَلَكٌ مُقَرَّبٌ، فَسَأَلَةَ الْقَدَرَ مُتَعَلِّقَةً بِصِفَاتِ اللَّهِ سَبْحَانَهُ، كَعِلْمِ هُوَ وَإِرَادَتِهِ، وَنَحْوِ كَمَا نَعَجُّزُ عَنِ الْإِحَاطَةِ بِصِفَاتِهِ سَبْحَانَهُ فَكَذَلِكَ نَعَجُّزُ عَنِ الْإِحَاطَةِ بِسِرِّ الْقَدَرِ.

وَمِنَ الْوَاجِبِ عَلَى الْعَبْدِ الْإِيمَانَ بِمَا جَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ مِنْ خَيْرٍ أَوْ شَرٍّ، وَلَا يَأْمَنُ أَنْ يَبْحَثَ عَنِ الْقَدَرِ، فَيُنْحَرِفَ عَنِ الصُّدُوقِ بِمَقَادِيرِ اللَّهِ الْجَارِيَةِ عَلَى الْعَالَمِ، فَلِلَّهِ سَبْحَانَهُ عِزٌّ فِي مَا نَعَى، وَمُقَدَّرٌ فِي إِعْطَائِهِ، وَلَيْسَ لِلْعَبْدِ اعْتِرَاضٌ، وَعَلَيْهِ أَنْ لَا يَخْوِضَ فِي قَضَائِهِ وَقَدَرِهِ بِسُوسَةٍ أَوْ مَقَالٍ، فَهُوَ قَدْ أَخْفَى عَنِ الْقَدَرِ عَنِ عِبَادِهِ وَنَهَاهُ مِمَّا عَنِ مَرَامِهِ هُوَ الْخَالِقُ سَبْحَانَهُ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ، وَإِنَّمَا يَجْدُرُ بِالْعَبْدِ الْقَبُولُ وَالْإِيمَانَ وَالْإِذْعَانَ أَمَامَ رَبِّهِ سَبْحَانَهُ.

المصادر

- بعد القرآن الكريم.

- ابن أبي العزّ الحنفِيّ، صدر الدين مُجَدِّدُ بنِ علاء الدين عليّ بن مُجَدِّدٍ، شرح العقيدة الطحاوية، ت: أحمد شاكر، ط: 1، الناشر: وزارة الشؤون الإسلامية، والأوقاف والدعوة والإرشاد، مكتبة الرياض، 1418هـ.
- ابن أبي زَمِينِين، أبو عبد الله مُجَدِّدُ بن عبد الله، أصول السنة، ت: عبد الله بن مُجَدِّدُ عبد الرحيم بن حسين البخاري، ط: 1، الناشر: مكتبة الغرباء الأثرية، المدينة النبوية، 1415هـ.
- ابن أبي يعلى، أبو الحسين مُجَدِّدُ بن مُجَدِّدٍ، الاعتقاد، ت: مُجَدِّدُ بن عبد الرحمن الخميس، ط: 1، دار أطلس الخضراء، 1423هـ.
- ابن الأثير، المبارك بن مُجَدِّدٍ، النهاية في غريب الحديث والأثر، ت: طاهر أحمد الزاوي، ومحمود مُجَدِّدُ الطناحي، الناشر: المكتبة العلمية، بيروت، 1399هـ.

- ابن الجوزي، أبو الفرج عبد الرحمن بن علي، زاد المسير، ت: عبد الرزاق المهدي، ط: 1، دار الكتاب العربي، بيروت، 1422هـ.
- ابن الجوزي، كشف المشكل من حديث الصحيحين، ت: علي حسين البواب، دار الوطن، الرياض.
- ابن الوزير، محمد بن إبراهيم بن علي، العواصم، ت: شعيب الأرنؤوط، ط: 3، الناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت، 1415هـ.
- ابن بشران، أبو القاسم عبد الملك بن محمد، أمالي ابن بشران، ط: 1، دار الوطن، الرياض، 1418هـ.
- ابن بطلال، أبو الحسن علي بن خلف، شرح صحيح البخاري، ت: أبو تميم ياسر بن إبراهيم، ط: 2، دار النشر مكتبة الرشد، الرياض، 1423هـ.
- . ابن جبرين، التعليقات على متن لمعة الاعتقاد، ط: 1، دار الصميعة، 1416هـ، 123.
- . ابن جزي، أبو القاسم، محمد بن أحمد، التسهيل لعلوم التنزيل، ت: عبد الله الخالدي، ط: 1، دار الأرقم بن أبي الأرقم، بيروت، 1416هـ.
- ابن حجر العسقلاني، أبو الفضل أحمد بن علي، فتح الباري، دار المعرفة، بيروت، 1379هـ.
- . ابن رجب الحنبلي، زين الدين عبد الرحمن بن أحمد، جامع العلوم والحكم، ت: شعيب الأرنؤوط، إبراهيم باجس، ط: 7، الناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت، 1422هـ.
- . ابن عاشور، محمد الطاهر بن محمد التونسي، التحرير والتنوير، الناشر: الدار التونسية للنشر، تونس، 1984هـ.
- . ابن عبد البر، أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد، الإستدكار، ت: سالم محمد عطا، محمد علي معوض، ط: 1، دار الكتب العلمية، بيروت، 1421هـ.
- . ابن قيم الجوزية، الفوائد، ط: 2، دار الكتب العلمية، بيروت، 1393هـ.
- ابن قيم الجوزية، الكافية الشافية، ت: محمد بن عبد الرحمن العريفي، وناصر بن يحيى الجيني، وعبدالله بن عبد الرحمن الهذيل، وفهد بن علي المساعد، ط: 1، دار عالم الفوائد، مكة، 1428هـ.
- . ابن قيم الجوزية، بدائع الفوائد، دار الكتاب العربي، بيروت، لبنان.
- . ابن قيم الجوزية، محمد بن أبي بكر، شفاء العليل، دار المعرفة، بيروت، لبنان، 1398هـ.
32. ابن قيم الجوزية، مدارج السالكين، ت: محمد المعتصم بالله البغدادي، ط: 3، دار الكتاب العربي، بيروت، 1416هـ.
- . ابن منظور، أبو الفضل محمد بن مكرم، لسان العرب، ط: 3، دار صادر، بيروت، 1414هـ.
- . أبو الحسن الأشعري، علي بن إسماعيل، الإبانة عن أصول الديانة، ط: 1، دار ابن زيدون، بيروت، لبنان.
- . أبو الحسن الأشعري، مقالات الإسلاميين، ط: 3، دار فولنر شتاينز، بمدينة فيسبادن (ألمانيا)، 1400هـ. أبو السعود، محمد بن محمد، تفسير أبي السعود، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

. أبو الليث السمرقندي، نصر بن مُجَّد، بحر العلوم، ت: محمود مطرجي، دار الفكر، بيروت

. أبو بكر الباقلاني، مُجَّد بن الطيب، الإنصاف، ....

. التفازاني، سعد الدين مسعود بن عمر، شرح العقائد التَّسْفِيَّة، ط: 1، الناشر: مكتبة المدينة، كراتشي،

باكستان، 1430هـ.

التهانوي، مُجَّد بن علي ابن القاضي مُجَّد، موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، ت: علي دحروج، ط:

1، الناشر: مكتبة لبنان ناشرون، بيروت، 1996م.

. الجرجاني، علي بن مُجَّد، التعريفات، ت: جماعة من العلماء بإشراف الناشر، ط: 1، دار الكتب العلمية،

بيروت، لبنان، 1403هـ.

. الخازن، أبو الحسن علاء الدين علي بن مُجَّد، تفسير الخازن، دار الفكر، بيروت، لبنان، 1399هـ.

COŞKUN IRMAK'IN İTAAT DENEYİ'NDE İTAATE BOYUN EĞMEK VE DEĞİŞMEK

PROF. DR. ZEKİ TAŞTAN

Kurgusal bir metin içinde barındırdığı zenginlik dolayısıyla sadece edebiyatın değil diğer bilim dallarının da ilgisini çekebilecek nitelikte geniş bir malzemeye sahiptir. Sosyoloji, tarih, psikoloji gibi pek çok bilim dalının özel anlamda kurgusal bir metinden faydalanması olasıdır. Bunun karşısında kurgusal bir metnin oluşumunda diğer bilim dallarının birçok özelliğinden de yararlanılabilir. Türk edebiyatında özellikle Tanzimat sonrası dönemde Batıdan aldığımız birçok edebî türde bu etkileşimi görebiliriz.

Roman, tiyatro veya öykü için sadece tarih değil sosyoloji ve psikoloji kavramlarının da etkileşimi önemlidir. Birçok yazar, eserini oluştururken bu dalların içerdiği niteliklerden büyük oranda yararlanmışır. Özellikle toplumsal ve tarihi olayları konu alan metinlerde, karakter yaratmada veya devrin sosyal atmosferini oluşturmada tarihten, sosyolojiden, psikolojiden yararlanmamak mümkün değildir. Türk edebiyatında tarihsel ve sosyal olayların kurgusal dünyada yankısını bulduğu sayısız örnek mevcuttur. Örneğin 12 Eylül Askerî Müdahalesi ve bu kırılmanın yarattığı toplumsal trajedi, devrin edebî üretimine ciddi anlamda yansımıştır. Roman ve tiyatro başta olmak üzere hemen hemen edebî türlerimizin pek çoğunda, Türk tarihinin bu çok önemli hadisesinin farklı açılardan ele alarak yorumlanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

12 Eylül tiyatrosu, tarih ve sosyolojiden yararlanırken karakter yaratmada özellikle psikolojinin etkisinde daha çok kalır. Birçok eserde karakterlerin, 12 Eylül'ün yarattığı baskı ve şiddet uygulamaları sonucunda derin psikolojik travmalara maruz kaldıkları, korkutularak sindirilmeye çalışıldıkları, içine kapanık, karamsar, umutsuz hale getirildikleri fark edilecektir. Tuncer Cücenoglu'nun *Çıkamaz Sokak*, Ferdi Merter'in *Bir Kadın Bir Erkek Vardı*, Bilgesu Erenus'un *Acılar Şenliği*, Yılmaz Onay'ın *Karadul Efsanesi ve Hücre İnsanı*, Erkan Gökğücü'nün *Duyarlılık Üzerine Vivaçe ve Gerçek Kurbanın Acısı*, Eşber Yağmurdereli'nin *Akrep*, Gülsüm Cengiz'in *Yaşamın İzindeki Kadınlar* ve Hasan Öztürk'ün *Koridor*, Coşkun Irmak'ın *İtaat Deneyi* adlı eserleri, bu çerçevede ilk akla gelenlerdir. Bu eserlerin hemen hepsinde devrin sosyal psikolojisini kavramaya fırsat sunan dikkat çekici çizgilere rastlanır. Coşkun Irmak'ın *İtaat Deneyi*'ne ise bu anlamda ayrı bir önem atfedilebilir. Çünkü bu eserde, sosyal düzenin uğradığı büyük kırılma sonrasında ortaya çıkarılan "şiddete meyilli insan tipi"nden yola çıkılarak bu durumun sosyo-psikolojik boyutları sorunsallaştırılmaktadır. Baskı ve şiddet sonrasında bir karakterin başka bir kişinin davranışını nasıl etkileyebileceği ve onu nasıl değiştirdiği çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. 12 Eylül döneminde şiddete, işkenceye maruz bırakılan insanların psikolojilerini belirleyen bu yıkıcı güç karşısındaki konumları ve bu gerçeğin yarattığı sakıncalı toplum görüntüsü, oyunun başkişisi Nuri'nin yaşadıkları üzerinden etkili bir şekilde ortaya konulur.

Biz bu çalışmamızda Coşkun Irmak'ın *İtaat Deneyi* adlı oyunundan yola çıkarak işkenceye maruz bırakılan ve itaat etmeye zorlanan bazı kahramanların dönüşümünü ve değişimini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Türk Tiyatrosu, Edebiyat Sosyolojisi, Toplum Psikolojisi, İtaat ve Şiddet Toplumu, 12 Eylül.

GİRİŞ

Edebî metnin içerisinde üretildiği toplumsal şartlardan soyutlanamayacağı muhakkaktır. Bu durum aynı zamanda birtakım sosyolojik ve psikolojik çıkarımlara edebî metinler vasıtasıyla yaklaşmayı mümkün kılar. Ülkemiz ve toplumumuz ile ilgili çıkarımlar için de bu tür yaklaşımların etkili imkânlar sunduğu söylenebilir. Nitekim Türk edebiyatı, bilhassa Batı tesirinde şekillenmeye

başladığı Tanzimat yıllarından bu yana daha baskın bir sosyo-psikolojik karakter sergilemektedir. Bu itibarla toplumsal ve tarihi olaylar gibi toplum psikolojisini de yine edebî eserler üzerinden irdelemek; böylece "sosyal psikoloji" çalışmalarına katkıda bulunmak için Türk edebiyatı alanında geniş bir çalışma sahasının varlığından söz edilebilir. Özellikle sosyal ve siyasî değişimlerin halk tabakalarını derinden etkilediği ve toplumsal travmaların yaşandığı dönemler, bu yöntemle mercek altına alınmaya değerdir. Söz konusu dönemlerden birini işaret eden 12 Eylül darbesi ve bu kırılmanın yarattığı toplumsal ortam, devrin edebî üretimine ciddi anlamda yansımıştır. Roman, öykü ve şiirlerde de yansıma bulmakla birlikte tiyatro oyunu türünde kaleme alınan edebî eserlerden bu dönemi konu alanların hem nitelik hem de nicelik bakımından kayda değer seviyede olduğu görülür. Hatta başlı başına bir 12 Eylül Tiyatrosu'ndan söz etmek dahi mümkündür. Bu kapsamda ele alınabilecek tiyatro oyunlarının en önemli özelliği, kurgusal bireylerden hareketle sosyal psikolojiyi yansıtmalarıdır. Öyle ki dikkatli bir gözle bakıldığında ilgili oyunların birçoğunun baskı ve şiddet uygulamaları sonucunda derin psikolojik sarsıntılara maruz kalan, korkutularak sindirilmeye çalışılan ve içine kapanık, karamsar, umutsuz hale getirilmiş insanları konu edindiği fark edilir. Coşkun Irmak tarafından kaleme alınan *İtaat Deneyi*'ne ise bu anlamda ayrı bir önem atfedilebilir. Çünkü bu eserde, sosyal düzenin uğradığı büyük kırılma sonrasında yaratılmaya çalışılan "şiddete meyilli insan tipi"nden yola çıkılarak bu durumun sosyo-psikolojik boyutları irdelenir. 12 Eylül döneminde şiddete, işkenceye maruz bırakılan insanların psikolojilerini belirleyen bu yıkıcı güç karşısındaki konumları ve bu gerçeğin yarattığı sakıncalı toplum görüntüsü, oyunun başkişisi Nuri'nin yaşadıkları üzerinden etkili bir şekilde ortaya konulur. Esasen Stanley Milgram'ın "Sosyal İtaat Deneyi" çalışmasının ilham kaynağı olduğu oyunda

¹, hayatında hiç işkence yapmamış insanların otoritenin isteği doğrultusunda başkasına işkence yapıp yapamayacakları sorgulanır. Oyunun başkişisi, 1982'nin Ekim ayında, bir gece yarısı evinden alınarak üç ay boyunca birçok işkenceye maruz kalmıştır. Ancak onun yaşadığı en büyük işkence, başka birisine işkence yapmaya zorlanmasıdır. Baskılar sonucunda hiç tanımadığını sandığı fakat esasında yakın arkadaşı olan Haşmet'e işkence eden Nuri, aynı şekilde hapse atılan ve benzer süreçlerden geçirilen Haşmet'ten de işkence görür. Yani itaat ile şiddet arasındaki şartıcı ilgi ve bunun âdeta "şiddete itaat" hâline gelmesi, oyunun kurgusal düzleminden yararlanılarak Türkiye özelinde tartışılmış olur. Bu tebliğin amacı da *İtaat Deneyi* adlı tiyatro eserinde itaat ile şiddet olgularının toplumsal bağlamda nasıl ele alındığını ve bu olguların 12 Eylül dönemi toplum psikolojisi açısından neler ifade ettiğini tartışmak olacaktır.

Şiddet konusu ele alındığında Zimbardo'nun Stanford Üniversitesi'nde yürüttüğü ünlü deney ile² onun fakülteden arkadaşı Stanley Milgram'ın uyguladığı "Sosyal İtaat" adlı deneyi ilk akla gelen çalışmalardır. Milgram Deneyi olarak da bilinen bu çalışma; insanların otorite sahibi kişi veya kurumların isteklerine -kendi vicdanlarıyla çelişmesine rağmen- ne derece istekli oldukları amacını

¹Hülya Nutku, Coşkun Irmak'ın bu oyunu, Milgram'ın "Sosyal İtaat" deneyi üzerine kurduğunu belirtir. (Bk. Coşkun Irmak, *İtaat Deneyi*, Mitoş-Boyut, İstanbul, 1999, s. 9)

² Stanford Hapishane Deneyi gardiyanlar ve mahkûmlar arasındaki güç dinamiklerini çözümlemek amacıyla 14-20 Ağustos 1971 tarihinde Philip G. Zimbardo tarafından üniversite öğrencilerinin gönüllü katılımıyla yürütülmüştür. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan öğrencilere gazete ilanlarıyla ulaşılmış, ilanlara cevap veren 70 kişi içinden psikolojik problemi olmayan, zihinsel olarak normal kapasitede ve herhangi bir şekilde suç ve uyuşturucuya bulaşmamış öğrencilere günlük 15 dolar ödeme yapılarak araştırmaya dâhil edilmiştir. Gardiyan ve hükümlü olacak öğrencilerin yer alacakları gruplara rastgele atama yoluyla karar verilmiştir. Deneyde 24 öğrenci hükümlü ve 12 öğrenci gardiyan rolüne atanmıştır. Bu araştırmada Stanford Psikoloji Bölümü binası Jordan Hall deneyin yürütülebilmesi için bir hapishaneye benzetilecek şekilde dizayn edilmiştir. https://en.wikipedia.org/wiki/Stanford_prison_experiment; <http://www.prisonexp.org/setting-up>

"Sıradan üniversite öğrencilerinin nasıl kötü bireylere dönüştüğünü dehşet verici biçimde ortaya koyan Stanford Hapishane Deneyi oldukça ses getirmiş, filmlere, belgesellere ve edebiyata konu olmuştur. Bu deneyin sonucunda Zimbardo sıradan insanların durumsal güçlerin ve sosyal dinamiklerin etkisiyle nasıl birer kötülük makinelerine dönüştüğünü ortaya koymuştur." (Geniş bilgi için bk: "Prof. Dr. Philip ZIMBARDO ile Kötülük Psikolojisi Üzerine...", Söyleşi: Fatma YAŞIN, Sezin BAŞBUĞ, *Nesne Psikoloji Dergisi* (NPD), 2016, Cilt 4, Sayı 7, Volume 4, Issue 7.

günden deneyler dizisinin genel adıdır. Milgram, deneyleri, 1961’de Yale Üniversitesinde başlatmış; 1963’te *Journal of Abnormal and Social Psychology* dergisindeki makalesiyle tanıtmış ve bulgularını 1974’te yayımladığı *Obedience to Authority; An Experimental View* isimli kitabında derinlemesine incelemiş ve şu sonuca ulaşmıştır:

“İtaatin hukuksal ve felsefi açılarından devasa önemi bulunmaktadır, ancak bunlar çoğu insanın somut durumlarda nasıl davrandığı konusunda fazla bilgi vermez. Yale Üniversitesinde sıradan bir insanın sadece bir deney bilimcisinden aldığı emirle başka bir insana ne kadar acı çektireceğini ölçmek için basit bir deney düzenledim. Katılan deneklerin güçlü vicdani duyguları ile saf otoriteyi çeliştirdim ve kurbanların acı dolu çılgınlıklarının eşliğinde genellikle otorite kazandı. Yetişkin insanların, bir otorite makamının komutası doğrultusunda her şeyi göze almakta gösterdikleri aşırı isteklilik, çalışmamızın acilen açıklama gerektiren en önemli bulgusudur.

Sadece görevlerini yapan, kendi başlarına vahşi işlere kalkışmayan sıradan insanlar, korkunç bir yok etme işleminin bir parçası olabilmekteler. Ek olarak, yaptıkları işin yıkıcı sonuçlarını apaçık görmelerine rağmen, temel ahlaki değerleriyle çelişen bu görevlerde pek az kişinin otoriteyi reddetme potansiyeli olduğu görüldü³.

İtaat Deneyi’nde İtaate Boyun Eğmek ve Değişmek

İtaat Deneyi 12 Eylül Darbesinde, Nuri Sezgin adlı bir öğretim elemanının maruz kaldığı işkenceler ve serbest kaldıktan sonra hayata tutunma çabasını konu alır. Kendisi de bir sosyolog olan Coşkun Irmak, oyunda insanların otorite karşısında ve itaat etme arasındaki tutum ve iradelerini irdeler. *İtaat Deneyi*’nin yazarlık yaşamında yeni bir aşama olduğunu söyleyen Irmak, oyunun oluşum öyküsünün kendi yaşamındaki renkli bir süreci kapsadığını, oyunda yer alan kişilerin gerçek olabilecekleri gibi her okuyucunun oyunda, tanıdık, bildik olaylar, kişiler bulabilmelerinin daha da önemli olduğunu söyler.

Oyun, bir grup tiyatro öğrencisinin *İtaat Deneyi* adlı bir oyunu sahnelemesiyle başlar. Sahneyi kaplayan işkence aletleri, daha başlangıçta 12 Eylül’ün soğuk yüzünü çağırıştırır. Psikoloji asistanı Nuri Sezgin, anlattığı bir konunun daha iyi anlaşılması için bir grup tiyatro öğrencisiyle uygulamalı bir ders yapmak istemiştir. Deneyde, insanların, otoritenin isteği doğrultusunda tanımadıkları kişilere işkence yapıp yapamayacakları test edilir. Deneyin konusu, cezanın öğrenmeye etkisidir. İlanla getirilen iki öğrenci, kelimeleri ezberlemek zorundadır. Doğrusu hatırlanmayan kelimeler için deneye elektrik şoku uygulanır.

Oyunda zaman, 31 Ekim 1979’dur. Ortam gergindir. Üniversiteler karışmış ve herkes tedirgindir. Kaos ortamı oyunda şöyle özetlenir:

“TRT haberlerinde pek değişik bir şey yok. Ölüm listeleri okunuyor. İstanbul’da beş ayrı yerde aynı saatte bomba patlamış. Bir bankayı da kundaklamışlar. Dün akşam BBC’de bir yorum vardı: ‘Türkiye’deki iç savaş dönüm noktasına geldi.’ diyor...”⁴

Bu gergin ortam, üniversitede çıkan bir kavga ile daha da üst perdede çıkartılır. Olaylara müdahale den polisler, öğrenci sandıkları asistanlar Nuri Sezgin ve Tülin Ürkmez’i darp ederler. 12 Eylül öncesi kaos ortamı adım adım artmaya başlar. Üniversite, iki hafta tatil edilir.

Oyunun 3. Sahnesi’nde Kenan Evren kürsüdedir. Akademik Açılış konuşmasını yapan Evren, darbenin gerekçelerini tek tek açıklar. Yanında otoriteye ilk günden boyun eğen Rektör Nihat Aslan vardır. Darbeciler tüm güçleriyle toplum üzerinde büyük bir baskı kurmuş ve itaat dönemi başlamıştır.

Oyunun başkışilerinden Nuri Sezgin ise itaate boyun eğmeyen grupta yer alır. Bu vesile ile başına gelmeyen iş kalmaz. Öğrenciler, polislerin ikide bir kantinde yaptıkları emrivaki duyurulara karşı çıkmaktadır. Öğrenciler tarafından sevilen Nuri de çıkan kargaşayı gidermek adına öğrencilerden yana tavır takınır. Onların bildirilerine imza atar. Ardından da anarşist gerekçesiyle o ve Haşmet

³ Geniş bilgi için bk: https://tr.wikipedia.org/wiki/Milgram_deneyi

⁴ Coşkun Irmak, a.g.e., s. 33

tutuklanır. Asistan Nuri, esasında Rektör Nihat Aslan'ın asistanıdır. Ancak bu süreçte rektör, asistanına sahip çıkmaz. Nuri de bir dizi işkenceye maruz bırakılır.

Nuri Sezgin, esasında otoriteye karşı dik durmaya çalışan biridir. Ancak hapishane ortamı ona inanılmaz bir deneyim kazandırır. Kendi öğrencilerine uyguladığı deneyi hapishanede karşı karşıya bırakılır. Önce arkadaşı Haşmet, Nuri'ye işkence yapar. Ardından da Nuri, Haşmet'e elektrik vermek zorunda bırakılır. Böylece her ikisi de otorite ve baskılar sonucu, başkasına işkenceye yapmaya boyun eğmiştir. Hapishanede işkence görmeye bir yönüyle dayanmaya çalışan Haşmet, kendi eliyle yaptığı işkenceyi hiçbir zaman unutamayacak ve yıllar sonra karşılaştığı Nuri'yle yüz yüze gelmeye çekinecek ve utanacaktır.

Nuri, rektörün hanımı Genevie ve özellikle ona âşık olan Lilo'nun girişimleri, İnsan Hakları Komisyonu ve Alman Büyükelçiliği'nin devreye girmesiyle hapisten kurtulur. Ancak özgürlüğüne kavuştuktan sonra uzun müddet kendine gelemez. Almanya'ya giden Nuri'nin tedavisi, eşi Lilo'nun beyanına göre oldukça uzun sürmüştür⁵.

Nuri Sezgin, hapishanede otoriteye ister istemez boyun eğmiştir. Yaşadıklarını *İtaat Deneyi* adlı bir kitapta toplamış ve bunu radyo aracılığıyla da toplumla paylaşmıştır. 1979-2000 Türkiye'sini 12 Eylül penceresinden irdeleyen oyun, birçok tehditler alan Nuri Sezgin'in iki kişiyle birlikte bir arabaya bindirilip ortadan kaybolmasıyla sonlanır. Kendisinden bir daha haber alınamaz.

12 EYLÜL VE ÜNİVERSİTEDE KAOS ORTAMI

Coşkun Irmak'ın *İtaat Deneyi* adlı oyununda toplumsal eleştiri yapan yazar, birey olmanın önemini vurgulayarak demokrasiyi gerçekten koruyacak ve kollayacak en büyük gücün; "birey olmanın bilincine ermiş vatandaşların oluşturdukları örgütlü toplum"⁶ modeli olduğunu mesajını verir. 12 Eylül'ü de Türkiye'nin toplumsal yaşamında görülen en keskin virajlardan biri olarak değerlendirir.

Oyun, 12 Eylül'ü bir üniversite ortamından yansıtması bakımından da bir ilktir. Bu oyunla birlikte 12 Eylül'den öncesi ve sonrası bir üniversite ortamında, öğretim üyesi ve öğrenci ilişkileri ve anarşik ortamıyla da karşımıza çıkar. 12 Eylül öncesinde; dersleri boykot eden öğrenciler, karşıt grupların çatışması, öğretim üyelerine yapılan tehditler ile darbe sonrasında üniversiteler üzerinde uygulanan baskı, şiddet, gözaltına alınmalar, statükoya ayak uyduran öğretim üyeleri bir bütün olarak ilk kez bu oyunda dile getirilir.

Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren de *Cumhuriyet* gazetesine verdiği bir beyanatta, "Cumhuriyet'in, şeriat ve dikta heveslileri tarafından yozlaştırılmasına hiçbir zaman müsaade ve müsamaha edilmeyeceğini"⁷ söyleyerek Atatürk ve Cumhuriyet konusunda askerlerin hassasiyetini dile getirmiştir.

Üniversitede asistan olarak çalışan Tülin Ürkmez'in; "herkes tabancasını çekip önündeki diğer fraksiyonun adamının sırtına dayamış. Kendi sırtında da başka birinin dayadığı tabancanın namlusu var."⁸ sözleri, 12 Eylül öncesinde ortamın gergin, insanların silahlarla kuşanmış / kuşatılmış, sol ve sağ fraksiyonların birbirlerini markaja almış, kardeşin kardeşe güvenmediği bir ortamın oluşmuş olduğunu göstermektedir. Üniversiteyi basan bir grup polisin, asistan Nuri Sezgin'in elinde *Cumhuriyet* gazetesini görüp "Bu ne lan bu? Komünist köpek!..." diyerek tekme tokat girişmeleri ve araya giren Asistan Tülin Ürkmez'i döverek "Komünist orospu!"⁹ diye hakaret etmeleri, kurumsal anlamda da bireylerin politize olduklarını göstermektedir.

OTORİTEYEYLE UYUM SAĞLAMAK

Coşkun Irmak'ın *İtaat Deneyi* adlı oyununda, 12 Eylül'ün arkasında olan ve statükodan yana davranan insanların varlığı dikkat çeker. Üniversitede öğretim üyesi olan Prof. Dr. Nihat Aydın

⁵ Coşkun Irmak, *a.g.e.*, s. 81

⁶ Coşkun Irmak, *a.g.e.*, s. 102

⁷ Coşkun Irmak, *a.g.e.*, s. 34

⁸ Coşkun Irmak, *a.g.e.*, s. 34

⁹ Coşkun Irmak, *a.g.e.*, s. 35

bunlardan biridir. Olayları organize eden ve eylem yaparak dersleri boykot eden öğrencileri “köylü” olarak nitelendiren Aydın, toplumun en büyük sorunun “köylülük” olduğunu düşünür. Bilimin evrensel gerçeği yanında her toplumun kendine özgü kuralları da olduğuna inanan Aydın, siyasi eylemlerden uzak durmuş, 12 Eylül sonrası tavrını darbecilerden yana kullanarak birçok paye de elde etmiştir. Kenan Evren'e fahri doktora payesi verilirken yaptığı konuşma onun statükocu ve faydacı yanını göstermekle birlikte bir bilim adamının gözünde 12 Eylül Darbesinin aklandığına da şahit oluruz:

“Ülkemizi, eşiğine geldiği açık bir iç savaştan ve kardeş kavgasına sürüklenmekten kurtaran, bu vesile ile Türk demokrasisine katkıda bulunan Devlet Başkanımız Sayın Kenan Evren'i fahri profesörümüz olarak görmek, bana ve tüm üniversite camiamıza şeref verecektir.”¹⁰

Kenan Evren de 1980-1981 eğitim-öğretim yılı akademik açılışında; üniversite hocaları ve öğrencilerin huzurunda yaptığı konuşmada Türkiye'nin içine düştüğü kaos ortamını özetleyip yönetime el koymak zorunda olduklarını anlatır.

OTORİTEYE KARŞI DURMAK

İşkence, *İtaat Deneyi* oyununun en önemli temaları arasında da yer alır. Stanley Milgram'ın “Sosyal İtaat Deneyi” adlı çalışmasının merkeze alındığı oyunda, hayatında hiç işkence yapmamış insanların baskılar karşısında başkasına işkence yapıp yapmayacakları sorgulanır. Oyunun başkişisi Nuri Sezgin, 1982'nin Ekim ayında, bir gece yarısı evinden alınarak üç ay boyunca birçok işkenceye maruz kalmıştır. Ancak onun yaşadığı en büyük işkence, başka birisine işkence yapmaya zorlanmasıdır. Baskılar sonucunda hiç tanımadığını sandığı fakat esasında yakın arkadaşı olan Haşmet'e işkence den Nuri, aynı şekilde hapse atılan ve benzer süreçlerden geçirilen Haşmet'ten de işkence görür. Nuri, en büyük travmayı başkasına işkence yaparak yaşar:

“Ben işkence gördüğüm gibi yaptım da. Başkaları da! İşkenceyi tam olarak anlamak için işkence görmek yetmez. İşkence yapmak da gerekir.”¹¹

Nuri, serbest kaldıktan sonra uzun süre psikolojik tedavi görür. Kendisine en büyük desteği sevgilisi Alman Lilo verir. Onunla Almanya'ya giden Nuri, hapishanede yaşadıklarını kitaplaştırır. İşkence gören insanlar için rehabilitasyon merkezi açmak için uğraşan ve işkence konusunda toplumu bilinçlendirmeye çalışır. Almanya'dan sonra Diyarbakır'a ve İzmir'de üniversitelerde iş bulmayı başarmıştır. Ancak serbest seçimler yapıldıktan sonra da baskı ve sindirme politikasının devam etmesi, Nuri yanında diğer pek çok insanın tedirgin ve sıkıntılı bir süreçte yaşamalarına sebep olmuştur. 12 Eylül Darbesinin “sağ-sol” demeden toplumun bütün kesimleri üzerinde büyük bir tahribat yaptığını anlatan yazar, bu konuda can alıcı değerlendirmeyi Haşmet'in gözüyle verir:

“12 Eylül herkesin hayatını darmadağın etmiş. Sağcıların durumu daha da trajik... (...) Hâlâ kitap okumuyorlar.. (...) Çek senet mafyasına dönüştüler ya da vatan millet için işlenen cinayetlerde tetikçilik yaptılar.”¹²

Sonuç

12 Eylül, yarattığı travma ve uzun süren etkileri bakımından darbeler tarihinde çok farklı bir yere sahiptir. Edebiyatın da konuları arasına giren bu büyük travma, sinemadan müziğe, romandan şiire, tiyatrodan öyküye varıncaya kadar sanatın birçok alanında karşılık bulmuştur. Tiyatro da bu türlerin başında gelmektedir. Coşkun Irmak'ın *İtaat Deneyi* adlı oyunu da bu travmayı üniversite ortamından ve üniversite mensuplarıyla ele alan ilk oyunlardan biridir.

İtaat Deneyi, Türkiye'nin bir laboratuvar gibi kullanıldığını ispat etmeye çalışan önemli bir oyundur. 12 Eylül'ü farklı bir bakış açısıyla elen oyunda, otoritenin gücü karşısında birey olamadığımız, kendi yurttaşlarımıza, arkadaşlarımıza, dostlarımıza acı çektirebileceğimiz vurgulanır.

¹⁰ Coşkun Irmak, *a.g.e.*, s. 44

¹¹ Coşkun Irmak, *a.g.e.*, s. 69

¹² Coşkun Irmak, *a.g.e.*, s. 111

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Otoritenin gücü ve baskılar karşısında bir türlü direnç gösteremeyen insanların toplumsal olarak da itaat etmekten kurtulamadıklarını vurgular. Toplum olarak bizlerden ne istiyorlarsa onu uyguluyor; işkence çekiyor ve yeri geldiğinde işkence yapıyoruz. Bunun en büyük nedeni ise “idolojisizliği savunmak”tır. Sonuçta her birimiz, bilerek veya bilmeyerek yapılan sinsî itaat deneyine teslim olmaktan kurtulamıyoruz.

FEMİNİST TİYATRO VE ÜLKER KÖKSAL'IN OYUNLARINDA FEMİNİST ÖGELER

PROF. DR. ZEKİ TAŞTAN

MEHMET TÜTAK

Giriş

Erkek egemen düşüncenin hâkimiyeti altında gelişim gösteren sosyolojik, teolojik ve tarihsel süreçlerde kadının bir özne olarak hak ettiği konuma erişemediği görülür. Kadınların adaletsizlik, eşitsizlik ve baskıya maruz kalmasına yol açan bu durum, kadın cinsinin ikincil konumdan kurtarılması çabalarını da beraberinde getirir. 17. yüzyılın başlarında hak arama bilinciyle bir araya gelen kimi kadın grupları, erkeklerin hiyerarşik egemenliğine son vermek amacıyla kadın-erkek eşitsizliğine ve kadın rolünün hemen hemen bütün yönlerine vurgu yapan broşürler basmışlardır. “Kadınları aşağılık olarak tanımlayan ve bunu mutlak surette kabul eden anlayışa ve erkeklerin eşleri üzerinde hak sahibi olmasına” (Şerbetçi, 2013: 12) karşı çıkan kadın grupları bu broşürler aracılığıyla kadının varlığı üzerine yeni bir bakış açısı getirir. Özellikle İngiliz İç Savaşından sonra bu gelişmelerin sayısı günden güne artar ve kadın-erkek cinsinin eşit olduğu düşüncesi, büyük oranda yankı bulur.

Ne var ki kadınların ataerkil yapı tarafından uzunca bir süre görmezden gelinen eşitlik mücadelesi ancak 19. yüzyılda tanımlanır. Batılı tarihçilerin uzun bir süre boyunca ‘Guerelletes Femmes’, yani ‘Cinslerin Savaşı’ adını verdikleri kadın mücadelesinin feminizm olarak nitelenmesi ve bir kavram niteliğine ulaşması ancak “Fransız devrimi zamanında” (Notz, 2011: 10) mümkün olur.

Feminizm, kelime olarak “ilk kez 1892’de Paris’te toplanan Birinci Uluslararası Kadın Kongresi’nde” (Korkmaz, 2006: 20) kullanılmasına rağmen feminizmin tarihine ilişkin kapsayıcı bir kabulün olduğunu söylemek de mümkün değildir. Dale Spender, Gerda Lerner, Margaret Walters, Charlotte Witt, Gary Allen ve Virginia Woolf gibi birçok feminist teorisyen dört kategori üzerinde durmuşlardır. Birinci kategoride kadın sorununun insanlık tarihiyle koşut olduğu iddia edilir. İkinci kategoride feminizmin 1400’lerden itibaren Ortaçağ kültüründeki kadın düşmanlığına karşı mücadele veren Christian de Pisan’la başladığı düşünülür. Virginia Wolf’un da desteklediğini ifade ettiği üçüncü kategoride feminizm, İngiltere’nin ilk kadın oyun yazarı Aphra Behn’nin öncülük ettiği 1600’lü yıllara dayandırılır. Pek çok teorisyenin kabul ettiği dördüncü kategoride ise feminizmin tarihsel kökenleri Fransız Devrimiyle gündeme gelen gelişmelerle ilişkilendirilir. Bu kategoriye savunan feminist düşünürler, “özellikle Marry Wollstonecraft’ın (1759–1797) *Vindication Of The Right Of Woman (Kadın Hakları Savunusu)* isimli 300 sayfalık eserini, bu görüşlerine kanıt olarak öne sürer ve bu çalışmanın, feminist düşüncesinin ilk sistematik bildirisi olduğunu iddia ederler” (Vincent, 2006: 271-300; akt. Aslan, 2016: 14).

Kökenine ilişkin öne sürülen farklı görüşlerin yanında feminizmin birçok disiplinin kapsama alanına girmesi, herkes tarafından kabul edilen bir tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır. Yapılan sayısız tanımdan birkaçına değinilecekse feminizmin sosyolojik/ideolojik yönüne vurgu yapan Michel’a göre feminizm, “Erkeklere tanınan toplumsal, ekonomik ve siyasal hakların tamamının kadınlara da verilmesini savunan ve kadının toplum içindeki rolünü genişletmek isteyen bir doktrindir” (Michel, 1984: 17). Mitchel da benzer biçimde feminizmin ideolojik bir akım olduğuna ve kadınlara rehberlik edebileceğine inanır. Ona göre feminizm, “Kadınların, sadece kadın olmaktan doğan sorunlarını inceleyen, sorgulayan ve sonuçta da cinsler arasındaki hiyerarşinin ortadan kalkmasını, kısacası, kadınların kurtuluşunu hedefleyen bir ideolojidir” (Mitchel, 1985: 97). Feminizmin politik yönüne vurgu yaparak feminizmi ideolojiler üstü bir yere oturtan Hooks’a göre ise feminizm, “cinsiyetçi ezilmeyi sona erdirmek için verilen bir savaşımdır. Bu nedenle de, muhakkak Batı kültürüne değişik düzeylerde nüfuz eden hükmedici ideolojilerin kökünü kazımak için verilen bir

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

savaşım olmalıdır” (1984: 24). Tekeli’ye göre ise “Feminizm, kadınların dünyaya, erkeklerin gözlerinden, onların çıkarları açısından değil, kendi gözleriyle bakmasını savunan, kendi seslerini bulmalarını isteyen bir düşünce akımıdır” (Tekeli, 1988: 215).

Feminizmin bu tanımları göz önünde bulundurulduğunda şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür:

Feminizm, kadınların sistem içindeki konumlarının analizi, kadınlık bilincinin hangi sosyolojik temellere dayandırılması gerektiği, kadının sistem içinde maruz kaldığı baskının incelenmesi vb. konularda teoriler üreten, bir duygu paylaşımı üzerinden de kadınların her alanda desteklenmesine işaret eden bir akımdır. (David, 2000: 102)

Hem kamusal hem de özel alanda sıkça karşı karşıya kalınan feminizm aile, eğitim, iş hayatı, kültür ve tarih gibi alanlar başta olmak üzere “*iktisadi, hukuki, siyasi ve toplumsal araçlar ve düzenlemeler üzerinden kadınların dışlanmışlığını ve ezilmişliğini hedef almaktadır*” (David, 2000: 102).

Feminizm, her ne kadar “*kadın-erkek ayrımcılığına her anlamda net olarak karşı çıkan, cinsler arasında siyasal, ekonomik ve toplumsal eşitliği savunan özgürlükçü bir görüş*” (İmançer, 2002: 151) olarak ortaya çıkmış olsa da dünyadaki sosyal, siyasal ve kültürel gelişmelere koşut olarak zamanla birtakım kavramsal ve teorik değişimler geçirir. Nitekim Maggie Humm ve Rebeca Walker’ın başını çektiği feminist düşünürlere göre feminist hareket, birinci dalga, ikinci dalga ve üçüncü dalga olmak üzere üç periyottan oluşur.

Fransız devriminden başlayarak 1960’lı yıllara kadarki süreci kapsayan birinci dalga feminist hareketinde eğitimde fırsat eşitliği, kadınların seçme-seçilme ve mülkiyet hakları gibi haklar üzerinde durulur. Bu dönemde kadınların sosyal ve siyasal haklara ilişkin verdikleri mücadeleler ilk meyvelerini verir ve 1920’lere geldiğinde ABD, Rusya, İngiltere ve Almanya başta olmak üzere 21 ülkede kadınlara oy hakkı koşulsuz olarak tanınır. Irkçılığın da önemli mücadele konuları arasında sayıldığı birinci dalga feminizmde bir anlamda “*cinsel bir devrimin*” gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Ataerkil yapının getirdiği her türlü anlayışa karşı gösterilen bu direnç, zaman içerisinde toplumların zihinsel yapılarına etkide bulunarak değişimi meydana getirecek anlayışın ortaya çıkması için temel teşkil etmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 1990 yılına kadar etkili olan ikinci dalga kadın hareketinde ise öncelikle “*erkek kültürü ve gücüne alternatif olarak (kaynağını) kadın biyolojisi ve ruhaniliğinden alan*” (Sayın, 2008: 25) bir eylem tarzı benimsenir. Aile sorumluklarının eşit şekilde paylaşılması, eşit işe eşit ücret ödenmesi, iş yaşamında cinsiyet ayrımına son verilmesi, cinsel sömürünün sona erdirilmesi gibi taleplere yoğunlaşan bu eylemlerin sonucunda pek çok somut kazanım elde edilir. Özellikle Simone de Beauvoir’ın *The Second Sex* (İkinci Cins) adlı eserinin ve “*kadın olunmaz, kadın doğulur*”, “*kadınların kurtuluşu karınlarından başlayacak*” şeklindeki sözlerinin damga vurduğu bu dönemde feministler, ideoloji, bilim, kültür, özel ve kamusal alanların tamamını kapsayan çetin bir mücadeleye girer. Çok çeşitli örgütlenmelerle desteklenen ve önceki döneme oranla daha organize yürütülen bu mücadelelerde temel hedef, ataerkil yapıyı temsil eden düşünce sisteminin toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamdan tamamen silinmesi olarak belirlenir. Ancak mücadele alanının bu denli genişletilmesi farklı algı, ideoloji ve kültür alt yapısına sahip olan kadın gruplarının bazı konularda anlaşmazlığa düşmelerine, kendi içlerinde tartışmalar yaşamalarına neden olur. Zaman içerisinde iyice derinleşen bu fikir ayrılıkları, üçüncü dalga feminizm hareketinin de temelini oluşturacak algıları ortaya çıkarır.

Feminizmi sadece orta ve üst sınıf beyaz kadınlara indirgeyen ikinci dalga feminist hareketine tepki olarak 1990’ların başlarında ortaya çıkan üçüncü dalga feminist (Post-Feminizm) hareketinin asıl amacı, kadın mücadelelerini tek tip olmaktan kurtarmaktır. Kadın sorunlarının dile getirilmesi ve sorunlara çözüm aranması noktasında genelleyci bir tarzın yerine bireyselleştirilmiş bir düzlemde

siyaset yapma eğilimi gösteren üçüncü dalga feministler, “daha çok kadına şiddet, cinsellik, kadının güçlendirilmesi gibi mikro politikalarla ilgilenmişlerdir. Ayrıca içerik açısından diğer iki dalgaya göre çok daha çeşitli konular üzerinde durmuşlardır. Üçüncü dalga feminizm özellikle kadınları sınırlayan ve baskı altında tutmaya çalışan konularla ilgilenmiş ve toplumsal değişime gidecek yolu açacak unsurlar olarak da bilinçlenmeyi arttıran eylemciliği ve geniş tabana yayılmış eğitimi görüp desteklemişlerdir” (Özveri, 2009: 210). Genellikle muhalif politikalar üretmeye çalışan üçüncü dalga feministler toplumsal cinsiyet, norm, cinsellik, kültür, kültürel kimlik, sınıf, etnisite, milliyetçilik, siyaset gibi konuları irdeleyerek bu olguları feminist bir bakış açısıyla teorikleştirmeye ve feminist literatüre kazandırmaya çalışmışlardır.

Bu üç harekete bağlı olarak liberal feminizm, Marksist feminizm, radikal feminizm, sosyalist feminizm, materyalist feminizm, kültürel feminizm, lezbiyen feminizm, radikal lezbiyen feminizm, psikosemiyotik feminizm ve postkolonyal feminizm gibi farklı düşünce sistemleri üzerine kurulan feminist ideolojiler/teoriler de ortaya çıkmış ve kadın haklarına ilişkin verilen mücadele farklı boyutlarda ele alınmıştır.

Tarih boyunca sosyo-kültürel ortam başta olmak üzere hayatın her alanında varlığını sürdüren kadın kültürünün yadsınamayacağı gerçeğini savunan feminist düşüncenin müzik, sanat ve edebi türlerde yaygınlık kazanması ise ancak 20. yüzyılın ortalarından itibaren mümkün olur.

Kadınların özgürlüklerini edinme çabaları kendi beden, kimlik ve benliklerini daha iyi tanıma ve ifade etme olanağını da beraberinde getirmiştir. Bu farkındalığın en rahat ifade edilme biçimlerinden biri de sanat olmuştur. Özellikle 1960’lı yıllarda feminist hareketin sanatın pratiklerinden faydalanmaya başlamasıyla birlikte oluşan feminist sanat, kadın bakış açısıyla sanat yapma ve “kadınların siyasi ve manevi güçlüklerinin kolektif, etkileşimli karakterini kapsayacak şekilde yeniden tanımlama” (akt. Gouma-Peterson ve Mathews, 2012: 59) konusunda önemli fırsatlar sunar:

Kadının sanat içerisinde yer alması, sanat eserlerinde kadınların gündelik deneyimlerinin yansıtılması ve kadınlık durumlarına ilişkin eleştirel sorgulamaların dile getirilmesiyle birlikte kadın kimliğinin oluşumunun altında yatan politik, psikolojik ve kültürel dinamikler tartışmaya açılmıştır. (Baran, 2016: 21)

Bilhassa feminist sanat içerisinde yer alan kadın sanatçıların öznel yaşamları ve yaşamöykülerinden esinlenerek ortaya koydukları ürünler, toplumsal gerçeklikleri yeniden sorgulamalarına, kadın öznesinin sosyal ve politik konumunu irdelemelerine aracılık etmiştir. Kadının kendi benliğinin tek sahibi olduğunu vurgulayan feminist sanatçılar, bu varoluşsal mesajı resim, heykel, el işi, dans ve tiyatro gibi sanatın pek çok alanında farklı biçim ve ifade tarzlarıyla dile getirmeye çalışmışlardır.

Süreç içerisinde birinci ve ikinci kuşak olarak tasnif edilen feminist sanatlarda birinci kuşak anlayışı, kadın duyarlılığının ve kadın olma koşullarının anlatılması çabalarını kapsar. “Edebi-post-yapısalcılık, psikanaliz, göstergebilim ve Marksizm gibi siyaset felsefesi çalışmalarını kullanan, disiplinler arası yönü daha güçlü bir analiz gerçekleştir(en)” (Gouma-Peterson ve Mathews, 2012: 64) ikinci kuşak feminist sanat ise kadınlığı ve kadına ilişkin problemleri daha geniş bir çerçevede ele alır. Toplumsal cinsiyet farklılıklarının oluşumunun altında yatan nedenlerin açığa çıkarılması, kadınlara yönelik şiddetin toplumsal boyutunun açıklanmaya çalışılması, ötekileştirilen kadın kimliğinin yeni baştan inşa edilmesi, kadın haklarını yok sayan toplumsal, kültürel ve siyasal sistemlerin eleştirilmesi gibi çok çeşitli konular yeni ifade biçimleriyle sorgulanır.

Judy Chicago, Miriam Schapiro, Lucy Lippard, Faith Ringgold, Nancy Spero, Judy Gerowitz, Miriam Schapiro, Lynda Benglis, Marie-Jo Lafontaine, Jackie Winsor, Anish Kapoor, Marie Beth Edelson, Rachel Whiteread, Susan Rothenberg ve Rosemaria Trockel gibi feminist sanat tarihinde kilit

rol oynayan önemli sanatçılar resim, heykel ve performans alanlarında ortaya koydukları eseriyle baskın ataerkil kültür mirasına ve eril sanatın üstün olduğu inancına karşı gelmişlerdir.

Kadının sanat alanındaki temsili, tiyatro özelinde değerlendirildiğinde ise kadın geleneğinin yüzyıllar boyunca yok sayıldığı, kadın deneyiminin erkekler tarafından yansıtıldığı ve hatta kadın karakterlerin dahi erkekler tarafından oynandığı gerçeğiyle karşılaşılır. Üstelik bu durum öylesine yaygınlık kazanmıştır ki Batı tiyatrosu için temel teşkil eden “*Atina, Roma, Elizabeth dönemi dramasının tüm ‘klasikleri’, kadınların sahneye çıkmasını yasaklayan ve kadınların ekonomik ve yasal haklarını sınırlayan kültürler tarafından üretilmiştir*” (Case, 2010: 43). Bütün bu nedenlerden ötürü kadının toplumsal hayatta hak ettiği konuma erişmesi için pek çok alanda mücadele veren kadın hareketleri, kadın kimliğinin tiyatro aracılığıyla değiştirilmesi ve yanlış yorumlanmasına da karşı çıkarak kadınların saklı olan tarihini gün yüzüne çıkarmayı amaç edinir. Böylece kadınlara “*yüzyıllarca süren sessizlikten sonra kadın olmanın nasıl bir duygu olduğunun açık seçik konuşabilecekleri bir ortam sağlayan*” (Case, 2006: 3) feminist tiyatro, Batı’da ayrı bir tiyatro kategorisi teşkil edecek şekilde ortaya çıkmaya başlar.

Batı tiyatrosunda ikinci *avant-garde* dönemin yaşandığı yıllarda, deneysel tiyatro ve Yeni Sol Hareketi’nin yeniliklerinden güç alan kadınlar, feminizmin temel ilkelerini merkeze alarak yeni bir tiyatro anlayışını inşa etmek amacıyla gösteri sanatları alanını mercek altına almaya başlar. Batı’nın kültürel ortam ve tiyatro deneyimini ciddi anlamda değiştirecek kapsamlı bir hareketlenmeye yol açan bu form arayışı, alışılmış tüm yöntem ve teknikleri yıkmak ve sınırları ortadan kaldırmak üzere yola çıkar. Oyunların sahnelenmesi için mekân arayışı sonlandırıldığı için ‘her yer’ oyunların sergilenebileceği doğal tiyatro sahnesi olarak kabul edilir. Kolektif bir üretim tarzı benimsenerek seyircisiyle etkileşim içerisinde olan, yazar-yönetmen ve oyuncu ilişkisini yeniden düzenleyen, metin ve tema üzerindeki tüm sınırlamaları ortadan kaldıran alternatif bir anlayış ön plana çıkar. Dans, müzik ve tiyatronun iç içe geçtiği, yeni anlatım biçimlerine olanak sağlayan bu deneysel çalışmalar, feminist tiyatroya yeni ufuklar açar. Deneysel tiyatronun etkileri ilk olarak Amerika’da görülür:

Amerikan tiyatrosunda 1960’lı yılların özgürlükçü girişimleri sonucunda görülen hareketliliğin bir sonucu olarak gerilla tiyatrosu, sokak tiyatrosu, getto tiyatrosu, deneysel tiyatro gibi pek çok düşünce ve eğilimi yansıtan teatral faaliyetler kendini belirgin bir şekilde göstermiştir. Kadın özgürlük hareketiyle seslerini duyurmaya çalışan kadınların tiyatro pratiği de 1968 döneminin birçok alanda kendini gösteren yaygın hareketliliğinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. (Edis, 2015: 101)

Bu dönemde tiyatrocunun olsun ya da olmasın kadın mücadelesine destek veren, bu mücadelede yer alan kadınlara sahneye çıkarak deneyimlerini izleyicilerle paylaşma olanağı sağlayan bilinç yükseltme grupları, feminist Amerikan tiyatrosunun temelini teşkil eder. “*Tiyatroyu kadınların kimliğini, potansiyellerini ve ezilmişliğinin doğasını keşfetmenin ve dile getirmenin aracı olarak gören Amerikan kadın tiyatro grupları; bir taraftan çatışmalarını ve sevinçlerini sahneye koyarak başka kadınların kadın cinsine ait oldukları için kendilerini iyi hissetmeyi sağlamaya çalışırken diğer yandan da cinsler arasındaki ilişkide mazur görülmez düzeyde gerçekleştiğini düşündükleri adaletsizliklere karşı duyulan öfkeyi açığa çıkarmaya*” (Rea, 2006: 21) çalışmışlardır.

1970’lerde kadın deneyiminin kamulaştırılması çabalarına öncülük eden bilinç yükseltme grupları ırk, sınıf ve siyasal görüşü ne olursa olsun tüm kadınları temsil etme iddiasıyla “özel olan politiktir” ifadesinin bir sloganına dönüşmesini sağlar:

Kişisel olanın politik olduğu analizi, bilinç yükseltme sonucu ortaya çıkmıştır. Bu analizde birbiriyle ilişkili dört özellik vardır: Birincisi kadınlar bir grup olarak erkekler grubunun egemenliği altındadır, dolayısıyla bireysel düzeyde de bu böyledir. İkincisi kadın kişisel ya da biyolojik doğasından dolayı değil, toplum tarafından ezilir. Üçüncüsü cinsel işbölümünü de içeren cinsiyet ayrımı kadını yüksek topuklu, düşük statülü işlerle sınırlı tutarak, ilişkilerdeki kişisel duygulara varıncaya kadar onu belirlir. Dördüncüsü

kadının sorunları yalnızca kendine ait olmayıp grup olarak kadınları ilgilendirdiği için bunlar ancak topluca ele alınabilir. (Mackinnon, 2003: 118)

Cinsiyetin bir iktidar aracına dönüşmesinin doğal olmayan süreçlere dayandığını ileri süren bu analiz, aynı zamanda oyunlara politik bir işlevin yüklenmesini de sağlar. Sonraki dönemlerde çoğu birer tiyatro organizasyonuna dönüşen bilinç yükseltme gruplarının tarih boyunca susturulmuş, yok sayılmış kadının saklı tarihini gün yüze çıkarma; kadınların cinselliklerini, ev ve aile yaşamlarını, ilgi alanlarını, hayallerini ifade etmelerine olanak tanıma çabaları feminist Batı tiyatrosunun ilk dönemlerine damga vurmuştur. İlk başlarda daha çok Birleşik Devletler için geçerli olan bu anlayış, zamanla İngiltere ve sonra tüm Avrupa’da etkisini göstererek feminist Batı tiyatrosunun temelini oluşturur.

Ülkemizde ise feminist hareketin tarihine bakıldığında kadınların çeşitli konulardaki hak taleplerinin Batılılaşma hareketinin etki ve gelişimiyle paralellik taşıdığı görülür. Tanzimat döneminde başlayan modernleşme eğilimine bağlı olarak kadınların Meşrutiyetle birlikte dile getirmeye başladığı boşanma hakkı ve toplumsal yaşamda karşı karşıya kaldıkları çeşitli eşitsizlikleri kapsayan talepleri ancak Cumhuriyet sonrasında karşılanır. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 1924’te çıkarılmasıyla kızlar da erkeklerle eşit haklarla eğitim görmeye başlar. 1926’da Türk Medeni Kanununun kabul edilmesiyle kadınlara boşanma hakkı, velayet hakkı ve malları üzerinde tasarruf hakkı tanınır. Kadınlar 1930 ve 1934’te yapılan düzenlemelerle seçme ve seçilme hakkına kavuşur. Ancak kadın haklarına ilişkin görülmeye başlanan bu gelişmelere rağmen organize bir feminist hareketten söz edilemez. Batı’da Fransız devriminden itibaren yaygın bir kullanım alanı bulan feminist hareket, Türkiye’de 1980’lere kadar ciddi bir ivme kaydedemez. Bu gelişmelere bağlı olarak kadının ve feminist düşüncenin tiyatrodaki temsili de Batı tiyatrosuna oranla oldukça geç bir tarihe tekabül eder.

Tanzimat dönemiyle birlikte ‘Batılı ve modern bir neslin inşası’ için kadının toplumdaki konumu yeniden ele alınsa da bu düşüncenin hayata geçirilmesi mümkün olmaz. Tanzimat dönemi kadınının tiyatro serüveni, cariyelik, görücü usulü evlilik, birden fazla kadınla evlilik, evlilikte denklik gibi konularla sınırlı kalır. Üstelik Tanzimat’tan başlayarak 1950’lere kadar kadın sorunlarını sahneye taşıyan oyunların erkekler tarafından yazılması da ‘kadın tiyatrosu’ için büyük bir sorun teşkil eder. And, “Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi” adlı eserinde bu duruma “gerçi bir ülkenin tiyatrosunun tarihi yazılırken kadın yazarlar, zenci yazarlar, yahudi yazarlar gibisinden ayrımlarda bulunmak doğru olmayabilir, ancak özellikle tiyatromuzda kadının yerini alması ve yaratıcılığını göstermesi çok gecikmiş olduğundan, bir ölçüde burada böyle bir ayrım yapmakta kendimizi haklı buluyoruz” (And, 2015: 198) sözleriyle dikkat çeker.

Bu dönemde yeterli oranda kadın oyun yazarının olmaması, kadının sahnedeki varlığını da olumsuz etkileyen unsurların başında gelir. Meşrutiyet dönemine kadar sahnelenen oyunlarda kadın rolleri Stepan Ekşiyan, Agavni Hamoyan, Arusyak Pazaryan, Siranuş, Yaranuhi, Vergine Karakaşyan, Aznif Hratçya, Mari Nivart ve Madam Hekimyan, Koharik Şirinyan, Kınar Hanım gibi Ermeni ve diğer azınlıklardan kadınlar tarafından oynanır. Türk kadınının sahneye çıkma girişimleri ise ancak Behire, Memduha, Refika ve Afife Hanım’ın 10 Kasım 1918’de Darülbeydi’ye kabul edilmesiyle başlar. Türk kadınının Afife Jale ile başlayan sahnedeki varlığı, Meşrutiyet döneminin bitmesine yakın Bedia Muvahhit, Şaziye Moral, Necla Sertel, Neyyire Neyir ve Halide Pişkin gibi az sayıdaki önemli sanatçıların katkılarıyla pekiştirilmeye çalışılsa da yazılan metinlerin temaları kadın için sorunlu olmaya devam eder. Yazılan tiyatro metinlerini tema açısından değerlendiren ve bu değerlendirmenin sınırlarını Cumhuriyet’in ilk kırk yılını kapsayacak şekilde genişleten Şener, kadın tiplerinin iffetsizlik, günahkârlık ve kötülükle özdeşleştirilerek anlatıldığını belirtir:

Yirmili, otuzlu, hatta kırklı yıllarda yazılan oyunlarda dramatik olanı yaratan genellikle suç işlemeye eğilimli iffetsiz kadınlardır. Suçlu ya da günahkâr kadın bu oyunların ortak malzemesi olmuştur denilebilir. Oyun eylemini ateşleyen, kendisi ve çevresindekiler için

yıkıma giden yolu hazırlayan odur. Kötü eş, kötü anne, dizginlenememiş tutkuları ile tehlike odağı oluşturur. Bu dönemde yazılan oyunlarda kadın, eğlenceye, lükse düşkün olduğu, kumar oynadığı, içki içtiği, makyaj yaptığı, hatta saçını boyadığı için eleştirilen kişidir. Bu tip kümesine giren kadın evini çekip çeviremez, çocuklarına doğru eğitim veremez, cinsel dürtülerini denetleyemez. Bu tipin uzantısı olan züppe genç kızın belirgin özellikleri sorumsuzluk, bencillik, tembellik ve eğlenceye düşkünlüktür. Bu tip kadın kocasını aldatmaya eğilimlidir. Kocasını kayın biraderi ile, üvey oğlu ile, asistanı ile aldatan kadınlar bu dönem oyunlarının vazgeçilmez kara kişileri olmuştur. (Şener, 2003: 68)

1960'lı yıllar Türk tiyatrosu için yerli oyun yazarı sıkıntısını aştığı, verimli bir dönemdir. Kendisinden önceki kuşaklardan farklı olarak daha katı politik eğilimlere sahip olmalarıyla ayrılan '60 Kuşağı', oyunların yönünü küçük kasaba, köy insanı ve gecekondu mahallerine doğru çevirdikleri gibi tiyatromuzun 'yükseliş' dönemi olarak kabul edilen dönemin de mimarları konumundadır.

Oyundan Düşünceye adlı kitabında, altmışlı yılları değerlendiren Şener, bu tarihten itibaren yazılan oyunlarda özellikle kadın sorunları üzerinde durulduğunu, kadınlara uygulanan her çeşit baskının başarılı bir şekilde yansıtıldığını ifade ederek, görüşlerini şöyle özetlemektedir:

Bu oyunlarda daha çok tutucu ve yoksul çevre kadınlarının dramına yer verildiği görülür. Kadının köylerde ve kasabalarda kendi eşini seçme özgürlüğünün olmaması, genç kızların dengi olmayan kişilere para karşılığı satılması, koruyacak kimsesi olmayan kadının cinsel yönden sömürülmesi, evlendikten sonra kaynana ve koca tarafından baskı altına alınması, çalışan kadının parasının zorla elinden alınarak dayak yemesi, üzerine kuma getirilmesi, cinsel yönden sömürülmesi gibi kadının katlanmak zorunda kaldığı birçok sorun yazarlarımız tarafından ele alınmıştır. (Şener, 1993: 176)

Şener'in işaret ettiği bu gelişmelere rağmen feminist düşüncenin tiyatrodaki ayrı bir kategori oluşturacak şekilde şekillenmeye ve yaygınlık kazanmaya başlaması 1980'li yıllara tekabül eder. Zira "ilk bilinç yükseltme grupları, kadın derneklerinin kurulması bu döneme rastlamıştır. Kadınlar siyasi bir hareketin dışında, kadın paydasında buluşup bir araya gelme fırsatı yakalamışlardır. Ataerkil toplum düzeni sorgulanmış ve feminizme doğru bir geçiş evresi temellenmiştir. 80'lerdeki apolitikleşme, kadınların bireysel yaşamlarındaki deneyimleri üzerine ilerleyen bir kadın hareketinin oluşumuna zemin hazırlamıştır" (Varlı, 2010: 90). Bu dönemde kadınların çoğunlukla sokaklarda sergilenen oyunlarda bir siyasi oluşum gibi üzerlerindeki ataerkil baskıyı, eşitsizliği ve toplumsal sömürüyü rahatlıkla ifade etmeleri; toplumsal cinsiyete ilişkin sorunların, farklılıkların ve kadınlığın anlamının tartışılmasına aracılık etmiştir. Bu yıllarda Nudiye Nizamettin, Cahit Uçuk, Seniha Cemal Kanbay, Sevgi Sanlı, Nihal Karamağralı, Aysel Kılıç, Perihan Zorlu, Vecihe Karamehmet, Havva Pınar Kolukısa (Kür), Beki Bahar, Meral Çelen, Emine Işınsoy Okçu, Gülten Dayıoğlu, Nezihe Meriç, Bilgesu Erenus, Nezihe Araz, Adalet Ağaoğlu, Gülten Akın, Müzeyyen Engin Erim, Sevim Burak, Zeynep Avcı, Mine Ölce, Jale Baysal, Funda Ginyol, Yeşim Dorman, Zeynep Temüroğlu, Şule Gürbüz, Neşe Cehiz, Semra Özdamar Arın, Füzuran, Tülin Tınaz Tankut, Melisa Gürpınar ve Ülker Köksal gibi kadın yazarların, kadın olgusunu ve kadın bakış açısını geleneksel anlayışın ötesinde işlemeleri sonucunda kadın kimliği ve kadın sorunlarıyla ilgili ortaya çok sayıda eser çıkar. Burada ismi zikredilen sanatçılar arasında en çok eser verdiği 1970-1990 yılları arasında tiyatrodaki göz ardı edilemez bir başarı elde eden, özellikle kadın sorunlarını öne çıkardığı çok sayıda tiyatro eseriyle de dikkatleri üzerine çeken Ülker Köksal; gerek sanat yaşamı boyunca doğru bildiği çizgiden sapmaması gerek kadın haklarının hararetle bir savunucusu olmasından dolayı araştırılmaya değer bir konumdadır.

1. Ülker Köksal'ın Kadın ve Kadın Sorunlarına İlişkin Görüşleri

Ülker Köksal, *Sacide*'nin ilk defa sahnelendiği 1972'den, *Değişim* adlı son oyununu yayımladığı 2003 yılına kadar çok sayıda eser vererek tiyatro tarihimizin önemli isimleri arasında yerini alır. Olağanüstü gözlem yeteneğiyle yaşamın ve toplumun neredeyse her kesiminden yakaladıklarını sahneye taşıyan yazar, geniş kitlelere ulaşabilmeyi başarır.

Yazar oyunlarının temalarını her ne kadar değerler sistemi, kültürel ve toplumsal problemler, eğitim, aile, çocuk yetiştirme, kuşak çatışması, gelenek ve görenekler, kent sorunları, kent-taşra çatışması gibi sosyal olgulara dayandırsa da kadınların toplumsal yaşamda yaşadıkları sorunlar oyunlarının özünü oluşturmaktadır.

Köksal, kadının hem maddi hem de manevi olarak sömürüldüğüne, ezildiğine ve değer görmediğine, bütün bu nedenlerden ötürü de pek çok kadının hayatın kısıyında durduğuna inanır. Bir kimliğe sahip olmayı birey olarak var olmayla eşdeğer tuttuğu için oyun kişilerinin her şeyden önce birer kişiliğe ve o kişilik özelliklerini yansıtan sağlam bir iradeye sahip olmalarını ister. Bu iradeli duruşun “kadının toplumsal koşullandırılması, toplumun kadını dışlaması, toplumun kadın üzerindeki baskıları, toplumun kadından beklentileri, toplumda kadına ilişkin değer yargıları gibi yalnızca kadın olmanın ortaya çıkardığı” (Köksal, 1994: 21) farklılıklardan etkilenmeyen bir sağlamlıkta olması gerekir. Bu düşünce kadın kimliği üzerinde alçaltıcı bir etki oluşturan, kadının toplumsal yaşamda daha sığ, derinlikten uzak, daha bağımlı, daha belirsiz, daha eksik ve ezik bir kimliğe sahip olduğunu belirten bütün düşünce sistemlerine gösterilen bir tepki olduğu kadar yazarın zihninde oluşturduğu ve evrensel bir içeriğe sahip ‘kadın kimliği’ düşüncesini de ortaya koyar.

Oyunlarında kadın sorunlarına sıkça yer verdiği, feminist bir duruşa sahip olduğu için kimi çevrelerce eleştirilen Köksal, bu duruma şu sözlerle dikkat çeker:

Buna karşı çıkan, direnen kadın ve erkekler ise feministlikle suçlanmakta, böylece feminizm de saptırılan içi boşaltılmış bir sözcük haline getirilmektedir. Bu durum pek az örnek dışında, toplumun aydın kesiminde bile ataerkil bir bencilliğin korunmaya alınmasına yönelik çifte standart ve içtensizliğin topluma egemen olmasına yol açmaktadır. (Köksal, 1994: 22)

Yazar, bir yandan kadın haklarını dile getirenlerin gayretlerinin boşa çıkarılmaya çalışıldığının, verilen mücadelelerin değersizleştirildiğinin altını çizerken kadın sorunlarını dile getirmekten geri durmaz. 29 Ekim 1995'te ‘kültür ve kadın kimliği’ başlıklı bildiriyle katıldığı bir konferansta bu konuyu, yaşadığı çevreden başlayarak evrensel yargıları kapsayacak şekilde ele alır. Kuramsal alt yapı oluşturmak amacıyla konunun felsefi, tarihsel, toplumsal, kültürel, dinsel, pedagojik ve sosyolojik tüm boyutlarını dikkate alarak hazırladığı bu bildiride öncelikle ‘kadın kimliği’nin çocukluktan itibaren karşılaştığı çelişki ve yasaklara işaret eder:

Kız çocuğu ve genç kız yaşamları boyu çok sıkı denetlenirler, belli saatlerde evde olmak zorunlulukları vardır, diledikleri kişilerle arkadaşlıkları engellenir, sürekli koruma altındadırlar. Bu kadın oldukları zaman da değişmez. Ailenin yerini koca alır bu kez. Sürekli olarak kız çocuklarının, genç kızların başına bir şey gelmesinden korkulur. Kız çocuk büyürken de garip çelişkiler yaşar. Bir yandan laf atmalar, cinsel tacizlerle yaşamayı öğrenmek zorundadır, erkeklerden korkması, kaçması gerektiği öğretilir ona, bunu zaten kendisi de anlar, öte yandan aynı erkeklere kendini beğendirmek amacıyla süslü, gösterişli, şık ve bakımlı olması öğütlenir ona. Evde kalma korkusunu tanır hemen. Ondan bazen bir salon bebeği bazen de ev işlerinde yetenekli bir kadın olması beklenir. Aile içi işe yarayacak, yemek, dikiş, çocuk bakımı gibi yüzeysel, kısa süreli eğitimler yeterli görülür onun için. Kültür sanat adına ailesine hoşça zaman geçirecek kadar bilgi yeterli görülür bazı kesimlerce. Müzikle uğraşmak, birazcık okumak gibi. Evlilik kadınların geçim aracı, annelik meslekleri, çocukları da yaşamlarının sonundaki sigortaları ya da güvenceleridir. Böyle olunca dünyayı değiştirmek, mesleğinde yeteneklerinin sonuna kadar giderek ilerlemek, onurlu bir birey olarak içinde yaşadığı

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

toplumun ve dünyanın sorunları üzerinde düşünmek, tartışmak, öneriler getirmek gibi uğraşlar kadının tümüyle dışında kalmaktadır. Bu da kadının toplumdaki dışlanmış bir kimlikle yetinmesi demektir. (Köksal, 1995: 8)

Köksal, bildirinin devamında kimi söylene, dinsel kaynak, ayet ve hadislerin kadın kimliğini olumsuz yönde etkilediğine örnekler vererek değinir. Buna göre mitolojinin ilk kadın figürü Pandora, Zeus tarafından rahat ve mutlu bir şekilde yaşayan insanları cezalandırmak için yaratılmıştır. Hintlilerin kutsal metni Manu'da bir kadının kati surette bağımsız olmaması, çocukluğunda babasının, gençliğinde kocasının, yaşlılığında da oğlunun sözüne göre hareket etmesi gerektiği söylenmiştir.

Bildirinin son kısmında toplumda kadına ilişkin olumsuz yargıların oluşumunda özdeyişlerin de gelenek-görenek, inanç ve mitler kadar etkili olduğuna dikkat çekmek amacıyla bazı düşünce adamlarının sözlerine yer verir:

Halk tabakasından birinin sahip olabileceği tek köle, kadındır. (Aristo) Kadının meşru çocuklar doğurmak ve evine bakmaktan başka görevi yoktur. (Demosten) Kadının erdem ile yumuşak başlılığının en önemli koşulu, kocasının akıllı bir insan olduğuna inanmasıdır (Bacon). (Köksal, 1995: 12)

Köksal, toplum tarafından kabul görmüş, saygın kişilerin yanında bilim kurumlarının da benzer olumsuz yönlerine değinerek bu hususta Bolonya Üniversitesi'nin 1377'de aldığı kararı örnek olarak verir:

Kadınlar günahın kaynağı, şeytanın oyuncuğu, insanların cennetten kovulmasının nedenidir. Eski yasa ve geleneklerin bozulmasının başlıca sorumluları oldukları için kadınlarla her çeşit tartışmadan kaçınmak gerekir. Bir kadın ne denli saygıya değer olursa olsun kolejlere kabul edilmemelidir. Buna karşı gelen üniversite yöneticileri şiddetle cezalandırılacaklardır. (Köksal, 1995: 12)

Bildiride kapsamlı bir araştırma yaptığı anlaşılan Köksal, pek çok ulusun atasözlerine de değinir. Sıraladığı örneklerden hareketle kadına güvensizlik, kadının özgürlüğünü engelleme, aklını beğenmeme, kadını cinsel bir obje olarak görme, değersizleştirme, dört duvar arasına hapsetmenin gereğine inanma gibi eğilimlerin benzerliklerine dikkat çeker. Köksal'ın bildiride örnek olarak aldığı atasözleri ve deyimlerden bir kısmı şöyle sıralanabilir:

- *Saçı uzun aklı kısa. Kadının söylediği kırk sözden sadece birine inan. Kızını dövmeyen dizini döver. Kız kısmı kısıpca, gelin kısmı baskıda. Kadının yüzünün karası erkeğin elinin kınası. (Türk Atasözleri)*
- *Kadınlar evde uzun zaman tutulmaması gereken şeylerdir. Az kadının az kazın olsun. Kendini şirret kadından koru, iyi olanına hiç güvenme. Kadınlar, eşekler ve fındıklar için insafsız bir el gerek. Kadınlar kestaneler gibidir dışları güzel içleri çürük. Karanlıkta bütün kadınlar ayıdır. (İtalyan Atasözleri)*
- *Şirret bir kadını kızdırmak kuduz bir köpeği kızdırmaktan daha kötüdür. Bir çiftlik evini üç şey yıkar: şirret bir kadın, tahtakurusu ve fare. Kadının şekli melek, kalbi yılan, kafası eşek gibidir. Tavşanlar köpeklerle, aptallar pohpohlanarak, kadınlar da para ile elde edilir. Bekâr adam tavus kuşu, nişanlı adam aslan, evli adam eşektir. (Alman Atasözleri)*
- *Köpek kadından daha iyidir, hiç değilse efendisine havlamaz. Kadını ruhun gibi sev, kürk palton gibi sopala. Kadının arzuları hiçbir zaman dolmayan dilenci torbasına benzer. Erkeğin günahı eşikte kalır, kadınıki içeri girer. (Rus Atasözleri)*
- *Evliliğinin iyi yürümesini istiyorsan evlendiğin gece karını döv. Genç bir kadın evinde gölge, bir yankı olmalıdır. Kadın ve kilim yeni iken iyidir. (Japon Atasözleri)*

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- *Üç büyük kötülük vardır: deniz, yangın ve kadın. Evlilik erkeklerin satın aldığı tek şeytandır. (Yunan Atasözleri)*
- *Balçıktan bir adam, ay ışığından bir kadından daha iyidir. İnsandan cesuru, horozdan soylusu, kadından nankörü yoktur. (Yemen Atasözleri) (Köksal, 1995: 13-14)*

Köksal, kadınların şeytan ve hayvan benzetmeleriyle aşağılandığı, dövülmesi gerektiği vurgulanarak kadın kimliğinin hiçe sayıldığı bu ve buna benzer kalıp düşünce ve yargılara şiddetle karşı çıkar. Bu yönüyle Köksal'ın tüm bu durumları gören, bilen ve hatta yaşayan toplumcu, feminist bir sanatçı olarak kaleme aldığı oyunlar aracılığıyla kadın sorunları ve kimliği ile ilgili farkındalık yaratmaya çalıştığını söylemek gerekir.

Köksal, günlük yaşamda sıklıkla karşılaştığımız tanıdığımız ve bir arada olup da farkına varamadığımız ötelendikleri, alçaltıldıkları ve değersizleştirildikleri için dramatik bir konumda olan kadın kimliklerini tüm boyutlarıyla sahneye yansıtır. Bu karakterler zaman zaman yasalar, çoğunlukla da toplum ve sosyal sistemler tarafından kısıtlanan, anatomik özelliklerinden dolayı yazgısı değiştirilen tüm kadınlara sözcülük yapar. Kadın karakterlerin üstlendikleri bu görev, kadının duygusal, düşünsel, bedensel özelliklerine dair yaratılan genel eğilim ve düşüncelerin yanlışlığını dile getirmek ve bunlarla ilgili farkındalık oluşturmaktır.

Yazar, *“kadın olma yazgısını yenmekteki ortak çabamız nedeniyle kendime yakın bulduğum, insan olma savaşımına erkeklerle hiç de eşit olmayan koşullarda atılan kadınları sahneye çağırarak, onlara sahnede yaşama olanağı vermek yazar olarak çok ilgimi çekiyor”* (Köksal, 1994: 21) diyerek kadın karakterleriyle ortak bir yazgıya sahip olduğunu belirtir. Yaşadıkları iç ve dış çelişkiler, içinde buldukları çatışmalı durumlar, yenik düşmemek için gösterdikleri olağanüstü çabalarla varlık savaşı veren kadınlar, Köksal'ın bu farkındalığının bir sonucu olarak oyunlarda başkışı olarak hayat bulur.

Köksal, oyunlarında çeşitli nedenlerden ötürü sömürülen kadınların özgürleşebilmelerinin koşullarına ilişkin ipuçları verirken içinde bulunduğu koşullara boyun eğmeyen, mücadele ruhuna sahip olan kadınları rol model olarak gösterir. Yazar, baskı ve sömürüyü reddederek özgürlük arayışına girebilen kadınların daha özgür yaşayabildiklerini pek çok kadın karakter aracılığıyla vurgular.

Köksal'a göre atasözleri, dinsel değerler, görsel ve işitsel yayınlar, basın, reklamlar başta olmak üzere toplumsal değer yargıları, masallar, gelenek ve görenekler, ayıp, günah, yasak kavramları, toplumun erdem anlayışı, toplumun kadından beklentisi gibi pek çok etken kadın kimliğinin belirlenmesinde rol oynamaktadır. Bu etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan ve tartışmasız olarak kabul edilen ortak anlayış ise çoğunlukla kadının aleyhinde işlemektedir. Köksal, bu duruma karşı çıkarak kadının toplumsal yaşamdaki konumuna ve kadın sorunlarına kadın duyarlılığıyla ayna tutar. Bu nedenle Köksal'ın neredeyse bütün oyunlarının odağında kadın karakterler vardır. *“Okuyamamış, kişiliğini geliştirememiş, kimliğini bulamamış kadın; bir dayanak gereksinen ve böyle bir dayanağı ancak ona baskı uygulayan babasında ve kocasında arayan kadın, yoksul ve güvencesiz kadın, sömürülen kadın Ülker Köksal'ın oyunlarının merkez kişisidir”* (Şener, 2002: 14).

Köksal'ın yetişkinler için yazdığı yirmi bir oyunda -üç radyo oyunu ve *Karagöz Trafikte* hariç- toplamda 130 olan karakter sayısının 79'u kadındır. Bilinçli olarak kimi oyunlarının merkezine yerleştirdiği erkek karakterler ise kadının yaşadığı sıkıntı, eksiklik ve yoksunlukların sorumlusu, toplumun yerleşik inançlarının, gelenek ve alışkanlıklarının temsilcisi konumundadır. Yazarın oyunlarında asli kişi olarak görev verdiği kadın karakterler, toplumun genelinde yerleşik olan ve bir türlü kırılmayan pek çok soruna dikkat çekmektedir. Bu oyunlardan ele alınan sorunlardan bazıları kısaca şöyle özetlenebilir: Köyden kente yapılan yoğun göçlerin neden olduğu sorunların bir aile çevresinde irdelenmesi, köy ve kent yaşamının kendine has zorlukları (“Yollar Tükendi”); kadının kamusal alanda ikinci sınıf vatandaş olarak görülmesi, kadına yönelik baskılar, gelenekler aracılığıyla kadınların sömürülmesi, toplumsal cinsiyet kodları ve kadın erkek çatışması (“Sacide”); sermayenin

egemen olduğu günümüz dünyasına iyi ilişki ve dostluğa dayalı ilişkilerin bozulması ve kent yaşamı tarafından kısıtlanmış eğitilmiş/kentli bir kadının yaşadığı sorunlar (“Gün Dönerken”); aile yaşamında ev, çocuk ve temizlik gibi işlerin tamamen çalışan kadının sorumluluğunda olmasının neden olduğu sorunlar ve kadının çalışma hayatında karşılaştığı zorluklar (“Adem’in Kaburga Kemiği”); yaşlı annesine bakma sorumluluğu yüklenmiş genç bir kızın mutlu olma çabalarına karşılık çevresinde karşı karşıya kaldığı sorunlar (“Buluşma”); küçük yaşlardan itibaren aileleri tarafından besleme olmaları için başka ailelere verilen kız çocuklarının yiten hayatları (“Besleme”); gerek aile bireyleri gerekse toplum tarafından kuşatılan kadının tek başına bağımsız bir birey olarak yaşamasının olanaksız oluşu, yaşamının bağımlı hale getirilmesi (“Önce Sevgi”); aile, toplum ve eğitim sistemi tarafından baskı altında tutulan genç kızların özgürlüğü engellenmesi ve seçme hakkından alıkonması (“Uzaklar”); gösterişe yönelen üniversite gençliğinin yozlaşması ve tüketim çılgınlığının, köksüzlüğün birer aracı olmaları (“Sevdalı Fidanlar”); hayatını adadığı ailesinin anlayışsızlık ve bencilliği karşısında yalnız olmayı, kendi köşesine çekilmeyi seçen bir kadının yaşamının son yıllarında düşlerdeki mutluluğa tutunması (“Tata’nın Çocukları”); cumhuriyetin kuruluş sevincini yaşamış, Atatürk devrimlerine yürekten bağlı kadınların cumhuriyetin kazanımlarını gelecek kuşaklara taşıma gayreti (“Değişim”); mesleğine tutkuyla bağlı bir kadının kızı ve kocasıyla yaşadığı çatışma ve sorunlar (“Dünyanın Yaşlı Çocukları”); genç bir kızın kendisinden oldukça yaşlı olan sevgilisıyla yaşadığı iletişim sorunları (“Dönüş Yolunda Bir Çocuk”); evliliğin gereklerini hiçe sayan, birbirini aldatan ve bu durumu oldukça normal karşılayacak kadar yozlaşmış eşlerin çarpık ilişkileri (“Şaka”).

2. Ülker Köksal’ın Oyunlarında Feminist Ögeler

“Feminizmin doğuşunda ilk ve önemli adım, kadınların ezilen bir gruba ait oldukları bilincinin ortaya çıkmasıdır” (Çakır, 2007: 417). Önceleri toplumsal alanda kabul gören bu düşünce, 1970’lere gelindiğinde Batı tiyatrosunda da iyiden iyiye etkili olur. Bu doğrultuda şekillenen feminist tiyatro, kadına ilişkin her türlü sorunun sahnede açık bir şekilde gösterilmesini ve toplum hayatının her alanında var olan olumsuz uygulamaların düzeltilmesini amaç edinir. Nitekim “o güne değin izleyiciye sunulan ve kadına yönelik baskı aracı olarak gösterilen her ne varsa sahnede çarpıcı bir biçimde yansıtılır. (Feminist yazarlar) kadınların en önemli sorunlarından olan tecavüzü, kürtajı, çekirdek aileyi, eşitsizliği, iş yaşamındaki baskıları, şiddeti v.s. izleyiciye sunarlar. Bunu yapmaktaki temel amaç, toplumda kalıplaşmış veya zamanla kabul edilmiş haksız uygulamalar zincirini kırmaktır” (Baştan, 2015: 178). Köksal da kadın ya da erkek olarak doğmanın biyolojik bir farklılık olduğuna ve bu farklılığın da herhangi bir cinse ayrıcalık veya üstünlük sağlamayacağına inanır. Bu gerçekliğin üzerine inşa ettiği oyunlarında da feminist bir duruş sergiler. Özellikle kadının toplumsal yapı, aile, evlilik ve çalışma hayatı içerisindeki konumunu ve rollerini, eğitim durumunu detaylı bir şekilde irdelediği oyunlarda dikkat çeken bu özellik, Köksal’ın edebi kişiliğinin en belirleyici özelliği olarak gösterilebilir. Üstelik Köksal, bu tutumu feminizmin henüz ülkemizde ayrı bir tiyatro kategorisi oluşturacak bir zemin bulamadığı yıllardan itibaren sergiler.

Feminist tiyatronun ülkemizde feminist hareketin 1980’lerde ivme kazanmasıyla gündeme geldiği düşünüldüğünde Köksal’ın bu tarihten önce yazdığı *Sacide* (1972), *Yollar Tükendi* (1973), *Besleme* (1975) *Uzaklar*, *Bir Garip Oyun* (1978) gibi oyunların feminist tiyatro için önem arz eden öncü oyunlar olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bu oyunlarda sergilediği feminist tavırdan ötürü Köksal’ın neredeyse Batılı feminist yazarlarla paralel ilerlediği de söylenebilir. Köksal, 1972’de yazdığı *Sacide* adlı oyunda ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınların evlenmeleri durumunda toplumsal baskı ve cinsiyet kalıpları yüzünden adeta birer köleye dönüştüklerini bu nedenle kadınların evlenmemeleri, özgürlükleri uğruna gerekirse boşanmaları gerektiğini vurgular. Hatta hayatı boyunca ezilen *Sacide* oyununun sonunda toplumsal değer yargıları ve ataerkil aile yapısından kaynaklanan baskılara rağmen geleneklere ve topluma karşı koyacak cesareti göstererek bağımsız bir birey olabilmeyi başarır. Böylece hem kadının ekonomik özgürlüğünü elde etmesinin önemine vurgu yapar hem de özgürlüğe erişme başarısını gösteren *Sacide*’yi tüm kadınlara bir çözüm yolu olarak sunar. Köksal bu oyunda kadının tüm prangalarından kurtuluşunu ekonomik temellere dayandırarak “kadının tam olarak özgürlüğe kavuşmasının ekonomik olarak erkekten bağımsız ve onlarla eşit haklara sahip

olduğu vakit özgürlüğüne kavuşmuş olacaktır” (Payne, 1997: 239) görüşünü savunan liberal feministlerle aynı çizgiye erişir.

Köksal bu dönemde yazdığı oyunlarda kadın sorunlarını feminizmin kuramsal argümanlarını da göz ardı etmeden irdelerken Batı’daki çağdaşları da hem kendi ülkelerinin hem de feminist tiyatro pratiğinin önemli eserlerini vermektedir. Örneğin İngiliz tiyatrosunun önemli isimlerinden Caryl Churchill, kadının geleneksel yaşamın gereklerine göre yaşamaya zorlanmasına karşı çıkararak kadınların her alanda mutlak eşitliğe erişme mücadelelerini 1970 ile 1980 yılları arasında yazdığı on altı oyunda sıkça işlemiştir. “*Erkek egemenliğine dayalı bir yaşam biçiminin kadınların dünyasında büyük ölçüde baskıcı, davranışları sınırlandırıcı ve kadınları geleceğe olan bakışlarında ümitsizliğe düşürücü bir etki gösterdiğini savunan Churchill, bu durumun oluşturulmaya çalışılan çağdaş dünya duyarlılığıyla bağdaşmadığını, toplumun yaşamının her alanında kadınlara yönelik yaklaşımın onların beklentilerini karşılayacak ölçülerde olması gerektiğini belirtir*” (Takkaç, 2003: 102).

Churchill 1972’de yazdığı *Owners* (Sahipler) adlı oyunda bir yandan kadınların doğalarıyla uyuşmayan acımasız iş ortamları ve toplumsal sistemi eleştirirken bir yandan da ekonomik bağımsızlığını kazanma yolunda bir kadının çekebileceği sıkıntılara dikkat çeker. Yazar, oyunda emlakçılık yaparak başarılı olmak ve kendi ayakları üzerinde durabilmek için didinen Marion’un üzerinden ataerkil sistemin kadına biçtiği toplumsal cinsiyet rollerini ters yüz eder. Her alanda çaba sarf etmek zorunda kalarak kendi doğasından uzaklaşan Marion’un mücadele etmesi gereken tek şey toplum ve erkek egemen iş ortamının kadına biçtiği kalıp yargılarla savaşmak değildir o aynı zamanda karısını kendi malı gibi gören ve başarılı olmasından nefret eden kocasına karşı da mücadele verir.

İtalya’da feminizmin öncüsü olarak kabul edilen Dario Fo ve Franca Rame çifti de aynı yıllarda feminist tiyatro adına önemli işler yapar. *Kadın Oyunları* başlığı altında topladıkları beş oyunla Virginia Woolf’un *Kendine Ait Bir Oda* kitabında öne sürdüğü düşüncüyü temel alan Fo ve Rame, sahneyi erkeklerden arındırılmış sadece kadınlara özel bir alan olarak tasarlar. Bu nedenle kadınların kendilerini ataerkil kuralların dayatması olmadan ifade ettiği bu oyunlar çoğunlukla monolog şeklindedir. Kadının kendini temsil etmesine olanak tanıyan bu monologlar, bir anlamda kadının toplumda kendini anlatacak bir muhatabının olmadığını da simgeler. Bu oyunlardan “*Yalnız Kadın*”da “*kendini yalnız hisseden, bu yalnızlıktan radyo dinleyerek kaçmaya çalışan, kocasının ilgisizliğinden yakınan bir kadın merkezdedir. Yalnız Kadın’ın ait olduğu tek yer evi, sahip olduğu tek şey eşyaları olduğundan onlara çok değer verir. Onun evde baskı görmesini sağlayan sadece kocası değildir, kocası ve diğer etmenler sadece büyük bir mekanizmanın parçasıdır. (...) Böylece oyunda Yalnız Kadın’ın öyküsü üzerinden büyük bir sistem eleştirilir.*” (Çakmak, 2013: 9).

Oyunda dikkat çeken en önemli hususlardan biri de kadınların kendilerini yok sayan sisteme ve erkeklerin nesnesi olmaya karşı başkaldırıya davet edilmesidir. Bu çağrı, Köksal’ın da pek çok oyununun özünü oluşturur. Oyunun başkişisi Maria’yla benzer talihe sahip olan Güzin, Güzide, Sacide, Gülen, Feride ve Filiz gibi karakterlerin gösterdiği direniş toplumda ezilen, sömürülen, yaşamsal ve insani haklarından mahrum bırakılan tüm kadınları temsilen yapılır.

Fransız feminist yazarlar “*ataerkil sistemin belirlediği toplumsal cinsiyet kimliğinden uzak, yeni bir kadın kimliği yaratmak, kadına özgü bir kültür oluşturmak, daha da önemlisi erkek egemen söylemlerden uzak, kadına ait yeni bir dil ve ifade biçimi kurmak*” (Çakmak, 2013: 9) amacıyla ‘dişil bir dil’ ve ‘dişil bir tiyatro’ anlayışını benimser. Bu çerçevede Köksal’ın ilk oyunlarını yazdığı yıllarda Luce Irigaray, Héléné Cixous, Julia Kristeva ve Simone Benmussa düşünce ve yapıtlarıyla dikkat çeken yazarlardır. Özellikle Benmussa’un 1977’de kaleme aldığı ve radikal feminizmin özelliklerini yansıtan *La Vie singuliere d’Albert Nobbs* (Albert Nobbs’un Yalnız Yaşamı) adlı oyununda öne sürdüğü düşünceleri, Köksal’ın birçok oyununda gözlemlemek mümkündür. Bu oyunda kadının iş hayatında karşı karşıya kaldığı sorunlardan, cinsel kimliğe bağlı dayatmalara kadar pek çok sorun ele alınır. Oyunun asli karakteri Albert Nobbs, bir kadın olmasına rağmen iş yaşamında erkeğe uygulanan çifte standarttan yararlanmak amacıyla erkek kılığında yaşar ancak erkek kılığında olmasına karşın ataerkil kültürün görünmez çerçevesinden ve bilinçaltına işlenen kodlarından bir türlü kurtulamaz.

Böylece yazar oyun karakteri aracılığıyla erkeklerin bulunmadığı bir ortamda bile kadının eril sistemin kısılcacında yaşamaya devam etmek zorunda olmasının neden olduğu psikolojik yıkımı gözler önüne serer. Köksal'ın Benmussa'nın bu oyunu yazmasından sadece üç yıl sonra kaleme aldığı *Ademin Kaburga Kemiği*'nde yaşamının mutfak ve çocuk bezinden başka bir anlamının olması gerektiğini, dünyayı biraz olsun değiştirebileceğini ve insanlık için yapabileceği bir şeylerin olduğunu düşünen Güzin de dış dünyada toplum, evde kocası ve iş yerinde de arkadaşları tarafından sürekli olarak engellenir. Her seferinde toplumun geleneksel kalıp yargıları ve toplumun kadına biçtiği cinsiyet rolleriyle karşı karşıya kalan Güzin, sonunda erkek olarak doğmuş olmayı diler.

Dünyanın ayrı yerlerinde, ayrı zamanlarda ve muhtemelen birbirlerinden haberdar olmayan iki kadın yazarın benzer temalar etrafında benzer sorunları ele alış dikkat çekicidir. Zira Güzin'in tıpkı Albert gibi "keşke erkek olsaydım" deyişi tesadüfî bir durumdan ziyade ele alınan sorunun evrensel bir nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır.

Köksal'ın yazdığı ilk oyunlar, (ülkemizdeki kültürel, sanatsal ve siyasal ortamdan ötürü) kuramsal çerçeve ve alt yapı bakımından dünyadaki feminist çağdaşlarına oranla yetersiz olsa da oyunları sadece dertli ve müşteki kadın figürler ile sınırlı kalmaz. Nitekim sadece kadının toplumda ezilmesi, kadına yanlış bakış, kadın cinselliği ve kadınların ortak deneyimleri gibi konular, feminist tiyatrodan ziyade "kadın tiyatrosu" ile ilintilidir. Feminist tiyatro, özünde temel haklarla ilgili propagandaları olan politik bir sanattır ve bir oyunun feminist nitelik taşıması için politik öğeler barındırması gerekir. (Baştan, 2015: 177) Bu çerçevede değerlendirildiğinde Köksal'ın oyunlarının politik bir anlayışı yansıttığı ve bu nedenle de oyunlarının feminist bir nitelik taşıdığı rahatlıkla söylenebilir.

Ülker Köksal, Türk kadınının asırlar boyu özlemini çektiği haklara sahip olmasında en güçlü desteği Atatürk'ün verdiğini, yapılan devrimlerle Türk toplumunda kadın erkek eşitliği yolunda önemli adımlar atıldığını belirtir. Ancak Köksal, Cumhuriyet'in sağladığı bu değer ve kazanımların tam anlamıyla kullanılması ve daha fazla geliştirilmesi için hem kadınlara hem de topluma çok büyük işler düştüğünü vurgular. Bu nedenle Köksal, Kemalist bir anlayışla cumhuriyet ve devrimlere gönülden bağlı, cumhuriyetin getirdiği kazanımları koruma çabalarını yarınlara taşıma gayreti içinde; çağdaşlığı benimseyen, laik, yenilik ve ilerlemeden yana olan bir yazardır. Bu politik yönünü neredeyse her oyununda hissettiren yazar, bir yandan kadını kısıtlayan geleneksel yaşamı, kadınları toplumda ikinci konuma iten geleneksel düşünce kalıplarını ve geleneği temsil eden kadınları eleştirirken bunların karşısına toplumda yeşermesini istediği çağdaş bir modelini koyar. Üstelik bu değişimi toplumun sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik koşullarını göz ardı etmeden gerçekçi bir bakış açısıyla gerçekleştirmeye çalışır. Bu nedenle Köksal'ın feminist yaklaşımı çağının yaşam koşullarıyla iç içedir. Kadının gündelik yaşamından, evlilik, aile ve çalışma hayatından soyutlanamayacak bir nitelik taşır ve tespit edilen sorunlar, doğal ortamıyla birlikte yansıtılarak gerçeklik algısının bozulmamasına gayret edilerek verilir.

2.1. Evlilik Hayatında Kadın

Ülker Köksal, kadının evlilik hayatında ikincil konuma itilmesine, özgürlüğünden alıkonmasına ve etkisizleştirilmesine karşı çıkar. Yazar, özellikle geleneksel anlayışın hâkim olduğu evliliklerde evlenecek kadınların fikirlerinin önemsenmediğini, evlenecek kişilere evlilik öncesinde birbirlerini tanıma fırsatı verilmediğini, evliliklerde çoğunlukla aile büyüklerinin etkili olduğunu, evlilik hayatına erkeğin egemen olduğunu, genç kızların kendilerinden çok yaşlı kişilerle zorla evlendirildiğini ifade eder. Köksal oyunlarında bu ve benzeri durumların neden olduğu yıkımları, eser kişileri aracılığıyla gözler önüne sererek kadının evlilik bağlamında çektiği pek çok soruna işaret eder.

Oyunlarında evlilik konusunu çok boyutlu olarak irdeleyen Köksal'ın dikkat çektiği ilk husus baskı ve zorlama sonucunda gerçekleşen evliliklerde yaşanan mutsuzluklardır. Feminist literatürde baskı, şiddet ve kadınların ezilmişlikleri toplumun temel sorunlarından ve bu sorunların tek faili ataerkilliktir. Özellikle radikal feministlere göre bu ataerkillik, "sosyal ve kültürel hayatın her

parçasına sinmiş çok gelişmiş bu egemenliktir” (Dikici, 2016: 530). Köksal da ataerkil sistem ve aile baskısı sonucu evlenen veya evlilik hayatında karşı karşıya kaldığı baskıdan ötürü evliliği facia ile sonuçlanan çok sayıda kadın karaktere yer vermiştir. Bu karakterlerden biri olan Sacide, hem Köksal’ın oyun repertuarı hem de baskı ve şiddet gören, aşağılanan, aldatılan kadınlar için simge konumundadır.

Sacide, anne ve babası öldükten sonra ağabeyiyle birlikte yaşamaya başlar ağabeyinin baskısı yüzünden neredeyse nefes alamaz. Bu nedenle bir an evvel evlenip mevcut hayatından kurtulmak ister. Sacide, evliliği baskı ve sıkıntılarla dolu hayattan kurtuluşun tek yol olarak görür. Ancak tüm yaşamı evle sınırlı olduğundan aşk, evlilik, sosyal ilişkiler gibi konularda oldukça tecrübesizdir. Yaşı geçkin olduğu için de karşısına sırf kendilerine bakacak biri olsun diye evlenmek isteyen yaşlılar çıkar.

Sacide, *“Hiç değilse evlendikten sonra, mutlu olabileceği, sevebileceği ve gezip tozabileceği”* (s.11) birinin olmasını istediği için bu tekliflerin hiçbirine sıcak bakmaz ve ağabeyinden habersiz takma isimle gazeteye evlenmek için ilan verir. Ancak bu evlilik ilanından ötürü bütün hayatının alt üst olacağını farkında değildir. Sacide’nin kendisinden habersiz böyle bir yola başvurduğunu öğrenen ağabeyi ona türlü işkenceler eder. Sacide sonu gelmez baskılardan kurtulmak için sadece bir kere görüştüğü ve yeterince tanımadığı bir adamla evlenir ve evlilik hayatında da beklediğini bulamaz. Hayalini kurduğu aşk ve evliliğe sahip olamadığı gibi kocası tarafından sürekli olarak aşağılanır, evde adeta bir köle gibi çalışır. En nihayetinde de kocasının onu yengesiyle aldattığını öğrenir. Yazar, bu durumun Sacide’nin ruh dünyasında yarattığı yıkıma şu sözlerle dikkat çeker:

Babam beni sevmezdi. Beni kimse sevmiyor gibi geliyor bana... Bir yeğenim severdi küçükken. O da büyüdü artık. Bazen herkes bana acıyor gibi geliyor. O zaman ne yapacağımı şaşıyorum. Sanki herkes benden daha akıllı, daha güzel. Başka biri olmayı hayal ediyorum hep. Onlar gibi, başkaları gibi olmaya özeniyorum. Yine olmuyor. Başkalarında iyi olan, doğru olan bende olmuyor. Belki de ne istediğimi bilmiyorum. Kendimi hep başkalarının gözünde değerlendirmekten kendimi tanımiyorum. Kimse beni sevmeyi için ben de kendimi sevmiyorum. (s.44-45)

“Bir Garip Oyun”da annesi ve üvey babasıyla birlikte gecekonduda yaşayan Saliha da Sacide gibi aile baskısından kurtulmak için karşısına çıktığı ilk kişiyle evlenir ancak evlilikten umduğunu bulamayarak mutsuz olur. Oysa Saliha, İbrahim’le evlenmeden önce yaşayacakları hayata dair oldukça umutludur:

Sana destek olurum. Çalışırım. Dikiş dikerim. İkimizin kazancıyla daha rahat geçiniriz. El ele diz dize verdik mi, her zorluğu yeneriz. Hem evlenirsek kendi evimiz de olur. Üvey babamdan da kurtulurum, evden de... Evlenirsek öyle iyi bir eş olurum ki sana. Ne güzel olacak... Hiç pişman olmayacaksın benimle evlendiğine. Söz veriyorum sana. Öyle mutlu olacağız ki... (s.110-111)

Köksal’ın evlilik konusunu ele aldığı bir diğer oyun “Önce Sevgi”dir. Bu oyunda Gönül, *“Ragıp’ı seçerken, evliliğin güvencesini seçtim. Evlilikten kopamıyorsam, Ragıp’tan kopmadığım içindir. Benim için evlilik ömür boyudur. Ne olursa olsun... Unutma ki Ragıp’ı sevdim. Onu mutlu etmekten de mutlu oldum”* (s.108) diyerek evliliğe ne kadar önem verdiğini ifade etmektedir. Ancak kocası (Ragıp), erkeklerin evlilik söz konusu olduğunda yenilik, değişiklik ve serüven istediklerini dile getirerek Gönül’le aynı düşüncede olmadığını açıkça ortaya koyar. Nitekim evlilikle ilgili bu sözleri sarf eden Ragıp’ın bu düşünceleri hayatına uyguladığı ve başka kadınlarla ilişkisinin olduğu anlaşılınca Gönül, ağır bir depresyon geçirir.

Köksal’ın oyunlarında Gönül ve Sacide gibi benzer tecrübeler yaşayan çok sayıda kadın karakter bulunmaktadır. Erkeğin toplumsal baskı ve egemen düşünce tarafından yönlendirilmesi, eşlerin evlilik ve aile sorumluluklarını paylaşmayarak tüm yükün kadının omuzlarına bırakılması, kadının tüm yaşamının evin dört duvarıyla sınırlandırılması gibi nedenlerle evlilik, çoğu kadın için düş kırıklığıyla

sonuçlandığı kadar hoş şeyleri de çağrıştırmamaktadır. Evlilik, “Dünyanın Yaşlı Çocukları”nda “sevdanın Azrail’i” (s.204) gibi görülürken “Ademin Kaburga Kemiğı”nde zindanla özdeşir. Ablasının yirmi sekizinci evlilik yıldönümünde evliliğe kadeh kaldırılması üzerine Güzide “Kabul etmiyorum. Masanın ayaklarına bile içebilirim ama evliliğe hayır. Bin kere, yüz bin kere hayır” (s.153) der. Çünkü Güzide’ye göre evlilik insanın zindancısıyla birlikte bir arada yaşamak zorunda kalmasından başka bir şey değildir:

GÜZİDE — Evlilik bence bir zindandır. Zindanda tek başına yaşanır, oysa evlilikte insanlar zindancılarıyla bir arada yaşarlar. Evlenmekle aklının yarısını yitirmiş olan kadın, anne olunca aklının öteki yansını da yitirmiş demektir. Çocuklarsa bir anne için ömür boyu takılan kelepçelerdir. Evlilik pis turnaklar, horlamalar, genzini temizleyen kocalar demektir. Bir kadının evlenmesi için deli olması gerekir. Benim gibi üç kez evle nenler ise zır delidir. Hem de zır zır deli. (Evlenecek olan gençler) Evlenmesinler. Evlenenlerin de bir an önce boşanmalarını dilerim. (s. 153)

Güzide’nin evlilikle ilgili bu sözleri, kadının sadece evlilikte karşı karşıya kaldığı sınırlanmışlıkla ilgili değildir. Oyunda kullanılan zindan ve zindancı benzetmesine daha geniş bir bakış açısıyla bakıldığında bu iki kavramın tarihsel, toplumsal ve kültürel süreçlerin tamamında kadın cinsiyile ilişkilendirilebilecek her türlü olumsuzluğa bir tepki olarak kullanıldığı görülecektir. Ayrıca evlilikle ilgili kullanılan bu ifadeler feminist söylemle de uyumludur. Zira hem Marksist hem de radikal feministlere göre “evlilik kurumu kadınlara eziyet etmenin en temel formülasyonudur” (Dikici, 2016: 530).

Köksal, erkek ve erkek egemen toplumların kadını tutsak edecek birer zindancıya dönüşmelerine neden olan baskının şiddet boyutuna ulaşmasına da pek çok oyun ve kadın karakter aracılığıyla değinir. Bu oyunlardan en dikkat çekici olanı “Yollar Tükendi”dir. Oyununun ana karakteri Gülsün Ana’nın kocasından şiddet gören kızını teskin etmek için anlattıkları, eskiden sadece kırsal bölgelere has bir sorun olan şiddetin, şehir hayatının da bir parçası haline geldiğini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir:

Kadın kısmının başı eğik olacak a kızım. Erkek milletinin hepsi aynı. Ben, rahmetli babandan az mı dayak yedim? Bir gün hiç unutmam. Duvarın köşesini öpeceksin deyi tutturduydu... Dellendi mi gözü hiçbir şey görmezdi. Yapma Dursun Çavuş dedim. Dinletemedim. Vardım duvarı öptüm. Bitse ya... Bu kez tutturdu eşeğin bilmem neresini öpeceksin diye. Dursun Çavuş yapma etme... Bize yakışmaz gayri dedim. Genç olsam neyse... Çoluk çocuğa karıştırmayay. Ne dediysen dinletemedim. Sıkılmış bunalmış acısını çıkaracak anladım. Benim de inadım tuttu bu kez. Dayattım ben de, öpmem diye... Öpmedim. Dursun Çavuş bindiydi üzerime. Vur ha vur, vur ha vur... Saçlarım şöylecene elinde kaldıydı. Öpmedim ama... Dursun Çavuş dövmeden yoruldu. Öpmedim. Kaynanam yetiştirdi. Kötü adam değildi ya, ille dellendi mi... Karı kısmı zayıf olduğundan güçsüz olduğundan erkekler öfkelerini bizden alırlar kızım. Erkek kısmı sıkıldı mı karı döver... Şehirli erkekler de karı döver a kızım. Ne sanıyorsun... Bakma sen onların uslu durduklarına. Döverler. Ben biliyorum. O da hırsını alacak bir yerden. (s.119)

Ülker Köksal, oyunlarında evliliğe ilişkin düşüncelerini yansıtırken evliliği tek bir boyutta indirgemez. Farklı meslek grubu, eğitim durumu ve sosyo-ekonomik/kültürel düzeylerden toplumun her kesiminden seçtiğı kadın karakterler aracılığıyla evlilik hayatının olumlu veya olumsuz yönlerini ortaya koyar. Ayrıca bir yandan sahneye taşınan yaşamlar aracılığıyla ortak bir kaderi paylaşan tüm kadınlara sözcülük ederken diğer yandan da odağı alınan sorunlara ilişkin çözüm yolları üretmeye çalışır.

Yazara göre mutlu bir evliliği tesis etmek hiç de zor değildir. Nitekim yazar, karşılıklı anlayış, sevgi ve saygının olduğu her evlilikte mutluluğun da kolayca yakalanabileceğine inanır. Köksal bu

yönüyle liberal feministler gibi “kadınlar açısından dünyayı daha yaşanılır kılmak” (Biçer, 2009: 5) özlemiyle birtakım toplumsal yeniliklerin yapılması gerektiğini vurgular. Ancak erkek egemen toplum düzeninin hâkim olduğu, çağdaş bir düzeye ulaşamamış toplumlarda kadına yakıştırılan olumsuz geleneksel yargıları da mutsuz evliliklerin en temel sebebi olarak görür. “Sacide” adlı oyunda sırf kadın olduğu için kocasından sürekli şiddet gördüğü ve hayatından hiç memnun olmadığı anlaşılan İhsan, bu duruma şu sözlerle dikkat çeker:

SACİDE — Yenge, bugün senin canın sıkkın. Ne oldu?

İHSAN — Ne olacak? Hiç... Hiçbir şey olmuyor. Olmayacak da...

SACİDE — Niye öyle diyorsun yenge. Evin var, çocukların var... Aç değiliz, açık değiliz. Seni seven bir kocan var...

İHSAN — Seven bir koca... Bırak Allah aşkına. Ben sana bir şey diyeyim mi? Evlenemedim diye sakın dertlenme. Senden iyisi yok. Başın dinç hiç değilse... Bugünkü aklım olsa evlenmezdim. Baba evi rahat... Yine oraya buraya yollamazlardı ama... Hiç değilse adım kızdı. Arkadaşlarla falan eğlenirdik bazen. Oraya buraya kaçamak yapardık. Hoş orda da istediğimi yapamazdım ya... Hep evlenince... Hep kocanla beraber... Evlendik. Ne gezdik ne gezdik... Kaç yıl sonra... Akşam evde bulmasın da gör. Bir izin çıkıncaya kadar da ne kavgalar ne gürlütüler... Bu yaştan sonra da izin vermiş ne çıkar izin vermemiş ne çıkar. Bir ömür geçti. Bütün bir gençlik ziyan oldu... (s.8-9)

Köksal, tüm yaşamı dört duvarla sınırlanan, kocalarından hak ettikleri değeri görmeyen kadınların mutluluktan, yaşama sevincinden ve hatta kocalarından ne denli uzaklaşabildiklerine de yer verir:

Eskiden giyime kuşama ben de meraklıydım. Ama şimdi hiç canım istemiyor. Kendimi öyle yaşlanmış hissediyorum ki. Ben evlendiğim gün ihtiyarladım. Zaten hiç sevmeden evlenmişim. İlk günden beri sevemedim. On sekiz yıllık evliyiz, içimde kaskatı bir nefret var o kadar... Kadın mıyım neyim bilmiyorum. Boşuna mı sinir hastası oldum. Baş ağrılarım falan hep ondan. (Sacide, s.26-27)

“Ademin Kaburga Kemiği”nde ise Güzin, yirmi sekiz yıllık evlilik hayatında hem iş hem de aile ortamında oldukça özverili bir kadın olmasına rağmen hak ettiği değer ve anlayışı hiçbir zaman bulamaz. Güzin’in yaşlılık yıllarında sarf ettiği sözlerden hayalini kurduğu, yaşamak istediği hayattan ne kadar uzak olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır:

Geriye dönüp baktığımda, çamaşırlar, ütüler, bulaşıklar, sökükle geçen yıllar görüyorum... Korkuyorum. Tüm yaşantımda hiçbir şey yapamamışım gibi geliyor bana. Yıllar yılı olaylar, insanlar hep istemediğim şeyleri yapmaya zorladılar beni. (s.163)

“Dünyanın Yaşlı Çocukları”nda de Gülşen oldukça başarılı bir tiyatroçudur. Ancak evlilik hayatı söz konusu olduğunda oyunculukta elde ettiği başarı ve mutluluktan söz etmek mümkün değildir. Gülşen, on beş yıllık evliliğini bitirmek üzere ve geçen sürede de kocasıyla ciddi sorunlar yaşamıştır:

BÜLENT — Bana bir fırsat daha vermeni istiyorum.

GÜLŞEN — Bunu daha önce de istemiştin. Tüm evlilik yaşamum sana fırsat tanımakla geçti. Bitti artık.

BÜLENT — Bunca yıllık bir beraberlik bir çırpıda silinip atılamaz değil mi? Bir ömrü paylaştık seninle. Güzel günlerimiz oldu. Birbirimizi sevdik.

GÜLŞEN — Bu sevginin bedelini hep ben ödedim. Hem de ne ödemek...

BÜLENT — Mutlu olduk. On beş yıl...

GÜLŞEN — Hh... On beş yıl. On beş yılın ilk beş yılını senin iğrenç bencilliğin yüzünden tiyatro dışında geçirmek zorunda kaldım. İkinci beş yıla gelince, senin kanatlarının altında tiyatro yapmaya çalıştım. Deyim benim değil... Senin. Kanatlarının altında tiyatro

yapabilirdim ancak... Kıskançlıkların çapkınlıklarınla geçen beş yıl... Son beş yıla gelince de... Senden nasıl kurtulacağımı düşünmekle geçti. İşte berbat bir evliliğin akıl almaz özeti. Bitti artık... Her şey bitti. (s.155)

Ülker Köksal'ın oyunlarında sorunlu bir evliliği olan ve bu durumdan ötürü mutsuz olan diğer bir karakter de Meliha'dır. Emekli olan kocasının bir sahil kasabasına yerleşmesiyle Meliha evliliğini sorgulamaya başlar. Özellikle annesinin "yapayalnız... Bir başına... O yaşta bir adam... Bir balıkçı kulübesinde sabahtan akşama kadar balık tutacak... İnanmam buna" (Besleme, s. 55) diyerek damadının bu tutumunun başka bir kadından kaynaklanabileceğini söylemesi, Meliha'nın uykularının kaçmasına, sınırlarının büsbütün yıpranmasına neden olur.

Köksal'a göre evlilik hayatı, kadının hem mutluluğunu hem de ruh sağlığını önemli oranda etkilemektedir. Oyunlarında Sacide, Saliha, Güzin, Gönül ve Meliha gibi kadın karakterler vasıtasıyla bu duruma dikkat çekerken evliliklerde mutsuzluğa neden olabilecek durumlara da işaret eder. Köksal, mutluluk, anlayış ve gerçek manada hayat paylaşımının tesis edilemediği evliliklerin de bitmesi gerektiğini ifade eder.

2.2. Aile Hayatında Kadın

Kadının toplumsal yaşamdaki değeri ve kadından sergilemesi beklenen davranışlar toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılıklar göstermektedir. Aile kurumu, bu farklılıkların oluşturduğu toplumsal kodları nesilden nesile aktarmak gibi önemli bir işleve sahiptir. Ayrıca toplumsal yapının devamlılığını sağladığı kadar kadının bir özne olarak varlığını ortaya koyduğu, toplumdaki yerini belirleme mücadelesini verdiği özel bir alandır. Ataerkil yaşam biçimiyle örülmüş toplumsal hayata karşılık bu özel alan, bir anlamda kadının toplumsal cinsiyet rollerinden kendi payına düşen sorumluluklar bütününe yerine getirdiği, kendi stratejik yaşam koşullarını yarattığı tamamlayıcı bir mekândır.

Aile, kadına yönelik toplumsal algının belirlenmesinde başvurulacak kurumların başında gelir. Ayrıca aile, toplumda kadına verilen değer tesis edildiği yer olması nedeniyle feminist ideolojinin de ilgi duyduğu öncelikli alanlardan biridir. Marksist ve radikal feministler, kadının karşı karşıya kaldığı sorunların aile kurumundan türediğini düşündüklerinden aile kurumunu reddederek aileye alternatif olabilecek sistemler önermişlerdir. Radikal feminizmin önemli teorisyenlerinden Kate Millet'e göre "aile, gençleri ataerkil ideolojinin rol, mizaç ve statü kategorilerinde öngörülen tutumlarla beraber toplumsallaştırmaktadır. Aile, ataerkil düzen içinde kadınları erkeklere hizmet etmeye ve bu rolü kabul etmeye şartlandıran ve zorlayan erkek egemen ideolojinin yeniden üretilmesini sağlayan kurum olarak görülmektedir" (İmançer, 2002: 158; akt. Dikici, 2016: 529).

Ülker Köksal, zaman zaman kimi oyunlarda evliliğin anlamsızlığını ve evli çiftlerin boşanmaları gerektiğini vurgulasa da radikal feministler gibi aileyi tamamen reddetme yoluna gitmez. Liberal feministlerin eşitlik ilkesinin temel alındığı aile anlayışını benimseyen yazar, kadına aile hayatında pasif bir rol biçen kamusal beklentinin aksine ideal bir ailenin kurulmasının eşitlikten geçtiğini her fırsatta ifade eder. Bu nedenle oyunlarında kadının aile hayatını irdelerken anne, eş, evlat, gelin gibi rollerine de yer vererek kadını tüm boyutlarıyla ele almaya çalışmıştır.

Köksal, oyunlarında kadının annelik rollerine, görev ve sorumluluklarına, anneliğin toplumsal boyutlarına yer vererek anne olmasından ötürü kadının aile hayatında sorumluluklarının ağırlaştırılmaması, anneliğin kadını tutsak etmemesi ve ailede özveri gösteren tek kişinin anne olmaması gerektiğine vurgu yapar. Bu konuda görüş belirten Marksist teorisyenler, çocuk doğurup doğurmama konusunda kadına tam anlamıyla özgürlük tanınması gerektiğini düşünürler. Ayrıca kadın ile erkek arasındaki eşitsizlikleri gidermek amacıyla aileye yüklenen bazı sorumlulukların da toplum tarafından sırtlanmasını isterler. Buna göre anneyi toplumsal yaşamdan uzaklaştıran annelik ve çocuk bakımı gibi yükümlülükler toplumun sorumluluğuna bırakılır. Marksizmin kurucularından Friedrich Engels'e göre "Kadının kurtuluşunun ilk koşulu, bütün kadın cinsinin yeniden toplumsal üretime

dönmesidir ve bu koşul, karı koca ailesinin toplumun iktisadi birimi olarak ortadan kaldırılmasını gerektirir” (Engels, 2002: 88).

Kadının annelik rolüne yoğunlaşan radikal feministler ise kadının maruz kaldığı baskıyı biyolojik farklılıklara dayandırdıklarından köktenci/ütopik sayılabilecek öneride bulunurlar. Buna göre Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex* (Cinselliğin Diyalektiği) adlı eserinde tüp bebek yöntemi ile laboratuvarlarda yapılan çocukların doğduktan sonra anne ve babaları tarafından değil devletin kurduğu çocuk yetiştirme kurumlarında yetiştirilmesi gerektiğini söyler. Bu yolla anne ve babaların biyolojik rollerinin baskısından kurtulup gerçek bireyler olabileceklerini ileri sürer. (1993: 14)

Yaygın kültürün ve kalıplaşmış normların etkisine bağlı olarak toplumda çocuk sahibi olmanın daha çok annelik kavramıyla eşdeğer görülmesine, cinsiyetler arasındaki dengesizlik ve eşitsizliklere şahitlik eden Köksal, anneliğin kadınlığın önüne geçirilerek kadını tutsak etmede bir araç olarak kullanılmasına karşı çıkar. Bu nedenle yazar, oyunlarının çoğunda anneliğin kadının hayatında neden olduğu olumsuzluklara değinmiştir.

Köksal, görenek, âdet ve töre gibi toplumsal alışkanlıkların kadına ilişkin olumsuz pek çok veri barındırdığının bilincinde olarak oyunlarında geleneksel yaşam tarzına sahip kadınlara önemli ölçüde yer vermiştir.

“Uzaklar”da Cemile, köyden Ankara’ya göç etmiş bir ailede geleneksel değerlere bağlılığıyla dikkat çeker. Cemile, oldukça katı ve çocukları arasında kız-erkek ayrımı yapan bir annedir. Erkeklerle dirsek dirseğe okuyan kızların sonlarının pek iyi olmadığına inandığından, kızı Naile’nin okumaya karşı hevesli oluşuna bir türlü anlam veremez. Bu yüzden Naile’nin üniversite için biriktirdiği paraları oğluna kız istemeye giderken kullanmaktan çekinmez. Üstelik kızını okumaktan vazgeçirmeye çalışır: “*Oku da sonra ne edeceksin onu söyle bana. Anan, baban köylü... Kentli okumuş adam gelir seni alır mı? Yüksek okulu okursan köyden gelmiş sen beğenir misin? Ee... Orta yerde kalacaksın. Okumanın sonu bu işte...*” (s.40).

Cemile, “*keşke bu da erkek olsaydı*” dediği kızının hayatını alt üst edecek olaylar silsilesinin tek sorumlusu olur. Sırf okuldan bir arkadaşının evinde kaldı diye kızını zorla doktor muayenesine götürünce ağır bir depresyona giren kızı, önce intihar etmeye kalkışır sonra da evden İstanbul’a kaçarak ailesini terk eder.

“Yollar Tükendi”de gelenek ve göreneklere sıkı sıkıya bağlı olan, bu değerlerle yetişen Gülsün Ana, annelik ilişkilerinde geleneksel yapının gereklerine göre davranır. Şehirde kalıp kalmamaya ilgili kararını vereceği esnada evin erkeği olarak gördüğü Mehmet orada bulunmadığı için Mehmet’in karısına danışmak istemesi, Gülsün Ana’nın geleneksel yapıya olan bağlılığının önemli bir göstergesidir. Tüm yaşamını köyde geçirmiş bir anne olarak sahip olduğu bilgi ve birikimi çocuklarına aktarmaya, onları toplumsal değer yargıları ve normlarla bir arada tutmaya çalışır. Örneğin bir daha çocuk sahibi olmak istemediğini söyleyen gelinine kırsal kesimde çok çocuk sahibi olmanın avantajlarından bahseder: “*Köylü kısmının çocuğu çok olacak a kızım. Bir salgın gelir alır götürür bebeleri. Bir kıyamık olur, boş kalır beşikler. Çok uşağın olacak ki elin böğründe kalmaya.*” Oğlunun eve geç saatte gelen kız kardeşine kızması ve aralarında tartışma yaşanması üzerine hem kızının geç gelişini onaylamadığını ifade eder hem de yaşanan tartışmayı yatıştırmayı amaçlar: “*Sus kız... O ne biçim laf? Mirtaza senin ağan. Nasıl karşı çıkarsın ona? Ağan değil mi karışır elbet.*” Kocasından dayak yiyen kızına ise “*Kocan değil mi kız? Döver de sever de... Sen şükret nikâh ettiğine. Onca dolaştın. Kendin vardın adama... Şimdi neye ağlıyorsun?*” (s.77-119) diyerek bir yandan kadın-erkek eşitsizliğine dikkat çekerken öte yandan kızının evliliğinin bozulmasına engel olmaya çalışır.

Ülker Köksal, oyunlarında geleneksel ve modern annelerin yaşamlarını, hayata bakış açılarını, eş ve çocuklarıyla ilişkilerini irdeleyerek her iki yaşam tarzının kendine özgü sorunlarını dile getirmeye çalışmıştır. Ancak Köksal’ın annelik rolüne ilişkin bu kıyaslamaya, modernleşmenin

gerekliliğine vurgu yapmak için başvurduğu söylenebilir. Nitekim modern ölçülere sahip kadın karakterlerin çocuk yetiştirme, kaliteli yaşam koşullarına sahip olma, ekonomik özgürlük, anne-kız ilişkileri gibi konularda geleneksel annelere oranla daha başarılı oldukları görülmektedir. Bunun yanında toplumsal gelişim ve ilerleme için çocukların geleneksel ölçülere göre değil, çağdaşlığı esas alan bir anlayışla yetiştirilmesi, bunun sağlanabilmesi için de öncelikle annelerin bu anlayışa sahip olması gerektiği vurgulanmıştır.

Toplum içindeki davranış ve rolleri ataerkil sistemin ilkelerine göre belirlenen kadının iyi bir eş olması, geçmişten günümüze pek çok toplumun kadına yüklediği özelliklerin başında gelmektedir. Ancak kadınların toplumsal, kültürel ve siyasal anlamdaki bu konumlandırılışı, tek başına kadına herhangi bir güç ve statü kazandırmadığı gibi üretim sürecinin dışında yer alan ve genelde eğitimsiz olan kadının kişilik kazanma, birey olma sürecini de oldukça zorlaştırmaktadır.

Geleneksel veya modernleşme sürecini çarpık bir biçimde yaşayan toplumlarda ancak annelik ve ev kadınlığı vasfı ile öne çıkmayı başarabilen kadınların eş olarak yaşadıkları doyum, aile ve evlilik hayatından beklentileri, yaşadıkları mutluluk minimum düzeydedir.

Ülker Köksal, toplumun nabzını iyi tuttuğu ve kadınların yaşadığı bütün problemleri duyumsadığı için oyunlarında kadınların toplum-aile hayatında eş olarak karşı karşıya geldikleri her türlü duruma yer vermiştir. Çoğunlukla aşağılanan, küçük düşürülen, mesleklerinden alıkonulan, eve hapsedilen, aldatılan, psikolojik veya fiziksel şiddet gören ‘mağdur eşler’in yaşamlarına ayna tutmakla kalmayıp, kadınların kendileri hakkındaki olumsuz algılamalarını da ele alır. Böylece ortaya koyduğu olumsuz örneklerden hareketle farkındalık oluşturmaya, bu sorunun çözümüne katkı sunmaya çalışmıştır.

“Besleme” adlı oyunda Sultan gördüğü psikolojik ve fiziksel şiddetle yaşamsal ve insani haklarından yoksun kalan tüm kadınları temsil eder. Sultan, çocuk yaşta yeniden evlenmek isteyen babası tarafından başlık parası karşılığında şehirlilere besleme olarak satılır. Sultan, köle gibi çalışmasına rağmen ev sahiplerine bir türlü yaranamaz ve sürekli şiddet görür. Anne, babasının sevgi ve şefkatine en çok ihtiyaç duyduğu yaşta el kapılarında beslemelik yapan Sultan öldükten sonra gideceği cennetin hayaliyle avunur. Cennetin güzelliklerini anlatan kapıcı karısı *“bu dünyada acı çeken kuluna, orada her bir istediğini verecek kurban olduğum Rabbim... Yorulmak yok... Ağrı sızı yok... Üşümek yok. Dayak yok... Dinleneceksin...”* (s.18) dedikçe Sultan, adeta kendinden geçer.

“Uzaklar” oyununda ise Naile, köyden kente göç eden ve kapıcılık yapan bir ailenin en küçük kızıdır. Yaşadığı hayatın zorluklarından kurtulmak için okumak ve meslek sahibi olmak ister ancak annesi geleneksel bir düşünce tarzına sahip olduğundan Naile’nin okumasına sıcak bakmaz. Bu durumun farkında olan Naile, ailesinin tepkisini çekebilecek her türlü davranıştan kaçındığı için tam manasıyla kısıtlanmış bir hayat yaşar. Zira sınıf arkadaşının daha önce birini sevip sevmediğini sorması üzerine Naile’nin sarf ettiği sözler, yaşadığı baskının boyutunu ortaya koyar: *“Böyle şeyleri bırak yaşamayı, düşünmeyi bile yasakladım kendime. Bazen uzaklardaki film yıldızlarına âşık oldum. İnsanların sahicisini sevemem ki... Kaçarım hemen. Korkarım. Böyle bir şey duysalar annemle babam hemen okuldan alırlar beni. Kuşkulanmaları yeter. (...) Güzel olmak istemem ki. Kimse benim farkıma varmamalı. Saçlarımı sımsıkı bağlamam, kocaman gözlükler takmam, kambur durmam hep saklanmak için. İçimde bir polisim var benim. Güzel olmayı yasaklıyor bana”* (s.37-38)

Naile, dikkat çekmemeye ve sadece eğitimini tamamlamaya odaklanmışken yaşadığı önemsiz bir hadise yüzünden hayatı alt üst olur. Sırf aynı sınıfta okuduğu bir erkek arkadaşının evine gittiği için ailesi Naile’yi temiz olduğunu kanıtlamak için doktor muayenesine götürür. Karşı karşıya kaldığı bu muameleden sonra intihara teşebbüs eden Naile, uzun zaman boyunca hazırlandığı üniversite sınavından da başarısız olunca evden kaçar.

Yazarın, evlilik-aile hayatlarında mağduriyet yaşayan eşleri temsil eden sembol kişilerinden biri Sacide’dir. Yasaklar ve baskılar sonucunda insanlara ve yaşama korkarak yaklaşan, umutlarını hep yarına erteleyen Sacide’nin oyunun başından itibaren yaşadığı ezilmişlik, evlendikten sonra

katmerlenmiş; kocasının her türlü küçümseyici, aşağılayıcı tavrı yetmezmiş gibi evliliğinin sekizinci ayında aldatılmıştır. Sacide'nin dışında Belkıs ("Uzaklar"), Saliha ("Bir Garip Oyun"), Gülşen ("Dünya'nın Yaşlı Çocukları"), Gönül ("Önce Sevgi"), Bedriye ("Besleme") kocaları tarafından aldatılmış ve yıkıma uğratılmış eşlerdir. Gülsün Ana, Ayten, Hatice ("Yollar Tükendi"), Aslı, Yasemin ("Sevdalı Fidanlar"), Mine ("Dünya'nın Yaşlı Çocukları"), İhsan ("Sacide") psikolojik veya fiziksel şiddet gören, baskıya uğrayan eşlerdir.

2.3. Çalışma Hayatında Kadın

Ülker Köksal, meslek sahibi ve kendi ayakları üzerinde durabilen kadınların daha güçlü olduklarına ve kendilerini ezdirmediklerine inanır. Oyunlarında da bu düşüncesini kanıtlayan pek çok örneğe yer vermiş; eğitimsiz, ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınların meslek sahibi kadınlardan çok daha fazla şiddet gördüklerini, aşağılandıklarını veya aldatıldıklarını gözler önüne sermiştir. Köksal'ın oyunlarında ev hanımı olan karakterlerden Saliha ("Bir Garip Oyun"), Sacide ("Sacide"), Bedriye, ("Besleme"), Gönül ("Önce Sevgi") kocaları tarafından aldatılmış; Meliha ("Besleme") terk edilmiş; Sultan ("Besleme"), gördüğü şiddet yüzünden bebeğini kaybetmiş ve İhsan ("Sacide") da sinir hastası olduğunu ifade edecek kadar yoğun bir psikolojik şiddete maruz kalmıştır.

Ev hanımı olan bu kadınların aldatılmak, terk edilmek veya şiddete uğramak dışında ortak bir diğer özellikleri de mutsuz oluşlarıdır. Evlilik ve aile hayatından umduklarını bulamayan bu kadınların ekonomik açıdan bağımsız olmamaları, yaşadıkları olumsuzluklardan kurtulamamalarına da neden olmaktadır.

Engels, yaşamları ev işleriyle sınırlı olan kadınların kamusal alana açılmadıkları sürece erkeklerle eşit olmalarının imkânsız olduğunu iddia eder. Engels'e göre toplumsal düzeydeki bir eşitlik, ancak kadınların üretime tam anlamıyla katılmaları ve ev içindeki görevleri önemsiz hale getirmeleriyle mümkün olacaktır. (İmançer, 2002: 155-156) Köksal da "Sacide" adlı oyunda kadının ekonomik anlamdaki bağımlılığını ve ekonomik özgürlüğe sahip olamamanın ne gibi olumsuzluklara sebebiyet verdiğini İhsan aracılığıyla en yalın haliyle ifade eder: "*Param olsa... Bir evim, biraz da gelirim olsa... Bir gün durmam. Çocuklar da kendilerini kurtardılar zaten. Her ay da piyango bileti alıyorum. Bir şey çıktığı yok*" (Sacide, s.27).

Toplumda kadın ve erkek cinsine yüklenen farklılıkların ekonomik temelli olduğuna inanan sosyalist feministler "kadının ezilmişliğinin temel nedeninin kapitalist toplumda, kadının erkeğin malı olmasına bağlı olarak açıklarlar" (Özkalp, 2004: 36). Bu duruma "Sacide" adlı oyununda yer veren Köksal, kadına yakıştırılan bu rollerin oluşmasında kadının da suçlu olduğunu belirtir:

Bizden farklı olduklarını pek sanmıyorum. Bize mücevher almaları... Bizim için çalıştıklarını söylemeleri... Onlardan farklı olmamızı istiyorlar. Neden? Neden bizim onların sırtından geçinmemizi çok doğal kabul ediyorlar? Biz kadınları beslemeyi neden en doğal görevleri sayıyorlar? Bizi mal gibi gördükleri için. Bize daha güvenle sahip olabilmek için. Bu erkeklerin suçu mu yalnız? Bence hayır. Biz kadınlar da pırlanta yüzük isterken, kürk manto isterken, bunca yıl karılık yaptım sana neyini gördüm derken, kendimizi bir mal yerine koymuyor muyuz? (Sacide, s.27).

Öğretmen, sanatçı, akademisyen, devlet memuru gibi kadınların çalışma hayatına odaklanan Köksal, kentsel hizmet sektöründe çalışan kadınlara da önemli ölçüde yer verir. Türkiye'de göç ve hızlı kentleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal gruplar, hayatlarını bir şekilde idame ettirmek için kentlerde bakıcılık, gündelikçilik ve kapıcılık gibi düşük ücretli iş kollarında çalışmaktadır. Bu kişilerin önemli bir çoğunluğu ellerinde herhangi bir mesleki vasıf bulunmayan, eğitimsiz kadınlardan oluşur. Bu nedenle "*ev hizmetinde çalışanların, çalışma koşullarından ve yasal düzenlemelerden kaynaklanan birçok sorunları bulunmaktadır. Uzun çalışma saatleri, sosyal güvenlik yoksunluk, dinlenme süreleri, haftalık izin, ücretler ev hizmetinde çalışanların karşılaştıkları güçlükler*

arasındadır” (Yıldırım, 2014: 45). Olumsuz çalışma koşulları altında çalışmaya mecbur kalan bu kadınların ağır iş yüklerine kendi evlerinin genel temizliği, yemek yapılması, çamaşırların yıkanması bazen çocuk bakımı da eklenince ortaya insanüstü çaba gerektiren bir durum çıkmaktadır. Ülker Köksal, kapıcı veya gündelikçi olarak çalışan kadınların içinde buldukları bu duruma Bedriye (“Besleme”), Hasibe (“Bir Diploma Töreni”), Gülsün Ana, Güllü, Hatice, Ayten (“Yollar Tükendi”), Cemile (“Uzaklar”) gibi karakterler aracılığıyla tarafsız ve gerçekçi bir bakış açısıyla ışık tutarak kadınların ezilişini sınıf farklılığına dayandıran Marksist feministlerin söylemlerine benzer bir tavır sergiler. Köksal, bu kadınların toplumsal ve ekonomik konumları başta olmak üzere dünyayı algılama biçimlerini, inançlarını, değer yargılarını, aile ilişkilerini ortaya koymaya çalışır.

“Bir Diploma Töreni”nde ise dört çocuğu ve kocasıyla birlikte iki odalı bir gecekonduda oturan Hasibe, dikiş, temizlik ve çocuk bakmaya giderek ailesinin geçimine yardım eden özverili bir kadındır. Oldukça zor yaşam koşullarıyla mücadele ederken gündelikçilikten kalan vaktinin tamamını ev işleri, yemek ve temizlikle geçirmektedir. Buna rağmen ailesini ve evin sorumluluklarını ihmal etmemektedir. Ancak Hasibe, kent yaşamına bir türlü ayak uyduramaması, ellerine kına yakması, oyallı tülbentlerle başını bağlaması ve düzgün konuşamaması kentlilere özenen kızının ondan uzaklaşmasına sebep olur. Hatta bir keresinde kızına sarılmak isteyen Hasibe, sırf soğan koktuğu için kızı tarafından engellenince oldukça üzülür ve *“ne yapsam etsem, şu soğan kokusu çıkmaz üstümden. Ev de soğan kokar zaten”* (s.10) diyerek bu konudaki çaresizliğini dile getirir. Aslında Hasibe, böyle bir davranışı hak etmeyecek kadar fedakâr bir kadındır. Zira *“el ve kollarındaki yanık izleri, parmaklarındaki iğne çentikleri ve ne kadar uğraşırsa uğraşsın parmak uçlarından geçiremediği kara çizgiler”* (s.11) onun yaşadıkları geçim sıkıntısını hafifletmek ve çocuklarına iyi bir gelecek sunmak için sarf ettiği çabaların adeta birer nişanıdır.

Hasibe gibi yaşadıkları zor koşulların fiziksel ve ruhsal izlerini taşıyan bu kadınlar yokluk, yoksulluk, çaresizlik, cehalet, baskı, şiddet, sömürü ve küçümsenmeye rağmen hayata tutunmaya, kent koşullarıyla mücadele etmeye çalışırken aynı zamanda geleneksel yapılarını muhafaza etmeye, dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan ailelerini bir arada tutmaya çalışmaktadırlar.

Toplumun her kesiminden kadın portelerine yer veren Köksal, “Besleme”, “Bir Diploma Töreni”, “Yollar Tükendi”, “Uzaklar” adlı oyunlarıyla gündelikçilik, kapıcılık veya temizlikçilik yaparak hayatlarını sürdürmeye çalışan kadınların çözüm bekleyen sorunlarına da duyarlılık gösterir. Köksal, öncelikle büyük kentlere göç ederek gecekondu veya kapıcı dairelerine yerleşen ve oldukça zor koşullarda yaşamaya çalışan bu kadınların oldukça kısıtlı bir yaşam alanına sahip olduklarına dikkat çeker. Bunun yanında ailelerinin kısıtlı bütçelerine katkı sunmak amacıyla hiçbir güvenceleri olmaksızın oldukça ağır işlerde çalıştıklarını, kendilerine ayırabilecekleri vakitleri olmadığı için de kent yaşamının nimetlerinden faydalanamadıklarını vurgular. Ayrıca Köksal’a göre köyden kente göç etmelerine rağmen bu kadınların eğitim alma fırsatı bulamaması, geleneksel rollerinden sıyrılamamalarına ve gelenekçi tavırlarını kent yaşamına rağmen sürdürmeye çalışmalarına neden olmaktadır.

2.4. Kadının Eğitim Hakkı

Kadın ve erkeğin yaratılış itibarıyla birbirlerinden farklı olmadıklarını düşünen liberal feministlere göre *“kadınların haksızlığa uğramasının sebebi cinsiyetleri, onları cahilliğe iten toplumsal şartlandırma ve ayrımcılıktır. Bu nedenle de kadınların toplum içerisinde hak ettikleri yeri almaları için toplumsal değişimin bir gereklilik olduğunu ve bunun da eğitimle mümkün olabileceğini savunmaktadırlar”* (Dikici, 2016: 526). Türkiye’de ‘eğitimde fırsat ve olanak eşitsizliği’ sorununun sadece erkek ve kadın nüfusu arasındaki eşitsizlik veya okullaşma oranlarının düşük olmasından kaynaklanmadığını ifade eden Ülker Köksal da oyunlarında bu konuyu derinlemesine irdeleyerek kadına yönelik ayrımcılığın çocukluk döneminden itibaren başladığını vurgular. Ayrıca toplumsal ve kültürel kalıp yargılar nedeniyle aile ve toplumun, kız çocuğa erkek çocuktan daha az olanaklar tanıdığını, bunun sonucunda da kadının pek çok konuda olduğu gibi eğitim hayatında da yok sayıldığını belirtir.

Ülker Köksal'ın oyunlarında mesleği öğretmenlik olan Sıdıka, İlknur (*Değişim*), Vedide (“Karanlıkta İlk Işık”), Lamia, Nuran (“Uzaklar”), Ayseli ve Nihal (“Bir Diploma Töreni”)’in yanı sıra Belkıs (Uzaklar), Feride ve Filiz (“Önce Sevgi”) gibi kadınlar eğitime verdikleri önemle dikkat çeken karakterlerdir.

Ülker Köksal oyunlarında değişim, yenilik ve çağdaşlaşmanın tüm ülke sathına yayılması, cehaletin ortadan kaldırılması için öğretmenlere büyük görev ve sorumluklar verir. Yazar, öğretmenlik mesleğini yapan kadınların aydınlığa giden yolda neleri başarabileceklerini, idealist karakterler aracılığıyla göstermeye çalışır. Bu anlamda *Değişim* adlı oyunda Sıdıka ve kızı İlknur, yaptıkları mesleğin kutsiyetine olan inançları ve sahip oldukları büyük ideallerle dikkat çeken iki önemli oyun kişisidir.

Ülker Köksal'ın eğitim konusundaki düşünceleri Sıdıka, İlknur, Vedide ve Nuran gibi öğretmenler tarafından icra edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim yazar, geleneksel eğitim anlayışının çağdaş bireylerin yetiştirilmesinde yetersiz kaldığını, eğitim sisteminin çağın gereklerine cevap verebilecek nitelikte olması gerektiğini düşünmektedir. Çağdaş eğitim anlayışının ise ancak modernleşmeyi yaşam tarzı olarak benimsemiş; değişimi savunan, yenilikçi öğretmenler tarafından verilebileceğine inanmaktadır. Bu yönüyle Köksal'ın öğretmenlere toplumu değiştirip dönüştürme, topluma öncülük etme gibi bir görev verdiği söylenebilir.

Liberal feminizmin başta gelen savunucularından Mary Wollstonecraf, *Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi) adlı eserinde kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı tarafından yaratılan varlıklar olduğuna, dolayısıyla da ahlaksal ve zihinsel yeteneklerini geliştirme noktasında erkeklerle eşit haklara sahip olmalarına izin verilmesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca uygun bir eğitimin kadını erkeğe hizmet etme rolüne boyun eğmekten kurtaracağı da iddia eder. (Donovan, 2001: 18) Köksal da Wollstonecraf gibi toplumda yaşanan kadın sorunlarının büyük bir bölümünün eğitim ile ilgili olduğuna inandığı için oyunlarında çok sayıda başarılı kadın öğretmene yer verir.

Köksal, oyunlarında eğitim konusunu birey ve toplumun eğitime bakış açısı, eğitimde fırsat eşitliği, kadının eğitime katılımı, eğitilmiş-egitimsiz kadının toplumdaki konumu gibi pek çok faktörü göz önünde bulundurarak geniş bir açıdan ele alır. Buna göre yazar, kadının özgür ve sorgulayıcı bir birey olmasında eğitimin ne kadar önemli bir role sahip olduğunu eğitilmiş ve eğitimsiz kadın karakterler üzerinde somutlaştırır. Bireysel ve ekonomik özgürlüklerin kazanılmasında çağdaş eğitim anlayışının önemine vurgu yaparak kız çocuklarının eğitim konusunda sonuna kadar desteklenmesi gerektiğini belirtir. Ancak Köksal, geleneksel algı ve hayat tarzına sahip kadınların eğitime yeteri kadar destek vermediklerini bu nedenle de kız çocuklarının eğitime katılımlarının ciddi oranda engellendiğini vurgular. Bunun yanında yazar, oyunlarında bütün engellemelere rağmen okuma azminden vazgeçmeyen Naile, Pervin ve Güzin gibi kadın karakterlere de yer vererek azmin ve umudun tükenmediği sürece her türlü engelin aşılabileceğini göstermeye çalışır.

“Uzaklar”da Cemile, oğulları okumadı diye kızının da okumasını istemez. Eğitimin önemine inanmadığı için de kızının okudukça bozulacağını düşünür: “*Şimdiden seni beni beğenmiyor. Okursa yüzümüze bakmayacak Allah bilir. Keşke bu da erkek olsaydı. Okuyor da nasıl okuyor? Erkeklerle dirsek dirseğe... Sonu neye varacak bunun? Parklarda sokaklarda gördüğümüz kızlar gibi olacak. Erkeklerle sarmaş dolaş*” (s.40). Cemile, sahip olduğu bu yanlış düşünceden ötürü kızını okumaktan vazgeçirmek için her türlü yola başvurur. Önce “*oku da sonra ne edeceksin onu söyle bana. Anan, baban köylü... Kentli okumuş adam gelir seni alır mı? Yüksek okulu okursan köyden gelmiş sen beğenir misin? Ee... Orta yerde kalacaksın. Okumanın sonu bu işte...*” (s.40) gibi sözlerle onu ikna etmek ister, başarılı olamayınca da kızının üniversite için biriktirdiği paralara oğlunun nişan masrafları için el koyar.

“Yollar Tükendi”de Gülsün Ana, “*toprak kendini sevene verir. Toprağı sevmesini bilmeli önce. Birinizin akli şehirdeki karılarda kızlarda. Ötekinin kitapta. Toprak n'etsin sizin gibi nankörleri?*”

Elbette bir şey vermez size toprak...” (s.81) sözleriyle köy yaşamı ve toprağa ilişkin geleneksel bir yaklaşım sergiler. Bu nedenle okul ve eğitim konusunda da geleneksel yaşamın kalıp yargılarına göre değerlendirmelerde bulunur. Hayatını sürdürmek için köy yaşamının temel gereklerini yerine getirmenin yeterli olduğuna inandığı gibi pek çok konuda cehaletin mutluluğunu yaşar. Gülsün Ana, eğitimin gerekliliğine inanmadığı için köyde ilkokulu tamamlayan oğlunun şehre taşınmak istemesine ve diğer eğitim kademelerini talep etmesine bir türlü anlam veremez:

GÜLSÜN ANA — Sen de okudun ya... Köyde okul mu yok? Okuyup yazıyorsun ya. Daha ne istiyorsun?

MURTAZA — İki bitirmeyle adam okumuş mu olur? Köy okulu. Şehirde olsak tüm okulları okurdum. Öğretmen diyor ki şehirde...

GÜLSÜN ANA — Hep o sıksa öğretmen değil mi senin aklını çelen? Okusan n'olacak okumasan n'olacak? Alt tarafı bir köylüsün işte... Topraktan buğday almak için okumak gerekmez.

MURTAZA — Öğretmen dedi ki... Sen okusan çok büyük adam olursun, bu heves sende varken dedi...

GÜLSÜN ANA — Öğretmen o kadar okumuş da n'olmuş yani? Bizden başka mı yaşıyor? (s.69)

3. Sonuç

Batı'da 17. yüzyılın başlarından itibaren kendini göstermeye başlayan ve önceleri eşitlik mücadelesine dayanan kadın hareketi, Fransız devrimiyle birlikte kısa bir sürede yaygınlık kazanarak tiyatro da dâhil olmak üzere hayatın pek çok alanında etkili olur. Türkiye'de ise Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın hakları ile ilgili önemli adımlar atılmasına karşın kadının ve feminist düşüncenin tiyatrodaki ciddi anlamdaki temsili ancak 1980'lerde mümkün olur.

Ülker Köksal, 1970'li yıllardan itibaren yazdığı pek çok oyunla Cumhuriyet devri Türk tiyatrosunda feminizmin önemli temsilcilerinden biri olur. Cumhuriyet kuşağı kadını olarak görev ve sorumluluklar üstlenmekten kaçınmayan yazar, oyunları aracılığıyla toplumsal sorunlar ve yaşam koşulları içinde debelenen kadının daha mutlu olmasını sağlamaya veya sorunların çözümüne ilişkin yollar aramaya çalışır.

Köksal, her şeyden önce düşünce ağırlıklı olmalarıyla dikkat çeken oyunlarında hem hissettiği toplumsal sorumluluğun bir gereği olarak hem de kadın olmanın verdiği sorumluluk duygusuyla kadının toplumsal yaşamdaki konumuna ve kadın sorunlarına eğilerek kadını oyunlarının odağına yerleştirir. Feminist bir bakış açısını da içeren bu yaklaşımı, neredeyse yazarın bütün oyunlarında görmek mümkündür.

Ataerkil toplumsal düzenin kadını temel haklarından mahrum bırakmasına kayıtsız kalmayan yazar, kadının erkekle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunur. Böylece kadın ve kadın sorunlarını oyunlarının odağına alan Köksal, bir yandan ataerkil düzenin baskın olduğu geleneksel toplumlarda yaşanan cinsiyet ayrımcılığına dikkati çekmekte diğer yandan da erkek egemen düşüncenin kadını kimliğinden alıkoymasını ezilmiş, çaresiz bir cinsiyet olarak ele almasını eleştirmektedir. Oyunlarında geleneksel kadın algısını, evlilik, aile, çalışma hayatı, annelik ve eğitim gibi kavramlar bağlamında eleştirirken kadın kimliğine ilişkin düşüncelerini de satır aralarında sıralar. Kadının özel ve kamusal alanda hak ettiği konuma erişmesine engel olan sorunlara dikkat çeker. Bu sorunları irdelerken de kadının evlilik, aile ve çalışma hayatından seçtiği kesitleri sahneye taşıyan yazar, mücadele ruhuna sahip olan, içinde bulunduğu zor koşullara karşı koyan kadınları rol model olarak gösterir.

Köksal'ın kadın sorunlarına eğilirken üzerinde önemle durduğu konuların başında evlilik gelmektedir. Evliliğe sembolik anlamlar yükleyen yazar, hem geleneksel hem de modern evlilik anlayışının belirgin sorunlarına işaret eder. Köksal, kadınlara evliliklerine dair fikirlerinin

sorulmamasına, çiftlerin evlilik öncesi birbirlerini yeteri kadar tanıma fırsatı bulamamasına karşı çıkarken; erkeğin evlilik hayatında egemen olduğu geleneksel evlilik anlayışını ise kesin olarak yok sayar. “Sevdalı Fidanlar”, “Bir Garip Oyun”, “Yollar Tükendi”, “Önce Sevgi” ve “Buluşma” adlı oyunlar, bu düşünsel vurguyu öne çıkarmaktadır.

Köksal, aile hayatını ele alırken sevgi, saygı, karşılıklı anlayış, samimiyetin önemine dikkat çeker ancak aile kurumu, oyunlarının çoğunda kadın karakter için çatışma yaratan bir kurum niteliğindedir. Ailede anne, kız çocuk, kız kardeş, eş gibi rolleri üstlenen kadın karakterler, toplumsal cinsiyet rollerinin kısıtlayıcı yönüyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunun dışında eş, baba ve ağabey gibi erkek otoritesinin temsilcileri, engelleyici birer unsur olarak kadının hem bireysel hem de kişilik gelişimi açısından geri kalmasına neden olmaktadır.

Köksal’ın kadın sorunlarını irdelerken üzerinde defaatle durduğu bir diğer konu, eğitim konusudur. Yazar, eğitim konusundaki irdemelerini Atatürkçü devrimlerin toplumda yer edinmeye çalıştığı, eğitim politikalarının Kemalist bir anlayışla yürütüldüğü Cumhuriyet yıllarına kadar götürerek eğitimin kadınlar için kurtuluş anlamına geldiğini vurgular. Çağdaş eğitim anlayışını, bireysel ve ekonomik özgürlüklerin kazanılmasında önkoşul olarak gösterir.

Kaynakça

- And, Metin *Başlangıcından 1983'e Türk tiyatrosu tarihi* İletişim Yayınları İstanbul 2015
- Aslan, Yunus *Türkiye’de Feminizm Düşüncesinin İmkânı*, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Baran, Benan *Havva Kadın Özgürleşmesinde Bir Protesto Aracı Olarak Sanatın Kullanımı*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Baştan, Ajda *Feminizm ve İngiliz Feminist Tiyatro Asos Journal*, S. 3/21 s.173-185, 2015.
- Biçer, Rana. *Caryl Churchill'in Top Girls ve Fen adlı oyunlarında Feminist söylem*. Kafkas Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Case, Sue-Ellen “Radikal Feminizm ve Tiyatro” (Çev. Canan Tanır) *Mimesis: Tiyatro/Çeviri-Araştırma Dergisi* S.12 Feminist Tiyatro Özel Sayısı s.1-21 Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi İstanbul 2006

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- Case, Sue-Ellen *Feminizm ve Tiyatro* (Çev. Ayşan Sönmez) Boğaziçi Üniversitesi Yayınları İstanbul 2010
- Çakır, Serpil “Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi” Modern Siyasal İdeolojiler, ed.Birsen Örs, Bilgi University Publishing, İstanbul, s.412-475, 2015.
- Çakmak, Banu Batı’da Çağdaş Feminizmin Gelişimi, Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, S. 10, ss. 1-14, 2013.
- David, M. E. Serpest Piyasa Feminizmi: Bir Cevap, Çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu, Liberte Yayınları, 2000.
- Dikici, Erkan Feminizm’in üç ana akımı: liberal, Marksist ve radikal feminizm teorileri, The Journal of Academic Social Science Studies, S. 43, s. 523-532, 2016.
- Donovan, Josephine *Feminist Teori*, (Çev: Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek. Fevziye Sayılan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Edis, Zeki Lorraine Hansberry’nin A Raisin in the Sun Adlı Eserine Olgucu Bir Yaklaşım, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.
- Engels, Friedrich *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (Çev. Kenan Somer). Ankara: Sol Yayınları, 2002.
- Firestone, Shulamith *Cinselliğin Diyalektiği*. (Çev. Yurdanur Salman). İstanbul: Payel Yayınları, 1993.
- Gouma-Peterson, Thaila ve Mathews, Patricia Sanat Tarihinin Feminist Eleştirisi. Ahu Antmen, (Ed.), *Sanat Cinsiyet: Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri* (13-117). İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Hooks, Bell *Feminist Theory from Magrin to Center South End* pres, Boston, 1984.
- İmançer, Dilek “Feminizm ve Yeni Yönelimler” Doğu-Batı Düşünce Dergisi “Yeni Düşünce Hareketleri” Yıl:5 S. 19 Ankara 2002
- İmançer, Dilek “Feminizm ve Yeni Yönelimleri”, Doğu Batı Düşünce Dergi-si, Yeni Düşünce Hareketleri, Yıl: 5, Sayı: 19, 2002.
- Korkmaz, Fatma Deniz “Eleştiri Kuramı Olarak Feminizm ve Sanata Yansımaları: Feminist Sanat” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Anasanat Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Erzurum 2006
- Köksal, Ülker *Değişim* Mitos-Boyut Yayınları İstanbul 2003
- Köksal, Ülker Kültür ve kadın kimliği 1-19 (Yazarın 29 Ekim 1995’te konferans bildirisi sunduğu bu yazı, yazarın kişisel arşivinden alınmış bir belgedir.) 1995
- Köksal, Ülker Oyunlarımdaki bazı kadın kimlikleri *Ankara Üniversitesi DTCF Tiyatro Araştırmaları Dergisi* S. 11 s. 21-35 1994
- Köksal, Ülker *Toplu oyunlar 1* (Uzaklar, Bir Garip Oyun, Karanlıkta İlk Işık (Kubilay), Sevdalı Fidanlar) Mitos-Boyut Yayınları İstanbul 2002
- Köksal, Ülker *Toplu oyunlar 2* (Sacide, Yollar Tükendi, Ademin Kaburga Kemliği, Gün Dönerken). Mitos-Boyut Yayınları İstanbul 1994
- Köksal, Ülker *Toplu oyunlar 3* (Besleme, Önce Sevgi, Dünyanın Yaşlı Çocukları) Mitos-Boyut Yayınları İstanbul 1999

I. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

- Köksal, Ülker *Toplu oyunlar 4* (Buluşma, Tata'nın Çocukları, Dönüş Yolunda Bir Çocuk, Şaka, Eşikte, Sil Baştan, Sıfıra Bir Var, Binbir Çiçek Kolonya Fabrikası) Mitos-Boyut Yayınları İstanbul 2002
- Mackinnon, Catherine A. *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru* (Çev: Türkan Yöney, Sabir Yücesoy). Metis, İstanbul, 2003.
- Michel, Andree *Feminizm* (Çev. Şirin Tekeli) Kadın Çevresi Yayınları İstanbul 1984
- Mitchel, Juliet *Kadınlık Durumu* Yaprak İstanbul 1985.
- Notz, Gisela *Feminizm* (Çev. Sinem Derya Çetinkaya) Phoenix Yayınevi Ankara 2012
- Özkalp, Enver *Davranış Bilimlerine Giriş* Anadolu Üniversitesi Yayınevi, Eskişehir, 2004.
- Özveri, Derya *Feminist Teorinin Gelişim Sürecinde Uluslararası İlişkilere Bakışı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme*. H. Çomak (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış*. Umuttepe Yayınları, 2009.
- Payne, Malcolm, *Modern Social Work Theory, Second Edition*, Chicago: Lyceum Books, 1997.
- Sayın, Gülşen "Caryl Churchill'in *Sirke Tom* Oyununda 'Cadı' İmgesine Feminist Yaklaşım" *Beykent Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi* S.5 s.17-38 2008
- Şener, S. Ülker Köksal'ın oyun yazarlığı *Ülker Köksal Toplu Oyunlar 1* Mitos Boyut Yayınları İstanbul 2002
- Şener, Sevda *Gelişim sürecinde Türk tiyatrosu* Alkım Yayınevi İstanbul 2003
- Şener, Sevda *Oyundan düşünceye* Gündoğan Yayınları Ankara 1993
- Şerbetçi, Didem "Postkolonyal Feminizm Bağlamında 'Küresel Kız Kardeşlik' Kavramının İncelenmesi: Hindistan Örneği" Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Aydın 2013
- Takkaç, Mehmet Caryl Churchill'in *Top Girls, Owners* ve *Fen Adlı* Oyunlarında Çağdaş Kadının Bireysel Başarı Savaşımına Eleştirel Bir Bakış, *Litera*, S.15, ss. 102-112, 2003.
- Tatlılıoğlu, Kasım - Küçükköse, İsmail Türkiye'de kadına yönelik şiddet: nedenleri, koruma, önleme ve müdahale hizmetleri *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 13 s. 194-209 2015
- Tekeli, Şirin, *Kadınlar için Yazılar*, İstanbul, Alan, 1988.
- Varlı, Gül Üçüncü Tiyatro ve Türkiye'de kadın tiyatroları Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi 2010
- Yıldırım alp, Sinem Türkiye'de ev hizmetinde çalışanların sorunları Karabük Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(1), s.45-59 2014

آراء العلماء في المحكم والمتشابه

دا وجيهي سونمز- أستاذ مشارك في قسم العقيدة

كلية الإلهيات – جامعة يوزنجوييل vsonmez66@gmail.com

1. المحكم والمتشابه لغة واصطلاحا

المحكم لغة: ذكر الزركشي في (البرهان): "فأما المحكم فأصله لغة المنع؛ تقول: أحكمت بمعنى رددت، ومنعت، والحاكم لمنعه الظالم من الظلم، وحكمة اللجام هي التي تمنع الفرس من الاضطراب."¹

واختار الدكتور محمد لطفي الصبغ، في كتابه (لمحات في علوم القرآن)، معنى الإتقان، فقال: "المحكم لغة ٥: هو اسم مفعول من أحكم أي أتقن يقال بناءً محكم أي متين."²

المتشابه لغة: "1- اسم فاعل من تشابه، 2- نص قرآني يحتمل عدة معانٍ، عكسه مُحَكَّم."³ و "تشابهه) الشينان أشبه كل منهُما الآخر حتَّى التباساً"⁴

قال السيوطي: "قال الطيبي: المراد بالمحكم ما اتضح معناه والمتشابه بخلافه..."⁵

وقال: "الأحاديث والآثار تدل على أن المتشابه مما لا يعلمه إلا الله وأن الخوض فيه مذموم."⁶

وقال الاصفهاني: "جميع المتشابه على ثلاثة أضرب: ضرب لا سبيل للوقوف عليه، كوقت الساعة، وخروج دابة الأرض، وكيفية الدابة ونحو ذلك. وضرب للإنسان سبيل إلى معرفته، كالألفاظ الغريبة والأحكام الغلقة. وضرب متردد بين الأمرين يجوز أن يختص بمعرفة حقيقته بعض الراسخين في العلم، ويخفى على من دونهم، وهو الضرب المشار إليه بقوله عليه السلام في علي رضي الله عنه: (اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل)، وقوله لابن عباس مثل ذلك. وإذ عرفت هذه الجملة علم أن الوقف على قوله: وما يعلم تأويله إلا الله، ووصله بقوله: والراسخون في العلم، جائز، وأن لكل واحد منهما وجهاً."⁷

وقال الزركشي: "وأما المتشابه فأصله أن يشتبه اللفظ في الظاهر مع اختلاف المعاني"⁸

وجاء في كتاب أقاويل الثقات: "واختلفوا في المحكم والمتشابه، فقيل المحكم ما وضع معناه والمتشابه نقيضه. وقيل المحكم ما لا يحتمل من التأويل إلا وجهاً واحداً والمتشابه ما احتتمل أوجهها. وقيل المحكم ما تأويله تنزيهه والمتشابه ما لا يدري إلا بالتأويل، وقيل المحكم ما لم تتكرر ألفاظه والمتشابه القصص والأمثال. وقيل المحكم ما يعرفه الراسخون في العلم والمتشابه ما ينفرد الله بعلمه. وقيل المتشابه الحروف المقطعة في أوائل السور وما سوى ذلك محكم. وقيل غير ذلك. وقال جماعة من الأصوليين المحكم ما عرف المراد منه قيل ولو بالتأويل والمتشابه ما استأثر الله بعلمه كالحروف المقطعة وهو معنى قول بعضهم إن المحكم هو المكشوف المعنى الذي لا يتطرق إليه إشكال واحتمال والمتشابه ما

1 محمد بن عبد الله بن بهادر، أبو عبد الله بدر الدين الزركشي، البرهان في علوم القرآن، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، مكتبة دار التراث، القاهرة، مصر، ط3، 1404هـ/1984م، ج2، ص68

2 الدكتور محمد بن لطفي الصبغ، لمحات في علوم القرآن واتجاهات التفسير، المكتب الإسلامي، بيروت، لبنان، ط3، 1410هـ/1990م، ص152.

3 معجم اللغة العربية المعاصرة، د. أحمد مختار، مصدر سابق، ج2، ص1163.

4 معجم اللغة العربية بالقاهرة: المعجم الوسيط، مصدر سابق، ص471.

5 عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، تحقيق شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة ناشرون، بيروت، لبنان، ط1، 1429هـ/2008م، ص428.

6 السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، نفس المصدر، ص428.

7 الراغب الأصفهاني، مفردات ألفاظ القرآن، مصدر سابق، ص444-445.

8 الزركشي، البرهان في علوم القرآن، مصدر سابق، ص69.

يتعارض في الاحتمال ويجوز أن يعبر به عن الأسماء المشتركة كالقرء وكالمس المتردد بين المس والوطء وقد يطلق على ما ورود في صفات الله تعالى مما يوهم ظاهره الجهة والتشبيه ويحتاج إلى تأويله.⁹ ويختار الباحث: القول الأخير عن جماعة من الأصوليين.

2. أنواع المحكم والمتشابه

أنواع المحكم هي: "1- هناك آيات واضحات جدا يستطيع فهمها الناس العاديون الذين عرفوا العربية ونوعوها. 2- آيات لا يفهمها إلا العلماء الواقفون على أسرار العربية وقواعد الاستنباط وأصول الفقه، وقواعد البلاغة."¹⁰ أنواع المتشابه هي: "1-متشابه من جهة اللفظ: وهو الذي أصابه الغموض بسبب اللفظ. 2-ومتشابه من جهة المعنى: وهو الذي أصابه الغموض بسبب المعنى نفسه. 3-ومتشابه من جهتهما أي من جهة اللفظ والمعنى"¹¹ "ومن حيث إمكانية معرفة المتشابه ينقسم إلى ثلاثة أقسام: "1-قسم لا سبيل إلى الوقوف عليه كوقت الساعة وخروج الدابة. 2-وقسم للإنسان سبيل إلى معرفته كالألفاظ الغريبة. 3-وقسم متردد بين الأمرين. والمتشابه من هذه الأضرب هو الأول. أما الألفاظ الغريبة والضرب الذي يستطيع ادراكه الراسخون في العلم فهو من المحكم، يتفاوت وضوحا وسهولة، فمنه ما يحتاج إلى مزيد نظر وتأمل ليوقف المرء على معناه وحقيقته."¹²

3. فوائد المتشابه

وفوائد المتشابه الذي يمكن علمه عديدة نذكر منها أربعا: "1-حث العلماء على النظر الموجب للعلم والبحث عن دقائقه. 2-ظهور التفاضل وتفاوت الدرجات بين الخلق إذ لو كان القرآن كله محكما لا يحتاج إلى تأويل لاستوت منازل الخلق ولم يظهر فضل العالم على غيره. 3-الحصول على الثواب الأكبر، ذلك لأن المتشابه يوجب مزيد المشقة في الوصول إلى المراد، وزيادة المشقة توجب مزيد الثواب. 4-تحصيل العلوم الكثيرة، ذلك لأن المتشابه يوجب فهمه التعمق في معرفة النحو والمعاني وغيرهما."¹³

وفوائد المتشابه الذي لا يمكن علمه نذكر منها أربعا: 1-ابتلاء العباد بالوقوف عنده والتوقف فيه والتفويض والتسليم. 2-ومن حكم وجود ال متشابه الذي استأثر الله بعلمه في القرآن استكمال جوانب التكميل في العقيدة، وذلك لتتوافر للعقيدة الصفة المهمة التي تجعلها عقيدة تملأ النفس، وتحوز الإعجاب. قال سيد قطب: إن العقيدة التي لا غيب فيها ولا مجهول، ولا حقيقة أكبر من الإدراك البشري المحدود، ليست عقيدة، ولا تجد فيها النفس ما يلبي فطرتها، وأشواقها الخفية إلى المجهول، المستتر وراء الحجب المسدلة 3-إقامة الحجة على الناس جميعا بهذا الكتاب، الذي جاء بكل ما يتطلع إليه الناس أفرادا وجماعات، سواء كان في العقيدة التي تنأى عن الخرافة والباطل، وتدعو إلى الإيمان بحقائق يدركها الناس بعضها ويعجز العقل البشري عن إدراك بعضها، أو كان في التشريع المتكامل أ و في الحياة الروحية

9 مرعي بن يوسف بن أبي بكر بن أحمد الكرمي المقدسي الحنبلي، أقاويل الثقات في تأويل الأسماء والصفات والآيات المحكمات والمشتبهات، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت، لبنان، ط1، 1406هـ/1985، ص49-50.
10 الدكتور محمد بن لطف الصباغ، لمحات في علوم القرآن، مصدر سابق، ص156.
11 الدكتور محمد بن لطف الصباغ، لمحات في علوم القرآن، مصدر سابق، ص157-158.
12 الدكتور محمد بن لطف الصباغ، لمحات في علوم القرآن، نفس المصدر، ص158.
13 الدكتور محمد بن لطف الصباغ، لمحات في علوم القرآن، مصدر سابق، ص161.

السامية التي أقامها بين الناس 4- إقامة الحجة على العرب البلغاء حيث نزل القرآن بلغتهم ، ومع ذلك فقد عجزوا عن الوقوف على معنى بعض الآيات ، فدل ذلك على أن منزل من عند الله تبارك وتعالى.¹⁴

4 . حكم من يخوض في المتشابه

"متبعو المتشابه لا يخلون من ثلاث:

الأول: أن يتبعوه ويجمعوه طلبا للتشكيك في القرآن وإضلال العوام كما فعلته الزنادقة والقرامطة الطاعنون في القرآن.

حكمهم: لا شك في كفرهم، وإن حكم الله فيهم القتل من غير استتابة.

الثاني: أن يتبعوه ظلما لاعتقاد ظواهر المتشابه كما فعلته المجسمة الذين جمعوا ما في الكتاب والسنة مما ظاهره الجسمية حتى اعتقدوا أن الباري تعالى جسم مجسم وصورة ذات وجه وعين ويد وجنب ورجل وإصبع تعالى الله عن ذلك.

حكمهم: الصحيح القول بتكفيرهم. إذ لا فرق بينهم وبين عباد الأصنام والصور ويستتابون فإن تابوا وإلا قتلوا كما يفعل بمن ارتد.

الثالث: أن يتبعوه على وجه إبداء تأويلاتها وإيضاح معانيها.

حكمهم: اختلف العلماء في جواز ذلك بناء على الخلاف في جواز تأويلها، وقد عرف أن مذهب السلف ترك التعرض لتأويلها مع قطعهم باستحالة ظواهرها فيقولون أمروها كما جاءت. وذهب بعضهم إلى إبداء تأويلاتها وحملها على ما يصح حملها في اللسان عليها من غير قطع بتعيين مجمل منها.

الرابع: كما فعل صبيغ حين أكثر على عمر في السؤال.

فقد كان الأئمة يعاقبون من يسأل عن تفسير الحروف المشكلات في القرآن لأن السائل إن كان يبغى بسؤاله تخليد البدعة وإثارة الفتنة فهو حقيق بالنكير وأعظم للتعزير. وإن لم يكن ذلك مقصده فقد استحق العتب بما اجترم من الذنب، إذا أوجد للمنافقين الملحدين في ذلك الوقت سبيلا إلى أن يقصدوا ضعفه المسلمين بالتشكيك والتضليل في تحريف القرآن عن مناهج التنزيل وحقائق التأويل ومن هذا النوع ما روى عن صبيغ بن عسل عند ما قدم المدينة فجعل يسأل عن متشابه القرآن فبلغ ذلك عمر رضى الله عنه فبعث إليه عمر فأحضره وقد أعد له عراجين من عراجين النخل، فلما حضر قال له عمر: من أنت؟ قال: أنا عبد الله صبيغ، فقال عمر رضى الله عنه: وأنا عبد الله عمر، ثم قام إليه فضرب رأسه بعرجون فشجه ثم تابع ضربه حتى سال دمه على وجهه. فقال: حسبك يا أمير المؤمنين! فقد والله ذهب ما كنت أجد في رأسي. ثم إن الله تعالى ألهمه التوبة وقذفها في قلبه فتاب وحسنت توبته.¹⁵

وقال السيوطي: "والمتشابه هو موضع خضوع العقول لبارئها استسلاما واعترافا بقصورها... وقال الخطابي: المتشابه على ضربين: أحدهما ما إذا رد إلى المحكم واعتبر به عرف معناه، والآخر: ما لا سبيل إلى الوقوف على حقيقته، وهو الذي يتبعه أهل الزيغ فيطلبون تأويله، ولا يبلغون كنهه، فيرتابون فيه فيفتنون"¹⁶

14 الدكتور محمد بن لطفى الصباغ، لمحات في علوم القرآن، نفس المصدر، ص161-162.

15 د. عزت شحاته كرار محمد، الوقف القرآني وأثره في الترجيح عند الحنفية، مؤسسة المختار، القاهرة، مصر، ط 1، 1424 هـ - 2003 م، ص68-69.

16 السيوطي، الإتيان في علوم القرآن، نفس المصدر، ص429.

وقال: "وجمهور أهل السنة منهم السلف وأهل الحديث على الإيمان بها وتفويض معناها المراد منها إلى الله تعالى ولا نفسرها مع تنزيهنا له عن حقيقتها."¹⁷

وجاء في فتح الباري لابن حجر العسقلاني: يحمل ما ورد من ذم من سأل عن المشكلات على من سأل تعنتا كما قال تعالى: (فأما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة) وفي حديث عائشة: " فإذا رأيتم الذين يسألون عن ذلك فهم الذين سمى الله فاحذروهم"¹⁸

وقال: "أن الآية دلت على ذم متبعي المتشابه لوصفهم بالزيغ وابتغاء الفتنة، وصرح بوفق ذلك حديث الباب، ودلت الآية على مدح الذين فوضوا العلم إلى الله وسلموا إليه."¹⁹

ويبين ابن حجر بأن أول من تكلم في المتشابهات هم اليهود ثم من بعدهم الخوارج فيقول : "والمراد التحذير من الاصغاء إلى الذين يتبعون المتشابه من القرآن، وأول ما ظهر ذلك من اليهود،...ثم أول ما ظهر في الإسلام من الخوارج حتى جاء عن ابن عباس أنه فسر بهم الآية، وقصة عمر في إنكاره على ضبيع لما بلغه أنه يتبع المتشابه فضربه على رأسه حتى أدماه."²⁰

وعند الكلام عن علم الكلام، سأنتظر إلى المحكم والمتشابه، عند علماء الكلام انشاء الله تعالى.

5. القطعي والظني في القرآن

أولاً: نصوص القرآن جميعها قطعية من جهة ورودها وثبوتها.

ثانياً: نصوص القرآن من جهة دلالتها تنقسم إلى قسمين نص قطعي الدلالة، ونص ظني الدلالة

قال مناع القطان: "القرآن كله قطعي الثبوت. ومنه ما هو قطعي الدلالة، ومنه ما هو ظني الدلالة."²¹

ويقول عبد الوهاب خلاف: "نصوص القرآن جميعها قطعية من جهة ورودها وثبوتها، ونقلها عن الرسول إلينا، أي نجزم ونقطع بأن كل نص نلتوه من نصوص القرآن ، هو نفسه النص الذي أنزله الله على رسوله، وبلغه الرسول المعصوم إلى الأمة من غير تحريف ولا تبديل.

وأما نصوص القرآن من جهة دلالتها...فتنقسم إلى قسمين: نص قطعي الدلالة على حكمه، ونص ظني الدلالة على حكمه. فالنص القطعي الدلالة هو ما دل على معنى متعين فهمه منه، ولا يحتمل تأويلاً ولا مجال لفهم معنى غيره منه...

وأما النص الظني الدلالة فهو ما دل على معنى ولكن يحتمل أن يؤول ويصرف هذا المعنى ويراد منه معنى

غيره."²²

وجاء في شرح أصول اليزدي: "الأدلة السمعية أنواع أربعة: قطعي الثبوت والدلالة كالنصوص المتواترة. وقطعي الثبوت ظني الدلالة كآيات المؤولة. وظني الثبوت قطعي الدلالة كأخبار الأحاد التي مفهومها قطعي. وظني الثبوت والدلالة كأخبار الأحاد التي مفهومها ظني."²³

17 السيوطي، الإتيقان في علوم القرآن، نفس المصدر، ص431.

18 ابن حجر العسقلاني، فتح الباري شرح صحيح البخاري، مصدر سابق، ج1، ص197.

19 ابن حجر العسقلاني، فتح الباري شرح صحيح البخاري، مصدر سابق، ج8، ص210.

20 ابن حجر العسقلاني، فتح الباري شرح صحيح البخاري، نفس المصدر، ج8، ص211.

21 مناع بن خليل القطان، تاريخ التشريع الإسلامي، مكتبة المعارف للنشر والتوزيع، الرياض، السعودية، ط2، 1417هـ-1996م، ص81.

22 عبد الوهاب خلاف، علم أصول الفقه، مصدر سابق، ص34-35.

23 عبد العزيز بن أحمد بن محمد، علاء الدين البخاري الحنفي، كشف الأسرار شرح أصول اليزدي، دار الكتاب الإسلامي، الطبعة : بدون طبعة وبدون تاريخ، ج1، ص84. ملاحظة: اسأل الأستاذ واريه صفحة الكتاب

6. حكم الاجتهاد في أدلة القرآن القطعية والظنية

القطع يكون في العقلية كذلك يكون في الشرعيات.

قال الشوكاني: "العقلية وهي على أنواع: الأول: لم يكن الغلط فيه مانعا من معرفة الله ورسوله، كما في إثبات العلم بالصانع، والتوحيد، والعدل. قالوا: فهذه الحق فيها واحد، فمن أصابه أصاب الحق، ومن أخطأه فهو كافر. النوع الثاني: مثل مسألة الروية، وخلق القرآن، وخروج الموحدين من النار، وما يشابه ذلك، فالحق فيها واحد، فمن أصابه فقد أصاب، ومن أخطأ فخطأ: يفكر. ومن القائلين بذلك الشافعي، فمن أصحابه من حمله على ظاهره، ومنهم من حمله على كفران النعم."²⁴

واتفق العلماء بان العقلية لا مجال للاجتهاد فيها.

ويقول الامام الغزالي: "المجتهد فيه كل حكم شرعي ليس فيه دليل قطعي. واحترزنا بالشرعي عن العقلية ومسائل الكلام، فإن الحق فيها واحد والمصيب واحد والمخطئ آثم. وإنما نعني بالمجتهد فيه ما لا يكون المخطئ فيه آثما؛ ووجوب الصلوات الخمس والزكوات وما انفقت عليه الأمة من جلهايات الشرع فيها أدلة قطعية يأتّم فيها المخالف فليس ذلك محل الاجتهاد."²⁵

فما كان من النصوص قطعي الثبوت والدلالة لا مجال للاجتهاد فيه، أما ما كان ظني أحدهما أو ظنيهما فهو مجال

اجتهاد العلماء.

قال عبد الوهاب خلاف في كتابه في أصول الفقه: "فإن كانت الواقعة التي يراد معرفة حكمها قد دل على الحكم الشرعي فيها دليل صريح قطعي الورود والدلالة فلا مجال للاجتهاد فيها، والواجب أن ينفذ فيها ما دل عليه النص؛ لأنه ما دام قطعي الورود فليس ثبوته وصدوره عن الله أو رسوله موضع بحث وبذل جهد. وما دام قطعي الدلالة فليست دلالاته على معناه واستفادة الحكم منه موضع بحث واجتهاد... أما إذا كانت الواقعة التي يراد معرفة حكمها قد ورد فيها نص ظني الورود والدلالة أو أحدهما ظني فقط ففيهما للاجتهاد مجال"²⁶

24 الشوكاني اليميني، إرشاد الفحول إلى تحقيق الحق من علم الأصول، مصدر سابق، ج2، ص1060-1062.

25 ج2، ص390.

26 عبد الوهاب خلاف، علم أصول الفقه، مصدر سابق، ص216-217.

آراء العلماء في المحكم والمتشابه

دا وجيهي سونمز- أستاذ مشارك في قسم العقيدة

كلية الإلهيات – جامعة يوزنجوييل vsonmez66@gmail.com

1. المحكم والمتشابه لغة واصطلاحاً

المحكم لغة: ذكر الزركشي في (البرهان): "فأما المحكم فأصله لغة المنع؛ تقول: أحكمت بمعنى رددت، ومنعت، والحاكم لمنعه الظالم من الظلم، وحكمة اللجام هي التي تمنع الفرس من الاضطراب"¹

واختار الدكتور محمد لطفي الصباغ، في كتابه (لمحات في علوم القرآن)، معنى الاتقان، فقال: "المحكم لغةً: هو اسم مفعول من أحكم أي أتقن يقال بناءً محكم أي متين."²

المتشابه لغة: "1-اسم فاعل من تشابه، 2-نص قرآنيّ يحتمل عدّة معانٍ، عكسه مُحَكَّم."³ و "تشابهه) الشينان أشبه كل منهُما الآخر حتّى التباساً"⁴

قال السيوطي: "قال الطيبي: المراد بالمحكم ما اتضح معناه والمتشابه بخلافه..."⁵

وقال: "الأحاديث والآثار تدل على أن المتشابه مما لا يعلمه إلا الله وأن الخوض فيه مذموم"⁶

وقال الاصفهاني: "جميع المتشابه على ثلاثة أضرب: ضرب لا سبيل للوقوف عليه، كوقت الساعة، وخروج دابة الأرض، وكيفية الدابة ونحو ذلك. وضرب للإنسان سبيل إلى معرفته، كالألفاظ الغريبة والأحكام الغلقة. وضرب متردد بين الأمرين يجوز أن يختص بمعرفة حقيقته بعض الراسخين في العلم، ويخفى على من دونهم، وهو الضرب المشار إليه بقوله عليه السلام في علي رضي الله عنه: (اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل)، وقوله لابن عباس مثل ذلك. وإذ عرفت هذه الجملة علم أن الوقف على قوله: وما يعلم تأويله إلا الله، ووصله بقوله: والراسخون في العلم، جائز، وأن لكل واحد منهما وجهاً."⁷

وقال الزركشي: "وأما المتشابه فأصله أن يشبه اللفظ في الظاهر مع اختلاف المعاني"⁸

وجاء في كتاب أقاويل الثقات: "واختلفوا في الم حكم والمتشابه، فقيل المحكم ما وضع معناه والمتشابه نقيضه . وقيل المحكم ما لا يحتمل من التأويل إلا وجهاً واحداً والمتشابه ما احتتمل أوجهها . وقيل المحكم ما تأويله تنزيله والمتشابه ما لا يدرى إلا بالتأويل، وقيل المحكم ما لم تتكرر ألفاظه والمتشابه القصص والأمثال . وقيل المحكم ما يعرفه الراسخون في العلم والمتشابه ما ينفرد الله بعلمه. وقيل المتشابه الحروف المقطعة في أوائل السور وما سوى ذلك محكم. وقيل غير ذلك. وقال جماعة من الأصوليين المحكم ما عرف المراد منه قيل ولو بالتأويل والمتشابه ما استأثر الله بعلمه كالحروف المقطعة وهو معنى قول بعضهم إن المحكم هو المكشوف المعنى الذي لا يتطرق إليه إشكال واحتمال والمتشابه ما

1 محمد بن عبد الله بن بهادر، أبو عبد الله بدر الدين الزركشي، البرهان في علوم القرآن، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، مكتبة دار التراث، القاهرة، مصر، ط3، 1404هـ/1984م، ج2، ص68

2 الدكتور محمد بن لطفي الصباغ، لمحات في علوم القرآن واتجاهات التفسير، المكتب الإسلامي، بيروت، لبنان، ط3، 1410هـ/1990م، ص152.

3 معجم اللغة العربية المعاصرة، د. أحمد مختار، مصدر سابق، ج2، ص1163.

4 معجم اللغة العربية بالقاهرة: المعجم الوسيط، مصدر سابق، ص471.

5 عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، تحقيق شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة ناشرون، بيروت، لبنان، ط1، 1429هـ/2008م، ص428.

6 السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، نفس المصدر، ص428.

7 الراغب الأصفهاني، مفردات ألفاظ القرآن، مصدر سابق، ص444-445.

8 الزركشي، البرهان في علوم القرآن، مصدر سابق، ص69.

يتعارض فيه الاحتمال ويجوز أن يعبر به عن الأسماء المشتركة كالقرء وكالمس المتردد بين المس والوطء وقد يطلق على ما ورود في صفات الله تعالى مما يوهم ظاهره الجهة والتشبيه ويحتاج إلى تأويله.⁹ ويختار الباحث: القول الأخير عن جماعة من الأصوليين.

2. أنواع المحكم والمتشابه

أنواع المحكم هي: "1- هناك آيات واضحات جدا يستطيع فهمها الناس العاديون الذين عرفوا العربية ونوعوها. 2- آيات لا يفهمها إلا العلماء الواقفون على أسرار العربية وقواعد الاستنباط وأصول الفقه، وقواعد البلاغة."¹⁰ أنواع المتشابه هي: "1- متشابه من جهة اللفظ: وهو الذي أصابه الغموض بسبب اللفظ. 2- ومتشابه من جهة المعنى: وهو الذي أصابه الغموض بسبب المعنى نفسه. 3- ومتشابه من جهتهما أي من جهة اللفظ والمعنى."¹¹ "ومن حيث إمكانية معرفة المتشابه ينقسم إلى ثلاثة أقسام: "1- قسم لا سبيل إلى الوقوف عليه كوقت الساعة وخروج الدابة. 2- وقسم للإنسان سبيل إلى معرفته كالألفاظ الغريبة 3- وقسم متردد بين الأمرين. والمتشابه من هذه الأضرب هو الأول. أما الألفاظ الغريبة والضرب الذي يستطيع ادراكه الراسخون في العلم فهو من المحكم، يتفاوت وضوحا وسهولة، فمنه ما يحتاج إلى مزيد نظر وتأمل ليقف المرء على معناه وحقيقته."¹²

3. فوائد المتشابه

وفوائد المتشابه الذي يمكن علمه عديدة نذكر منها أربعا: "1- حث العلماء على النظر الموجب للعلم والبحث عن دقائقه. 2- ظهور التفاضل وتفاوت الدرجات بين الخلق إذ لو كان القرآن كله محكما لا يحتاج إلى تأويل لاستوت منازل الخلق ولم يظهر فضل العالم على غيره. 3- الحصول على الثواب الأكبر، ذلك لأن المتشابه يوجب مزيد المشقة في الوصول إلى المراد، وزيادة المشقة توجب مزيد الثواب. 4- تحصيل العلوم الكثيرة، ذلك لأن المتشابه يوجب فهمه التعمق في معرفة النحو والمعاني وغيرهما."¹³

وفوائد المتشابه الذي لا يمكن علمه نذكر منها أربعا: "1- ابتلاء العباد بالوقوف عنده والتوقف فيه والتفويض والتسليم. 2- ومن حكم وجود ال متشابه الذي استأثر الله بعلمه في القرآن استكمال جوانب التكميل في العقيدة، وذلك لتتوافر للعقيدة الصفة المهمة التي تجعلها عقيدة تملأ النفس، وتحوز الإعجاب. قال سيد قطب: إن العقيدة التي لا غيب فيها ولا مجهول، ولا حقيقة أكبر من الإدراك البشري المحدود، ليست عقيدة، ولا تجد فيها النفس ما يلبي فطرتها، وأشواقها الخفية إلى المجهول، المستتر وراء الحجب المسدلة 3- إقامة الحجة على الناس جميعا بهذا الكتاب، الذي جاء بكل ما يتطلع إليه الناس أفرادا وجماعات، سواء كان في العقيدة التي تنأى عن الخرافة والباطل، وتدعو إلى الإيمان بحقائق يدركها الناس بعضها ويعجز العقل البشري عن إدراك بعضها، أو كان في التشريع المتكامل أو في الحياة الروحية

9 مرعي بن يوسف بن أبي بكر بن أحمد الكرمي المقدسي الحنبلي، أقاويل الثقات في تأويل الأسماء والصفات والآيات المحكمات والمشتبهات، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت، لبنان، ط1، 1406هـ/1985، ص49-50.
10 الدكتور محمد بن لطف الصباغ، لمحات في علوم القرآن، مصدر سابق، ص156.
11 الدكتور محمد بن لطف الصباغ، لمحات في علوم القرآن، مصدر سابق، ص157-158.
12 الدكتور محمد بن لطف الصباغ، لمحات في علوم القرآن، نفس المصدر، ص158.
13 الدكتور محمد بن لطف الصباغ، لمحات في علوم القرآن، مصدر سابق، ص161.

السامية التي أقامها بين الناس 4- إقامة الحجة على العرب البلغاء حيث نزل القرآن بلغتهم ، ومع ذلك فقد عجزوا عن الوقوف على معنى بعض الآيات ، فدل ذلك على أن منزل من عند الله تبارك وتعالى.¹⁴

4 . حكم من يخوض في المتشابه

"متبعو المتشابه لا يخلون من ثلاث:

الأول: أن يتبعوه ويجمعوه طلبا للتشكيك في القرآن وإضلال العوام كما فعلته الزنادقة والقرامطة الطاعنون في القرآن.

حكمهم: لا شك في كفرهم، وإن حكم الله فيهم القتل من غير استتابة.

الثاني: أن يتبعوه طلبا لاعتقاد ظواهر المتشابه كما فعلته المجسمة الذين جمعوا ما في الكتاب والسنة مما ظاهره الجسمية حتى اعتقدوا أن البارئ تعالى جسم مجسم وصورة ذات وجه وعين ويد وجنب ورجل وإصبع تعالى الله عن ذلك.

حكمهم: الصحيح القول بتكفيرهم. إذ لا فرق بينهم وبين عباد الأصنام والصور ويستتابون فإن تابوا وإلا قتلوا كما يفعل بمن ارتد.

الثالث: أن يتبعوه على وجه إبداء تأويلاتها وإيضاح معانيها.

حكمهم: اختلف العلماء في جواز ذلك بناء على الخلاف في جواز تأويلها، وقد عرف أن مذهب السلف ترك التعرض لتأويلها مع قطعهم باستحالة ظواهرها فيقولون أمرها كما جاءت . وذهب بعضهم إلى إبداء تأويلاتها وحملها على ما يصح حملها في اللسان عليها من غير قطع بتعيين مجمل منها.

الرابع: كما فعل صبيغ حين أكثر على عمر في السؤال.

فقد كان الأئمة يعاقبون من يسأل عن تفسير الحروف المشكلات في القرآن لأن السائل إن كان يبغى بسؤاله تخليد البدعة وإثارة الفتنة فهو حقيق بالكثير وأعظم للتعزير . وإن لم يكن ذلك مقصده فقد استحق العتب بما اجترم من الذنب، إذا أوجد للمنافقين الملحدون في ذلك الوقت سبيلا إلى أن يقصدوا ضعفه المسلمين بالتشكيك والتضليل في تحريف القرآن

عن مناهج التنزيل وحقائق التأويل ومن هذا النوع ما روى عن صبيغ بن عسل عند ما قدم المدينة فجعل يسأل عن متشابه القرآن فبلغ ذلك عمر رضى الله عنه فبعث إليه عمر فأحضره وقد أعد له عراجين من عراجين النخل، فلما حضر قال له عمر : من أنت؟ قال : أنا عبد الله صبيغ، فقال عمر رضى الله عنه : وأنا عبد الله عمر، ثم قام إليه فضرب رأسه بعرجون فشجه ثم تابع ضربه حتى سال دمه على وجهه . فقال: حسبك يا أمير المؤمنين! فقد والله ذهب ما كنت أجد في رأسي. ثم إن الله تعالى ألهمه التوبة وقذفها في قلبه فتاب وحسنت توبته.¹⁵

وقال السيوطي : " والمتشابه هو موضع خضوع العقول لبارئها استسلاما واعترافا بقصورها ... وقال الخطابي : المتشابه على ضربين : أحدهما ما إذا رد إلى المحكم واعتبر به عرف معناه، والآخر : ما لا سبيل إلى الوقوف على حقيقته، وهو الذي يتبعه أهل الزيغ فيطلبون تأويله، ولا يبلغون كنهه، فيرتابون فيه فيفتنون"¹⁶

14 الدكتور محمد بن لطفى الصباغ، لمحات في علوم القرآن، نفس المصدر، ص161-162.

15 د. عزت شحاته كرار محمد، الوقف القرآني وأثره في الترجيح عند الحنفية، مؤسسة المختار، القاهرة، مصر، ط 1، 1424 هـ- 2003 م، ص68-69.

16 السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، نفس المصدر، ص429.

وقال: "وجمهور أهل السنة منهم السلف وأهل الحديث على الإيمان بها وتفويض معناها المراد منها إلى الله تعالى ولا نفسرها مع تنزيهنا له عن حقيقتها."¹⁷

وجاء في فتح الباري لابن حجر العسقلاني: يحمل ما ورد من ذم من سأل عن المشكلات على من سأل تعنتا كما قال تعالى: (فأما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة) وفي حديث عائشة: " فإذا رأيتم الذين يسألون عن ذلك فهم الذين سمى الله فاحذروهم"¹⁸

وقال: "أن الآية دلت على ذم متبعي المتشابه لوصفهم بالزيغ وابتغاء الفتنة، وصرح بوفق ذلك حديث الباب، ودلت الآية على مدح الذين فوضوا العلم إلى الله وسلموا إليه."¹⁹

ويبين ابن حجر بأن أول من تكلم في المتشابهات هم اليهود ثم من بعدهم الخوارج فيقول : "والمراد التحذير من الاصغاء إلى الذين يتبعون المتشابه من القرآن، وأول ما ظهر ذلك من اليهود،...ثم أول ما ظهر في الإسلام من الخوارج حتى جاء عن ابن عباس أنه فسر بهم الآية، وقصة عمر في إنكاره على ضبيغ لما بلغه أنه يتبع المتشابه فضربه على رأسه حتى أدماه."²⁰

وعند الكلام عن علم الكلام، سأنتقل إلى المحكم والمتشابه، عند علماء الكلام انشاء الله تعالى

5. القطعي والظني في القرآن

أولاً: نصوص القرآن جميعها قطعية من جهة ورودها وثبوتها.

ثانياً: نصوص القرآن من جهة دلالتها تنقسم إلى قسمين نص قطعي الدلالة، ونص ظني الدلالة

قال مناع القطان: "القرآن كله قطعي الثبوت. ومنه ما هو قطعي الدلالة، ومنه ما هو ظني الدلالة."²¹

ويقول عبد الوهاب خلاف: "نصوص القرآن جميعها قطعية من جهة ورودها وثبوتها، ونقلها عن الرسول إلينا، أي نجزم ونقطع بأن كل نص نتلوه من نصوص القرآن ، هو نفسه النص الذي أنزله الله على رسوله، وبلغه الرسول المعصوم إلى الأمة من غير تحريف ولا تبديل.

وأما نصوص القرآن من جهة دلالتها...فتنقسم إلى قسمين: نص قطعي الدلالة على حكمه، ونص ظني الدلالة على حكمه. فالنص القطعي الدلالة هو ما دل على معنى متعين فهمه منه، ولا يحتمل تأويلاً ولا مجال لفهم معنى غيره منه...

وأما النص الظني الدلالة فهو ما دل على معنى ولكن يحتمل أن يؤول ويصرف هذا المعنى ويراد منه معنى

غيره."²²

وجاء في شرح أصول اليزدي: "الأدلة السمعية أنواع أربعة: قطعي الثبوت والدلالة كالنصوص المتواترة. وقطعي

الثبوت ظني الدلالة كآيات المؤولة . وظني الثبوت قطعي الدلالة كأخبار الأحاد التي مفهومها قطعي . وظني الثبوت

والدلالة كأخبار الأحاد التي مفهومها ظني."²³

17 السيوطي، الإتيان في علوم القرآن، نفس المصدر، ص431.

18 ابن حجر العسقلاني، فتح الباري شرح صحيح البخاري، مصدر سابق، ج1، ص197.

19 ابن حجر العسقلاني، فتح الباري شرح صحيح البخاري، مصدر سابق، ج8، ص210.

20 ابن حجر العسقلاني، فتح الباري شرح صحيح البخاري، نفس المصدر، ج8، ص211.

21 مناع بن خليل القطان، تاريخ التشريع الإسلامي، مكتبة المعارف للنشر والتوزيع، الرياض، السعودية، ط1، 1417هـ-1996م، ص81.

22 عبد الوهاب خلاف، علم أصول الفقه، مصدر سابق، ص34-35.

23 عبد العزيز بن أحمد بن محمد، علاء الدين البخاري الحنفي، كشف الأسرار شرح أصول اليزدي، دار الكتاب الإسلامي، الطبعة : بدون طبعة وبدون تاريخ، ج1، ص84. ملاحظة: اسأل الأستاذ واريه صفحة الكتاب

6. حكم الاجتهاد في أدلة القرآن القطعية والظنية

القطع يكون في العقلية كذلك يكون في الشرعيات.

قال الشوكاني: "العقلية وهي على أنواع: الأول: لم يكن الغلط فيه مانعا من معرفة الله ورسوله، كما في إثبات العلم بالصانع، والتوحيد، والعدل. قالوا: فهذه الحق فيها واحد، فمن أصابه أصاب الحق، ومن أخطأه فهو كافر. النوع الثاني: مثل مسألة الروية، وخلق القرآن، وخروج الموحدين من النار، وما يشابه ذلك، فالحق فيها واحد، فمن أصابه فقد أصاب، ومن أخطأ فخطأ: يفكر. ومن القائلين بذلك الشافعي، فمن أصحابه من حمّله على ظاهره، ومنهم من حمّله على كفران النعم."²⁴

واتفق العلماء بان العقلية لا مجال للاجتهاد فيها.

ويقول الامام الغزالي: "المجتهد فيه كل حكم شرعي ليس فيه دليل قطعي. واحترزنا بالشرعي عن العقلية ومسائل الكلام، فإن الحق فيها واحد والمصيب واحد والمخطئ آثم. وإنما نعني بالمجتهد فيه ما لا يكون المخطئ فيه آثما؛ ووجوب الصلوات الخمس والزكوات وما اتفقت عليه الأمة من جليات الشرع فيها أدلة قطعية يأتّم فيها المخالف فليس ذلك محل الاجتهاد."²⁵

فما كان من النصوص قطعي الثبوت والدلالة لا مجال للاجتهاد فيه، أما ما كان ظني أحدهما أو ظنيهما فهو مجال اجتهاد العلماء.

قال عبد الوهاب خلاف في كتابه في أصول الفقه: "فإن كانت الواقعة التي يراد معرفة حكمها قد دل على الحكم الشرعي فيها دليل صريح قطعي الورود والدلالة فلا مجال للاجتهاد فيها، والواجب أن ينفذ فيها ما دل عليه النص؛ لأنه ما دام قطعي الورود فليس ثبوته وصدوره عن الله أو رسوله موضع بحث وبذل جهد. وما دام قطعي الدلالة فليست دلالاته على معناه واستفادة الحكم منه موضع بحث واجتهاد... أما إذا كانت الواقعة التي يراد معرفة حكمها قد ورد فيها نص ظني الورود والدلالة أو أحدهما ظني فقط ففيهما للاجتهاد مجال"²⁶

24 الشوكاني اليمني، إرشاد الفحول إلى تحقيق الحق من علم الأصول، مصدر سابق، ج2، ص1060-1062.

25 ج2، ص390.

26 عبد الوهاب خلاف، علم أصول الفقه، مصدر سابق، ص216-217.